

ВІСНИК

**ЛЬВІВСЬКОГО
ТОРГОВЕЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО
УНІВЕРСИТЕТУ**

ГУМАНІТАРНІ НАУКИ

ВИПУСК 15

ЛЬВІВ

**ВИДАВНИЦТВО ЛЬВІВСЬКОГО ТОРГОВЕЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО
УНІВЕРСИТЕТУ**

2018

Вісник Львівського торговельно-економічного університету / [ред. кол.: Гелей С. Д., Баран В. К., Качараба С. П., Капраль М. М. та ін.]. – Львів : Видавництво Львівського торговельно-економічного університету, 2018. – Вип. 15. – 250 с. (Гуманітарні науки).

Збірник наукових праць
Випуск 15

*Відповідно до наказу №820 Міністерства освіти і науки України від 11.07.2016 р. збірник включено до переліку наукових фахових видань (історичні науки)
Свідоцтво про державну реєстрацію (серія КВ, №22160-12060 ПР)*

*Збірник включено до міжнародної наукометричної бази
Ulrich's Periodicals Directory*

Рекомендовано до друку Вченою радою Львівського торговельно-економічного університету
Протокол № 11 від 25 червня 2018 р.

Редакційна колегія:

Гелей Степан Дмитрович, д.і.н., проф. (головний редактор);

Баран Володимир Кіндратович, д.і.н., проф.;

Качараба Степан Петрович, д.і.н., проф.;

Капраль Мирон Миколайович, д.і.н., проф.;

Кондратюк Володимир Олександрович, д.і.н., проф.;

Кондратюк Костянтин Костянтинович, д.і.н., проф.;

Крикун Микола Григорович, д.і.н., проф.;

Литвин Микола Романович, д.і.н., проф.;

Павлюк Степан Петрович, д.і.н., академік;

Патер Іван Григорович, д.і.н., проф.;

**Прокіп Андрій Володимирович, к.і.н., провід. наук. співр.
(відповідальний секретар);**

Сухий Олексій Миколайович, д.і.н., проф.;

Шкраб'юк Петро Васильович, д.і.н., ст. наук. співр.

Відповідальний за випуск – д.і.н., проф. Гелей С. Д.

ISSN 2616-8510 (Print)

ISSN 2616-8529 (Online)

Електронна версія : <http://www.lute.lviv.ua/education/nauk-vydan/visnyk-gumanitar/>

© Львівський торговельно-економічний університет, 2018

ЗМІСТ

ІСТОРІЯ УКРАЇНИ

<i>Лизанчук В. В.</i> ОДВІЧНИЙ ВОРОГ УКРАЇНСЬКОЇ ЦЕРКВИ	7
<i>Івашико Р. В.</i> ВИЗНАЧЕННЯ ПРАВА СВІТСЬКОЇ ІНВЕСТИТУРИ НА ТЕРЕНАХ СПАДЩИНИ РОМАНОВИЧІВ У 1412 РОЦІ	19
<i>Панів А. М.</i> ДЕТАЛЬНИЙ АНАЛІЗ МУЗЕЙНОГО ПРЕДМЕТУ «ШАБЛЯ-БАТОРІВКА» З КОЛЕКЦІЇ ЛЬВІВСЬКОГО ІСТОРИЧНОГО МУЗЕЮ : ОСОБЛИВОСТІ ПЕРВИННОЇ КОНСТРУКЦІЇ ТА УНІКАЛЬНІ РИСИ ПЕРЕОФОРМЛЕННЯ	25
<i>Філас В. М.</i> ВИЗУАЛІЗАЦІЯ ЕКОНОМІЧНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ПІВНІЧНОГО ПРИЧОРНОМОР'Я В ОСТАННІЙ ЧВЕРТІ ХVІІІ СТ. ДОСВІД ПЕРШИХ НАУКОВО- ПОЛЬОВИХ ЕКСПЕДИЦІЙ	34
<i>Луцик М. Ф.</i> СИМВОЛИ МИСТЕЦТВ ТА НАУК В ІНТЕР'ЄСАХ КАМ'ЯНИЦІ КОРНЯКТА	40
<i>Голдак-Горбачевська Т. В.</i> МУЗИЧНА КУЛЬТУРА ЯК ЧИННИК ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ СВІДОМОСТІ УКРАЇНЦІВ ПЕРЕМИШЛЯ В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ СТ.	45
<i>Sova A. O.</i> IVAN BOBERSKYI'S PUBLISHED WORKS ON OLYMPIC THEMATIC EDUTED IN LVIV BY THE "SOKIL" SOCIETY AT THE BEGINNING OF THE XXth CENTURY ...	58
<i>Сварник Г. І.</i> КИРИЛО СТУДИНСЬКИЙ	62
<i>Клебан Л. О.</i> МИХАЙЛО ВОЗНЯК В РОКИ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ: ПРОСВІТНИЦЬКА ТА НАУКОВА РОБОТА	71
<i>Матвієнко Т. О.</i> НАСЛІДКИ АГРЕСІЇ БІЛЬШОВИЦЬКОЇ РОСІЇ В УКРАЇНУ ДЛЯ ЗЕМСТВ УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ РЕСПУБЛІКИ (КІНЕЦЬ 1917 Р. – ПОЧАТОК 1918 Р.)	77
<i>Ганський В. О.</i> ТУРИЗМ В ДІЯЛЬНОСТІ РЕГІОНАЛЬНИХ І МІСЦЕВИХ ОРГАНІВ ВЛАДИ ПОЛЬЩІ У 1920-1930-ТІ РР.	87
<i>Футала В. П.</i> ЦЕНТРИСТСЬКИЙ РУХ ЗАХІДНОЇ УКРАЇНИ 1920-1930-Х РР. КРІЗЬ ПРИЗМУ СУЧАСНОЇ ВІТЧИЗНЯНОЇ БІОГРАФІКИ	92
<i>Сухий О. М.</i> УКРАЇНСЬКИЙ ВИЗВОЛЬНИЙ РУХ СЕРЕДИНИ ХХ СТ. В НАЦІОНАЛЬНІЙ ІСТОРІОГРАФІЇ 1988–2018 РР.	104
<i>Мартинюк Я. М.</i> УЧАСТЬ ОРГАНІВ САМОВРЯДУВАННЯ У РОЗБУДОВІ МІСТ НА ВОЛИНІ У МІЖВОЄННИЙ ПЕРІОД	129
<i>Трохимчук С.</i> ВИТОКИ І ЗАСАДИ АНТИУКРАЇНСЬКИХ ВИПАДІВ ПОЛЬСЬКИХ ШОВІНІСТИЧНИХ СИЛ	134

УКРАЇНСЬКА КООПЕРАЦІЯ

Гелей С. Д.

УКРАЇНСЬКІ КООПЕРАТИВНІ ДІЯЧІ ЗАХІДНОЇ УКРАЇНИ – АКТИВНІ
УЧАСНИКИ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ РЕВОЛЮЦІЇ 137

Вісин В. В.

ПРАВОВА БАЗА РОЗВИТКУ КООПЕРАТИВНОГО РУХУ НА ВОЛИНІ У ПЕРІОД
МІЖ ПЕРШОЮ І ДРУГОЮ СВІТОВИМИ ВІЙНАМИ 168

Вісина Т. М., Вісин В. В.

МОЛОЧАРСЬКА КООПЕРАЦІЯ ВОЛИНІ У 20–30-Х РОКАХ ХХ СТ. 175

МУЗЕЄЗНАВСТВО ТА ПЕДАГОГІКА

Горбачевський Т. С., Голдак-Горбачевська Т. В.

МУЗЕЙНО-АРХІВНІ УСТАНОВИ МІЖВОСННОГО ЛЬВОВА В КУЛЬТУРНО-
КОМУНІКАТИВНИХ ПРОЦЕСАХ ПОЛЬСЬКОЇ ГРОМАДИ МІСТА 181

Караманов О. В.

ТВОРЧІ ІДЕЇ ПЕДАГОГІВ-РЕФОРМАТОРІВ Ж.-О. ДЕКРОЛІ І С. ФРЕНЕ У
КОНТЕКСТІ ОРГАНІЗАЦІЇ МУЗЕЙНОЇ КОМУНІКАЦІЇ 188

Олійник Ю. І.

ГАЙДАМАЦЬКИЙ РУХ ХVІІІ СТ. НА ПРАВОБЕРЕЖНІЙ УКРАЇНІ В ПАМ'ЯТКАХ
ЛЬВІВСЬКОГО ІСТОРИЧНОГО МУЗЕЮ 193

Protsak T. Z.

PROBLEMS OF INTEGRATION OF PEOPLE WITH SPECIAL NEEDS INTO
THE MUSEUM ENVIRONMENT: WORLD AND UKRAINIAN PRACTICE 199

Прокіп А. В.

ПРОВЕДЕННЯ ПОЗААУДИТОРНОГО ЗАНЯТТЯ «ЗБРОЯ, ЯКОЮ
КОРИСТУВАЛИСЯ КОЗАКИ ПЕРІОДУ ВИЗВОЛЬНОЇ ВІЙНИ УКРАЇНСЬКОГО
НАРОДУ ПРОТИ РЕЧІ ПОСПОЛИТОЇ СЕРЕДИНИ ХVІІ СТОЛІТТЯ» ДЛЯ
СТУДЕНТІВ У МУЗЕЙНОМУ СЕРЕДОВИЩІ 207

Сурмач О. І.

М. ГРУШЕВСЬКИЙ ЯК ТЕОРЕТИК МУЗЕЙНОЇ СПРАВИ В УКРАЇНІ 211

ПОЛІТОЛОГІЯ ТА СОЦІОЛОГІЯ

Вовканич С. Й.

ЧИ МОЖЛИВА РЕГІОНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ПЕРЕД УКРАЇНОЮ
БЕЗ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ СОЦІОГУМАНІСТИЧНОЇ ПАРАДИГМИ МІЖНАРОДНИХ
ВІДНОСИН ? 217

Кендус О. З., Михальський Ю. В.

СОЦІОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ ЕСТЕТИЧНОЇ КУЛЬТУРИ 235

Рутар С. М.

НА ПОЧАТКУ СТАНОВЛЕННЯ ДЕМОКРАТИЧНОЇ ПАРТІЙНОЇ СИСТЕМИ
УКРАЇНИ В ПІСЛЯРЕВОЛЮЦІЙНИЙ ПЕРІОД 242

НАУКОВЕ ЖИТТЯ

Сварник І. І.

НА СТОРОЖІ ДУХОВНИХ ТРАДИЦІЙ СУСПІЛЬСТВА 247

CONTENTS

HISTORY OF UKRAINE

<i>Lizanczuk V. V.</i>	THE ETERNAL ENEMY OF THE UKRAINIAN CHURCH	7
<i>Ivashko R. V.</i>	DEFINING THE RIGHT OF THE SECULAR INVESTITURE ON LANDS OF THE HERITAGE OF ROMANOVICHES IN 1412 AD	19
<i>Paniv A. M.</i>	A DETAILED ANALYSIS OF THE MUSEUM SUBJECT «SABRE-BATORIVKA» LVIV HISTORICAL MUSEUM COLLECTION FEATURES THE ORIGINAL DESIGN AND UNIQUE FEATURES OF RENEWAL	25
<i>Filas V. M.</i>	VISUALIZATION OF THE ECONOMIC POTENTIAL OF THE NORTHERN BLACK SEA REGION IN THE LAST QUARTER OF THE 18TH CENTURY: THE EXPERIENCE OF THE FIRST FIELD EXPEDITIONS	34
<i>Lutsyk M. F.</i>	THE SYMBOLS OF ARTS AND SCIENCES IN THE INTERIORS OF THE HOUSE KORNIAKT	40
<i>Holdak-Horbachevska T. V.</i>	MUSIC CULTURE AS A FACTOR OF FORMATION OF NATIONAL SECRET OF UKRAINIANS PRZEMYSL IN THE SECOND HALF OF THE NINETEENTH CENTURY	45
<i>Sova A. O.</i>	IVAN BOBERSKYI'S PUBLISHED WORKS ON OLYMPIC THEMATICS EDUTED IN LVIV BY THE "SOKIL" SOCIETY AT THE BEGINNING OF THE XXth CENTURY	58
<i>Svarnyk G. I.</i>	KYRYLO STUDYNSKYJ	62
<i>Kleban L. O.</i>	MYKHAILO VOZNYAK IN THE FIRST WORLD WAR: EDUCATIONAL AND SCIENTIFIC WORK	71
<i>Matvienko T. O.</i>	EFFECTS OF BOLSHEVIK AGGRESSION INTO UKRAINE ON UKRAINIAN PEOPLE REPUBLIC ZEMSTVOS (END OF 1917 - BEGINNING OF 1918)	77
<i>Ganski U. A.</i>	TOURISM IN THE ACTIVITIES OF REGIONAL AND LOCAL AUTHORITIES OF POLAND IN THE 1920-1930S	87
<i>Futala V. P.</i>	CENTRIST MOVEMENT OF WESTERN UKRAINE 1920s-1930s IN THE LIGHT OF MODERN NATIVE BIOHRAPHS	92
<i>Suhyj O. M.</i>	THE UKRAINIAN LIBERATION MOVEMENT OF THE MID-20TH CENTURY IN THE NATIONAL HISTORIOGRAPHY OF 1988 – 2018	104
<i>Martynyuk Y. M.</i>	PARTICIPATION OF SELF-GOVERNMENT BODIES IN THE DEVELOPMENT OF CITIES ON THE VOLYN IN THE INTERWAR PERIOD	129

<i>Trokhymchuk S. V.</i>	
THE ORIGINS AND PRINCIPLES OF AGAINST UKRAINE ATTACKS POLISH CHAUVINISTIC FORCES	134

UKRAINIAN COOPERATION

<i>Gelej S. D.</i>	
UKRAINIAN COOPERATIVE PERSONALITIES OF WESTERN UKRAINE ARE ACTIVE PARTICIPANTS OF THE UKRAINIAN NATIONAL REVOLUTION	137
<i>Visyn V. V.</i>	
LEGAL BASE OF DEVELOPMENT OF CO-OPERATIVE MOTION IN THE VOLYN IN A PERIOD BETWEEN THE FIRST AND SECOND WORLD WARS	168
<i>Visyna T. N., Visyn V., V.</i>	
DAIRY COOPERATION OF VOLYN IN THE 20-30'S OF XX C.	175

MUSEOLOGY AND PEDAGOGY

<i>Horbachevsky T. S., Holdak-Horbachevska T. V.</i>	
MUSEUM-ARCHIVAL INSTITUTIONS OF INTERWAR LVIV IN CULTURAL AND COMMUNICATIVE PROCESSES OF THE POLISH COMMUNITY	181
<i>Karamanov O. V.</i>	
CREATIVE IDEAS OF EDUCATIONAL REFORMERS J.-O. DECROLY AND C. FREIN ET IN THE CONTEXT OF ORGANIZATION OF MUSEUM COMMUNICATION	188
<i>Olijnyk Y. I.</i>	
GAYDAMAK MOVEMENT OF THE XVIII CENTURY ON THE RIGHT-BANK UKRAINE THE MONUMENTS OF LVIV HISTORICAL MUSEUM	193
<i>Protsak T. Z.</i>	
PROBLEMS OF INTEGRATION OF PEOPLE WITH SPECIAL NEEDS INTO THE MUSEUM ENVIRONMENT: WORLD AND UKRAINIAN PRACTICE	199
<i>Prokip A. V.</i>	
HOLDING OUTSIDE THE CLASSES «THE WEAPON, WHICH ENJOYED THE COSSACK PERIOD OF THE LIBERATION WAR OF UKRAINIAN PEOPLE AGAINST POLISH-LITHUANIAN COMMONWEALTH IN THE MID 17TH CENTURY» FOR STUDENTS IN MUSEUM ENVIRONMENTS	207
<i>Surmach O. I.</i>	
M. GRUSHEVSKY AS THE THEORETIC OF THE MUSEUM IN UKRAINE	211

POLITOLOGY AND SOCIOLOGY

<i>Vovkanych S. Y.</i>	
IS REGIONAL RESPONSIBILITY TO UKRAINE POSSIBLE WITHOUT GLOBALIZATION OF THE SOCIO-HUMANISTIC PARADIGM OF INTERNATIONAL RELATIONS?	217
<i>Kendus O. Z., Michalskyi Yu. V.</i>	
SOCIOLOGICAL ASPECTS OF AESTHETIC CULTURE	235
<i>Rutar S. M.</i>	
AT THE BEGINNING ON THE FORMATION OF THE DEMOCRATIC PARTY SYSTEM OF UKRAINIANS IN THE POST-REVOLUTIONARY PERIOD	242

SCIENTIFIC LIFE

<i>Svarnyk I. I.</i>	
ON GUARD SPIRITUAL TRADITIONS SOCIETY	247

ІСТОРІЯ УКРАЇНИ

УДК 94. 281 (477)

Лизанчук В. В.,

д.філолог.н., проф., Львівський національний університет імені Івана Франка, заслужений журналіст України, м. Львів

ОДВІЧНИЙ ВОРОГ УКРАЇНСЬКОЇ ЦЕРКВИ

Анотація. У публікації автор на численних історичних фактах аналізує та розкриває деструктивну роль і діяльність Української Православної Церкви Московського Патріархату – філії Московської (Російської) православної церкви, яка є одвічним ворогом української духовності.

Ключові слова: Українська Православна Церква Московського Патріархату, духовність, російсько-українська війна, Українська автокефальна православна церква, Українська греко-католицька церква, В. Липківський, А. Шептицький.

Lyzanczuk V. V.,

Philologist PhD, Professor, Ivan Franko National University of Lviv, honored journalist of Ukraine, Lviv

THE ETERNAL ENEMY OF THE UKRAINIAN CHURCH

Abstract. In a publication by the author on numerous historical facts, analyzes and reveals the destructive activities of the Ukrainian Orthodox Church of the Moscow Patriarchate – the branch of Moscow (Russian) Orthodox Church, which is the eternal enemy of the Ukrainian spirituality.

Keywords: Ukrainian Orthodox Church of the Moscow Patriarchate, spirituality, russian-ukrainian war, the Ukrainian Autocephalous Orthodox Church, the Ukrainian Greek Catholic Church, V. Lypkivsky, A. Sheptytsky.

Постановка проблеми. «Московському попу – пора в Москву!», – під таким заголовком газета «Громадянська позиція» надрукувала коментар заступника голови Львівської обласної ради Володимира Гірняка, який наголосив: «Днями я був шокований інформацією, що на Львівщині офіційно зареєстровано аж 59 релігійних громад Московського патріархату. 7 із них – безпосередньо у Львові, 10 – на Дрогобиччині, 8 – на Сокальщині, 6 – на Жовівщині...».

Виклад основного матеріалу дослідження. Моторошно робиться від таких цифр. Особливо на четвертому році війни з Росією. 20 травня 2014 р. у військовій частині в Бродях попрощалися з п'ятьма льотчиками 16-ої бригади, які загинули під Слов'янськом. Нині там будують великий храм московської церкви. Тої церкви, яка освячує зброю і благословляє бойовиків, серед яких, можливо, вбивці бродівських пілотів. «Як таке можна сприйняти? Як?! – з відчаєм запитує Володимир Гірняк. – Як представник влади я не маю права заходити на територію, де починається свобода совісті інших людей. Але як українцю, як громадянину своєї країни мені водночас і дивно, і боляче. Не можу зрозуміти людей, котрі в нинішній час реалізують свої релігійні потреби у храмах церкви, котра благословляє злочинні діяння Путіна і займається поширенням ідеї ворожого «руського міра», спрямованого на знищення нашої української державності».

На превеликий жаль, досить багато українців не розуміє, що Українська Православна Церква Московського Патріархату – це філія Московської (Російської) православної церкви, яка є одвічним ворогом української духовності. Нагадуємо, що офіційно Московська церква існує лише від 1589 року.

Київська митрополія канонічно й історично, з моменту свого створення після хрещення Київської Русі (988 р.), більше ніж 700 років була Автономною Помісною церквою під омофором Вселенського Константинопольського Патріархату, що канонічно є Церквою-матір'ю для Української Православної

Церкви. Проте цей статус був порушений 1686 року, коли Київська Митрополія при втручанні московської світської влади була передана в тимчасове Намісництво Патріархові Московському. Ця подія, що порушила багатовіковий канонічний уклад Київської Помісної Церкви, до цього часу є одним із головних «каменів спотикання», розбратів і розділень в українському православ'ї.

За час князювання Володимира Великого було завершено об'єднання всіх східнослов'янських земель у складі Русі – давньоукраїнської держави. Однак у Московії-Росії продовжують цинічно маніпулювати історичною правдою, калічать свідомість, заявляючи, що саме Росія, а не Україна є спадкоємицею Русі – Київській Русі. Відкриваючи пам'ятник Володимирові Великому на Боровицькому пагорбі 21 жовтня 2016 р., В. Путін безцеремонно наголосив, що «новий пам'ятник – шана нашому видатному предкові. Особливо шанованому, святому, державному діячеві та воїну, духовному засновнику держави російської». Розумієте, про що мовиться. Не про Русь, не про Київську Русь – давньоукраїнську державу, а про російську державу, яку начебто засновував наш князь Володимир I Святославович.

Для московських імперських ідеологів і політиків, державних зверхників як колись, так і тепер не існує поняття «правда» як споконвічний моральний імператив. Виступаючи в жовтні 1993 р. на відкритті пам'ятника Ярославу Мудрому в Ярославлі, президент Російської Федерації Борис Єльцин назвав нашого руського, київського, давньоукраїнського князя «российским реформатором», а росіян – «народом, давшим миру Ярослава Мудрого»¹. У більш-менш тямущої людини виникає запитання: «Як це могло статися, що росіяни, яких ще на світі не було, змогли породити, дати світові європейської величини Ярослава Мудрого»? Це не лише якась безглуздя, а й психічна хвороба, яка насамперед притаманна загарбникам-колонізаторам.

Борис Єльцин також підкреслив, що «Ярослав Мудрий вошел в историю как собиратель русских земель»². І знову запитання: «Що ж це за такі «русские» землі, яких не лише на землі не було, а й на європейських картах не позначені»? Навіть у «Большой Советской Энциклопедии» написано, що «Ярослав Мудрий (978–1054) – великий князь киевский, крупный государственный деятель Древней Руси»³ (читай: давньоукраїнської держави. – В. Л.). Але журналіст Олександр Гамов ні на що не зважав, він маніпулював історичною правдою, задавши президентові Російської Федерації таке запитання: «Русская правда» (та не «русская», а «русська», тобто давньоукраїнська. – В. Л.) Ярослава Мудрого дозволила сохранишь и укрепить Россию (не «Россию», а Русь, тобто давньоукраїнську державу. – В. Л.), сможет ли это сделать «Русская правда» Бориса Ельцина? ⁴. О. Гамов назвав «Руську Правду» Ярослава Мудрого «древнейшим русским кодексом»⁵. Яке б речення не написав московський журналіст О. Гамов, то в ньому суцільна неправда.

Після руйнування Києва володимиро-суздальським князем Андрієм Боголюбським у березні 1169 року, коли було знищено і пограбовано багато церков і монастирів, значення Києва як духовного центру підпадає. Жорстоке руйнування «матері городов руських» підводить ризику під «київською добою» Русі. До речі, прізвище Андрія походить від назви с. Боголюбово, в якому він збудував собі замок. Андрій Юрійович виріс на Суздальщині, вважав її своєю Батьківщиною, його народила і виховала половчанка. Русь-Україна була йому чужою. Він був запеклим ворогом Києва. Андрій потай залишив Вишгород, де його посадив батько, і виїхав до Суздаля, забравши з собою славу вишгородську ікону Успіння Пресвятої Богородиці та різні дорогоцінності. Ікона стала головною святинею Володимира над Клязьмою, а пізніше й Москви. Створювали таким чином ідеологічні підстави не тільки до відокремлення Суздальщини від Київського центру, а й підпорядкування Києва Суздальщині. Адже ікона Успіння Пресвятої Богородиці була одним із релігійних символів державного верховенства Русі над всією Київською державою, а її злодійське перенесення до Володимира було немовби духовною прелюдією перенесення столиці з Києва до Володимира.

Московська осібна історична пам'ять починається з Суздальсько-Московської держави з центром у Володимирі, а те, що зробив з Києвом – давньоруським (давньоукраїнським) центром – Андрій Боголюбський, є початком розвалу давньоукраїнської держави. Після нападу на Київ суздальсько-московської орди «Київ вже на віки перестав бути осередком політичним. І з цього часу північна Русь зовсім одрізнялася від Русі-України і починає зватися спочатку «Великим князівством Московським», а далі «царством Московським» (М. Аркас).

Володимиро-Суздальське князівство, а згодом – Московське царство виступило на історичну арену, як деспотична держава: «самодержавие» з обов'язковим пристосуванням та смакуванням культу терору,

звірячим знуцанням над інакомислячими. Північні самодержавці зігнорували повчанням Володимира Мономаха, який закликав не наслідувати лиходіїв, не лютувати словом, не хулити розмовою, гнів подавляти, помисел чистий мати. Жорстокі загарбницькі війни, які вели суздальці-московити проти русичів-киян, носили етнічний характер.

Москва зобов'язана своїм вивищенням насамперед татарофільській і зрадницькій політиці своїх перших князів. У московській землі після 1237 р. (монголо-татари під проводом хана Батия завоювали Московщину) запроваджуються татарські порядки в управлінні, суді, зборі данини. Не ззовні, а з середини татарська стихія оволоділа душею Московії, проникла у плоть і кров. Це духовне монгольське завоювання йшло паралельно з політичним падінням Орди. Тисячі хрещених і нехрещених татар йшли на службу до московського князя, вливаючись у ряди мирних людей, майбутнього дворянства, заражали його східними поняттями і степовим побутом. Відбувалося злиття двох народів – угро-фінів (моксельців=москвинів) і татарів. З цієї угро-фіно-татарської мішанини створився московський народ. Азійські народи мають у крові первень «В», а індоєвропейські – первень «А». Москвини мають «В», а українці – «А». Москвини мають первні монголоїдної раси, а українці – динарської та нордійської (це європейські раси).

Від часу свого заснування Київська митрополія користувалася автономією у складі Константинопольської Патріархії, служила коліскою українського християнства, «спонукаючи себе на добрі діла Господа ради» (Володимир Мономах). Духовна влада Київської митрополії поширювалася на всі єпархії, що були утворені на землях Русі. До монголо-татарської навали (1240 р.) їх нараховувалося 16: Київська, Чернігівська, Білгородська, Володимирська, Турівська, Переяславська, Перемишльська, Галицька та інші. Впродовж татаромонгольського періоду нам відомі 22 київських митрополити. Більшість з них були греками, яких надсилали константинопольські патріархи. Вихідці з Русі – митрополит Іларіон (1051–1062), Єфрем (1089–1097), Климентій Смолятич та Кирило II (1233–1236). Після здобуття і жорстокого руйнування Києва у 1240 р. військами Батия – онука Чингізхана – київські митрополити починають селитися у північних князів.

У 1299 р. київський митрополит Максим переніс митрополічу столицю до Володимира-на-Клязьмі. З того часу до 1461 р. митрополити, що жили у Володимирі, а з 1325 р. у Москві (цим було зміцнено Московську державу), носили давній титул «Митрополит Київський і всея Русі». Але в Києві та на українських землях митрополити з'являлися тільки для збирання данини та вивезення до Москви святинь.

Самостійність, вплив, значення Української церкви зменшувалися по мірі того, як набирала сили колись незначна неструктурована північна єпархія Київської митрополії – Московська церква. Церква, яка в процесі становлення поглинула чимало інших церков, включно з Українською.

Після татарської навали, загального занепаду та втрати незалежності Київської Русі Київська митрополія опинилася на території трьох держав – Великого Князівства Литовського, Корони Польської та Московського князівства. І вже з початку XIV ст. Московське князівство, яке жорстоко «собирало Русь», претендувало на контроль над Київською митрополічною кафедрою.

Постійні набіги Орди, занедбаність Києва, а також те, що київські митрополити звикли жити під постійною опікою князів і не хотіли чи не могли самостійно відстоювати права своєї кафедри, як це було властиво римським папам того часу, призвели до того, що у XIV ст. київські митрополити переселилися з Києва на північ, під захист спочатку Суздальсько-Володимирських, а потім московських князів. Остаточне перенесення Київської кафедри на Північ пов'язують із митрополитом Петром, який 1325 р. обрав для свого перебування мале містечко Москву, де князував Іван Данилович Калита. Однак Петро та його наступники ще понад століття іменувалися «Київськими митрополитами».

Невдовзі Москва почала претендувати на заснування власної митрополічної кафедри. Протягом довшого часу це не зустрічало підтримки з боку Церкви-матері Константинопольської, стратегія якої полягала у тому, аби всі слов'яни крайнього православного Сходу були підпорядковані одній кафедрі – Київській. На користь Москви спрацювала навала на Візантію турків-османів.

1448 р. князь Василій Темний скликав Церковний собор, який самочинно висвятив на митрополічу кафедру єпископа Іону. Його було рукоположено як митрополита «Московського», якого довгого часу у православному світі не існувало. У такий маніпулятивний спосіб була утворена нова – Московська митрополія (через 460 років після Київської). Київська ж кафедра залишалася у підпорядкуванні

Константинопольського патріархату: її єпархія знаходилася тоді у володіннях Польщі та Литви. На той час Московська кафедра не вважала ці єпархії своєю “канонічною територією”.

Професор Н. Горбач слушно підкреслив, що концепція «єдиновірної» російської та української православної церкви містить приховану фальсифікацію. За своєю суттю та характером діяльності це були зовсім різні церкви. Одна Церква пронизана духом демократизму в своїй структурній побудові та способах діяльності, друга – тоталітарна й абсолютно залежна від існуючої системи влади. Одна сповідувала віру в Бога як спасителя душі людини, а друга сповідувала віру в Бога, який дав людині царя-батюшку, без якого, як і без Бога, «ні до порога». Одна бачила в людині людину, а друга – раба Божого і царевого. Одна акцентувала увагу на душі людини, а друга – на церковних обрядах та церемоніях.

Царський режим переслідував принаймні дві мети. По-перше, тримати під неусипним контролем свою власну Московську православну церкву, тримати її важливим ідеологічним зрядом імперської політики; по-друге, знищити Руську, тобто Українську православну церкву як важливу морально-ідеологічну опору обстоювання національної незалежності українців.

1458 року Константинопольський патріарх реорганізував Київську митрополію. Тепер до митрополії входило 11 єпархій: Київська, Брянська, Смоленська, Полоцька, Турівська, Луцька, Володимир-Волинська, Берестейська, Перемишльська, Галицька та Холмська. А новому митрополиту Григорію II патріарх надав новий титул – Митрополит Київський, Галицький та всієї Русі. Цей титул глави Київської митрополії носили аж до підступного підпорядкування Української церкви до Московського патріархату 1686 р.

У той час, коли в Україні розвивалася освіта, ширилася наука, збагачувалася культура, Московія була темним, задушливим царством самовладного, деспотичного правління, де культивувалися покора, «раболепіє», недовір'я до науки й освіти, поєднані з тупою ненавистю до всього чужоземного.

Почалося з того, що влітку 1588 р. царгородський патріарх Єремія II Транос із супроводом прибув до Москви просити допомоги, “милостині”. Прибуттям Єремії вирішив скористатися далекоглядний Борис Годунов. Гостей прийняли достойно, забезпечили їх гарним утриманням (“харчами”). Але при цьому навколо них творилися дивні речі. Високих гостей не зустрічав Московський митрополит, їм не дали можливості спілкуватися з ієрархами, служити разом у церквах. Константинопольських ієрархів майже не випускали на вулицю, а справи вони мали лише з представниками царської влади. Єремію вшановували не як патріарха, а як митрополита. З метою «упокорення» гостей було покликано «стати перед царські очі» тільки через 8 днів після прибуття до Москви. І навіть не запросили до царського столу, як це було заведено.

В атмосфері таких утисків Борис Годунов звернувся до Єремії з «проханням» створити тут і зараз же московський патріархат. Через серйозні канонічні перепони Єремія не хотів та й не смів задовольнити бажання Москви. Протягом багатьох місяців грецьких ієрархів тримали під домашнім арештом, ходили за ними по п'ятах, відкрито стежили за кожним словом, заставляли підписувати документи церковнослов'янською мовою, якої ті не знали. Патріарху Єремії, старій хворій людині, недвозначно загрожували довічною висилкою до Володимира. Зрештою, Єремія згодився поставити на патріаршество Московського митрополита Іова. *На церемонію інтронізації Єремію вперше привели до Успенського собору і там він вперше побачив Московського митрополита, від 27 січня 1589 р. – патріарха.*

На час утворення Московського патріархату (1589 р.) землі теперішньої України не входили до складу Московії, а православні єпархії на цих землях підпорядковувалися Київській митрополії. Тому не могло бути (і не було!) мови про те, що це – «канонічні території» Московського патріархату. Це маніпулятивна легенда наступних поколінь московитів.

Створенням патріархату Москва замкнула «трикутник смерті», в «якому агонізувала Руська (Українська) церква на чолі з митрополитом Київським і всієї Русі»⁶. «Тоді наші предки, – зазначає В. Іванишин, – поставлені у безвихідь, не здалися в полон сильнішій – польській римо-католицькій – церкві, не допустили свого підпорядкування їй. Вони врятували Церкву, її ієрархію, свій обряд, пішовши на прямий союз (унію) з Римом»⁷.

У жовтні 1596 р. у Бересті в храмі святого Миколая церковний Собор проголосив унію (союз) Української Православної Церкви з Римом. Так витворилася національна Церква, яка зберегла всі релігійно-культурні традиції і дух опору нашого народу. У руках українців виявився могутній засіб боротьби як з колонізацією, так і з російщенням на релігійному ґрунті⁸.

Федір Габелко (Австралія), роздумуючи про релігійний феномен в історії України, пише, що утворення Греко-Католицької Церкви як нової національної течії українства було далекосяжною реакцією українського єпископату на занепад під тиском турків у середині XV ст. Візантійської імперії і тогочасного духовного центру православ'я – Константинополя – на втрату впливу Київської митрополії, розкол православ'я, яке, не маючи ніякої підтримки з боку тодішньої влади, поступово переходило в повну залежність від московського патріархату, а також на тогочасні спроби католицької ієрархії Польщі підпорядкувати Українську Церкву. Уніатство, на відміну від православ'я, не відіграло етноутворюючої ролі, бо з'явилося тоді, коли вже існувала українська народність, і на перших порах призвело до порушення національної духовної єдності українства, ослаблення найбільш відпорної інституції нації на той час – українського православ'я. Проте пізніше саме греко-католицизм став його духовною силою, сприяв залученню українського народу до західної культури, був головним забралом народу проти колонізації і російщення, сприяв національному відродженню галицької України, розвитку української національної самосвідомості та культури на західноукраїнських землях. Важливу роль у цьому відіграли збереження уніатством східного українського обряду та мовна політика українського греко-католицизму. В цьому можна погодитися з Д. І. Дорошенком, який писав, що унія врятувала Галичину від національної смерті, стала тут батьківською вірою, що в середовищі греко-католицького духовенства зародилась ідея національного відродження Галицької України. Саме Греко-Католицька церква стала справжньою національною церквою для українців Західної України⁹.

Московська (Російська) православна церква досі негативно сприймає Берестейську унію, що є не чим іншим, як відновленням частини православних українців спілкування з Римською церквою, перерваною 1054 р. – розколом (розділенням, розломом-схизмою) світового християнства на дві частини, який призвів надалі до драматичного розділення Європи на Захід і Схід. Минали століття, і завжди Греко-католицька церква стояла на сторожі духовних та національних інтересів українського народу. Інакше склалася доля Української (Руської) православної церкви.

Події національно-визвольної війни українського народу пішли таким шляхом, що довели Богдана Хмельницького у 1654 р. до союзу з Московією у Переяславській угоді. Велику роль в цьому відіграли ідеалістична надія на єдиновірство Православної України з Православною Московщиною, сподівання на безкорисливу підтримку сильного єдиновірця слабшому, що знемагав у постійних війнах з католицькою Польщею та іновірними турками і татарами. Але, як виявилось, це стало фатальною помилкою для України та її Православної Церкви.

Московське царство за своєю природою і характером було унітарною, абсолютистською, феодально-кріпосницькою державою, для якої Українська Гетьманська держава – з її республіканським ладом і сильними демократичними елементами, з козацьким землеволодінням, вільною, без феодальної принуки, працею на землі, покозаченим селянством – стала своєрідною історичною антитезою.

Московські патріархи вдавалися до найрізноманітніших способів, щоби підпорядкувати собі Українську Православну Церкву, яка мужньо відстоювала свою незалежність. Наприклад, у листі до патріарха Константинопольського Діонісія патріарх Московський Іоаким докоряв йому за те «что он доселе не следил за религиозным настроением Малороссии, и просит Дионисия помочь теперь ему, Иоакиму, преследовать явившиеся в Малороссии еретические учения...»¹⁰.

Кульмінаційний момент переслідування Української Православної Церкви припав на 1685 рік, коли Московський патріарх, пославшись на псевдостаттю* Переяславської угоди про підпорядкованість митрополита Київського патріархові Московському, без згоди Царгорода призначив митрополитом Київського єпископа Гедеона Святополка-Четвертинського. Це означало фактичне підпорядкування Київської митрополії Москві всупереч канонічній забороні втручання у справи іншої церковної сфери. Нововисвяченому митрополитові дали титул «Митрополит Киевский, Галицкий и Малья России». Особливо важким ударом по Українській церкві треба вважати те, що Київська митрополія була переведена до Москви. Віра українців у свого єдинокровного православного царя відіграла лиху роль: жодна військова сила не змогла б позбавити свободи український народ, але єдина з московитами віра дуже багато в цьому допомогла.

Фатального 1686 р. Константинопольський патріарх Діонісій, перебуваючи у сильній матеріальній скруті, за надану московським царем фінансову допомогу зрікся зверхності над Київською митрополією, буквально продав Українську Церкву-доньку Московському Патріархові «за три сорока соболів і двісті

червоних»¹¹. Неканонічність цього акту визнав уже наступного року собор Константинопольської церкви, який покарав патріарха Діонісія позбавленням патріаршої влади. Однак *результатом ганебної обробки стали перейменування Московської церкви у Руську, відповідно, початок відліку її історії від часів Хрещення Русі. Для Української Православної Церкви скінчилася тоді 700-річна незалежність в юрисдикції Царгорода.*

З 1686 р. Українська Православна Церква майже 300 років «пролежала в російській домовині» (В. Липківський). Замість «пастухів», які б дбали про своє «стадо», які були б невтомними працівниками на ниві духовної освіти ввірених їм Богом душ, на Україну після «присоединения» почалася навала справжніх гнобителів і визискувачів у рясах і ризах, які відразу почали ганьбити місцеві християнські звичаї, називати все українське у православній церкві «богопротивним», «не благословенним», нібито зараженим «латинською ерессю». З церковного ужитку витіснили українську мову; забороняли використовувати книжки київського та львівського друку; цькували українське іконне малярство; «святійший» Санкт-Петербурзький Синод, який очолювали цинічні світські обер-прокурори, наклав заборону на українську храмову архітектуру.

Спіраючись на православ'є, Московська церква розгорнула активну боротьбу з українством, зайнялась «обрусением» українців та інших слов'янських народів. «На церкву нашу, зараз же по приєднанні її до церкви московської, кинуто було офіційне велике підозріння в «еретичестві», нібито в «нечистоті» наших догматів віри, – читаємо в Івана Огієнка. – Іоаким навів на них (українців. – В. Л.) цілий погром»¹².

Оскільки головним інтелектуально-науковим осередком українського православ'я був Київ, зокрема Києво-Печерська лавра, то Петро I саме сюди спрямував черговий «обрусительный» удар. Він формулює концепцію, що «московитяне были и в козацкой земле». Відповідно до цієї концепції Петро I засилає під виглядом монахів своїх агентів, які наприкінці квітня 1718 р. підпалили лавру, подбавши про те, щоб спалити її «древлехранилище», тобто архів, де зберігалися українські літописи, акти ще з княжої доби¹³. В Україну був організований справжній похід російського духовенства, якому роздавалися кращі церковні посади та яке фактично своїми доносами в центр імперії провокувало подальші кроки російщення українського православ'я.

У 1720-1721 рр. було видано низку царських указів, згідно з якими Києво-Печерському, Чернігівському та іншим монастирям було категорично заборонено друкувати книги українською мовою і навіть перевидавати старі церковні книги, бо «и оныя церковныя старыя книги» треба було переробляти «для совершеннаго согласія с великороссийскими»¹⁴.

25 січня 1721 р. Петро I підпорядкував Церкву монархові та скасував патріяршество. Керувати церковним життям поставлено новостворену Духовну Колегію (згодом – Святійший Правительствующий Синод). У виданому регламенті Духовної Колегії висловлено розпорядження для всієї Російської імперії: «Аще кто о чем богословское письмо сочинит, и тое б не печатать, но первое презентовать в Коллегиум. А Коллегиум рассмотриеть должно, нет ли какового в письме оном прегрешения, учению православному противнаго»¹⁵.

Феофан Прокопович, займаючи посаду президента Святійшого Синоду, написав «Духовний Регламент», який обґрунтував й узаконував владу царя над Церквою, і «Правду воли монаршей», що стала, по суті, статутом російського самодержавства. Патріархат Російської православної церкви було відновлено лише у 1918 р. Але зміст діяльності РПЦ як ідеологічно підпорядкованої державної інституції залишився таким по сьогодні. Дотепер у РПЦ не ліквідовано ганебний указ Петра I про доноси.

Укази Петра I, регламент Духовної колегії, які суворо виконували, були нищівним ударом по Українській Церкві та українській мові. 2 лютого 1721 р. Синод Московської церкви розпорядився усі книжки «исправления ради и согласія с великороссийскими»¹⁶ надсилати до Синодальної Контори, а доглядати за друкарнями поставлено цензора. Він мав переглядати українські видання, порівнюючи їх з великоросійськими, і лише ті з них дозволяти до друку, що нічим не відрізняються від московських¹⁷.

Московська політика духовного геноциду, терору, деморалізації українського громадянства посилилася із заснуванням Петром I у травні 1722 р. Малоросійської колегії, до якої входило шість російських штаб-офіцерів з розміщених в Україні полків. Цей акт цар підсилив брехливою грамотою до українського народу, демагогічно твердячи, що колегію засновано для захисту українського народу від утисків старшин та неправих судів.

Для придушення українського національного руху, осередком якого була Українська Церква, царський режим використовував також Першу світову війну. Як тільки російські війська зайняли Галичину, Буковину, Лемківщину, генерал-губернатор граф Г. Бобринський висловив свою програму: «Восточная Галиция и Лемковщина искони – коренная часть единой великой Руси; в этих землях коренное население всегда было русским, устройство их по сему должно быть основано на русских началах. Я буду вводить здесь русский язык, закон и устройство»¹⁸.

Чимало українських греко-католицьких священників вивезли в глибину Росії або на Сибір, присилаючи на їхнє місце російських «батьшок». 19 вересня 1914 р. російська окупаційна влада заарештувала Андрея Шептицького, «бо в очах російського командування він був дійсним провідником галицького «мазепинства»¹⁹. Митрополит перебував на засланні у Києві, Новгороді, Курську, в «почесному» ув'язненні в Спасо-Євфимієвському монастирі (м. Суздаль), але й там він не припиняв своєї екуменічної діяльності. У Києві висвятив о. Йосифа Боцяна, ректора Львівської духовної семінарії, на єпископа Луцького. 29-31 травня 1917 р. скликав Собор Російської греко-католицької церкви (РГКЦ), екзархом якої призначив ієромонаха студита Леоніда Федорова. У тому ж році призначив о. Михайла Цегельського екзархом для греко-католиків Великої України. Наприкінці 1917 р. Андрей Шептицький повернувся до Львова, підтримував ідею незалежності ЗУНР, за що був заарештований польською владою.

З того часу, коли Андрей Шептицький очолив Греко-католицьку церкву, український національний рух в Галичині значно посилювався завдяки його бурхливій діяльності. Дотримуючись принципу гуманізму, Андрей Шептицький «бажав зблизити до Католицької Церкви не тільки православних українців, а й увесь Схід»²⁰. При цьому католицизм він розумів у широкому екуменічному сенсі. Митрополит «уявляв собі унію ... у виді українського патріархату в Києві, що, визнавши примат папи, був би зовсім самостійним і юрисдикційно, і організаційно»²¹.

«...Людство цього століття просувається крізь життя приземним поїздом, – наголошував І. Гриньох. – Митрополит Андрей плыв крізь нього надземним повітроплавом!»²². «...Ця людина мала в своєму духовному «Я», що її ставило понад пересічність, щось, що робило її *великою і небуденною людиною*»²³. Домінуючою ідеєю Митрополита Андрея була «ідея з'єднання роз'єданого християнського світу»²⁴ із збереженням і розвитком особливостей кожної нації. Ідея Андрея Шептицького про з'єднання Церков на засадах національного гуманізму сьогодні надзвичайно актуальна для українського християнського суспільства.

Неймовірно важким, кривавим був час розв'язаної в Україні московсько-більшовицькими агресорами війни, але прагнення українців позбавитися довготривалого колоніального ярма пожвавило духовне життя і відродження національної Церкви, яку знищували ортодокси московського православ'я. Уже в квітні-травні 1917 р. в усіх українських єпархіях відбулися церковні собори. В обговоренні питань загальноцерковного життя традиційно активну участь брали парафіяни. Зійшлися на рішенні скликати Всеукраїнський церковний собор, а Київський єпархіальний собор виробив проект нового парафіяльного та єпархіального статутів й обрав комісію зі скликання собору під головуванням єпископа Уманського Дмитрія. Як і слід було чекати, Синод, до якого звернулися за дозволом, відповів, що «во Всеукраинском соборе не усматривается надобности вследствие имеющего быть в августе Всероссийского собора в Москве». Єпископ Дмитрій вийшов зі складу комісії, але інші члени її продовжували працювати. Всеросійський собор ініціативу України зустрів зневажливо і зверхньо – «хохли подняли нос».

Вперше українська мова на церковній службі у храмі тоді ще формально Російської церкви прозвучала 22 травня 1919 р., хоч «закон про Українську автокефальну православну церкву» було видано ще 1 січня 1919 р. Лише 14 жовтня 1921 р., на Покрову, в храмі святої Софії Київської зібрався Перший Всеукраїнський Православний Собор. І хоча рік був голодний, а залізничне сполучення складне, на нього прибули 472 делегати з усіх регіонів України. Серед них виявилось чимало визначних діячів культури, освіти, мистецтва. *Собор визнав неканонічним акт приєднання у 1686 р. української Церкви до Московського патріархату, що знищило її автокефальність.* «Віруючий народ український стає вільним керівником у своїй Церкві: сам обирає на служіння Церкві всіх працівників, сам господарює в Церкві і самособорним голосом вирішує всі свої церковні справи», – проголосив Собор у посланні до вірних.

Було відновлено Національну Українську Церкву, спадкоємицю Київської митрополії, що прибрала назву – Українська автокефальна православна церква. А 23 жовтня 1921 р. у тій же Софії Київській,

у присутності і молитовній співучасті всіх делегатів Собору і за великої кількості народу, поставили на першого архієпископа і митрополита Київського і всієї України протоієрея Василя Липківського.

«Уже в перші роки свого нового життя УАПЦ, – писав митрополит Василь Липківський, – налічувала не менше 1500 своїх парафій. А крім того, майже в кожному селі, де ще не встигли утворитися парафії, заснувалися великі гуртки прихильників українського церковно-визвольного руху»²⁵.

Однак архітектори створення могутньої централізованої московсько-більшовицької імперії постійно були на чатах, щоб не допустити глибокого утвердження національної самосвідомості українського народу, бо це могло призвести «до ступеневого усамостійнювання, а в дальшому і до відриву України від Росії. Імперіяльні аспірації правителів Кремля мусіли стати цьому на перешкоді»²⁶. На початку 1929 р. партія більшовиків посилює кампанію терору проти Української Автокефальної Православної Церкви, яка активно займалася деросійщенням. Було репресовано цілі українські парафії, заарештовано єпископів, духовенство, активних віруючих, зруйновано багато церков.

1930 р. в Харкові відбувся відомий політичний процес над так званою «Спілкою Визволення України», яка, мовляв, готувала збройне повстання з тим, щоб реставрувати капіталістичний лад з військово-фашистською диктатурою. Однією з секцій цієї міфічної націоналістичної організації за сценарієм ДПУ була Українська Автокефальна Православна Церква. Політичний фарс можна вважати вершиною юродства партії комуністів. Справа «СВУ» налічувала 250 томів. 45 провідних українських учених, письменників та інших представників світської інтелігенції було ув'язнено, запроторено в табори. Під час цієї антиукраїнської кампанії знищено 32 єпископи і близько 10 тисяч священників Української Автокефальної Православної Церкви²⁷.

Результатом патологічної ненависті московсько-більшовицького режиму до української культури й духовності було знищення впродовж 1917–1939 рр. 8 тис. пам'яток церковної архітектури, що становило 65% усіх храмів України. Серед зруйнованих – чимало шедеврів доби давньоукраїнської держави – Русі. До 1939 р. московсько-більшовицька влада і НКВС в УРСР майже реалізували «останню безбожну п'ятирічку»: діяло лише 3% від дореволюційних православних храмів, не залишилося жодного відкритого костелу і монастиря. Лише в серпні-листопаді 1937 року в Україні заарештували майже 32 тисячі «церковників і сектантів».

Василеві Липківському судилося бути національним проповідником – мучеником за віру. Під тиском ГПУ на Другому Всеукраїнському Православному Соборі (1927 р.) з Василя Липківського було «знято тягар митрополичого служіння». Йому заборонили проповідувати. Більшовицька влада цькувала священника, який не відступився від свого народу, переслідувала, безпідставно ув'язнювала. 1938 р. Василя Липківського розстріляли. Але його звернення до прихожан: «Коли не станеш об'єднано в обороні своєї Вітчизни, то плакатимеш у московській неволі, як колись Ізраїль», надзвичайно актуальне й сьогодні в умовах інформаційно-психологічної і військової агресії Російської Федерації проти України.

Українська Автокефальна Православна Церква була потужною перешкодою зміцнення нової російської імперії під назвою СРСР. Тому 1930 р. вона була знищена комуністичним режимом. Шалена антирелігійна боротьба велася проти всіх церков і релігій, але тільки Українську Церкву більшовики знищили, а російську, хоч і напівживу, залишили, бо вона стояла на імперських позиціях.

Настала черга Української Греко-Католицької Церкви. 31 грудня 1939 р. контррозвідка УНКВС Львівської області відкрила агентурну справу «Ходячі» на митрополита Андрея Шептицького і духівництво Греко-Католицької Церкви²⁸. Доктор історичних наук Дмитро Веденєєв розкрив технологію підготовки і ліквідацію 8–10 березня 1946 р. Берестейської релігійної унії 1596 р. і возз'єднання з Православ'ям УГКЦ. Процес злиття церков пов'язаний із діяльністю «Ініціативної групи» на чолі зі священником і видатним богословом Гавриїлом Костельником, чия особистість досі перебуває в центрі досліджень і суспільних дискусій.

11 січня 1941 р. Л. Берія доповів Й. Сталіну концептуальні положення поетапного рішення «уніатського питання». «План агентурно-оперативних заходів щодо греко-католицької (уніатської) церкви» передбачав організацію керованої течії «за відрив від Ватикану» і створення «незалежної української церкви», усунення колишніх ієрархів і заміну їх «надійними агентами» НКВД, націлював чекістів на цинічні методи досягнення цілей. Так, велелюбна агент «Пісня» повинна була інсценувати спробу її «згвалтування» митрополитом Йосипом Сліпим, щоб розчистити шлях на місце предстоятеля

УГКЦ агентів «Філософу». 29 січня 1941 р. начальникові Львівського УНКВД доручили здійснити «План проведення вербування священика Костельника Гавриїла». Священикові висунули «пропозицію щодо співпраці і дали гарантію» звільнення сина Богдана – учасника антирадянської молодіжної організації і розвідника ОУН. Проте дві спроби вербування провалилися, і Б. Костельника розстріляли в червні 1941 р. при «чищенні» львівських в'язниць.

У роки окупації Г. Костельник підтримав акт проголошення незалежності Української держави діячами ОУН, увійшов до Ради сеньйорів і президії Української національної ради. Від імені митрополита Андрея мирив ворогуючі фракції бандерівців і мельниківців. Відомості про це, а також свідчення на Костельника начальника відділу СД і поліції безпеки, гаутштурмфюрера Кнорра, підвищили залежність священика від властей і обмежили його «маневр» у церковно-державних стосунках.

25 жовтня 1944 р. НКДБ реанімував справу «Ходячі» і розробку Г. Костельника. 1 листопада 1944 р. митрополит А. Шептицький помер, його престол успадковував митрополит Йосип Сліпий, що дотримувався категорично негативної позиції в питанні возз'єднання з Православ'ям.

Отець Гавриїл відігравав провідну роль у делегації греко-католиків, що виїхали до Москви, збираючись «ставити питання» про відкриття крупних єпархій УГКЦ у Києві та Харкові. 26 грудня 1944 р. делегація греко-католиків на чолі з К. Шептицьким зустрілася в будівлі НКДБ на Луб'янці з керівниками профільних підрозділів спецслужби («під легендою» генералів-політробітників). Г. Костельник ознайомив високопосадовців візаві з ситуацією в регіоні: «Народ Західної України зустрів повторний прихід Радянської влади без ентузіазму... Галичани протягом довгих століть перебували під впливом західної культури, за своїм устроєм і політичним світоглядом значно відрізняються від українців східних областей. Звідси зрозумілі їх упередження стосовно Радянської влади, а також сила бандерівського руху». Члени делегації пообіцяли, що «греко-католицька церква вестиме боротьбу з УПА шляхом роз'яснення і проповіді».

В середині березня 1945 р. Й. Сталін санкціонував кампанію з ліквідації Греко-Католицької Церкви, в якій влада вбачала небезпечного конкурента насаджуваної комуністичної ідеології та «агентуру Ватикану», що прагнув відігравати свою роль у Східній Європі і післявоєнному врегулюванні. Активна допомога УГКЦ руху ОУН і УПА також не була для сталінських спецслужб секретом. Результатом чисельних розмов, повчань і тиску на священика і видатного богослова Гавриїла Костельника з боку чекістів (вони діяли «під прикриттям»), що спеціалізувалися на «церковній лінії», стало створення 28 травня 1945 р. «Центральної ініціативної групи» зі сприяння возз'єднання конфесій на чолі з самим Г. Костельником, у складі деканів (благочинних) Антонія Пельвецького і Михайла Мельника, священика Сергія Хруцького. Підбиваючи підсумки оперативних заходів щодо агентурної справи «Фініш» (розпуск УГКЦ), МДБ УРСР склало доповідну записку «Про ліквідацію греко-католицької уніатської церкви в західних областях УРСР. Ініціативна група (ІГА) звернулася до духовенства і віруючих із закликом відмовитись від унії як від «історичної зради українського народу» і повернутися до «прадідівської віри, в материнське лоно російської православної церкви». Г. Костельник провів 36 нарад з духовенством західних областей, А. Пельвецький – 30 нарад у Станіславській області, в Дрогобицькій області вів агітацію за возз'єднання декан М. Мельник. Г. Костельник видав книгу «Догматичні основи папства» з богословським обґрунтуванням відмови від унії.

8–10 березня 1946 року Львівський церковний собор, зібравши 216 делегатів-священиків і 19 мирян, оформив ліквідацію унії 1596 року і возз'єднання греко-католиків з РПЦ. У Львівському кафедральному соборі св. Юра оповістили, що ідею підтримали 997 священиків з 1270 (78%). У основній доповіді Г. Костельник виклав історію унії, що налічує 350 років, і обґрунтував необхідність об'єднання церков. Постанову собору про ліквідацію унії затвердили Екзарх України митрополит Київський і Галицький Іоанн і предстоятель Російської православної церкви. Оцінюючи роль Гавриїла Костельника в ліквідації унії як «визначну», МДБ УРСР писало М. Хрущову: «Будучи за своїми переконаннями людиною безумовно антирадянською, але в сфері церковній – безумовно противником Риму, Костельник щиро став на шлях реальної церковної політики, плекаючи мрію увійти до історії видатною особистістю, а ми цю мрію, як один з впливових стимулів, всіляко в нім збуджували»²⁹. Створення перших структур Московського патріархату у Львові і Галичині відноситься до 1941 р., а остаточно – 1946 р., коли комуністичний окупаційний режим міцно утвердився в Західній Україні.

Сьогодні в Україні є такі православні громади: Українська Православна Церква Київського патріархату (УПЦ КП), Українська Автокефальна Православна Церква (УАПЦ), філія Московського патріархату під назвою Українська Православна Церква (УПЦ МП). Додаймо до цього ще громади Російської православної церкви, Старообрядницької православної церкви, Російської вільної православної церкви, Грецької православної церкви тощо – і матимемо теперішню мозаїку православ'я в Україні.

Після успішного візиту в Україну 2001 р. Папи Римського Івана Павла II отримали сильний імпульс до розвитку, подальшого утвердження та посилення впливу Українська Греко-Католицька та Римо-Католицька Церкви, а також десятки різних християнських відгалужень: євангельських християн-баптистів, євангельських християн, християн-молокан, п'ятдесятників, адвентистів сьомого дня, адвентистів-реформаторів, свідків Єгови, лютеранів і багато інших³⁰.

Майже всі ці названі і неназвані християнські, а ще й нехристиянські Церкви лояльно ставляться до Української держави і не є загрозою для її незалежності. УПЦ КП, УАПЦ, як і УГКЦ, твердо стоять на ґрунті української Державності, підтримують українські духовні цінності і відстоюють українські національні інтереси. Реальну загрозу становить УПЦ МП, точніше – ієрархи цієї однієї з найчисельніших і найагресивніших церков, яка, фактично, є п'ятою колоною Москви у нашій державі.

По суті, тими ж самими залишилися основні цілі й завдання Російської православної церкви, підкреслив доцент Київського національного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова Михайло Олексієнко: збереження своєї «канонічної території», до якої належить і Україна, єдиного релігійно-ідеологічного простору під егідою Московського патріархату як засобів утримання колишніх республік, тепер незалежних держав, в орбіті московської політики й інтересів Росії, відновлення у перспективі імперського об'єднання. Не випадково французька газета «Ле Експрес» писала: «Коли 20 мільйонів православних українців будуть підпорядковані Москві (МП), то суверенітет України буде фіктивним». Ось чому Російська православна церква не надає канонічної автокефалії Українській Православній Церкві (УПЦ) ні Московського, ні Київського патріархатів. Що засвідчив, зокрема, Архієрейський Собор УПЦ МП від 15.12.1996 р., який визнав недоцільним надання їй автокефалії.

Український народ на рідній землі століттями зазнавав релігійного і національного переслідування. Його духовні цінності захищала рідна Церква, її історія невід'ємна від багатостраждальної, часто трагічної долі нашого поневоленого віками бездержавного народу. Кілька століть життя українця від дня його народження і до смерті трималося на підвалинах національної Церкви, яку на землях Русі-України вибудував рівноапостольний князь Володимир. Після княжої держави наша Церква своєрідно заступала нам державу. Із втратою своєї державності через завойовницьку політику наших сусідів, які намагалися поневолити Україну, релігія розколола нашу націю на дві громади, і вже понад 300 років чужі держави ведуть боротьбу проти української релігії. Прадідівська віра завжди була для українців духовною зброєю за право жити на рідній землі і розвивати національну культуру. І нині в суверенній Українській державі, як і в інших народів, Христова віра мала б лишатися основою національного відродження і державотворення. Вже тисячу років, як у свідомості українського народу поєдналися два найдорожчі для нього поняття: «Бог і Україна» або ж згодом «Бог, українська нація і Шевченко» – як духовні святині.

Однак досі потужним опорним центром Росії, її ідеологічно-пропагандистською й розвідувальною мережею в Україні є особливий осередок Російської Церкви – так звана УПЦ МП, яка делікатно уникає публічно називатися МП (Московського Патріархату). Від 2000 року Російська церква в Україні захопила значні території і побудувала сотні церковних споруд. Наприклад, на Оболонському масиві у Києві діє шість храмів УПЦ МП, найбільшим з яких є Собор Покрови Божої Матері на вул. Трирічній, 5-а. Саме сюди неодноразово приїжджали святити воду В. Янукович і М. Азаров. Та й нині тут вистачає активістів і прихильників «руського міра», котрі агресивно й нахабно демонструють свою відданість Московії³¹.

Оцінюючи Архієрейський собор Російської Православної Церкви (листопад 2017 р.), в якому взяв участь президент Володимир Путін, Патріарх Київський і всієї Руси-України Філарет зазначив на прес-конференції 1 грудня 2017 р., що він плекав надію на братське обговорення і вирішення питання про автокефалію Української Православної Церкви згідно з 34-м канонічним апостольським правилом, але цього, на жаль, не сталося, бо мета Кремля – будь-якими способами, в тому числі через війну і окупацію, мінімізувати незалежність України, адже для Путіна і нинішнього московського керівництва росіяни, українці і білоруси «один народ».

Патріарх Київський і всієї України-Руси Філарет слушно наголосив: «Ніколи Українська Церква не повернеться до Московського Патріархату. Чому? Тому, що ми маємо свою державу. Так само як вони в своїй державі мають свою незалежну Церкву, так само і ми, українці, маємо право на свою Церкву. Тому повернення ніколи не буде. А єдина в Україні помісна церква буде, рано чи пізно, але все одно – буде! Ніхто, зокрема й Москва, не має право відмінити апостольське правило, згідно з яким кожен народ має право на свого єпископа. Ми і далі розбудовуватимемо свою Церкву і служитимемо українському народу. Мусимо усвідомити, що без Української держави не може бути незалежної Української Церкви. І навпаки, без незалежної єдиної Української Церкви не може бути незалежної суверенної і соборної України»³².

Висновки і перспективи подальших досліджень у даному напрямі. У тім, що більшість українців уже зрозуміли зв'язок московських церков з війною Росії проти України, немає сумніву. А надто після новин про те, що в УПЦ МП завершено формування силових загонів (семинаристів-«ті тушок») і призначено 2 ємісарів із правами, вищими, ніж у митрополита. Їхнє завдання – завадити переходу вірян від московського патріархату до київського. Російське православ'я задіює всі важелі, у тому числі й силові, щоби не дати відновити Єдину Помісну Українську Церкву, у храмах якої звуковий образ українського слова має бути таким же барвистим, одухотвореним, прекрасним, як і зоровий образ храмів. У церковній, молитовній мові має звучати глибинне високе слово, яке несе в собі дух і енергетику українських поколінь, виводить нас на широкі часові площини вічності. Рідне українське слово живе своїми потенційними можливостями, чекає, щоб ми заглибилися в нього і ним живилися. Згадаймо Шевченка: «А дай жити, серцем жити». Ідеться про працю серця, душі і розуму – трьох реалій, які, коли є, то ми живемо, а коли їх немає, то просто існуємо.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- ¹ Костенко Л. Ну а при чому тут Григорій Розум? / Л. Костенко // Літературна Україна. – 1993. – 28 жовт.
- ² Гамов А. Как Ярослав Мудрый стал советником Бориса Ельцина / А. Гамов // Комсомольская правда. – 1993. – 26 жовт.
- ³ Большая советская энциклопедия. Т.49. Элоквиция - Яя / Н. Мещеряков ; Гл. ред. Б. Введенский . – 2-е изд . – Москва : Советская энциклопедия, 1957 . – С. 646.
- ⁴ Гамов А. Как Ярослав Мудрый стал советником Бориса Ельцина / А. Гамов // Комсомольская правда. – 1993. – 26 жовт.
- ⁵ Там само.
- ⁶ Іванишин В. Українська церква і процес національного відродження / В. Іванишин // Пам'ятки України. – Кн. 2. – К., 1990. – С. 54.
- ⁷ Там само.
- ⁸ Іванишин В. Українська церква і процес національного відродження / В. Іванишин // Пам'ятки України. – Кн. 2. – К., 1990. – С. 54.
- ⁹ Габелко Ф. Правда, яку не завадило б знати народів віруючому й отцям духовним / Ф. Габелко // Українське Слово. – 2015. – 11-17 листоп.
- ¹⁰ Архив Юго-Западной России. – К., 1872. Ч. 1. – Т. 5. – С. 167.
- * У 1659 р. Москва підступно накинула гетьманові Юрію Хмельницькому сфальсифіковану версію Переяславської угоди, до якої, серед багатьох інших змін на користь Москви, вставлено статтю про підлеглість митрополита Київського і очолюваної ним церкви патріархові Московському. Такої статті не було в переяславській угоді 1654 р.
- ¹¹ Воронин О. Автокефальна Українська Православна Церква / О. Воронин // Літературна Україна. – 1991. – 21 листоп.
- ¹² Огієнко І. Мова українська була вже мовою церкви / І. Огієнко. – Тарнів, 1921. – С. 29.
- ¹³ Іванишин В. Українська церква і процес національного відродження / В. Іванишин // Пам'ятки України. – Кн. 2. – К., 1990. – С. 53.
- ¹⁴ Іванишин В. Українська церква і процес національного відродження / В. Іванишин // Пам'ятки України. – Кн. 2. – К., 1990. – С. 53.
- ¹⁵ Скабичевский А. М. Очерки истории русской цензуры (1700-1863) / А. М. Скабичевский. – Спб, 1892. – С. 5.

- ¹⁶ Полное собрание постановлений и распоряжений по ведомству Православнаго Исповедания Российской Империи. – Спб., 1890. –Т. 7. – С. 36.
- ¹⁷ Там само.
- ¹⁸ Кубайчук В. Хронологія мовних подій в Україні: зовнішня історія української мови / В. Кубайчук. – К.: “К.І.С”, 2004. – С. 61.
- ¹⁹ Баран С. Митрополит Андрей Шептицький. Життя і діяльність / С. Баран. – Мюнхен : Вернигора, 1947. – С. 24.
- ²⁰ Баран С. Митрополит Андрей Шептицький. Життя і діяльність / С. Баран. – Мюнхен : Вернигора, 1947. – С. 121.
- ²¹ Там само.
- ²² Гриньох І. Слуга Божий Андрей – благовісник єдності / І. Гриньох. – Мюнхен : Verlag Biblos, 1961. – С. 18.
- ²³ Там само. – С. 17.
- ²⁴ Там само. – С. 99.
- ²⁵ Голод Т. Коли проповіді Василя Липківського почує православна Україна? / Т. Голод // Час / Time. – 1997. – 20–26 листоп.
- ²⁶ Прокоп М. Україна і українська політика Москви / М. Прокоп. – Сучасність, 1981. – Ч. 1. – С. 26.
- ²⁷ Астаф’єва М., Астаф’єв О. Юродивий партквиток у кишені... / М. Астаф’єва, О. Астаф’єв // Літературна Україна. – 1992. – 16 лип.
- ²⁸ Веденєєв Д. Постріли на Краківській вулиці / Д. Веденєєв // День. – 2016. – 18-19 берез.
- ²⁹ Веденєєв Д. Постріли на Краківській вулиці / Д. Веденєєв // День. – 2016. – 18-19 берез.
- ³⁰ Чемерис В. Голгофа Українського Православ’я / В. Чемерис. – К. : Поліграфіка, 1998. – С. 476-477.
- ³¹ Голибард Є. Кому потрібні російські попи в Україні? / Є. Голибард // Слово Просвіти. – 2015. – 17-23 верес.
- ³² Цимбалюк М. Протистояння замість примирення / М. Цимбалюк // Слово Просвіти. – 2017. – 7-13 груд.

Івашко Р. В.,

асп. кафедри історії середніх віків та візантиністики, Львівський національний університет ім. Івана Франка, м. Львів

ВИЗНАЧЕННЯ ПРАВА СВІТСЬКОЇ ІНВЕСТИТУРИ НА ТЕРЕНАХ СПАДЩИНИ РОМАНОВИЧІВ У 1412 РОЦІ

Анотація. У статті автор дослідив, яким чином укладення договору в Любовні у березні 1412 р. спричинилося до встановлення права світської інвеститури на теренах спадщини Романовичів. Про його політично-релігійне значення можна дізнатися з епістолярних джерел та юридичних документів, датованих 1412 р.

Ключові слова: договір у Любовні, інвеститура, листування, судові рішення 8 листопада 1412 р.

Ivashko R. V.,

Postgraduate of Department of History of the Middle Ages and Byzantium, Ivan Franko Lviv National University, Lviv

DEFINING THE RIGHT OF THE SECULAR INVESTITURE ON LANDS OF THE HERITAGE OF ROMANOVICHES IN 1412 AD

Abstract. The author explored in the article how the conclusion of the agreement in Lubovna in March 1412 had influenced to establishment the right of secular investiture on lands of the heritage of Romanoviches. Epistolary sources and legal documents of 1412 revealed its political and religious significance.

Keywords: the Lubovnia agreement, investiture, correspondence, Judgment November 8, 1412.

Постановка проблеми. 23 вересня 1122 р. в імперському місті Вормсі укладено церковний конкордат між папою Калікстом II (1119-1124) та імператором Генріхом V (1106-1125), що завершив боротьбу за інвеституру в Європі. Основні його принципи стали основою церковних правовідносин в інших європейських католицьких країнах.

Згідно з досягнутими домовленостями церковні ієрархи отримували спочатку регалії та привілеї на феодалну власність від світського монарха як його васали, а потім патерицію та перстень від церковного зверхника, що представляв Латинську Церкву (Concordat). Тому церковна кон'юнктура у середньовічній Європі стала відображенням політичної. У 1375 р. латинську митрополічу архідієцезію створено у Галичі, право світської інвеститури в якому належало угорському монарху [Великий, 1999: 253-257]. З 1387 р. це право отримали польські монархи [Przebyszewski, 1999: 72].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема розглядалася о. М. Сквирою [Skowyr, 2005: 13], К. Прокопом [Prokor, 2010: 46-47], Б. Модзалевська, В. Осадчим [Modzelewska, Osadczy, 2006: 290-291], о. Ю. Крентошем [Krętosz, 2012: 325-326], Т. Трайдосом [Trajdos, 2014: 316] та іншими як частина окатоличення в історії руських земель. Її унійний аспект досліджували І. Мончак [Мончак, 2012: 149-161], І. Скочиляс [Скочиляс, 2010: 15], Б. Флоря [Флоря, 2007: 267-284] та ін. На політичний аспект звернули увагу В. Кметь [Кметь, 2007: 124], Л. Зашкільняк, М. Крикун [Зашкільняк, Крикун, 2002: 77], Я. Ісаєвич, Л. Войтович [Ісаєвич, Литвин, Стеблій, 2006: 67, 70-71] та ін. Стан та перспективи подальших досліджень із історії Спішу окреслив Я. Куртика [Kurtyka, 2009] та ін.

Постановка завдання. Метою даного дослідження є з'ясування того, яким чином договір у Любовлі вплинув на укладення Церковної Унії та право світської інвеститури у Галицькій митрополічій архідієцезії латинського обряду. Для цього автор проаналізував зміст відповідних фрагментів хроніки Яна Длугоша (1415-1480), договору, укладеного в Любовні (Стара Любовня, Східна Словаччина) у 1412 р., листів угорського короля Сигізмунда Люксембурзького (1387-1437) до імператора ромейв

Мануїла II Палеолога (1391-1425), англійського короля Генріха IV Ланкастера (1399-1413), зобов'язання великого литовського князя Вітовта Кейстуовича (1401-1430) 17 квітня 1412 р. та судового рішення гнзненського митрополита Миколая Тромби (1412-1422).

Виклад основного матеріалу дослідження. 15 березня 1412 р. мирним договором, укладеним у Любовнянському граді, що у словацьких землях на Спішу, німецький та угорський король Сигізмунд Люксембурзький спробував закріпити «status quo» у політичних відносинах між Угорським королівством та формально об'єднаними Кревською унією Польським королівством та Великим Литовським князівством. У відповідному договорі угорський король вказав, що прагне щастя, справедливості, братерства та миру між собою, польським королем Владиславом II Ягайлом (1386-1434) та великим литовським князем Вітовтом – Александром Кейстуовичем. Король Сигізмунд Люксембурзький зобов'язувався, що не буде допомагати ворогам чи повстанцям проти польського монарха та литовського великого князя, не буде посягати на честь їх імен та володіння. Король Владислав II Ягайло та князь Вітовт Кейстуович зобов'язалися робити навзаєм королю Сигізмунду Люксембурзькому те саме. Землі Русі та Поділля повинні були знаходитись у володіннях польського короля до часу смерті угорського або ж польського монарха. Після смерті одного з них мир потрібно було продовжити ще на 5 років [Кревецький, 1925: 20-21].

Молдавське господарство мало залишитися васалом Польського королівства. Однак молдавський господар зобов'язувався надсилати війська на допомогу королю Сигізмунду Люксембурзькому кожного разу, коли той йтиме у похід із військом у кількості більше тисячі списів. Виняток становили випадки, коли господар занедужав або ж знаходився на службі у польського короля. Невиконання військової повинності каралося поділом Молдавського господарства між Угорським та Польським королівствами по р. Прут, причому Ясси та Білгород залишалися у володінні польського короля, а Кілія – у володінні угорського короля [Pilat, Cristea, 2017: 82, 96-97].

У випадку порушення умов договору порушників мали покарати у судовому порядку: представників угорської сторони – у Старій Всі, а польської сторони – у Сромовцях [Jana Długosza, 1982: 222-228]. Королі Сигізмунд Люксембурзький та Владислав II Ягайло на знак дружби здійснили полювання, провели лицарський турнір та ін. 8 листопада 1412 р. угорський король додатково уклав договір про те, що взамін застави шістнадцяти міст на Спішу він позичить 37 000 кіп празьких грошів у польського короля [Semkowicz, 1930: 155-157]. Кошти отримувалися з контрибуції, яку виплачував Тевтонський орден переможцям у Грюнвальдській битві згідно з Торунським миром 1411 р. Цікаво, що незадовго до укладення вказаних угод Владислав II Ягайло [1386-1434] та великий князь Вітовт Кейстуович розірвали дипломатичні відносини з Великим Новгородом [Насонов, 1950: 403-404].

У березні 1412 р. король Сигізмунд Люксембурзький написав «по-братерськи» листа до імператора ромеїв Мануїла II. У ньому він скаржився на агресію венеціанців стосовно Угорського королівства, які підняли «залізний ріг», тобто почали війну та «серп у чужий врожай послали» в Апулію і Далмацію. Угорський король навів приклад окупації візантійських територій – Криту, Евбеї, Мореї та пограбування Константинополя у 1204 р. [Сорочан С., Войтович Л., 2011: 400-401], шукаючи розуміння в імператора Мануїла II. Венеціанці захопили, зокрема, Падую, Верону, Віченцу, звідки прогнали імперських посесорів. Проте взимку попереднього року король Сигізмунд Люксембурзький надіслав війська, що відвоювали втрачені території, як він вважає, за допомогою «правиці Господньої». В березні 1412 р. залишені угорські війська знов відбили напад венеціанців. Натомість Дж. Ю. Норвіч вважає їх не агресорами, але заручниками обставин [Норвіч, 2010: 377-379]. Далі король писав про заплановану ним майбутню подорож до Італії восени з метою підтримки імперської корони для Алеманії, а після – й інших імперських діадем для Італії та Угорщини.

Король Сигізмунд Люксембурзький повідомив про єдність намірів із польським королем Владиславом II Ягайлом стосовно військових дій проти турків-османів навколо моря, що загрожують ортодоксальній Латинській вірі. До цієї коаліції він заохочував приєднатися імператора Мануїла II на певних умовах. Перш за все повинна була укладатися церковна унія, згідно з якою дочірня Грецька Церква мала поважати святу Римську матірню Церкву як головну. Наступне: згідно з автентичними дослідженнями давніх істориків титул імператора ромеїв повинен бути збережений поряд із титулом імператора Священної Римської імперії. Обидва можновладці мали разом слідувати проти варварських народів, а саме – турків-османів.

Король Сигізмунд Люксембурзький був зацікавлений у відновленні втрачених територій імперії РOMEIV, захоплених венеціанцями у 1204 р. Для цього імператор Мануїл II мав закрити візантійські порти для торгівлі з торговими суднами Венеції, спробувати повернути о. Крит за допомогою генуезців та Морею, де турки-османи могли об'єднатися з венеціанцями. Подальші переговори планувалося продовжити восени, коли король Сигізмунд Люксембурзький отримає діядему [Finke, 1896: 394-399]. За іронією долі папа Євгеній IV, який організував похід на порятунок Константинополя, походив з Венеції [Gill, 1964: 35].

У березні 1412 р. король Сигізмунд Люксембурзький написав листа також до англійського короля Генріха IV Ланкастера. На початку його змісту довідуємося, що сім'ї обох монархів перебувають у безпеці та здоров'ї, адже їм допомагає «Король Небес». Далі король Сигізмунд Люксембурзький повідомив англійського короля про візит до Угорського королівства польського короля Владислава II Ягайла з дружиною Анною Цельською (1380/1381-1416), що стало зміцненням для Вселенської Церкви і Священної Римської імперії. Обидва монархи тоді вирішили об'єднатися для боротьби проти поган та невірних. Владислав II Ягайло повинен був укласти навечно мир із лицарями Тевтонського ордену – щиту та муру християн [Зашкільняк, Крикун, 2002: 96-97]. Король Сигізмунд Люксембурзький також скаржився на венеціанців, які атакували імперські володіння Фріул, Ломбардію і Тревисан. Проте за Божою поміччю агресорів було відкинуто. Опісля відновлено Церкву в Аквілеї, яка остаточно приєдналася до Венеціанської республіки аж у 1445 р. (Aquileia).

Король Сигізмунд Люксембурзький повідомив адресата про свою майбутню коронацію на св. Мартина (11 листопада) у Франкфурті згідно з рішенням електорів Священної Римської імперії. На неї запрошено англійського короля. Далі німецький та угорський король повідомив про плани зібрання (анти)папою Іоанном XXIII Церковного Собору для об'єднання Латинської та Грецької Церков та надіявся на співпрацю у цьому короля Генріха IV та його амбасадорів Гартунга Клюкса та Джона Стокса. Після виконання цього завдання християнські правителі повинні були спрямувати сили на відвоювання Святої Землі, втраченої у 1271 р.

Ще однією перешкодою для консолідації європейських монархів стала незгода між герцогами Бургундії (бургілійони) та Орлеану (арманьяки), за участі англійців, які, на думку короля Сигізмунда Люксембурзького, були винуватцями війн на Заході Європи [Ададуров, 2002: 172]. Але угорський король захопив короля Генріха IV не втручатися у боротьбу на континенті і посприяти укладенню миру [Мовчан, Кипаренко, 2012: 52]. Наприкінці він закликав не вступати в торговельні відносини з повсталими венеціанцями, не вартими довіри [Finke, 1896: 88-92].

17 квітня 1412 р. офіційну згоду та підтвердження про прийняття договору в Любовлі надав великий литовський князь Вітовт Кейстутович. Відповідне зобов'язання було затверджене за допомогою присяги на дерев'яному Хресті та його цілування. Тому в разі невиконання зобов'язань великий князь мав би очікувати покарання в цьому житті або ж навіть смерть. Князь Вітовт виявив свою прихильність протягом усього свого життя до німецького та угорського короля Сигізмунда Люксембурзького, зобов'язуючись не прагнути про контроль над його домінією, в тому числі і шляхом обману. Приналежність земель Русі та Молдовії мала бути визначена домовленостями у Любовлі без зменшення або ж додавання до них додаткових умов. Для дотримання цього зобов'язання князь Вітовт просив допомоги Бога, святого Хреста, Святої Марії Матері Христа та усіх святих. Для безпеки виконання цих постанов зобов'язання було завірене крім печатки великого литовського князя? ще печатками віленського єпископа Міколая з Гожкова (1408-1414), віленського старости Альберта-Монівіда (1396-1413), полоцького намісника Яна-Неміра (1412-1413) – свідків у даній справі [Lewicki, 1891: 54-55].

Після угоди в Любовнянському граді стало зрозуміло, що право світської інвеститури на землях Південно-Західної Русі належало польському королю. Король Владислав II Ягайло (не виключено, що на прохання львів'ян) звернувся до пізанського (анти)папи Іоанна XXIII (1410-1415) з проханням перенести катедру латинських архієпископів з Галича до Львова. Однак для її реалізації потрібно було ще отримати згоду пробоща костелу Діви Марії Сніжної у Львові Йоганна Рутені (Іоанна Русина) († після 1424 р.). Апостольська Столиця призначила гнзненського архієпископа Міколая Тромбу, який 8 листопада 1412 р. видав судове рішення у спорах між міщанами Львова та згаданим пробощем про покарання 1000 флоринів у разі порушення укладених постанов. Місто Львів представляли Йоганн зі

Стіна, Йоганн Ворст, Альберт Бухольц, Конрад Ріпен, Вінбон Вейденбург, Йоганн Зомерштейн, Георгій Кребель, Георгія Гебель, Петер Вольфрам та ін. [Kapral, 2011: 48-51]. Судове рішення складалося з дев'яти статей. За настоятелем збережено права отримання служебного, столового, коляди у розмірі трьох кіп, затвердження кандидатур захристияна та парафіяльного учителя, доходи зі ставка на території, підлеглий парафії (статті 1-5, 7-8). Передбачалося призначення двох наглядачів: архієпископа Миколая для виконання заповітів за участі пробоша та львівського архієпископа (стаття 6). Чи варто вважати архієпископа львівським, є дискусійним питанням, тому що в 1414 р. Апостольська Столиця вважала: латинська катедра знаходиться ще в Галичі. В останній статті постановлено, що перед Найсвятішими Дарами у Львівській катедрі вдень і вночі горітиме світло, згідно з бажанням жертводавців (стаття 9) [ЦДАЛ. Ф. 131. Оп. 1. Од. зб. 50. Арк. 1; Skoczek, 1928: 51-53; Врадій, Кісь, Мітюков, 1972: 51-52; Кметь, 1999: 27-28].

Висновки і перспективи подальших досліджень у даному напрямі. Проблема приналежності права світської інвеститури у Галицькій митрополичій архідієцезії була пов'язана з політичною кон'юнктурою в Європі. Згідно з договором у Любовні між угорським королем Сигізмундом Люксембурзьким та польським королем Владиславом II Ягайлом право на неї було закріплено за польським монархом. Вже тоді було очевидне відмежування земель Південно-Західної Русі від Північно-Східної. Укладення угоди в Любовні було одним із заходів короля Сигізмунда Люксембурзького поряд із ліквідацією Західної Схизми та Церковної Унії та ін. для створення союзу європейських монархів, щоб ефективно протистояти турецькій загрозі. Король Владислав II Ягайло майже одразу скористався правом світської інвеститури, звернувшись до пізанського (анти)папи Іоанна XXIII з проханням про перенесення катедри галицьких латинських архієпископів до Львова. У листопаді 1412 р. письмову угоду було укладено з львівським плебаном Йоганном Рутені, поставленим за часів угорського панування у Львові. Обидва документи – угода монархів у Любовлі та угода з львівським настоятелем – уможливили перенесення катедри галицьких архієпископів до Львова та яцерковно-політичного впливу Корони Польщі в регіоні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Ададуrow В. Історія Франції. Королівська держава та створення нації (від початків до кінця XVIII століття). Львів. – 2002. – 412 с. (Серія «Історія країн світу»).
2. Великий А. З літопису християнської України. Українська духовна бібліотека. Рим-Львів 1999. Кн. 2: XII – XIII – XIV ст. – 277 с.
3. Зашкільняк Л. Історія Польщі. Від найдавніших часів до наших днів / Зашкільняк Л., Крикун М. – Львів, 2002. – 752 с.
4. Історія Візантії. Вступ до візантиністики / [ред. С. Сорочан, Л. Войтович] – Львів, 2011. – 880 с.
5. Історія Львова : у трьох томах / [ред. Я. Ісаєвич, М. Литвин, Ф. Стеблій]. Т. 1. – Львів, 2006. – 296 с.
6. Каталог пергаментних документів Центрального державного історичного архіву УРСР у Львові. 1233-1799 / [ред. Н. Врадій, Я. Кісь, О. Мітюков]. – К., 1972. – 676 с.
7. Кметь В. Архієпископство римо-католицьке (архідієцезія) // Енциклопедія Львова. Т. 1. – Львів, 2007. – с. 123-126.
8. Кметь В. Діяльність львівського латинського архієпископа Якуба Стрепи (1391-1409) (на матеріалах Центрального державного історичного архіву України у Львові) // Львів: місто – суспільство – культура: збірник наукових праць / [ред. М. Мудрий]. – Львів, 1999. Т. 3. – С. 22-31.
9. Кревецький І. Королівство Галичина і Володимирія // Стара Україна : часопис історії і культури : місячник. – Львів, 1925. 1-2. – С. 19-24.
10. Мовчан С. Велика Британія: географія, історія, культура / Мовчан С., Кипаренко Г. – Львів, 2012. – 496 с.
11. Мончак І. Флорентійський екуменізм у Київській Церкві. Унійна ідея в помісній еклезіяльній традиції / Мончак І. [пер. з англ. Р. Скакуна]. Пам'ятки історично-богословської думки. – Львів, 2012. – 364 с.
12. Новгородская первая летопись старшего и младшего изводов / [ред. А. Насонова]. – Москва-Ленинград, 1950. – 561 с.
13. Норвич Дж. История Венецианской республики / Норвич Дж.; [пер. с англ. И. Лемберг]. – Москва, 2010. – 862 с.
14. Скочиляс І. Галицька (Львівська) єпархія XII-XVIII століть: організаційна структура та правовий статус / Скочиляс І. – Львів, 2010. – 832 с.
15. Флоря Б. Исследования по истории Церкви. Древнерусское и славянское средневековье : сборник / Флоря Б. – Москва, 2007. – 436 с.

16. Центральний державний історичний архів у Львові (ЦДІАЛ). Ф. 131. Оп. 1. Од. зб. 50.
17. Acta Concilii Constanciensis. Her. H. Finke. B. I: Akten zur Vorgeschichte des Konstanzer Konzils (1410-144). Münster, 1896. 424 s.
18. Aquileia – Aquileia. [електронний ресурс] – режим доступу: <https://www.britannica.com/place/Aquileia>.
19. Lewicki, 1891 – Codex episcopalis saeculi decimi quinti. Monumenta Medii Aevi historica res gestas Poloniae illustrantia. T. XII. Coll. A. Lewicki. Kraków, 1891. T. II. 531 p.
20. Concordat of Worms. Europe [1122]. [електронний ресурс] – режим доступу: <https://www.britannica.com/event/Concordat-of-Worms> (дата звернення: 16.02.2018)
21. Gill, 1964 – Gill J. Personalities of the Council of Florence and other Essays. – Oxford, 1964. – 297 p.
22. Jana Długosza, 1982 – Jana Długosza roczniki czyli kroniki sławnego królestwa Polskiego. ks. 10-11: 1406-1412. Warszawa 1982. 269 s.
23. Kapral M. Urzędnicy miasta Lwowa w XIII – XVIII wieku. (Spisy urzędników miejskich z obszaru dawnej Rzeczypospolitej, Śląska i Pomorza Zachodniego. T. 7: Ziemie Ruskie. Z. 1: Lwów). – Toruń, 2008. – 420 s.
24. Krętosz J. Powstanie w 1412 roku metropolii lwowskiej // Śląskie Studia Historyczno-Teologiczne. 45. 2. 2012. – S. 316-330.
25. Kurtyka J. Badania nad późnośredniowiecznymi i nowożytnymi dziejami spisu. Przegląd źródeł i literatury // Zeszyty naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Z. 136. – 2009. – S. 33-48.
26. Modzelewska B., Osadczy W. Lwowska metropolia // Encyklopedia Katolicka. t. 11. – Lublin 2006. – S. 290-295.
27. Pilat L., Cristea O. The Ottoman Threat and Crusading on the Eastern Border of Christendom during the 15th century. – Brill, 2017. – 346 p.
28. Prokop K. Arcybiskupi halicycy i lwowscy obrządku łacińskiego. Szkice biograficzne. Biblioteka «Wołania z Wołynia». – Biały Dunajec-Ostróg, 2010. – 449 s.
29. Przebyszewski B. Święta Jadwiga Królowa. Zdobna w cnoty. – Kraków, 1997. – 196 s.
30. Semkowicz W. Akt zastawu XVI miast Spiskich Polsce z r. 1412 // Wierchy. R. 8. – 1930. – S. 152-157
31. Skoczek, 1928 – Skoczek J. Ze studjów nad średniowiecznym Lwowem. Pamiętnik historyczno-prawny, red. P. Dąbrowski. T. 6. Z. 3. – Lwów, 1928. – 113 s.
32. Skowyra M. Sprawa przeniesienia stolicy archidiecezji lwowskiej z Halicza do Lwowa. Radość Wiary. 5 (48). – 2005. – S. 13.
33. Trajdos T. Polityka króla Władysława II Jagiełły wobec kościoła katolickiego na ziemiach ruskich królestwa Polskiego i Wielkiego Księstwa Litewskiego // Zeszyty naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace Historyczne. 141. z. 2. – 2014. – S. 315-337.

REFERENCES

1. Adadurov, 2002 – Adadurov V. (2002). Istoriiia Frantsii. Korolivska derzhava ta stvorennia natsii (vid pochatkiv do kintsia XVIII stolittia) [History of France. The royal state and the creation of a nation (from the beginning to the end of the XVIII century)]. Seriiia «Istoriiia krain svitu», Lviv, 412 s.
2. Velykyj, 1999 – Velykyi A. Z litopysu khrystyianskoi Ukrainy [From the Chronicle of Christian Ukraine]. Ukrainska dukhovna biblioteka. Rym-Lviv 1999. kn. 2: KhII – KhIII – XIV st. 277 s.
3. Zashkilniak L. and Krykun M. (2002), Istoriiia Polshchi. Vid naidavnishykh chasiv do nashykh dnev [History of Poland. From ancient times to the present day], Lviv, 752 s.
4. Sorochan, Voitovych, 2011 – Istoriiia Vizantii. Vstup do vizantynistyky [History of Byzantium. Introduction to Byzantine Studies], red. S. Sorochan, L. Voitovych, Lviv, 2011. 880 s.
5. Isaievych, Lytvyn, Steblii, 2006 – Istoriiia Lvova. U trokh tomakh [History of Lviv. In three volumes], redkol. Ya. Isaievych, M. Lytvyn, F. Steblii? t. 1? Lviv? 2006? 296 c.
6. Katalog perhamentnykh dokumentiv Tsentralnoho derzhavnoho istorychnoho arkhivu URSS u Lvovi. 1233-1799 [Catalog of parchment documents of the Central State Historical Archives of the Ukrainian SSR in Lviv. 1233-1799], red. kol. N. Vradii, Ya. Kis, O. Mitiukov, K., 1972, 676 s.
7. Kmet V (2007),. Arkhiiiepiskopstvo rymo-katolytske (arkhidiietseziia) [Archbishopric of the Roman Catholic (archdiocese)], Enyklopediia Lvova, t. 1, Lviv, s. 123-126.
8. Kmet V. Diialnist lvivskoho latynskoho arkhiiiepiskopa Yakuba Strepy (1391-1409) (na materialakh Tsentralnoho derzhavnoho istorychnoho arkhivu Ukrainy u Lvovi) [Activities of the Lviv Archbishop Yakub Strepa (1391-1409) (on materials of the Central State Historical Archives of Ukraine in Lviv)], Lviv: misto – suspilstvo – kultura. Zbirnyk naukovykh prats, red. M. Mudryi. Lviv, 1999, t. 3, s. 22-31.
9. Krevetskyi I. (1925), Korolivstvo Halychyna i Volodymyriia [Kingdom of Galicia and Volodymyria], Stara Ukraina : chasopys istorii i kultury : misiachnyk, Lviv, 1-2, s. 19-24.

10. Movchan S., Kyparenko H. (2012). Velyka Brytaniia: heohrafiia, istoriia, kultura [Great Britain: Geography, History, Culture], Lviv, 496 s.
11. Monchak I. (2012), Florentiiskyi ekumenizm u Kyivskii Tserkvi. Uniina ideia v pomisnii ekleziialnii tradytsii [Florentine Ecumenism in the Church of Kyiv. The idea of a church union in a local eclectic tradition], per. z anhl. R. Skakuna. Pamiatky istorychno-bohoslovskoi dumky, Lviv, 364 s.
12. Novhorodskaia piervaia lietopis starsheho i mladsheho izvodov [The first chronicle of Novgorod of the senior and junior gatherings], red. A. Nasonova. Moskva-Leninhrad, 1950, 561 s.
13. Norvich Dzh. (2010), Istoriia Venetsianskoi respubliki [History of the Venetian Republic], per. s anhl. Y. Lemberh, Moskva, 862 s.
14. Skochylas I. (2010), Halytska (Lvivska) yeparkhiia XII-XVIII stolit: orhanizatsiina struktura ta pravovyi status [Galician (Lviv) diocese of the XII-XVIII centuries: organizational structure and legal status]. Lviv, 832 c.
15. Floria B. (2007), Issliedovaniia po istorii Tserkvi. Drievnierusskoie y slavianskoie sriednieviekovie: sbornik [Studies on the history of the Church. Old Rus and Slavic Middle Ages: a collection], Moskva, 436 s.
16. Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv u Lvovi (TsDIAL) [Central State Historical Archive in Lviv (CSHAL)]. F. 131. Op. 1. Od. zb. 50.
17. Acta Concilii Constanciensis [Acts of the Constanze Council]. Her. H. Finke. B. I: Akten zur Vorgeschichte des Konstanzer Konzils (1410-144), Münster, 1896, 424 s.
18. Aquileia, available at: <https://www.britannica.com/place/Aquileia>.
19. Codex episcopalis saeculi decimi quinti [Collection of letters of the fifteenth century]. Monumenta Medii Aevi historica res gestas Poloniae illustrantia. t. XII. Coll. A. Lewicki, Kraków, 1891, t. II. 531 p.
20. Concordat of Worms. Europe, available at: <https://www.britannica.com/event/Concordat-of-Worms>.
21. Gill J. (1964). Personalities of the Council of Florence and other Essays, Oxford, 297 p.
22. Jana Długosza roczniki czyli kroniki sławnego królestwa Polskiego [Annales by Jan Długosz or the chronicles of the famous kingdom of Poland]. ks. 10-11: 1406-1412, Warszawa 1982, 269 s.
23. Kapral M. (2008). Urzędnicy miasta Lwowa w XIII – XVIII wieku [Officials of the city of Lviv in the 13th – 18th centuries]. (Spisy urzędników miejskich z obszaru dawnej Rzeczypospolitej, Śląska i Pomorza Zachodniego. T. 7: Ziemia Ruskie. Z. 1: Lwów). Toruń, 420 s.
24. Krętosz J. (2012). Powstanie w 1412 roku metropolii lwowskiej [The Establishment of the Lviv metropolis in 1412], Śląskie Studia Historyczno-Teologiczne. 45. 2. S. 316-330.
25. Kurtyka J. (2009), Badania nad późnośredniowiecznymi i nowożytnymi dziejami spisu. Przegląd źródeł i literatury [Research on the Late Medieval and Modern history of Spisz. Review of sources and literature], Zeszyty naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Z. 136, s. 33-48.
26. Modzelewska B., Osadczy W. (2006), Lwowska metropolia [Lviv metropolis], Encyklopedia Katolicka. t. 11, Lublin, s. 290-295.
27. Pilat L., Cristea O. 2017The Ottoman Threat and Crusading on the Eastern Border of Christendom during the 15th century, Brill, 346 p.
28. Prokop K. (2010). Arcybiskupi halicycy i lwowscy obrządku łacińskiego. Szkice biograficzne [Archbishops of Halych and Lviv of the Latin rite. Biographical sketches], Biblioteka «Wołania z Wołynia», Biały Dunajec-Ostróg, 449 s.
29. Przebyszewski B. (1997), Święta Jadwiga Królowa. Zdobna w cnoty [Saint Jadwiga, Queen. Ornate in virtue], Kraków, 196 s.
30. Semkowicz W. (1930), Akt zastawu XVI miast Spiskich Polsce z r. 1412 [Pledge act of the XVI cities of Spiš for Poland from 1412], Wierch., r. 8, s. 152-157.
31. Skoczek J. (1928), Ze studjów nad średniowiecznym Lwowem [From studies on medieval Lviv]. Pamiętnik historyczno-prawny, red. P. Dąbrowski. t. 6. z. 3, Lwów, 113 s.
32. Skowyrza M. (2005), Sprawa przeniesienia stolicy archidiecezji Lwowskiej z Halicza do Lwowa [The case of transferring the cathedral of the Archdiocese of Lviv from Halych to Lviv], Radość Wiary. 5 (48), s. 13.
33. Trajdos T. (2014), Polityka króla Władysława II Jagiełły wobec kościoła katolickiego na ziemiach ruskich królestwa Polskiego i Wielkiego Księstwa Litewskiego [The policy of King Władysław II Jagiełło relatively to the Catholic church in the Ruthenian lands of the kingdom of Poland and the Grand Duchy of Lithuania], Zeszyty naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace Historyczne. 141. z. 2, s. 315-337.

Панів А. М.,

асп. кафедри Центральної і Східної Європи, Львівський національний університет імені Івана Франка, м. Львів

**ДЕТАЛЬНИЙ АНАЛІЗ МУЗЕЙНОГО ПРЕДМЕТА «ШАБЛЯ-БАТОРІВКА»
З КОЛЕКЦІЇ ЛЬВІВСЬКОГО ІСТОРИЧНОГО МУЗЕЮ :
ОСОБЛИВОСТІ ПЕРВИННОЇ КОНСТРУКЦІЇ ТА УНІКАЛЬНІ РИСИ
ПЕРЕОФОРМЛЕННЯ**

***Анотація.** У статті детально аналізується музейний предмет «шабля-баторівка» з фондів Львівського історичного музею. Даний тип шаблі є особливо цікавим зразком зброї саме як історичного джерела, адже такі шаблі – так звані «баторівки» свого часу стали дуже популярними як у середовищі польської шляхти, так і серед української козацької старшини. Досліджуваний зразок являє собою дуже цікавий і рідкісний екземпляр, який свідчить про соціальні стосунки у тогочасному суспільстві. Це своєрідний аналог сучасного «демократизатора», при допомозі якого здійснювалася боротьба з різного роду соціальними протестами.*

Ключові слова: зброя, шабля, клинок, написи, музей, колекція, Україна, Польща.

Paniv A. M.,

postgraduate of Department of Central and Eastern Europe, Ivan Franko National University of Lviv, Lviv

**A DETAILED ANALYSIS OF THE MUSEUM SUBJECT «SABRE-BATORIVKA»
LVIV HISTORICAL MUSEUM COLLECTION FEATURES THE ORIGINAL DESIGN
AND UNIQUE FEATURES OF RENEWAL**

***Abstract.** In a detailed analysis of the museum subject «sabre-batorivka» Lviv historical museum collection. This type of swords is a particularly interesting example of the weapon as a historical source, because such swords – the so-called «batorivki» of his time became very popular both among the Polish nobility, and among the Ukrainian Cossack foremen. The test sample is a very interesting and rare specimen, which attests to the social relations in the main society. It is a kind of analogue of modern «demokratizator», with the help of which was fighting a different kind of social protest.*

Keywords: weapon, sabre, blade, titles, museum, collection, Ukraine, Poland.

Постановка проблеми. У фондах Львівського історичного музею зберігається шабля під інвентарним номером З-374 (див. рис. 1). У постійній експозиції Музею вона не представлена, але неодноразово входила у комплект виїзних виставок. Це так звана «баторівка» – тип шаблі широко відомий у польському військово-політичному середовищі свого часу, який має, як зазначено в інвентарному описі, клинок за типом виготовлення – східної роботи, що датується XVII століттям.

Даний тип шаблі є особливо цікавим зразком зброї саме як історичного джерела, адже такі шаблі – т. зв. «баторівки», «зигмундівки», «августівки», «костюшівки» – свого часу були дуже популярними і виявляли у свого власника пієтет до певної історичної постаті, навіть якщо напис був зроблений пізніше.

Відомо, що перші «баторівки» кінця XVI – початку XVII століть, виготовлялися у Північній Італії і надавалися як відзнака звитяжності та відданості своєму володареві, згодом стали свого роду розпізнавальним знаком прихильників гетьмана Яна Замоїського у його протистоянні з королем Сигізмундом III Вазою.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Історичну еволюцію розвитку шабел даного типу можна прослідкувати у працях таких дослідників, як Е. Аствацатурян [1], В. Заблоцький [2], В. Квасневич [3,4], А. Кулинський [5], О. Соколов [7], Д. Тоїчкін [8,9] та ін.

Постановка завдання. Метою дослідження є здійснення всебічного аналізу шаблі «баторівки», внесення певних коректив до атрибуції даного музейного предмета, зосередження основної уваги саме на привнесених у первинну конструкцію змінах та здійснення спроби дати науково обґрунтовані гіпотези причин таких змін.

Виклад основного матеріалу дослідження. З опису нам відомо, що загальна довжина шаблі складає 101,3 см, довжина клинка – 86,1 см, ширина клинка – 3 см, кривизна клинка – 5,3/47. Клинок з двосічною елманню, при п'яті дводольний, в середній частині – тридольний, в останній треті – шестидольний. Біля початку елмані є чотири круглі заглиблення, на кінці вістря – три круглі наскрізні отвори. Вістря шаблі має специфічний гачок, доданий дещо пізніше, у XVIII столітті технікою, яка потребує подальшої металографічної експертизи. Біля рікассо (п'яти) клинка технікою таушування золотом нанесено погрудне профільне зображення короля і напис «STEPHANUS BATORI REX POLONIAE ANNO 1576» (див. рис. 2).

Гарда шаблі залізна, складається з хрестовини з щитком із внутрішнього боку, передньої дужки, в яку хрестовина переходить, і трьох бокових дужок, що відгалужуються від передньої і впираються у хрестовину. Гриф дерев'яний, обтягнений чорною шкірою, рубчастий по горизонталі. Ефес датується кінцем XVIII століття. Оздоблення, ефес та монтування – польські.

Оскільки при поверхневому огляді вказаного музейного предмета були відмічені унікальні виробничі особливості в конструкції шаблі, не притаманні для більшості відомих аналогічних зразків, а вивчення музейного опису в інвентарних книгах виявило певні суперечливі моменти, автором поставлено за мету більш прискіпливий і глибший аналіз даного музейного предмета.

1. Ефес.

1) Беручи до уваги схему типології ефесів шабель, запропоновану С. Майером в Речі Посполитій подекуди використовувався у період 1650-1700 років симетричний (корзинчатий) ефес, як правило, – для прямих клинків палашів [4, с. 24]. У період 1700-1800 років такий ефес втратив захист (бокові дужки) з лівого боку і став асиметричним. Але при цьому він зберіг кільце (палух) і щиток замість звиклої хрестовини. В такому вигляді ефес використовувався тепер вже і з вигнутим шабельним клинком, хоча і в менших кількостях, ніж на палашах.

2) У Франції в 1800-х роках прийнято на озброєння легкокавалерійську шаблю зразка IX року Республіки. Армія Французької Республіки цього часу стала однією з найчисельніших і найпотужніших. Усі нововведення цієї армії (зброя, уніформа та ін.) активно переймалися іншими європейськими арміями, зокрема копіями французьких шабель IX року Республіки були російські шаблі: морська офіцерська зразка 1811 року, кавалерійська зразка 1817 і 1827 років [5, с. 162-163, 164-165, 172-173].

3) У дослідженні В. Квасневича «Польські шаблі» серед малюнків завершень задніх плечиків хрестовин, характерних для польських ефесів, відсутній тип «завиток» або «капля», характерний саме для французької шаблі IX року Республіки (1800 роки) [4, с. 43].

4) У Польщі наприкінці XVIII століття використовувалися кавалерійські шаблі з боковими дужками і кільцем [4, с. 51]. Такі ефеси мали незамкнену передню дужку, яка не скріплювалася з руків'ям жорстко. Дужка відходила від хрестовини під кутом 90-100 градусів й ефес мав акцентований зовнішній кут.

У польській традиції незамкнена передня дужка, особливо та, яка не мала бокових захисних дуг, амортизувала, пом'якшувала прийнятий на руків'я удар шаблі противника [4, с. 43].

5) Відомий польський фехтувальник і дослідник В. Заблоцький ефес зазначеного вище виду відносить до т. зв. типу польських шабель I E. [2, с. 51]. В конструкції ефесу, окрім перерахованих вище особливостей, від хрестовини з обох сторін руків'я перпендикулярно до клинка закріплені малі захисні дужки або замінюючий їх щиток. Такі ефеси характерні для палашів, рідше – для шабель. В польській традиції за ними збереглася назва «фурдимент» – від нім. «vordergard» – передній захист. [3, с. 219].

На думку В. Заблоцького шаблі описанного типу I E найкраще підходили лише вершникам для махових розсікаючих ударів з-плеча. [2, с. 155] Ним же висловлювалася думка, що тип ефесу I E вказує на закінчення ери фехтування бойовою шаблею; [2, с. 67].

6) Ефес досліджуваної шаблі (див. рис. 5) зроблено в Польщі, на початку XIX століття як копію саме французької новинки того часу. При цьому майстер, скоріш за все, не бачив оригінал і зробив ефес зі словесного опису, зберігши в конструкції добре йому відомі польські особливості:

- а) замість хрестовини пластина, яка складає одне ціле з широкою плоскою передньою дужкою;
 - б) зліва щиток «фурдимента» злегка відігнутий до наверхшя;
 - в) незамкнена передня дужка;
- 7) В той же час до щитка з правого боку методом ковальської зварки прикріплені три бокові дужки (замість двох, як у шаблі IX року Республіки);

Французька шабля IX року Республіки мала литий бронзовий ефес. Дві захисні дужки в першу чергу знижували можливість браку при відливці, а також спрощували виготовлення ливарної форми.

Три дужки на польській шаблі можуть свідчити про неточні дані про зразок, по якому виготовляли даний виріб. З іншого боку не виключено, що майстер сам вирішив збільшити кількість захисних дужок: це і кращий захист, і естетично ефес набуває більш пропорційного вигляду.

У кінцевому підсумку майстер очевидно не став обмежуватися технологіями ливарства та збирав ефес з кількох деталей, що давало можливість експериментувати.

Із щитком бокові дужки з'єднані під прямим кутом (90 градусів), що є помітним спрощенням, порівняно з оригіналом, де бокові дужки підходять до хрестовини під кутом, утвореним радіусом їх вигину. До щитка над обухом приварена «капля», не притаманна типовим польським шаблям.

Доречним буде зауважити, що В. Заблоцький у своєму дослідженні «Шаблі світу» вказує шаблю зі схожим ефесом I E, датовану серединою XVIII століття (знаходиться в музеї Кракова). [2, с. 157] У цій же праці зображено шаблю з ефесом аналогічним шаблі IX року Республіки, але датована вона XVII століттям. [2, с. 161] В обох зразків передня дужка жорстко закріплена в наверхшя руків'я. Автор чи музей датували шаблі по клинках, на яких є написи. Але очевидним є те, що на даних шаблях ефеси замінені після 1800 року. Це тим більш очевидно, адже зразок шаблі, описаний В. Заблоцьким має ефес, в деталях скопійований з французької шаблі IX року Республіки, яка з'являється після 1800 року. [2, с. 161]

2. Клинок (основні розміри).

1) Клинок досліджуваної шаблі відноситься до т. зв. «баторівки». На клинку з правої сторони знаходиться позолочене зображення короля Стефана Баторія (з бородою і скіпетром, або булавою), а вздовж клинка зроблено відповідний напис (див. рис. 3);

2) Клинки «баторівок» імпортувалися з Північної Італії, про що свідчать написи GENOVA, FRAN-GIA, FRINGIA і т. п., або ж ставилися відомі серповидні клейма. Європейські майстри таким маркуванням доводили до відома покупців зі Сходу (як правило – арабів), що дані клинки західноєвропейського походження – т. зв. «франкські», а значить виключно високої якості;

3) На клинку в зоні закінчення долів знаходяться симетрично розташовані заглиблення, що також є елементом маркування італійських майстрів-клиночників; [8, с. 216];

4) На клинку незвична система долів: від руків'я ідуть два широких дола (на 1/5 довжини клинка); початок і закінчення цих долів не чіткий, заходить в глибину клинка. Але при цьому доли обмежені «серповидним» чеканими мітками. Очевидно, замість знаку «гурда» майстри, що виготовляли клинок вирішили хоча б візуально виправити свою недбалість, і більш чітко означити початок і закінчення широких долів;

5) На Сході долам на клинках приділяли значної уваги, тому чим більша їх кількість і чим більш вони чіткі, тим клинок вважався якіснішим, і відповідно дорожчим. Виходячи з цього, очевидно, на увесь клинок і було нанесено незвично багато долів різної довжини і ширини. Рисунок цих долів та їх перехідні зони оригінальні, і якщо десь і зустрічається, то це хіба що давня кавказька клинкова зброя. При всьому цьому доли пророблені все ж достатньо недбало, а вузьких шість долів на бойовій частині клинка навіть помітно не рівні;

6) Бойова частина клинка з елманню, яка починається «уступом» від обуху в точці удару, а закінчується «центрованим» вістряем. В першій чверті від руків'я обух має незначне зниження (т. зв. «поріг»). Така форма обуху характерна для старих клинків, що ще раз підтверджує час виготовлення клинка саме XVII століття;

7) Чому клинок XVII століття, а не більш ранній можна пояснити також тим, що саме з середини XVII століття розпочався постійний великий експорт європейських клинків на Схід і Кавказ. Популярність на Кавказі західноєвропейських клинків пояснюється тим, що Кавказ дуже потребував хорошої сталі, а німецькі і італійські клинки, привезені сюди у XVII-XVIII століттях були дуже хорошої якості; [1, с. 52].

3. Напис.

1) На клинках «баторівок» зустрічаються декілька варіантів написів:

а) STEFANUS BATORI REX POLONIA D.PRUS (польський);

б) STEPHANUS BATOREUS REX POLONIAE A.D. 1575 (латинський); [4, с. 71-72]

в) STEPHANUS D.G. REX POL.D.PRUS (Stephanus Dei Gratia Rex Poloniae Dux Prussiae) – Стефан милістю Божою король Польщі, князь Пруссії. [3, с. 19]. Очевидно, що вказані варіанти написів можна взяти за зразок.

2) Вздовж клинка досліджуваної шаблі йде напис:

STEPHANIS /ANNO/ BATORI REX POLONIAE_A. D. 1575 (?) – в даті останній символ нерозбірливий, і скоріше схожий на цифру «6». У слові STEFAN_U_S_____замість символу U – майстром було поставлено N – але перевернуте на зразок кириличного И. Слово ANNO – рік – напис, не характерний для польських варіантів, і на даному клинку стоїть поперек всього тексту, перпендикулярно йому, під зображенням Баторія. Складається враження, що дане слово спочатку не планували писати, або забули, але пізніше вписали, там, де було бодай якесь місце;

3) Напис зроблено доволі неакуратно і нестаранно.

4. Переробка клинка.

1) Вістря клинка досліджуваної шаблі перероблялося у більш пізній час, припушально тоді ж, коли і ефес, тобто в період 1800-1806 років. Дана переробка призвела до втрати бойових якостей вістря клинка. З чим вона могла бути пов'язана? Даний період достатньо спокійний в політичному житті Польщі. 1800-ті роки – час появи французької шаблі IX року Республіки, 1806-1807 роки – час активних військових кампаній Наполеона в Європі, включно з польськими територіями;

2) Очевидно що, згідно задуму господаря зброї, окрім репрезентативної функції (коли шабля в піхвах на поясі – ефес демонструє, що дана зброя найсучасніша, зроблена за останнім словом паризької зброярської думки) клинок повинен був виконувати певні практичні задачі;

3) Саме з цією задачею, незважаючи навіть на втрату бойових якостей зброї, пов'язана поява на притупленому вістрі «зазубрини» (т. зв. гачка) зі сторони обуха, а також трьох отворів, компактно пробитих при самому вістрі (див. рис. 4);

4) Гачок до вістря доданий методом ковальського зварювання додаткового шматка сталі. Температура ковки при цьому сягає 1100 градусів С, що обов'язково призводить в свою чергу до «відпуску» частини бойової елмані.

Отвори, враховуючи зазубрені внутрішні краї, пробивалися дорном, також при високій температурі вістря;

5) Виходячи з практики сучасних ковалів-клиночників, технологічно це мало наступний вигляд:

а) сталева пластина, вдвічі більша тіла гачка-зазубрини, згиналася навпіл і одягалася з натягом на вістря;

б) щоб уникнути перегріву значної частини клинка, відступивши від вістря на вибрану відстань клинок обмотувався мокрою тканиною, з вологою глиною всередині;

в) на металеву пластину гіркою насипали ковальський флюс, щоб метал при нагріванні не окислювався, у флюс занурювали вістря клинка і розміщували цю конструкцію в розжарений горн;

г) як тільки флюс починав плавитися та затікати у щілини між приварюваною пластиною і вістряма клинка, а саме вістря набувало необхідної температури – клинок виймали з горну і декількома ударами молотка зварювали пластину з вістряма на наковальні;

д) якщо дану операцію вдавалося зробити швидко, то три отвори пробивали тоді ж, або при повторному нагріванні, вже при меншій температурі. При цьому отвори вийшли дещо різного діаметру. Очевидно, при однаковій силі удару метал клинка, із втратою температури, чинив більший опір дорну. Тому більший отвір був пробитий першим, менший – останнім;

е) подальша обробка та надання гачку-зазубрині потрібної форми здійснювалася механічно напильником;

ж) завдяки тому, що клинок при ковальських роботах охолоджувався вологою обмоткою, падіння твердості сталі на різучій кромці відбулося плавно, синхронно зі зниженням температури відпуску. Власне тому на більшій частині клинка збереглася первісна твердість та пружність, закладена ще при

первісному виготовленні клинка; Додаткова термообробка вістря клинка не здійснювалася, оскільки це могло призвести до внутрішнього напруження в металі, і, як наслідок, до підвищення крихкості сталі.

Наведена вище реконструкція операцій, здійснених з клинком шаблі «баторівки» є, все ж-таки, припуцальною. Остаточну ясність в дане питання зможе внести лише металографічна експертиза.

Висновки і перспективи подальших досліджень у даному напрямі. Отже, виходячи з попереднього аналізу, можемо стверджувати наступне:

а) клинок шаблі, атрибутований в музейному описі як клинок східної роботи XVII століття, очевидно є валовим продуктом європейських (скоріш за все італійських) виробників-експортерів;

б) хоча доли шаблі зроблені недбало, але на якість закалки (гартування) це ніяк не вплинуло. Це, очевидно, той випадок, коли кількість виготовлених клинків давала виробнику більший прибуток, ніж якісна кропітка робота над кожним окремим клинком дорожчої вартості;

в) оскільки експортувалися лише клинки (без ефесу, тому що, так було набагато зручніше і більше можна транспортувати), то вже місцеві майстри доукомплектували їх руків'ями, ефесами в залежності від місцевої традиції. Можливо, що ці ж майстри – покупці клинків-напівфабрикатів по замовчуванню мирилися із недосконало виведеними долами, доводячи їх до ідеалу на місці, отримуючи таким чином додатковий прибуток у вигляді різниці закупівельної ціни на зовнішньому ринку, і продажної ціни на місцях;

г) можна припустити, що за збігом обставин даний досліджуваний клинок, який виготовили італійські майстри-клиночники власне для кавказького ринку, враховуючи у своїй роботі побажання покупців саме з цього регіону, потрапив замість Кавказу до Речі Посполитої, оскільки, можливо, з цієї країни поступило замовлення на партію клинків і її формували з того, що було під рукою, здороживши роботу, завдяки відповідному напису та зображенню.

Саме на таку послідовність виготовлення замовлення – первісно – для Кавказу, потім – для Речі Посполитої – вказує той факт, що технологічно майстер спочатку зробив на клинку доли, а вже потім – поверх існуючих долів, які потребували б ще кінцевого доведення нанесено таушований напис і зображення;

д) операції, проведені з клинком даної шаблі стали можливими лише при умові, що власник зброї (а таким міг бути, апріорі, лише шляхтич) не особливо її цінував. Але даний тезис викликає значні сумніви, оскільки така зброя, здебільшого ставала фамільною реліквією. А отже, буде логічним припустити, що та людина, яка стала замовником описаних вище змін в клинку, була випадковим власником шаблі, а не спадковим, і особливого пієтету до такої реліквії не відчувала. А шляхи отримання могли бути різними – від взяття у бою до покупки, крадіжки чи виграшу в карти. Зазубрина-гачок, як елемент вістря, а також саме вістря, нетипово зкруглене зробили абсолютно неможливим бойове використання шаблі, якщо під бойовим розуміти повноцінне застосування даної зброї при зіткненні воюючих сторін в умовах і методах ведення бою того часу. Так званий «відпуск» ріжучого краю бойової частини клинка технологічно унеможливив доведення заточки клинка до стану, необхідному при рубці маховими ударами верхи чи в пішому строю. Але, очевидно, шабля при наявних «вдосконаленнях» призначалася вже для зовсім інших завдань.

Враховуючи все вище описане, можна зробити логічний висновок, що дана зброя являлася зброєю поліцейсько-карального призначення. На користь такої гіпотези можуть свідчити наступні аргументи:

- зазубрина-гачок, який слугував для нанесення противнику рваних ран саме при зворотньому русі шаблі, а не при рубячому-наступальному, а отже малося на увазі, що противник не матиме жодного захисного спорядження, і скоріш за все буде пішим;

- наскрізні три отвори у вістрі клинка при різкому рубячому махові з коня видавали специфічний «шабельний свист», який мав вселяти жах в противника;

- використання шаблі у бою проти рівнозначної клинкової зброї, чи в процесі повноцінної бойової рубки, без сумніву, призвело б до значної деформації або поломки клинка;

- про переробку клинка в період між 1800-1806 роками може свідчити й той факт, що, враховуючи перебіг наполеонівських військових кампаній, і те як вони відображалися на польських територіях, з 1806 року знову зріс попит саме на бойову зброю, а звідси переробка бойової зброї в неповноцінної бойову втрачає свою актуальність;

- переробку ефеса та клинка здійснював один і той же майстер середньої кваліфікації, про що свідчить хоч і значна, але все ж недостатньо акуратна робота;

- свої «поліцейсько-каральні» функції клинок виконував доволі часто. Незагартована зазубрина, очевидно, часто піддавалася деформації, що потребувало її постійного загострення і правки, тому сьогодні від неї залишився лише незначний відросток;

Враховуючи все вище наведене, даний досліджуваний зразок зброї – музейний предмет потребує наступної поправки в атрибуції :

- замість визначення «клинок східної роботи XVII століття» – клинок італійської роботи середини XVII століття;

- замість визначення – «ефес – Польща, XVIII століття» – «ефес – Польща, початок XIX століття».

Досліджуваний зразок зброї являє собою дуже цікавий та рідкісний екземпляр, який свідчить про соціальні стосунки в тогочасному суспільстві. Це свого роду аналог сучасного «демократизатора», що існував на рубежі XVIII-XIX століть, при допомозі якого здійснювалася боротьба з різного роду соціальними протестами. З огляду ж на те, що даний зразок зброї знаходиться у Львівському історичному музеї, фондові збірки якого формувалися значною частиною з колекцій (місцевих) польських музеїв, то окрім уточнення часових рамок, можна говорити і про територіальні, як такі, що окреслювали, припускально, території Сходу сучасної Польщі, і Заходу сучасної України.

Дана тема є, на нашу думку, перспективною й потребує подальших досліджень.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аствацатурян Е. Оружие народов Кавказа / Аствацатурян Е. Г. – Москва: Атлант. 2004.
2. Заблоцкий В. Сабли мира / Войцех Заблоцкий. – Москва: АСТ, 2014.
3. Квасневич В. Лексикон холодного оружия. / Квасневич В. – Москва: Атлант. 2012.
4. Квасневич В. Польские сабли / В. Квасневич. – Москва: Атлант, 2005.
5. Кулинский А. Русское холодное оружие / А. Н. Кулинский. – Москва: Атлант. 2005.
6. Лост Ж., Резек П. Сабли французской армии / Жан Лост, Патрик Резек. – Жигулевск: Стрелец, 2009.
7. Соколов О. Армия Наполеона. / Соколов О. – Санкт-Петербург: Империя, 1999.
8. Тоїчкін Д. Клинок зброї козацької старшини / Денис Тоїчкін. – Київ, 2013.
9. Тоїчкін Д. Козацька шабля / Тоїчкін Денис. – Київ: Стилос, 2007.

REFERENCES

1. Astvacaturian, E., (2004), Oruzye narodov Kavkaza, Moskov, Russia.
2. Zablockij, V., (2014), Sabli mira, Moskov, Russia.
3. Kvasnevicz, V., (2012), Leksikon holodnogo oruzyja, Moskov, Russia.
4. Kvasnevicz, V., (2005), Polskie sabli, Moskov, Russia.
5. Kulinskij, A., (2005), Russkoje holodnoje oruzyje, Moskov, Russia.
6. Lost Z., Rezek P., (2009), Sabli francuzskoj armii, Zygulevsk, Russia.
7. Sokolov, O., (1999), Armija Napoleona, Sankt-Petersburg, Russia.
8. Toiczkin, D., (2013), Klynkova zbroja kozackoi starszyny, Kyiv, Ukraine.
9. Toiczkin, D., (2007), Kozacka szablia, Kyiv, Ukraine.

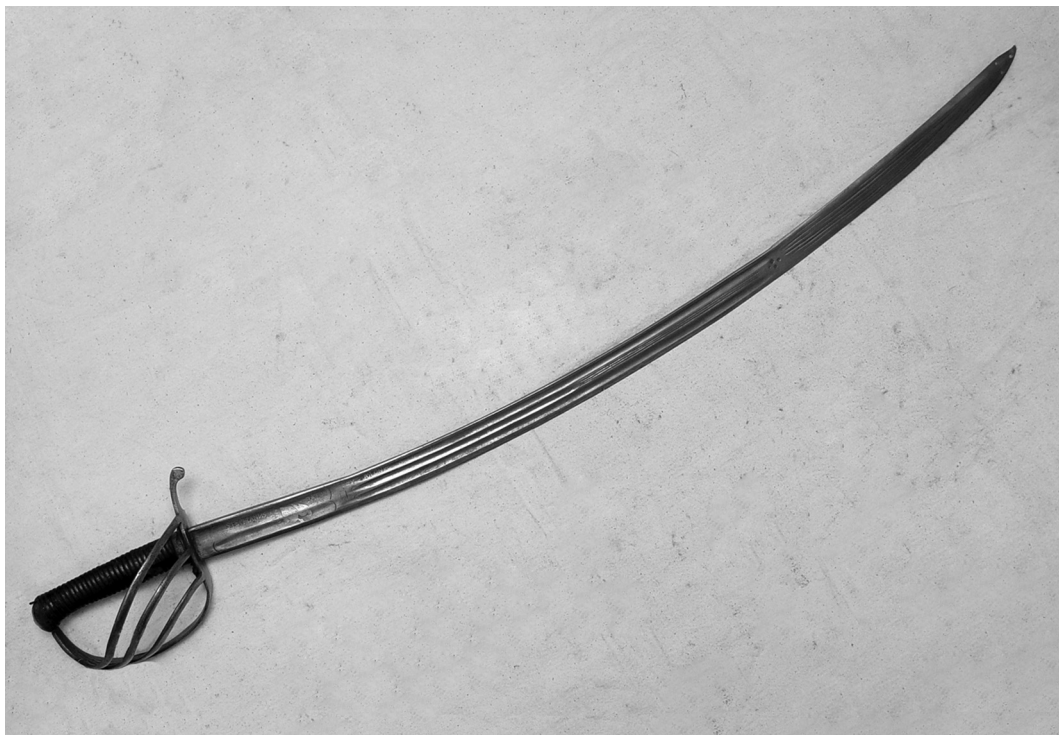

Рис. 1. Загальний вигляд шаблі «баторівки»
Джерело: власне дослідження

Рис. 2. Зображення короля Стефана Баторія на рікассо шаблі
Джерело: власне дослідження

Рис. 3. Напис на долах клинка
Джерело: власне дослідження

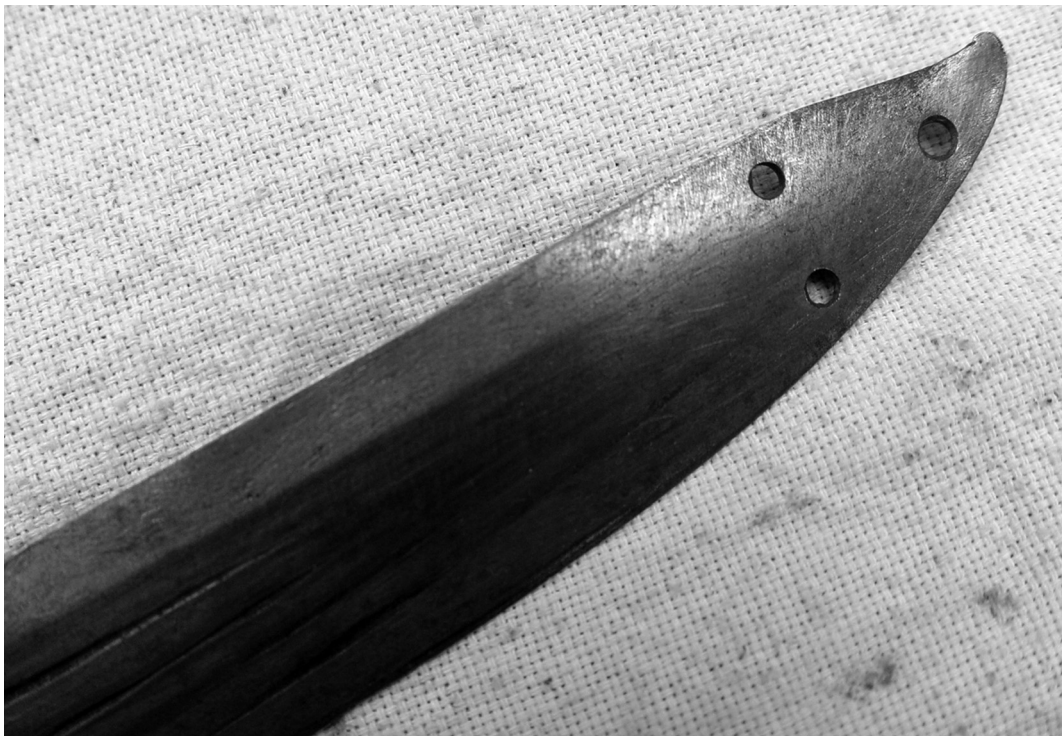

Рис. 4. Отвори на вістрі шабельного клинка.
Джерело: власне дослідження.

Рис. 5. Шабельний ефес та захисні дуги
Джерело: власне дослідження

Філас В. М.,

к.і.н., доц. кафедри дизайну, Хортицька національна академія, м. Запоріжжя

ВІЗУАЛІЗАЦІЯ ЕКОНОМІЧНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ПІВНІЧНОГО ПРИЧОРНОМОР'Я В ОСТАННІЙ ЧВЕРТІ ХVІІІ СТ.: ДОСВІД ПЕРШИХ НАУКОВО-ПОЛЬОВИХ ЕКСПЕДИЦІЙ

***Анотація.** У публікації розглядаються особливості візуалізації економічного потенціалу Північного Причорномор'я в рамках фіксації даних науково-польовими експедиціями в останній чверті ХVІІІ ст. Генератором процесу дослідження регіону, в тому числі і його візуалізації, виступала Академія наук. Саме її співробітники розробляли рекомендації по фіксації даних, тим самим впливаючи на процес візуалізації. Цей процес носив науково-прикладний характер. Зазначається, що напрацьовані науково-польові рекомендації візуалізації даних згодом стали безцінним досвідом для організації експедиційних досліджень у регіоні у ХІХ ст., створивши пласт і досі недосліджених в повній мірі візуальних джерел у вигляді графіки.*

Ключові слова: дослідження, візуалізація, графіка, експедиція, Північне Причорномор'я.

Filas V. M.,

Ph.D. in History, Associate Professor, Design Department, Khortytsia National Academy, Zaporizhzhia.

VISUALIZATION OF THE ECONOMIC POTENTIAL OF THE NORTHERN BLACK SEA REGION IN THE LAST QUARTER OF THE 18TH CENTURY: THE EXPERIENCE OF THE FIRST FIELD EXPEDITIONS

***Abstract.** The publication examines the features of the visualization of the economic potential of the Northern Black Sea region within the framework of fixation of data by field expeditions in the last quarter of the 18th century. The generator of the region's research process, including its visualization, was the Academy of Sciences. Its employees developed recommendations for fixing the data and thus influenced on the process of visualization. This process had practical scientific nature. It is noted that the developed scientific recommendations of visualization subsequently became invaluable experience for the organization of expeditionary researches in the region in the 19th century, creating a layer of still unexplored visual sources in the form of graphics.*

Key words: research, visualization, graphics, expedition, Northern Black Sea Region.

Постановка проблеми. Північне Причорномор'я протягом усієї своєї історії було дуже важливим геостратегічним регіоном, який відігравав помітну роль в європейській історії. Тут до останньої чверті ХVІІІ ст. проходила цивілізаційна межа між ворогуючим ісламським і християнським світами. Це була межа між двома імперіями – Російською та Османською, які вирішували кожна свої завдання у Північному Причорномор'ї.

Після приєднання в результаті російсько-турецьких війн останньої третини ХVІІІ ст. Північного Причорномор'я до Російської імперії перед урядом постав ряд першочергових завдань. По-перше, зняти, виміряти та нанести на карту приєднані землі. По-друге, дослідити та описати природно-ресурсний потенціал цих територій. По-третє, зафіксувати та систематизувати методи і способи господарювання на приєднаних територіях, вивчити побутові та культурні особливості населення, а також визначити чисельність населення та його платоспроможність. Усі ці завдання підпорядковувалися таким завданням: інтенсифікувати фінансові надходження до бюджету імперії, зміцнити боєздатність армії і флоту та підсилення рівня державної безпеки. Тому російський уряд був вкрай зацікавлений в організації науково-польових досліджень на нових землях та всіяко сприяв цьому процесу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Велика кількість літератури, присвяченої історії експедиційного вивчення причорноморського регіону в XVIII ст., включає в себе як ґрунтовні історичні дослідження (А. Непомнящий¹, О. Бекасова², Г. Каушлієв³, Б. Райков⁴ тощо), так і публікації джерел (В. Гнучева⁵, І. Тункіна⁶ тощо). У цих роботах ретельно висвітлено організацію та результати цих експедицій та їх значення для дослідження ресурсного потенціалу. Проте прикладним аспектам їх діяльності, таким як візуалізація досліджень, не було приділено належної уваги.

Постановка завдання. Виходячи з вищезазначеного, основним завданням статті є висвітлення та аналіз першого досвіду графічної фіксації економічного потенціалу Північного Причорномор'я в останній чверті XVIII ст.

Виклад основного матеріалу дослідження. Перші наукові відомості про природні ресурси та населені пункти північно-причорноморського регіону вздовж шляхів до Криму ми знаходимо ще у 1627 р. у “Книзі Великого Креслення” – географічному та етнографічному описі Московської держави та її сусідів. Ця пам'ятка картографії була створена з практичною і науковою метою та активно використовувалась аж до XVIII ст. Вона складалася з описів шляхів та мап. Північно-причорноморські землі відображено на мапі “Креслення українським та черкаським містам від Москви до Криму”, яку в 1920-х рр. було знайдено у Швеції⁷.

Одне з перших науково-польових досліджень Нижнього Подоння, Північного Приазов'я та Криму здійснив академік Г. Юнкер, що побував тут у 1735-1737 рр. разом зі штабом генерал-фельдмаршала Б. Мініха в якості історіографа російсько-турецької війни 1735-1739 рр.⁸. Науково-польовий спадок Г. Юнкера, окрім щоденника, включав і 25 малюнків половецьких кам'яних баб та курганів, які мають науково-прикладне значення⁹. Це одна з самих ранніх спроб науково-гуманітарних польових досліджень північно-причорноморського регіону, санкціонованих та організованих Академією наук. У 1763 р. було зроблено першу спробу виявлення історико-культурного потенціалу північно-причорноморського регіону шляхом проведення польових археологічних досліджень. Так, за наказом генерал-губернатора О. Мельгунова, неподалік сучасного м. Кропивницький, досліджено курган Лита Могила. Всі знайдені артефакти були замальовані та відправлені до Санкт-Петербурга¹⁰. Окрім цього, Північне Причорномор'я у своїх справах відвідал деякі представники європейського світу, які залишили по собі щоденники, що містять відомості про природний та історико-культурний потенціал регіону. Це насамперед мандрівник та дипломат О. де Ла Моттре (1711 р.)¹¹, історик та член Паризької академії наук Ш. Пейсонель (1753 р.)¹², інженер Ф. де Тотт (1767-1769 рр.)¹³ та інші.

Ключову роль у процесі картографування та дослідження як Північного Причорномор'я, так і всієї імперії в останній третині XVIII ст. відіграла Академія наук. Створена у 1724 р., вона здійснювала керівництво всіма експедиційними роботами в імперії. Приватні науково-дослідні польові експедиції ще не набули такого розмаху, як у XIX ст.

В останній третині XVIII ст. практика фіксації експедиційних досліджень почала набувати певний досвід та традицію. Експедиції, які організувала Академія наук у цей період, в залежності від мети розподілялися на дві групи. До першої відносилися так звані “астрономічні” та географічні експедиції, метою яких було вивчення територіального простору та створення або уточнення карт. До другої – “фізичні” експедиції, які досліджували широкий спектр природничих, фізико-географічних, історико-етнографічних, мовних, та інших питань¹⁴.

На процес збору відомостей про ресурси південного краю значно впливали зацікавленість, амбіції та ентузіазм окремих представників еліти та вчених, інтереси та практичні потреби різного роду державних структур та відомств. Зокрема, до розробки маршрутів та програм експедицій Академії наук були залучені Комерц-колегія, Берг-колегія, Мануфактур-колегія та Медична колегія, а також Вільне економічне товариство¹⁵. Типова інструкція пропонувала учасникам експедицій: описувати місцевість, її історичні та природні пам'ятки та видатні місця; фіксувати фізичний стан, побут та заняття населення; промислові підприємства; шляхи сполучення та їх комерційну придатність; природу регіону. Виконання даної програми передбачало фіксацію відомостей у формі щоденника¹⁶. Видатний науковий авторитет XVIII ст. К. Лінней зазначав у своїх настановах мандрівникам, як треба вести щоденник та ретельно фіксувати в ньому свої спостереження: *“В описі природи використовувати метод, щоб читач описані речі як би на власні очі роздивлявся. На оманливу пам'ять ніколи не покладатися, відразу ж після огляду*

баченого вносити все в записну книжку, не пропускаючи жодних при цьому приміток і не лягати спати, поки все не буде по порядку вписано в книгу”¹⁷. Окрім цього, фіксація інформації передбачалася також і у графічній формі. К. Лінней надавав питанню графічної фіксації наукових спостережень неабиякого значення. У своїх настановах він вважав графічну фіксацію більш інформативною, аніж описання¹⁸. Штати експедиції передбачали наявність посади рисувальника. Рисувальник, щоб створити якісне інформативне зображення, а не самостійну графічну естетичну модель цієї реальності, повинен був дотримуватись інструкції, в якій говорилось: “У зображенні народів цих країв належить вам старанно списувати з них найвірніші портрети і зберігати в них характер, властивий кожному народові або племені ... хоча б вони здавалися або дійсно були потворні, бо в малюнках Ваших натура повинна бути представлена як вона є, а не як вона може бути красивою і досконалою”¹⁹. Основною метою цих настанов було намагання відкоригувати існуючу художню практику та направити її у русло створення максимально інформативного графічного “тексту”. Саме тому в інструкціях з цього приводу присутні чіткі “направляючі” рекомендації по типу: “Ви нічого не повинні малювати по одній пам’яті, коли не будете мати можливість звірити малюнки Ваші з натурою”, або “Треба по можливості уникати того, щоб видиме доповнювати або прикрашати своєю”²⁰. Тобто рисувальник повинен був зрозуміти, що відхилення від точності передачі зображальної інформації робило його малюнки абсолютно некорисними для науки.

Треба відзначити, що з 23-х експедицій, які організувала Академія наук в останній третині XVIII ст. та відправила у різні куточки не тільки Російської імперії, але й за кордон (від Бразилії до Камчатки), три були направлені саме до Північного Причорномор’я. Перша експедиція, що здійснена в регіон під керівництвом І. Гільденштедта (1745-1781 рр.), виявилася однією з п’яти так званих “великих академічних” експедицій 1768-1774 рр. Подорож В. Зуєва у 1781-1782 рр. стала логічним продовженням експедиції І. Гільденштедта теренами Подніпров’я та Криму. Останньою з них виявилася “астрономічна” експедиція Ф. Чорного у Крим, яка відбулась у 1785 р.

Розглянемо кожну з них більш детально. Як зазначалося вище, однією з академічних експедицій у 1768-1774 рр. була експедиція доктора медицини І. Гільденштедта. До її складу, окрім самого І. Гільденштедта, трьох гімназистів та таксидерміста, входив і рисувальник Г. Білий. Метою експедиції, яка рушила у дорогу в 1768 р., стало дослідження регіонів Нижнього Поволжя та Кавказу²¹. Там вона провела майже п’ять років. У червні 1773 р. на конференції Академії наук вирішили експедицію І. Гільденштедта, яка була на той час на Кавказі, направити до Криму. Однак з метою безпеки, в умовах російсько-турецького військового конфлікту, кримський етап експедиції не відбувся. І. Гільденштедт з Нижнього Подоння, через Кременчук, рушив назад до Санкт-Петербургу, так і не потрапивши до Криму²².

Подібна “незавершеність” експедиції І. Гільденштедта на теренах південного краю спонукала Академію наук до відрядження нової експедиції. Так, на конференції Академії наук у травні 1781 р. її директор С. Домашнев наголосив на необхідності досліджень Криму та Подніпров’я для з’ясування економічного потенціалу цих нещодавно приєднаних територій²³. Здійснити експедицію у Подніпров’я було доручено ад’юнкту В. Зуєву (1754-1794 рр.), який вже мав досвід експедиційної роботи під началом П. Палласа у Сибіру, під час “великих експедицій” 1768-1774 рр. Академія наук у короткий термін випрацювала “Настанови по силі яких вчиняти належить відправленому від Імператорської Академії наук в подорож по Росії і різних місцях, що лежать на півдні для дослідження натуральних речей ад’юнкту Зуєву”, які склалися з 70 пунктів, що окреслювали коло наукових інтересів та формували методологічні настанови щодо польових досліджень²⁴. Спочатку експедиція повинна була мандрувати тільки теренами Нижнього Подніпров’я до Херсона включно. У Крим планувалося направити ад’юнкта, мінералога Ф. Моїсеєнкова, якого фінансував ні хто інший, як сам хан Шагін-Герай (1746-1787 рр.). Однак Ф. Моїсеєнков раптово помер у Москві у 1781 р. Продовжити експедицію до Криму доручили В. Зуєву. Штат експедиції В. Зуєва був типовий для того часу та включав в себе, окрім стрілка, таксидерміста, солдата, також і рисувальника. В якості останнього у подорож рушив Семен Бородулін (Семён Бородулин). Нам відомо, що він був учнем при Географічному департаменті, зокрема намалював карту Катеринославського намісництва, але за “кволи успіхи у навчанні граверних робіт” його переведено у рисувальники²⁵. Також разом з В. Зуєвим на Південь вирушив і президент Академії

наук С. Домашнев. Пояснюючи свій вчинок, у листі-представленні Катерині II С. Домашнев пише, що “У 1781 році ... поїхав я в Херсон ... Причиною цієї моєї від Академії відлучки було бажання описати той край з приводу почутого мною Вашого наміру здійснити туди подорож”²⁶. Його від’їзд мав далекосяжні наслідки. Саме відлучка С. Домашнева з Санкт-Петербурга спричинила “переворот” в Академії, здійснений противниками “південного напрямку” досліджень, на чолі з княгинею К. Дашковою, яка стала президентом Академії наук²⁷. Натомість коригування маршруту в бік Криму було мало не найбільш головним пунктом звинувачень С. Домашнева у зловживаннях²⁸.

Шлях експедиції проліг з Санкт-Петербурга за маршрутом Калуга – Харків – Кременчук – Дніпровські пороги – Херсон. Уже згаданий переворот в Академії наук позначився і на фінансуванні експедиції В. Зуєва. Вже в Херсоні почалися проблеми з коштами. Прибувши туди, В. Зуєв вимушено відхилиється від маршруту та їде до Константинополя, звідки повертається до Криму, намагаючись охопити дослідженнями не тільки весь півострів, але й сусідню Тамань. “Заманеться вчинити подорож Чорним морем до Царгорода і звідти через Балкани в Херсон і далі до Криму через Перекоп, Карасубазар і Кафу”, – писав В. Зуєв у листі від 7 жовтня 1782 р. до Конференції Академії наук²⁹.

Фінансував експедицію по Криму командувач Чорноморським флотом, засновник м. Херсона І. Ганнібал (1735-1801 рр.). В. Зуєв зі своїм рисувальником С. Бородуліним у 1782 р. здійснили і частково поїздку Кримом, але вони не виконали всього задуманого, перервавши експедицію – через протурецьке повстання кримських татар, яке спалахнуло у 1782 р. проти Шагін-Герая, повернувшись через Енікале, Петровську фортецю до Херсона³⁰. Візуальні матеріали експедиції В. Зуєва представлені в основному картами-схемами та схематизованими замальовками (археологічних знахідок, кам’яних баб, етнофактів, архітектурних об’єктів). Діяльність С. Бородуліна була чітко орієнтована С.Г. Домашневим на те, щоб “обо’язково давати опис і знімати малюнки з землеробських знарядь”³¹. Відтак, рисувальник виконував доручення та настанови своїх керівників, інтерес яких полягав у фіксації з практичною метою та створенні схематичних креслень. З поміж всіх науково-практичних матеріалів С. Бородуліна нетиповим є лише одне зображення. Це панорамний малюнок “Вид Ненаситецького порога”³². Цей малюнок органічно поєднується з текстом щоденника В. Зуєва, який детально на двох сторінках подає опис цього порога. Малюнок був зроблений навесні 1781 р., коли експедиція рухалася вздовж Дніпра з Кременчука через Нові Кодаки до Нікополя.

Єдина “астрономічна” експедиція, що організована у 1790 р. Академією наук у Північне Причорномор’я, мала на меті визначити точні координати Перекопа, Феодосії, Енікале, Інкермана, Євпаторії, Моздока та Єйського містечка. За розпорядженням президента Академії наук К. Дашкової її очолив ад’юнкт Федір Чорний (Фёдор Чорний). В експедицію також відправився його учень К. Арнольд³³. Методичні вказівки для експедиції було доручено розробити академіку С. Румовському³⁴.

Підсумком цих досліджень стала “Генеральна карта Криму, складена за новітніми спостереженнями ад’юнктом Федором Чорним 1790 року”. У верхньому правому куті було намальовано картуш, в який вписано назву карти. Картуш являв собою стилізований щит, лінії якого зліва та справа закінчувалися зображенням хвиль моря. Посередині, внизу між стиками хвиль, було зображено мушлю. Вздовж лінії картуша було симетрично намальовано дві риби султанки та невід. Над ними зверху ліворуч було зображено дубові листя, праворуч – лаврові, а між ними – сонце³⁵. Усі ці символи репрезентували специфіку економічного життя та природні умови Криму.

Висновки і перспективи подальших досліджень у даному напрямі. Таким чином, перші наукові експедиції останньої третини XVIII ст. створили загальну уявлення про приєднані в результаті російсько-турецьких війн землі Північного Причорномор’я та дозволили нанести їх на карту. Випрацювані науково-польові рекомендації візуалізації даних згодом стали безцінним досвідом для організації експедиційних досліджень у регіоні у XIX ст. Діяльність цих експедицій залишила по собі унікальний корпус візуальних джерел у вигляді як тиражної графіки, так і малюнків, акварелей тощо, інформаційний потенціал яких не досліджений і досі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

¹ Непомнящий А. А. Подвижники крымоведения / А. А. Непомнящий. – Симферополь : Городская типография, 2008. – 910 с.

- ² Бекасова А. В. Изучение Российской империи экспедициями 1760–1780-х гг.: «взгляд» естествоиспытателей и формирование представлений о государственных богатствах / А. В. Бекасова // Историко-биологические исследования. – 2010. – Т. 2. – № 4. – С. 13-34
- ³ Каушлиев Г. С. Путешествие в Крым академика В. Ф. Зуева в контексте деятельности Академии наук по изучению новых территорий / Г. С. Каушлиев // Ученые записки Таврического национального университета имени В. И. Вернадского. Серия «История». – 2008. – Т. 21 (60). – № 1. – С. 16-20
- ⁴ Райков Б. Е. Академик Василий Зуев, его жизнь и труды / Б. Е. Райков. – Москва, Ленинград : АН СССР, 1955. – 352 с.
- ⁵ Гнучева В. Ф. Материалы для истории экспедиций Академии наук в XVIII и XIX вв. / В. Ф. Гнучева // Сборник Трудов Архива АН СССР. – Москва; Ленинград, 1940 – 310 с.
- ⁶ Тункина И. В. Русская наука о классических древностях юга России (XVIII – середина XIX в.). / И. В. Тункина. – СПб. : Наука, 2002. – 676 с.
- ⁷ Багров Л. Чертеж украинским и черкасским городам 17-го века. / Л. Багров // Труды русских ученых за границей. Сборник Академической группы в Берлине. – Берлин, 1923 – С. 30-43
- ⁸ Исаевич Я. Д. Г.Ф.В. Юнкер и его описание Украины / Я. Д. Исаевич // Славяно-германские культурные связи и отношения. – Москва, 1969. – С. 201-202.
- ⁹ Российский государственный архив древних актов (далі – РГАДА). Ф. 199. Оп. 1. Д. 342. Ч 1. № 6. Арк. 87-112.
- ¹⁰ Смирнов Я. Алексей Петрович Мельгунов / Я. Смирнов. – Ярославль : Издательский дом «Ярослав Мудрый», 2011. – С. 19, 21.
- ¹¹ Motraue A. de la. Voyages en Europe, Asie et Afrique / A. de la Motraue. – La Haye, 1727. – 540 p.
- ¹² Пейсонель де Ш. Записки о Малой Татарии / Пейсонель де Ш. – Дніпропетровськ : Герда, 2009. – 88 с.
- ¹³ Записки барона Тотта о татарском набеге 1769 года // Киевская старина. – 1883. – Т. VII. – Ч. 9-10 – С. 135-198.
- ¹⁴ Гнучева В. Ф. Материалы для истории экспедиций Академии наук в XVIII и XIX вв. / В. Ф. Гнучева // Сборник Трудов Архива АН СССР. – Москва; Ленинград, 1940 – С. 11.
- ¹⁵ Бекасова А. В. Изучение Российской империи экспедициями 1760–1780-х гг.: «взгляд» естествоиспытателей и формирование представлений о государственных богатствах / А. В. Бекасова // Историко-биологические исследования. – 2010. – Том 2. – № 4. – С. 13-14
- ¹⁶ Непомнящий А. А. Подвижники кривоверия / А. А. Непомнящий. – Симферополь : Городская типография, 2008. – С. 11-12.
- ¹⁷ Линней К. Наставление путешествующему / К. Линней. – СПб. : [Типография Сухопутного кадетского корпуса], 1771. – С. 8.
- ¹⁸ Там само. – С. 7-8
- ¹⁹ Наставление по художественной части Императорской Академии Художеств г-ну Академику 10-го класса Корнееву // Гончарова Н.Н. Е.М. Корнев. Из истории русской графики начала 19 века. – М. : Искусство, 1987. – С. 171
- ²⁰ Там само. – С. 171.
- ²¹ Гнучева В. Ф. Материалы для истории экспедиций Академии наук в XVIII и XIX вв. / В. Ф. Гнучева // Сборник Трудов Архива АН СССР. – Москва; Ленинград, 1940 – С. 104-106
- ²² Гильденштедт И. А. Путешествие по Кавказу в 1770-1773 гг. / И. А. Гильденштедт. – СПб. : Петербургское Востоковедение, 2008. – С. 16.
- ²³ Райков Б. Е. Академик Василий Зуев, его жизнь и труды. / Б. Е. Райков. – Москва, Ленинград: АН СССР, 1955. – С. 91.
- ²⁴ Санкт-Петербургский Филиал архива Российской Академии наук (далі – СФА РАН). Ф. 21. Оп. 1. Д. 85. Л. 38.
- ²⁵ СФА РАН Ф. 3. Оп. 10. Д. 51. Лл. 2об, 4об., 5.
- ²⁶ РГАДА Ф. 17. Д. 33. Л. 68.
- ²⁷ Там само. Ф. 17. Д. 33. Л. 68 об.
- ²⁸ Там само Ф. 17. Д. 33. Л. 69 об.
- ²⁹ СФА РАН Ф.3. Оп. 37. Д. 4. Л. 3об.
- ³⁰ Там само. Ф. 3. Оп. 37. Д. 4. Л. 4.
- ³¹ Там само. Ф. 21. Оп. 1. Д. 85. Л. 15.
- ³² Зуев В. Путешественные записки Василья Зуева от С.-Петербурга до Херсона в 1781 и 1782 году / В. Зуев. – Санкт-Петербург: Академия наук, 1787. – С. 254-256.
- ³³ СФА РАН Ф. 3. Оп. 29а. Д. 1. Лл. 1-2об.
- ³⁴ Протоколы заседания Канцелярии императорской Академии наук 1725 по 1803 гг. – Санкт-Петербург, 1871. – Т. 3 – С. 793.
- ³⁵ Финягина Н. И. Сюжетные картуши Российского атласа 1792 г. / Н. И. Финягина. – М. : ГИМ, 2006. – С. 87.

REFERENCES

- ¹ Nepomnjashhij, A. A. (2008), *Podvizhniki krymovedenija*, Gorodskaja tipografija, Simferopol', 910 s.
- ² Bekasova, A. V. (2010), *Izuchenie Rossijskoj imperii jekspeditsijami 1760–1780-h gg.: «vzgljad» estestvoispytatelej i formirovanie predstavlenij o gosudarstvennyh bogatstvah, Istoriko-biologicheskie issledovanija*, Tom 2, № 4, s. 13-34
- ³ Kaushliev, G. S. (2008), *Puteshestvie v Krym akademika V.F. Zueva v kontekste dejatel'nosti Akademii nauk po izucheniju novyh territorij*, *Uchenye zapiski Tavricheskogo nacional'nogo universiteta imeni V.I. Vernadskogo*, T. 21 (60), № 1, 16-20.
- ⁴ Rajkov, B. E. (1955), *Akademik Vasilij Zuev, ego zhizn' i Trudy*, Moskva, Leningrad: AN SSSR, 352 s.
- ⁵ Gnuczeva, V. F. (1940), *Materialy dlja istorii jekspeditsij Akademii nauk v XVIII i XIX vv.*, *Sbornik Trudov Arhiva AN SSSR*, Moskva; Leningrad, 310 c.
- ⁶ Tunkina, I. V. (2002), *Russkaja nauka o klassicheskikh drevnostjah juga Rossii (XVIII – sredina XIX v.)*, Nauka, Sankt-Peterburg, 676 s.
- ⁷ Bagrov, L. (1923), *Chertezh ukrainskim i cherkasskim gorodam 17-go veka*. *Trudy russkikh uchenyh za granicej*. *Sbornik Akademicheskoy grupy v Berline*, Berlin, s. 30-43.
- ⁸ Isaevich, Ja. D. (1969), *G.F.V. Junker i ego opisanie Ukrainy, Slavjano-germanskie kul'turnye svjazi i otnoshenija*, Moskva, s. 201-202.
- ⁹ *Rossijskij gosudarstvennyj arhiv drevnih aktov (dali – RGADA)*. F. 199. Op. 1. D. 342. Ch 1. № 6. Ark. 87-112.
- ¹⁰ Smirnov, Ja. (2011), *Aleksej Petrovich Mel'gunov, Izdatel'skij dom «Jaroslav Mudryj»*, Jaroslavl', s. 19, s. 21.
- ¹¹ Motraye, A. de la., (1727), *Voyages en Europe, Asie et Afrique*, La Haye, 540 p.
- ¹² Pejsonel', de Sh. (2009), *Zapiski o Maloj Tatarii*, Gerda, Dnipropetrovs'k, 88 s.
- ¹³ *Zapiski barona Totta o tatarskom nabege 1769 goda, Kievskaja starina*, (1883), T. VII, vol. 9-10, s. 135-198.
- ¹⁴ Gnuczeva, V. F. (1940), *Materialy dlja istorii jekspeditsij Akademii nauk v XVIII i XIX vv.*, *Sbornik Trudov Arhiva AN SSSR*, Moskva; Leningrad, s. 11.
- ¹⁵ Bekasova, A. V. (2010), *Izuchenie Rossijskoj imperii jekspeditsijami 1760–1780-h gg.: «vzgljad» estestvoispytatelej i formirovanie predstavlenij o gosudarstvennyh bogatstvah, Istoriko-biologicheskie issledovanija*, Tom 2, № 4, s. 13-14.
- ¹⁶ Nepomnjashhij, A. A. (2008), *Podvizhniki krymovedenija, Gorodskaja tipografija, Simferopol'*, s. 11-12.
- ¹⁷ Linnej, K. (1771), *Nastavlenie puteshestvujushhemu*, *Tipografija Suhoputnogo kadetskogo korpusa*, Sankt-Peterburg, s. 8.
- ¹⁸ *Idid.* – S. 7-8
- ¹⁹ *Nastavlenie po hudozhestvennoj chasti Imperatorskoj Akademii Hudozhestv g-nu Akademiku 10-go klassa Korneevu*, (1987), *Goncharova N. N. E. M. Kornev. Iz istorii russkoj grafiki nachala 19 veka*, *Iskusstvo*, Moskva, s. 171.
- ²⁰ *Ibid.* – S. 171.
- ²¹ Gnuczeva, V. F. (1940), *Materialy dlja istorii jekspeditsij Akademii nauk v XVIII i XIX vv.*, *Trudov Arhiva AN SSSR*, Moskva; Leningrad, s. 104-106.
- ²² *Gil'denshtedt, I. A. (2008), Puteshestvie po Kavkazu v 1770-1773 gg.*, *Peterburgskoe Vostokovedenie*, Sankt-Peterburg, s. 16.
- ²³ Rajkov, B. E. (1955), *Akademik Vasilij Zuev, ego zhizn' i Trudy*, Moskva, Leningrad: AN SSSR, s. 91.
- ²⁴ *Sankt-Peterburgskij Filial arhiva Rossijskoj Akademii nauk (dali – SFA RAN)*. F. 21. Op. 1. D. 85. L. 38.
- ²⁵ SFA RAN F. 3. Op. 10. D. 51. Ll. 2ob, 4ob., 5.
- ²⁶ RGADA F. 17. D. 33. L. 68.
- ²⁷ *Ibid.* F. 17. D. 33. L. 68 ob.
- ²⁸ *Ibid.* F. 17. D. 33. L. 69 ob.
- ²⁹ SFA RAN F.3. Op. 37. D. 4. L. 3ob.
- ³⁰ *Ibid.* F. 3. Op. 37. D. 4. L. 4.
- ³¹ *Ibid.* F. 21. Op. 1. D. 85. L. 15.
- ³² *Zuev, V. (1787), Puteshestvennye zapiski Vasil'ja Zueva ot S.-Peterburga do Hersona v 1781 i 1782 godu*. *Sankt-Peterburg: Akademija nauk*, s. 254-256.
- ³³ SFA RAN F. 3. Op. 29a. D. 1. Ll. 1-2ob.
- ³⁴ *Protokoly zasedanija Kanceljarii imperatorskoj Akademii nauk 1725 po 1803 gg.*, (1871), *Sankt-Peterburg*, T. 3, s. 793.
- ³⁵ *Finjagina, N. I. (2006), Sjuzhetnye kartushi Rossijskogo atlasa 1792 g.*, Moskva: GIM, s. 87.

Луцик М. Ф.,

молод. наук. співр. відділу історичних коштовностей, Львівський історичний музей, м. Львів

СИМВОЛИ МИСТЕЦТВ ТА НАУК В ІНТЕР'ЄРАХ КАМ'ЯНИЦІ КОРНЯКТА

Анотація. У даній публікації здійснена спроба аналізу змін в оздобленні кам'яниці Корнякта, що відбулися на початку XIX століття й зумовлювалися естетичними вподобаннями та смаками тодішніх власників будинку – князів Понінських, побажання яких й намагався втілити у життя архітектор та скульптор Фридерик Бауман. Висвітлено зміст символів мистецтв і наук в інтер'єрі “гетьманської” зали кам'яниці Корнякта.

Ключові слова: кам'яниця Корнякта, інтер'єр, символи, стиль, оздоблення, князі Понінські, світський салон.

Lutsyk M. F.,

junior researcher of the Department of historical treasures, the Lviv historical Museum, Lviv

THE SYMBOLS OF ARTS AND SCIENCES IN THE INTERIORS OF THE HOUSE KORNIAKT

Abstract. This publication attempts to analyze changes in decorating the House of Korniakt that occurred at the beginning of the 19th century and conditioned aesthetic preferences and tastes of the early home owners-Princes of Poninski, whose wishes and tried to embody in the life of the architect and sculptor Friderik Bauman, clarifies the meaning of the characters of Arts and Sciences in the Interior “Hetman” Korniakt House halls.

Keywords: House Kornyakt, interior, characters, style, decoration, Princes Poninski, secular.

Постановка проблеми. Будинок XVI століття, відомий як кам'яниця Корнякта, був у свій час найвеличнішою спорудою міста. Сучасний його вигляд – це еkleктична суміш різночасових і стильових нашарувань XVI-XIX століть. В будинку ми бачимо елементи готики, ренесансу, класицизму.

Будинок значно змінився в період з 1793 року до початку XIX століття, коли було здійснено його суттєву перебудову.

Чотири колишні репрезентаційні (т. зв. королівські) зали кам'яниці Корнякта оформлені в основному у стилі класицизму. Їх інтер'єри остаточно сформувалися на початку XIX століття.

Постановка завдання. Мета даного дослідження – прослідкувати зміни в інтер'єрах кам'яниці Корнякта, які відбулися на початку XIX століття й були здійснені архітектором та скульптором Ф. Бауманом, розкрити зміст та значення символів мистецтв і наук в оздобленні будинку як важливих елементів загального інтер'єру, як своєрідних виразників естетичних вподобань та смаків господарів.

Аналіз досліджень та публікацій. Будинок Корнякта не залишався поза увагою львовознавців. Про нього писали І. Крип'якевич [3], В. Вуйцик [1], В. Лозинський [5], Й. Пьотровський [7], Р. Менкіцький [6] та інші дослідники.

Виклад основного матеріалу дослідження. Той інтер'єр Королівських залів, який ми бачимо сьогодні, – це витвір архітектора і скульптора Ф. Баумана, котрий водночас відображав запити та естетичні вподобання замовників – князів Понінських. У 1816 році граф Олександр Ходкевич продав кам'яницю Гелені Понінській за 7 тис. дукатів. Її чоловік Кароль Понінський розпорядився ґрунтовно відреставрувати будинок [6]. Це завдання й взяв на себе Ф. Бауман.

У 1817 році він остаточно перебрався до Львова з Ланьцута як відомий і досвідчений на той час архітектор, різьбяр-декоратор й розпочав тут свою активну діяльність, будуючи та оздоблюючи палаци і кам'яниці у Львові та на провінції – в Заріччі, Рудниках, Червонограді, Чишках, Роздолі, Скалаті та інших місцях під замовлення для Потоцьких, Чарторійських, Понінських, Любомирських, Дідушицьких-Морських, Шептицьких й інших вельможних родин [7, s. 35].

Зразки для інтер'єрів Ф. Бауман переважно запозичував з античної міфології, а також зі зразків французького класицизму, т. зв. стилю Людовіка XVI, ампіру. Його тематика охоплювала фігуральні зображення (наприклад, голови Медузи, Меркурія), стилізований натуралістичний рослинно-тваринний орнамент, урни, вазони на постаментах, геометричне оздоблення, готично-архітектонічне оздоблення, оживлене романтичними мотивами, такими як лютні з вінками, жіночі голови, опромінені сонцем, конвалії, пальми, амури з гірляндами і т. ін.

Всі ці елементи були часто повторювані Ф. Бауманом в інтер'єрах різних будинків та палаців, наприклад на вул. Вірменській, на пл. Ринок (будинок № 8 – кам'яниця Бернатовичів), на вулицях Коперника, Пекарській, Краківській та ін. У деяких будинках у Львові та на провінції (Заріччя, Броди) Ф. Бауман повторював ті ж самі або подібні мотиви. При оформленні стель архітектор використовував мотив касетонів із розетками [7, s. 36].

Інтер'єри королівських залів, виконані під керівництвом Ф. Баумана відносяться до найцікавіших його робіт. Вони виконувалися протягом 1817-1822 років під час ґрунтовної реконструкції будинку.

Архітектурно-конструкційне оздоблення, фігуральне (медальйони із зображенням короля Яна III, амури, Медузи), орнаментальне оздоблення, що нагадує інтер'єр палацу Любомирських в Ланцуті, вирізняються надзвичайною докладністю виконання, а також вказують, наскільки тонко Ф. Бауман відчував внутрішню архітектуру будинку.

Дослідник Й. Пйотровський з цього приводу зазначав, що інтер'єри сходової клітки, а також чотирьох залів будинку Корнякта з усіх робіт Ф. Баумана є найбільш для нього нехарактерними, чужими його творчості, через те, що були пристосованими під смаки замовників, зокрема тодішніх власників Понінських [7, s. 37].

Відомий львівський вчений, професор, колекціонер Владислав Лозинський, характеризуючи естетичні вподобання вищих верств суспільства кінця XVIII – початку XIX століття у дослідженні “Салон і жінка”, зазначав, що в ті часи переважала думка, що мистецтво та прекрасне несумісні зі скромним майновим статусом. “Грації та Музи, – писав проф. В. Лозинський, - не мали доступу до скромних будинків та сільських хат, вони завжди йшли за мільйонною фортуною, натовпом слуг з каретами і пишними палацами. Щасливим був той, кого доля і відповідне становище поставили на такий рівень, що обидві умови, тобто матеріальні засоби та справжня любов до прекрасного, могли поєднатися і віддати перше на прислугу другому” [4, 173].

Важливими осередками світського життя початку XIX століття були т. зв. салони – зібрання людей переважно аристократичного походження, на яких обговорювалися різноманітні наукові, мистецькі теми, заслуховувалися літературні та музичні твори, суспільно-політичні проблеми та ін. Як проходили такі зібрання, можна уявити з опису В. Лозинського, який, зокрема, писав: “Були то розмови, ведені в товаристві дам і мужчин переважно на літературні теми. Спочатку читалася або розповідалася якась новелла, якась оповідання, а коли воно закінчувалося, зібране панство та пані дискутували над його змістом. З таких зауважень і спостережень на дану тему розмова переходила на інші предмети, що бралися зі стосунків зібраних осіб, з життя товариства. Розмови переходили від героїв та героїнь новелли до справжніх живих осіб, від поезії та мистецтва до життя. Те, що було з початку тільки засобом до зайняття часу, ставалося приємністю, те що не було тільки як приємність, переходило в потребу” [4, s. 57-58].

Мода на світські салони пішла із Франції, де в 1644 році з'явився перший світський аристократичний салон мадам де Рамбуйє. Але найбільшого свого розвитку салони отримали у XVIII столітті. В цей період діють такі популярні паризькі салони, як салон мадам Ламберт, барона Гольбаха, мадам Некер, мадам Жофрен та ін. Одним із відвідувачів паризького салону мадам Жофрен у 1753 році став майбутній польський король Станіслав Август Понятовський.

Саме на період його правління мода на світські салони приходить і до Польщі. До часів Станіслава Понятовського відноситься поява салонів у Варшаві, Пулавах, Ополі, Курові, Тульчині (салон Потоцьких), Слонімі, Білостоці (салон Браніцьких) та ін. [4, s. 109].

Перетворення Львова на столицю великої австрійської провінції після першого поділу Речі Посполитої сприяло появі світських салонів у місті та околицях, наприклад популярністю користувалися салони Понінських в Загайполі, що на Коломийщині, Жевуських у Любіні Великому, Потоцьких у Винниках, Красінських в Бібрці, Понінських в Загайполі, що на Коломийщині та ін. В самому Львові

значною популярністю користувався салон пані Косаковської, організований у її покоях поблизу собору св. Юра.

Наприкінці XVIII – початку XIX століття світські салони стали місцем поширення досить модних тоді масонських ідей. Одним із організаторів першої масонської ложі у Львові – “Львівський Орієнт” разом із Казимиром Жевуським став також і Адам Понінський. Як зазначав В. Лозинський, “Одним із активних львівських масонів того часу був князь генерал Адам Понінський” [4, s. 117].

Враховуючи вищесказане, функції світського салону, на наш погляд, могли виконувати й представницькі покої Понінських у кам’яниці Корнякта. Це прослідковується в деяких елементах інтер’єрів, зокрема в інтер’єрах четвертої, т. зв. Гетьманської зали або зали “Ампір”.

Зала, очевидно, відображає естетичні вподобання Гелени Понінської – письменниці, авторки історичних романів, художниці.

Прямокутна зала має багато декоровану стелю, на масивному фризі якої вирізьблені символи наук та мистецтва – Поезії та Риторики, Малярства та Архітектури, Музики, Астрономії.

Поезія та Риторика (див. рис. 1) представлені такими елементами, як ліра, лаврове листя, кадуцей – жезл бога торгівлі Меркурія (Гермеса). Кадуцей тут символізує риторичну мистецтво промови, адже до головних завдань Гермеса входило тлумачення людям волі богів, звідси походить герменевтика – мистецтво тлумачення.

Малярство та Архітектуру (див. рис. 2) в інтер’єрі гетьманської зали представляють палітра, пензлі, будівельне приладдя. Музику (див. рис. 3) символізують листи з нотами, музичні інструменти – флейта античного бога Пана, різновид кларнета, сопілка. Астрономія (див. рис. 4) уявляється у вигляді підзорної труби, глобуса, циркуля, сикстанта для визначення координат.

Один із ранніх описів інтер’єру кам’яниці Корнякта відноситься до 1899 року. Він був вміщений у петербурзькому часописі “Край”. Ось як описував гетьманську залу кореспондент часопису “Край”: “Зала “Ампір” є однією з більших зал будинку. Вона замикає шеренгу королівських кімнат. З неї ведуть тільки потаємні двері на другий поверх. Найціннішою пам’яткою у залі є шафа з реліквіями Собеських – гетьманська булава Яна Собеського, годинник, кубок, портрет Марисеньки та кілька інших дріб’язків”. Кореспондент з Петербурга констатував: “Князі Понінські, яким належить будинок з особливим пієтетом зберігають тут історичні пам’ятки” [2, s. 29].

Висновки та перспективи подальших досліджень у даному напрямі. Отже, кам’яниця Корнякта пройшла протягом кількох століть цікавий історичний шлях життя, а символи наук та мистецтва в інтер’єрах Королівських залів відображають настрої епохи, модні віяння того часу, естетичні вподобання господарів будинку, які втілював у життя архітектор Ф. Бауман. Дана тема є, на нашу думку, ще мало вивченою й потребує подальших досліджень.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Вуйцик В. Державний історико-архітектурний заповідник у Львові / В. С. Вуйцик. – Львів, 1991. – 175 с.
2. Dom Sobieskiego we Lwowie // Kraj. – Petersburg. – 1899. – 16 (28) kwietnia. – №16. – S. 29-32.
3. Крип’якевич І. Історичні проходи по Львові. – Львів, 1991. – 167 с.
4. Lozinski W. Salon i kobieta: (z estetyki i dziejów życia towarzyskiego). – Lwow, 1921. – 212 s.
5. Lozinski W. Sztuka lwowska w XVI i XVII wieku: architektura i rzeźba. – Lwow, 1898.
6. Mekicki R. Muzeum narodowe im. Krola Jana III we Lwowie. Pzewodnik po zbiorach. – Lwow, 1936. – 130 s.
7. Piotrowski J. Fryderyk Bauman architekt i rzeźbiarz polski w okresie klasycyzmu i romantyzmu / Piotrowski J. // Sprawozdania Towarzystwa naukowego we Lwowie. – Rocznik XVI-1936. – Lwow, 1937. – S. 32-38.

REFERENCES

1. Vujcyk, V., (1991), Derzavnyj istoryko-arhitekturnyj zapovidnyk u Lvovi, Lviv, 175 p.
2. Dom Sobieskiego we Lwowie, Kraj. – Petersbur, 1899, 16 (28) kwietnia, №16, s. 29-32.
3. Krypiakevych, I., (1991), Istorychni prohody po Lvovi, Lviv, 167 p.
4. Lozinski W. (1921), Salon i kobieta: (z estetyki i dziejów życia towarzyskiego), Lwow, 212 s.
5. Lozinski W. (1898), Sztuka lwowska w XVI i XVII wieku: architektura i rzeźba, Lwow.
6. Mekicki R. (1936), Muzeum narodowe im. Krola Jana III we Lwowie. Pzewodnik po zbiorach, Lwow, 130 s.
7. Piotrowski J. (1937), Fryderyk Bauman architekt i rzeźbiarz polski w okresie klasycyzmu i romantyzmu / Piotrowski J., Sprawozdania Towarzystwa naukowego we Lwowie. – Rocznik XVI-1936, Lwow, s. 32-38.

Рис. 1. Поезія та риторика
Джерело: власне дослідження

Рис. 2. Малярство та архітектура
Джерело: власне дослідження

Рис. 3. Музыка
Джерело: власне дослідження

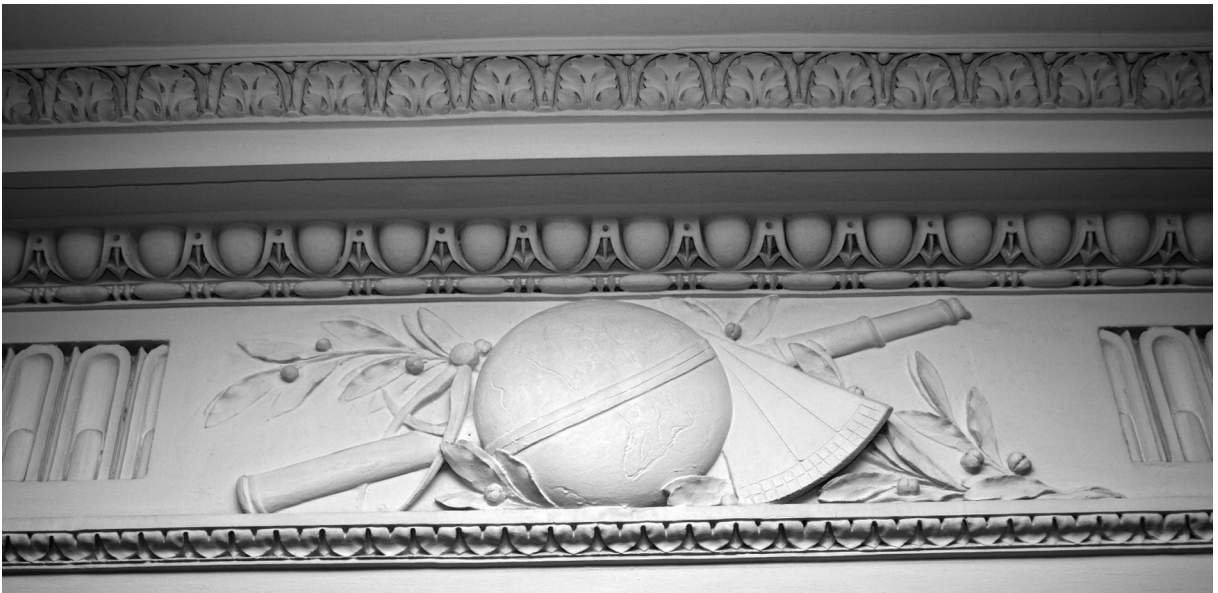

Рис. 4. Астрономія
Джерело: власне дослідження

Голдак-Горбачевська Т. В.,

к.і.н., викл. кафедри історії та політології, Львівський торговельно-економічний університет, м. Львів

МУЗИЧНА КУЛЬТУРА ЯК ЧИННИК ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ СВІДОМОСТІ УКРАЇНЦІВ ПЕРЕМИШЛЯ В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ СТ.

Анотація. У статті на основі архівних матеріалів, періодики висвітлено діяльність українських музичних товариств, об'єднань у Перемишлі в другій половині ХІХ ст. Виявлено впливи розвитку музичної культури на національну свідомість та самоідентифікацію. Розглянуто етапи розвитку від церковного співу до формування співочих та музичних товариств “Торбан”, “Боян” та ін. Праналізовано діяльність у Перемишлі ряду композиторів, серед них Михайла Вербицького та Івана Лаврівського.

Ключові слова: Перемишль, Галичина, музичні школи, національне відродження, композитори, хор.

Holdak-Horbachevska T. V.,

Ph. D. in History, Lecturer of the Department of History and Political Science, Lviv University of Trade and Economics, Lviv

MUSIC CULTURE AS A FACTOR OF FORMATION OF NATIONAL SECRET OF UKRAINIANS PRZEMYSŁ IN THE SECOND HALF OF THE NINETEENTH CENTURY

Abstract. The article focuses on the activities of Ukrainian music societies, associations in Przemyśl in the second half of the nineteenth century on the basis of archival materials and periodicals. Influences of development of musical culture on national consciousness and self-identification are revealed. The stages of development from church singing to the formation of singing and music societies “Torban”, “Boyan” and others are considered. The activity of Przemyśl in a number of composers, among them, Mykhailo Verbitsky and Ivan Lavrivsky, was initially implemented.

Key words: Przemyśl, Galicia, musical schools, national renaissance, composers, choir.

Постановка проблеми. Еволюцію українського руху в Галичині у другій половині ХІХ – на початку ХХ ст. можемо прослідкувати на прикладі Перемишля. Провідна роль перемишльського єпископа Григорія Яхимовича в Головній Руській Раді (ГРР) підтвердила лідерство в національних інституціях греко-католицького духовенства. Орган ГРР “Зоря Галицька”, як і інші документи, підтверджував ідею єдності українського народу по обидва боки австрійсько-російського кордону. Крім того, перша українська політична інституція ХІХ ст. вимагала відокремлення українських земель Галичини та об'єднання їх разом із Буковиною та Закарпаттям (Угорською Руссю) в єдиний коронний край у складі Австрійської імперії [1, с. 315]. Впливи Г. Яхимовича, який багато доклався до національного відродження, у своїй єпархії виявилися масштабнішими, коли він у 1860 р. став галицьким митрополитом. Його справу в Перемишлі продовжив наступник Тома Полянський, який очолив Перемишльську єпископську катедру в 1860-1869 рр. Обидва засідали у першому Галицькому крайовому сеймі 1861 р. [2, с. 55]. Саме з Перемишля розпочалося українське національне відродження, захопивши всі сфери духовно-культурного життя, в тому числі музичну культуру в краї.

Виклад основного матеріалу дослідження. Розквіт українського музичного життя в місті припадає на першу половину ХІХ ст. Цей період пов'язаний із діяльністю єпископа Івана Снігурського, який 1818 р. прибув до Перемишля з австрійської столиці та, захоплений атмосферою Відня, вирішив розгорнути в місті активну культурно-громадську діяльність. Тут він відкриває друкарню, а також стає

меценатом усієї музичної справи в Перемишлі. Щоб підняти на якісно новий рівень церковний спів, І. Снігурський заснував у місті Дяківський інститут та прикатедральний церковний хор (1828). Першим диригентом і вчителем катедрального хору став органіст В. Курянський. Незважаючи на те, що він не був обізнаний із хоровим співом, проте на той час це був один із найбільш талановитих музикантів міста [3, с. 4]. Згодом на посаді його змінив студент філософії Я. Неронович, музично обдарований співак. Щоправда, перше прилюдне богослужіння з новим хором виявилось невдалим. Проте це не зупинило наполегливої праці хористів. Тоді диригентами в катедральний хор єпископ І. Снігурський почав запрошувати чеських музикантів-композиторів: Алоїсія Нанке (1829-1835), Віккентія Серсаві (1835-1852) і Людовіка Седляра (1854-1887) [4, с. 456]. Нове регентство кардинально змінило ситуацію, і вже Великдень 1829 р. став історичним днем започаткування першого церковного хору в Галичині. У репертуарі нового перемишльського хору були духовні твори Максима Березовського (1745-1777) та Дмитра Бортнянського (1751-1825), партитури яких надав І. Снігурському (завдяки наполегливим старанням Й. Левицького) професор Львівського університету М. Нападівич. Ні влада, ні латинське духовенство не побачили в духовній музиці нічого суспільно небезпечного. Блискучі успіхи хору привертала увагу представників польської місцевої аристократії, яка з цікавістю відвідувала українські богослужіння, а дехто брав безпосередню участь у музичному супроводі Літургії. Співом захопилися й учні духовної семінарії, місцеві школярі [5, с. 24-25]. Згадані факти, як зауважив свого часу -В. Витвицький, свідчили не тільки про добрі смаки єпископа Снігурського, а й про його бажання прищепити українську церковну музику на поліетнічний галицький ґрунт [6, с. 28-29]. Водночас слід зазначити, що в той час аж до кінця ХІХ ст. більшість освічених, зокрема і в музиці, українців становило саме духовенство. Тому цілком природно, що у церковному середовищі виникає прагнення не тільки нести в маси освіту, а й підняти загальний музичний рівень українців.

Окрім духовної музики, хор виконував світські твори віденських класиків та їхніх сучасників, до яких не раз згодом зверталися композитори, розбудовуючи українську світсько-хорову культуру. Перші успіхи молодого хору в соборі, що збирали навіть членів цісарської родини, які бували тоді в Галичині, популяризували не лише національну, а й європейську культуру [7, с. 84].

Відразу після формування хору із соборної церкви вилучили органи і цей храм (колишній латинський костел) влада передала українцям. Відтоді жодна українська церква в Перемишлі не мала органа [5, с. 25].

1828 р. у місті створено музичну школу, в якій готували хорових співаків. Невдовзі ця школа стала центром музичного життя Перемишля. Її керівники на базі шкільних музичних сил здійснили таку потрібну краю реформу. З. Лисько згадував, що тут “вчили основ музики, співу, гри на різних інструментах, а найталановитіших учнів і гармонії” [8]. Упродовж 1828-1834 років до репертуару школи увійшли твори Д. Бортнянського, М. Березовського, частини “Служби Божої” А. Нанке, а також світські твори українських, італійських та німецьких композиторів. Це мало неабияке значення: громадськість усвідомила вагомість національних надбань і стилевих особливостей української духовної традиції. Найбільшого розвитку перемишльська музична школа сягнула в 1830-1834 рр. Навколо неї згуртувалася не тільки українська молодь, а й польські та німецькі мешканці, які записувалися до музичної школи, ставали активними учасниками українського хорового колективу. Хор перетворився на гордість Перемишля, а співати в ньому було неабиякою честю [9, с. 321-322]. Зокрема, школа підготувала групу молодих музикантів і співаків, які згодом заснували нові осередки музичної культури в різних містах і селах Галичини. Окрім цього, систематичні виступи прекрасно підготовленого хорового колективу формували відповідні музичні смаки та пріоритети.

На жаль, незабаром цей важливий осередок культури та хор занепали. Дослідники називають різні причини. Серед іншого те, що А. Нанке, зосереджуючись на приватних лекціях, уже не докладав так багато зусиль, як на початку, і 1833 р. взагалі залишив диригентуру. Серед причин також називали брак потрібних фондів, оскільки єпископ зменшив “субвенції” [10, с. 84-85]. Тим не менше катедральний хор при греко-католицькій кафедрі в Перемишлі, проіснувавши кілька десятиліть, виконав важливу культурну й музично-виховну місію.

По-перше, школа визначила подальші напрями розвитку не тільки перемишльського, а й взагалі галицького хорового мистецтва. По-друге, сформовані пріоритети набули виразно національного

звучання. По-третє, у хоровому духовному співі розвинулася нова якість звучання. Під його опікою вирости інші піонери українського музичного мистецтва в Галичині – Михайло Вербицький, Іван Лаврівський, Анатоль Вахнянин та ін. Водночас виникають хори у Львові, Самборі, у Чернівцях, Ужгороді, в яких плідно працювало духовенство як композитори-диригенти (о. М. Вербицький, о. І. Лаврівський, о. І. Воробкевич, о. В. Матюк, о. Бажанський, о. П. Любрович, о. П. Леонтович та ін.) та як співаки-інструменталісти (о. М. Кумановський, о. Є. Купчинський).

Саме в Перемишлі, а не у Львові чи в Коломиї робила перші кроки музична культура галицько-українського відродження. Зауважмо, що на той час у Львові ще не було жодного високопрофесійного композитора, натомість Перемишль випустив аж трьох. Саме тому центром українського музичного життя Галичини середини XIX ст. слушно вважають саме Перемишль. М. Вербицький, І. Лаврівський та А. Вахнянин формували на той час так звану ранню “перемишльську музичну школу” [9, с. 322-323].

Творча діяльність основоположника “перемишльської школи” М. Вербицького безпосередньо пов’язана з містом. Зокрема, він успішно працював у різних галузях музичного мистецтва і створив низку талановитих хорових, оркестрових і музично-драматичних композицій. Його творчість мала особливо велике значення для демократизації культури західноукраїнських земель, що розвивалися у складних умовах бездержавності [11, с. 3-4]. Саме в Перемишлі майбутній композитор закінчив гімназію, співав у катедральному хорі, в якому отримав перші уроки музики. Першим його учителем став диригент хору Алоїсій Нанке. Після закінчення гімназії у Перемишлі, 1834 р. виїхав до Львова, де навчався в духовній семінарії. У галицькій столиці досконало опанував гру на гітарі й почав писати музику. Перші його композиції – це солоспіви у супроводі гітари [12, с. 7]. 1842 р. був змушений залишити навчання в семінарії, а 1846 р. на пропозицію свого дядька єпископа Івана Снігурського повернувся до Перемишля на посаду канцеляриста в консисторії. Тут він познайомився з Ф. Лоренцом – диригентом латинської катедри, який дав М. Вербицькому лекції контрапункту й інструментарії [13, с. 52]. У цей період М. Вербицький написав чимало хорових церковних композицій, зокрема літургію для мішаного хору. 1848 р. він повернувся до семінарії. Будучи керівником семінарійного хору? виявив себе як талановитий музикант і композитор та організатор. Зокрема? 26 лютого 1865 р. е Перемишлі на концерті, присвяченому Т. Шевченкові, було виконано його “Ще не вмерла Україна” [13, с. 73]. Але? прагнучи більшого, М. Вербицький розпочав нову для себе діяльність, пишучи музику до низки п’єс, що складала репертуар перемишльського театру (“Верховинці”, “Козак і охотник”, “Проциха”, “Жовнір-чарівник”, “Триць Мазниця”, “Школяр на мандрівці”, “Запропашений котик” та ін.) [11, с. 11]. Театр допоміг розкритися талантові М. Вербицького і стати йому відомим та авторитетним діячем музичної культури, чия музика вийшла за межі галицької культури та здобула визнання на Наддніпрянщині. Незважаючи на те, що він не мав спеціальної музичної освіти і сучасники вважали його митцем-аматором, високий художній рівень творів М. Вербицького, майстерність композиторського письма дають право називати його першим західноукраїнським композитором-професіоналом [11, с. 4-5]. М. Вербицький став основоположником національної професійної музики в Галичині, залишив велику й цікаву спадщину, яка тривалий час вважалася зразком для молодих галицьких музикантів. Особливо помітним виявився вплив М. Вербицького на хорову творчість галицьких композиторів [14, с. 20-21].

Ще одним представником “перемишльської школи” музикантів був Іван Лаврівський. Про його життя відомо значно менше. Він писав твори передусім для церковних хорів. Разом із Михайлом Вербицьким його можна вважати піонером українського музичного життя в Галичині, тому що до того часу ще ніхто з українців не розгорнув такої активної музичної діяльності. Однак, на жаль, І. Лаврівський не встиг посісти становища, рівного М. Вербицькому. На думку фахівців, у своїх творах (до 1867 р.) він тільки “загальними технічними рисами в’яється ... з перемишльським ґрунтом, насиченим музикою золоті доби” [15, с. 99-100].

У другій половині XIX ст. в Перемишлі розпочався занепад українського професійного музичного мистецтва. Дяко-вчительський інститут, – а відповідно й кафедральний хор та хорова школа – вже не могли підтримувати такого високого музичного рівня, перервав діяльність також музичний театр. Довгий час не було в Перемишлі й українських композиторів рівня М. Вербицького чи І. Лаврівського [16, с. 53].

Продовжувачем їхньої справи вважають Анатолія Вахнянина, який “перші свої музичні враження виніс із дому свого батька, сільського священика в селі Сенява, одруженого з німкою, великою ша-

нувальницею музики” [17, арк. 1]. У сім років батьки віддали його в початкову школу, де він потрапив до музичного осередку, яким на той час було місто Перемишль зі своїм першим у Галичині хором та музичною школою при ньому. Після закінчення школи 1852 р. А. Вахнянин вступив до Перемишльської гімназії і майже відразу опинився серед співаків перемишльського хору [17, арк. 16]. Його першими педагогами в теорії музики стали В. Серсавій і Ф. Лоренц, а гри на скрипці навчав Л. Седляк. Навіть таке несистематичне навчання музики, як і спів у хорі, де майбутній композитор ознайомлювався з духовними та світськими творами різних композиторів-класиків, “стали основою музичної освіти Вахнянина та почвою, на якій почав розвиватися його музичний талант” [17, арк. 1]. Після закінчення навчання в Перемишльській гімназії вступив до Львівської духовної семінарії. У цей час разом із товаришами на канікулах почав записувати від селян народні пісні. Навчання в Перемишлі, що був на той час центром музичного життя галицьких українців, ще більше пов’язало його з музикою [18, арк. 10]. Навіть згодом уже як гімназійний учитель у Перемишлі він не втратив своїх зацікавлень, організувавши з учнів товариство “Громада”, мета якого – плекати українську пісню. А 1865 р. саме А. Вахнянин організував у Перемишлі перший в Галичині концерт на честь Т. Шевченка [17, арк. 1, 17], що мав неабиякий мистецький резонанс.

1870 р. у Львові він засновує перше українське співоче і музичне товариство “Торбан”, яке, можливо, “не відіграло якоїсь визначної ролі в музичному житті Західної України, але стало першою статутною організаційною ланкою любителів хорового співу, які під проводом Вахнянина влаштовували принагідні концерти у Львові і в провінції, і таким чином були носіями української музичної культури” [17, арк. 3]. Хор товариства А. Вахнянин розглядав як початок широкої музичної організації, що має охопити найрізноманітніші ділянки музичного життя. Зокрема, вже від перших днів існування Товариства при ньому почав діяти гурток, названий “Музичною школою”, керівником якого став польський композитор і теоретик М. Гуневич [19, с. 44-45].

Однак великі плани засновника “Торбана” не знайшли підтримки широких кіл громадськості і так і залишилися майже приватною справою самого А. Вахнянина, який практично один займався всіма організаційними питаннями; навіть заняття і зібрання музичного гуртка відбувалися у нього вдома. Композитор не зміг подолати матеріальних труднощів, які раз у раз поставали перед Товариством. Через рік після заснування “Торбана” діяльність його почала занепадати і незабаром зовсім припинилася [19, с. 44-45]. А музикант, зазнавши невдачі зі створенням суто музичного хорового товариства “Торбан”, створює нові хорові об’єднання, метою яких визначає пропаганду національного мистецтва. Концерти членів заснованого А. Вахнянином співочого товариства “Торбан” та інших львівських співаків дали поштовх до організації різних чоловічих хорових гуртків, які склалися переважно з семінаристів та учнів гімназії. Вони влаштовували концерти у різних містах Галичини, пропагуючи українську пісню. Особливо прославився хоровий гурток, який організував талановитий, тоді вже відомий композитор і диригент О. Нижанківський. До репертуару таких самодіяльних гуртків входили твори М. Лисенка, І. Лаврівського, М. Вербицького, С. Воробкевича, А. Вахнянина, В. Матюка, О. Нижанківського, П. Любівича, М. Рутковського та Д. Андрейка [20, с. 10-11].

Того ж 1870 р. А. Вахнянин написав один із найбільш популярних своїх солоспівів на слова І. Федоровича “Чи така вже наша доля”. На цю мелодію згодом було покладено текст О. Партицького “Помарніла наша доля”, яку декілька разів виконував співак О. Мишуга. Тоді ж А. Вахнянин почав працювати над оперою “Купало”, яку закінчив 1892 р., але доповнював і перередагував майже до кінця свого життя. Фрагменти часто виконували у програмах тогочасних концертів. 1895 р. композитор разом із П. Бажанським видав збірник “Кобзар”, у якому подав хорові твори та обробки народних пісень М. Лисенка, М. Вербицького, І. Лаврівського, С. Воробкевича, Д. Андрейка, Т. Бажанського, П. Любівича, М. Рудковського і власні [17, арк. 3]. Окрім цього, А. Вахнянин став автором музики до п’єси Т. Шевченка “Назар Стодоля”, до драми Ф. Заревича “Бондарівна”, трагедії О. Огоновського “Гальшка Острозька” та до трагедії К. Устияновича “Ярополк і Святославич” [14, с. 22-23].

Отже, саме у Перемишлі розпочалася музична діяльність А. Вахнянина – найвизначнішого організатора музичного життя в Західній Україні другої половини XIX – початку XX ст. Незважаючи на не надто чисельну спадщину та брак відповідної професійної освіти, музичний доробок композитора постійно входив до репертуару різних тогочасних концертів у Перемишлі.

Щоб підняти культурне значення музики, необхідно було створити умови для фахової підготовки співаків і музикантів, тобто потрібна була школа. Хоча в Галичині на той час (80-ті роки XIX ст.) працювали вже відомі композитори (М. Вербицький, І. Лаврівський, С. Воробкевич, В. Матюк, П. Бажанський), проте для досягнення рівня європейської музичної освіти бракувало відповідної фахової підготовки. У Перемишлі вийшов друком підручник з теорії музики та музичної термінології “Учебник початкових відомостей музики и співу” (1885), автором якого був о. Іван Кипріян, який активно займався диригентсько-викладацькою діяльністю в Любачеві, диригував церковно-світськими мішаними хорами [21, с. 407]. “Потреба такого підручника початкових відомостей музики та співу з кожним днем стає тим більш нагальною, чим більше знаходиться людей-патріотів, що хочуть музикою-співом розбудити почуття народності” [22, с. 1], – писав о. Іван у передмові до своєї праці.

Через відсутність в Галичині спеціальних музичних закладів для українців у 70-х роках XIX ст. організатори музичного життя створювали приватні музичні школи. Як уже зазначалося, серед перших засновників таких шкіл був А. Вахнянин, який 1870 р. при заснованому співочому товаристві “Торбан” організував музичну школу, навчаючи молодь вокального мистецтва. Згодом 1899 р. таку школу в Перемишлі створив А. Гживінський. У школі Гживінського навчали грі на фортепіано, хорового співу, теорії, історії і гармонії, фізкультури. А також у закладі був ще підготовчий курс до державних екзаменів. Шкільний рік у школі розпочинався першого вересня і тривав 10 місяців. Учні спочатку проходили елементарний курс, заняття якого відбувалися двічі на тиждень. Після цього передбачався нижчий курс (два роки). Наступним був вищий курс (три роки) та курс найвищий (два роки). Ступінь досягнення успіху в навчанні визначали як дуже добрий, добрий, достатній і недостатній. Останній означав для учня повторний рік навчання [23].

У 80-х роках XIX ст. музичне життя Перемишля, яке майже зовсім завмерло після так званого занепаду “перемишльської школи”, значно пожвавилася. З’являються нові творчі сили – Віктор Матюк, Максим Копко, Ісидор Воробкевич, Йосиф Кишакевич, Порфирій Бажанський та Денис Січинський. Кожний із тогочасних композиторів зробив свій внесок у розбудову музичного життя.

Серед них відзначимо композитора В. Матюка, який навчався в Дяко-учительському інституті в Перемишлі, а згодом у Львівській духовній семінарії. Учень М. Вербицького та Порфирія Бажанського, він став гідним спадкоємцем традицій перемишльської композиторської школи. У музичній діяльності намагався триматися якнайближче до народно-творчого напрямку. Ще навчаючись у Перемишльській гімназії в 6-му класі, він написав і видав літографією шість коляд для мішаного учнівського хору [24, с. 12-13], тут майбутній композитор написав один із найкращих своїх солоспівів – “Веснівку” до тексту М. Шашкевича “Цвітка дрібная молила неньку” [25, арк. 9]. 1873 р. він перейшов із львівської у перемишльську гімназію і там став диригентом учнівського хору, організував музичний гурток та при ньому струнний оркестр, для якого аранжував деякі зразки класичних творів, наприклад марш із “Чарівної флейти” В. А. Моцарта, увертюру з “Дон Жуана”, сам писав попури з народних пісень [25, арк. 9].

Після закінчення гімназії В. Матюк (1875) вступив до Львівської духовної семінарії, де продовжив свою композиторську і хорову діяльність. Там він пише свої, а також переробляє на чоловічий семінарський хор і інструментує твори інших композиторів. 1876 р. В. Матюк зустрівся з Сидором Мидловським, автором кількох драматичних творів, – так розпочалася їхня спільна творча праця. Плідним результатом їхньої співпраці стала мелодрама “Капрал Тимко”. Цього ж таки року В. Матюк написав до неї музику, і мелодраму поставили в “Руськім народнім театрі” [26, с. 11-12]. Його твір став майже народним, як і “Крилець, крилець, сокола дай” та “Чом так скрито”, що користувалися такою ж великою популярністю серед українців [25, арк. 6].

Проте після закінчення духовної семінарії (1879) В. Матюк щойно 1882 р. вирішує стати священником і опиняється знову в Перемишлі, де два роки працює катехитом та продовжує писати твори [25, арк. 10]. Загалом багатий музичний талант автора розвивався переважно під впливом хорової музики.

Творча спадщина ще одного композитора, який прилучився до розвитку музичної культури Перемишля – І. Воробкевича, – складається з літературних і музичних творів. Ісидор Воробкевич продовжив традиції М. Вербицького. Сучасна дослідниця Л. Кияновська зауважила, що “за провідними жанрами та стильовими ознаками” композитор був продовжувачем традицій “перемишльської школи”, “йому була близька інтонаційна сфера міського фольклору” [27, с. 72].

У хоровій творчості І. Воробкевича особливе місце посідає музика до “Кобзаря” Тараса Шевченка, що охоплює 30 творів. Чимало в доробкові композитора складають патріотичні й козацькі пісні (44 хори). Серед них найпопулярнішим став хор “Задзвенімо разом, браття”. І. Воробкевич склав і кілька “в’язанок” – попури з українських народних пісень, створив низку п’єс для фортепіано й інструментальних ансамблів. Велике значення в розвитку театральної культури на західноукраїнських землях мали музично-драматичні твори композитора. Він написав 18 оригінальних мелодрам, із яких найбільш популярними є “Гнат Приблуда”, “Убога Марта”, “Пан Мандатор”, “Молода з Боснії” та “Новий двірник” [14, с. 21-22].

Неабияке місце в музично-культурному житті Галичини посідає творчість Дениса Січинського. До 1888 р. він працював дрібним урядовцем у намісництві у Львові, був учителем музики, зокрема гри на цитрі в Коломиї, учасником мандрівного вокального квартету. Від 1886 р. почав писати твори для хору, для голосу з фортепіано, цитри, фортепіано. Провчившись два роки на юридичному і теологічному факультетах Львівського університету, Д. Січинський остаточно вирішив обрати музику і вступив до польської консерваторії у Львові. Все своє життя він присвятив справі відродження й становлення національної культури Галичини. Ще у студентські роки він брав активну участь у музично-громадському житті Львова, зокрема керував хором, давав концерти, виконуючи твори М. Лисенка, М. Вербицького, О. Нижанківського та ін. У 1890-1892 рр. приватно навчався гармонії і контрапункту у проф. Карла Мікулі (учня Ф. Шопена). Активізація культурного життя в Галичині – постановки п’єс І. Котляревського, М. Кропивницького, М. Старицького та інших у “Руському народному театрі”, святкування громадськістю роковин Т. Шевченка, організація хорів, виступи видатної співачки Соломії Крушельницької – безперечно, вплинула на формування світогляду майбутнього професійного композитора. Громадська діяльність Д. Січинського в Перемишлі розпочалася 1895 р. Маючи досвід організації товариства “Боян” у Львові та Коломиї, Д. Січинський разом із іншими аматорами і музикантами (Й. Кишакевич, М. Копко, Т. Кормош) формує осередок музичного життя як диригент перемишльського “Бояну” та працює із хорами з довколишніх сіл. Окрім цього, він взяв участь у з’їзді композиторів Галичини, що відбувся 22-25 грудня 1902 р. в Перемишлі. На з’їзді йшлося про видання музичного журналу “Артистичний вісник”, музичних календарів і нот, про об’єднання великих музичних і хорових колективів Галичини з центром у Львові. Зокрема, 1904 року Денис Січинський видав у Перемишлі “Збірник народних пісень” на дитячі голоси в супроводі фортепіано [28, с. 9-11].

Д. Січинський продовжив той напрям композиторської праці, який утвердив М. Лисенко у вокальній і вокально-інструментальній музиці, а його музично-громадська праця сприяла піднесенню музично-культурного життя на Західній Україні.

У другій половині XIX – першій чверті XX ст. у Перемишлі, незважаючи на деякий спад інтенсивності музичного життя, проявилися інші аспекти діяльності музикантів: активізувалася гастрольна діяльність відомих співаків, зросла зацікавленість учнівської молоді музичним життям, було засновано чимало хорових колективів, у місті діяли музичні товариства. Зростанню та поширенню професіоналізму в музичному середовищі, безумовно, сприяли поїздки високопрофесійних колективів та співаків-професіоналів містами Галичини. В останній третині століття виникла традиція: частина складу хору – чи то Львівської духовної семінарії, чи то Ставропігійської бурси, – виїжджала на святкові богослужіння до інших міст та сіл краю. Незабаром цю практику перейняли і світські хори музичних товариств та сольні артисти.

Одним із перших визначних співаків, хто заявив про себе на початку 80-х років XIX ст., був Олександр Мишуга. Він не раз брав участь у найрізноманітніших концертах. Із сольними програмами він виступав у багатьох містах, серед яких був і Перемишль. Скажімо, в квітні 1881 р. на його честь у місті відбувся концерт [29]. Із пізніших відгуків у газеті “Діло” відомо, що цей виступ мав великий успіх, незважаючи на нечисельність глядачів. У репертуарі виконавця були композиція В. Матюка “Коб так в одне слово”, арія зі “Страшного двору” С. Монюшки, “Веснівка” В. Матюка. Окрім цього, прозвучала ораторія “Пори року” Й. Гайдна та арія Ліонеля з опери “Марта” Ф. фон Флотова [30].

Водночас у двох останніх десятиріччях XIX ст. у перемишльській пресі з’явилися імена солістів-співаків, які не тільки володіли прекрасним голосом, а й здобули ґрунтовну фахову освіту у вітчизняних і зарубіжних консерваторіях. Про високий мистецький рівень цих співаків свідчать статті з виразами

захоплення українських дописувачів та визнання польських та німецьких рецензентів. Звичайно ж, для музичного життя міста і, зрештою, для всієї Галичини важливим був той факт, що деякі солісти – Євген Гушалевич, Модест Менцінський, згаданий вище Олександр Мишуга; а також Філомена Лопатинська – не раз виступали на оперних сценах великих європейських міст. Сформувалася ціла когорта артистів, які ознайомили широкі маси громадськості з високомистецькими творами не тільки світового рівня (передусім Шуберта, Шопена і Монюшка), а й тогочасних українських композиторів. Це стало потужним стимулом до створення власних сольних пісень [31, с. 30-21] та підвищення рівня майстерності.

Помітним явищем музичного життя Галичини стає заснування з ініціативи О. Нижанківського 1889 р. у Львові студентської хорової групи “Артистичні мандрівки”, або так званої “Дванадцятки”, згодом “Шістнадцятки” (за кількістю учасників), яка виступала з концертами в містах Галичини. До складу цього товариства входили майбутні громадські і музичні діячі, а тоді ще студенти Микола Левицький, Кирило Студинський, Осип Дрималик, Євген Купчинський, Іван Гриневецький, Антін Крушельницький, Володимир Садовський [32, с. 99]. Сформована з найкращих співучих студентів гімназистів, ця група стала предтечею новоствореного львівського “Бояна”. Кошти, отримані від концертів, спрямовувалися на фонд побудови окремого будинку для українського театру “Руська бесіда” у Львові. Ці концерти передбачали не тільки виступи хору, а й обов’язкову промову, зокрема М. Подолінського, К. Студинського, Т. Окуневського, Г. Цеглинського; виконували сольні інструментальні та вокальні твори [33, с. 10]. Незважаючи на те, що перша мандрівка оминула Перемишль, проте мала резонанс на всю Галичину. Уже друга поїздка у складі вже шістнадцятьох виконавців захопила і Перемишль (2 вересня 1890 р.). Про цю подію згадували у місцевих газетах. Зокрема, як свідчить рецензент, хор під управою п. Садовського “відспівав з повним артистизмом три пісні. Не в перебільшену похвалу скажемо, коли заявимо, що хори були справді артистичної натури. Глибоке розуміння композитора, знаменита техніка, до того диспозиція добірних сил – от що характеризує хори шістнадцятки” [34].

Значення таких поїздок полягало передусім у пропагуванні української композиторської творчості у провінції — не тільки класичних митців на кшталт М. Вербицького, І. Лаврівського, а й нових композиторів – О. Нижанківського та А. Вахнянина. До того ж, поїздки Галичиною мали поважну меценатську мету – збір коштів для будівництва окремого приміщення для українського театру. Окрім цього, молоді ініціатори прагнули продемонструвати свої музичні сили та заявити про себе [33, с. 12].

Важливо, що один із яскравих напрямів композиторської творчості, який укріпився в Галичині середині XIX ст., виник саме в цьому місті, тому отримав назву “перемишльської школи”, що міцно увійшла в історію української музики. На той час саме Перемишль підготував групу молодих музикантів і співаків, які згодом заснували нові осередки музичної культури в різних містах і селах Галичини. Не маючи спеціалізованих музично-навчальних закладів, становлення музичної культури міста набуло більше рис розвитку від аматорства до професіоналізму. Відбулося це головним чином завдяки власній ініціативі та бажанню тогочасних композиторів, музикантів та учнів гімназій, інституту чи ліцею. Саме вони створили основні кадри виконавців, які представили на сцені улюблений репертуар. Риси, притаманні домашньому музикуванню, знайшли своє відображення в концертних програмах, які були розраховані на широке коло слухачів.

Відновлення музичних товариств та активізація концертного руху настали тільки в останньому десятиріччі XIX ст. До того ж, давні традиції музикування в колі сім’ї сприяли широкому розвиткові хорового співу, а діяльність численних хорових колективів підготувала відповідний ґрунт для створення масової організації, яка б об’єднала і згуртувала музичні сили Галичини.

Однак музично-культурне життя Галичини не обмежувалося діяльністю товариств “Бояна”. Ще в 1891-1894 рр. В. Садовський організував на Тернопільщині українські народні хори, з якими виступав на концертах. Працюючи від 1894 р. у Відні на посаді вікарія при церкві св. Варвари, він організував мішаний хор, який досягнув високої виконавської майстерності. У репертуарі хору – твори Д. Бортнянського, П. Чайківського, М. Вербицького, Ф. Мендельсона, Ш. Гуно та інших композиторів. На одному з концертів, 17 квітня 1901 р., із сольним номером у супроводі хору виступив відомий український оперний співак Олександр Носалевич. “Мішаний хор вельми успішно концертував на вечірках Шевченківських, устроюваних віденською рускою громадою; ті вечірки згромаджували розличних гостей слов’янських та німецьких, що насолоджувалися звуком соловейної, чарівної рускої пісні в так совершеній інтерпретації,

яку був в силі дати хиба мішаний хор при св. Варварі”, – писав рецензент (“Альманах музичний”, 1904).

Зазначимо, що, окрім диригентської діяльності, організації хорових колективів, у Галичині розвивалося музикознавство, активним представником тогочасних музикознавців і був В. Садовський-Домет – автор музикознавчих праць та нарисів: “Микола Лисенко яко руско-український композитор”, “Руско-українські композитори, біографічні очерки (М. Березовський, Д. Бортнянський, А. Ведель, Й. Кишакевич)”, “О критичнім музичнім осуді та конечности его виобразованя”, “Відчуване красок та природна характеристичність родів тонів”, “Дещо з споминів про перші прогульки співачків Галичині”, “Мішаний хор при храмі св. Варвари у Відні” та ін.

Не можна оминати увагою такий аспект музичного життя Галичини, як рецензування [35, с. 91-98]. Чимало документів свідчать про високу обізнаність В. Садовського в основах вокального мистецтва. У власній бібліотеці музиканта було чимало праць, присвячених методиці навчання співу, матеріалів з історії та теорії хорового співу, особливо церковного [35, 91-92]. Зберігся його рукописний посібник “Елементарна теорія музики і співу для ужитку шкіл народніх. Додаток до співаників укладу Людкевича і Домета”, в якому серед іншого наголошено на таких важливих моментах, як вимова слів та звуків, особливості дихання (“віддих”), положення тіла під час співу та ін.

У доробкові митця є матеріали, що стосуються хорового мистецтва, рецензії на збірні концерти, на яких було представлено не тільки хоровий спів, а й сольні виступи; є, окрім цього, також рецензії на сольні виступи, зокрема учня В. Садовського Олександра Носалевица [36-38], [39] в Перемишлі 1913 р. та на концерти Модеста Менцінського 1909 та 1913 рр. Ішлося про виконання творів М. Лисенка (“Тетьмани”, “Чого мені тяжко”, “За думою дума” та “Мені однаково”), М. Волошина (“Ой гляну я подивлюся”), С. Людкевича (“Черемоше, брате мій”), про пісню норвезького композитора Я. Сибеліуса “Чорні рожі”, а також оперні арії з опери Дж. Верді “Отелло” та Р. Леонкавалло “Паяци”. Окрім вокальних творів, на вечорах звучали інструментальні твори – концертна транскрипція Брассіна творів Р. Вагнера, сюїта П. Чайковського з балету “Лускунчик”. Оцінюючи акторську майстерність співака та його музичний дар, В. Садовський передусім цікавився виконанням європейської класики – переживаннями співака, відчуттям музики [40], [41].

Музичне життя Перемишля, як й інших міст Галичини, не можливе без тих інституцій, у яких плекалося покоління українців-патріотів, громадських діячів, діячів культури. До заснування Народного дому – культурно-освітньої установи, що охоплювала всі інституції, організації і товариства, які вели культурну та суспільну діяльність, організовуючи лекції, доповіді, виставки, вечорниці, координуючи театральні вистави, концерти, запрошуючи солістів, хори, влаштовуючи бали та інші урочисті заходи, – такі функції виконувало кожне українське товариство Перемишля.

Незважаючи на те, що основним осередком музичного життя Перемишля і надалі залишалося товариство “Перемишльський Боян”, проте й інші товариства та освітні інституції намагалися підтримувати належний культурний рівень та організовували музичні вечори, сольні концерти та, зрештою, танцювальні бали, що виконували не тільки розважальну функцію, а й просвітницьку (організація лекцій), формували естетичні смаки публіки, згуртовували українців та ін. І хоча основні відомості про музичне хорове чи сольне виконавство окресленого періоду дають переважно принагідні газетні публікації, вони містять важливу інформацію для осмислення тогочасних поглядів на його естетичні та стилістичні особливості. Основними джерелами, які висвітлювали культурне життя міста, були газети “Діло”, “Галичанин”, “Руслан” та “Przegląd Przemyski”.

Для розуміння динаміки процесу важливе значення мають рецензії на концерти церковних, світських хорів, на виступи солістів, відгуки про гастролерів. Тогочасна преса була активним учасником громадського та культурного життя краю, тому відображала репертуарні потреби музичних колективів; із часом у газетах з’являлися принципові зауваження, спрямовані на покращення професійності виконавства. Саме преса створювала певну виконавську модель, яку переймали майбутні носії традицій, формувала відповідні музичні тенденції, зумовлені громадським сприйняттям.

Окрім виступів “Боянів”, музичні заходи у містах Галичини влаштовувало, зокрема, товариство “Руська бесіда”. Для участі у концертах Перемишльська “Руська бесіда” залучала найкращих місцевих виконавців. На одному з них виступив хор “Перемишльського Бояна”, у виконанні якого прозвучали пісня

сербського композитора Д. Єнка “Пек Душман види”, “Хор косарів” М. Вербицького і декілька творів М. Копка [42]. Зауважимо, що вибір репертуару також був не випадковим. Зокрема, сербський композитор Даворин Енко спирався передусім на сербську народну основу, прагнув поєднати європейську класичну музику з елементами народного мелосу. На батьківщині цього композитора вважали творцем сербського зінгшпілю. Близький за духом галицьким композиторам, він також зміцнював в українців національну самосвідомість. Одні з таких вокально-музичних вечорів відбулися в Перемишлі в залі “Під провидінням” 13 жовтня [43], 22 січня 1885 р. [44], 6 липня 1886 [45], 3 лютого [46] та 17 вересня 1887 року [47].

Часто товариство “Руська бесіда” організовувало вокально-музичні та танцювальні вечори, зокрема кілька з успіхом пройшло 1889 р. [48], [49]. Відзначаючи М’ясниці, “Руська бесіда” влаштувала чимало вечорів із танцями упродовж січня-березня 1894 р. [50]. Вони здобули славу найкращих у Перемишлі та мали широкий резонанс у пресі [51]. Отримані кошти призначали на утримання та розвиток чоловічої бурси в Перемишлі, Бурси ім. св. Миколая. Відтоді товариські зустрічі на честь Старого Нового року та відзначення М’ясниці стали традиційними [52]. Того року 3 листопада “Руська бесіда” в Перемишлі влаштувала перший танцювальний вечір у новому приміщенні [53-54].

Часто в Перемишлі влаштовували спільні концерти, участь у яких брали хоровий колектив “Бояна” та оркестр. Виконували твори передусім українських композиторів: І. Воробкевича, М. Лисенка, М. Копка, С. Гулака-Артемівського. Зазвичай друга частина вечорів була розважальною (танці) [55].

Зокрема, програма спільного концерту “Руської бесіди” і “Перемишльського Бояна” 12 травня 1894 р. передбачала не тільки музично-вокальні вечорниці, а й декламацію. Звучали фортепіанні твори, дует з опери Артемівського “Запорожець за Дунаєм”. Представлена була й світова класика – “Deux mélodies russes”, соло на фортепіано О. Ціпановської. В’язанка народних пісень прозвучала у виконанні мішаного хору перемишльського “Бояна” [56].

Не обходилися без музики і вечори ремісничого товариства “Зоря” (засновано 1884 р.) у Львові. На одному з них присутні почули новий твір молодого композитора О. Нижанківського “З опришків”, виконаний під диригуванням самого автора. Відзначимо, що оркестр “Зорі” був створений переважно з ремісничої молоді Львова. За підтримки товариства музиканти оркестру майже щодня могли брати участь у репетиціях і концертах. Члени товариства “Зоря” 26 грудня 1889 р. представили в Перемишлі музичну п’єсу М. Копка на вірші І. Луцика “Вефлеємська ніч” у чотирьох діях, своєрідну музичну ораторію. Спів хору супроводжував військовий оркестр, спеціально для цієї вистави були виготовлені нові костюми [57].

Аматорська діяльність музичних колективів громадських товариств активно впливала на виховання й піднесення патріотичного руху як учасників, так і глядачів. Громадські товариства створювали всі необхідні передумови для інтенсивнішого духовного життя. Серед організаторів музичних вечорів була і Бурса св. Миколая, яка влаштовувала вже традиційні в місті танцювально-вокальні вечори. Організатори вимагали відповідно до завдання вечорів народних або ж вечірніх костюмів [58]. Зокрема, такий музично-декламаторський вечір Бурса влаштувала 6 липня 1890 р., на якому чоловічий хор учнів під керівництвом М. Копка виконав його твір “Де срібнолентий Сян пливе” і дует “Де ж моє сонце”, проспіваний автором і Д. Гудзем [59]. Зрозуміло, що суспільна користь від таких вечорів була відчутною. На них молодь випробовувала свої сили та застосовувала свої вміння та навички.

Окрім місцевих концертів, відбувалися виїзні вечори, кошти з яких також призначали на допомогу українським культурним або освітнім закладам. Скажімо, 2 жовтня 1894 р. на користь Бурси ім. св. Онуфрія в Ярославі “Перемишльський Боян” влаштував ще один концерт у залі готелю “Victoria”. Для цього було створено спеціальний організаційний комітет. На концерті виконувався твір М. Копка “Гамалія” [60]. Концерт “Перемишльського Бояна” в Ярославі став справжньою “маніфестацією Русі Ярославської”. Театральний зал заповнила не тільки місцева публіка, а й глядачі з околиць, зокрема з Перемишля прибуло 40 осіб [61].

Організатори вечорів та концертів не лише передбачали суто розважально-пізнавальну тематику. Давалися взнаки міцні традиції церковного співу. Зокрема, 31 березня 1895 року у Велику п’ятницю в кафедральній церкві хор вихованців разом із “Перемишльським Бояном” виконував страсні псалми Бортнянського “Благодію Іосиф”, його ж концерти; твори Й. Гайдна, І. Лаврівського [62].

Не менший резонанс мав вечір у день господарського віча “Просвіти”, що відбулося 12 листопада 1895 р. за участі товариства “Перемишльський Боян” і оркестру 77 полку піхоти. Програма передбачала

виконання творів Б. Сметани, М. Лисенка, Й. Кишакевича, О. Нижанківського; фортепіанний концерт Ф. Шопен) та декламацію “Тополі” Т. Шевченка [63-64].

Пропагандою національної музичної культури займалося й “Товариство руських жінок”, яке також влаштовувало у Перемишлі вечори з танцями. Музичну програму було передбачено з нагоди обрання управи Товариства (голова – Софія Цеглинська) [65]. Це виявився перший бал, влаштований Товариством 1897 р. [66].

1897 рік також відзначився чималою кількістю концертів за участі перемишльських русько-народних товариств [67], [68-69]. Кілька вечорів у Перемишлі відбулося за підтримки єпископа Константина Чеховича. Зокрема 1898 р. такий вечір влаштовувався 25 січня [70-71].

У подальшому добродійні музичні вечори “Товариства руських жінок” стали доброю традицією. Скажімо, 19 травня 1898 р. у Перемишлі влаштовано в міському залі ратуші концерт музики за участі “Бояна” [72]. У вересні ж того року Товариство влаштувало лотерею на користь бідних українських школярів [73]. Узявши їх під опіку, Товариство руських жінок Перемишля провело ще чимало вечорів та концертів [74], організувало різноманітні програми, залучаючи піаністів, скрипалів та ін. [75], [76]. Фонд Товариства поступово зростав, так що згодом з’явилася можливість, окрім допомоги незаможним школярам, утримувати трьох учениць перемишльського дівочого інституту [77]. Окрім цього, Товариство збирало кошти для інших потреб, зокрема влаштовувало вечори, щоб допомогти фонду “руських академіків” [78-79].

Не менш важливим для формування національної свідомості та згуртування українців Перемишля стало відзначення 100-літніх роковин відродження українсько-руської літератури. Разом із іншими перемишльськими товариствами жіноче товариство вирішило урочисто відсвяткувати цю дату, призначивши святкування на 8 грудня 1898 р. в залі перемишльського “Сокола” [80]. На урочистостях зібралися представники українського духовенства на чолі з владикою Чеховичем. Гостями свята були професор університету д-р Колесса зі Львова, композитор о. В. Матюк з Карова, гості з Калуша, з-під Турки, Самбора, Городка, Чешанова, Рюшева та інших міст. Хор під проводом о. Кишакевича виконав кантату на слова В. Масляка [81]. Музична програма, зокрема виконання тоді ще не відомої пісні М. Лисенка “Мені однаково” (М. Менцинський) та вистава “Наталка Полтавка”, цілком відповідала урочистому моменту [81].

До святкування сотих роковин відродження руської літератури прилучився також Руський інститут для дівчат у Перемишлі, який організував 20 грудня 1898 р. велику програму, що передбачала виконання драматичної думи В. Щурата “Наше відродження”; увертюри М. Лисенка з “Наталки Полтавки”, декламацію Т. Шевченка “На вічну пам’ять Котляревському” та солоспівів з “Наталки Полтавки” тощо [82].

Газета “Діло” так відгукнулася на ці два заходи: “На обидвох вечорах у Перемишлі гостей було дуже багато. Обидва ювілеї заінавгурував поет В. Щурат: там прологом, а тут історичною драматичною думою. Дума своїм змістом і формою припала дуже до вподоби. Другим артистом, що долучився до святкувань був о. Йосиф Кишакевич, вчитель співу в Інституті. Ганя Левицька вправно відіграла увертюру Лисенка з “Наталки Полтавки” і миленьким гарним сопрано відспівала Лисенка солові співи з “Наталки Полтавки”: Віють вітри, Видно шляхи полтавські, Ой я дівчина Полтавка. Оля Оноферко декламувала Шевченкове “На вічну пам’ять Котляревському”. Оля Павлюховна відіграла Крона “Веснянку”, скрипкове соло, при акомпанементі на фортепіано Мань Щуровської. Ірена Матюковна відіграла на фортепіано Українську рапсодію Завадського, а Ганя Гошовська віддекламувала епілог: Гюго-Щурата. Хори: Вахнянина “Хор Норманов”, серенада Херубінього і Лисенка два хори з “Наталки Полтавки” дали доказ успішної праці диригента. Святкування закінчив образ артиста маляра п. А. Скрутка. Образ вийшов такий: на дунайському березі, біля човнів, громадка людей різного полу і віку в українських народних одягах – хто з веслом в руці, хто з неводом – оточила чоловіка середнього росту в одязі російського інтелігента поч. ХІХ ст. Цей інтелігент – то Котляревський, що дається пізнати громаді як автор “Енеїди”” [83].

Окрім хорового співу та проведення спільних із солістами вечорів, у Перемишлі відбувалися й сольні концерти співаків та піаністів. 28 серпня 1899 р. із концертом у залі Перемишльського магістрату виступав Олександр Носалевич. “Знаючи восхищались удивительною ревностію і милозвучністю его голоса, которого сила і красота обнаружились особенно в Чайковского “Свгеніі Онегіне” і предвещают г. Носалевичу светлую будущность”, – відзначав часопис “Галичанин” [84].

В той час у Галичині було започатковано проведення авторських концертів, у цьому контексті можна назвати сценічну постановку ораторії “Віфлеємська ніч” І. Я. Луцика на музику М. Копка, яку здійснило товариство “Зоря” 9 січня і в день Нового року 14 січня 1900 р. в Перемишлі [85].

Аналіз творчого доробку композиторів, які працювали в Перемишлі, діяльність музичних, мистецьких товариств, концертно-виконавської практики цього періоду дає підстави говорити про істотну перевагу вокально-хорової музики, на відміну від, скажімо, інструментальної. Вокальні вечори давно вже стали традицією так званих домашніх вечорів, вийшовши почасти за межі домашнього вжитку на велику сцену та об’єднання в хорових товариствах.

Окрім цього, репертуар хорових колективів та солістів – твори українських композиторів та світової класики – не міг не вплинути на музичну культуру того часу: домінування національних традицій, крізь які пробиваються риси європейської музики. Незважаючи на це, у загальному та суперечливому процесі становлення української музичної культури Галичини музикантам таки вдалося розширити рамки національних традицій та створити фундамент для наступних поколінь музикантів-професіоналів.

Висновки і перспективи подальших досліджень у даному напрямі. Загалом не існувало спеціалізованих музично-навчальних закладів, тому становлення музичної культури набувало все більше рис розвитку від аматорства до професіоналізму. Відбувалося це головним чином завдяки власній ініціативі та бажанню тогочасних композиторів, музикантів та учнів гімназій, інститутів чи ліцеїв. Активізації концертного життя сприяли й українські товариства культурно-просвітницького характеру. В їхніх програмах, які виконувалися силами музикантів-любителів чи гімназійною молоддю, переважали хорова музика, вокальні твори. Отже, ці товариства залучали молодь до участі в громадському житті Галичини. Загалом програми концертів свідчать про активне музичне життя Перемишля. Особливо це проявляється вже наприкінці XIX – на початку XX ст. Тоді концертне життя процвітало, гостювали найкращі українські виконавці та композитори. Багаточисленні товариські заходи, концерти та вечори з танцями займали важливе місце у відпочинку українського населення. В основному вони відбувалися на користь шкільної бідної молоді, яка навчалася в місцевих гімназіях та бурсах. Музичне життя сприяло формуванню національної ідентичності українців Надсяння, залишалось важливим елементом протидії польській асиміляції.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Зашкільняк Л. Історія Польщі: від найдавніших часів до наших днів / Л. Зашкільняк, М. Крикун. – Львів : Львівський національний університет ім. Івана Франка, 2002. – 752 с.
2. Андрусак М. Перемишль в історії України до 1918 р. / М. Андрусак // Перемишль. Західний бастион України: збірник матеріалів до історії Перемишля і Перемишльської землі / [під ред. Б. Загайкевича]. – Нью-Йорк; Філадельфія: Перемиський Видавничий Комітет, 1961. – С. 25-67.
3. Бажанський П. Дещо про сегорішній спів в Перемишлі / П. Бажанський // Діло. – Львів, 1883. – Ч. 79. – С. 4.
4. Грицак Є. Вибрані українознавчі праці / Є. Грицак // “Перемиська бібліотека” Перемиського відділу Об’єднання українців у Польщі / [упорядник В. Пилипович]. – Т. III. – Перемишль, 2002. – 543 с.
5. Черепанин М. Музична культура Галичини (друга половина XIX – перша половина XX століття) / М. Черепанин. – К. : Вежа, 1997. – 324 с.
6. Витвицький В. Старогалицька сольна пісня XIX ст. / В. Витвицький // “Перемиська бібліотека” Перемиського відділу Об’єднання українців у Польщі / [упорядник В. Пилипович]. – Т. VI. – Перемишль, 2004. – 156 с.
7. Кудрик Б. Огляд історії української церковної музики / Б. Кудрик. – Львів, 1995. – 127 с.
8. Лисько З. Початки музичного мистецтва в Галичині: перемиський осередок / З. Лисько // Наша культура. – Львів, 1937. – Кн. 2 (22). – С. 116-121.
9. Перемишль. Західний бастион України: збірник матеріалів до історії Перемишля і Перемиської землі / [під ред. Б. Загайкевича]. – Нью-Йорк; Філадельфія, 1961. – 409 с.
10. Пилипчук Р. Український театр / Р. Пилипчук // Історія української культури у п’яти томах. – Т. 4: Українська культура другої половини XIX ст. – К. : Наукова думка, 2005. – С. 287-418.
11. Загайкевич М. Михайло Вербицький. Нарис про життя і творчість / М. Загайкевич. – К. : Державне видавництво образотворчого мистецтва і музичної літератури УРСР, 1961. – 49 с.
12. Загайкевич М. Михайло Вербицький. Сторінки життя і творчості / М. Загайкевич / НАН України, Інститут українознавства ім. І. Крип’якевича. – Львів, 1998. – Серія: Історія української музики, Випуск 4: Дослідження. – 145 с.

13. Лисько З. Піонери музичного мистецтва в Галичині / З. Лисько. – Львів; Нью-Йорк: видавництво М. П. Коць, 1994. – 152 с.
14. Яременко С. Українські композитори / С. Яременко / Нариси з історії української культури. – Едмонтон : Вид. Союзу українок Канади з Фондації ім. Наталії Кобринської з допомогою Шевченківської фундації, 1984. – Кн. 2. – 141 с.
15. Кудрик Б. Огляд історії української церковної музики / Б. Кудрик. – Львів, 1995. – 127 с.
16. Попович О. Українське музичне життя Перемишля, нарис проблематики / О. Попович // *Na pograniczu kultur* [pod redakcją Olgi Popowicz]. – Przemyśl, 2002. – Т. II. – 101 с.
17. ЦДІАЛ України Ф. 867 Гриневецький Іларіон-Євген (1892–1962). Спр. 4 (Стаття “Вахнянин Натоль”). – 57 арк.
18. ЦДІАЛ України Ф. 867 Гриневецький Іларіон-Євген (1892–1962). Спр. 36 (“Передмова Ткаченка В. і Березинського А. до видання опери “Купало” Н. Вахнянина). – 23 арк.
19. Загайкевич М. Музичне життя Західної України другої половини XIX ст. / М. Загайкевич. – К. : Видавництво Академії наук Української РСР, 1960. – 189 с.
20. Гриневецький І. А. Вахнянин К. Нарис про життя і творчість / І. Гриневецький. – К. : Державне видавництво образотворчого мистецтва і музичної культури УРСР, 1961. – 32 с.
21. Медведик П. Діячі української музичної культури (Матеріали до біобібліографічного словника) / П. Медведик // ЗНТШ. – Т. ССХХІV. Праці музикознавчої комісії. – Львів, 1993. – С. 407.
22. Кипріянь Іванъ. Учебникъ початковихъ вѣдомостейъ музики и спѣву. – Перемишль, 1885. – С. 1.
23. *Przegląd Przemyski*. – Przemyśl, 1913. – 27 січня. 1913. – №. 163. – S. 3.
24. Людкевич С. Віктор Матюк / С. Людкевич. – Львів : Видавн. Спілки “Діла”, 1912. – С. 12-13.
25. ЦДІАЛ України Ф. 867 Гриневецький Іларіон-Євген (1892–1962). Спр. 5 (Стаття І. Гриневецького “Віктор Григорович Матюк”). – 17 арк.
26. Івасейко В. Віктор Матюк. З життя і творчої діяльності / В. Івасейко. – Книгозбірня Сокальської “Просвіти”, 1992. – 68 с.
27. Кияновська Л. Українська музична література / Л. Кияновська. – Тернопіль, 2002. – 147 с.
28. Денис Січинський (матеріали до бібліографії діячів української культури) // Львівська державна наукова бібліотека міністерства культури УРСР. – Львів : Каменярь, 1966. – 57 с.
29. Діло. – Львів, 1881. – Ч. 29. – 11 (23) квітня. – С. 3.
30. Діло. – Львів, 1881. – Ч. 32. – 25 квітня (7 травня). – С. 4.
31. Витвицький В. Старогалицька сольна пісня XIX ст. / В. Витвицький // “Перемиська бібліотека” Перемиського відділу Об’єднання українців у Польщі / [упорядник В. Пилипович]. – Т. VI. – Перемишль, 2004. – 156 с.
32. Домет. Дещо з споминів про перші артистичні прогульки співакці в Галичині // Альманах музичний: Літературна часть першого ілюстрованого календаря музичного на рік 1904 / [зложив і впорядкував Ромуальд Зарицький]. – Львів : НТШ, 1904. – С. 99.
33. Горак Я. Вокально-виконавська та диригентська діяльність Володимира Садовського / Я. Горак // Наукові записки Львівського університету. – 2011. – № 2. – С. 9-17. (Серія Мистецтвознавство).
34. Зь Перемишля Концерт артистичной ш,*снадцятки // Діло. – 1890. – Ч. 198. – С. 2.
35. Горак Я. Виступи українських співаків у музично-критичній оцінці Володимира Домета-Садовського / Я. Горак // Мистецтвознавство України : збірник наукових праць / Акад. мистецтв України, Ін-т проблем сучасного мистецтва. – К., 2008. – Вип. 9. – С. 91-98.
36. Домет. Концерт Менцинського в Перемишлі // Перемиський вістник. – 1909. – Ч. 13. – 25 червня. – С. 1-2.
37. Домет. Концерт Модеста Менцинського // Діло. – Львів, 1912. – Ч. 125. – 6 черв. – С. 1-2.
38. Домет. Письма з Відня // Діло. – Львів, 1899. – Ч. 37. – 17 лютого. – С. 1-2.
39. Домет. Концерт Олександра Носалеви́ча в Перемишлі // Діло. – 1913. – Ч. 206. – 16 вер. – С. 5-6.
40. Діло. – Львів, 1912. – Ч. 125. – С. 1-2.
41. Перемиський вістник. – Перемишль, 1909. / [ред. В. Кіцила]. – Ч. 13. – С. 1-2.
42. Діло. – Львів, 1893. – Ч. 51. – С. 4.
43. Діло. – Львів, 1885. – Ч. 112. – 10 (22) жовтня. – С. 3.
44. Діло. – Львів, 1885. – Ч. 1. – 3 (15) січня. – С. 4.
45. Діло. – Львів, 1886. – Ч. 64. – 12 (24) червня. – С. 3.
46. Діло. – Львів, 1887. – Ч. 10. – 27 січня (8 лютого). – С. 3.
47. Діло. – Львів, 1887. – Ч. 97. – 1 (13) вересня. – С. 5.
48. Діло. – Львів, 1889. – Ч. 15. – 19 (31) січня. – С.3.
49. Діло. – Львів, 1889. – Ч. 199. – 4 (16) вересня. – С. 3.
50. Діло. – Львів, 1894. – Ч. 11. – 15 (27) січня. – С. 3.
51. Діло. – Львів, 1894. – Ч. 137. – 20 червня (2 липня). – С. 3.

52. Діло. – Львів, 1894. – Ч. 289. – 29 грудня 1894 (10 січня 1895). – С. 3.
53. Діло. – Львів, 1894. – Ч. 232. – 15 (27) жовтня. – С. 2.
54. Діло. – Львів, 1894. – Ч. 235. – 19 (31) жовтня. – С. 3.
55. Діло. – Львів, 1888. – Ч. 13. – 18 (30) січня. – С. 3.
56. Діло. – Львів, 1894. – Ч. 93. – 27 квітня (9 травня). – С. 3.
57. Новий Галичанин. – Перемишль, 1899. – Ч. 289. – С. 123.
58. Діло. – Львів, 1889. – Ч. 289. – 29 грудня 1889 (10 січня 1890). – С. 3.
59. Діло. – Львів, 1890. – Ч. 149. – С. 3.
60. Діло. – Львів, 1894. – Ч. 198. – 3 (15) вересня. – С. 3.
61. Діло. – Львів, 1894. – Ч. 214. – 24 вересня (6 жовтня). – С. 2.
62. Діло. – Львів, 1895. – Ч. 70. – 28 березня (9 квітня). – С. 3.
63. Діло. – Львів, 1895. – Ч. 234. – 18 (30) жовтня. – С. 1.
64. Діло. – Львів, 1895. – Ч. 242. – 9 листопада. – С. 3.
65. Діло. – Львів, 1897. – Ч. 5. – 8 (20) січня. – С. 3.
66. Діло. – Львів, 1897. – Ч. 23. – 29 січня (10 лютого). – С. 3.
67. Діло. – Львів, 1897. – Ч. 16. – 21 січня (2 лютого). – С. 2.
68. Діло. – Львів, 1897. – Ч. 26. – 3 (15) лютого. – С. 1.
69. Діло. – Львів, 1897. – Ч. 30. – 7 (19) лютого. – С. 3.
70. Діло. – Львів, 1897. – Ч. 288. – 22 грудня 1897 (3 січня 1898). – С. 3.
71. Діло. – Львів, 1898. – Ч. 18. – 23 січня (4 лютого). – С. 3.
72. Діло. – Львів, 1898. – Ч. 67. – 24 березня (5 квітня). – С. 3.
73. Діло. – Львів, 1898. – Ч. 142. – 30 червня (12 липня). – С. 2.
74. Діло. – Львів, 1900. – Ч. 4. – 7 (19) січня. – С. 2.
75. Діло. – Львів, 1900. – Ч. 144. – 28 червня (11 липня). – С. 3.
76. Діло. – Львів, 1901. – Ч. 8. – 11 (24) січня. – С. 2.
77. Діло. – Львів, 1900. – Ч. 206. – 12 (25) вересня. – С. 1.
78. Діло. – Львів, 1902. – Ч. 18. – 22 січня (4 лютого). – С. 3.
79. Діло. – Львів, 1902. – Ч. 33. – 11 (22) лютого. – С. 3.
80. Діло. – Львів, 1898. – Ч. 257. – 17 (29) листопада. – С. 1.
81. Діло. – Львів, 1898. – Ч. 267 і 268. – 1 (13) грудня. – С. 1.
82. Діло. – Львів, 1898. – Ч. 273. – 7 (19) грудня. – С. 2.
83. Діло. – Львів, 1898. – Ч. 278. – 14 (26) грудня. – С. 2.
84. Новий Галичанин. – Перемишль, 1899. – Ч. 200. – С. 72.
85. Діло. – Львів, 1900. – Ч. 286. – 21 грудня 1900 (3 січня 1901). – С. 3.

Sova A. O.,

c.h.s., associate professor of Olympic education department, Ivan Boberskyi Lviv State University of Physical Culture, Lviv

IVAN BOBERSKYI'S PUBLISHED WORKS ON OLYMPIC THEMATICS EDUTED IN LVIV BY THE “SOKIL” SOCIETY AT THE BEGINNING OF THE XXth CENTURY

Abstract. *The article analyzes the publications of Ukrainian pressmen who covered the Olympic subject area on the pages of “Sokil'ski Visty” and “Visty z Zaporozha” Lviv “Sokil” periodicals. Major emphasis is made on the personality of Ivan Bobersky as the first and the main contributor and promoter of the Olympic idea among Ukrainians.*

Key words: Olympic Games, Olympic subject area, “Sokil” periodicals, Ivan Bobersky

Ukrainians took a keen interest and participated in the international Olympic movement since the restoration of the modern Olympics and the foundation of the International Olympic Committee, despite the fact that Ukrainian lands then were a part of Austro-Hungarian Empire and Russian Empire. In Galicia, in the first third of the twentieth century, numerous notes, articles, reflections on the Olympic issues and the reports from the Olympic Games were published in Ukrainian periodicals. The names of Professor Ivan Bobersky, Mykola Masiukevych, Stepan Hieduchok, Taras Franko, Edward Zharsky and others were among the most distinguished journalists of that time¹. Their creative heritage demands a thorough attention and profound analysis from the contemporary researchers. Many of their works are still unknown not only to the public at large, but also to a narrow circle of experts. Taking the above mentioned into consideration, this subject matter is topical. The proposed article seems to be the first attempt made in Ukrainian historiography to elucidate the publications of Ukrainian pressmen on the Olympic subjects placed on the pages of the Lviv “Sokil” editions “Sokil'ski Visty” and “Visty z Zaporizha”. Major accent is on the personality of Ivan Bobersky as the first and the main contributor and promoter of the Olympic idea among Ukrainians.

According to the estimates of Stepan Hieduchok, an expert in physical education and sports, “Sokil” society (renamed to “Sokil-Bat’ko” in 1909) published 70 different editions in the late XIX – early XX century: statutes, calendars, manuals, brochures, scientific and methodological studies on physical education and sports etc². In the context of the topic in question, “Sokil” magazines and “Visty z Zaporozha” calendar for the year 1914 are of special interest, whereas mainly these editions contain publications on the Olympic subjects.

The beginning of the twentieth century witnessed first editions of “Sokil'sky Visty” and “Visty z Zaporozha” in Lviv due to common endeavor of the members of “Sokil-Bat’ko” society. Significant efforts to push the business were made by Ivan Bobersky, member of the “Sokil” society (from October 3, 1901³), Head of “Sokil-Bat’ko” society (from August 26, 1908 till November 21 1918⁴), Professor of the Academic Gymnasium and the Gymnasium of Basilian Sisters in Lviv. With his direct involvement “Sokil'ski Visti” as a supplement to the “political, educational and economic magazine” “Svoboda” were issued during January-July 1909. Twenty nine issues all in all were made public. During 1910 sixty one issues of Sokil magazine under the title of “Visty z Zaporozha” went out of print as a supplement to “popular educational, political and literary” pictorial “Narodne Slovo”. From 1911 till 1914 “Visty z Zaporizha” magazine was published as an independent magazine. It is notable that on January 23, 1911 the 15th ordinary meeting of foremen of “Sokil-Bat’ko” gymnastic society in Lviv discussed the issue of publishing an independent Sokil magazine. There were two suggestions concerning the title of the future magazine: either “Malynovyy Prapor” (such idea was advocated by Semen Demydchuk), or “Visty z Zaporozha”, suggested by Ivan Bobersky, the Head of “Sokil-Bat’ko”. In the course of discussion the title “Visty z Zaporozha” gained the upper hand, being more close to the traditions of the Ukrainian Cossacks⁵. The magazine had its supplement “Plastovyy Tabor” that covered the activities of “Plast” scout movement in Lviv and Galicia⁶. The regular columns of “Visty z Zaporozha” were “Review”, “Correspondence”, “The life of our Sokil members”, “Reminiscences”, “Messages”, “What is harmful”, “From Editorials”, “Calls for Ordeals” etc .

The Olympic Games coverage appeared on the pages of Ukrainian Sokil editions due to Ivan Bobersky efforts even a few years before World War I. By that time Ivan Bobersky was well-known in Galicia and beyond as a founder of Ukrainian physical education and sports traditions, as an organizer, initiator, theoretician and practitioner, educator, journalist, public figure, developer of Ukrainian sports and military terminology etc⁷.

A lot of Ivan Bobersky's public statements and publications appeal to the Olympic ideas, the achievements of the Olympians, the Olympic movement. Significant in this regard was his report during the gymnastic-vocal performance of the Ukrainian Sports Club (USC) that carried out its activity on the basis of Academic Gymnasium in Lviv and its branches. The event took place on April 3, 1909 in the "Sokil-Bat'ko" gym at number 20 of Rus'ka street⁸. The program of the event included gymnastic performances, recitations, performance of the choir and playing the violin. Ivan Bobersky, the USC caretaker, took the floor. In his speech, published on May 12, 1909 in "Sokil'ski Visti" Ivan Bobersky stressed in particular: "The latest IV Olympic Games were held in 1908 in London. The largest number of winners were from England and America. It sounds like a fairy tale when we learn that Porter jumped to a height of 1 m 96 cm, Sheridan threw the disk at a distance of 40 m 92 cm, Irons jumped at a length of 7 m 48 cm, Voigt in long distance running covered an eight kilometres' distance in 25 minutes and 12 seconds, Larner walked 3.500 m in 14 min and 55 sec. English and American young people are actively involved in various sports games. No wonder, Englishmen are healthy and vigorous nation. Exercise and games enhance will power, agility and entrepreneurial spirit. These qualities later will bear witness and contribute to the strength of their state, which is nowadays the leading country in the world. We want to take after them. Current performance of the "Sports Club" from the Ukrainian Gymnasium in Lviv is a minor demonstration of our desire to become strong in spirit and body, because our motherland requires not only people who are intelligent but also healthy, persistent and resolute men"⁹.

Another article published in "Visty z Zaporozha" of February 11, 1910 and signed by an unknown author under the krypton "ик" (most probably this krypton is decrypted as "руховик" ("gymnast" Engl.) and was used by Professor Ivan Bobersky) describes the gymnast-vocal performance of USC held on February 6, 1910 in the gym of "Sokil-Bat'ko" at number 20 of Rus'ka street as follows: "In this particular article I would like to touch upon the problems that have to be eliminated in order to achieve paragon of perfection in the Olympic and international contests on equal footing with other national teams. Deportment and gait!! Breast forward, neck straight, forehead forward, eyes look before you, hands move naturally, legs tread easily, everyone start with a left leg at the same time. Spectators witnessed how some participants marched hunchbacked, wobbling from side to side like an old cart. The Swedes were successful in the Olympics due to their handsome gait! From the way one holds up his breast and neck, moves his arms and legs you can easily know whether a person cares about the beauty of his body. You shouldn't aim for performing a stunning or super complicated pommel-horse or horizontal bar exercise. You have instead to strive for healthy and perfect body, handsome posture and movements. Only fancy, a Ukrainian fellow strolling along Paris boulevards, and some passersby would drop a casual remark: what an elegant posture, this must be a Swede or a Ukrainian. [...] On the whole the performance was nice. The program consisted of 9 gymnastic and 5 vocal numbers done promptly, and the speeches were made without boring breaks"¹⁰.

Ivan Bobersky's special attention was drawn to the V Olympic Games that were held in Stockholm, Sweden, and lasted from May 5 till June 22, 1912. It is worthwhile to recall that 2541 athletes (of these, 2484 males and 57 females) from 28 countries took part, competing for 102 sets of medals in 14 kinds of sport¹¹. By means of his publications covering the Olympics Ivan Bobersky wanted to evoke an interest among the members of the Ukrainian gymnastic and sports societies, like "Sokil-Bat'ko" gymnastic society, Ukrainian Sports Club, "Ukraine" sports society, "Zmahovyy Soyuz" ("Competitive Allied Union" Engl.) in Lviv as well as all Ukrainians in Galicia.

"Sokil" magazine "Visty z Zaporizha" published four information reports dating from April 30, 1911¹², January 30, 1912 p.¹³, May 30, 1912 p.¹⁴ and June 31, 1912 p.¹⁵. In his first report Ivan Bobersky wrote: "Olympic Games will take place in 1912 in Stockholm. Track-and-field events are scheduled for June 6 – 15. 1. Running for 100 m, 200 m, 400 m, 800 m, 1500 m, 5000 m; relay race for 8000 m, hurdling for 110 m; marathon race for 42 km; team race (five runners) for 3000 m, 400 m race (4 runners for 100 m), 1600 m race (4 runners for 400 m). – 2. 10.000 m walking. – 3. High jumping, long jumping, pole-vaulting, triple jump. – 4. Javelin throwing, discus throwing, hammer throwing, shot-putting. – 5. Pentathlon: long jumping with a running start,

discus throwing, 200 m running, javelin throwing, 1500 m running. – 6. Decathlon: 100 m race, long jumping with a running start, shot-putting, high jumping with a running start, 400 m race, discus throwing, pole-vaulting, javelin throwing, 1500 m race. The competitions are scheduled for all other kinds of sport and ball games. Here we mention only those events, which could be attended by our young people as well, in order to remind Europe once again that we hold our heads high even under these straitened circumstances”¹⁶.

The second news report contains information about Olympic sports and gives the cost of traveling from Lviv to Stockholm, which was then 80 crowns. The third news story enumerates the number of the Olympiad participants, namely 325 contestants from England, 225 – from the Russian Empire, 210 – from Germany, 95 – from Austria, 20 – from Greece, 4 – from Turkey, 10 – from Serbia, 8 – from Switzerland. According to the news author “All parts of the world are sending a large number of participants to the Olympic competitions”¹⁷. In his fourth news report Ivan Bobersky presented the results of the athletes in different kinds of sport, and said in passing that “the foreigners complained about the Swedish judges partiality”¹⁸.

Already in 1913 “Visty z Zaporizha” calendar (the circulation of which was 5 thousand copies), published Ivan Bobersky’s article entitled “Olympic competitions”¹⁹, where he mentioned Baron Pierre de Coubertin, the initiator of the revival of modern Olympic Games, informed about the activities of the International Olympic Committee (founded in 1894) and the results achieved by athletes in various events during I – V modern Olympic Games (I Olympiad held in Athens, Greece; II – in Paris, France; III – in Saint Louis, the USA; IV – in London, Great Britain, V – in Stockholm, Sweden). His contemplations were aroused by the results of the Olympics in Stockholm held in 1912. Ivan Bobersky voiced the hope about the participation of athletes of independent Ukraine in these prestigious international competitions: “Who knows whether and when Ukrainians take part in the Olympics? The Finns, being oppressed by Russia managed to send a large number of contestants to Stockholm. We also have nothing or nobody to prevent us from taking a dare and demonstrate to this world that we are existing and working. We could challenge for medals and remind of ourselves to Europe in the Olympic fields, those fields of European conscience. Industrious workman will always find the field for achievements and victories. Industrious workman is always kept in high respect”²⁰.

Unfortunately, Professor Ivan Bobersky’s dream never succeeded in his life. Nevertheless, in 1936, he was able to visit the IV winter Olympics held in Garmisch-Partenkirchen in February and in August of the same year he went to Berlin to witness the Games of the XI Olympiad. These trips resulted in a number of relevant publications in the Ukrainian magazines of Galicia and Ukrainian diaspora.

It is worthwhile to mention that in “Sokil” periodicals of the early XX century one can find the notion “Olympiad” used sporadically in respect to various sports meetings or contests held in Europe by “Sokil” societies. For instance, in one of his reports, Stepan Hieduchok, member of the “Sokil-Bat’ko” society, Ivan Bobersky’s charge, denominated the VI all-Sokil jamboree in Prague held from June 28 till July 1, 1912 “the VI Olympiad in Prague”²¹. It is noteworthy that the VI all-Sokil meeting in Prague was organized by the Union of Slavic Sokil. At that time the following national unions were a part of the Union of Slavic Sokil: Czech with 95 300 members, Polish (24.688 members), Croatian (13.000 members), Slovenian (7.916 members), Bulgarian (6.000 members), Serbian (3.812 members). Delegations from Russia (numbering 700 persons), Great Britain, France, the United States and Ukraine visited the VI all-Sokil meeting in Prague. On June 30, 1912 Prague became a witness of a festive cortège where 17 712 Sokil members marched in uniforms, 159 Sokil members were riding on horsebacks, 314 Sokil members were carrying flags to the music of 8 orchestras. Ukrainian delegation under the Sokil-Bat’ko flag marched in one platoon headed by Ivan Bobersky, Doctor L Tshelsky, Doctor M. Voloshyn and superior C. Hieduchok.

Conclusions. Thanks to Ivan Bobersky publications on the pages of the Ukrainian Sokil press “Sokilski Visty”, “Visty z Zaporozha” and “Visty z Zaporozha Calender for 1914” Ukrainians of Austria-Hungary were able to become familiar with the ideas of the International Olympic movement and the Olympics even before the First World War. These materials encouraged the contemporaries to a more profound study of the Olympic movement history and contributed to developing an interest to the Olympic subject area. As a result, competent Ukrainian pressmen Ivan Bobersky and Mykhola Masiukevytch went to give coverage to the IV Winter Olympics in Garmisch-Partenkirchen and to the XI Summer Olympics in Berlin. The Olympic subject area became part and parcel of all leading Ukrainian newspapers and magazines of Galicia in 1936, such as “Sokilski Visty” “Dilo”, “Novyi chas”, “Zhyttia i znannia” etc. This, in turn prompted the Ukrainian community of Galicia and

the Ukrainian diaspora to mature its own Olympic aspirations, which were a success after 1991, the year of the declaration of independence of Ukraine.

REFERENCES

- ¹ 120-річчя заснування Міжнародного олімпійського комітету та 20-річчя першого виступу Національної збірної України на XVII зимових Олімпійських іграх у Ліллекхамері. Листівка / Авт.: Я. Тимчак, А. Сова. – Львів : ЛДУФК, 2014. – Вип. 12. – 2 с.
- ² Гайдучок С. Пів століття сокільських видань / С. Гайдучок. – Львів, 1937. – С. 3–19.
- ³ Центральний державний історичний архів України у Львові (далі – ЦДІА України у Львові), ф. 312, оп. 1, спр. 38, арк. 4.
- ⁴ ЦДІА України у Львові, 366, оп. 1, спр. 12, арк. 81.
- ⁵ ЦДІА України у Львові, 312, оп. 1, спр. 41, арк. 80–80 зв.
- ⁶ Сова А. Внесок Івана Боберського у становлення організації “Пласт” / А. Сова // Наукові зошити історичного факультету Львівського університету. Збірник наукових праць. – Львів, 2014. – Вип. 15. – С. 85–95.
- ⁷ Сова А. “Вісти з Запорожжя” / А. Сова // Енциклопедія Львова / За ред. А. Козицького та І. Підкови. – Львів : “Літопис”, 2007. – Т. 1. – С. 397–398.
- ⁸ Гімнастично-вокальний виступ // Соکیلські Вісти. – Львів, 1909. – 17 цвітня. – Чис. 15 // Свобода. Політична, просвітна і господарська часопись. – Львів, 1909. – 17 цвітня. – Чис. 15. – С. 4.
- ⁹ Боберський І. Вступне слово на руховім виступі “Спортового кружка” у Львові / І. Боберський // Соکیلські Вісти. – Львів, 1909. – 12 мая. – Чис. 19 // Свобода. Політична, просвітна і господарська часопись. – Львів, 1909. – 13 мая. – Чис. 19. – С. 3.
- ¹⁰ Руханково-звуковий виступ спортивного кружка акад. гімназії у Львові / ик // Вісти з Запорожжя. – Львів, 1910. – 10 січня. – Чис. 6 // Народне Слово. Ілюстрована, популярно-просвітна, політична й літературна часопись. – Львів, 1910. – 11 лютого. – Чис. 323–324. – С. 14.
- ¹¹ Олимпийская энциклопедия / Гл. ред. С. П. Павлов. – Москва: “Советская Энциклопедия”, 1980. – С. 290–293.
- ¹² [Боберський І.]. Олімпійські змагання / І. Боберський // Вісти з Запорожжя. Часопись руханкових і пожарних товариств. – Львів, 1911. – 30 цвітня. – Чис. 56. – С. 7.
- ¹³ [Боберський І.]. Олімпійські змагання 1912 р. / І. Боберський // Вісти з Запорожжя. Часопись руханкових, змагових, мандрівних і пожарних товариств. – Львів, 1912. – 30 січня. – Чис. 65. – С. 7.
- ¹⁴ [Боберський І.]. Олімпійські змагання / І. Боберський // Вісти з Запорожжя. Часопись руханкових, змагових, мандрівних і пожарних товариств. – Львів, 1912. – 30 мая. – Чис. 69. Мандрівне число. – С. 7.
- ¹⁵ [Боберський І.]. Олімпійські змагання / І. Боберський // Вісти з Запорожжя. Часопись руханкових, змагових, мандрівних і пожарних товариств. – Львів, 1912. – 31 липня. – Чис. 71. – С. 10–11.
- ¹⁶ [Боберський І.]. Олімпійські змагання / І. Боберський // Вісти з Запорожжя. Часопись руханкових і пожарних товариств. – Львів, 1911. – 30 цвітня. – Чис. 56. – С. 7.
- ¹⁷ [Боберський І.]. Олімпійські змагання / І. Боберський // Вісти з Запорожжя. Часопись руханкових, змагових, мандрівних і пожарних товариств. – Львів, 1912. – 30 мая. – Чис. 69. Мандрівне число. – С. 7.
- ¹⁸ [Боберський І.]. Олімпійські змагання / І. Боберський // Вісти з Запорожжя. Часопись руханкових, змагових, мандрівних і пожарних товариств. – Львів, 1912. – 31 липня. – Чис. 71. – С. 11.
- ¹⁹ [Боберський І.]. Олімпійські змагання / І. Боберський // Календар “Вістий з Запорожжя” на 1914 рік. – Львів: Наклад редакції “Вістий з Запорожжя”, 1913. – С. 64–68.
- ²⁰ [Боберський І.]. Олімпійські змагання / І. Боберський // Календар “Вістий з Запорожжя” на 1914 рік. – Львів: Наклад редакції “Вістий з Запорожжя”, 1913. – С. 68.
- ²¹ Гайдучок С. VI. Олімпіада в Празі / С. Гайдучок // Вісти з Запорожжя. Часопись руханкових, змагових, мандрівних і пожарних товариств. – Львів, 1912. – 31 липня. – Чис. 71. – С. 4–5.

Сварник Г. І.,

наук. співр. Відділу рукописів, Львівська Національна Наукова Бібліотека України
ім. В. Стефаника, м. Львів

КИРИЛО СТУДИНСЬКИЙ

Анотація. Кирило Йосипович Студинський був п'ятим головою Наукового товариства імені Шевченка у Львові (восьмим – від часу заснування товариства) й очолював його майже протягом 10 років (1923-1932). Був ученим-славістом зі світовим іменем і становив славу товариства поруч з Михайлом Грушевським, Іваном Франком, Володимиром Гнатюком, Василем Щуратом, Іваном Крип'якевичем, Федором Вовком, Іваном Пулюєм, Іваном Феценком-Чопівським, Іваном Горбачевським, Володимиром Кубійовичем та іншими у 1920-1930-х роках. Серед іноземних членів НТШ, залучених до товариства і завдяки К. Студинському були вчені Альберт Айнштайн, Александер Брюкнер, Давід Гільберт, Абрам Йоффе, Фелікс Кляйн, Томаш Масарик, Франтішек Пастрнек, Альбрехт Пенк, Макс Планк, Іржі Полівка, Володимир Перетц, Олексій Шахматов, Ватрослав Ягич та ін. Почесними членами товариства було обрано видатних українських діячів: Володимира Антоновича, Олександра Кониського, Сидора Воробкевича, Івана Нечуя-Левицького, Миколу Лисенка, Костя Левицького, Богдана Лепкого, Євгена Чикаленка, Андрія Шептицького та ін. Із більшістю з них К. Студинський активно листувався.

Ключові слова: К. Студинський, Західна Україна, Галичина, Львів, Наукове товариство імені Шевченка.

Svarnyk G. I.,

research fellow of the Department of manuscripts of the Vasyl Stefanyk Lviv national scientific library of Ukraine, Lviv

KYRYLO STUDYNSKYJ

Abstract. Kyrylo Studynskyj was the fifth head of the Shevchenko scientific society in Lviv (the eighth is from time to time the Foundation of society) and headed its almost for 10 years (1923-1932). Was the scientist-slavistom with the world name and was the glory of the company near the Electrotechnology, Ivan Franko, Volodymyr Gnatuk, Vasyl Sczurat, Ivan Krypiakevycz, Fedir Vovk, Ivan Puluuj, Ivan Fesenko-Czopivskyj, Ivan Gorbaczewskyj, Volodymyr Kubijovycz and others in 1920-1930-ies. Among foreign members of the SHEVCHENKO SCIENTIFIC SOCIETY, involved in society, and by K. Studynskyj, were scientists Albert so Einstein, Aleksander Brückner, David Hilbert, Abram Technical, Felix Klein, Tomáš Masaryk, Frantisek Pastrnek, Albrecht Penk, Max Planck, Jiří Vole, Vladimir Peretz, Aleksey Shakhmatov, Vatroslav Jagycz, etc. Honorary members of the society were elected prominent Ukrainian leaders: Volodymyr Antonovych, Alexander Crossing, Sydir Vorobkevych, Ivan Nechuj-Levytsky, Mykola Lysenko, Kost Levytskyj, Bohdan Lepkyj, Yevhen Czykalenko, Andriy Sheptytsky and etc. The majority of these K. Studynskyj actively corresponded.

Keywords: K. Studynskyj, Western Ukraine, Galychyna, Lviv, Shevchenko scientific society

Постановка проблеми. Сучасний австрійський вчений-славіст Міхаель Мозер вважає наукову спадщину Кирила Студинського несправедливо забутою і зараз майже не використовуваною. На цьому заважив і довгий період заборони й забуття його імені, як і всього наукового доробку НТШ, у радянський період, так і темні тіні звинувачень його в радянськості й угодовстві з польською владою, які викликали гостре засудження української патріотичної молоді в міжвоєнний період та навіть змусили К. Студинського зректися головування в очолюваному ним науковому товаристві.

К. Студинський був ученим, письменником, громадським, політичним і культурним діячем широкого діапазону. Обіймав чимало різних посад, очолював багато товариств і здобув немало почесних звань: доктора філософії (1894 р.), академіка ВУАН (1924-1933 рр., 1939-1941 рр.); професора, завідувача кафедри, декана і проректора Львівського державного університету; депутата і голови т. зв. Народних

Зборів Західної України (в жовтні 1939 р.) депутата Верховної Ради УРСР 1-го скликання (1940 р.) та Верховної Ради СРСР (1940-1941 рр.). Реалізував себе в багатьох ділянках гуманітарних наук: слов'янської філології, загального мовознавства, української літератури, фольклористики, історії і патрології Церкви, досліджував взаємини зі слов'янами, історію національного руху в Галичині. Залишив по собі близько 500 публікацій літературного, наукового, мемуарного і публіцистичного характеру. Як письменник і журналіст використовував багато різних псевдонімів: *Кость Вікторин; К. Вікторин; Кость В.; Іван Лаврін; І. Лаврін; К. Зорян; Зорян; Батько; Іван Гарбуз; Федір Замора; Колька; Лівобічний; Літописець; К. Люнин; Не-Маковей; Не плазун, але й без трону; Віктор Осипович; Кость Осипович; Провінціал* та ін. Деякі з них зраджують його непересічне почуття гумору.

Виклад основного матеріалу дослідження. Рід Студинських протягом XVIII-XX ст. відіграв важливу роль у національному, культурному й політичному житті Галичини, дав Україні чимало видатних постатей громадсько-політичних діячів, священників, науковців, педагогів, музикантів. К. Студинський був онуком відомого громадського діяча Степана Качали, чоловіком доньки композитора Анатолія Вахнянина Леонтини, батьком економіста Юрія Студинського (1903-1965) та Ірини Студинської-Тисовської (1899-1971). Його батько, о. Йосиф Студинський (1836-1909), шляхтич гербу Прус був парохом церкви Різдва Пресвятої Богородиці в Кип'ячці. Мати, Вікторія (1844-1902), була донькою о. С. Качали (1815-1888) – відомого публіциста, історика, політика та громадського діяча, посла до Галицького сейму та віденської Державної ради, співзасновника товариств «Галицько-руська матиця», «Просвіта» та Літературного товариства ім. Т. Шевченка (пізніше НТШ).

Народився майбутній вчений 4 жовтня 1868 р. у мальовничому селі Кип'ячці на Тернопільщині. Навчався в Тернопільській гімназії з польською мовою викладання (1878-1883) та в українській Академічній гімназії у Львові (1883-1887). У 1887 р. відбув свою першу подорож до Києва, яка мала великий вплив на все подальше життя.

Як син священника спершу обрав богословські студії у Львові й Відні (1887-1891), потім навчався на філософському факультеті Віденського університету (1891-1893). У 1894 р. здобув титул доктора філософії за спеціальністю «слов'янська філологія» під керівництвом проф. Ватрослава Ягича. Одружився з Леонтиною Вахнянин. Відбув наукові відрядження до Берліна, Києва та Петербурга.

Після повернення 1895 р. до Львова викладав українську мову в гімназії. У 1896-1899 рр. працював на посаді доцента української літератури Ягеллонського університету в Кракові, а у 1900-1918 рр. був надзвичайним (від 1908 р. – звичайним) професором Львівського університету ім. цесаря Франца І. Перша програма його викладів охоплювала такі дисципліни: Вступ до вивчення церковнослов'янської мови; Історія полемічного письменства у XVI-XVII ст.; Вибрані питання з українсько-руського письменства XIX ст. В університеті він активно включається до боротьби за Український університет, бере участь у студентських вічах, складанні петицій до австрійського уряду.

Перша наукова розвідка К. Студинського «Дідівська мова» – про мову лірників-жебраків (із словничком на 300 слів) припадає на 1886 рік (1894 вийшла окремим виданням під назвою «Лірники»). 1895 р. його наукові праці з'являються в «Записках НТШ», а 1896 він стає членом Наукового товариства ім. Шевченка.

Розквіт НТШ розпочався з переїздом М. Грушевського до Львова у 1894 р. Тоді ж він очолив історично-філософську секцію замість А. Вахнянина і на його пропозицію засновано Археографічну комісію НТШ. Формально її створено 15 січня 1896 р., заступником М. Грушевського став І. Франко, а секретарем – К. Студинський. Першого червня 1899 р. скликано збір усіх трьох секцій НТШ, на яких згідно зі статутом вибрано 32 дійсних членів товариства і тим самим піднесено рівень товариства на висоту наукових установ і академій наук інших народів. В історично-філософській секції вибрано 12 членів: В. Антоновича, Ф. Вовка, М. Грушевського, С. Дністрянського, М. Зобкова, К. Левицького, В. Охримовича, о. Ю. Сіцинського, П. Стебельського, О. Терлецького, С. Томашівського, Я. Шульгина. У філологічній секції дійсними членами стали: О. Барвінський, В. Гнатюк, М. Дикарив, І. Кокорудз, Ол. Колесса, Ол. Кониський, В. Коцовський, С. Смаль-Стоцький, К. Студинський, І. Франко. В математично-природописно-лікарській секції вибрано: Г. Величка, І. Верхратського, І. Горбачевського, О. Дакуру, В. Левицького, П. Огоновського, Є. Озаркевича, І. Пулюя, Щ. Сельського, Ол. Черняхівського.

На цей час припадає знайомство й налагоджується тісна співпраця К. Студинського з М. Грушевським, яка тривала до смерті історика. Як зазначав у передмові до листів М. Грушевського до К. Студинського історик Ярослав Дашкевич: «Теплі відносини між двома вченими – майже ровесниками – зав'язалися ще у львівський НТШівсько-університетський період, щоб згодом, у період післяреволюційного лихоліття, загальнонаціональної зневіри, переоцінки вартостей, перерости у справжні дружні відносини. К. Студинський, незважаючи також на свій не дуже простий світоглядний шлях, належав до приятелів М. Грушевського, в якого справжніх друзів було й не дуже багато. Здається, вони часто розуміли один одного без слів». Про це свідчить і листування вчених, яке тривало багато десятиліть. Окрім співпраці з М. Грушевським, як керівником кафедри у Львівському університеті, від березня 1903 р. К. Студинський – член Виділу НТШ, референт його Музею й Бібліотеки, співорганізатор наукового й видавничого життя Філологічної та Археографічної секцій товариства. У 1906-1909 рр. його обирали заступником голови НТШ – М. Грушевського.

Водночас був членом виділу товариства «Просвіта» і редактором його видань (1903-1906), членом Крайової шкільної ради у Львові (1905-1914), завдяки чому українці здобули в цей період певний вплив на освіту в Галичині. Брав участь у національних святкуваннях на Наддніпрянщині: відкритті пам'ятника Іванові Котляревському в Полтаві (1903 р.) та ювілеях Миколи Лисенка та Івана Нечуя-Левицького (1904 р.). У липні 1904 р. читав лекції на заснованих М. Грушевським університетських курсах з українознавства для наддніпрянської молоді. Був одним із керівних членів Християнсько-суспільної партії та співредактором її органу «Руслан», головою хорового товариства «Боян» у Львові (1908-1911 рр., 1916-1920 рр.), «Учительської громади» (1916-1920 рр.).

Після поразки українських визвольних змагань і зайняття Львова 22 листопада 1918 р. польська влада взяла у заручники таких відомих діячів, як Ю. Романчук, К. Студинський, В. Старосольський, І. Кивелюк, І. Куровець та ін. Від К. Студинського вимагали скласти присягу на вірність польській державі, й за відмову був позбавлений посади професора університету, а згодом – і належної йому пенсії. Польська влада інтернувала його від грудня 1918 р. до червня 1919 р. разом з іншими українськими діячами в таборах у Баранові та Домб'ї поблизу Кракова. 11 листопада 1919 р. був обраний членом Президії делегації Української Національної Ради у Львові – тимчасового парламенту ЗУНР.

У міжвоєнний період найважливіша діяльність була пов'язана з Науковим товариством імені Шевченка у Львові, яке К. Студинський очолював у 1923-1932 рр. У цей період налагодив тісну співпрацю з науковцями та діячами УРСР, захоплений процесами «українізації», розвитку науки й культури, книговидавництва та книгообміну. Цим контактам сприяло й повернення в Україну М. Грушевського в березні 1924 р. Того ж року К. Студинського обрано позаштатним академіком Всеукраїнської академії наук (ВУАН) у Києві на кафедру давнього українського письменства (у березні 1928 р. зараховано до складу штатних академіків). Виїздив до Києва та Харкова, займався розробкою єдиного українського правопису. Прийняття проекту правопису 1927 р. в Харкові мало і політичний підтекст. К. Студинський, як голова НТШ, у своєму виступі наголошував, що спільний правопис має не роз'єднувати, а об'єднувати Галичину і Радянську Україну (*Див. його книжечку: «З побуту на Радянській Україні. На маргінесі правописної конференції»* (1927)). Підручник нового правопису вийшов 1929 р. і відтоді НТШ послідовно застосовувало його у всіх своїх виданнях, в той час, як радянська Україна від нього цілеспрямовано відійшла. У жовтні 1927 р. у Києві відбулося також урочисте засідання, присвячене етнографу М. Максимовичу, в якому взяли участь галицькі вчені: Ф. Колесса, М. Кордуба, О. Макарушка та К. Студинський. 1929 р. з ініціативи голови товариства Філологічна секція НТШ утворила Комісію Шевченкознавства. Був редактором багатьох томів «Записок НТШ»: 136-137 (1925 р.), 141-143 (1925 р.), 146 (1927 р.), 148 (1928 р.); т. 150-й (1929 р.) вийшов за редакцією К. Студинського та І. Крип'якевича. У грудні 1929 р. збулася мрія родини Студинських – на сцені столичної опери в Харкові відбулася прем'єра опери «Купало» його покійного тестя Анатолія Вахнянина. Співпраця НТШ й ВУАН тривала до початку 30-х рр., коли почалися відкриті репресії проти представників української науки й культури.

Проте всі контакти з Радянською Україною відбувалися під пильним контролем партійних та репресивно-каральних радянських органів, які ще 1924 р. завели на К. Студинського оперативно-слідчу

справу. На 1928 рік припадає прикрий інцидент публічного обміну інвективами у львівській газеті «Діло» голови НТШ з опозицією академіка М. Грушевського в керівництві ВУАН – віце-президентом Сергієм Єфремовим та неодмінним секретарем Агатангелом Кримським. Про це писав Я. Дашкевич: «Досі не дуже зрозумілий завзятий конфлікт у трикутнику Грушевський–Єфремов–Кримський, убивчий конфлікт, який розпалювався до білого вогню під невсипущим оком ворогів, що ліквідували поступово всіх дійових осіб драми». К. Студинський, як міг, відстоював честь НТШ і галицької культурної праці від несправедливих нападок у пресі А. Кримського. Проте у світлі інспірованого ГПУ «Процесу СВУ» в Харкові навесні 1930 року, де одним із головних обвинувачених фігурував академік С. Єфремов, використання К. Студинським його приватного щоденника в пресі виглядало дуже неоднозначно.

19 червня 1928 р. прийнята спеціальна постанова Секретаріату ЦК КП(б)У «Про ювілей академіка Студинського», в якій вирішено: «Разрешить Наркомпросу принять участие в проведении празднования юбилея академика Студинского (sic!) с тем, чтобы использовать его для выступления перед рабочими и крестьянами Галиции по вопросу о достижениях Украины в области науки и литературы и т.п.». На 60-річчя К. Студинського до Львова приїздив офіційний представник наркома освіти УРСР, голова «Укрнауки» Юрій Озерський (Зебницький). У вересні 1929 р. К. Студинський організував візит наркома освіти УРСР Миколи Скрипника до Львова, проте під час доповіді того в НТШ стався інцидент: «при слові [націоналістичні] «зраї» Стахів, Навроцький і Донцов почали вигукувати, що дуже нарушило святочний настрій». Самого Студинського на цей час у Львові не було: 6-13 жовтня відбувся Перший з'їзд слов'янських філологів у Празі, на відкритті якого голова НТШ виступив українською мовою (не як офіційний представник держави), що викликало протест російських емігрантських організацій.

Дослідниця О. Гнатюк у книзі «Відвага і страх» (Київ, 2015 р.) пише про К. Студинського, як про «суперечливого академіка», якого в різних колах «називали то націоналістичним агітатором серед студентської молоді, то советофілом, то агентом НКВД, то агентом польської дефензиви».

За свої радянофільські симпатії К. Студинський зазнавав критики не лише від націоналістичних, а й від поміркованих українських політиків. Зокрема, історик Дмитро Дорошенко в жовтні–листопаді 1935 р. дорікав йому: «Ви приймаєте большевиків як свого роду «законну владу» на Україні, і при тім – українську; а я вважаю її за чужу, ворожу, окупантську». Тому, на думку Дорошенка, «приятні стосунки з ворогом, запобігання його ласки, це річі шкідливі, бо скріплюють ворога, дають йому моральну підтримку». В той же час він з повагою підкреслює, що К. Студинський робив це не з власного інтересу, а керуючись інтересами громадськими, як він це розумів. Обвинувачений академік так і не зрікся своїх понад 50-літніх контактів з Великою Україною й віри в їх необхідність: «Все ж таки думка про потребу духовних зв'язків усіх українських земель залишається у моєму мозку і серці на кінець життя».

Відомий своїм радикалізмом Д. Донцов їдко обзивав К. Студинського «ікрилом», а всіх галицьких радянофілів – «ікроїдами» – за їх візити до радянського консульства у Львові, де, як відомо, гостей частували ікрою й роздавали їм гроші. Особливо розгорівся конфлікт навколо К. Студинського після т. зв. «справи Віталія Юрченка» (псевд. Ю. Карася-Галинського), трилогію якого про втечу з ГУЛАГу в 1931-1932 рр. опублікувало львівське видавництво «Червона Калина». К. Студинський начебто надав фотографію письменника радянському консулові. Директор видавництва П. Постолнюк та редактор «Діла» І. Кедрин-Рудницький публічно звинуватили голову НТШ в «політичному шпигунстві на користь СРСР». (Насправді Юрченко жив, навчався і видавав свої твори у Львові ще до 1936 р.) Справа завершилася в суді, вину К. Студинського доведено не було, проте після всіх цих подій він був вимушений 25 травня 1932 р. зректися посади голови НТШ і відійти від громадського життя.

Нагінки на нього з боку більшовицької влади також тільки посилювалися. 3 січня 1930 р. була прийнята постанова політбюро ЦК КП(б)У «Про заяву галицьких академіків Студинського, Колесси, Щурата в «Діло», в якій вирішено: «Дать директиву советофильской прессе в Польше, провести соответствующую кампанию против академиком Студинского (sic!), Колессы и Щурата, не протестовавших перед общественным мнением на условия, поставленные им польским правительством при поездке на Украину». 8 березня 1931 у справі т. зв. «Українського національного центру» заарештували секретаря М. Грушевського, керівника Комісії Західної України ВУАН Федора Савченка, з яким К. Студинський підтримував дружні стосунки й листувався. Застосовуючи щодо Савченка «випробувані

чекістські методи», науковця змусили обмовити себе і колег, внаслідок чого добилися потрібних їм формулювань про те, що «3 жовтня 1926 р., коли делегатами від УНДО (sic!) на ювілей М. Грушевського приїздили К. Студинський та І. Свенціцький, з'явилася можливість [...] встановити єдиний фронт між фашистським Львовом і націонал-соціалістичним і шовіністичним Києвом і Харковом» (див.: Рубльов О. *Західноукраїнська інтелігенція у загальнонаціональних політичних та культурних процесах (1914-1939)* (Київ, 2004).

З іншого боку, у 1931 р. дійшло навіть до публічного побиття й зневаження вченого членами ОУН за його нібито надто угодовську позицію щодо польського уряду в питанні пацифікації 1930 р. А вже 4 жовтня 1933 р. президія ВУАН під головуванням О. Богомольця вивела з числа своїх членів «ворогів трудящих мас» – галицьких науковців. В постанові РНК УСРР і ЦК КП(б)У «Про стан і роботу Всеукраїнської Академії Наук» було вирішено: «Позбавити звання академіків Возняка, Колесу, Студинського, Щурата, що будучи членами Української Радянської Академії і мешкаючи на Західній Україні цілком запродались польським поміщикам та, ховаючись за брехливі декларації про інтереси української культури, скерували свою діяльність на відрив Радянської України від СРСР і перетворення її на буржуазну республіку, колонію імперіалістичних держав». Один із чільних більшовицьких діячів, М. Бухарін, обізвав К. Студинського у пресі «шпигуном польської дефензиви» (контррозвідки).

Та восени 1939 року, коли Галичина й Буковина стали частиною УРСР, більшовики про це вже наче «забули». К. Студинський знову став професором Львівського університету, його проректором і деканом філологічного факультету. Пізніше його обрали депутатом Верховної Ради УРСР, поновили у званні академіка АН УРСР. Сучасний біограф К. Студинського Андрій Кліш пише: «Використовуючи авторитет вченого для реалізації своїх планів, влада готувала розправу над ним».

К. Студинському, як і іншим відомим учасникам Народних Зборів Західної України, нова влада спершу протегувала, разом змушуючи демонструвати свою лояльність і підтримку. Кирило Студинський і Мар'ян Панчишин опинились у президії зборів біля маршала Семена Тимошенка й першого секретаря ЦК КП(б)У Микити Хрущова. К. Студинському доручили відкривати Народні Збори як найстаршому за віком депутату. Явно не довіряючи почесному промовцеві, йому напередодні привезли надруковану на машинці ґрунтовно поредаговану промову, яку назавтра він мав виголосити. Він став делегатом від зборів до Москви. Виступи депутатів, повідомлення про засідання Верховної Ради СРСР, про зустрічі з Й. Сталіним та про «щастя» перебування в Москві публікувала преса і транслювало радіо. У жовтні 1939 р. К. Студинський брав участь в обговоренні у Москві справи створення українського університету у Львові.

О. Гнатюк дуже докладно аналізує механізми, які застосовувала радянська влада щодо місцевих еліт у Західній Україні: «галицьких українців, щойно вони виконали завдання советської влади, змішували на менш представницькі посади, де вони вже не мали впливу на діяльність інституцій, у яких працювали».

9 грудня 1939 р. Президія АН УРСР прийняла рішення про підпорядкування Наукового товариства ім. Шевченка Академії наук УРСР. Президію НТШ змусили ухвалити рішення про саморозпуск. У такий спосіб ліквідували найдавнішу українську наукову інституцію, якою пишалася українська інтелігенція, а її матеріальні засоби націоналізували. Протягом заледве трьох місяців радянської системи було знищено величезний доробок принаймні двох поколінь галицьких українців.

Було націоналізовано все майно та допоміжні установи НТШ, зокрема майно бібліотеки, музеїв Природознавчого, Культурно-історичного і Воєнно-історичних пам'яток, книгарню, друкарню, переплетню та нерухоме майно (два будинки на вулиці Чарнецького, № 24, 26, два будинки по вул. Супінського, № 21, 23 та господарство в с. Белелуї Снятинського повіту), а також майно всіх інших товариств і установ, яке належало НТШ. На базі бібліотек Наукового товариства ім. Шевченка, Народного дому і Оссолінеуму організовано Львівську філію бібліотеки АН УРСР.

Для забезпечення робіт у галузі гуманітарних наук, беручи до уваги значну кількість видатних фахівців, що знаходилися в Галичині та працювали переважно на базі НТШ й інших наукових організацій, у Львові було організовано сектори таких інститутів Відділу суспільних наук АН УРСР: Інституту історії України, Інституту української літератури ім. Шевченка, Інституту мовознавства, Інституту українського фольклору, Інституту археології та Інституту економіки.

Колишніх академіків Кирила Студинського, Василя Щурата, Михайла Возняка, а згодом і Філарета Колессу прийняв на роботу новий ректор Львівського університету Михайло Марченко. Та вже на початку листопада 1939 р. Москва зобов'язала ректора запровадити в університеті необхідні зміни з «советизації», тож «українізаційна» кадрова політика протрималася до весни 1940 р. І хоча місцеві вчені мусили підтримувати владу своїм авторитетом, проте організаційну підтримку забезпечували власні перевірені кадри – партійці, комсомольці, політруки, енкаведисти та військові, що масово прибули на окуповані території.

На виборах до Верховної Ради СРСР мандати депутатів від Львова здобули голова Львівської облради Леонід Гришук, Мар'ян Панчишин, Кирило Студинський і Ванда Василевська. Одночасно відбулись вибори до Верховної Ради УРСР, де галицьких українців репрезентували Петро Франко, актор Йосип Стадник і проф. Михайло Возняк, поляків – Гелена Кузьмінська. У грудні 1940 року депутатами стали професори Медичного інституту, Політехніки, університету (серед них і Студинський) та філії Академії наук (Іван Крип'якевич).

Під час радянської окупації саме до депутатів зверталися особи, чиїх близьких заарештував НКВС, і, незважаючи на можливі серйозні проблеми, вони не відмовляли тим, хто потребував допомоги. Архів К. Студинського за цей період переповнений листами з відчайдушними благаннями знайомих і незнайомих людей різного походження й національності про заступництво перед органами влади та подяками за нього. Використовуючи своє становище депутата, вчений намагався допомагати в'язням, засланням, особам, яким загрожувала депортація та ін. Зокрема, на його прохання, скероване до прокурора Миколи Руденка, було скасовано смертну кару для частини дівчат, засуджених до страти за участь в ОУН у т. зв. «Процесі 59-х». Допоміг звільнитися депортованим зі Львова полькам Стефанії Скварчинській та Стефанії Нейман. На прохання митрополита Шептицького захищав від націоналізації будинки греко-католицької Митрополічної капітули у Львові, старався допомогти священикам і селянам, обкладеним високими податками. Співчуваючи сестрі та дружині Михайла Грушевського, допомагав їм матеріально й писав запити до різних інстанцій, аби добитися звільнення з табору етнографа Катерини Грушевської, проте безуспішно. Старався про призначення пенсії для вдови письменника Ольги Маковей.

Ця діяльність депутатів викликала відповідну реакцію спецслужб. О. Гнатюк пише, що згідно з документами виявляється, що вони не довіряли навіть тим особам, яких використовували для лояльних публічних заяв та виступів. Вже наприкінці 1939 року щодо них як «націоналістів» НКВС завів особові справи. К. Студинський опинився в центрі уваги НКВС у грудні 1939 р., коли в рамках операції «Западные» розробляли галицьких діячів. 17 лютого 1940 р. народний комісар Іван Серов вимагав від підлеглих краще обставляти агентурою Кирила Студинського як особу вкрай підозрілу.

На початку німецько-радянської війни відбувалася «зачистка» територій, які мав зайняти ворог, від осіб, визнаних за його потенційних союзників. НКВС поділяв їх на дві категорії – «шпигунів» і «націоналістів». Під конвоєм вивозили «підозрілих» осіб, що фігурували в картотеках НКВС як особливо важливі з огляду на виконувани ними функції. Декому з депутатів Народних Зборів, наприклад Мар'янові Панчишину й Іванові Крип'якевичу, вдалося уникнути депортації, а синові письменника Петрові Франку і професору Кирилові Студинському – ні. Наприкінці червня 1941 р. більшовики вивезли їх зі Львова. До останнього часу було невідомо, де і як вони закінчили свій життєвий шлях. За однією з версій К. Студинського застрелили конвоїри при спробі втечі під час бомбардування потягу поблизу Тернополя, за іншою – разом з групою львівських інтелігентів розстріляли влітку 1941 р. у жмеринських лісах (*див.: Рузанов О., Романюк П. Академік Кирило Студинський // Культура і життя. – 1990. – № 4*).

А за спогадами історика Наталії Полонської-Василенко, К. Студинського таки довели до Києва. В нарисі історії «Українська Академія Наук» (Київ, 1993 р.), вона згадувала: «В перші дні липня привезено до Києва в особовому авті академіка К. Студинського з його дружиною. Він не брав участі в останній конференції Академії Наук, що відбулася у Львові перед самим початком війни, тому що був тяжко хворий на серце. Він приніс до Києва стихію жаху: схвильований, не звертаючи уваги на те, хто саме може чути його ляментатії, – він голосно розказував в Академії Наук та на вулиці про міста, що їх підпалили самі червоноармійці, про нищення в'язнів у в'язницях, про страшні арешти перед початком війни». Ще пригадувала, як востаннє бачила його в чорному автомобілі, навантаженому валізами, на вул. Короленка (тепер – Володимирській), неподалік приміщень Академії наук і НКВС – зодягнений не за

погодою у плащ, літній вчений з обуренням розмахував руками, не розуміючи, куди й чого його везуть. Кажали, що в «евакуацію» до Уфи. Далі сліди по ньому губилися й під час німецької окупації, керуючись суперечливими чутками, донька Ірина Тисовська продовжувала відчайдушні пошуки батька на території Генерал-Губернаторства, на Тернопільщині, де його начебто бачили востаннє.

Та нещодавно опублікована на сайті «Документы советской эпохи» телеграма, схоже, ставить крапку в цій загадковій історії. Як виникає з документів держбезпеки СРСР, життєвий шлях академіка Кирила Студинського, депутата Петра Франка й київського оперного співака Михайла Донця таки завершилися в Києві.

Телеграма НКДБ СРСР від 6 липня 1941 р., надіслана з Києва Наркомун державної безпеки СРСР Всеволоду Меркулову, свідчить про те, що за вказівкою Микити Хрущова, Кирило Студинський разом з Петром Франком та київським актором Михайлом Донцем були заарештовані органами НКДБ як «націоналісти» і начебто через складність їх евакуації з Києва було прийнято рішення про «доцільність» їх розстрілу.

Наведемо її повністю мовою оригіналу:

[Кутовий штамп:] ПОДЛЕЖИТ ВОЗВРАТУ В СОВЕРШЕННО СЕКРЕТНО

IV часть ОС ЦК ВКП(б)

Вх. № 916/шс от 18/I 1942 г. НКГБ СССР

РАСШИФРОВАННАЯ ТЕЛЕГРАММА Вх. № 11569

Получ. «6» VII 1941 г. «6» ч. «00» м. Расшифр. «6» VII 1941 г. «8» ч. «15» м.
Из КИЕВА

Куда и кому НАРКОМУ ГОСУДАРСТВЕННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ тов. МЕРКУЛОВУ
Для резолюций
и пометок

за

Л. Берия

[В. Меркулов. мнение]

Указанию тов. ХРУЩЕВА нами арестованы Студинский, Франко, Киевский артист Донец «Националисты» в связи с тем, что вывести их из Киева затруднительно считаем целесообразным их расстрелять
ЦК КП(б)У такого же мнения.

Прошу немедленных указаний.

№2303

МЕШИК

Сообщ[ить] Т. Хрущеву / П. 1807/6/VII 41

Снятие копий категорически воспрещается

ПОДЛЕЖИТ ВОЗВРАТУ

Отп. 5 экз.

экз № 1 тов. МЕРКУЛОВУ

В 11 отделение 5 отдела

экз № 2 тов. БЕРИЯ

НКГБ СССР

Экз. № 2

экз № 3 тов. СЕРОВУ

через 48 часов

экз № 4 тов. КОБУЛОВУ

с момента получения

экз № 5 тов. 11 ОТДЕЛЕНИЮ

/ Нач. 11 отделения 5 отдела НКГБ СССР

[Підпис]

Телеграма опублікована на сайті (<http://sovdoc.rusarchives.ru>).

Необхідно зробити кілька пояснень: текст телеграми свідчить про одностайність і негайність прийняття рішення. Усі три прізвища жертв написані без імен та ініціалів, тобто вже було відомо, про кого саме йдеться. Реконструюючи події, зрозуміло, що на той момент К. Студинський з дружиною Леонтиною (хоча її імені не згадується) і П. Франко вже були доставлені зі Львова до Києва. Наскільки відомо, жодного слідства щодо них не проводили, судового рішення також не приймали. Їх долю вирішив Микита Хрущов як *ініціатор* арешту – на телеграмі є підпис і резолюція Павла Мешика, який вважає за

необхідне повідомити Хрущова про виконання його розпорядження. «За» розстріл підписався Лаврентій Берія, який запитує також «думку» Всеволода Меркулова.

Характерно, що резолюції дописані не чорнилом, а олівцями: простим, т.зв. «хімічним», зеленим, підкреслення зроблені червоним олівцем. Телеграма була видрукувана в 5-ти примірниках: № 1 тов. Меркулову; № 2 тов. Берія; № 3 тов. Серову; № 4 тов. Кобулову; № 5-11-му відділенню. Підлягала поверненню в 11 відділення 5 відділу НКДБ СРСР через 48 годин з моменту отримання.

Цікаво, що четверо з шести підписаних: *Всеволод Меркулов* (1895-1953) – нарком держбезпеки СРСР у січні-червні 1941 р. і в 1943-1946 рр.; *Павло Мешик* (1910-1953) 26 лютого 1941 р. призначений наркомом держбезпеки УРСР, брав активну участь в організації репресій проти учасників ОУН та членів їхніх родин у Західній Україні; *Богдан Кобулов* (1904-1953), у 1941-1943 рр. – зам. наркома держбезпеки–внутрішніх справ СРСР, – усі вони 1953 р. були заарештовані й засуджені разом із Лаврентієм Берією до вищої міри покарання – розстрілу з конфіскацією майна, позбавлені військових звань та урядових нагород. Розстріляні 23 грудня 1953 р. в Москві. А їх арешт провів той же *Іван Серов* (1905-1990) – один з керівників органів держбезпеки СРСР. Деякий час очолював органи НКВС на Україні (при *Микиті Хрущові*, з яким дружив). Генерал армії, Герой Радянського Союзу. Нарком внутрішніх справ УРСР. Голова КДБ СРСР (1954-1958), начальник ГРУ МО СРСР. Керівник операції масового вбивства військовополонених польських офіцерів у Катині (1940 р.). Виконуючи вказівки Сталіна і Берії, у 1944 р. організував масові депортації цілих народів – кримських татар, чеченців, інгушів, звинувачених у співробітництві з німцями. Від 1945 р. – зам. начальника гол. управління контррозвідки «Смерш» наркомату оборони СРСР, одночасно – зам. головнокомандувача радянськими окупаційними військами в Німеччині, де мав спецмісію з пошуку «трофейних» вчених, обладнання і технологій. За жорстокість прозваний «м'ясником», «прославився» участю в переселенні народів Кавказу.

Що стосується долі Петра Франка (1890-1941), хіміка за освітою, то він, як і К. Студинський, мав досвід співпраці з радянською системою. Був громадсько-політичним діячем, пілотом УГА. В 1919р. інтернований у польському таборі Домб'є. У 1931-1936 рр., як і багато інших галичан, піддавшись на радянську пропаганду, в пошуках праці виїхав з родиною до Харкова, де влаштувався в Науково-дослідному інституті хімії. Після побаченого під час Голодомору й розгортання політичних репресій в СРСР, завдяки батьківському прізвищу, йому вдалося повернутися в Галичину, хоча більшість галичан-радянфілів було знищено. У 1936-1939 рр. працював учителем гімназії. У жовтні 1939 р. – депутат Народних Зборів Західної України, від березня 1940 р. – депутат Верховної Ради УРСР. У червні 1941 р. заарештований під приводом «евакуації» (так само «евакуювали» й академіка Агатангела Кримського).

Не зовсім ясно, чому в одному документі разом із львів'янами опинився також київський співак-бас Михайло Донець (1883-1941) – музично-громадський діяч, педагог, народний артист УРСР (1931 р.). Чоловік відомої співачки й педагога Марії Донець-Тессейр. Арія Карася з опери «Запорожець за Дунаєм» С. Гулака-Артемівського в його виконанні була 1935 р. записана на грамплатівку. Про трагічну долю М. Донця є кілька статей, в яких досить детально, за слідчою справою, описано арешт і допити співака. Проте дослідники припускають, що розстріляли його на початку вересня 1941 р., «зачищаючи» в'язниці перед наступом німецьких військ. Можливо, ця телеграма поставить також крапку в питанні, чи міг не знати про це М. Хрущов, участь якого в репресіях намагалися згодом приховати.

У Львові К. Студинський мешкав у власній кам'яниці (формально вона належала його дружині Леонтині) на вулиці П. Хмельовського (тепер Л. Глібова), 15. На будинку 2007 р. встановили пам'ятну таблицю для вшанування трьох видатних його мешканців. Це Анатоль (Наталь) Вахнянин (1841-1908 рр.; композитор, педагог, перший голова товариства «Просвіта»); Олександр Тисовський (1886-1968 рр.; засновник «Пласту») та Кирило Студинський. 1993 р. у с. Кип'ячці на Тернопільщині відкрили пам'ятник К. Студинському (скульптор І. Мулярчук). Після вивезення К. Студинського зі Львова, Академія наук «успадкувала» його помешкання і велику історичну колекцію – приватну книгозбірню й багатий архів, які тепер зберігаються, відповідно, у ЛННБ України ім. В. Стефаника та в Центральному державному історичному архіві України у Львові.

Кирило Студинський – автор численних наукових праць з літературознавства, історії та фольклористики, велика частина з яких базовані на матеріалах, збережених у його архіві: «Пересторога»:

Руський пам'ятник початку XVII віка» (1895 р.); «Адельфотес»: Граматика, видана у Львові в р. 1591» (1895 р.); «Geneza poetycznych utworów Markiana Szaszkiewicza» (1896 р.); «Пам'ятки полемічного письменства кін. XVI і поч. XVII в.» (1900 р.); «Котляревський і Артемовський» (1901 р.); «Pierwszy występ literacki Rosieja» (1902 р.); «До історії взаємин Галичини з Україною» (1906 р.); «3 листів П. Куліша до Ом. Партицького» (1908 р.); «Польські конспірації серед руських питомців і духовенства в Галичині в роках 1831-1846» (1907 р., 1908 р.); «Листи міністра Фльоріяна Земялковського до єпископа Івана Ступницького» (1908 р.); «Кореспонденція Якова Головацького в літах 1835-1849 і 1850-1862» (у 2-х тт., 1905-1909 рр.); «Генега поетичних творів Маркіяна Шашкевича» (1910 р.); «В п'ятидесятилітє смерти Т. Шевченка» (1911 р.); «Львівська духовна семинарія в часах Маркіяна Шашкевича (1829-1843)» (1916 р.); «Копітар і Зубрицький» (1918 р.); «Причинки до історії культурного життя в Галичині в 1795-1857 рр.» (1920 р.); «Antigrafe, полемічний твір М. Смотрицького» (1925 р.), «Псевдо-послання Маркіяна Шашкевича» (1935 р.); «Карло Яромір Ербен і Яків Головацький» (1935 р.) та ін.

Вибрана бібліографія праць К. Студинського і літератури про нього, укладена М. Морозом, вміщена у кн.: *Єдлінська У. Кирило Студинський (1868-1941)*. – Львів, 2006. – С. 135-223. Тут-таки вміщено також кілька його спогадів. Частина багатого листування Студинського опублікована: У півстолітніх змаганнях: *Вибрані листи до Кирила Студинського (1891-1941)* / Упоряд.: *О. В. Гайова, У. Я. Єдлінська, Г. І. Сварник*. – Київ, 1993. – 768 с.; *Листи Михайла Грушевського до Кирила Студинського (1894-1931)* / Упоряд. *Г. Сварник*; передм. *Я. Дашкевича*. – Львів; Нью-Йорк, 1998. – 268 с.

УДК: 94(100):[001-051М. Возняк:37.011.3(=161.2)-054.65]”1914/1918”

Клебан Л. О.,

к.і.н., зберігач фондів Археологічного музею, Львівський національний університет імені Івана Франка, м. Львів

МИХАЙЛО ВОЗНЯК В РОКИ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ: ПРОСВІТНИЦЬКА ТА НАУКОВА РОБОТА

***Анотація.** У статті проаналізовано просвітницько-наукову діяльність Михайла Возняка еміграційного періоду його життя. Показано участь майбутнього академіка у просвітницькій роботі серед українських військовополонених, які опинились у таборах Австрії та Німеччини. Основну увагу звернуто на чинники, які стали вирішальними у формуванні його світогляду, що в майбутньому зіграли принципову роль у літературознавчій діяльності вченого.*

Охарактеризовано також зв'язки академіка з відомими громадсько-політичними діячами Союзу визволення України.

Ключові слова: М. Возняк, Перша світова війна, еміграція, «Вістник Союзу визволення України», просвітницька робота, українські військовополонені, наукова діяльність.

Kleban L. O.,

PhD. in History, custodian of the funds of the Archeological museum, Ivan Franko National University of Lviv, Lviv

MYKHAILO VOZNYAK IN THE FIRST WORLD WAR: EDUCATIONAL AND SCIENTIFIC WORK

***Abstract.** The article analyzes the educational and scientific activity of Mykhailo Voznyak the emigration period of his life. The participation of the future academician in the educational work among Ukrainian prisoners of war who were in the camps of Austria and Germany was shown. The main attention is turned up to the factors that have become decisive in shaping him outlook what in the future played a principled role in the literary activity of the scientist.*

The characterized also ties academician with famous civic-political leaders Union for the Liberation of Ukraine.

Keywords: M. Voznyak, the First World War, emigration, Vistnuk Union for the Liberation of Ukraine, educational work, Ukrainian prisoners of war, scientific activities.

Постановка проблеми. Здобутки М. Возняка та його внесок у розвиток українського літературознавства неоціненний, наукова спадщина якого нараховує близько 600 одиниць. Праці академіка «багаті новим фактичним матеріалом, озброювали читача новим розумінням розвитку демократичної української культури як єдиного процесу на Лівобережній та Правобережній Україні» [14]. У науковій діяльності діапазон його зацікавленості досить широкий: вивчення історії української літератури; дослідження політичного і культурного життя Галичини та зв'язки її з Наддніпрянською Україною; привертають увагу і публікації з мовознавства; цікавими є праці, що висвітлюють творчість ряду видатних українських письменників і поетів, насамперед Лесі Українки, Михайла Коцюбинського, Тараса Шевченка, Івана Франка та інших.

Зрештою, свою наукову та національно-культурну працю він проводив у трьох вимірах: культурна спадщина, національна ідея, державність. Власне саме в період Першої світової війни, коли молодий науковець працював в еміграції, з-під його пера виходить низка праць-роздумів про українську державність [15, с. 269-280]. Його слова: «Нехай найсумніші події в нашій історії заставляють провести порівняння з нинішніми подіями й навчатися дечого не тільки наших ворогів, яких історія нічого не навчила, та приятелів, що слухають підшептів наших відвічних ворогів, але головно таки нас, українців», є актуальними для нашої держави і в теперішній час.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Деякі аспекти громадської діяльності М. Возняка еміграційного періоду у своїх розвідках проаналізували І. Патер [23], Л. Клебан [16], Л. Кривошеєва [17,18], Ю. Липа [19], О. Мазур [20] та ін. Зокрема, автори прослідкували участь академіка у Союзі визволення України, проте більшу увагу приділили політичній платформі організації, мета якої полягала у «самостійній, від нікого незалежній державі» [24].

Постановка завдання. В даній статті ми поставили за мету більш детально зупинитися саме на просвітницькій та науковій роботі академіка еміграційного періоду в контексті суспільно-політичних подій, що відбувалися в роки Першої світової війни.

Виклад основного матеріалу дослідження. З початком війни західноукраїнські території перетворилися на поле бою двох імперій – Австро-Угорської та Російської, кожна з них хотіла бачити ці землі у складі своєї держави. Уже на самому початку війни, у вересні 1914 року, Східна Галичина, Буковина і Львів, зокрема, опинилися під російською окупацією. Як результат запроваджено жорстоку цензуру, закрито товариство «Просвіта», розпочато «інвентаризацію» (фактично грабіж) банків, музеїв, книгарень. Впродовж кількох місяців, на підставі детальних списків, які склали москвофіли, очолювані В. Дудикевичем, у Львові заарештовано 1200 українських патріотів. У глибину Росії вивезено 578 українців, з них 34 священики, серед яких опинився митрополит А. Шептицький. На початку березня 1915 року у Східній Галичині пройшла друга хвиля арештів, переважно серед інтелігенції. Близько 300 українців, серед них такі відомі прізвища як адвокати – А. Чайковський, Д. Стахур, посол Т. Старух, працівники страхового товариства «Дністер» – С. Британ, О. Кузьмич, М. Губчак та багато ін. [20, с. 512-514]. Як сказав М. Возняк, уже в еміграції: «...москалі хотіли мати тут «Росію» в найкоротшій часі...» [7, с. 3].

Проте все ж таки у більшості відомим громадсько-політичним діячам національно-демократичного табору, українським організаціям та інституціям, вдалося покинути Галичину й переїхати до Відня. Серед них був і Союз визволення України (СВУ), створений у перші дні війни, чільні діячі якого головним своїм політичним постулатом проголосили державну самостійність і соборність України.

Стоячи на порозі бути мобілізованим (як у пізнішому часі його брати Григорій, Федір та Анастас) в російську армію, М. Возняк також прийняв рішення емігрувати до австрійської столиці. Переїхавши до Відня, вчений не підтримував тісних зв'язків із родиною. Він навіть не повідомляв батьків про своє місце перебування. Лише завдяки членам НТШ його брат Кирило тільки наприкінці 1915 року довідався адресу М. Возняка та зміг написати листа. Саме тоді М. Возняк дізнався, що його старший брат, Григорій помер у 1915 році у «московській в'язниці», діставши «гальопуючі сухоти» [1, арк. 2-3]. Від початку війни «про Федька нема відомостей. Отже 99% можливості що помер, а тільки 1% що ще жив...» [2, арк.]. Так само нічого невідомо про долю ще одного брата Атанаса, який був призваний в російську армію під час Першої світової війни. Тоді ж з листів Кирила М. Возняк довідався, що під час літньої кампанії 1915 року у його рідному селі Вільках «згоріло кілька хат ... москалі забрали за безцінь худобу..., грабували майно» [13, с. 153].

Більше переймався Михайло Степанович своєю бібліотекою, яку змушений був залишити у Львові без нагляду. У листі до літературознавця (1917 року), описуючи його помешкання у Львові, А. Рудий писав: «Річи всі стоять спаковані... є там передусім шафи-полиці, набиті повні книжками, маю вражіння, що звідтам нічого не зрушено, бо всі полиці щільно заповнені. Подібно стажерка. Так само одна шафа з полицями робить вражіння, що звідтам не рушено нічого, бо всі річи лежать в можливим порядку» [3, арк. 4].

У Відні Михайла Степановича «витягнула організація Союз визволення України» на технічного редактора двотижневика «Вістник», що видавався для національного освідомлення російських українців в австро-німецьких таборах» [1, арк. 2]. Так майбутній академік активно включився у просвітницьку та громадсько-політичну роботу, зокрема разом з В. Дорошенком здійснював «коректуру і редагування текстів у «Вістнику Союзу визволення України» [16, с. 307-315]. Це був головний (регулярний, часто ілюстрований щотижневик), пресовий орган СВУ, який виходив з жовтня 1914 року до листопада 1918 року (в останньому році – під назвою «Вістник політики, літератури й життя»). Одне з першочергових завдань, яке стояло перед СВУ, – якомога ширше інформувати світову спільноту про українську справу, тому було вирішено створити низку власних пресових представництв [17, с. 149]. Мета «Вістника СВУ»

- ознайомлення європейської та світової спільноти з національно-політичною платформою організації, головною ідеєю якої стала державна самостійність України. На шпальтах часопису також визначалися завдання, які ставив перед собою СВУ для досягнення мети: не тільки політична робота чи захист української справи на міжнародному правовому рівні, а й пропагандистська діяльність серед полонених російської армії, до якої планувалося залучити австрійських українців [17, с. 149]. Не обминув часопис і повз своєї уваги Українських січових стрільців. Практично кожний номер розміщував матеріали про їх бойовий шлях, висвітлював їхню культурну діяльність на окупованих землях, розповідав про бійців та старшин, які особливо відзначилися в боях на фронті, розміщував фотографії тих, хто здійснив геройські вчинки [17, с. 150].

Друге завдання «Вістника...» - пропаганда національних ідей серед українських військовополонених, яких на весну 1915 року перебувало 30 тис. осіб у Фрайштадті (Австрія) та 50 тис. українців у трьох таборах Німеччини (Раштат, Вецляр, Зальцведель). Військове міністерство дозволило СВУ вишукувати полонених українців по таборах у Німеччині й обіцяло створити для них окремі табори. З цією метою СВУ розсилав звернення до полонених офіцерів-українців, де зазначалося, що: «було б добре, щоб там зібралися не лише раніш свідомі українці, але по можливості усі офіцери, уроджені на Україні, які не порвали своїх зв'язків з нашим краєм і думають після війни жити далі на Україні, без різниці чи вони почувують себе українцями чи ні».

Для проведення просвітньої роботи у таборах Німеччини було залучено 29 осіб, з яких 11 – з Галичини, 10 – з Буковини, 8 – з Наддніпрянщини [23, с. 275-279]. М. Возняк позитивно відгукувався про проведену СВУ національно-просвітницьку роботу серед українських полонених у Німеччині.

«Вістник» як позапартійний орган об'єднував українців різного суспільного спрямування, які прагнули до національного визволення [19, с. 12], мав значний вплив на галичан і навіть поширювався у Наддніпрянщині [21, с. 14]. На його сторінках друкувалися як відомі українські вчені, публіцисти, політики: А. Жук, І. Крип'якевич, Б. Лепкий, О. Назарук, О. Кобилянська, С. Томашівський, В. Темницький, В. Винниченко, Л. Ганкевич, В. Сімович, Є. Левицький, П. Карманський, М. Лозинський та ін., так і зарубіжні діячі науки, культури і політики, зокрема І. Шишманова, З. Арборе, Дж. Рафаловича, А. Енсена, Ф. Діреріха, К. Онезорге, Р. Ойкена, І. Ястровата.

Завдяки копіткій редакторській праці М. Возняка на сторінках «Вістника» з'являлися ґрунтовні публікації, що присвячувалися діяльності Союзу, тогочасним воєнним подіям, проблемам українського національно-визвольного руху, міжнародним аспектам українського питання, подавалися історико-культурологічні огляди, друкувалися матеріали іноземних авторів про Україну, її роль у світовому історичному процесі [16, с. 307-315].

М. Возняк був не тільки співробітником редакції «Вістника», але й активним його дописувачем. Він, як і члени просвітнього відділу СВУ, добре розумів значення друкованого слова, тому своїми публікаціями в часописі прагнув допомогти національному освідомленню, в першу чергу військовополоненим українцям з Наддніпрянщини. Він вбачав у воякові під жовто-блакитним стягом носія української ідеї та нових духовних цінностей, виділяв його бойовий дух і високий патріотичний лет, віру в свої сили і святу справу за свою державу. Засновник франкознавства наголошував, що «боротьба всіх українців повинна злитися в однім величезнім, солідарнім змаганню української нації до досягнення тих ідеалів, змагання до яких зродило український оружний чин».

На шпальтах часопису вийшла його стаття «Самостійність України й інтереси Почв'їрного союзу», де М. Возняк акцентував увагу на великій ролі, яку відігравала Україна в міжнародній політиці, подав історію змагань українців до самостійності. М. Возняк вважав, що українські справи в Австро-Угорщині, а також на новоздобутих територіях потрібно поставити так, щоб вони мали великий вплив на українське населення ще не зайнятих земель [8, с. 2].

Саме тоді М. Возняк опублікував книжечку «Наша рідна мова», яка користувалася великою популярністю як серед полонених, так і в українського населення. У ній автор промовив пророчі слова, які й за 100 років не втратили своєї актуальності для нашої держави: «без рідної мови нема власної літератури й культури, без власної літератури й культури нема народу» [9, с. 16].

У своїх працях еміграційного періоду майбутній академік висловив думку про «окремішність» українського народу, виокремивши його з кола братніх слов'янських народів [12, с. 30]. Не схвалював

переконання багатьох українських партій про федерацію автономних держав Росії, назвавши їх «федеративними мріями» [13, с. 149] і вважав, що провідна ідея українського народу зможе найкраще проявитися тільки у самостійному житті нації. Тому вітав проголошення 22 січня 1918 року самостійності України, підтримував підписання 9 лютого 1918 року Брест-Литовського договору. Ці дві події, на його думку, привели до включення українськими політичними партіями у свої програми ідеї незалежної Української держави [13, с. 147-148].

Перебуваючи на чужині, Михайла Степановича, як і усе національно-свідоме українство, спіткала сумна звістка – смерть Великого Каменяра. У травні 1916 року помер І. Франко. Про сумну подію «Вістник», як і інші українські часописи, опублікував некролог «Прометееви України», де підкреслювалося: «Ти віддав Україні весь свій вік, весь труд у незломнім завзяттю, Ти вложив у неї все найкраще, найвище, що знав» [10, с. 2]. Також надруковано уривки з Франкових поем: «Мойсей» і «Великі Роковини. 1798-1898», а також з віршів «Каменярі» та «Вічний революціонер», подано доволі повну його біографію з визначенням головних етапів життя та творчої діяльності. Згодом накладом СБУ засновник франкознавства підготував дослідження «Пам'яті Івана Франка (опис життя, діяльності й похорону)», що, очевидно, слід вважати найбільшим детальним звітом про ті скорботні дні в житті українського народу [11, с. 94].

Наприкінці війни М. Возняк в австрійській столиці суміщав громадсько-просвітницьку та наукову роботу з викладацькою, працюючи викладачем у гімназії, що організував І. Кокорудз. Упродовж 1917-1918 років він читав лекції з латинської та грецької мов, за словами директора, «обов'язки свої сповнював совісно і з добрим успіхом» [4, арк. 2].

Власне тоді до Михайла Степановича звернувся Іван Яцкевич із пропозицією «написати підручник «Історія української літератури» від найдавніших до нинішніх часів, який би складав 20-25 аркушів» [5, арк. 2], оскільки цієї проблеми не вирішив ніхто з відомих тогочасних істориків української літератури. На що М. Возняк відзначав: «писання історії літератури в теперішню велику хвилю, коли будуємо своє автономно-державне життя, незвичайно тяжке, бо і треба вже раз від найдавніших часів по кінець XVIII в. повести межу між тим, що українське, і тим, що московське або білоруське» [6, арк. 1]. Правда, все ж таки задум відомим літературознавцем був реалізований трохи пізніше, у 20-х роках.

Наприкінці літа 1918 року молодий науковець повернувся до Львова і за розпорядженням Крайової шкільної ради від 26 серпня цього ж року отримав відпустку для наукової праці. Водночас у Львові розгорнув активну громадську роботу в НТШ, брав діяльну участь в акціях товариства «Рідна школа», був членом «Українського бібліографічного товариства» тощо.

Уже у столиці Східної Галичини вченого застає звістка про утворення Західноукраїнської Народної Республіки. М. Возняк позитивно сприйняв ці події, однак повністю віддався науковій роботі, бо «...сам ніколи не належав ні до якої партії та стояв і стою на такому становищі, що наукові речі можуть скрізь друкувати, де не змінюють моїх думок і висновків ...» [1, арк. 2]. За висловлюванням М. Нечиталюка, одного з учнів академіка, науковець «не займав ніяких офіційних посад і займався виключно науковою роботою ...» [22, с. 181].

Висновки і перспективи подальших досліджень у даному напрямі. Проаналізувавши діяльність М. Возняка в роки Першої світової війни, можна стверджувати, що вчений був змушений в той час покинути Львів та переїхати за кордон. Став одним із активних «просвітителів» СБУ, отримав можливість продовжити наукову роботу. Допомігав членам організації в їх просвітницькій роботі серед полонених українців. Після повернення на Батьківщину вчений не вступив до жодної з українських політичних партій, що дозволило акцентувати увагу на науковій діяльності, де здобутки академіка були значно вагоміші, ніж в громадсько-політичній площині.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Львівська національна наукова бібліотека ім. В. Стефаника НАН України (далі – ЛННБ ім. В. Стефаника) – Ф. 29 (Михайло Возняк). – Спр. 1 (Автобіографії його і особистий листок по обліку кадрів. 1939, 1940). – Арк. 2 – 3.
2. ЛННБ ім. В. Стефаника, ф. 29, спр. (Панас Микола, Лист до Возняка Михайла Степановича від 17 березня 1916 р.).

3. ЛННБ ім. В. Стефаніка, ф. 29, спр. 444 (Рудий А. Листи до Возняка Михайла Степановича), арк. 4.
4. ЛННБ ім. В. Стефаніка, ф. 29, спр. 471 (Студинський К. Листи до Возняка Михайла Степановича), арк. 2.
5. ЛННБ ім. В. Стефаніка. – Ф. 29. – Спр. 521. (Яцкевич І. Листи до Возняка Михайла Степановича). – Арк. 1, 3
6. ЛННБ ім. В. Стефаніка. – Ф. 29. – Спр. 204 (Возняк М. Лист до невстановленого адресата). – Арк. 1.
7. Возняк М. Судороги російської офензиви та всеславянської дурійки / Михайло Возняк // Вістник. – 1915. – № 47-48.
8. Возняк М. Самостійність України й інтереси Почвирного союзу. / Михайло Возняк // Вістник. – 1915. – № 57-58
9. Возняк М. Наша рідна мова / Михайло Возняк. – Відень, 1916.
10. Возняк М. Прометееви України. Некролог / Михайло Возняк // Вістник. – 1916. – № 41.
11. Возняк М. Памяти Івана Франка (опис життя, діяльності й похорону) / Михайло Возняк. – Відень. – 1916. – 96 с.
12. Возняк М. Наша рідна мова. Географія України. Характер українця, поляка і москаля / Михайло Возняк. – Вінніпег, 1917. – 30 с.
13. Возняк М. Українська державність / Михайло Возняк. – Відень, 1918. – 152 с.
14. Ісаєвич Я. «Академік М.С. Возняк як дослідник української літератури» / Ярослав Ісаєвич // Наукова конференція з нагоди 100-річчя від дня народження М. Возняка. 9 жовтня 1981 р.
15. Клебан Л. Питання національної ідеї, державності та мови у працях Михайла Возняка / Леся Клебан // Вісник Львівського університету. Серія історична. – Львів, 2014. – Вип. 50. – С. 269-280.
16. Клебан Л. Михайло Возняк і Союз визволення України / Леся Клебан // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Львів, 2008. - № 16. – С. 307-315.
17. Кривошеєва Л. Видавнича діяльність Союзу визволення України (1914-1918 рр.) / Лариса Кривошеєва // Держава та регіони. Серія: Соціальні комунікації. – 2012. – № 4 (12). – С. 149-152.
18. Кривошеєва Л. Союз визволення України: формування політичних основ української державності / Лариса Кривошеєва // Проблеми політичної історії України. – 2011. – Вип. 6. – С. 69-79.
19. Липа Ю. Союз визволення України / Юрій Липа. – Одеса, 1917. – 30 с.
20. Мазур О. Перша світова війна / Олег Мазур, Іван Патер // Історія Львова. Т. 2. – Львів, 2007. – С. 512-514.
21. Наріжний С. Українська еміграція: Культурно-освітня праця між двома війнами / Семеон Наріжний. – Прага, 1942. – 372 с.
22. Нечиталюк М. «Честь праці!»: Академік М. Возняк у спогадах та публікаціях / Михайло Нечиталюк. – Львів : Видавничий центр Львівського національного університету ім. І. Франка, 2000. – 424 с.
23. Патер І. Союз визволення України: проблеми державності і соборності / Іван Патер. – Львів, 2000. – 344 с.
24. Українська організація полонених фрайштадтського табору про сучасний момент на Україні // Вістник політики, літератури й життя. – 1918. – Ч. 8 (191). – С. 107-110.

REFERENCES

1. Lviv National Science Library named after V. Stefanyk NAN Ukraine (further – LNNB named after V. Stefanyk), F. 29 (Mykhailo Voznyak). Series 1 (His autobiography and personal letter on accounting of frames. 1939, 1940). Files 2-3.
2. LNNB named after V. Stefanyk, F. 29, Series. (Panas Mykola, Letter to Voznyak Mykhailo Stepanovich from 17 March 1916 r.), Files.
3. LNNB named after V. Stefanyk, F. 29, Series. 444 (Rudy A. Letters to Vozniak Mykhailo Stepanovich), Files.4..
4. LNNB named after V. Stefanyk, F. 29, Series. 471 (Studinski K. Letters to Voznyak Mykhailo Stepanovich), Files 2.
5. LNNB named after V. Stefanyk. F. 29. Series. 521. (Yatskevich I. Letters to Voznyak Mykhailo Stepanovich), Files 1, 3.
6. LNNB named after V. Stefanyk. F. 29. Series. 204 (Voznyak M. Letter to not installed addressee), Files.
7. Voznyak M., (1915), Spasms of the Russian offensive and All-Slavonic fools, Vistnyk, № 47-48..
8. Voznyak M., (1915), Independence of Ukraine and the interests of the Triple Alliance, Vistnyk, № 57-58.
9. Voznyak M., (1916), Our native language, Vienna.
10. Voznyak M., (1916), Prometheus of Ukraine. Obituary, Vistnyk. № 41.
11. Voznyak M., (1916), In memory of Ivan Franko (description of life, activity and a funeral), Vienna, 96 p.
12. Voznyak M., (1917), Our native language. Geography of Ukraine. The character of a Ukrainian, a Pole and a Muscovite, Winnipeg, 30 p.
13. Voznyak M., (1918), Ukrainian statehood, Vienna, 152 p.
14. Isaevich Ya., Academician M.S. Voznyak as a researcher of Ukrainian literature», Scientific conference on the occasion of 100 th anniversary of birth M. Voznyak. 9 October 1981 r.

15. Kleban L., (2014) Questions of the national idea, statehood and language in the writings of Mykhailo Vozniak, Visnuk Lviv University. The series is historic, Lviv, Vol.50. P. 269-280.
16. Kleban L., (2008), Mykhailo Voznyak and Union for the Liberation of Ukrainian, Ukraine: cultural heritage, national consciousness, statehood, Lviv, № 16, P. 307-315.
17. Krivosheeva L., (2012), Publishing activities Union for the Liberation of Ukraine (1914-1918 rr.), State and regions. Series: Social communication, № 4 (12), P.149-152.
18. Krivosheeva L., (2011), Union for the Liberation of Ukraine: formation of political foundations of Ukrainian statehood, Problems of political history of Ukraine, Vol. 6, P.69-79.
19. Lupa Y., (1917), Union for the Liberation of Ukraine, Odessa, 30 p.
20. Mazyr O., Pater I. (2007), The First World War, History of Lviv, Vol. 2, Lviv, P. 512-514 (in Ukrainian).
21. Narizny S., (1942), Ukrainian emigration: Cultural and educational work between two wars, Prague, 372 p.
22. Nechitalyuk M., (2000), «Честь праці!»: Academician M. Voznyak in memoirs and publications, Lviv: Publishing Center of Lviv National University named after I. Franko, 424 p.
23. Pater I., (2000), Union for the Liberation of Ukraine: problems of statehood and collegiality, Lviv, 344 p.
24. The Ukrainian organization of prisoners of the Frajshtadt camp about the present moment in Ukraine, Vistnyk politics, literature and life, 1918. Ch. 8 (191), P. 107-110..

Матвієнко Т. О.,

*асп. кафедри педагогіки та суспільних наук, Вищий навчальний заклад Укоопспілки
“Полтавський університет економіки і торгівлі”, м. Полтава*

НАСЛІДКИ АГРЕСІЇ БІЛЬШОВИЦЬКОЇ РОСІЇ В УКРАЇНУ ДЛЯ ЗЕМСТВ УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ РЕСПУБЛІКИ (КІНЕЦЬ 1917 Р. – ПОЧАТОК 1918 Р.)

***Анотація.** Аналізуються наслідки агресії більшовицької Росії в Україну кінця 1917 р. – початку 1918 р. для земств Української Народної Республіки (УНР). Остання була проголошена Центральною Радою 7 листопада 1917 року у відповідь на силове захоплення влади більшовиками у Петрограді, як автономія у складі “демократичної Росії”. Проте більшовицький уряд Росії розпочав пряму агресію проти УНР. На захоплених її територіях більшовики передавали владу підконтрольним їм радам. Існуючі тут органи місцевого самоврядування - земства - сприймалися ними як несумісні із завданнями соціалістичної революції та встановлення диктатури пролетаріату. Зазвичай, більшовики усували від посад їх керівників, а земські зібрання розпускали. Проте ради не мали свого апарату управління, тому не могли справитися з організацією місцевого господарства. Відтак, більшовики допускали існування земств з метою використання їх управлінського апарату, але лише під їх контролем. Проте “революційна доцільність” дуже скоро взяла гору над здоровим глуздом і земства, як органи місцевого самоврядування населення, були ліквідовані.*

Ключові слова: земства, земське зібрання, ради робітничих, солдатських і селянських депутатів, більшовики, агресія.

Matvienko T. O.,

*Postgraduate student, High school Ukoopspilka “Poltava University of Economics and Trade”,
Poltava*

EFFECTS OF BOLSHEVIK AGGRESSION INTO UKRAINE ON UKRAINIAN PEOPLE REPUBLIC ZEMSTVOS (END OF 1917 - BEGINNING OF 1918)

***Abstract.** The consequences of Bolshevik Russia aggression into Ukraine in late 1917 - early 1918 on Ukrainian People Republic (UPR) zemstvos are analysed. The UPR was proclaimed by the Central Council on 7 November 1917 as autonomy in the “democratic Russia” in response to the violent takeover by the Bolsheviks in Petrograd. However, Russia’s Bolshevik government launched direct aggression against the UPR. At its territories where Bolsheviks seized power they transferred power to the councils they controlled. Local governments – zemstvos – existing here – were regarded by them as incompatible with the objectives of the socialist revolution and establishing the dictatorship of the proletariat. Typically, the Bolsheviks eliminated zemstvos leaders from their positions, and dissolved rural assemblies. However, the Councils did not have their management personnel, so they could not cope with the organization of the local economy. Therefore, Bolsheviks allowed zemstvos to exist in order to use their administrative apparatus, but only under their control. However, the “revolutionary expediency” very soon prevailed over common sense and zemstvos as local population authorities were eliminated.*

Keywords: zemstvos, zemstvo assembly, councils of workers, soldiers and peasants deputies, Bolsheviks, aggression.

Постановка проблеми. 25 жовтня 1917 року більшовицька партія в наслідок збройного перевороту у Петрограді скинула Тимчасовий уряд, захопила владу в свої руки і проголосила Російську Радянську Республіку. Українська Центральна Рада, яка на той час, була найавторитетнішим об’єднанням патріотичних сил України, бачила її автономною частиною демократичної Росії. Тому відмежувалася

від насильницьких методів більшовиків у вирішенні політичних питань і 7 листопада 1917 року оприлюднила III Універсал, яким проголосила створення Української Народної Республіки. Вища влада в ній переходила до Центральної Ради та її уряду – Генерального Секретаріату.

Такий перебіг подій не влаштував російських більшовиків, які ініціювали скликання 11 грудня 1917 року у Харкові I Всеукраїнського з'їзду Рад. На ньому Україну проголосили республікою рад. 17 грудня 1917 року був утворений її уряд – Народний Секретаріат України. Він став прикриттям відкритої збройної агресії більшовицької Росії в Україну. 9 січня 1918 року IV Універсалом Центральна Рада проголосила незалежність УНР. Проте це не зупинило російської агресії. Уже в січні 1918 року більшість території УНР опинилась під контролем більшовиків.

Відразу виникло питання про організацію влади на місцях. Українська Центральна Рада тут спиралася на органи місцевого самоврядування – міські думи та волосні, повітові і губернські земства. Більшовики прагнули передати всю владу – і в центрі, і на місцях – підконтрольним їм радам. Здавалося б, вони не могли не зважати на те, що ради не мали необхідного для управління місцевим життям технічного апарату та досвіду. Проте в більшості випадків гору брала “революційна доцільність”, наслідком якої стало руйнування системи органів місцевого самоврядування, яка впродовж кількох десятиліть еволюційним шляхом складалась в Україні.

Події останніх років на Сході України, пов'язані з агресією Росії на Донбасі, її спробами витворити підконтрольні їй псевдодержави “ЛНР” та “ДНР”, засвідчують не лише суспільно-політичну актуальність, а й практичну значимість запропонованої теми дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Історіографічний аналіз праць, присвячених суспільно-політичним та військовим подіям в Україні кінця 1917 року початку 1918 року показує, що піднята у статті проблематика має також науково-теоретичну актуальність. Радянські дослідники свою увагу зосереджували переважно на військових аспектах “тріумфальної ходи радянської влади” в Україні та проблемах формування і діяльності рад робітничих, селянських і солдатських депутатів. Лише в деяких роботах згадуються й альтернативні їм місцеві органи влади, але виключно як буржуазні й антинародні [1-7].

Суспільно-політичні процеси та військове українсько-російське протистояння кінця 1917 року – початку 1918 року об'єктивно й ґрунтовно висвітлені в низці узагальнюючих праць, які побачили світ після проголошення незалежності України [8 - 11]. Останнім часом все більшу увагу історики приділяють також дослідженню діяльності земств за доби української революції. Проте, про їх долю на одному з найбільш драматичних її етапів, зазвичай, говорять лише побіжно [12 - 20].

Постановка завдання. У зв'язку з цим у запропонованій статті автор ставить за мету визначити наслідки агресії більшовицької Росії для земств незалежної Української Народної Республіки. Для її досягнення у статті ставляться наступні завдання: проаналізувати вплив ідеології більшовиків на їх практичні дії щодо органів земського самоврядування України; визначити основні форми і методи до яких вдавалися більшовики задля усунення земств від влади на місцях.

Виклад основного матеріалу дослідження. Ідеологічним підґрунтям ставлення більшовиків до земств була їх ленінська оцінка як “п'ятого колеса до воза” [21, с. 35]. Відтак, після захоплення влади земства сприймалися більшовиками як “місцевий буржуазний апарат влади”, який необхідно замінити радами [22, с. 71]. Саме так ставилося питання в циркулярі ЦК РСДРП (б) з питань практичної роботи, розісланому на місця в листопаді – грудні 1917 р. В циркулярі вимагалось розпустити ті земські самоврядування, які відмовлялися від співробітництва з радянськими органами влади і тим самим засвідчували свій „контрреволюційний характер” [23, с. 46]. Водночас в циркулярі не давалося конкретних вказівок щодо механізмів заміщення земських органів управління радянськими, принципів їх формування й організації роботи із забезпечення життєдіяльності тих сфер, які перебували у віданні земств. Не випадково місцеві більшовицькі активісти зверталися до свого уряду з проханнями надати їм інструкції для виконання поставлених задач. На що В. Ленін відповідав: “Ви – влада, дійте на свій розсуд” [22, с. 71]. Радянські активісти діяли відповідно їхньої завойовницької правосвідомості.

Дуже часто активними її провідниками в Україні ставали солдатські маси, які поверталися з фронту, пронизані більшовицькою ідеологією. Як зазначав В. Краснокутський, “до 85 % всіх звільнених солдат

направлялися в села і в більшості своїй активно включалися в революційні перебудови в себе в рідних селах та містах” [24, с. 115]. Зокрема, селянин Я. П. Прохоренко в своїх споминах про боротьбу за встановлення радянської влади на Роменщині Полтавської губернії згадував, що “демобілізовані армійці приносили з собою „більшовицьку заразу”, агітували і пропагували гасла Ленінової партії, а національні гасла Центральної Ради полетіли шкереберть” [25].

В Україні згубний вплив більшовицької ідеології серед перших відчули на собі земці Харківщини. Вже на початку січня 1918 року виконавчий комітет Харківської ради ухвалив рішення призначити своїх комісарів у земські установи губернії. Проте губернська земська управа спільно з Всеросійським земським союзом не визнали його. На засіданні управи Харківського губернського земства 13 січня 1918 року гласний Р. Ю. Будберг “закликав службовців до страйку і невизнання комісарів Харківської Ради” [6, с. 26]. Ситуація на певний час залишалася невизначеною. Але в неї досить рішуче втрутилися пронизані більшовицькою пропагандою демобілізовані солдати. Один з них, уроженець Зміївського повіту Харківської губернії Молок згодом згадував: “приїхавши з фронту в грудні, ми застали в повіті земські управи, всі старі організації. У нас зовсім не відбулася Жовтнева революція. Тільки з 16 січня [1918 року – авт.] справа посунулася вперед, дякуючи революційним солдатам. Декотрих членів земської управи ми прохали вийти, інші вийшли самі” [26].

Саме в такий спосіб була вирішена й доля Харківської губернської земської управи. Як повідомляла газета „Вільна громада”, 17 січня 1918 року до її приміщення увірвався озброєний загін, “присланий якоюсь найвищою в Харкові більшовицькою владою, арештував земську управу, робив спроби припинити роботу земського зібрання” [27]. 18 січня 1918 р. більшовики відсторонили Харківського губернського комісара С. П. Тимошенка від влади [28]. Представник Харківського військово – революційного комітету А. А. Ішханов 18 січня 1918 р. показав голові Харківської губернської земської управи Добросельському посвідчення, в якому говорилося, що “він є комісаром Харківського губернського земства, у відання якого переходить контроль за всіма грошовими операціями і без підпису якого не можуть бути видані асигнування ні в казначействі, ні в банку” [29]. Для виконання управою подальшої поточної роботи А. Ішханов пообіцяв, що його функції будуть тільки контролюючі, а не розпорядчі. На таких умовах губернська управа погодилася продовжувати свою діяльність.

Досягнутий компроміс протримався, проте, недовго. Вже через декілька днів губернська земська управа звернулася до Харківського губернського військово – революційного комітету з заявою: “з перших днів виконання своїх обов’язків А. Ішханов порушує визначені ним самим рамки діяльності, а саме: крім перевірки сутності кожного рахунку, він затримував виплати за доставлені товари для лікарень, дитячих притулків тощо, змінював договори управи з постачальниками, останні перестали поставляти продукти. Діяльність цих закладів може призупинитися” [30]. Управа, згідно з рішенням ради союзу земських службовців і завідуючих відділами, звернулася в Комітет з проханням: “вжити відповідні заходи, визначити обов’язки призначеного комісара і огородити налагоджену і планомірну роботу управи від втручання осіб, які зовсім незнайомі з земською роботою” [30].

Документів, які б засвідчували реакцію військово – революційного комітету на звернення управи, віднайти не вдалося. Проте збереглися рішення VI з’їзду рад селянських депутатів Харківщини від 21 січня 1918 року, які розкривають сутність політики радянської влади щодо земств загалом. Зокрема в резолюції з’їзду наголошується: “До того часу, коли Ради зможуть пристосувати технічний апарат, щоб охопити всі боки життя країни, тимчасово зберігаються земства і міські думи за умови надання права Радам контролювати їх діяльність і спостерігати, щоб у випадку невідповідності виборних осіб настроям виборців, ці особи могли бути відкликані й переобрані” [31, с. 368]. Тобто, існування земств допускалося лише як вимушений крок, обумовлений нездатністю органів радянської влади забезпечити управління соціально – економічним життям власним апаратом. Його просто ще не існувало. Тому більшовики та контрольовані ними ради й допускали використання задля цього технічного апарату земств. Але лише під своїм контролем і за умови політичної лояльності гласних земств, які представляли інші політичні сили, до їх режиму. В протилежному випадку вони мали “бути відкликані й переобрані”.

І ще більш радикальну позицію в цьому сенсі оприлюднив Наркомат Внутрішніх справ. У його наказі від 24 січня 1918 року наголошувалося: “При існуванні Рад земським і міським самоврядуванням не повинно бути місця. Там, де органи самоуправління не наші, де вони виступають проти радянської

влади, вони повинні бути розпушені, а де вони співпрацюють з Радами, повинні злитися з ними, щоб не було двох однорідних органів, котрі завідують однією роботою” [32, с. 113]. Отже, на думку очільників органів радянської влади, земства підлягали ліквідації, не дивлячись на їх вороже чи прихильне ставлення до них. Останні чинники визначали лише час і механізми їх ліквідації.

Не менш рішуче діяли більшовики й на Катеринославщині. Вже 9 січня 1918 року, в перший день встановлення влади в Катеринославі, президія Катеринославської Ради робітничих і солдатських депутатів ухвалила розпустити губернську продовольчу управу Катеринославського губернського земства, службовці якої оголосили страйк [6, с. 28]. Реакцією на дії більшовиків був скликаний прихильниками Центральної Ради перший Катеринославський Селянський з’їзд, який проходив з 13 по 15 січня 1918 року. З’їзд засудив дії радянської влади і виніс резолюцію: “З часу захоплення влади уряд Ради Народних Комісарів проводить політику насилля над демократичними революційними органами міських і земських самоуправління... З’їзд визнає єдиним заступником і оборонцем України Українську Центральну Раду” [33, с. 264]. У відповідь 20 січня 1918 року Катеринославський губернський комітет Ради робітничих і солдатських депутатів видав постанову про ліквідацію старих місцевих органів влади. Згідно з постановою були ліквідовані “посади губернського комісара і його помічників, губернське правління та губернське присутствіє”, натомість “всі права і обов’язки цих органів перейшли до губернського комітету Рад” [34, с. 288].

Для подальшого посилення свого впливу в губернії і на противагу першому Селянському з’їзду губвиконком Ради селянських депутатів скликав 28 січня 1918 року другий Селянський з’їзд, на якому переважаючим був вплив більшовиків. Головне питання, яке стояло на порядку денному – питання влади в губернії, повітах і волостях Катеринославської губернії. В прийнятій з’їздом резолюції зазначалося, що губернська влада “організовується шляхом злиття губернського комітету Рад селянських депутатів з губернською Радою солдатських і робітничих депутатів” [35, с. 292]. Відповідно в повітах і волостях влада мала належати повітовим і волосним Радам селянських, робітничих і солдатських депутатів, а “питання про розпуск волосних, повітових і губернських земств в кожному окремому випадку вирішується відповідною Радою селянських, робітничих і солдатських депутатів” [35, с. 293].

Отже, більшовики не ставили питання про цілковиту й негайну ліквідацію земських органів влади на Катеринославщині. Представники радянської влади сподівалися на співпрацю з земцями для використання земського апарату управління соціально – економічним життям краю. В залежності від співпраці “розпуск земств вирішувався в кожному окремому випадку”.

Співпрацювати з радянською владою для земців означало злитися з робітничими, селянськими та солдатськими радами й працювати під керівництвом більшовиків. Звісно, на таке співробітництво очільники земств погодитися не могли. Тому і надалі продовжували політику несприйняття радянської влади. Так, на засіданні Катеринославської Міської Думи 26 лютого 1918 року, на якому були присутні з правом дорадчого голосу земці, представники губернського земського зібрання випустили відозву до населення губернії в якій “називали Раду Народних Комісарів кучкою загарбників, протестували проти призначення в земство комісара Ради, без підпису якого Державний банк не видавав грошових асигнувань, і погрожували припинити свою діяльність, якщо Рада не відкличе комісара” [36, с. 127].

Реакція більшовиків на дії земців була очікуваною. На об’єднаному засіданні президії Катеринославської міської Ради і губернського виконавчого комітету Рад 6 березня 1918 року було винесено резолюцію: “розпуститивесь склад Катеринославської губернської земської управи. Керівництво справами губернського земства тимчасово покласти на колегію із восьми комісарів, обраних виконкомом Рад Катеринославської губернії. Всіх службовців губернського земства, бажаючих продовжити свою роботу, залишити на своїх місцях” [31, с. 466].

Попри більш радикальну політику більшовиків у Чернігівській губернії, подібна ситуація склалася і там. За споминами Чернігівського губернського комісара УНР Д. Дорошенка, “на початку грудня [1917 р. – авт.] в губернії запанувала повна анархія, комісари покидали свої посади”. Як пише Д. Дорошенко, він сам бачив, що “нічого вдіяти не може, і що залишатись мені в Чернігові комісаром нема ніякої рації”. Відтак, в двадцятих числах грудня 1917 року він залишив Чернігів [37, с. 210]. Під тиском обставин, зазначає В. Бойко “напередодні більшовицького вступу міська рада та дума домовилися про мирну передачу влади, роззброєння місцевих добровільних формувань і оприлюднили відозву із заклик до спокою” [20].

Після встановлення більшовицького панування в Чернігівській губернії було розпочато організацію органів радянської влади. Більшовик З. Табаков згадував, що після захоплення влади “розташувались ми в приміщенні кабінету повітового земського комісара, який тихо канув в свою квартиру, задоволений тим, що про нього забули. Ми вирішили його не арештовувати” [38, с. 150]. Чернігівська рада робітничих і солдатських депутатів спробувала взяти на себе функції земської управи, але за відсутності власного апарату і досвіду “повітове земство продовжувало існувати і вело роботу під нашим негласним спостереженням”, - згадував він. Через нетривалий проміжок часу більшовики ліквідували повітове земство, перетворивши його в повітовий земельний комітет.

В Полтавську губернію більшовики вступили 19 січня 1918 року і “зараз же була оголошена радянська влада”, - згадував український історик, археолог В. Щербаківський [39]. Водночас, на початку свого панування в Полтаві, - зазначав А. Козаченко – “більшовики утрималися від ліквідації земства” [17]. Поряд з земствами у Полтаві діяли губернська і міська рада робітничих і солдатських депутатів і новостворений ревком. В кінці січня 1918 року на засіданні виконкому Полтавської міської Ради вирішили розширити повноваження революційного комітету і оголосили його вищим виконавчим органом радянської влади в місті і в губернії [40, с.139]. Планувалося, що до ревкому перейдуть функції губернського земства. Як стверджує В. Ревегук через декілька днів “через міжпартійні суперечки ревком розпався і реальної влади ні ревком, ні рада в Полтаві не мали” [40, с. 139].

Незважаючи на це, більшовики, спираючись на озброєнні загони, продовжували своє панування в місті. І вже 20 лютого (5 березня за н. ст.) 1918 року виконавчий комітет Полтавської Ради робітничих, солдатських і селянських депутатів постановив: “Полтавське повітове земське зібрання розпустити”. Відділи повітової земської управи переходили у відання відповідних відділів Рад. Службовці і члени повітової земської управи, які стояли на чолі відділів, мали продовжувати працювати - зазначалося в постанові [41]. Продовжуючи зміцнювати свої позиції, Полтавський губернський виконавчий комітет Ради робітничих, солдатських і селянських депутатів постановив, що “з 26 лютого 1918 року він приступить до управління губернією. І пропонував звертатися до нього як правомочного губерніяльного органу влади Рад на Полтавщині” [42].

У Волинській губернії, як зазначав О. Дем’янюк, вже до кінця 1917 року більшість повітових міст перебувало під впливом більшовиків та демобілізованих солдат, які їх підтримували. Підконтрольні їм Ради почали проголошувати про перехід влади на місцях до них. Так сталося 19 листопада у Ізяславі, 4 грудня у Луцьку, 26 грудня у Рівному [43, с. 135]. Більшовики використали солдатські багнети для фізичного усунення земських органів. Зокрема, в доповіді Рівненської земської управи повітовому зібранню зазначалося, що 27 грудня 1917 року більшовиками був заарештований “Рівненський голова управи Сумневич, а дещо раніше замісник голови Денисенко” [44, с. 82]. Голова Аннопольської волосної земської управи 8 січня 1918 року доповідав Острозькому повітовому комісару, що “прибулі додому солдати, в більшості зі зброєю, розповсюджують серед односельців дух більшовиків, які ні законів Тимчасового уряду, ні розпоряджень Центральної Ради не визнають, заявляють, що розпорядження обов’язкові для місцевого населення лише ті, які вони самі створюють. Тому волосна земська управа ігнорується, а замість неї в кожному селищі сільський комітет виконує функції і земельного комітету, на чолі з сільським комісаром, який обирається майже кожен місяць” [45, с. 109].

З кожним днем ситуація в повіті лише погіршувалася. 13 січня 1918 року голова Острозької повітової земської управи доповідав комісару повіту, що пробільшовицько налаштовані мешканці селища “з’явилися в управу Бугринської волості і вимагали скласти повноваження, передати справи і гроші в розпорядження обраного ними особливого комітету. Ці вимоги, - продовжував голова управи – через погрози прийшлося виконати. Тому повітова земська управа прохає відновити в правах законних обранців” [46, с. 23]. 17 січня 1918 року вже повітовий комісар Острозького повіту повідомляв Волинському губернському комісару УНР, що “в останній час почався похід проти волосних земських управ. Агітаторами являються солдати, котрі прибули з фронту по демобілізації” [46, с. 23].

Це була типова для губернії картина. І вже на початку 1918 року лише влада губернського міста залишалася вірною Центральній Раді. Робота ж земств, як її місцевих органів, була повністю дезорганізована. Такі ж повідомлення надходили з Подільської [47] та Київської [48] губерній.

Не кращою була й ситуація на Херсонщині. Тут питання про долю земських управ, міських дум стало предметом обговорення на губернських і повітових з'їздах Рад. Так, 7 лютого 1918 року відбувся Херсонський з'їзд селянських депутатів, де вирішувалося питання про подальше управління земським господарством. Після прочитаних докладів, з'їзд постановив: “повітове і волосні земські самоврядування, як такі, що не відповідають вимогам революційного народу і мають у своєму складі представників паразитичних класів ... – ліквідувати по мірі організації радянської влади, негайно. Апарати ж самоврядувань зберігаються як секції Рад. Всі справи земського господарства: повітового і волосних – переходять в розпорядження всього населення в особі Рад” [49, с. 232]. З'їзд зобов'язав Ради вжити заходів для підтримки всього земського господарства, розширення народної освіти, медичної допомоги населенню, покращення агрономічної культури сільського господарства тощо. Для керівництва окремими галузями земського господарства вирішено було організувати комісії, які б завідували цими галузями господарства. В постанові вказувалося, що до організації влади Рад в повіті всі земські самоуправління, продовольчі і земельні управи зберігаються, а також всі посадові особи і службовці, які визнають владу Рад, залишаються на своїх місцях. З'їзд постановив, щоб земські податки вносилися населенням без зволікань [49, с. 233].

Херсонський губернський з'їзд Рад селянських депутатів, який проходив 24 лютого – 1 березня 1918 року запропонував поширити цю практику на територію усієї губернії. У прийнятій з'їздом резолюції пропонувалося: “Повітові, волосні і земські самоврядування, земельні комітети, як такі, що не відповідають вимогам революційного народу і мають у своєму складі представників правлячих класів – ворогів трудового селянства, скасовуються в міру організації Радянської влади” [6, с. 28]. Там, де це дозволили обставини, постанови з'їзду були втілені в дію без зайвих зволікань. Вже 8 березня 1918 року Херсонський міський голова В. П. Костенко отримав телеграму від голови Херсонської губернської земської управи Є. І. Яковенка в якій той повідомляв, що “гласні видалині із будинку управи озброєною силою місцевого „Совета”. Зібрання не відбулося” [50].

Висновки і перспективи подальших досліджень у даному напрямі. Таким чином, військова агресія більшовицької Росії проти Української Народної Республіки мала згубні наслідки для системи її органів місцевого самоврядування, зокрема, земств. Ідеологічна упередженість більшовиків щодо земських самоврядних органів загалом в Україні резонувала з їх політичним несприйняттям ними не лише як інститутів влади буржуазно-демократичної, а ще більше – національно-визвольної революції українського народу. Отже, земства ніяк не вписувалися в більшовицьку модель організації влади після проголошення жовтневого збройного перевороту у Петрограді революцією соціалістичною. Остання мала супроводжуватися встановленням диктатури пролетаріату через підконтрольні більшовикам нові органи влади – ради. За допомогою багнетів військ агресора, більшовики забезпечили “тріумфальний хід радянської влади” в Україні. Втім, досить скоро з'ясувалося, що, як органи влади на місцях, ради мали не лише демонструвати відданість ідеалам соціалістичної революції, а й забезпечувати функціонування усіх сфер життєдіяльності на місцях. До цього вони виявилися не готовими. У зв'язку з цим у багатьох випадках змушені були йти на компроміс із земцями: залишали їх для виконання технічних управлінських обов'язків під контролем призначених радами комісарів. Проте, за умов їх ідеологічної й політичної несумісності із земцями, цей компроміс міг триматися лише на багнетах агресора. Відтак, “виколисані” на демократичних хвилях української революції, земства відкинули диктатуру багнетів і були поставлені ними ж поза межі революційної доцільності, яка прийшла в Україну на заміну законності разом з більшовицькими військами. Земські зібрання усіх рівнів були розпущені переможцями. Їх замінили ради – органи, які формувалися під контролем більшовиків. По-іншому й бути не могло. Адже більшовицька Росія прагнула не просто збройної перемоги над армією УНР. Мова йшла про утримання її території під контролем Росії. Земства на цю роль аж ніяк не підходили.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Гамрецький Ю. До питання про встановлення влади Рад на місцях / Ю. Гамрецький // У боротьбі за Жовтень: зб. наук. праць. – К., 1981. - С. 39-52.
2. Гамрецький Ю. Ради робітничих депутатів України в 1917 р. (Період двовладдя) / Ю. М. Гамрецький. – К.: Наукова думка, 1966. - 218 с.

3. Харитонов В. Лютнева революція 1917 року на Україні / В. Л. Харитонов. – Х.: ХДУ, 1966. - 258 с.
4. Андреев А. Местные Советы и органы буржуазной власти (1917 г.) / А. М. Андреев. - М.: Наука, 1983. - 331 с.
5. Молостов В. За владу Рад! Боротьба трудящих України за перемогу Великого Жовтня і зміцнення Радянської влади (1917-1920 р.р.) / В. А. Молостов // УДЖ. - 1968. - № 3. - С. 148 – 149.
6. Тригуб П. Ліквідація міських дум і земств у період боротьби за встановлення і зміцнення радянської влади на Україні (грудень 1917 р. – березень 1918 р.) / П. Тригуб // Питання історії народів СРСР. - 1972. - Вип. 13. - С. 24 – 31.
7. Копиленко О. „Сто днів” Центральної Ради / О. Копиленко. – К.: Україна, 1992. - 204 с.
8. Солдатенко В. Ф. Українська революція. Історичний нарис: монографія / В. Ф. Солдатенко. – К.: Либідь, 1999. - 976 с.
9. Верстюк В. Українська Центральна Рада: навчальний посібник / В. Верстюк. – К.: Заповіт, 1997. - 341 с.
10. Турченко Ф. Українська революція: 1917 – початок 1918 р. р.: Проблеми, пошуки, узагальнення: зб. наук. ст. – Запоріжжя, 1998. - 262 с.
11. Томюк І. Військово-політична діяльність у період становлення влади Української Центральної Ради / І. М. Томюк, І. Д. Антоник // Військово-науковий вісник. – Львів, 2008. - Вип. 10. - С. 201 – 213.
12. Герасименко Г. Земское самоуправление в России / Г. А. Герасименко. – М.: Наука, 1990. - 264 с.
13. Ревегук В. Полтавщина в українській революції 1917-1920 рр. / В. Ревегук. - Полтава: б. в., 1996. - 100 с.
14. Лозовий В. Ставлення селянства України до влади в добу Центральної Ради (березень 1917 – квітень 1918 р.р.): дис. ... д-ра іст. наук: 07.00.01 / Лозовий Віталій Станіславович. – К., 2010. - 466 с.
15. Гвоздик В. Земства України в умовах революційних потрясінь 1917 року / В. С. Гвоздик // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. - Запоріжжя, 2010. - Вип. XXIX. - С. 98-105.
16. Гуцалюк І. Українські національні органи влади на Волині (1917-1921 рр.): автореф. дис. канд. іст. наук: [спец.] 07.00.01 «Історія України» / Гуцалюк Інна Олександрівна. – К., 2013. - 17 с.
17. Козаченко А. Земське самоврядування та встановлення більшовицької влади на території Полтавської губернії (1917-1920 р.р.) / А. І. Козаченко // Вісник академії правових наук України. - 2009. - № 4 (59). - С. 79 – 87.
18. Верховцева І. Діяльність земств Правобережної України (1911-1920 рр.): дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / Верховцева Ірина Геннадіївна. - Ізмаїл, 2004. - 240 с.
19. Стецюк В. Земства Правобережної України в період української національно - демократичної революції 1917 – 1920 рр.: дис. ... канд. іст. наук: 07. 00. 01 / Стецюк Вадим Борисович. - Кам'янець-Подільський, 2008. - 240 с.
20. Бойко В. Перше пришестя: встановлення влади в Чернігові [Електронний ресурс] – Режим доступу: www.gogod.sp.ua/print/city_643.html.
21. Ленин В. И. Гонители земства и Аннибалы либерализма. Полное собрание починений / В. И. Ленин. – М.: Издательство политической литературы, 1972. – С. 21 – 72.
22. История гражданской войны в СССР: в 4 т. / [ред. С. Ф. Найда]. – М.: Госполитиздат, 1957. – Т. 3: Упрочнение Советской власти. Начало иностранной военной интервенции и гражданской войны (ноябрь 1917 г. – март 1919 г.). – 403 с.
23. Переписка Секретариата ЦК РСДРП (б) с местными партийными организациями. Сборник документов. – М.: Госполитиздат, 1957. – 573 с.
24. Краснокутский В. Демобилизация русской армии в 1917 – 1918 г.г.: На примере Западного фронта: дис. ... канд. ист. наук: 07.00.02 / Краснокутский Виктор Владимирович. – М., 1997. – 219 с.
25. Державний архів Полтавської області (ДАПО). – Ф. п-7.- Оп. 2. – Спр. 3. – Арк. 58.
26. Центральний державний архів громадських об'єднань України (ЦДАГО України). – Ф. 5. – Оп.1. – Спр. 6. – Арк. 6.
27. У Харькові. Більшовицька робота // Вільна громада. – 1918. – 20 січня. - Ч.1.
28. Хроника // Возрождение. -1918. – 14 апреля.
29. Харьковская хроника. Комиссар в губернской земской управе // Жизнь России. – 1918. – 18 января.
30. Протест губернской земской управы // Жизнь России. – 1918. – 20 февраля.
31. Великая Октябрьская социалистическая революция на Украине, февраль 1917 – апрель 1918: Сборник документов и материалов: в 3 т. – К.: Госполитиздат УССР, 1957. – Т. 3: Борьба за распространение и упрочнение Советской власти на Украине, декабрь 1917 – апрель 1918 г.г. - 995 с.
32. История гражданской войны в СССР. 1917-1922: в 4 т. / [ред. С. Д. Найда]. – М.: Госполитиздат, 1958. – Т. 3: Упрочнение Советской власти. Начало иностранной военной интервенции и гражданской войны (ноябрь 1917 г. – март 1919 г.). – 679 с.
33. Аверин В. Восемнадцатый год в Екатеринославе / В. Аверин // Борьба за Советы на Екатеринославщине. Сборник воспоминаний и статей. – Днепропетровск, 1927. – 292 с.
34. Октябрь в Екатеринославе. Сборник документов и материалов. – Днепропетровск: Днепропетровское областное изд-во, 1957. – 376 с.

35. Большевистские организации Украины в период установления и укрепления Советской власти (ноябрь 1917 г. – апрель 1918 г.). – Госполитиздат УССР, 1962. – 754 с.
36. Аверин В. Октябрьская революция в Екатеринославе (сентябрь 1917 – апрель 1918 г. г.) / В. Аверин // *Летопись революции.* – 1927. - № 5-6 (26-27). – С. 100-129.
37. Дорошенко Д. Мої спомини про недавнє минуле (1914-1920 рр.) / Д. Дорошенко. – Мюнхен: Українське видавництво, 1969. – 542 с.
38. Табаков З. Октябрьская революция в Черниговщине / З. Табаков // *Летопись революции.* – 1922. - № 1. – С. 143-170.
39. Щербаківський В. Мемуари / В. Щербаківський // *Пам'ятки України.* – 2007. - № 4. – С. 69-84.
40. Ревегук В. Полтавщина в перший рік української революції. Доба Центральної Ради (березень 1917 – квітень 1918 р.р.): монографія / В. Ревегук. – Полтава: АСМІ, 2007. – 186 с.
41. ДАПО. - Ф. р-8661. - Оп.1. - Спр. 136. – Арк. 33.
42. ДАПО. – Ф. п-7. - Оп1. – Спр. 37. – Арк. 138.
43. Дем'янюк О. Волинська губернія в січні – лютому 1918 р. / О. Дем'янюк // *Наукові записки [Національного університету „Острозька академія“]. Історичні науки.* – 2009. – Вип. 14. – С. 134 – 142.
44. Прищепка О. П. Діяльність земств на Рівненщині / О. Прищепка // *Наукові записки /Рівненський краєзнавчий музей.* – Рівне, 1996. – Вип. 1. – С. 76 – 84.
45. Борьба трудящихся Волини за власть Советов (март 1917 г. – декабрь 1920 г.). Сборник документов и материалов. – Житомир, 1957. – 480 с.
46. До історії боротьби трудящих за встановлення радянської влади на Ровенщині в 1917-1920 роках (Документи і матеріали на допомогу пропагандистам і агітаторам). – Ровно, 1957. – 104 с.
47. Центральный державный архив вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України). – Ф. 1438. – Оп.1. – Спр. 18. – Арк. 15.
48. Боротьба з більшовиками // *Народна воля.* -1918. – 9 квітня.
49. Борьба за великий октябрь на Николаевщине (февраль 1917 г. – март 1918 г.). Сборник документов и материалов. – Николаев, 1957. – 303 с.
50. ЦДАГОУ. – Ф.5. – Оп.1. – Спр. 57. – Арк. 239.

REFERENCES

1. Hamretskyi Yu. (1981), Do pytannia pro vstanovlennia vldy Rad na mistsiakh [On the establishment of Soviet local power], Kyiv, pp. 39 – 52.
2. Hamretskyi Yu. M. (1966), Rady robotnychkykh deputativ Ukrainy v 1917 r. (Period dvovladdia) [Councils of Workers' Deputies in Ukraine in 1917 (period of dual power)], Izdatel'stvo "Naukovadumka", Kyiv, Ukraine.
3. Kharytonov V. L. (1966), Liutneva revoliutsiia 1917 roku na Ukraini [February Revolution of 1917 in Ukraine], Izdatel'stvo "KhDU", Kharkiv, Ukraine.
4. Andreev A. M. (1983), Mestnye Sovety and orhany burzhuznoi vlasti (1917) [Local councils and bodies of bourgeois power], Izdatel'stvo "Nauka", Moscow, Russia.
5. Molostov V. A. (1968), "Za vladu Rad! Borotba trudiashchykh Ukrainy za peremohu Velykoho Zhovtnia i zmitsnennia Radianskoi vldy (1917 – 1920 r.r.)" [To Councils Power! Workers fight for the great October victory and Soviet power strengthening]. UIZh. no 3, pp. 148 – 149.
6. Tryhub P. M. (1972), "Likvidatsiia miskykh dum I zemstv u period borotby za vstanovlennia i zmitsnennia radianskoi vldy na Ukraini (hruden 1917 r. – berezen 1918 r.)" Pytannia istorii narodiv SRSR. no. 13, pp. 24 – 31.
7. Kopylenko O. (1992), „Sto dniv” Tsentralnoi Rady [A “Hundred Days” of the Central Council], Izdatel'stvo “Ukraina”, Kyiv, Ukraine.
8. Soldatenko V. F. (1999), Ukrainska revoliutsiia. Istorychnyi narys: monohrafiia [Ukrainian revolution. Historical background: Monograph], Izdatel'stvo “Lybid”, Kyiv, Ukraine.
9. Verstiuk V. (1997), Ukrainska Tsentralna Rada: navchalnyi posibnyk [Ukrainian Central Rada: Textbook], Izdatel'stvo “Zapovit”, Kyiv, Ukraine.
10. Turchenko F. H. (1998), Ukrainska revoliutsiia: 1917 – pochatok 1918 r. r.: Problemy, poshuky, uzahalnennia: zb. nauk. st. [Problems quest generalization: collection of scientific. works] – Zaporizhzhia, Ukraine.
11. Tomiuk I. M., I. D. Antonyk (2008), “Viiskovo-politychna diialnist u period stanovlennia vldy Ukrainskoi Tsentralnoi Rady” Viiskovo-naukovyi visnyk. Vol. 10, pp. 201 – 213.
12. Herasymenko H. A. (1990), Zemskoe samoupravlenye v Rossii [Zemstvo self-government in Russia], Izdatel'stvo “Nauka”, Moscow, Russia.
13. Revehuk V. (1996), Poltavshchyna v ukrainskii revoliutsii 1917-1920 rr. [Poltava region in the Ukrainian revolution of 1917-1920], Poltava, Ukraine.

14. Lozovyi V. S. (2010), "Stavlennia selianstva Ukrainy do vlady v dobu Tsentralnoi Rady (berezen 1917 – kviten 1918 r.r.)". Kyiv, Ukraine.
15. Hvozdyk V. S. (2010), "Zemstva Ukrainy v umovakh revoliutsiinykh potriasin 1917 roku" Naukovi pratsi istorychnoho fakultetu Zaporizkoho natsionalnogo universytetu. Vol. XXIX, pp. 98-105.
16. Hutsaliuk I. O. (2013), "Ukrainski natsionalni orhany vlady na Volyni (1917-1921 rr.)" Istoriia Ukrainy. – Kyiv, Ukraine.
17. Kozachenko A. I. (2009), "Zemske samovriaduvannia ta vstanovlennia bilshovytskoi vlady na terytorii Poltavskoi hubernii (1917 – 1920 r.r.)" Visnyk akademii pravovykh nauk Ukrainy. no 4 (59), pp. 79 – 87.
18. Verkhovtseva I. (2004), "Diialnist zemstv Pravoberezhnoi Ukrainy (1911 – 1920 rr.)" Izmail, Ukraine.
19. Stetsiuk V. B. (2008), "Zemstva Pravoberezhnoi Ukrainy v period ukrainskoi natsionalno – demokratychnoi revoliutsii 1917 – 1920 rr.", Kamianets-Podilskii, Ukraine.
20. Boiko V. Pershe pryshestia: vstanovlennia vlady v Chernihovi [Firstcoming, theestablishmentofpowerinChernihiv] [online] – Available at: www.gorod.cn.ua/print/city_643.html.
21. Lenyn V. I. (1972), Honiteli zemstva I Annibaly liberalizma [Zemstvo prosecutors and Hanibals of liberalism] Polnoe sobranie pochynenyi, Izdatel'stvo "Polycheskoii lyteratur", Moscow, Russia.
22. Istoriia hrazhdanskoi voiny v SSSR: v 4 t. (1957), [History of the Civil war in USSR in 4 v./] [red. S. F. Naida]. Uprochnenie Sovetskoii vlasti. Nachalo inostrannoii voennoi interventsii i hrazhdanskoi voiny (noiabr 1917 – mart 1919) [V. 3 Consolidation of the Soviet power. Beginning of foreign military intervention and the Civil war (November 1917 – March 1919)]. Vol. 3, Izdatel'stvo "Hospolytyzdat", Moscow, Russia.
23. Perepyska Sekretaryata TsK RSDRP (b) s mestnymi partiinymi orhanizatsiiami (1957), [Correspondence of Secretariat RSDLP (b) with local party organizations]. Sbornyk dokumentov, Izdatel'stvo "Hospolitizdat", Moscow, Russia.
24. Krasnokutskiy V. V. (1997), "Demobilizatsiia russkoi armii v 1917 – 1918.: Na primere Zapadnogo fronta", Moscow, Russia.
25. Derzhavnyi arkhiv Poltavskoi oblasti (DAPO) [State Archive of Poltava region (DAPO)]. – f. p-7, op. 2, spr. 3, ark. 58.
26. Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv hromadskykh obiednan Ukrainy (TsDAHOUkrainy) [Central State Archive of Public Organizations of Ukraine (Ukraine TSDAHO)]. – f. 5, op.1, spr. 6, ark. 6.
27. U Kharkovi. Bilshovytska robota (1918) [In Kharkiv. Bilsovyk work], Vilna hromada. 20 sichnia. - Ch.1.
28. Khronyka (1918) [Chronicle] Vozrozhdenye, 14 aprelia.
29. Kharkovskaia khronika. (1918) Komissar v hubernskoi zemskoi uprave [Commissioner in province zemstvo board]. Zhyzn Rossii, 18 yanvaria.
30. Protest hubernskoi zemskoi upravly (1918) [Protest of province zemstvo board]. Zhyzn Rossii, 20 fevralia.
31. Velikaia Oktiabrskaiia sotsyalisticheskaiia revoliutsiia na Ukraine, fevral 1917 – aprel 1918. (1957), Sbornyk dokumentov I materyalov: v 3 t. Borba za rasprostranenie iuprochnenie Sovetskoii vlasti na Ukrayne, dekabr 1917 – aprel 1918 [Struggle for distribution and consolidation of the Soviet power in Ukraine, December 1917 - April 1918]. Vol. 3, Izdatel'stvo "Hospolitizdat USSR", Kyiv, Ukraine.
32. Istoriia hrazhdanskoi voiny v SSSR (1958), [History of the Civil war in the USSR. 1917 - 1922. v 4 t. [red. S. D. Naida]. Uprochnenie Sovetskoii vlasti. Nachalo inostrannoii voennoi interventsii i hrazhdanskoi voiny (noiabr 1917– mart 1919) [Consolidation of the Sovietpower. Beginningof the foreign military intervention and the Civil war (November 1917 - March 1919)]. Vol. 3, Izdatel'stvo "Hospolitizdat, Moscow, Russia.
33. Averin V. K. (1927), "Vosemnadtsati hod v Ekaterinoslave" [1918 in Yekaterinoslav] Borba za Sovety na Ekaterinoslavshchine [Fight for Soviet councils in Yekaterinoslav region]. Sbornyk vospominanii i statei. – Dnepropetrovsk, Ukraine.
34. Oktiabr v Ekaterinoslave (1957), [October in Yekaterinoslav]. Sbornyk dokumentov i materialov. Izdatel'stvo "Dnepropetrovskoe oblastnoe izd-vo, Dnepropetrovsk, Ukraine.
35. Bolshevistskie orhanizatsii Ukrainy v period ustanovleniia i ukrepleniia Sovetskoii vlasti (noiabr 1917 – aprel 1918) (1962), [Bolshevik organizations of Ukraine in the period establishment and consolidation of the Soviet power (November 1917 - April 1918). Izdatel'stvo "Hospolitizdat USSR", Kyiv, Ukraine.
36. Averin V. (1927), "Oktiabrskaiiarevoliutsiia v Ekaterinoslave (sentiabr 1917 – aprel 1918)" Letopis revoliutsii. no 5-6 (26-27), pp. 100 – 129.
37. Doroshenko D. (1969), Moispomynypronedavniemynule (1914 – 1920) [My memories of the recent past (1914 - 1920 years.)], Izdatel'stvo "Ukrainske vydavnytstvo", Miunkhen, Germany.
38. Tabakov Z. (1922), "Oktiabrskaiia revoliutsiia v Chernihovshchine" Letopis revoliutsii. no 1, pp. 143 – 170.
39. Shcherbakivskiy V. (2007), "Memuary" Pamiatky Ukrainy. no 4, pp. 69 – 84.
40. Revehuk V. (2007), Poltavshchyna v pershyi rik ukrainskoi revoliutsii. Doba Tsentralnoi Rady (berezen 1917 – kviten 1918): monohrafiia. [Poltavaregion inthefirstyearoftheUkrainianrevolution. Period of theCentralCouncil (March 1917 - April 1918)], Izdatel'stvo "ASMI", Poltava, Ukraine.

41. DAPO. - f. r-8661, op.1, spr. 136, ark. 33.
42. DAPO. – f. p-7, op1, spr. 37, ark. 138.
43. Demianiuk O. (2009), “Volynska huberniia v sichni – liutomu 1918” Naukovi zapysky [Natsionalnoho universytetu „Ostrozka akademiia”]. Istorychni nauky. Vol. 14, pp. 134 – 142.
44. Pryshchepa O. P. (1996), “Diialnist zemstv na Rivnenshchyni” Naukovi zapysky /Rivnenskyi kraieznavchyi muzei. Vol. 1, pp. 76 – 84.
45. Borba trudiashchikhsiaVolyni za vlast Sovetov (mart 1917 – dekabr 1920) (1957), Sbornik dokumentov i materialov. [Volyn workers struggle for the Soviet power (March 1917 - December 1920)]. Zhytomir, Ukraine.
46. Do istorii borotby trudiashchych za vstanovlennia radianskoi vlady na Rovenshchyni v 1917 – 1920 rokakh (Dokumenty i materialy na dopomohu propahandystam i ahitatoram) (1957), [To the history of workers fight for the Soviet power establishment in Rivne region in 1917 – 1920 (Documents and materials to help agitators)], Rovno, Ukraine.
47. Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv vyshchych orhaniv vlady ta upravlinnia Ukrainy (TsDAVO Ukrainy). – f. 1438, op.1, spr. 18, ark. 15.
48. Borotba z bilshovykamy (1918) [Thefightagainstthe Bilshovyks] Narodna volia, 9 kvitnia.
49. Borba za velikii oktiabr na Nikolaevshchine (fevral 1917 – mart 1918). (1957), [The struggle for the great October in Mykolaiv region (Fevral 1917 - March 1918). Collection of documents]. Nykolaev, Ukraine.
50. TsDAHOU [CSAPOU]. – f.5, op.1, spr. 57, ark. 239.

Ганський В. О.,

к.е.н., к.і.н., доцент, радник ректора з питань туризму, Інститут підприємницької діяльності, м. Мінськ

ТУРИЗМ В ДІЯЛЬНОСТІ РЕГІОНАЛЬНИХ І МІСЦЕВИХ ОРГАНІВ ВЛАДИ ПОЛЬЩІ У 1920-1930-ТІ РР.

Анотація. У статті розглядається діяльність регіональних (на рівні воєводства) і локальних (на рівні повіту) посадових осіб і органів державного управління та самоврядування Польщі з регулювання і розвитку подорожей, туризму і відпочинку у міжвоєнний період. Показані механізми утворення і структура цих інституцій, визначаються їх повноваження у сфері туризму і показуються їх завдання щодо розвитку туристичної сфери та ін. Окремо показано місце у розвитку туризму і туристичної індустрії інституцій, які не були органами територіального управління – окружних дирекцій залізниць та Союзу повітів.

Ключові слова: туризм, історія туризму, воєводство, повіт, місцеве самоврядування, Польща, міжвоєнний період.

Ganski U. A.,

Ph.D. in Economics, Ph.D. in History, Associate Professor, Rector's Advisor for Tourists Matters, Institute of Entrepreneurial Activity, Minsk

TOURISM IN THE ACTIVITIES OF REGIONAL AND LOCAL AUTHORITIES OF POLAND IN THE 1920-1930S

Abstract. The article presents the activities of the regional (voivodships) and local (powiats) officials and state administration and self-government of Poland for regulation and development of travel, tourism and leisure in the interwar period. The paper presents the mechanisms of formation and structure of these institutions, defines their powers in the field of tourism and shows them the task of development of tourism sector etc. The text separately highlights the institutions to the development of tourism and the tourism industry, which were not territorial authorities – regional directorates of the railroad and Union of powiats.

Keywords: tourism, history of tourism, voivodeship, powiat, local government, Poland, interwar period.

Постановка проблеми. У сучасних умовах активного розвитку національної туристичної індустрії в країнах Центральної та Східної Європи актуалізуються питання вивчення історичного досвіду в цій сфері. І тут одним із найбільш маловивчених, але наповнених важливим історичним досвідом, є період перебування західнобілоруських і західноукраїнських земель у складі Польської держави у 1920-1930-ті рр. У міжвоєнній Польській Республіці система органів державного регулювання туризму була досить розгалуженою. На державному рівні такими були в першу чергу міністерство громадських робіт, у структурі якого в 1919-1932 рр. функціонував департамент туризму, та міністерство комунікацій, у структурі якого в 1932-1939 рр. функціонував відділ загального туризму. Також практично і всі інші міністерства володіли певною часткою повноважень у туристичній сфері. Однак це вносило певну розосередженість і розмитість функцій в систему державного регулювання туризмом. Проте найбільший внесок у розвиток туристичної сфери вносили саме інституції регіонального і локального рівня, повноваження яких були визначені більш чітко і які здійснювали безпосередній контакт із суб'єктами туристичної діяльності на місцях.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання історії розвитку та державного адміністрування туризму в міжвоєнний період досліджували у своїх роботах як українські (Т. Ковальчук, В. Дмитрук, Я. Верменич, Н. Заставецька, О. Завадська та ін.), так і білоруські (О. Білий, І. Мельников, В. Ганський,

І. Тітович та ін.) і польські вчені (Л. Цвікла, Л. Бутовський, Є. Хельмецький, Є. Гай, С. Лещицький, Я. Умінський та ін.).

Постановка завдання. Метою статті є дослідження діяльності регіональних і локальних органів державного управління і самоврядування міжвоєнної Польської Республіки у сфері розвитку туризму та відпочинку на підконтрольних їм територіях, визначення їх повноважень і напрямів діяльності.

Виклад основного матеріалу дослідження. Органом державного регулювання туризму на регіональному рівні (рівні воєводств) був воєвода. Ще з 1919 р., серед іншого, до його компетенції відносилися: контроль паспортного режиму; контроль діяльності громадських організацій, об'єднань і спілок; реєстрація громадських організацій, об'єднань і спілок; контроль діяльності курортів та рекреаційних зон; охорона навколишнього середовища та ін. [1, s. 56].

У 1928 р. президент видав розпорядження, в якому заново визначив функції місцевих і територіальних виконавчих і розпорядчих органів. До сфери відповідальності воєводи відносилися наступні питання туристичної сфери: паспортні питання; ведення реєстру громадських організацій, об'єднань і спілок – якщо їх діяльність обмежувалася територією відповідного воєводства; питання сільського господарства, включаючи лісове; питання комунікації, за винятком залізничної; питання культури і мистецтва (у тому числі охорона історико-культурної спадщини) та ін. У відповідності до закону про курорти від 1922 р. воєвода отримував повноваження по затвердженню статутів, в яких були прописані принципи і тарифи курортних платежів, що стягувалися на користь Курортного фонду з відпочиваючих (за винятком території державних курортів). З 1923 р. воєвода отримав право затверджувати розміри зборів за право полювання на території воєводства, а також встановлювати час полювання і риболовлі на окремі види риби, звірів і птахів [2, s. 453-476].

З 1927 р. воєвода видавав концесії на право ведення туристичного бізнесу і відкриття бюро подорожей. До сфери компетенцій воєводи відносилися і видача дозволів на будівництво, реконструкцію та ремонтні роботи, в тому числі на об'єктах спадщини, призначених для готельного бізнесу. Воєвода також був органом виконавчої влади першої інстанції у сфері реставраційних робіт на об'єктах історико-культурної спадщини, давав висновки про цінність об'єктів спадщини і вів реєстр пам'яток історії та культури, розташованих на території відповідного воєводства, видавав дозволи на проведення археологічних розкопок та ін. Для цілей охорони історико-культурної спадщини в допомогу воєводам з 1924 р. діяли окружні реставраційні комісії (у Варшаві, Кракові, Львові, Познані, Вільні та Любліні) [3, s. 84-85].

Організаційна структура воєводського управління протягом усього міжвоєнного періоду неодноразово змінювалася. З 1919 р. воєводське управління складалося з департаментів: адміністративного (питання сфери діяльності міністерств релігійних культів і народної освіти, мистецтва і культури), громадського здоров'я, сільського господарства та ветеринарії (у тому числі відділ охорони лісів), промисловості, а також окружної дирекції громадських робіт. Департаменти, в свою чергу, ділилися на відділи. Нова структура воєводських управлінь була запроваджена 30 березня 1921 р. Тепер воєводські управління ділилися на відділи, які склалися з підвідділів. Відділ адміністрації курирував питання зі сфери відповідальності міністерства внутрішніх справ. З 1923 р. створювалися відділи мистецтва і культури. Крім того, питаннями туризму займалися також відділи громадського здоров'я, сільського господарства, промисловий, а також окружна дирекція громадських робіт. З наступного ж року воєводи отримували право формувати структуру воєводського управління, виходячи з регіональної специфіки та нагальних потреб. Наприклад, у Поліському воєводському управлінні у Бресті не існувало відділу сільського господарства, хоча був відділ водних шляхів сполучення, а у Вільні і Львові – водні відділи. Також у Віленському воєводському управлінні, як і у Волинському і Львівському, існували відділи мистецтва і т.д. [4, s. 47-53].

У зв'язку з ліквідацією в 1932 р. окружних дирекцій громадських робіт у воєводських управліннях створювалися відділи будівництва і комунікацій, які займалися питаннями будівництва та утримання дорожнього господарства. Саме ці відділи і видавали концесії на комерційні перевезення пасажирів автомобільним транспортом, займалися питаннями туризму: облік об'єктів і територій туристичної атракції, розвиток краєзнавства і туризму, координація діяльності воєводських туристичних комісій, виділення фінансування на туристичні цілі та ін. [5, s. 21-29]. В 1937 р. у зв'язку з реформою державного

апарату міністерство комунікацій виступило з ініціативою створення у воєводських управліннях нарівні з дорожніми відділами відділів дорожнього руху, які б займалися серед іншого і питаннями туризму у воєводстві.

З точки зору розвитку туризму ключове значення мало створення розпорядженням міністерства громадських робіт від 3 березня 1924 р. у воєводських управліннях дирекцій громадських робіт та введення в їх структурі посади референтів з питань туризму. Референти покликані були посилити організаційну систему державного регулювання туризму в країні. На практиці ж, беручи до уваги обмежені фінанси, їх функції входили до компетенції одного зі співробітників дирекції громадських робіт, тобто осіб, часто дуже далеких від сфери туризму. На відміну від фінансування, інструкції воєводські референти з питань туризму отримували справно. Вони повинні були налагодити тісний контакт з місцевими туристичними та красназничими громадськими об'єднаннями та організувати їх там, де їх до цього не існувало; були зобов'язані брати участь в акціях із охорони природи. Деякі референти, наприклад у Поліському воєводстві, розвинули в цьому напрямку досить активну діяльність; у той же час інші обмежилися лише загальними організаційними питаннями [6, s. 74-79]. Форми діяльності референтів активно обговорювалися на нарадах у департаменті туризму, а з 1932 р. у відділі загального туризму.

Як згадувалося вище, 25 березня 1925 р. було прийнято рішення про утворення воєводських туристичних комісій у якості консультативних органів при воєводських управліннях. До складу комісій мали бути входити делегати органів влади другої інстанції, підпорядкованих міністерствам: громадських робіт, внутрішніх справ, релігійних культів і народної освіти, залізниці, фінансів, промисловості і торгівлі, а також Генеральної дирекції пошт і телеграфів та Центральної дирекції служб здоров'я. Комісії також могли запрошувати на свої засідання з правом дорадчого голосу делегатів громадських інституцій сфери туризму. Воєводський референт з питань туризму також входив до складу комісії та очолював її. Засідання комісії повинні були проходити не рідше шести разів на рік. Але ця вимога практично ніколи не виконувалася та її незабаром зменшили до двох.

У завдання діяльності воєводської туристичної комісії входили:

- поліпшення умов подорожей по території воєводства;
- підвищення рівня сервісу готельно-ресторанного бізнесу, місць відпочинку;
- поліпшення комунікації (в тому числі залізничної, автобусами й особистими автомобілями, засобами водного транспорту);
- популяризація екскурсій, особливо в молодіжному та шкільному середовищі;
- створення будинків і баз відпочинку тощо [8, s. 34-37].

Міністерство внутрішніх справ доповнило перелік функцій комісій питаннями громадського здоров'я: розвитку місць відпочинку і курортів, їх реклами, створення спілок власників вілл і пансіонатів та ін.

У 1931 р. міністерство громадських робіт провело реформу діяльності воєводських туристичних комісій. Вони повинні були стати дорадчим органом при воєводі. Розвиток туризму на території воєводства передбачалося здійснювати за рахунок:

- підвищення рівня готельного та ресторанного бізнесу;
- поліпшення умов перебування на території курортів і місць відпочинку;
- поліпшення залізничного, автобусного та водного сполучення;
- будівництва туристичних баз та баз відпочинку, будинків для ночівлі шкільних туристичних груп;
- ініціювання створення туристичних організацій, пошкваллення їх діяльності, об'єднання близьких за цілями організацій в одну і т.д.;
- надання допомоги туристичним організаціям у справі навчання і підвищення кваліфікації екскурсоводів та туристичних провідників;
- ініціювання та підтримання високої активності місцевих спілок підтримки туризму, надання їм допомоги в справі популяризації туризму;
- співпраці з Державною комісією охорони природи і фахівцями реставраційної сфери та ін. [9, s. 41-46].

У 1922 р. розпорядженням міністерства охорони здоров'я були створені при воєводських управліннях комісії у справах літніх таборів. Їх метою, як і Тимчасової ради з питань літніх таборів на загальнодержавному рівні, стала координація діяльності влади щодо забезпечення дітей та молоді

можливістю для літнього відпочинку на природі. Комісії зобов'язувалися брати участь в організації у воєводствах діяльності літніх таборів, здійснювати координацію і нагляд за їх діяльністю, підтримку локальних ініціатив у цій сфері, розподіл коштів між таборами та ін. [10, s. 164-179]. Проіснували воєводські комісії у справах літніх таборів до 1938 р., коли їх функції перейняли відповідні відділи воєводських управлінь.

Безліч практичних питань, пов'язаних зі сферою туризму, відпочинку та подорожей, перебувало в сфері відповідальності повітових старост. На рівні повітів видавалися концесії на ведення готельного бізнесу, відкриття пансіонатів і постійних дворів. Староста повинен був стежити за дотриманням санітарних норм підприємствами тимчасового розміщення, видавати дозволи на проведення ремонтно-будівельних робіт, здійснював нагляд за діяльністю громадських організацій і об'єднань, видавав індивідуальні та групові паспорти для виїзду за кордон, дозвіл на тимчасове перебування на територіях, прилеглих до державного кордону. У його компетенцію входили охорона та контроль раціонального використання туристично-рекреаційних ресурсів, об'єктів історико-культурної спадщини та ін. Свої функції староста здійснював за допомогою староства (повітової адміністрації), до компетенції якого входили питання: громадських об'єднань, паспортів, прописки, господарської діяльності, полювання і риболовлі, автомобільних доріг загального користування і водних шляхів сполучення, питання мистецтва і культури та ін. З 1920 р. питаннями туризму в повітових адміністраціях займалися: перший відділ (питання підприємництва та культури), другий відділ (паспорти і прописка, діяльність громадських організацій), третій відділ (полювання, рибальство, охорона навколишнього середовища). З 1930 р. повітова адміністрація ділилася на департаменти, структуру і кількість яких визначав воєвода, виходячи із специфіки повіту [11].

У системі державного регулювання туризму в міжвоєнній Польщі і втілення в життя державної політики у цій сфері окремо перебували державні установи, що не вважалися органами територіального і місцевого управління.

У межах дирекцій державних залізниць, що були органами міністерства комунікацій, діяли експлуатаційні відділи, у структуру яких входили серед іншого пасажирські, технічні, шляхові та інші відділи. В межах відділу руху функціонував пасажирський та технічний підвідділ, працівники якого займалися, в тому числі, розкладом руху поїздів, різними питаннями перевезення пасажирів у національному і міжнародному сполученні, питаннями туризму та його розвитку з точки зору зацікавленості залізниці. В межах торговельно-тарифного відділу діяв підвідділ тарифів, що займався, як випливає з його назви, тарифами на перевезення пасажирів і багажу, питаннями туристичного руху і розвитку спорту, діяльністю бюро подорожей та ін.

В 1931 р. при деяких окружних дирекціях були утворені в якості консультативних органів окружні туристичні комісії, які очолювали референти з питань туризму. Референти мали володіти достатніми знаннями в сфері туризму і краєзнавства всієї країни і займатися питаннями ініціювання та організації екскурсій, підтримкою екскурсійних заходів та ініціатив, які проводилися туристичними підприємствами, громадськими організаціями або краєзнавчими товариствами, питаннями поліпшення умов подорожі залізницею по території округу, розробляти пропозиції щодо оптимізації розкладу руху поїздів для потреб туристів і відпочиваючих, ініціювання створення туристичних інформаційних пунктів на об'єктах залізничної інфраструктури, надавати допомогу в організації розміщення та перебування туристів та ін. Референт входив до складу воєводських туристичних комісій, території яких охоплювала окружна дирекція, і був зобов'язаний підтримувати тісний контакт із референтами з питань туризму відповідних воєводських адміністрацій. Референти періодично зустрічалися на з'їздах, де давали звіт про свою діяльність і обговорювали плани на майбутнє [12, s. 94-101].

Органи місцевого самоврядування в 1920-ті рр. не виказували особливої зацікавленості питаннями розвитку туризму. Як наголошується в звіті Міжміністерської комісії з вивчення питань туризму, органи самоуправління у повітах не бажали виділяти кошти на розвиток туризму, адже розвиток як внутрішнього, так і міжнародного туризму приносив відчутні доходи тільки великим містам, курортним місцевостям та їх околицям.

У 1930-ті рр. ситуація поступово почала змінюватися, деякі органи місцевого самоврядування вже звертали увагу на туризм і його можливості у справі поживлення локального соціально-економічного розвитку. У цьому чималу роль відіграв Союз повітів, створений у 1932 р.

В межах Союзу повітів у травні 1935 р. був створений туристично-рекреаційний департамент, завданням якого стала координація акцій із організації відпочинку в повітах. На сторінках офіційного видання союзу – тижневика «Самоврядування» – безкоштовно містилася реклама місць відпочинку в різних гмінах і повітах. У 1938 р. було створено туристично-інформаційне бюро, яке мало сприяти пропаганді та організації відпочинку городян у сільських гмінах і повітах.

Висновки і перспективи подальших досліджень у даному напрямі. Таким чином, у міжвоєнній Польській Республіці органом територіальної адміністрації, який володів широкими повноваженнями в сфері туризму, став воєвода. Хоча організаційно його функції найчастіше були розосереджені за різними підрозділами воєводського управління. На рівні повітів окремі питання сфери туризму вирішував староста. Крім того, значна роль у системі державного регулювання туризмом відводилася окружним дирекціям залізниці. Свій посильний внесок у справу розвитку туризму вносили і органи та службовці місцевого самоврядування – старости і повітові референти у справах туризму. Саме їх діяльність безпосередньо впливала на розвиток туризму та відпочинку на окремих територіях II Речі Посполитої, в тому числі й у Західній Білорусії та Західній Україні. Незначна кількість і поверховість досліджень, присвячених історії міжвоєнного туризму на цих землях, залишає дану тему актуальною і понині.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Butowski L. Organizacja turystyki w Polsce: przegląd struktur / L. Butowski. – Warszawa : Agencja Promocji Turystyki «Mart», 1996. – 175 s.
2. Chelmecki J. Państwowe i społecznie inicjatywy rozwoju ruchu turystycznego i krajoznawczego w Polsce w latach 1919–1939 / J. Chelmecki // Przełomy w Historii. Pamiętnik. – T. 3. – S. 453-476.
3. Ćwikła L. Prawne aspekty rozwoju turystyki w Polsce w latach 1918-1939 / L. Ćwikła. – Lublin : KUL, 2011. – 560 s.
4. Gaj J. Zarys historii turystyki w Polsce w XIX i XX wieku / J. Gaj. – Poznań : AWF, 2001. – 172 s.
5. Gawkowski R. Wypoczynek w II Rzeczypospolitej: kurorty, rekreacja, zabawa / pod red. D. Konitor. – Bielsko-Biała : Dragon, 2011. – 112 s.
6. Kulczycki Z. Zarys historii turystyki w Polsce / Z. Kulczycki. – Warszawa : Sport i Turystyka, 1977. – 198 s.
7. Leszczycki S. Uzdrowiska Polski: ich rozmieszczenie oraz rozwój w latach 1921-1938 / S. Leszczycki. – Kraków : [b.n.w.], 1939. – 216 s.
8. Leszczycki S. Współczesne zagadnienia turystyki / S. Leszczycki. – Kraków : [b.n.w.], 1937. – 106 s.
9. Reczek W. Model organizacyjny turystyki w Polsce / W. Reczek. – Warszawa : Sport i Turystyka, 1969. – 217 s.
10. Szymański L. Kultura fizyczna w polityce II Rzeczypospolitej / L. Szymański. – Wrocław : Akademia Wychowania Fizycznego w Wrocławiu, 1997. – 312 s.
11. Umiński J. Działalność organów administracji państwowej w dziedzinie turystyki w województwie pomorskim w latach 1924-1939 / J. Umiński [електронний ресурс]. – режим доступу: http://khit.pttk.pl/index.php?co=tx_wojkomtur.
12. Zawistowska H. Zmiany w strukturze organizacyjnej turystyki w Polsce / H. Zawistowska. – Warszawa : [b.n.w.], 2008. – 208 s.

REFERENCES

1. Butowski L. (1996), Organizacja turystyki w Polsce: przegląd struktur, Agencja Promocji Turystyki «Mart», Warszawa, 175 s.
2. Chelmecki J., Państwowe i społecznie inicjatywy rozwoju ruchu turystycznego i krajoznawczego w Polsce w latach 1919–1939, Przełomy w Historii. Pamiętnik, T. 3, S. 453-476.
3. Ćwikła L. (2011), Prawne aspekty rozwoju turystyki w Polsce w latach 1918-1939, KUL, Lublin, 560 s.
4. Gaj J. (2001), Zarys historii turystyki w Polsce w XIX i XX wieku, AWF Poznań, 172 s.
5. Gawkowski R. (2011), Wypoczynek w II Rzeczypospolitej: kurorty, rekreacja, zabawa, pod red. D. Konitor, Bielsko-Biała: Dragon, 112 s.
6. Kulczycki Z. (1977), Zarys historii turystyki w Polsce, Sport i Turystyka, Warszawa, 198 s.
7. Leszczycki S. (1939), Uzdrowiska Polski: ich rozmieszczenie oraz rozwój w latach 1921-1938, Kraków: [b.n.w.], 216s.
8. Leszczycki S. (1937), Współczesne zagadnienia turystyki, Kraków: [b.n.w.], 106 s.
9. Reczek W. (1969), Model organizacyjny turystyki w Polsce, Sport i Turystyka, Warszawa, 217 s.
10. Szymański L. (1997), Kultura fizyczna w polityce II Rzeczypospolitej, Akademia Wychowania Fizycznego w Wrocławiu, Wrocław, 312 s.
11. Umiński J. (2008), Działalność organów administracji państwowej w dziedzinie turystyki w województwie pomorskim w latach 1924-1939, [Electronic resource], Mode of access: http://khit.pttk.pl/index.php?co=tx_wojkomtur_1. – Date of access: 18.08.2015.
12. Zawistowska H., Zmiany w strukturze organizacyjnej turystyki w Polsce, Warszawa: [b.n.w.], 208 s.

УДК: 94 (477. 82) „192/193”

Футала В. П.,

д.і.н., проф. кафедри історії України, Дрогобицький державний педагогічний університет ім. І. Франка, м. Дрогобич

ЦЕНТРИСТСЬКИЙ РУХ ЗАХІДНОЇ УКРАЇНИ 1920-1930-х рр. КРИЗЬ ПРИЗМУ СУЧАСНОЇ ВІТЧИЗНЯНОЇ БІОГРАФІКИ*

***Анотація.** У статті проаналізовано різножанрову історико-біографічну літературу, створену сучасними українськими істориками і присвячену центристському рухові Західної України 20-30-х рр. ХХ ст. Предметом висвітлення стали в основному персонологічні студії, звернено увагу на довідкові видання та праці загального характеру, що містять біографічний матеріал. З'ясовано специфіку історіографічної ситуації, персоніфіковано внесок дослідників у вивчення теми, окреслено коло недостатньо вивчених питань і перспективні напрями подальших наукових пошуків.*

Ключові слова: історіографія, історичний персонаж, біоісторіографія, просопографічне джерело, історичний портрет.

Futala V. P.,

PhD hab. (History), Professor of the Department of History of Ukraine, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, Drohobych

CENTRIST MOVEMENT OF WESTERN UKRAINE 1920s-1930s IN THE LIGHT OF MODERN NATIVE BIOHRAPHS

***Abstract.** The article provides an analysis of multi-genre historical-biographical literature on the centrist movement of the Western Ukraine of 1920s-1930s, created by contemporary Ukrainian historians. Its subject of elucidation is predominantly personological studies, the attention is also called to referential works and publications of general character, that contain bibliographical material. The specificity of historiographic situation is clarified, the contribution of the researches into the subject study is personified, insufficiently studied questions and perspective directions of the further scientific researches are outlined.*

Keywords: historiography, historical personage, bio-historyography, prosopographic source, historical portrait, Ukrainian centrist movement.

Постановка проблеми. Історична наука завжди відводила належне місце висвітленню життєвого шляху видатних особистостей. Історико-біографічні дослідження в незалежній Україні, порівняно з попереднім історіографічним періодом, піднялися на якісно новий щабель, набули нового дихання. Увагу дослідників привернули імена тих людей, які впливали на розвиток українського суспільно-політичного та культурно-національного життя, відіграли вагому роль у самоствердженні української нації і чий життєвий досвід заклав основу формування новітньої ідентичності українців. До таких належали й провідні діячі легального українського політичного табору у міжвоєнній Польщі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Створена за останні два з половиною десятиліття фахова література з літопису центристських партій вимагає її наукової експертизи, що, безумовно, сприятиме продовженню пошукової роботи. Історіографії українських політичних рухів принагідно торкнулися С. Віднянський, Л. Зашкільняк, М. Кучерепа, О. Красівський, К. Кондратюк і О. Сухий у працях, присвячених становищу західноукраїнських земель у складі Другої Речі Посполитої та українсько-польським взаєминам у міжвоєнний період. Значним ступенем узагальнення позначена й стаття М. Кугутяка, в якій з'ясовано стан дослідження історії української націонал-демократії 1918-

* Публікація містить результати досліджень, проведених при грантовій підтримці Державного фонду фундаментальних досліджень за конкурсним проектом Ф77/80-2018.

1939 рр.¹. Проте біоісторіографія центристського руху перебуває на початковій стадії вивчення. Лише окремі її фрагменти висвітлено в наукових роботах Л. Бурачок², Ю. Древницького³, Я. Комарницького⁴, А. Прокопа⁵, І. Скакальської⁶, Л. Шептицької⁷, О. Швед⁸ та інших авторів.

Постановка завдання. Автор ставить собі за мету здійснити комплексний аналіз досліджень сучасних українських істориків, присвячених діяльності національно-державницьких партій Західної України у 1920-1930-х рр. в контексті окремих історичних персоналій, з'ясувати фактологічну наповненість і тематичну репрезентативність просопографічних джерел та обґрунтувати перспективи подальших наукових пошуків.

Виклад основного матеріалу дослідження. Передусім охарактеризуємо специфіку історіографічної ситуації.

Великому поживленню наукового інтересу до проблем партійно-політичного життя українців у міжвоєнній Польщі сприяють нова суспільно-політична атмосфера в Україні, відродження національних традицій української історичної науки, вільний доступ учених до архівосховищ, наплив в Україну праць представників української діаспори тощо. Після 1991 р. зусиллями провідних вітчизняних учених знято ідеологічні нашарування часів комуністичної епохи, переосмислено основні віхи історичного минулого західних українців, об'єктивно визначено місце і роль національно-державницьких сил у боротьбі за незалежність і соборність України.

Щоправда, сучасні українські дослідники ще не виробили усталеного підходу до класифікації західноукраїнського політичного спектра. Це пояснюється тим, що вчені застосовують різні критерії для визначення характеру суб'єктів політичного процесу. Та попри це вважаємо вартим уваги аналіз політичної структури західноукраїнського суспільства, зроблений Я. Грицаком. Історик зараховує до центристського табору, по суті, увесь “легальний сектор” незалежно від статусу в тогочасній політичній системі Польщі (проурядові чи опозиційні партії). Лояльність центристських партій до Польської держави, як правильно зауважив автор, була вимушеним кроком⁹.

В умовах державної незалежності України спостерігається потяг науковців до публікації історичних та історіографічних пам'яток, тематичних збірників документів, у т. ч. й із аналізованої нами проблеми. Так, завдяки старанням учених Інституту історії і політології Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника побачили світ збірки документів¹⁰, для яких характерним є персональний вимір історії відродження західноукраїнських політичних партій та громадських організацій, їхньої територіальної розбудови, головних завдань, методів і засобів протистояння польському режимові. До них увійшли, зокрема, заяви, промови і виступи, інтерв'ю, реферати і статті, листи, чільних діячів Українського національно-демократичного об'єднання (УНДО) – Дмитра Левицького, Василя Мудрого, Степана Барана, Дмитра Паліва та ін. Таке ж спрямування має й збірка документів і матеріалів, складена М. Кугутяком¹¹.

Збірник пам'яті про Мілену Рудницьку¹², упорядкований М. Дядюк, містить листування, статті та виступи громадсько-політичної діячки про організацію Всеукраїнського національного конгресу, пацифікаційну акцію осені 1930 р. та її обговорення у польському парламенті і на міжнародній арені, Голодомор 1932-1933 рр., тексти промов, заяв, внесень М. Рудницької на засіданнях сейму та сеймових комісій за 1928-1934 рр., які дозволяють проаналізувати форми і методи діяльності УНДО щодо захисту українського шкільництва. У збірнику документів, виданому Волинським державним університетом ім. Лесі Українки під назвою “Роде наш красний...”¹³, поміщені тексти промов українських послів і сенаторів від Волині (Сергія Хруцького, Олени Левчанівської, Михайла Черкавського та інших) за 1922-1928 рр.

Я. Комарницький упорядкував і видав добірку наукових, науково-популярних та публіцистичних праць одного з лідерів української націонал-демократії Василя Мудрого¹⁴. Це статті у пресі й видані окремими брошурами праці на різні теми суспільно-політичного життя Галичини міжвоєнного періоду, виступи на засіданнях ЦК і з'їздах УНДО, польському сеймі, спогади. Матеріали, що розкривають різноманітні аспекти діяльності В. Мудрого, дають змогу простежити його вплив на події того часу в національному регіоні. Серед праць вагоме місце посіли ті, що відбивають перипетії партійно-політичного життя західних українців та українсько-польських взаємин. Окрему групу склали

публікації, присвячені діяльності Українського таємного університету у Львові. Упорядник збірника слушно констатує: “Наукова й публіцистична цінність праць В. Мудрого незаперечна. У них – не тільки унікальний фактологічний матеріал, а й також цікаві авторські візії стосовно проблем становлення української нації”¹⁵.

Тепер з’ясуємо такі питання, як проблематика історично-біографічних досліджень, характер публікацій, наукові інтерпретації, персональний внесок учених у вивчення задекларованої теми.

Найбільше увагу науковців привернули провідні діячі західноукраїнської націонал-демократії. До таких належав Михайло Галущинський, життя і діяльність якого детально реконструював А. Прокіп. У кандидатській дисертації і численних статтях він зобразив М. Галущинського постаттю, яка зробила вагомий внесок у процес створення української державності, сприяла розвитку національної самосвідомості західних українців. Автор довів, що М. Галущинський був теоретиком й організатором освітньої праці в Галичині, вперше започаткував і обґрунтував новий напрям в українській культурі – освіту для дорослих. Свої лідерські здібності він найповніше реалізував на посаді голови товариства “Просвіта”, для якого розробив програму розвитку, сприяв відновленню і створенню нових філій і читалень, налагодив і значно розширив видавничу діяльність. Саме за час головування М. Галущинського “Просвіта” у своїй діяльності вийшла на якісно новий рівень, стала найбільшою українською культурно-освітньою організацією. Політичні уподобання М. Галущинського були пов’язані з національно-демократичною течією, репрезентованою народно-трудовою партією, а згодом УНДО. Обраний від УНДО до польського сенату, потім сейму, став одним із лідерів парламентського представництва. Як депутат задекларував позицію українців у питаннях освіти та шкільництва, розвитку національних громадських організацій; виступив одним із ініціаторів нормалізації українсько-польських взаємин; у політичній і парламентській діяльності послідовно дотримувався демократичних методів боротьби за права українського народу¹⁶.

Одним із лідерів західноукраїнського політикуму міжвоєнного періоду був Василь Мудрий. Цілісний образ цього діяча створив Я. Комарницький¹⁷. Автор показав, що громадська робота В. Мудрого знайшла закономірне й послідовне продовження у товаристві “Просвіта”. Він був організатором відродження товариства у міжвоєнний період, підтримував створення нових філій і читалень, розвиток бібліотечної та видавничої справ, став фундатором ряду видань. Найбільш результативною була праця у Комітеті будови пам’ятника Іванові Франку та Діловому комітеті допомогти голодуючим у радянській Україні. В. Мудрий мав великий вплив на діяльність часопису “Діло”, його інтелектуальні та організаторські здібності високо поціновано в середовищі УНДО (протягом 1927-1935 рр. виконував обов’язки головного редактора часопису). У численних статтях, опублікованих у періодичних виданнях “Діло”, “Свобода”, “Національна політика” та ін., відстоював права українців у Польщі, намагався правдиво показати реальний стан справ у радянській Україні та політику більшовиків.

Як довів Я. Комарницький, насиченою була політична та парламентська діяльність В. Мудрого. У 1925 р. він – один із засновників УНДО, а у 1935-1939 рр. – голова партії. В. Мудрий відіграв важливу роль у формуванні ідеології УНДО та став активним провідником основних програмних засад партії: соборність, державність, демократія. Він різко засуджував радянофільство, дотримувався легальних, демократичних методів боротьби за права українського народу, виступив противником радикальних дій, не сприймав тактику боротьби УВО – ОУН. А те, що в УНДО була опозиція до політики “нормалізації”, яку проводив В. Мудрий, є доказом того, що в українському партійно-політичному житті міжвоєнного періоду існувала демократія з правом критики всередині власної партії. Водночас він був активним прихильником консолідації українських національно-демократичних сил у боротьбі проти наступу польського режиму. Обраний представником від УНДО до польського парламенту (у 1935 та 1938 рр.), В. Мудрий став одним із лідерів українського представництва у парламенті, віце-маршалком сейму. У парламенті він робив усе, що тоді було можливим, для захисту прав та репрезентації інтересів українського народу, активно розвінчував антиукраїнську політику.

Таким чином, підсумовує Я. Комарницький, до 1930 р. В. Мудрий негативно ставився до польської влади, у 1931-1935 рр. шукав компроміс, протягом 1935-1938 рр. проводив політику нормалізації, а з грудня 1938 р. перейшов в опозицію. “Двадцятирічний період перебування Галичини в складі Польщі, – пише автор, – довів, що зденационалізувати свідому націю на її рідній землі – не можливо. У цьому велика заслуга В. Мудрого, котрий приклав багато зусиль, щоб плекати український самостійницький і соборницький ідеал та поглиблювати українську політичну думку”¹⁸.

Яскравою постаттю в суспільно-політичному житті Західної України став С. Баран – провідний діяч УНДО, один із організаторів Українського клубу в польському парламенті. До недавнього часу про нього у нашому розпорядженні були фрагментарні відомості. І лише стараннями Л. Шептицької ця прогалина в основному заповнена. У кандидатській дисертації авторка з'ясувала, що, увійшовши до складу Тіснішого народного комітету Української народно-трудової партії (УНТП) у 1921 р., С. Баран підтримував об'єднавчі зусилля в національному таборі Західної України, але водночас виступав прихильником “реальної політики”. У 1925-1939 рр. незмінно обирався членом ЦК УНДО; належав до поміркованого центристського крила, яке виступало, передусім, за виконання урядами міжвоєнної Польщі міжнародних зобов'язань щодо українців. Л. Шептицька показала, що С. Баран, будучи обраним чотири рази (1928, 1930, 1935, 1938) до польського сейму, став одним з найактивніших послів Української парламентської репрезентації (УПР). Використовуючи всі форми парламентської діяльності, захищав ідею справедливого розв'язання українського питання в Польщі. У липні 1937 р. політик став співавтором пам'ятної записки УПР “Криза нормалізації польсько-українських відносин”, в якій на підставі численних фактів доводив, що польська влада не змінила свого ставлення до українців¹⁹.

До когорти діячів, які пробуджували суспільну думку, сприяли становленню державних, політичних і громадських інституцій українства належав Степан Витвицький. Окремі фрагменти життєвого шляху цього історичного персонажа висвітлили М. Литвин, С. Макарчук, М. Кугутяк, М. Швагуляк та ін., однак найповніше його політичний портрет представлений у науковому доробку О. Швед. В епіцентрі дослідницької уваги перебували державотворча робота політика в складі органів влади Західно-Української Народної Республіки, його громадська праця на Дрогобиччині у 1920-1930-х рр., організаційно-політична робота в УНДО, а також парламентська діяльність у другій половині 1930-х рр. Зокрема, авторка показала, що С. Витвицький увійшов до правової комісії польського сейму. Тому більшість інтерпеляцій, що вносились ним – колишнім дипломатом ЗУНР, стосувалися порушення законодавства польською владою, передусім, у національно-культурній сфері. Значного розголосу набували його виступи в парламенті під час дискусії над бюджетом²⁰.

На українське суспільно-політичне життя Західної України, зокрема Перемишльської землі, в першій половині ХХ ст. здійснив помітний вплив визначний громадсько-політичний діяч, адвокат і журналіст Володимир Загайкевич. Його організаційно-політичну діяльність у середовищі української націонал-демократії, працю у вищому законодавчому органі Польщі у 1928-1935 рр. ґрунтовно дослідив А. Півень²¹. Історик з'ясував, що, починаючи з 1922 р., В. Загайкевич підтримував конструктивні контакти з еміграційним урядом ЗУНР, виступав противником “реальної політики”, намагався об'єднати зусилля краян на ґрунті “органічної праці”. Разом із відомим громадським діячем Теофілом Кормошем він перебував в авангарді суспільно-політичних процесів у Перемишльському повіті, особливо після створення у 1926 р. місцевого Народного Комітету УНДО. Його організаційна діяльність була тісно пов'язана зі щоденними проблемами українців, зокрема, захистом національного шкільництва, кооперативного руху, розбудовою партійних осередків у краї²².

Про чільних діячів УНДО Дмитра Левицького, Володимира Целевича та Володимира Охримовича у нашому розпорядженні є лише поодинокі статті авторства Б. Лаврука, М. Книш та І. Косар. Так, перший автор довів, що голова УНДО протягом 1928-1930-го рр. доклав чимало зусиль задля консолідації представлених у польському сеймі українських політичних сил. Однак це не принесло бажаних результатів. Значно більших успіхів було досягнуто при створенні блоку непольських народів у парламенті²³. М. Книш, розглянувши політологічні праці В. Целевича, визначила його ставлення до чільних проблем українського державотворення 1918-1923 рр.²⁴. Зосередивши увагу на державотворчій діяльності В. Охримовича в період ЗУНР, І. Косар дійшла висновку, що політик виступав за мирне вирішення польсько-українського конфлікту на платформі збереження національних прав українців²⁵. В іншій публікації І. Косар показала, що В. Охримович упродовж всього періоду керівництва УНТП (1923) і після залишення посади голови партії проводив політику стримування протиборства у національно-державницькому таборі, прагнув до збереження єдності в крайовому партійному центрі, взяв активну участь у консолідаційних процесах, що, зрештою, дійшло до створення у 1925 р. Українського національно-демократичного об'єднання²⁶.

Помітне місце в західноукраїнському націонал-демократичному середовищі посів Степан Федак. Основні віхи життя і діяльності цієї непересічної постаті подали З. Баран²⁷ і С. Гелей (у співавторстві з М. Нагірним)²⁸. Гадаємо, що невдовзі з'явиться дисертаційна робота на цю тему івано-франківського

історика Богдана Савчука. З-під пера цього дослідника вже вийшло декілька публікацій про діяльність С. Федака напередодні і під час Першої світової війни.

Активним членом УНДО (у 1929 р. увійшов до складу ЦК партії), депутатом польського сейму (1930-1939), членом Української парламентської репрезентації на конгреси національних меншостей й у справах українських петицій до Ліги Націй був Зиновій Пеленський. Станом на тепер маємо одну фахову публікацію С. Гелея²⁹, в якій акцентовано на участі цього історичного діяча в українському кооперативному русі міжвоєнного двадцятиліття. Слід мати на увазі, що тоді виявив велику активність й інший Пеленський – Зенон (журналіст, член-засновник Організації українських націоналістів, у 1935-1939 рр. діяч УНДО, головний редактор його офіційного органу “Свобода”), про якого, на жаль, знаходимо лише коротку інформацію в довідкових виданнях або в працях з історії ОУН та української націонал-демократії.

Співзасновником і членом ЦК УНДО (1925-1933), депутатом варшавського сейму (1928-1930), прихильником радикальної політики був Дмитро Паліїв. Піонером у цій ділянці біографічних студій можна вважати М. Швагуляка, який 2000 р. опублікував науково виважену статтю³⁰. Як слушно зауважив автор, Д. Паліїв у своїй політичній еволюції опинився на межі між двома середовищами: з одного боку – ліберально-демократичне УНДО, в якому очолювана ним націоналістична група на зламі 1920-1930-х рр. наштовхнулася на сильний опір “поміркованих” елементів і поступово втрачала вплив на партійну політику, а з іншого, – радикальний націоналізм, що в пошуках організаційних форм та ідейно-політичних підстав власного розвитку змусив своїх прибічників робити вибір між двома силовими полями українського організованого громадянства³¹. Новою працею на цю тематику стала кандидатська дисертація О. Медвідь, у якій зроблено спробу охопити весь революційний та військово-політичний шлях Д. Паліїва, тобто від 1914 до 1944 р.³² Натомість Н. Іщук-Пазунок зосередилася на вивченні його громадсько-політичної і публіцистичної діяльності у міжвоєнний період³³.

Вже мовилося про внесок М. Дядюк в увіковічення засобом друкованого слова пам’яті про Мілену Рудницьку, яка, до речі, тісно співпрацювала з національно-демократичним середовищем. Заслужують на увагу статті М. Богачевської-Хом’як³⁴, О. Красівського³⁵ та М. Гачковського³⁶, в яких на основі багатого джерельного матеріалу відтворено основні життєві віхи героїні, а саме: діяльність на “жіночій ниві” (вислів М. Богачевської-Хом’як – *В. Ф.*), в польському сеймі та міжнародній арені, участь у творенні 1937 р. Контактного комітету – неофіційного представницького органу українських партій та організацій Галичини на протипагу політиці “нормалізації” тощо. Пізнавальне значення мають й публікації науково-популярного характеру Л. Онишко³⁷, О. Ісаюк³⁸ та ін. Проте об’ємне дослідження історії життя та боротьби М. Рудницької залишається поки що у перспективі.

На лівому фланзі центристського руху перебували Українська радикальна партія (із 1926 р. – Українська соціалістично-радикальна партія) (УРП-УСРП) та Українська соціал-демократична партія (УСДП). О. Жерноклеєв та І. Райківський зарекомендували себе як автори серії біографій про відомих діячів української соціал-демократії. У поле наукового зацікавлення істориків потрапили Володимир Старосольський, Володимир Темницький, Лев Ганкевич, Микола Ганкевич, Порфир Буняк, Антін Чернецький та інші діячі УСДП. У спільній монографії³⁹ та багатьох статтях О. Жерноклеєва та І. Райківського крізь призму індивідуальної психології, думок і переконань, конкретних кроків лідерів УСДП показано їх вплив на практичну роботу соціал-демократії, партійно-політичне життя і національно-визвольну боротьбу українського народу.

Заслугою Ю. Древницького є всебічне дослідження багатогранної постаті В. Старосольського. У кандидатській дисертації і монографії 2012 р.⁴⁰ історик зобразив свого героя людиною, котра до останніх своїх днів була віддана соціал-демократичній ідеї. Доведено, що В. Старосольський взяв активну участь у заходах щодо відновлення УСДП у 1928 р. Він увійшов до складу ЦК партії, куди переобирався двічі, на з’їздах у 1934 і 1937 рр., долучився до видання партійних часописів “Професійний вістник”, “Вперед”. У жовтні 1937 р. на VIII з’їзді УСДП В. Старосольського було обрано головою партії. Як партійний лідер він виступав за незалежну соборну Українську державу з соціалістичним ладом, обстоював нерозривну єдність національного і соціального питання у визвольній боротьбі. В умовах великодержавної політики польського уряду і сталінського погрому українства в радянській Україні в 1930-х рр. політик підтримував спроби консолідації легальних українських партій національно-державницького табору.

На переконання Ю. Древніцького, В. Старосольський послідовно боронив пріоритет загальнонаціонального над вузькопартійними інтересами⁴¹.

У дослідженні С. Стрельбицької М. Ганкевич постав як організатор робітничого руху в Галичині, співзасновник УСДП і соціалістичний теоретик. Як довела авторка, на початку 1920-х рр. політик пропагував ідею тісної співпраці соціалістичних партій Польщі і Галичини. Нерозуміння причин та змісту польсько-українського протистояння відбилося на лінії його поведінки в УСДП, що вело до конфлікту у партійному середовищі. Якщо молоді члени партії рішуче захищали національні перспективи в програмі партії, то М. Ганкевич залишався у фарватері ілюзій польсько-українського конформізму і поєднання⁴².

Основні віхи життєпису багатолітнього голови УРП-УСРП (1918-1930), посла до сейму Другої Речі Посполитої (1928-1930) Лева Бачинського знайшли відображення в науково-популярних працях Ф. Погребенника⁴³ та В. Бабія⁴⁴. Автори звернули найбільше уваги на діяльність політика в період Західноукраїнської Народної Республіки.

Натомість у нашому розпорядженні є добротне дослідження О. Горбачик про секретаря УРП-УСРП (1925-1939), редактора її тижневика “Громадський Голос” (1929-1939) Матвія Стахів⁴⁵. Авторка відтворила цілісну картину його громадсько-політичної діяльності в партії, на міжнародних форумах, українських самоврядних інституціях Галичини, показала роль діяча у піднесенні національної свідомості західних українців. З’ясовано, що М. Стахів був одним з ініціаторів об’єднання у 1926 р. Української партії соціалістів-революціонерів і УРП. У ході обговорення програми новопосталої політичної сили – УСРП, він обґрунтовував концепцію об’єднання українських земель у самостійну Українську Трудову Республіку з переходом усієї повноти влади до рук трудового народу. Працюючи в Секретаріаті та Головній управі УСРП, виявив себе як один із ідеологів партії, розробник проектів резолюцій її керівних органів, великою мірою впливав на вироблення тактики соціалістів-радикалів. У 1930-х рр. осуджував політику “нормалізації” польсько-українських взаємин, яку здійснювала УНДО. Водночас обстоював ідею консолідації українського національно-державницького табору в рамках Всеукраїнського національного конгресу та Контактного комітету⁴⁶.

І. Скакальська простежила життєвий і громадський шлях Семена Жука як типового представника української інтелігенції на Волині⁴⁷. Авторка з’ясувала його роль в кооперативному русі, функціонуванні місцевой “Просвіти”, висвітлила парламентську діяльність активного діяча УСРП і, назагал, визначила його вплив на розвиток національно-визвольного руху українського народу у міжвоєнний період ХХ ст.

У докторській дисертації і монографії 2013 р.⁴⁸ І. Скакальська комплексно дослідила політико-соціальні виміри та етнокультурні трансформації української еліти Західної Волині у 1921-1939 рр. Зокрема, з’ясувала джерела становлення, соціальне становище, особливості діяльності передової верстви українського народу крізь призму громадських товариств, партій та роботи парламенту. Показано, що українська еліта сприяла розвитку освіти, культури, заохочувала земляків брати участь у кооперативному русі. Розглянуто релігійну еліту як систематизуючий елемент духовних цінностей народу. Охарактеризовано та визначено провідні ідеї наукових і публіцистичних творів інтелігентів. Доведено, що зростання національної свідомості та політичної активності українського населення, яким позначене життя Західної Волині 20-30-х років ХХ ст., спричинене діяльністю еліти.

Праве крило центристського табору було представлено політичними партіями, які генерували консервативні традиції в суспільно-політичному житті західних українців. Такими були, зокрема, Українська християнська організація (УХО) та Українська католицька народна партія (з 1932 р. – Українська народна обнова) (УКНП-УНО). Л. Бурочок та О. Зелена присвятили свої дослідження громадсько-політичній діяльності та науково-теоретичній спадщині ідеолога суспільно-християнського руху Осипа Назарука. Так, перша авторка показала, що після повернення О. Назарука в Галичину, протягом 1928-1939 рр. продовжувалася його подальша еволюція до католицизму і консерватизму. Очолюючи редакцію “Нової Зорі”, працюючи в УХО, УКНП, УНО, “Скалі”, він спричинився до утвердження консервативної політичної течії в західноукраїнському суспільстві 1930-х рр. О. Назарук, як і весь український консервативно-клерикальний табір, виступав за нормалізацію польсько-українських відносин на засадах національно-територіальної автономії українських земель у складі Польщі. Разом із тим, політик був поборником консолідації західноукраїнського суспільства⁴⁹.

О. Зелена у політологічному аспекті систематизувала за тематичною спрямованістю науково-теоретичну спадщину О. Назарука у такі блоки: 1) відновлення Української держави у формі спадкової монархії; 2) значення партій у політичній структурі суспільства; 3) роль церкви як властивого творця модерної української нації; 4) формування геополітичного статусу України в Центральній-Східній Європі⁵⁰.

Дослідниця ствердила, що суспільно-політичні погляди О. Назарука не втратили своєї актуальності, вони можуть бути використані політичними лідерами, партійними і громадськими організаціями у процесі розбудови незалежної України, становлення демократично-правового суспільства⁵¹.

До інтелектуалів українського модерного консерватизму належав Степан Томашівський. Одним із перших, хто звернув увагу на роль політичного діяча у західноукраїнському консервативному русі, зокрема, у створенні УКНП, був М. Швагуляк⁵². Громадсько-політична діяльність С. Томашівського стала предметом аналізу Н. Халак⁵³, яка показала, що сформульований вченим погляд на українську державність і еволюційний шлях її досягнення контрастував із максималістськими програмами західноукраїнських партій. Будучи палким прихильником консервативної ідеї, С. Томашівський прагнув урівноважити радикальні тенденції в УНДО, утворити консервативне крило Об'єднання і надати журналу "Політика" характер головного теоретичного органу партії. Лише невдача плану змусила політика відмовитися від наміру створити осередок консервативного руху в рамках УНДО, а орієнтуватися на існуючу консервативну структуру Української християнської організації. Позиція Томашівського щодо української політики в Польщі і випрацювана ним програма налагодження польсько-українських стосунків була негативно сприйнята керівними колами УНДО, гетьманського руху та лівими партіями. Пропозицію автономії вони розцінювали як спровоковану С. Томашівським лінію "угоди" українського політичного руху із Польською державою. Н. Халак, услід за М. Швагуляком, також уважає С. Томашівського співтворцем ідеології і тактики УКНП⁵⁴.

Велику кількість біографічних сюжетів містять праці, присвячені політичній історії Західної України міжвоєнної доби ХХ ст., історії української націонал-демократії та українсько-польським взаєминам. З-поміж інших слід виділити монографії І. Васюти⁵⁵, І. Гаврилів⁵⁶, О. Красівського⁵⁷, М. Кугутяка⁵⁸ та І. Соляра⁵⁹.

Фрагменти індивідуальної діяльності представників західноукраїнського політикуму центристського спрямування містяться у п'ятому томі "Політичної історії України. ХХ століття", підготовленому колективом учених Інституту політичних і етнонаціональних досліджень НАНУ під керівництвом В. Трощинського⁶⁰. У сучасному історіографічному процесі помітне місце посіла довідкова біографістика. У цьому зв'язку слід згадати енциклопедичні видання, як-от: "Енциклопедія сучасної України" (станом на 2017 рік видано 18 томів), "Енциклопедія історії України" (у 10 томах), "Енциклопедія Львова" (тт. I – III), "Тернопільський енциклопедичний словник" (у 4 томах). У них об'єктивно висвітлено різні аспекти суспільно-політичного життя українців у міжвоєнній Польщі і подано безсторонню оцінку цілому рядові політичних і громадських діячів національного регіону України.

Висновки і перспективи подальших досліджень у даному напрямі. Отже, сучасний стрімкий злет біографічних досліджень, зростання загального інтересу до біографічного знання стали можливими завдяки незалежності України. Незважаючи на вагомі успіхи у вивченні центристського руху Західної України 1920-1930-х рр. з допомогою просопографічного методу, існує потреба продовжити пошукову роботу. Досі немає всеосяжних досліджень про життя і діяльність багатолітнього голови УНДО (1925-1935) Дмитра Левицького, а також його соратників по партії Володимира Охримовича, Володимира Целевича, Івана Кедрина-Рудницького, Мілени Рудницької, Антона Горбачевського, Володимира Бачинського, Зиновія Пеленського, Михайла Волошина. Зазначене стосується й голови УРП-УСРП (1930-1939) Івана Макуха. У нашому розпорядженні недостатньо біографічної інформації про українських соціал-демократів Антона Чернецького, Лева Ганкевича, Володимира Темницького та діяча радикальної партії Лева Бачинського. Історики в основному зосередили свою увагу на діяльності історичних діячів у контексті суспільно-політичних та культурно-освітніх процесів міжвоєнної доби ХХ ст. Тому актуальною залишається проблема врахування дослідниками всього комплексу фактів особистого, професійного, ситуативного і бібліографічного характеру, без чого неможливим є створення наукових біографій громадсько-політичних діячів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- ¹ Кугутяк М. Історіографія українського національно-демократичного руху (1918-1939 рр.) / М. Кугутяк // Галичина. Всеукраїнський науковий і культурно-просвітній краєзнавчий часопис. Івано-Франківськ, 2002. – № 8. – С. 54-69.
- ² Бурачок Л. В. Громадсько-політична діяльність Осипа Назарука (1883-1940 рр.): автореф. дис. ... канд. істор. наук: спец. 07.00.01 “Історія України” / Л.В.Бурачок. – Івано-Франківськ, 2006. – С. 5-6.
- ³ Древніцький Ю. Р. Громадсько-політична та наукова діяльність Володимира Старосольського (1878-1942): автореф. дис. ... канд. істор. наук: спец. 07.00.01 “Історія України” / Ю. Р. Древніцький. – Івано-Франківськ, 2010. – С. 6-7.
- ⁴ Комарницький Я.М. Громадсько-політична діяльність Василя Мудрого (1893-1966 рр.): автореф. дис. ... канд. істор. наук: спец. 07.00.01 “Історія України” / Я.М.Комарницький. – Львів, 2008. – С. 4-6.
- ⁵ Прокіп А. В. Громадська і політична діяльність Михайла Галущинського: автореф. дис. ... канд. істор. наук: спец. 07.00.01 “Історія України” / А. В. Прокіп. – Львів, 2003. – С. 6-8.
- ⁶ Скакальська І. Б. Діяльність Семена Жука у національно-визвольному русі українського народу на Волині у міжвоєнний період ХХ ст.: автореф. дис. ... канд. істор. наук: спец. 09.00.12 “Українознавство” / І. Б. Скакальська. – К., 2005. – С. 4-5.
- ⁷ Шептицька Л. Б. Громадсько-політична діяльність Степана Барана (1879-1953): автореф. дис. ... канд. істор. наук: спец. 07.00.01 “Історія України” / Л. Б.Шептицька. – Львів, 2008. – С. 3-6.
- ⁸ Швед О. П. Громадсько-політична діяльність Степана Витвицького: автореф. дис. ... канд. істор. наук: спец. 07.00.01 “Історія України” / О. П. Швед. Львів, 2010. – С. 6-8.
- ⁹ Грицак Я. Й. Нарис історії України: формування модерної української нації ХІХ-ХХ ст. / Я. Й. Грицак. – К.: Генеза, 2000. – С. 193.
- ¹⁰ Український національно-визвольний рух на Прикарпатті в ХХ столітті. Документи і матеріали. У 3-х томах / Відповідальний редактор професор Микола Кугутяк. – Том 1. – Книга 1 (1919-1929). – Івано-Франківськ: КПФ “ЛІК”, 2012. – 600 с.; Український національно-визвольний рух на Прикарпатті в ХХ столітті. Документи і матеріали / відп. ред. М. Кугутяк. – Т. 1. – Кн. 2 (1929-1939). – Івано-Франківськ: КПФ “ЛІК”, 2014. – 600 с.
- ¹¹ Кугутяк М. В. Українська націонал-демократія. У 4-х т. Т. 2: Українська націонал-демократія 1918–1929: Документи і матеріали / М. В. Кугутяк / Інститут політичних та етнонаціональних досліджень НАН України. – К. – Івано-Франківськ: Нова Зоря, 2004. – 703 с.
- ¹² Мілена Рудницька. Статті. Листи. Документи. Збірник документів і матеріалів про життя, суспільно-політичну діяльність і публіцистичну творчість Мілени Рудницької / [Упорядник Мирослава Дядюк]. – Львів: “Місіонер”, 1998. – 844 с.
- ¹³ “Роде наш красний...” Волинь у долях краян і людських документах. Т.1 / Авт.упоряд. Л. Оляндер. – Луцьк: Вежа, 1996. – 443 с.
- ¹⁴ Мудрий Василь. Вибрані статті / Упоряд., передм. Ярослава Комарницького. – Дрогобич: Редакційно-видавничий відділ Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, 2017. – 298 с.
- ¹⁵ Там само. – С. 8.
- ¹⁶ Прокіп А. В. Громадська і політична діяльність Михайла Галущинського... – С. 12-14.
- ¹⁷ Комарницький Я. М. Громадсько-політична діяльність Василя Мудрого (1893–1966 рр.)... – С. 8-15; Качараба С. Василь Мудрий – громадський діяч, політик, публіцист / С. Качараба, Я. Комарницький. – Дрогобич: Ред.-вид. відділ Дрогобицького держ. пед. ун-ту ім. Івана Франка, 2009. – 240 с.
- ¹⁸ Комарницький Я. М. Громадсько-політична діяльність Василя Мудрого... – С. 16; Качараба С. Василь Мудрий – громадський діяч... – С. 193.
- ¹⁹ Шептицька Л. Б. Громадсько-політична діяльність Степана Барана... – С. 10-13.
- ²⁰ Швед О. П. Громадсько-політична діяльність Степана Витвицького... – С. 11-13.
- ²¹ Півень А. В. Громадсько-політична діяльність Володимира Загайкевича (1876-1949): автореф. дис. ... канд. істор. наук: спец. 07.00.01 “Історія України” / А. В. Півень. – Львів, 2011. – 20 с.
- ²² Там само. – С. 15-16.
- ²³ Лаврук Б. Парламентська діяльність Дмитра Левицького (1928-1930) / Б. Лаврук // Краєзнавство. – 2009. – № 3-4. – С. 258-262.
- ²⁴ Книш М. Державницькі погляди Володимира Целевича / М. Книш // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – 2009. – № 18. – С. 508-512.
- ²⁵ Косар І. Участь Володимира Охримовича у боротьбі за державну незалежність ЗУНР (1918-1923) / І. Косар // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – 2009. – № 18. – С. 513-520.

- ²⁶ Косар І. Внесок Володимира Охримовича у розвиток української націонал-демократії в Галичині першої чверті ХХ ст. / І. Косар // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – 2008. № 17. – С. 48-57.
- ²⁷ Баран З. Степан Федак / З. Баран // Західно-українська народна республіка. 1918-1923. Уряди. Постаті / Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича; гол. ред. Ярослав Ісаєвич; упоряд.: Микола Литвин, Іван Патер, Ігор Соляр. – Львів, 2009. – С. 289-306.
- ²⁸ Гелей С. Про ідеї, героїв і політику. Вибрані статті та повідомлення / С. Гелей. – Львів: Вид-во Львівського торговельно-економічного університету, 2016. – С. 668-679.
- ²⁹ Гелей С. Від національної ідеї до державності. Вибрані статті з історії України, політології, теорії та історії кооперації / С. Гелей. – Львів: Вид-во Львівської комерційної академії, 2011. – С. 616-629.
- ³⁰ Швагуляк М. Національно-політична діяльність Дмитра Паліва у міжвоєнний період / М. Швагуляк // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Львів, 2000. – Вип. 7. – С. 404-427.
- ³¹ Там само. – С. 416.
- ³² Медвідь О. В. Військово-політична діяльність Дмитра Палієва: автореф. дис. ... канд. істор. наук: спец. 07.00.01 “Історія України” / О. В. Медвідь. – Львів, 2003. – 20 с.
- ³³ Іщук-Пазуляк Н. Дмитро Паліів: життя і діяльність / Н. Іщук-Пазуляк // Дмитро Паліів: життя і діяльність. 1896-1944. Збірник праць і матеріалів. – Львів, 2007. – С. 35-59.
- ³⁴ Богачевська-Хом'як М. Мілена Рудницька / М. Богачевська-Хом'як // Українки в історії / загал. ред. В. Борисенко. – 2-е стереотипне видання. – К.: Либідь, 2006. – С. 124-129.
- ³⁵ Красівський О. Мілена Рудницька в суспільно-політичному русі Західної України в 20-30-х роках / О. Красівський // Генеза. – 1995. – № 1. – С. 68-72.
- ³⁶ Гачковський М. Мілена Рудницька – українська жіноча та національна діячка, депутат польського сейму в 1928-1935 рр. / М. Гачковський // Гуманітарні науки: Науково-практичний журнал. – К., 2011. – № 2. – С. 126-133.
- ³⁷ Онишко Л. Мілена Рудницька: штрихи до портрету / Л. Онишко // [Електронний ресурс]: <http://www.nasze-slowo.pl/milena-rudnitska-shtrihi-do-portretu/>
- ³⁸ Ісаюк О. Та, хто розповіла світові про Голодомор / О. Ісаюк // [Електронний ресурс]: <https://tsn.ua/analitika/ta-htozpovila-svitovi-pro-golodomor-543024.html>
- ³⁹ Жерноклеєв О. Лідери західноукраїнської соціал-демократії. Політичні біографії / О. Жерноклеєв, І. Райківський. – К.: Основні цінності, 2004. – 283 с.
- ⁴⁰ Древницький Ю. Володимир Старосольський: громадсько-політична та наукова діяльність (1878-1942) / Ю. Древницький. – Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2012. – 304 с.
- ⁴¹ Там само. – С. 87.
- ⁴² Стрельбицька С. М. Громадсько-політична та науково-публіцистична діяльність Миколи Ганкевича (1867-1931): автореф. дис. ... канд. істор. наук: спец. 07.00.01 “Історія України” / С. М. Стрельбицька. – Тернопіль, 2015. – С. 10-16.
- ⁴³ Погребенник Ф. Левко Бачинський / Ф. Погребенник. – Коломия: Вік, 1994. – 30 с.
- ⁴⁴ Бабій В. Левко Бачинський: життєпис / В. Бабій. – Івано-Франківськ: [Б. в.], 2002. – 85 с.
- ⁴⁵ Горбачик О. О. Громадсько-політична та наукова діяльність Матвія Стахіва (1895-1978): автореф. дис. ... канд. істор. наук: спец. 07.00.01 “Історія України” / О. О. Горбачик. – Острог, 2013. – 18 с.
- ⁴⁶ Там само. – С. 9-11.
- ⁴⁷ Скакальська І. Б. Громадсько-політична діяльність Семена Жука / І. Б. Скакальська. – Кременець: ВЦ КОГПІ ім. Т. Шевченка, 2006. – 160 с.
- ⁴⁸ Скакальська І. Політико-соціальні виміри та етнокультурні трансформації української еліти Західної Волині 1921–1939 рр.: монографія І. Скакальська. – Тернопіль: Астон, 2013. – 408 с.
- ⁴⁹ Бурачок Л. В. Громадсько-політична діяльність Осипа Назарука (1883-1940 рр.): автореф. дис. ... канд. істор. наук: спец. 07.00.01 “Історія України” / Л. В. Бурачок. – Івано-Франківськ, 2006. – С. 16-18.
- ⁵⁰ Зелена О. Суспільно-політичні погляди Осипа Назарука / О. Зелена. – Дрогобич: Редакційно-видавничий відділ Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, 2010. – С. 51-147.
- ⁵¹ Там само. – С. 154.
- ⁵² Швагуляк М. Степан Томашівський і західноукраїнський консерватизм: від ідеологічного гурту до політичної партії / М. Швагуляк // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Вип. 3-4. – К., 1997. – С. 309-338.
- ⁵³ Халак Н. В. Наукова спадщина і громадсько-політична діяльність Степана Томашівського: автореф. дис. ... канд. істор. наук: спец. 07.00.06 “Історіографія, джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни” / Н. В. Халак. – К., 1999. – 20 с.

⁵⁴ Там само. – С. 12–13.

⁵⁵ Васюта І. К. Політична історія Західної України (1918-1939) / І. К. Васюта. – Львів: Каменяр, 2006. – 335 с.

⁵⁶ Гаврилів І. Західна Україна у 1921-1941 роках: нарис історії боротьби за державність: монографія / І. Гаврилів. – Львів: Видавництво Львівської політехніки, 2012. – 472 с.

⁵⁷ Красівський О. Я. Українсько-польські взаємини в 1917-1923 рр. / О. Я. Красівський. – К.: ПіЕНД, 2008. – 544 с.

⁵⁸ Кугутяк М. Історія української націонал-демократії (1918-1929). Т. 1. / М. Кугутяк. – К. – Івано-Франківськ: Плай, 2002. – 536 с.

⁵⁹ Соляр І. Зовнішні орієнтації національно-державницьких партій Західної України (1923-1939) / І. Соляр. – Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2011. – 354 с.

⁶⁰ Політична історія України. XX століття: У 6-ти т. / [Редкол.: І. Ф. Курас (голова) та ін.]. – К.: Генеза, 2002 – Т. 5: Українці за межами УРСР (1918-1940) [Керівник тому В. П. Трошинський]. – К., 2003. – 720 с.

REFERENCES

¹ Kuhutiak, M. (2002), "Historiography of the Ukrainian national-democratic movement (1918-1939)", *Halychyna. Vseukrainskyi naukovyi i kulturno-prosvitnii kraieznavchyi chasopys*, vol. 8, pp. 54-69.

² Burachok, L. V., (2006), *Osyp Nazaruk's (1883-1940) public and political activity*, Ph.D. Thesis, History of Ukraine, Precarpathian National university named after Vasyl Stefanyk, Ivano-Frankivsk, Ukraine, pp. 5-6.

³ Drevnitskyi, Yu. R., (2010), *Public, political and scientific activity of Volodymyr Starosolskyi (1878-1942)*, Ph.D. Thesis, History of Ukraine, Precarpathian National university named after Vasyl Stefanyk, Ivano-Frankivsk, Ukraine, pp. 6-7.

⁴ Komarnytskyi, Ya. M. (2008), *Publik and political activity of Vasyl Mudryi (1893-1966)*, Ph.D. Thesis, History of Ukraine, Ivan Franko National University of Lviv, Lviv, Ukraine, pp. 4-6.

⁵ Prokip, A. V. (2003), *Public and political activity of Mykhailo Haluschynskyi*, Ph.D. Thesis, History of Ukraine, Ivan Franko National University of Lviv, Lviv, Ukraine, pp. 6-8.

⁶ Skakalska, I. B. (2005), *Activities of Semen Zhuk in national liberation movement of Ukrainian people in Volyn in the period between two wars of XX century*, Ph.D. Thesis, Ukrainian Studies, Kyiv National Taras Shevchenko University, Kyiv, Ukraine, pp. 4-5.

⁷ Sheptytska, L. B. (2008), *Public and political activities of Stepan Baran (1879-1953)*, Ph.D. Thesis, History of Ukraine, Ivan Krypiakievych Institute of Ukrainian Studies of the National Academy of Sciences of Ukraine, Institute of Ethnology of the National Academy of Sciences of Ukraine, Lviv, Ukraine, pp. 3-6.

⁸ Shved, O. P. (2010), *Public and political activities of Stepan Vytvytskyi*, Ph.D. Thesis, History of Ukraine, Ivan Krypiakievych Institute of Ukrainian Studies of the National Academy of Sciences of Ukraine, Institute of Ethnology of the National Academy of Sciences of Ukraine, Lviv, Ukraine, pp. 6-8.

⁹ Hrytsak, Ya. Y. (2000), *Narys istorii Ukrainy: formuvannia modernoi ukrainskoi natsii XIX-XX st.*, [Sketch on the history of Ukraine: the formation of the modern Ukrainian nation of the XIX-XX centuries], Heneza, Kyiv, Ukraine, p. 193.

¹⁰ Kuhutiak, M. (2012), (Ed.), *Ukrainskyi natsionalno-vyzvolnyi rukh na Prykarpatti v XX stolitti. Dokumenty i materialy. U 3-kh tomakh. Tom 1. – Knyha 1 (1919-1929)*, [Ukrainian national liberation movement in the Carpathian region in the 20th. Documents and materials. In 3 vol.], "LIK", Ivano-Frankivsk, Ukraine, vol. 1, book 1 (1919-1929); Kuhutiak, M. (2014), (Ed.), *Ukrainskyi natsionalno-vyzvolnyi rukh na Prykarpatti v XX stolitti. Dokumenty i materialy. U 3-kh tomakh. – T. 1. – Kn. 2 (1929-1939)*, [Ukrainian national liberation movement in the Carpathian region in the 20th. Documents and materials. In 3 vol.], "LIK", Ivano-Frankivsk, Ukraine, vol. 1, book 2 (1929-1939).

¹¹ Kuhutiak, M. V. (2004), (Ed.), *Ukrainska natsional-demokratiia. U 4-kh t. T. 2: Ukrainska natsional-demokratiia 1918-1929: Dokumenty i materialy [Ukrainian national democracy. In 4 volumes. Volume 2: Ukrainian National Democracy 1918-1929: Documents and Materials]*, Nova Zoria, Kyiv – Ivano-Frankivsk, Ukraine.

¹² Diadiuk, M. (1998), (Ed.), *Milena Rudnytska. Statti. Lysty. Dokumenty. Zbirnyk dokumentiv i materialiv pro zhyttia, suspilno-politychnu diialnist i publitsystychnu tvorchiist Mileny Rudnytskoi [Milena Rudnytska. Articles. Letters Documents. Collection of documents and materials about life, socio-political activity and journalistic work by Milena Rudnytska]*, "Misioner", Lviv, Ukraine.

¹³ Oliander, L. (1996), (Comps.), *"Rode nash krasnyi..." Volyn u doliakh kraia i liudskykh dokumentakh. T. 1* ["Rode our Red ..." Volyn in the fate countrymen and human documents], Vezha, Lutsk, Ukraine, vol. 1.

¹⁴ Komarnytskyi, Ya. (2017), (Ed.), *Mudryi Vasyl. Vybrani statti [Mudryi Vasyl. Selected Articles]*, Editorial-publishing department of the Ivan Franko State Pedagogical University in Drohobych, Drohobych, Ukraine.

¹⁵ *Ibid.*, p. 8.

¹⁶ Prokip, A. V. *Op. cit.*, pp. 12-14.

¹⁷ Komarnytskyi, Ya. M. (2008), *Publik and political activity of Vasyl Mudryi (1893-1966)...*, p. 8-15; Kacharaba, S. and Komarnytskyi, Ya (2009), *Vasyl Mudryi – hromadskyi diiach, polityk, publitsyst*, [Vasyl Mudryi is a pub-

- lic figure, a politician, a publicist], Editorial-publishing department of the Ivan Franko State Pedagogical University in Drohobych, Drohobych, Ukraine.
- ¹⁸ Komarnytskyi, Ya. M. (2008), *Publik and political activity of Vasyl Mudryi (1893–1966)*..., p. 16; Kacharaba, S. and Komarnytskyi, Ya (2009), *Vasyl Mudryi – hromadskiy diiach...*, [Vasyl Mudryi is a public figure...], p. 193.
- ¹⁹ Sheptytska, L. B. *Op. cit.*, pp. 10-13.
- ²⁰ Shved, O. P. *Op. cit.*, pp. 11-13.
- ²¹ Piven, A. V. (2011), *Public and political activities of Volodymyr Zahaikevych (1876-1949)*, Ph.D. Thesis, History of Ukraine, Ivan Krypiakevych Institute of Ukrainian Studies of National Academy of Science of Ukraine, Lviv, Ukraine.
- ²² *Ibid.*, p. 15-16.
- ²³ Lavruk, B. (2009), "Parliamentary activity of Dmytro Levytskyi (1928-1930)", *Kraieznavstvo*, vol. 3-4, pp. 258-262.
- ²⁴ Knysh, M. (2009), "Volodymyr Tselevych's views of the state-building processes", *Ukraina: kulturna spadshchyna, natsionalna svdomist, derzhavnist*, vol. 18, p. 508-512.
- ²⁵ Kosar, I. (2009), "Volodymyr Okhrymovych's participation in the struggle for the independent statehood of the ZUNR (1918-1923)", *Ukraina: kulturna spadshchyna, natsionalna svdomist, derzhavnist*, vol. 18, p. 513-520.
- ²⁶ Kosar, I. (2008), "Volodymyr Okhrymovych's contributions in the development of Ukrainian national democracy in Galicia in the first quarter of the 20th century", *Ukraina: kulturna spadshchyna, natsionalna svdomist, derzhavnist*, vol. 17, p. 48-57.
- ²⁷ Baran, Z. (2009), *Stepan Fedak, [Stepan Fedak], West Ukrainian People's Republic. 1918-1923. Governments. Personalities*, Ivan Krypiakevych Institute of Ukrainian Studies of National Academy of Science of Ukraine, Lviv, p. 289-306.
- ²⁸ Helei, S. (2016), *Pro idei, heroiv i polityku. Vybrani staty ta povidomlennia*, [About ideas, heroes and politics. Selected articles and messages], Publishing house Lviv Trade and Economic University, Lviv, Ukraine, p. 668-679.
- ²⁹ Helei, S. (2011), *Vid natsionalnoi idei do derzhavnosti. Vybrani staty z istorii Ukrainy, politolohii, teorii ta istorii kooperatsii*, [From national idea to statehood. Selected articles on the history of Ukraine, politicalology, theory and history of cooperation], Publishing house of Lviv Commercial Academy, Lviv, Ukraine, p. 616-629.
- ³⁰ Shvahuliak, M. (2000), "National and political activity of Dmytro Paliiv in the interwar period", *Ukraina: kulturna spadshchyna, natsionalna svdomist, derzhavnist*, vol. 7. – p. 404-427.
- ³¹ *Ibid.*, p. 416.
- ³² Medvid, O. V. (2003), *Military and political activity of Dmytro Paliiv*, Ph.D. Thesis, Military history, "Lvivska Politehnika" National university, Lviv, Ukraine.
- ³³ Ishchuk-Pazuniak, N. (2007), *Dmytro Paliiv: zhyttia i diialnist [Dmytro Paliiv: life and activity], Dmytro Paliiv: life and activity. 1896-1944. Collection of works and materials*, Lviv, p. 35-59.
- ³⁴ Bohachevska-Khomiak, M. (2006), *Milena Rudnytska, [Milena Rudnytska], Ukrainian women in history*, 2nd ed., Lybid, Kyiv, p. 124-129.
- ³⁵ Krasivskyi, O. (1995), "Milena Rudnytska in the social-political movement of Western Ukraine in the 20-30's", *Heneza*, vol. 1, p. 68-72.
- ³⁶ Hachkovskyi, M. (2011), "Milena Rudnytska is a Ukrainian women's and national activist, a deputy of the Polish Sejm in 1928-1935", *Humanitarni nauky: Naukovo-praktychnyi zhurnal*, vol. 2, p. 126-133.
- ³⁷ Onyshko, L. "Milena Rudnytska: shtrykhy do portretu", [Milena Rudnytska: strokes to the portrait], [Online], available at: <http://www.nasze-slowo.pl/milena-rudnitska-shtrihi-do-portretu/>
- ³⁸ Isaiuk, O. "Ta, khto rozpovila svitovi pro Holodomor", [Thats who told the world about the Holodomor], [Online], available at: <https://tsn.ua/analitika/ta-hto-rozpovila-svitovi-pro-golodomor-543024.html>
- ³⁹ Zhernoklieiev, O. and Raikivskyi I. (2004), *Lidery zakhidnoukrainskoi sotsial-demokratii. Politychni biohrafii*, [Leaders of the Western Ukrainian Social-Democracy. Political biographies], Osnovni tsinnosti, Kyiv, Ukraine.
- ⁴⁰ Drevnitskyi, Yu. (2012), *Volodymyr Starosolskyi: hromadsko-politychna ta naukova diialnist (1878-1942)*, [Volodymyr Starosolskyi: public, political and scientific activity (1878-1942)], *Vyd-vo TNPU im. V. Hnatiuka, Ternopil*.
- ⁴¹ *Ibid.*, p. 87.
- ⁴² Strelbytska, S. M. (2015), *Socio-political, scientific and public activity Mykola Hankevych (1867-1931)*, Ph.D. Thesis, History of Ukraine, Volodymyr Hnatyuk Ternopil National Pedagogical University, Ternopil, Ukraine, p. 10-16.
- ⁴³ Pohrebennyk, F. (1994), *Levko Bachynskyi, [Levko Bachynskyi], Vik, Kolomyia, Ukraine*.
- ⁴⁴ Babii, V. (2002), *Levko Bachynskyi: zhyttiepys [Levko Bachynskyi: biography]*, b.v., Ivano-Frankivsk, Ukraine.
- ⁴⁵ Horbachyk, O. O. (2013), *Public, political and scientific activity of Matvii Stakhiv (1895-1978)*, Ph.D. Thesis, History of Ukraine, The National University of Ostroh Academy, Ostroh, Ukraine.
- ⁴⁶ *Ibid.*, p. 9-11.

- ⁴⁷ Skakalska, I. B. (2006), Hromadsko-politychna diialnist Semena Zhuka, [Publik and political activity of Semen Zhuk], VTs KOHPI im. T. Shevchenka, Kremenets, Ukraine.
- ⁴⁸ Skakalska, I. (2013), Polityko-sotsialni vymiry ta etnokulturni transformatsii ukrainskoi elity Zakhidnoi Volyni 1921-1939 rr.: monohrafiia, [Political and social dimensions and ethno-cultural transformations of Western Volyn Ukrainian elite (1921-1939): monograph], Aston, Ternopil, Ukraine.
- ⁴⁹ Burachok, L. V. Op. cit., pp. 16-18.
- ⁵⁰ Zelena, O. (2010), Suspilno-politychni pohliady Osypa Nazaruka [Social and political looks of Osyp Nazaruk], Redaktsiino-vydavnychiy viddil Drohobyskoho derzhavnogo pedahohichnogo universytetu imeni Ivana Franka, Drohobych, Ukraine, p. 51-147.
- ⁵¹ Ibid., p. 154.
- ⁵² Shvahuliak, M. (1997), Stepan Tomashivskyi and Western-Ukrainian conservatism: from ideological group to political party, Ukraina: kulturna spadshchyna, natsionalna svdomist, derzhavnist. – vol. 3-4, p. 309-338.
- ⁵³ Khalak, N. V. (1999), Scientific heritage and socio-political activity of Stepan Tomashivsky, Ph.D. Thesis, historiography, source study and special historical disciplines, Kyiv, Ukraine.
- ⁵⁴ Ibid., p. 12–13.
- ⁵⁵ Vasiuta, I. K. (2006) Politychna istoriia Zakhidnoi Ukrainy (1918-1939), [A Political History of Western Ukraine (1918-1939)], Kameniar, Lviv, Ukraine.
- ⁵⁶ Havryliv, I. (2012), Zakhidna Ukraina u 1921-1941 rokakh: narys istorii borotby za derzhavnist: monohrafiia [Western Ukraine in 1921-1941: the Sketch a History of the Struggle for Statehood], Vydavnytstvo Lvivskoi politekhniki, Lviv, Ukraine.
- ⁵⁷ Krasivskyi, O. Ya. (2008), Ukrainsko-polski vzaiemyny v 1917-1923 rr., [Ukrainian-Polish relations in 1917-1923], IPIEND, Kyiv, Ukraine.
- ⁵⁸ Kuhutiak, M. (2002), Istoriia ukrainskoi natsional-demokratii (1918-1929), [History of the Ukrainian National Democracy (1918-1929)], Plai, Kyiv – Ivano-Frankivsk, Ukraine, fol. 1.
- ⁵⁹ Soliar, I. (2011), Zovnishni oriientsatsii natsionalno-derzhavnytskykh partii Zakhidnoi Ukrainy (1923-1939), [External orientations of national and state parties of Western Ukraine (1923-1939)], Instytut ukrainoznavstva im. I. Krypiakevycha NAN Ukrainy, Lviv, Ukraine.
- ⁶⁰ Troshchynskyi, V. P. (2003), (Ed.), Politychna istoriia Ukrainy. XX stolittia: U 6-ty t. T. 5: Ukraintsi za mezhamy URSR (1918-1940), [A Political History of Ukraine: 20th. In six volumes], Heneza, Kyiv, Ukraine, vol. 5: Ukrainians beyond the Borders of the Ukrainian SSR (1918-1940).

УДК 480. 47 (94. 477)

Сухий О. М.,

д.і.н., проф., завідувач кафедри новітньої історії України, Львівський національний університет імені Івана Франка, м. Львів

УКРАЇНСЬКИЙ ВИЗВОЛЬНИЙ РУХ СЕРЕДИНИ ХХ СТ. В НАЦІОНАЛЬНІЙ ІСТОРІОГРАФІЇ 1988 – 2018 РР.

Анотація. Дослідження українськими вченими історії національно-визвольного руху періоду Другої світової війни та післявоєнних років було обумовлено передовсім суспільно-політичними змінами, які відбувалися в кінці 1980-х рр. і вели до кризи тоталітарного радянського режиму, в умовах якої ставала можливою свобода історичної думки, окреслилися перспективи переосмислення національного історичного минулого у контексті світової історії. Демократичні процеси в українському суспільстві в умовах горбачовської перебудови виявили загострене бажання суспільства до висвітлення сторінок національно-визвольної боротьби, особливо історії ОУН-УПА періоду Другої світової війни та післявоєнного часу. Вже перші нові привідкриті сторінки цієї теми від кінця 1980-х рр. підштовхували істориків не лише до пошуку нових сюжетів і фактів цього відрізка національної історії, а й до її нового теоретичного осмислення. Назagal означений етап визначався для дослідників як такий, коли тодішнє суспільство вимагало від науковців насамперед інформативного матеріалу: розкриття “білих плям” в історії, з’ясування змісту подій та наповнення його новим документальним, а також і публіцистичним матеріалом, що допомагало висвітлити всю палітру національно-визвольної боротьби українського народу.

Ключові слова: український національно-визвольний рух, історіографія, Центральна Рада, М. Грушевський, Західна Україна, Друга світова війна, ОУН, УПА, демократичні процеси 1980-х років.

Suhyj O. M.,

Doctor of History, Professor, head of Chair of modern history of Ukraine Lviv Ivan Franko National University, Lviv

THE UKRAINIAN LIBERATION MOVEMENT OF THE MID-20TH CENTURY IN THE NATIONAL HISTORIOGRAPHY OF 1988 – 2018

Abstract. Ukrainian scientists study the history of the national liberation movement during the second world war and the post-war years was due to all the socio-political changes that occurred in the late 1980-ies and leading to the crisis of the totalitarian Soviet regime, which was made possible by the freedom of historical thought, shown perspectives rethinking national historical past in the context of world history. Democratic processes in the Ukrainian society in terms of Gorbachev's perestroika found a heightened desire to illuminate the pages of the national-liberation struggle, especially the history of the OUN-UPA during the Second World War and post-war time to time. Already the first new open pages on this topic from the late 1980-ies prodded by historians not only to find new subjects and facts of this period of national history, but also to its new theoretical understanding. The particular stage was determined for researchers as such, when once the society demanded from researchers primarily informative material: disclosure of “white spots” in the story, figuring out the content of the event and filling his new documentary, as well as and publicističnim material that helped illuminate the entire palette of national-liberation struggle of Ukrainian people.

Keywords: Ukrainian national liberation movement, historiography, the Central Rada, M. Hrushevsky, Western Ukraine, the Second World War, OUN, UPA, the democratic processes of the 1980 's.

Постановка проблеми. Нині, в рік 100-річчя початку Української революції, актуальними є питання осмислення історії Центральної Ради, держави гетьмана П. Скоропадського, УНР періоду Директорії історії ЗУНР. Наприкінці лютого 1917 р. несподівано для багатьох сучасників, але цілком закономірно відбулася фінальна сцена в історії імператорівської (романовської) Росії. Азіатський державний деспотизм, закладений у підвалини цієї держави й поширений на неозорій території, не раз успішно виходив з-під ударів окремих реформаторів, котрі намагалися модернізувати Росію і у XVIII ст.,

і у XIX ст., однак не витримав випробувань Першою світовою війною. Як це уже траплялося в історії деспотій, варто було в критичний момент викинути невдоволеного в столиці – й режим зазнав краху¹.

Виклад основного матеріалу дослідження. Перемога лютневої революції відкрила можливості для легалізації діяльності політичних партій, створення різноманітних громадських організацій. Як і в Петрограді, в Україні у першій декаді березня виникають ради робітничих і солдатських депутатів². Але якщо в російській столиці рада робітничих депутатів становила серйозну політичну силу й мала реальний вплив на Тимчасовий уряд, то в Україні ці ради не відігравали провідної ролі й на владу не претендували, тому про існування тут двовладдя не доводиться говорити. Зазначимо, що ради робітничих і солдатських депутатів фінансувалися Тимчасовим урядом. У них, у тому числі в Україні, з часу їх створення вели перед російські соціалістичні партії, головним чином меншовики та есери³.

Українці мали своїх представників у Київській раді об'єднаних громадських організацій, а також у раді робітничих депутатів. Але цього було не досить для відродження національно-визвольного руху.

3 березня в клубі “Родина” Товариства українських поступовців (ТУП) зібралося понад 100 представників київських і деяких провінційних українських організацій. Якраз на цих зборах народилася ідея заснування Центральної Ради. Однак принципи її створення, завдання і програмні гасла викликали гостру полеміку. Старше покоління української інтелігенції – С. Єфремов, Д. Дорошенко та ін. – вважали, що саме ТУП, до якого воно належало, має стати центром єднання українських сил. Молодше покоління на чолі з Д. Антоновичем, сповідуючи соціал-демократичні погляди, наполягало на утворенні принципово нового центру, де були б представлені всі українські організації. За цим, власне, принципом 7 березня пройшли вибори керівного ядра Центральної Ради. Головою УЦР обрали М. Грушевського, який на той час ще не повернувся до Києва з Москви, де відбував своє заслання. 7 березня, очевидно, і слід вважати датою створення української Центральної Ради, хоч часто в літературі називають 4-е число місяця⁴.

На початку Центральна Рада відігравала лише роль київської міської організації. Не змогла вона одразу сформулювати й політичної платформи своєї діяльності. 9 березня Центральна Рада закликала український народ добиватися від Тимчасового уряду “всіх прав, які тобі природно належать”, обмеживши їх, проте, публічним використанням української мови в державних, судових та освітніх установах. Не йшлося у відозві 9 березня ні про місце, ні про роль Центральної Ради в цих домаганнях. Можна стверджувати, що вона в перші тижні свого існування переживала процес організаційного та ідейного становлення⁵.

У подібному стані перебував увесь український національно-визвольний рух. Надто сильного удару завдало було царизмом упродовж попередніх десятиліть українським організаціям, аби вони спромоглися за лічені дні відновити свою діяльність. Активізація національного руху була пов'язана з поверненням в Україну чільного політичного і громадського діяча, відомого історика М. Грушевського, про високий авторитет якого серед інтелігенції, а відтак і широкого загалу свідчило хоча б те, що 1917 р. не було випадку, аби той чи інший з'їзд не засвідчив шанобливого ставлення до голови Центральної Ради⁶. Саме М. Грушевському судилося відіграти важливу роль в історії України, надто в період розвитку революції.

Остаточно викристалізувати політичну програму Центральної Ради і забезпечити її організацію мав Всеукраїнський національний конгрес (конгрес відбувся 6 квітня в Києві).

Провідні українські політичні сили продемонстрували однаковість програмної вимоги національно-територіальної автономії України, а також прихильність до ідей соціалізму. Невдовзі ця риса стала однією з прикметних у діяльності Центральної Ради, а пізніше спричинила її трагічний фінал. Але хто міг передбачити це у квітні 1917 р.? Консервативна політична течія в українському русі на той час була представлена поодинокими діячами, заклики яких потонули в хорі голосів радикалів і соціалістів. Усі ці з'їзди, безпосередньо пов'язані з підготовкою і проведенням Всеукраїнського національного конгресу, надали йому ваги, політичної заангажованості та резонансу.⁷

У брошурі М. Грушевського “Якої ми хочемо автономії та федерації” йдеться про національно-територіальну автономію передовсім як про територіальне об'єднання всіх етнічних українських земель. “Ся українська територія, – зазначав М. Грушевський, – має бути організована на основах широкого демократичного (рецензованого) громадського самоврядування, від самого споду (“дрібною земельною

одиниці”) аж до верху – до українського сейму. Вона має вершити у себе вдома всякі свої справи – економічні, культурні, політичні, содержувати своє військо, роз поряджати своїми дорогами, своїми доходами, землями і всякими натуральними багатствами, мати своє законодавство, адміністрацію і суд”. Отже, за М. Грушевським, автономна Україна повинна мати всі державні атрибути.⁸

Таким чином, можна говорити, що М. Грушевський розумів федералізм не як повне заперечення незалежної української державності, а як крок їй назустріч. У квітні 1917 р. йому здавалося можливим і реальним налагодити національно-державне життя України.

У листопаді 1917 р. Центральна Рада діяла, керуючись власною ідеологією. Навіть 3-й Універсал дався їй непросто. До цього акту її підштовхнули зовнішні чинники – події у Петрограді та захоплення влади більшовиками. Не вірячи в можливість їхньої остаточної перемоги, ЦУР зробила ставку на федеративну Росію. У листопаді в “Народній волі” М. Грушевський закликав рятувати Російську федерацію: “Висловивши у своїм Універсалі тверду волю силами Української республіки рятувати цілісність і єдність федеративної Росії, ми мусимо негайно вжити всіх заходів до того, щоб виявити цю волю в ділі (...) федеративна Росія для нас цінна і потрібна, і ми мусимо її порятувати всіма силами”.⁹

Центральна Рада витратила багато енергії і часу, намагаючись витворити демократичну, федеративну Росію. Але її спроби виявилися марними. Мало того, вона вступила в конфлікт з більшовиками, змарнувавши час, необхідний для консолідації українських сил.

Більшовики виявилися спритними практиками, обізнаними з життям. До того ж, вони остаточно відкинули моральні принципи в політиці. Мета виправдовувала будь-які засоби. Хоч їхній ультиматум визнавав право українського народу на самовизначення аж до повного відокремлення, це не завадило Раднаркомові послати в Україну свої війська.

Перш ніж зачитати текст 4-го Універсалу, М. Грушевський у короткому виступі в малій раді наголосив на двох основних мотивах прийняття рішення: “дати нашому правительству змогу довести справу миру до кінця і захистити від усяких замахів нашу країну”.¹⁰

Історичне значення 4-го Універсалу загальновідоме. Проголосивши Україну незалежною суверенною державою, він завершив процес складного, суперечливого розвитку українського національно-визвольного руху, який врешті-решт відкинув ідеї автономії та федералізму. Але знову ж таки не можна не побачити, що цей кульмінаційний момент в історії державотворення України не збігається з найвищим піднесенням українського національного руху, мало того, він настав в один з кризових його періодів. Характеризуючи стан тогочасного українського суспільства, М. Грушевський змушений був констатувати: “Більшовицька агітація не минула без сліду. У війську і в тилу розграбовували й розкидали військово майно, решту кидали на погибель і розходилися самочинно додому, в додатку грабуючи та розбираючи часом і те, що стрічалось в дорозі. У села вже більше напливало елементи анархічного, що поривав за собою частини селянства й тероризував навіть найбільш відпорні. Грабування і нищення панських маєтків, фабрик і заводів приймало все більше масовий характер. Гинуло багатство краю, підтинались його продуктивні сили”.¹¹

Бій під Крутами. Вірус деморалізації, що проник в Україну, оволодів її суспільством. З останнім відбувалися дивні й раптові метаморфози. Наче й не було кілька місяців тому велелюдних маніфестацій та з’їздів, не кипіли політичні пристрасті, виливаючись у численні декларації та резолюції. Все це здавалося напівзабутих, як похапцем засвоєний урок. “Ще так недавно українські вояки декларували й маніфестували свою готовність “душу й тіло положити за свободу”, коли прийшов час доказати це на ділі, виявилось, що є дуже мало нащадків “козацького роду”, які стояли до розпорядимості Центральної Ради”, – згадував М. Галан.¹²

Обставини спонукали українців втягнутися у переговорний процес, ініційований більшовиками й представниками Четвертого союзу. Зважитися на подібний крок керівникам УНР було нелегко. Їхні зовнішньополітичні симпатії залишалися на боці Антанти, до того ж, російська громадська думка не раз звинувачувала і Грушевського, і Винниченка в австро- і германофільстві, тож переговори могли викликати нову хвилю поразок.¹³

Українці зажадали забезпечення територіальної цілісності УНР, тобто “приєднання до України Холмщини та Підляшшя, й плебіситу в Східній Галичині, Північній Буковині та Закарпатській Україні.

Така позиція скидалася на територіальну претензію до Австро-Угорщини й викликала різке заперечення австрійської делегації. Врешті-решт українці задовольнилися обіцянками створення автономного коронного краю з українських земель Галичини.

День 29 квітня 1918 р. став останнім у діяльності Центральної Ради, яка без бою здала владу в руки П. Скоропадського, проголошеного на з'їзді земельних власників гетьманом України. Історичні джерела не зафіксували жодних політичних актів масового громадського протесту проти державного перевороту.¹⁴

Відзначимо, що Центральна Рада віддала владу, не поступившись своїми принципами і не втративши політичної гідності. Останнього дня свого існування вона ухвалила Конституцію УНР. Україна проголошувалася суверенною, демократичною, парламентською державою, з поділом влади на законодавчу, виконавчу й судову.

Доба Центральної Ради продемонструвала гаму сильних і слабких сторін української революції. До перших слід віднести, за вдалим визначенням В. Винниченка, відродження нації, її швидку, хоч і недостатню, політизацію, проголошення Української Народної Республіки. До других відсутність необхідного політичного й державного досвіду в керманців Центральної Ради, їхню народницьку ідеологію, розуміння суверенної держави як засобу, а не самодостатньої мети.

У “Грамоті до українського народу” гетьмана П. Скоропадського мовилося про неспроможність попереднього уряду здійснити державне будівництво, про бажання трудових мас за обставин, що загрожували національною катастрофою, мають державну владу, здатну “забезпечити населенню спокій, закон і можливість творчої праці”.¹⁵

Консервативна ідея працювала як детонатор при поваленні Центральної Ради, але для консолідації суспільства виявилася ще менш придатною, ніж ідея демократична. “Тріщина” між державою і суспільством була конструктивною вадою гетьманату. Дилема полягала у тому, чи вдасться гетьманові ліквідувати цю тріщину, чи вона, стрімко розширюючись, перетвориться на прірву, що поглине Українську державу.¹⁶

Ситуація на фронтах світової війни остаточно склалася на користь країн Антанти. Німці й австрійці забрали з України половину експедиційних військ, подальше виведення їх ставило під загрозу існування Української держави.

На той час українці вже робили спроби встановити контакт з представниками Америки, Франції, Англії. Ці контакти виявили цілком негативне ставлення країн Антанти до самостійної Української держави, повне нерозуміння об'єктивних причин їх утворення.

14 листопада 1918 р. П. Скоропадський у грамоті “до всіх українських громадян” оголошував про зміну урядового курсу: Україні “першій належить” виступити у справі утворення Всеросійської федерації. Її кінцевою метою буде відновлення Великої Росії”. Для виконання цього завдання гетьман затвердив новий склад уряду.

Отже, з незалежною Україною було покінчено. В історичній літературі так і залишилося нез'ясованим – наскільки самостійним був гетьман у прийнятті подібного рішення. Д. Дорошенко, щирий прихильник гетьмана, пише, що воно здалося гетьманові єдиним порятунком. Історик не уточнює: порятунком кого, чого, але вважає, що це було хибне рішення. І. Нагаєвський, не розкриваючи джерел, зазначає, що сам П. Скоропадський уже в еміграції визнав грамоту 14 листопада хибною. П. Христюк заявив: “...Спершись у своїй роботі виключно на поміщиків і капіталістів України, верстви національно неукраїнські, генер. Скоропадський мусив, хоч би того й не хотів і мріяв про створення української монархії, дійти до повної ліквідації української державності”. В. Верстюк вважає: слід погодитися з цією думкою, бо вона виходить з логіки розвитку подій, які мали місце в Україні у травні-листопаді 1918 р.¹⁷

Директорія. Тривалість періоду її правління значною мірою залежить від внутрішніх і зовнішніх чинників, зокрема від того, наскільки правильно, суголосно з поточним моментом обрано форму державного ладу, закладено його соціально-економічні підвалини. Скрутно доводиться тим політичним силам, котрі стають за кермо держави лише внаслідок заперечення програм попереднього режиму. Яскравий приклад цього – історія УНР доби Директорії.¹⁸

До зовнішньополітичних труднощів додалися і внутрішні. Селянство, що становило більшість населення республіки, не зробило належних висновків з подій 1917-1918 рр. у плані створення власної

держави. В постановах різноманітних з'їздів воно начебто підтримувало ідею української державності, коли ж виникала необхідність стати на її захист, виявило цілковиту індиферентність.

Під впливом більшовицької агітації, спрямованої на ліквідацію приватної власності на землю та її тотальний зрівняльний поділ, в Україні швидко поширювалися прорадянські настрої. Вони охопили й армію УНР. Навіть січові стрільці, які послідовно й твердо стояли на антибільшовицьких позиціях, перейшли на радянську платформу, оголосивши у своїй декларації від 13 березня 1919 р., що вони із “запалом підтримують радянську владу на місцях, котра заводить лад і порядок”.¹⁹

Похід українських армій на Київ у серпні 1919 р. завершився, по суті, капітуляцією перед білогвардійцями. Сам факт здачі Києва виходив далеко за межі окремої невдалої воєнної операції, бо викликав новий неспокій серед українського громадянства, деморалізуючи вплинув на військо. В основі його лежали не хибні дії генерала Кравця, а знову ж таки різні підходи у ставленні до армії Денікіна.²⁰

Ризький мирний договір поклав край добі УНР, боротьба за яку тривала 4 роки. Це був період відродження і консолідації української нації, формування і становлення національно-державних інституцій та політичних партій, вкорінення національної свідомості в усі верстви суспільства. Хоча українська демократична державність не утвердилася, вона заявила про себе на повний голос. Тож більшовики, засновуючи державу нового типу на теренах колишньої російської імперії, не змогли нехтувати українське питання і змушені були встановлювати свою владу в формі національної державності.²¹

Українські історики повинні бути осмислити один з найважливіших націотворчих комплексів – революційні процеси 1917-початку 1920-х рр. Розпочинати довелося з оволодіння фундаментальними джерельними комплексами, вивчення процесів становлення української державності у національному і міжнародному вимірах. Цілковито оправдано знаний дослідник Української Центральної Ради В. Верстюк зазначав: “Тема української революції не існувала в радянській історичній науці”.²²

Тому пошук нового ракурсу Української революції відбувся лише на зламі 80-90-х рр. ХХ ст. В. Кульчицький з приводу феномену перехідного часу писав: “Втрата колишніх орієнтирів і нездатність багатьох круто змінити позитивні оцінки на негативні і навпаки (...) – ось фактори їх розгубленості”.²³

Як стверджував В. Верстюк, “Демонтаж парадигми “Жовтневої революції на Україні” гальмувався нерозробленістю національної концепції революції, її структури, тематики окремих хронологічних блоків; історикам бракувало знання фактичного матеріалу, понятійного апарату та методології”.²⁴ Це стосувалося публікацій Ю. Гамрецького²⁵, В. Солдатенка²⁶ та ін. Однак у той же час певні методологічні пошуки у вивченні революційних процесів демонстрували С. Кульчицький²⁷, О. Ресент²⁸, В. Верстюк²⁹ та ін.

Підсумком у вивченні історії Української революції стала робота О. Бойка “Проблеми історії Української революції (1917-1921 рр.) в “Українському історичному журналі”.³⁰

Аналогічний зріз наукових пошуків національного державного будівництва представлений вченими, які досліджували історію Західноукраїнської Народної Республіки. Ще в радянський період львівський дослідник О. Карпенко наважився підійти до оцінки українського галицького руху як феномену національно-державного творення.³¹ Однак спроби позитивно оцінити національні революційні процеси на західноукраїнських землях були відкинуті офіційними компартійними чинниками. Лише на зламі 1980-х-1990-х рр. розпочалося вивчення теми. Виділяємо декілька дослідницьких напрямів: вивчення історії Українських січових стрільців та Галицької Армії,³² історії утворення та діяльності ЗУНР,³³ історико-правових аспектів державного будівництва на західноукраїнських землях.³⁴ Певним підсумком у вивченні проблеми стала монографія М. Литвина “Українсько-польська війна 1918-1919 рр.”.³⁵ Сучасний стан вивчення національної революції на західноукраїнських землях означений просопографічними здобутками, а також вивченням української революції у міжнародному контексті.³⁶

Початок побудови Української демократичної держави визначив нові умови для висвітлення історії Другої світової війни, а в її контексті й українського національного руху періоду війни та післявоєнного часу. Передовсім досліджувався перший етап Другої світової війни з 1 вересня 1939 р. до початку радянсько-німецької війни 22 червня 1941 р. Особливо це стосувалося вивчення подій вересня-жовтня 1939 року. З їх оцінок на початку 1990-х рр. розпочинається новий етап дослідження цієї наукової проблеми, а її вивчення на початковому етапі ведеться завдяки введенню у науковий обіг передовсім діаспорних видань.

В Україні стають відомими публікації діячів української еміграції: А. Бойчука “Мої переживання під большевиками. 1939-1940”; збірник М. Рудницької “Західна Україна під большевиками IX. 1939 – VI. 1941”; І. Німчука “595 днів советським в’язнем”, І. Кедрина-Рудницького “Життя – події – люди”.

Це були переважно інформативні праці, в основному написані публіцистично, які привносили нові сюжети з історії Західної України 1939-1941 рр.³⁷

Важливим явищем у науковому світі того періоду стала поява книг В. Косика “Німеччина націонал-соціалістична й Україна” (французькою мовою)³⁸ та її україномовний варіант “Україна під час Другої світової війни. 1938-1945 рр.”³⁹ (Оригінал книги з’явився французькою мовою у Парижі в 1986 р., а український переклад здійснив Р. Осадчук у 1992 р.).

В Україні було також здійснено видання документів, які розкривали історію самостійницького руху. Це збірник документів В. Косика “Розкол ОУН (1939-1940)”⁴⁰, аналітична праця М. Бара і А. Заленського “Війна втрачених надій: український самостійницький рух у 1939-1945 рр.”⁴¹

Окрім діаспорних видань, особливе значення для вивчення історії радянсько-німецьких взаємин напередодні Другої світової війни та загальних оцінок подій вересня 1939 р. мали газетні та журнальні публікації кінця 80-х – початку 90-х рр. Саме вони значним чином формували громадську думку про цю сторінку історії.⁴²

Фундаментальне вивчення проблеми розпочалося з публікацій джерельних матеріалів вченими Інституту українознавства ім. І. Крип’якевича НАН України. Такою працею стало “Культурне життя в Україні. Західні землі (Т. I. 1939-1953)” за редакцією професора Ю. Сливки. В цьому ж році з’явилося ще одне видання, підготовлене фахівцями цього ж інституту – 1-ий том “Депортації. Західні землі України кінця 30-х – початку 50-х рр. Документи, матеріали, спогади”. Робота не лише є документальним збірником, але й містить науково-інформаційні матеріали. Зокрема, автори зазначають, що початок Другої світової війни істотно змінив державно-правовий статус західних земель України: Карпатську Україну ліквідувала й окупувала Угорщина, а Західна Україна та Північна Буковина у складі УРСР увійшли до Радянського Союзу. Останнім двом подіям передували, які відомо, серпнево-вересневі 1939 року угоди Німеччини та СРСР, внаслідок яких між ними були поділені сфери впливу в Східній і Центральній Європі, розчленовано та окуповано чимало незалежних держав. Та обставина, – як стверджують дослідники, – що Україна тоді не виступала як суб’єкт міжнародної політики, знімає з неї відповідальність за дії як Радянського Союзу, так і Німеччини, зокрема у процесі виконання їх домовленостей щодо територіальних змін в Європі⁴³. Водночас, – підкреслюють укладачі книги, – возз’єднання Західної України та Північної Буковини з УРСР, попри специфічні міжнародні та внутрішні політичні обставини, в яких воно відбувалося, було реалізацією природного права українського народу до соборності своїх земель, за що він боровся протягом багатьох століть, і фактично означало відновлення акту злуки, одностайно схваленої у січні 1919 року, але проігнорованої тоді європейськими державами.

Отже, український народ, будучи зовсім непричетним до виникнення драматичної ситуації на передодні і початкового етапу Другої світової війни, тільки скористався цими обставинами для реалізації законного права на об’єднання своїх земель, тобто утвердження історичної справедливості, що аж ніяк не ставить під сумнів анексіоністичний характер політики Радянського Союзу та Німеччини як щодо Польщі, так і щодо України зокрема⁴⁴.

З іншого боку, – підкреслюють дослідники, – союз двох тоталітарних держав, який склався на ґрунті їх імперських інтересів, істотно погіршив можливості вирішення проблеми державної незалежності України і, разом з тим, створив умови для встановлення в Західній Україні та Північній Буковині жорстокого режиму репресій та проведення переселенсько-депортаційних акцій⁴⁵.

Публікації нових джерельних матеріалів і спеціальних видань суттєво розширили сюжетну базу про події 1939-1941 рр. Це стосується як спеціальних робіт, так і численних публіцистичних розвідок і спогадів⁴⁶.

Більшість істориків визнають події, які відбулися після 17 вересня 1939 р. вагомим кроком до консолідації української нації, тому що гасла соборності України були притаманні національно-визвольному рухові на всіх його історичних етапах. Пам’ятним був Акт злуки 22 січня 1919 р. УНР і ЗУНР. Та кремлівських керівників цей етнополітичний аспект абсолютно не цікавив, а сталінський режим прагнув анексувати нові землі, зміцнити своє геополітичне становище на західних кордонах. Крім

того, не останнім завданням було й придушення “буржуазного націоналізму” в регіоні. Комуністичним лідерам, зауважив історик Я. Грицак, зовсім не йшлося про задоволення національних прав українців, але прагматичні інтереси керування радянською імперією змушували їх, хотіли вони того чи ні, реалізувати український національний проект⁴⁷.

Новим етапом у вивченні проблем 1939 року стала книга “1939. Західні землі України” (М. Литвин, О. Луцький, К. Науменко). У цій монографії порушено проблеми, яких раніше не розглядали вітчизняні вчені: позиція УНДО щодо німецько-польської війни, викладена В. Мудрим: українці виконують громадянський обов’язок захисту польської держави; організація митрополитом А. Шептицьким молебнів за перемогу польського війська; з польських проблем: проведення польськими силами мобілізації (1,2 млн. осіб. війська); для польських солдат Червона Армія – “менше зло” порівняно з гітлерівцями і ін.

Міжнародно-правові аспекти початкового періоду Другої світової війни та оцінки “визвольного походу” Червоної армії 1939 р. знайшли висвітлення у публікаціях, що з’явилися в основному у 1990-х рр.⁴⁸

Оцінка акту об’єднання Західної України з УРСР і СРСР пройшла істотну еволюцію від “визволення”, “возз’єднання” до “приєднання” і навіть “поневолення” та “окупації”⁴⁹. Було визначено й характер встановленого у 1939-1941 рр. в західних областях УРСР режиму, який не мав спеціального окупаційного характеру, а був аналогічним до системи і способу здійснення влади в цілому СРСР чи будь-якому його регіоні⁵⁰. Нині українські історики активізували вивчення першого періоду Другої світової війни 1939-1941 р., де на загал домінують дві теми – оцінки “вересня 1939 р.” та “радянського режиму 1939-1941 рр.”⁵¹.

Сучасне дослідження львівських істориків (Т. Гривул, О. Осередчук, С. Вікарчук) присвячене одному з найвідоміших судових процесів над членами ОУН-”Процесу 59-ти”, де розкрито не лише персональну діяльність кожного з учасників процесу, а й з’ясовано плани та обставини діяльності націоналістів у період 1939-1941 рр., ідеологічні засади національного руху. Автори акцентують увагу на обставинах арештів національних діячів, особливостях допитів, тюремного утримання, на показі радянської судової системи. У виданні на основі оригінальних архівних комплексів проаналізовано значний просопографічний матеріал щодо учасників “Процесу 59-ти”⁵².

Перші в Україні роботи присвячені історії національно-визвольного підпілля у роки німецько-радянської війни 1941-1945 рр., а, головним чином історії УПА, з’явилися у першій половині 1990-х рр.

Їх автори Ю. Киричук, О. Баган, В. Іванишин, Р. Зварич, Г. Дем’ян, В. Сергійчук, А. Дуда і В. Старик ставили перед собою завдання ознайомити загал української громадськості з визвольним рухом, тому їхні твори носили популяризаторський характер⁵³.

Аналогічний стиль викладу характерний також для праць М. Ковалю, А. Чайковського та ін.⁵⁴ Водночас помітним стає перехід авторів до з’ясування складних тем визвольного руху. Йдеться передусім про суперечності всередині українського політичного табору, український колабораціонізм та діяльність УПА й інших національних військових структур.

Означений період характеризувався також входженням в український гуманітарний простір діаспорної літератури, яка торкалася національно-визвольного руху періоду Другої світової війни. Передовсім йшлося про книгу В. Косика “Україна і Німеччина у другій світовій війні”⁵⁵, праці З. Книша⁵⁶, В. Вериги⁵⁷, П. Потічного⁵⁸, Р. Колісника⁵⁹ та ін.

Згодом були перевидані книга відомого діяча ОУН М. Лебеда “УПА”⁶⁰, дослідження А. Бедрія⁶¹ та ін. У цій же дрогобицькій видавничій фірмі “Відродження” з’явилося репринтне видання Д. Соловєва “Толгота України”⁶² та перевидання опублікованої у Мюнхені в 1978 р. праці С. Бандери “Перспективи Української Революції”⁶³.

Особливе значення для дослідження національно-визвольного руху мала популяризація творів П. Мірчука та Л. Шанковського, які заклали основи вивчення цієї тематики в діаспорі⁶⁴. У той же період популяризувалися твори С. Мечника, А. Бедрія, В. Маркуся, В. Зеленого та ін.⁶⁵

Діаспорні видання містили виразне ідеологічне забарвлення, але водночас вони привнесли значну джерельну і публіцистичну базу для майбутніх історіографічних пошуків в Україні. незважаючи на

неоднозначне сприйняття цих видань в Україні, вони творили нову атмосферу пошуку й осмислення історії ОУН і УПА.

Новий етап дослідження національно-визвольного руху пов'язують з монографією І. Біласа “Репресивно-каральна система в Україні (1917-1953). У 2 кн.”⁶⁶, автор якої опирався на документи, почерпнуті з архівів НКДБ-МДБ-КДБ та НКВС-МВС та сучасні здобутки історіографії⁶⁷.

У 1990-х рр. розпочалися глибоке вивчення національно-визвольного руху та публікації матеріалів архівних документів у межах “Літопису нескореної України” та “Літопису Української Повстанської Армії”⁶⁸, де публікувалися нові джерела, передовсім пов'язані з боротьбою радянських репресивних органів з націоналістичним підпіллям.

Ряд публікацій джерел з історії національно-визвольного руху, які в основному носили тематичний характер, здійснив В. Сергійчук⁶⁹.

Вчені Прикарпатського національного університету ім. В. Стефаника підготували документальні видання, які стосуються регіональної проблематики визвольних процесів⁷⁰.

Особливе місце займають документи, видані архівом Служби безпеки України та польським Інститутом національної пам'яті – “Польща та Україна у тридцятих – сорокових роках ХХ століття. Невідомі документи з архівів спеціальних служб. – Варшава; – Київ, 2005. – Т. 4: Поляки і українці між двома тоталітарними системами. 1942-1945. Ч. 1-2 / Ред. Є. Тухольський, Ю. Шаповал та ін.”.

Особливо важливими для осмислення та наукового аналізу процесів національно-визвольної боротьби періоду Другої світової війни стали публікації А. Кентія. Їх визначали передовсім презентабельна джерельна база, фаховий аналіз теоретичних підстав і практики боротьби ОУН та УПА, з'ясування еволюції змісту діяльності українських національних структур у роки Другої світової війни. В літературі вже відзначено суттєві зауваження А. Кентія відносно дати заснування УПА (14 жовтня 1942 р. слід вважати початком УПА, що визначено з політичних міркувань, насправді датою заснування, на думку автора, має бути весна 1943 р.) та спростування стереотипу про “німецьке походження УПА” та ін.⁷¹

Значення публікацій А. Кентія вагоме і з політичних обставин: саме на основі його публікацій створювались інформаційні доповідні записки для Верховної Ради України щодо реабілітації ОУН-УПА у вищому законодавчому органі держави⁷².

Певний науковий і громадський резонанс викликали публікації В. В'ятровича⁷³, К. Курилишина⁷⁴, англomовний переклад праці Б. Бацюрківа в Українському Католицькому Університеті у Львові⁷⁵, матеріали наукової конференції, присвяченої Роману Шухевичу⁷⁶.

Зміна ідеологічних орієнтирів у середовищі вищого українського керівництва на початку 2000-х рр., зміцнення впливу російського чинника і місцевих лівих та антинаціональних сил привели до посилення у суспільстві тенденцій до перегляду національної історії. Тому як окрему проблему почали розглядати питання дефініції війни – одні вчені називали події 1941-1945 рр. радянсько-німецькою війною⁷⁷, інші німецько-радянською⁷⁸, значна група істориків використовувала визначення – Велика вітчизняна війна⁷⁹. Дискусія відносно назви “Велика вітчизняна війна” загострилася після публікації Р. Сербина у журналі “Сучасність” в 2001 р. Автор назвав радянське визначення події міфом, а вживання українськими дослідниками цього терміна спробою цей міф українізувати. Водночас дослідник зазначив, що міф про “Велику Вітчизняну війну” був породжений самим радянським тоталітарним режимом, а офіційна ідеологія використовувала його для посилення централізаторської політики Москви⁸⁰. Зрештою стержнева думка автора зводиться до того, що тоталітарний міф не може служити побудові української незалежної держави.

Певним відступом від дискусії чи невизначеністю, яку позицію зайняти відносно дефініції подій 1941-1945 рр. виступає авторитетне видання, принаймі з назви “Історія України: нове бачення: У 2 т.”. Друга світова війна тут означена як “Тотальна війна на знищення”, початковий період Другої світової війни 1939-1941 рр. як “Українське суспільство у 1939-1941 рр.”, “радянсько-німецький альянс і возз'єднання західноукраїнських земель у складі УРСР”, “Наростання загрози нацистської агресії. Стан обороноздатності СРСР”. Відповідно, події 1941-1945 рр. ілюструються у підрозділі: “Напад Німеччини й оборонні бої 1941-1942 рр.” та ін. Автор розділу М. Коваль фактично усунувся від вживання тих чи інших дефініцій, що ніяк не можна пояснити задекларованим у назві книги “новим баченням”⁸¹.

Наведемо ще один аргумент. Професор Ю. Сливка у розлогіій науковій статті “Україна в Другій світовій війні” виділяє розділ – “Україна в роки радянсько-німецької війни”, а спроби розгорнути

штучні дискусії щодо термінів “вітчизняна війна”, “визволення”, “перемога” і ін. вважає надуманими і безпідставними. Водночас дослідник зазначає, що в Червоній армії, УПА, партизанських та інших збройних загонах, чехословацькій, американській та канадській арміях, в русі Опору країн Європи-Франції, Італії, Югославії, Чехії, Словаччини, Угорщини та інших – брали участь понад 5 млн. українців і всі вони прагнули захистити Україну й весь світ від фашистського поневолювача. Тому для них усіх та війна була вітчизняною, а розгром фашистської Німеччини та її союзників цілком закономірно сприймався як визволення і велика перемога, здобута коштом надлюдських зусиль і величезних жертв. А те, що це було не повне визволення і не справжня перемога, а тільки етап, але винятково важливий і неминучий на шляху до реального визволення й остаточної перемоги, – теж аксіома⁸².

Окремі запитання викликають і терміни шкільного підручника для 11 кл. середньої школи – автори Ф. Турченко, П. Панченко, С. Тимченко, де відповідна тема та підсумковий-узагальнюючий параграф названі “Україна під час Другої світової війни. Велика Вітчизняна війна (1939-1945)”. (Див.: с. 4; с. 68). У тексті відсутня аргументація як щодо терміна “Велика Вітчизняна війна”, так і щодо хронологічного відрізка – 1939-1945 рр. У самому ж тексті підручника “Велика Вітчизняна війна” спостерігається лише у підсумковому параграфі, та у наступному контексті: “Воєнні дії на території України тривали з першого дня німецько-радянської війни до 28 жовтня 1944 р., тобто 3 роки і 4 місяці з загальних 3 років 11 місяців Великої Вітчизняної війни. Тобто в одному реченні маємо і “німецько-радянську війну” і “Велику Вітчизняну війну”, але обидві дефініції подані юному читачеві без пояснень та відповідної аргументації⁸³.

Сучасний рівень вивчення теми визначають дослідження І. Патриляка, які з’явилися у межах проекту Центру дослідження визвольного руху. Монографічна праця “Встань і борись! Слухай і вір!...”: українське націоналістичне підпілля та повстанський рух (1939-1960 рр.)⁸⁴ охоплює діяльність підпілля ОУН і УПА під час Другої світової війни і в повоєнні десятиріччя. Автор досліджує діяльність українського націоналістичного підпілля на різних етапах Другої світової війни та у повоєнний час, розглядаючи націоналістичне підпілля у контексті боротьби з гітлерівським окупаційним режимом; з’ясовує ескалацію українсько-польського міжнаціонального конфлікту в роки війни як “локальної українсько-польської війни”, а події 1945-1950 рр. розглядає як “малу війну” українського повстанського руху та націоналістичного підпілля з радянським режимом. Водночас робота І. Патриляка носить комплексний характер, про це, зрештою, пише у передмові до видання сам автор, зазначаючи, що більшість наукових робіт з історії українського визвольного руху присвячені вузькій проблематиці, не охоплюють усієї мозаїки подій, не створюють узагальнювального образу боротьби українського націоналістичного підпілля та повстанського руху за незалежність, а тому назріла потреба сучасної синтези теми⁸⁵.

Оригінальний аспект історії національного підпілля, а саме: організацію і діяльність підпільних друкарень у 1941-1953 рр., – розглядає О. Стасюк⁸⁶. У роботі показано організацію видавничої мережі українських підпільників, технічні аспекти виготовлення підпільних друків, з’ясовано статистичні дані відносно кількості друкарень та обсягів видрукованої в них продукції⁸⁷.

Сучасний етап вивчення національно-визвольного руху післявоєнного часу, а передусім історії ОУН та УПА, пов’язаний з діяльністю Центру досліджень визвольного руху, який з 2003 р. розпочав видання наукових збірників. Наукові вісники центру публікують документи, дослідження, спогади, які присвячені історико-теоретичним аспектам визвольного руху. Особливе місце у збірниках займають дискусії, історіографічний аналіз робіт з історії визвольних змагань, рецензії та інформації, про наукове життя. У редакційну раду збірника увійшли професори Я. Дашкевич, В. Косик, В. Сергійчук, Ю. Сливка, В. Штойко та молоді дослідники В. В’ятрович, М. Посівнич, М. Романюк. До 2011 р. видано 16 збірників центру.

Дослідники центру стверджують, що сучасне вивчення історії ОУН-УПА пройшло два етапи свого розвитку: перший – з кінця 1980-х до середини 1990-х рр., який означений ейфорійним зацікавленням діяльності УПА у суспільстві, передусім у західному регіоні України. Цей етап, – на їх думку, – визначився малокритичним ставленням до джерел та історіографії (насамперед діаспорної), постійним очікуванням відкриття таємних архівних матеріалів; другий етап розпочався від середини 1990-х рр. і триває донині. Він означений застосуванням критичних підходів до оцінок історії ОУН-УПА, певним її переосмисленням та стабілізацією джерельної бази⁸⁸.

Значимим для сучасної української історіографії є розділ наукового збірника “Український визвольний рух” – “огляди і рецензії”, в якому ж лише відображаються не лише загальне інформативне тло публікацій національно-визвольного руху, але містяться принципові оцінки сучасних досліджень⁸⁹.

Особливо актуальною для української і міжнародної суспільності стала серія наукових оглядів, присвячена польсько-українському протистоянню на Волині в роки Другої світової війни⁹⁰.

Науковці з Центру дослідження визвольного руху зосередилися передовсім на вивченні організаційних та ідеологічних аспектів діяльності ОУН та її структур у міжвоєнній Польщі та в часі Другої світової війни⁹¹. Окремі роботи узагальнюють теоретичний рівень та політичну доктрину ОУН передвоєнного часу та періоду війни⁹². З’явилися публікації, присвячені відносинам лідерів та членів ОУН з Греко-католицькою церквою і місцевим духовенством⁹³.

Деякі видання “Українського визвольного руху” були опубліковані як тематичні. Вони зокрема були присвячені українсько-польському конфлікту під час Другої світової війни⁹⁴, боротьбі народів Центрально-Східної Європи проти тоталітарних режимів у ХХ столітті⁹⁵, постатям Р. Шухевича (у збірнику представлені публікації: Р. Шухевич (Б. Федорович – псевдо Р. Шухевича), “Юрко Березинський (з життя бойовика)”; Р. Шухевич (під псевдо “Чагар”) – “Про рейди”; Р. Шухевич (під псевдо “Чагар”) – “Бої в лісі”; фундаментальна праця Р. Шухевича (опублікована під псевдо “Генерал Тарас Чупринка”) – “До генези Української Головної Визвольної Ради”; документи про листування членів Проводу ОУН (листопад 1944 – травень 1945); спогади охоронця Р. Шухевича М. Зайця – “Зенка”; статті, присвячені життю та діяльності Р. Шухевича, а також історіографічні огляди та рецензії у контексті його діяльності⁹⁶; та Є. Коновальця (публікація здійснена на основі матеріалів Всеукраїнської наукової конференції “Постать на тлі епохи: до 120-ліття з дня народження Євгена Коновальця”, проведеної Центром дослідження визвольного руху, Львівським національним університетом імені Івана Франка та Інститутом українознавства ім. І. Крип’якевича НАН України 15 червня 2011 р. у Львові за підтримки Ювілейного комітету з відзначення Року Євгена Коновальця)⁹⁷.

У збірнику з’явилися також публікації про формування структурними підрозділами УПА та УГВР умов для діяльності фінансової системи українських підпільних організацій⁹⁸. Окремі публікації у виданні присвячені символіці національно-визвольного руху⁹⁹.

Як окремий науковий напрямок у Центрі досліджень визвольного руху вивчалися рейди українських повстанців¹⁰⁰, діяльність ОУН в окремих регіонах¹⁰¹ та воєнних округах¹⁰², зв’язки з політичними колами та військовиками інших держав¹⁰³, закордонна діяльність ОУН¹⁰⁴. У полі зору Центру дослідження визвольного руху залишаються питання теорії та ідеології українського національного руху¹⁰⁵, соціальної стратегії та морально-психологічних обставин діяльності національного підпільного руху¹⁰⁶.

Назагал українська історіографія національно-визвольного руху пройшла шлях від системного нагромадження джерельних матеріалів до осмислення боротьби збройного підпілля. Розширено тематичний спектр дослідження, зокрема розкрито функціонування радянської карально-репресивної системи в Україні, дано історико-правову інтерпретацію подій, з’ясовано ідеологічну і практичну складову українського самостійницького руху, показано функціонування націоналістичних з’єднань і груп та їх боротьбу з радянським карально-репресивним апаратом¹⁰⁷.

Особливе місце у джерелознавчому забезпеченні сучасних досліджень національно-визвольного руху часів Другої світової війни займає видання “Польсько-українські стосунки в 1942-1947 роках у документах ОУН та УПА: у 2 т. / Відп. ред. та упоряд. В. М. В’ятрович. – Т. 1. Війна під час війни. 1942-1945. – Львів: Центр досліджень визвольного руху, 2011. – 792 с.; Т. 2. Війна після війни. 1945-1947. – Львів: Центр досліджень визвольного руху, 2011. – 576 с.”* Дослідник В. В’ятрович опублікував документи українського підпілля про польсько-українські відносини 1942-1947 рр., з’ясувавши перебіг війни між ними, спроби переговорів та налагодження співпраці між українським та польським підпіллям. Унікальні комплекси джерел включають звіти мережі ОУН та відділів УПА, інструкції та накази, протоколи служби безпеки. Оригінальність публікації визначається передовсім тим, що більшість матеріалів публікується вперше.

В. В’ятрович розглядає польсько-українські відносини у 1942-1947 рр. як Другу польсько-українську війну^{108*}. Історик зазначає, що друга польсько-українська, як і сербсько-хорватська, була війною у війні, що визначало особливості її перебігу та поведінку основних учасників. Для українського визвольного

руху, представленого ОУН та УПА, вона була однією з інших, які він вів у межах Другої світової, поруч з війною з німецькими окупаційними силами чи радянськими партизанами¹⁰⁹.

При аналізі рівнів конфлікту В. В'ятрович опирається на висновки Я. Грицака: “У подіях на Волині навесні-влітку 1943 року маємо справу з кількома факторами: “макровоїною” між нацистською та советською державно-військовими над потугами, “мікровоїною” між польським, українським і советським підпіллям, мала громадянська війна між різними групами в українському підпіллі (як-от протистояння між бандерівцями, бульбашівцями і мельниківцями чи конкуренція за владу в ново повсталій УПА між галицькою і волинською групами), селянська війна за землю і, зрештою, елементарне бандитське шумовиння, котре паразитувало на війні й котрого було багато у волинських лісах. Для повної картини можна додати сюди також винищення нацистами волинських євреїв, яке хоч і не мало прямого впливу на різню 1943 року, але непрямо привело до страшного знецінення людського життя у свідомості багатьох волинян”¹¹⁰.

Особливо гострими у середовищі українських і польських істориків стали дискусії відносно Волинської трагедії 1943 р. після публікації книги В. і Є. Семашків.

Книга Владислава і Єви Семашків викликала неоднозначні відгуки серед українських, як частково і серед польських науковців. Якщо польські історики переважно захоплювалися обсягом виконаної роботи, називали її фундаментальною, то українські піддавали критичному аналізу, виявивши цілий ряд неточностей і перебільшень¹¹¹.

Водночас публікація В. і Є. Семашків зустріла підтримку польської громадськості, сприяння на урядовому рівні, що привело до активного роздмухування претензій до української сторони в здійсненні офіційного вибачення за “різню 1943 року”. З приводу ситуації, що склалася, професор Я. Дашкевич писав: “У 1993 р. Польща не почувалася настільки сильною, щоб вимагати від України “відзначення Волинської різни”. Не була сформована антиукраїнська коаліція для підтримки Польщі, розстановка сил в Україні залишалася невизначеною. У 2002-2003 рр. ситуація змінилася. Польщу підтримали німці й росіяни, бо самі спричинилися до дестабілізаційних процесів в Україні. Таким чином, річницю подій на Волині було використано не для вшанування пам'яті про померлих, а для політичного реваншу”¹¹².

Водночас з'явилися публікації, де польська сторона була представлена не лише в ролі “скривдженої” українцями. Дослідник І. Ільюшин зазначав, що польське підпілля на західноукраїнських землях не було якимось єдиним і цілісним організмом. Діяла конспіративна мережа АК, яка готувалася до здійснення плану “Буря”, і паралельно з нею існували бази самооборони, партизанські загони, які в один і той самий час в одному місці могли співпрацювати з німцями, угорцями або радянськими партизанами, а в іншому місці могли вести з ними боротьбу¹¹³.

Засадничою ідеєю для українських істориків, у трактуванні подій 1943 р. на Волині стала теза про “галицько-волинський вузол” українсько-польських суперечностей, який виник ще у попередні століття, який не розв'язала польська держава у міжвоєнному часі, а ще більше загострила його, в силу чого конфлікт між українцями і поляками в часи Другої світової війни трансформувався з етносоціального в етнополітичний¹¹⁴.

До сучасних документальних збірників присвячених національному руху післявоєнного часу, належить спільне видання Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України та Галузевого державного архіву Служби безпеки України “Радянські виборчі кампанії в Західній Україні (1946-1951 роки)”¹¹⁵, підготовлене львівською дослідницею О. Стасюк. Видання містить комплекс документів і матеріалів, які висвітлюють радянські виборчі кампанії у повоєнний час – 1946-1951 рр. у контексті організованого спротиву щодо їх проведення з боку ОУН і УПА, усього населення західноукраїнського регіону. Публікація цього збірника документів дозволить вивчити післявоєнну ситуацію протиборства радянських каральних органів із силами національного підпілля на основі висвітлення перебігу виборчих кампаній до Верховної Ради СРСР (1946, 1950), Верховної Ради УРСР (1947, 1951) та місцевих органів влади (1947, 1950). Документи переважно висвітлюють ситуацію у Львівській, Дрогобицькій, Станіславській та Тернопільській областях, де опір населення та національного підпілля щодо проведення виборчих кампаній радянськими чинниками був найсильнішим.

Особливе місце у сучасному вивченні процесів українсько-польських взаємин ХХ ст. зайняли міжнародні семінари “Україна – Польща: важкі питання” дослідників України та Польщі за ініціативи

Світового союзу воїнів Армії Крайової та Об'єднання українців Польщі. З українського боку координаторами проекту стали історики Волинського державного університету імені Лесі Українки. Науковим редактором видань виступив проф. М. Кучерепа. В межах “важких питань” обговорювалися найважливіші дискусійні проблеми українсько-польських відносин міжвоєнного часу; українсько-польський міжетнічний конфлікт в роки Другої світової війни; відносини українців і поляків повоєнного часу. Тобто свідомо було обрано ті питання, на які в українській і польській історичній науці існують власні усталені підходи й оцінки. В межах семінарів було запропоновано оригінальний підхід до висвітлення проблем: пропонувалося підготувати українській і польській стороні реферат на одну й ту ж тему; після виголошення рефератів та їх обговорення і дискусій українські і польські сторони приймали протокол узгоджень і розбіжностей з проблематики виголошених рефератів; дискусію завершувало спільне комюніке, де відображувались позиції сторін на ту чи іншу проблему.

У багатьох напрямках вдалося зблизити позиції сторін, зокрема на підставі відмови від виключно “національного” погляду на події, спроб ширшого тлумачення фактів, врахування інтересів обох національних рухів¹¹⁶.

Проект реалізовувався протягом тривалого часу й охоплював стан дослідження та наукові підходи до вивчення українсько-польських відносин в національних історіографіях України і Польщі у кінці ХХ ст. IX і X міжнародні семінари цього проекту (6-10 листопада 2001 р., Варшава) пройшли як спарені. У межах наукового форуму відбулася дискусія з теми Акція “Вісла” та виголошено доповіді, які головним чином торкалися питань історії українсько-польських відносин періоду Другої світової війни.

У дискусії щодо Акції “Вісла” на Варшавському семінарі професор С. Макаруч, відображаючи позицію українських істориків, зазначав, що операція “Вісла” була продовженням реалізації угоди від 9 вересня 1944 р. і проводилася за повної військової і політичної підтримки СРСР та його союзників. Вона завершувала переселенські процеси, задумані великими державами в ході Другої світової війни¹¹⁷. Позиція польських істориків з цієї проблеми була відмінною від української.

Водночас в українській історіографії депортаційні процеси розглядали у контексті нового етапу загострення україно-польських взаємин, чому сприяла евакуація українських родин із південно-східних повітів Польщі до УРСР, що здійснювалася у відповідності з підписаною 9 вересня 1944 р. угодою між урядом УРСР і ПКНВ. Від середини 1945 р. виселення українців набуло примусового характеру. Озброєні загони польського населення за участю формувань місцевої поліції (члени підпілля були як у складі перших, так і других) грабували та вбивали українців, намагаючись позбавити їх можливості вивезти з собою власне майно¹¹⁸.

Заключним етапом семінарів стали дві підсумкові доповіді із загальними оцінками проведених засідань: з українського боку В. Макара “Україна–Польща: важкі питання (спроби осмислення семінарів і опублікованих матеріалів)” і, відповідно, з польського боку М. Клімецького “Оцінка і висновки щодо виданих томів “Україна–Польща: важкі питання”. Серед українських істориків домінувала думка, що діяльність ОУН-УПА на теренах південно-східних повітів сучасної Польщі з 1939-1947 рр. однозначно засвідчила: український національно-визвольний рух на Лемківщині, Надсянні, Холмщині й Підляшші уможливила підтримка серед місцевого автохтонного українського населення¹¹⁹. Водночас утвердилася думка, що українські самооборонні структури у ході Другої світової війни відіграли важливу роль. Насамперед, вони поширювали серед населення визвольну ідею і були специфічною формою самоорганізації українського населення окупованих теренів¹²⁰.

Певним підсумком наукового форуму “Україна-Польща: важкі питання” прозвучали слова Л. Зашкільняка на XI Міжнародному семінарі істориків “Українсько-польські відносини під час Другої світової війни” (Варшава, 26-28 квітня 2005 р.), про те, що в польській історіографії майже незалежно від волі авторів помітна традиційна для державних народів недооцінка т. зв. молодих націй. В даному випадку – української, її згуртованості і самосвідомості. З іншого боку, в українській історіографії теж майже на рівні підсвідомості проявляються і реалізуються дві тенденції: нехтування національним чинником на користь соціального (це советська традиція) або надання національному факторові вирішального значення (це націоналістична традиція)¹²¹.

Сучасний етап дослідження проблем національно-визвольного руху періоду Другої світової війни нерозривно пов'язаний із процесами післявоєнного часу. Стержневою є проблема “другої радянзації”

у західних областях УРСР післявоєнного часу, яка передовсім пов'язана з утвердженням колгоспного ладу на селі.

Дослідник М. Сеньків твердить, що абсолютна більшість західноукраїнського селянства не підтримувала ідеї колгоспного ладу: місцеві селяни мали сильно розвинуту психологію власника, бо ще з кінця XIX ст. виїжджали за межі краю в пошуках кращої долі; ще свіжими були спомини про колективізацію на Західній Україні в довоєнний час, яка супроводжувалася масовим терором, депортацією населення до Сибіру, Казахстану та в інші віддалені райони СРСР; у 1946-1947 рр. Східна Україна переживала черговий голод і у пошуках харчів наддніпрянці з'являлись у Галичині, виступаючи мимохіть агітаторами проти колгоспного ладу; активну пропаганду проти колективізації вело підпілля ОУН-УПА, спираючись на підтримку населення¹²².

Принципово важливим для оцінки колективізації у західних областях України є висновок істориків О. Рубльова і Ю. Черченка, що в регіоні сталінському режиму не вдалося розколоти селянство за класовою ознакою, створити той актив, який здійснював свого часу колективізацію у східних районах України. На західноукраїнських землях не було такого соціального розшарування населення, як на Наддніпрянщині, тут бракувало заможного селянства. Проте й бідняки здебільшого опирались колективізації, а тому не вдалося створити бідняцьких організацій на зразок комнезамів та ін.¹²³

В історичній літературі зазначається і те, що з'явилося суттєве розходження між темпами колективізації та реалізацією комплексу завдань, спрямованих на організаційно-господарське зміцнення артілей. У час завершення колективізації у квітні 1950 р. на республіканському рівні було прийнято рішення про організаційну та технічну реконструкцію колгоспів західних областей. Ставилося завдання застосовувати такі методи організаційно-господарського зміцнення господарств, які були сформульовані у попередніх рішеннях загальносоюзних і загальнореспубліканських органів. Виняток робився лише для економічно слабких колгоспів гірських і передгірських районів, для яких визначалися дещо відмінні засоби¹²⁴.

Проведення колективізації в західних областях УРСР повинно було утвердити тоталітарну систему правління суспільством, а також підірвати соціально-економічну основу діяльності ОУН-УПА в регіоні. Ця проблема нині представлена значною кількістю видань.

Історик М. Сеньків стверджує, що загони УПА і підпілля ОУН чинили відчайдушний опір утвердженню колгоспного ладу і радянської влади в цілому. Протягом 1945 р., незважаючи на втрати – 9 тис. вбитих і близько 24 тис. полонених, – загони УПА здійснили понад 3 тис. збройних акцій. Тільки на Львівщині було вбито близько 5 тис. енкаведистів, бійців винищувальних частин, партійних, комсомольських і радянських функціонерів та інших вихідців зі східних теренів, що приїжджали утверджувати радянську владу на Західній Україні. По суті, у перші повоєнні роки ця влада функціонувала лише в містах і містечках, а села контролювало українське підпілля¹²⁵.

У післявоєнний час про ситуацію в СРСР заговорили і на Заході. Історик С. Кульчицький вважає, що першим проривом інформаційної блокади став 1955 р., коли з “Відкритого листа українських політичних в'язнів до Об'єднаних Націй”, підписаного ув'язненими мордовських спецтаборів, світ дізнався про становище в радянських концтаборах¹²⁶.

Дещо змінилася ситуація з ув'язненими українцями у післявоєнний час: держава амністувала після десятирічного ув'язнення засуджених за співробітництво з окупаційним режимом під час війни; до 1957 р. на Україну повернулися 65 534 оунівці, вояки УПА і “банд пособники”¹²⁷.

Як зазначає С. Кульчицький, реабілітації не підлягали колабораціоністи, активні діячі ОУН-УПА, жертви політичних репресій до 1934 р., а також усі репресовані під гаслом “українського буржуазного націоналізму”. І ще на один аспект вказує дослідник: держава не визнала себе винною у депортація селян під час масової колективізації, вибіркової депортації населення західних областей, депортації кримських татар, німців та інших етнічних груп з України¹²⁸.

У нових політичних реаліях післясталінського СРСР доповідь М. Хрущова на XX з'їзді КПРС справила значний вплив на мільйони радянських людей. У ній на незаперечних фактах доводилася відповідальність Й. Сталіна за трагедію перших років війни з гітлерівською Німеччиною, депортації цілих народів за звинуваченням у “співробітництві з ворогом”, масові репресії 1937-1938 рр. і післявоєнних років – “ленінградська справа”, “справа лікарів-вбивць” та ін.

Проте сучасні українські дослідники нині звертають увагу і на обмежений характер історичної доповіді Микити Хрущова. С. Кульчицький зазначає, що, незважаючи на інформаційну насиченість та емоційність, доповідь скоріше маскувала справжню картину недалекого минулого. У ній засуджувалися тільки зовнішні прояви тоталітаризму (“культ особи” і найбільш вражаючі випадки зловживання владою – масові репресії). Що ж до історії радянського суспільства, то вона, як і раніше, розглядалася крізь призму сталінського “Короткого курсу історії ВКП(б)”, а політика партії на всіх етапах “соціалістичного і комуністичного будівництва” визнавалася правильною¹²⁹.

Разом з тим, у сучасних роботах розвиток національно-визвольного руху в Західній Україні аналізується не лише у контексті спротиву радянській владі. Окремі дослідники вважають, що пріоритетними у формуванні визвольно-революційної стратегії українського підпілля у повоєнний період стали чинники міжнародного політичного життя. Ще на Другій конференції ОУН(б) у квітні 1942 р. була сформульована міжнародно-політична концепція, яка передбачала кардинальну перебудову європейського регіону та світу на засадах утворення незалежних національних держав в етнічних межах. У післявоєнний час вона набула нового сенсу, оскільки була, – на думку О. Стасюк, – реальною альтернативою політичному безсиллю країн так званої західної демократії¹³⁰.

Дослідниця стверджує, що основним інструментом здійснення концепції було оголошення антитоталітарних революцій народів Центрально-Східної Європи та Азії, для яких у повоєнний період з’явилося реальне підґрунтя. Поширення впливу СРСР у Європі та Азії після Другої світової війни неминуче мало викликати спротив поневолених більшовизмом європейських націй, стверджували українські націоналісти¹³¹.

Однак ці теоретичні положення націоналістів, як зазначають сучасні дослідники, не знайшли своєї практичної реалізації, бо наприкінці 1946 р. командуючий УПА Р. Шухевич отримав від УГВР директиву про докорінну реорганізацію повстанської армії. У зв’язку з тим, що надії повстанців на американсько-радянську війну не виправдалися, окремі частини армії демобілізувалися, а також частково відправлялися на Захід. У 1948 р. була проведена реорганізація підрозділів УПА – створювалися групи з 10-15 бійців та зменшувалася кількість збройних акцій¹³². Загалом намітилася тенденція до затухання національно-визвольної боротьби.

Певним чином доповнюють осмислення повоєнних процесів у західноукраїнському регіоні і праці, присвячені його “радянзації”.

Що ж до загальних оцінок діяльності радянських органів влади у регіоні, то переважна більшість дослідників підтверджують, що радянська влада в західних областях УРСР супроводжувалася командно-адміністративними методами, а представники влади вдавалися до примусу, погроз, залякування, шантажу, провокацій, депортацій у віддалені райони СРСР і навіть убивств¹³³.

Однак це зовсім не означає, що влада дотримувалася лише цієї лінії. Історик Ю. Киричук звернув увагу на доповідну записку до Президії ЦК КПРС з приводу ситуації у західних областях України, де причини незадовільної політичної ситуації вбачалися у наступному:

1) відсутності ефективних заходів з організаційно-господарського зміцнення колгоспів, які мають низькі прибутки, що, в свою чергу, знижує матеріальний добробут колгоспників і відштовхує від радянської влади;

2) брутальному викривленні ленінсько-сталінської національної політики, а саме, у складі керівництва дуже мало представників місцевого населення, і існує тотальне недовір’я до місцевої інтелігенції, особливо до старшої генерації, що винятково болісно сприймає населення, і недооцінка української мови, зокрема у навчальних закладах;

3) адмініструванні, свавілля й беззаконні щодо місцевого населення з боку окремих працівників¹³⁴.

Суттєво доповнюють сучасний аналіз післявоєнної історії в західних областях УРСР вже згадувані нами публікації документів вчених Інституту українознавства ім. І. Крип’якевича НАН України “Культурне життя в Україні. Західні землі (Т. I 1939–1953)” за редакцією Ю. Сливки та “Депортації. Західні землі України кінця 30-х – початку 50-х рр. Документи, матеріали, спогади”¹³⁵. Роботи охоплюють оригінальні документи, значна частина з яких друкується вперше.

Післявоєнне становище інтелігенції та розвиток гуманітарної науки, передовсім у Львові, висвітлює наукова розвідка Я. Дашкевича “Боротьба з Грушевським та його школою у Львівському університеті за радянських часів”¹³⁶.

Вчений ув'язує унікальний місцевий матеріал із загальною політикою радянського керівництва у гуманітарній сфері, відношенням влади до корифеїв галицької науки – І. Крип'якевича, М. Возняка, М. Рудницького, М. Кордуби, О. Терлецького¹³⁷.

Радянський режим одним із найважливіших своїх завдань у боротьбі за вплив на західноукраїнське населення вважав встановлення над ним жорсткого ідеологічного контролю. Серйозним суперником у цьому плані виступала Греко-католицька церква. Не в змозі подолати її вплив на духовне життя краю ідеологічними засобами режим вдався до її фізичного знищення. Дана проблема знайшла відображення у роботах В. Сергійчука, М. Марущака та ін.¹³⁸

Аналіз суспільно-політичної обстановки у перші місяці після смерті Й. Сталіна ілюструє дослідження проф. Ю. Сливки, де висвітлюється завершальний етап діяльності Л. Берії у 1953 році – з часу смерті Й. Сталіна до арешту і страти Л. Берії. Цей період привертає увагу в контексті початку десталінізації тоталітарного режиму, а українські дослідники прагнуть докладніше з'ясувати мотиви і суть політичної програми дій Л. Берії, з позицій визначення українських перспектив та національного чинника¹³⁹.

Реалізація політичної програми Л. Берії в західних областях України зводилася до заборон проводити операції по ліквідації озброєних оунівців, а скеровувалася на проведення агентурно-оперативних заходів, які б забезпечували захоплення учасників озброєного підпілля тільки живими; припинення “опрацювання” уніатської церкви; набір в органи держбезпеки молодих людей української національності, для яких українська мова є рідною (від оперативних працівників вимагали бездоганного знання української мови); висування місцевих кадрів на керівні посади; розвиток національних традицій в галузі культури і мови (ввести у республіках власні ордени і нагороди) та ін. Усе це викликало погравлення всіх верств населення і особливо інтелігенції.

У дослідженні цитується фрагмент з виступу ректора Львівського державного університету ім. І. Франка Є. Лазаренка про історичне значення постанови ЦК КПРС: “...тут з цієї трибуни я вперше чую слова, які правильно малюють становище в західних областях України... Мені здається, що ці помилки є наслідком того, що обласний комітет партії забув основні принципи національної політики, а інколи політика, яка проводилася у Львівській області, була подібною до політики, яку проводять колонізатори”¹⁴⁰.

Ю. Сливка зазначає, що, вважаючи таку господарську і національно-політичну ситуацію вкрай небезпечною для зміцнення в Західній Україні радянської влади, Президія ЦК КПРС визнала незадовільним стан керівництва західними областями з боку ЦК КП України та Ради міністрів республіки. Тому було усунуто з поста першого секретаря ЦК КП України Л. Мельникова та рекомендовано на його місце О. Кириченка¹⁴¹ а на посаду першого заступника голови Ради міністрів О. Корнійчука¹⁴². Водночас дослідники Ю. Киричук та Ю. Сливка звернули увагу на виняткове значення західних областей України у реалізації програми Берії, про що засвідчують також його спроби змінити тактику боротьби з націоналістичним підпіллям, очолюваним ОУН: йшлося про перехід від репресивно-каральних методів до переважно пропагандистських засобів боротьби та пошуків шляхів примирення з владою. Саме в контексті цих підходів велися переговори із заарештованими – референтом служби безпеки ЗЧ ОУН М. Матвісіком та керівником розвідки ЗП Української Головної Визвольної Ради В. Охримовичем; йшлося також про можливі контакти з В. Куком – останнім головнокомандувачем УПА; за дорученням Л. Берії до Москви з гулагівських таборів привезли сестер С. Бандери, Президента УГВР К. Осьмака та Митрополита греко-католицької церкви Йосипа Сліпого. Однак після розстрілу Л. Берії це питання було відкинуто: митрополита відіслано до табору в Мордовії; К. Осьмака повернули до Володимирської в'язниці, а В. Охримовича – розстріляли¹⁴³.

Події, які відбувалися відразу після арешту Л. Берії, професор Ю. Сливка називає театром абсурду: з місць до обласних центрів і Києва надходила інформація про одностайну підтримку політики Л. Берії як вірного лєнінця, а газети та радіо вже гучно сповіщали про викриття і арешт запеклого ворога радянського народу, агента міжнародного імперіалізму; особи, які ще вчора оспівували Л. Берію за принципову і послідовну лєнінсько-сталінську національну політику комуністичної партії, вже таврували його як запеклого ворога лєнінсько-сталінської дружби народів. Ю. Сливка зазначає, що такий сценарій був розписаний зверху і що такою була жорстока дійсність тоталітарного суспільства¹⁴⁴.

Висновки і перспективи подальших досліджень у даному напрямі. Отже, сучасна історіографія українського національно-визвольного руху періоду Другої світової війни і післявоєнного часу визначається системним вивченням джерел, передовсім нових неопублікованих документальних комплексів, вивченням здобутків сучасної історіографії та їх сучасних історіософських інтерпретацій.

До новітніх здобутків історіографії національно-визвольного руху належать: вивчення формування ідейно-програмових засад українського визвольного руху 1920-1930-х рр. і дослідження антинімецького та антирадянського руху Опору в роки Другої світової війни; з'ясування в діяльності ОУН у загальноукраїнському контексті шляхів для залучення до національно-визвольної боротьби населення східноукраїнських земель; вивчення національного питання в програмі ОУН та необґрунтованість стереотипів про антисемітську спрямованість ідеології та діяльності українських націоналістів; з'ясування засад ОУН у сфері зовнішньої політики та діяльність закордонних частин ОУН у контексті протирадянського повстання; формування кадрів в ОУН і УПА; створення початків фінансової системи через функціонування “бофонів”; діяльність підпільних пропагандистських та пресових органів.

Підставовими засадами сучасної української історіографії національно-визвольного руху є його оцінки як руху державницького, який дає нам аргументи розглядати український підпільницький рух у Другій світовій війні і в повоєнний час, як рівнозначний із нашими сусідами, передовсім Польщею і СРСР чинник міжнародних відносин.

Здобутки сучасної національної історіографії дозволяють нам по-новому трактувати українсько-польський конфлікт періоду війни, що розглядається як продовження українсько-польської війни 1918-1919 рр., де міжнаціональне протистояння між нашими народами не зникло, а лише набирало різних форм у залежності від політичної ситуації чи кон'юнктури, яка складалася протягом 1920-1940-х рр.

Вивчення післявоєнного десятиріччя визначається передовсім працями про сутність сталінського режиму, окремими інтерпретаціями радянської політики у промисловому та аграрному секторах. Особливе місце в літературі знайшли процеси індустріалізації та колективізації в західних областях УРСР, нові факти та оцінки національно-визвольної боротьби на західноукраїнських землях¹⁴⁵.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

¹ Історія України: Нове бачення. У двох томах. / [під ред. В. А. Смолія; Т. 2 / В. Ф. Верстюк, О. В. Гарань, В. М. Даниленко та ін.] – К. : Україна, 1996. – С. 3.

² Там само.

³ Історія України: Нове бачення. Т. 2. – С. 4.

⁴ Історія України: Нове бачення. Т. 2. – С. 4-5.

⁵ Історія України: Нове бачення. Т. 2. – С. 5.

⁶ Історія України: Нове бачення. Т. 2. – С. 5.

⁷ Історія України: Нове бачення. Т. 2. – С. 6-7.

⁸ Історія України: Нове бачення. Т. 2. – С. 8.

⁹ Історія України: Нове бачення. Т. 2. – С. 26.

¹⁰ Історія України: Нове бачення. Т. 2. – С. 34.

¹¹ Історія України: Нове бачення. Т. 2. – С. 34-35.

¹² Історія України: Нове бачення. Т. 2. – С. 35.

¹³ Історія України: Нове бачення. Т. 2. – С. 37.

¹⁴ Історія України: Нове бачення. Т. 2. – С. 51.

¹⁵ Історія України: Нове бачення. Т. 2. – С. 53-54.

¹⁶ Історія України: Нове бачення. Т. 2. – С. 58-59.

¹⁷ Історія України: Нове бачення. Т. 2. – С. 73.

¹⁸ Історія України: Нове бачення. Т. 2. – С. 77.

¹⁹ Історія України: Нове бачення. Т. 2. – С. 85-86.

²⁰ Історія України: Нове бачення. Т. 2. – С. 84.

²¹ Історія України: Нове бачення. Т. 2. – С. 100.

²² Історія України: Нове бачення. Т. 2. – С. 84.

²³ Кульчицький С. В. Історія і час: Роздуми історика / Кульчицький С. В. // Український історичний журнал. – 1992. – № 4. – С. 3-10. Див.: Верстюк В. Ф. Революція 1917-1921 рр. у різних форматах (горгаючи числа “Українського історичного журналу”). – Український історичний журнал. – 2017. – № 6. – С. 105-122.

- ²⁴ Верстюк В. Ф. Революція 1917-1921 рр. у різних форматах (горгаючи число Українського історичного журналу?). – 2017. – № 6. – С. 117-118.
- ²⁵ Гамрецький. До питання національно-визвольного руху на Україні в 1917 р. // Український журнал. – 1990. – № 12. – С. 60-72; Його ж. Універсали – визвольні віхи історії Центральної Ради (1917-1918 рр.) // Там само. – 1991. – № 8. – С. 24.
- ²⁶ Солдатенко В. Ф. До питання про початок громадянської війни на Україні / Солдатенко В. Ф. // Український історичний журнал...”. – 1993. – № 7. – С. 22; Його ж: Становлення української державності і проблема збройних сил (березень 1917 р. – квітень 1918 р.) // Український історичний журнал. – 1992. – № 5. – С. 38-50; Його ж. Центральна Рада та українізація армії // Український історичний журнал. – 1992. – № 6. – С. 26-39.
- ²⁷ Кульчицький С. В. Центральна Рада. Утворення УНР / Кульчицький С. В. // Український історичний журнал. – 1992. – № 5. – С. 71-88; № 6. – С. 73-94.; Його ж. Українська Держава часів гетьманщини // Український історичний журнал. – 1992. – № 7. – С. 60-79.
- ²⁸ Реєнт О. П. Ставлення пролетаріату України до Центральної Ради / Реєнт О. П. // Український історичний журнал. – 1994. – № 4. – С. 3-18.
- ²⁹ Верстюк В. Ф. Українська революція: доба Центральної Ради Верстюк В. Ф. // Український історичний журнал. – 1995. – № 2, С. 65-78; № 6. – С. 66-78; Його ж. М. С. Грушевський у перший період діяльності Центральної Ради // Український історичний журнал. – 1996. – № 5.
- ³⁰ Бойко О. Д. Проблеми історії Української революції (1917-1921 рр.) в “Українському історичному журналі Бойко О. Д. // Український історичний журнал. – 2007. – № – С. 82-92.
- ³¹ Карпенко О. Ю. До питання про характер революційного руху в Східній Галичині у 1918 р. / Карпенко О. Ю. // З історії західноукраїнських земель. – К. : Вид-во АН УРСР, 1957. – С. 59-90.
- ³² Литвин М. Р. Українські січові стрільці / Литвин М. Р., Науменко К. Є. – К. : Знання, 1992. – 48 с.; Якимович Б. Генерал Мирон Тарнавський – життя і чин / Якимович Б. – Львів : Львівські новини, 1994. – 28 с.; Гордієнко В. Українська Галицька Армія / Гордієнко В. – Львів : Меморіал, 1991. – 112 с.
- ³³ Лилик С. Західноукраїнська Народна республіка (метод. реком. для вчителів історії і учнів шкіл та профтех-училищ) / Лилик С. – Львів : ЛОІУВ, 1990. – 40 с.; Литвин М. Р. Історія ЗУНР / Литвин М. Р., Науменко К. Є. – Львів : Інститут українознавства НАН України; Олір, 1995. – 368 с.; Макачук С. А. Українська республіка галичан / Макачук С. А. – Львів : Світ, 1997. – 192 с.
- ³⁴ Вівчаренко О. Західно-Українська Народна Республіка / Вівчаренко О., Тищик Б. – Коломия : Світ, 1993. – 113 с.; Тищик Б. Західно-Українська Народна Республіка (1918-1923). Історія держави і права / Тищик Б. – Львів : Триіада плюс, 2004. – 392 с.
- ³⁵ Західно-Українська Народна Республіка. 1918-1923. Уряди. Постаті / Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України; [Гол. ред. ради Я. Ісаєвич; упоряд. М. Литвин, І. Патер, І. Соляр]. – Львів, 2009. – 350 с.
- ³⁶ Дацків І. Б. Українська дипломатія (1917-1923 рр.) у контексті світової історії: монографія / Дацків І. Б. / Тернопіль : Крок, 2013. – 621 с.
- ³⁷ Бойчук А. Мої переживання під большевиками. 1939–1940 / Бойчук А. // На християнській ниві: Спомини. – Нью-Йорк, 1978; Західна Україна під большевиками ІХ. 1939–VI. 1941. Збірник за редакцією Мілени Рудницької. – Нью-Йорк, 1978; Німчук І. 595 днів советським в'язнем / Німчук І. – Торонто, 1950; Кедрин-Рудницький І. Життя – події – люди. Спомини і коментарі / Кедрин-Рудницький І. – Нью-Йорк. – 1976.
- ³⁸ Kosyk W. L'Allemagne national-socialiste et l'Ukraine. – Paris: Publications de l'Est Européen, 1986. – 665 p.
- ³⁹ Косик В. Україна під час Другої світової війни. 1938–1945 / Косик В. – Київ; Париж; Нью-Йорк; Торонто, 1992. – 730 с.
- ⁴⁰ Косик В. Розкол ОУН (1939–1940). Збірник документів / Косик В. – Львів, 1997.
- ⁴¹ Бар М. Війна втрачених надій: український самостійницький рух у 1939–1945 рр. / Бар М., Заленський А. // УІЖ. – 1992. – № 6. – С. 116-118.
- ⁴² Див.: Р. Лубківський. Лінія загального інтересу // Вільна Україна. – 1990. – 23 січ.; Панчук М.І. Возз'єднання: погляд крізь десятиліття / Панчук М.І. // Вільна Україна. 1991. – 18 січ.; Пробилов В. Осінь 1939-го // Політика і час / Пробилов В. – 1991. – № 15. – С. 75-85; Його ж: Воєнно-історический журнал. – 1990. – № 9. – С. 13-18; Ковалюк Р. Взгляд со стороны / Ковалюк Р., Ковалюк В. // Львовская правда. – 1990. – 18 сент.; Рифяк Р. Галичина: між двома війнами / Рифяк Р. / Ратуша. – 1992. – 8, 27 жовт., 7 лист.
- ⁴³ Депортації. Західні землі України кінця 30-х – початку 50-х рр. Документи, матеріали, спогади. У трьох томах. Т. І. – 1939-1945. – Львів, 1996. – С. 7.
- ⁴⁴ Там само.
- ⁴⁵ Там само.
- ⁴⁶ Луцький О. Політична еліта Західної України в період утвердження сталінського тоталітарного режиму (1939–1941 рр.) / Луцький О. // Національна еліта та інтелектуальний потенціал України. Тези доповідей міжнародної

- наукової конференції. – Львів, 1996; Сварник І. Маловідомі сторінки з історії Золотого вересня / Сварник І. // Український археографічний щорічник. Нова серія. Вип. 1. Т. 4. – К. : Наукова думка, 1992. – С. 401-418; Гринько О. Як нас возз'єднували / Гринько О. // За вільну Україну. – 1994. – 17 верес.
- ⁴⁷ Грицак Я. Історія нації: продовження схеми Грушевського / Грицак Я. // Михайло Грушевський і українська історична наука. – Львів, 1999. – С. 128.
- ⁴⁸ Брицький П. Україна у Другій світовій війні. 1939-1945 рр. / Брицький П. – Чернівці, 1995. – 114 с.; Ковалюк В. Західна Україна на початку Другої світової війни / Ковалюк В. // Укр. іст. журн. – 1991. – № 9. – С. 30-41; Сливка Ю. Україна в Другій світовій війні: національно-політичний та міжнародно-правовий аспект / Сливка Ю. // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Львів, 1997. – Вип. 3-4. – С. 3-31; Швагуляк М. “Українська карта”. Українське питання у міжнародній політиці напередодні та на початку Другої світової війни / Швагуляк М. // Дзвін. – 1990. – № 7. – С. 83-95; Руккас А. Польсько-радянський конфлікт на західно-українських землях (вересень-жовтень 1939 року): автореф. дис. канд. іст. наук. – К., 1996.
- ⁴⁹ Див.: Кондратюк К. Сучасна національна історіографія новітньої історії України (1914-2009 рр.): навч. посібник. – Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2010. – С. 99.
- ⁵⁰ Вісин В. Радянський режим у Волинській області (1930-1941 рр.): автореф. дис. канд. іст. наук. – Львів, 1997. – С. 10; Кондратюк К. Політичні, соціально-економічні та духовні аспекти “радянізації” західних областей України у 1939-1941 роках / Кондратюк К. // 1939 рік в історичній долі України і українців: Матеріали міжнар. наук. конф. 23-24 вересня 1999 р. – Львів, 2001. – С. 29
- ⁵¹ Особливе місце в сучасній історіографії проблеми займає книга М. Кучерепа та В. Вісина “Волинь: 1939-1941 рр.”, де на основі архівних документів і матеріалів, інших джерел висвітлюються процеси становлення і функціонування радянських адміністративних органів, соціально-економічних перетворень, зміни в галузі освіти, науки, культури та духовній сфері на території Волинської області у 1939-1941 рр. Значна увага приділена національно-визвольному рухові й опору радянській тоталітарній системі. В книзі також вміщено оригінальні документи, що розкривають суть сталінського режиму в краї // Кучерепа М. М., Вісин В. В. Волинь: 1939-1941 рр. Навчальний посібник. – Луцьк: Волинська обласна друкарня, 2005. – 486 с. У монографії львівського історика І. Гаврилів “Західна Україна у 1921-1941 роках. Нарис історії боротьби за державність” початковому періоду Другої світової війни присвячено окремий розділ, який автор розглядає як етап спроби відновлення і утвердження Української держави // Гаврилів І. Західна Україна у 1921-1941 роках: нарис історії боротьби за державність: монографія / І. Гаврилів. – Львів: Видавництво Львівської політехніки, 2012. – 472 с.
- ⁵² Гривул Т. “Процес 59-ти”: покоління борців та героїв: науково-популярне видання / Тарас Гривул, Ольга Осередчук; упоряд. архівних матеріалів: О. Осередчук, Т. Гривул, С. Вікарчук. – Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2011. – 232 с.
- ⁵³ Киричук Ю. Історія УПА / Киричук Ю. – Тернопіль, 1991; Баган О. Націоналізм і націоналістичний рух / Баган О. – Дрогобич, 1994; Іванишин В. Нація, державність, націоналізм / Іванишин В. – Дрогобич, 1992; Зварич Р. Воля до справедливості. Філософічні основи українського націоналізму / Зварич Р. – Київ; Мюнхен, 1992; Дем'ян Г. Проти нацистських окупантів / Дем'ян Г. // Військо України. – 1993. – № 10. – С. 102-107; Його ж: Сколівщина у повстанському русі ОУН і УПА 1940-1960 років // Воля і Батьківщина. – 1996. – № 1. – С. 56-71; Його ж: Сколівщина у повстанському русі ОУН і УПА 1940-1960 років // Воля і Батьківщина. – 1996. – № 2. – С. 48-63; Його ж: Краєзнавче дослідження повстанського руху на Сколівщині // Державність. – 1991. – № 3. – С. 61-65; Його ж: Повстанська Голгофа // Хвилі Стрия. – Стрий, 1995. – С. 115-143; Сергійчук В. Радянські партизани про ОУН-УПА / Сергійчук В. // Самостійна Україна. – 1994. – Липень-вересень. – С. 15-20; Його ж: Діяльність оунівського підпілля на Сході України // Україна у Другій світовій війні. – Київ, 1995. – С. 193-196; Дуда А. Буковинський курінь в боях за українську державність / Дуда А., Старик В. – Чернівці, 1995.
- ⁵⁴ Коваль М. ОУН-УПА і “Третій рейх” / М. Коваль // Політика і час. – 1991. – № 6. – С. 18-24; Чайковський А. Невідома війна / А. Чайковський. – К. : Дніпро, 1994. – 204 с.
- ⁵⁵ Косик В. Україна і Німеччина у Другій світовій війні / Косик В. - Париж; Нью-Йорк; Львів, 1992. – 730 с.
- ⁵⁶ Книш З. Декалог українського націоналіста / Книш З. // У 90-ліття Зиновія Книша. – Вінніпег, 1996. – С. 21-44; Його ж: Ярослав Барановський. – Париж, 1990
- ⁵⁷ Верига В. Втрати ОУН в часі Другої світової війни / Верига В. – Торонто, 1991; Його ж: Дорогами Другої світової війни. – Торонто, 1980.
- ⁵⁸ Потічний П. Політична думка українського підпілля. 1943-1951 / Потічний П. // Зустрічі. – 1991. – № 2. – С. 137-147.
- ⁵⁹ Колісник Р. Військова Управа та українська дивізія “Галичина” / Колісник Р. – Торонто, 1990.
- ⁶⁰ Лебедь М. УПА / Лебедь М. – Дрогобич, 1993.
- ⁶¹ Бедрій А. Борець і мученик за Україну – д-р Володимир Горбовий / Бедрій А. – Дрогобич, 1995.
- ⁶² Соловей Д. Голгота України. Частина 1. Московсько-большевицький окупаційний терор в УРСР між першою

і другою світовою війною / Соловей Д. – Репринтне вид. – Дрогобич: Видавнича фірма “Відродження”, 1993. – 288 с.

⁶³ Бандера С. Перспективи Української Революції: Репринтне вид. / Бандера С. – Дрогобич: Видавнича фірма “Відродження”, 1998. – 656 с.

⁶⁴ Мірчук П. Степан Бандера – символ революційної безкомпромісовости / Мірчук П. – Нью-Йорк; Торонто, 1961; Його ж: Нарис історії ОУН. – Т. 1; Його ж: За чистоту позицій українського визвольного руху. – Мюнхен, 1955; Його ж: революційний змаг за УССД: У 2 т. – Нью-Йорк; Торонто; Лондон, 1985-1987. – Т. 1-2; Його ж: Роман Шухевич. – Нью-Йорк; Торонто; Лондон, 1970; Шанковський Л. УПА на Підгаєччині // Підгаєцька земля / Шанковський Л. – Нью-Йорк; Торонто, 1980. – С. 229-229; Його ж: Дії УПА на Золочівщині // Золочівщина: її минуле і сучасне. – Нью-Йорк, 1982. – С. 540-544; Його ж: Українська повстанська армія // Історія українського війська. – Вінніпег, 1953. – С. 784-793.

⁶⁵ Мечник С. У боротьбі проти московської агентури / Мечник С. – Мюнхен, 1980; Його ж: Нескорені. – Лондон, 1965; Його ж: За нашу незалежність. – Мюнхен, 1990; Бедрій А. ОУН і УПА / Бедрій А. – Нью-Йорк; Лондон; Мюнхен; Торонто; 1983; Маркусь В. Українські політичні партії на еміграції в 1945-1955 роках / Маркусь В. // Сучасність. 1984. – Ч. 10. – С. 64-79; Його ж: Українські політичні партії на еміграції в 1945-1955 роках (II) // Сучасність. – 1984. – Ч. 12. – С. 66-81; Зелений В. Українське юнацтво у вирі Другої світової війни / Зелений В. – Торонто, 1965.

⁶⁶ Білас І. Репресивно-каральна система в Україні / Білас І. – 1917-1953. – У 2-х кн. – К., 1994.

⁶⁷ Авторські висновки полягали також у тому, що у західному регіоні України шляхом масових арештів та фізичного винищення населення, а також примусового виселення радянські каральні органи очистили територію Західної України від небажаних тоталітарному режимові осіб, насамперед активних учасників національно-визвольного руху. Автор стверджує, що до кінця 1944 року в західних областях України було вбито 57,4 тис. осіб та виселено 4 744 родини, або 13 320 осіб, а в 1947 році кількість виселених відповідно становила 26 332 та 77 791 тис. – Див.: Білас І. Г. Репресивно-каральна система в Україні. 1917-1953. Кн. 1. – С. 270,284. Незважаючи на це, у західних областях України, збройний рух опору радянському тоталітарному режимові продовжувався аж до початку 50-х рр. – Див.: Кондратюк К. Сучасна національна історіографія новітньої історії України (1914-2009): навч. посібник // Кондратюк К., Сухий О. – Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2010. – С. 135.

⁶⁸ Літопис нескореної України: Документи, матеріали, спогади. Книга 1 / [упор. Я. Лялька, П. Максимчук, І. Патер та ін.]. – Львів: Просвіта, 1993. – 800 с.; Літопис нескореної України: Документи, матеріали, спогади. Книга 2 / [упоряд. Я. Лялька, Р. Коритко, М. Онишкевич та ін.] – Львів: Галицька видавнича спілка, 1997. – 664 с.; Літопис Української Повстанської Армії. Нова серія. Т. 3.: Боротьба проти УПА і націоналістичного підпілля: директивні документи ЦК Компартії України. 1943-1959 / [упор. О. Вовк, І. Павленко, Ю. Черченко]. – Київ; Торонто: /б.в./, 2001. – 650 с.; Літопис Української Повстанської Армії. Нова серія. Т. 4: Боротьба проти УПА і націоналістичного підпілля: інформаційні документи ЦК КП(б)У, обкомів партії, НКВС-МВС, МДБ-КДБ (1943-1959) / [упор. А. Кентій, В. Лозицький, І. Павленко]. Книга перша: 1943-1945. – Київ; Торонто: /б.в./, 2002. – 596 с.; Літопис Української Повстанської Армії. Нова серія. Т. 5: Боротьба проти УПА і націоналістичного підпілля: інформаційні документи ЦК КП(б)У, обкомів партії, НКВС-МВС, МДБ-КДБ (1943-1959) / [упоряд. А. Кентій, В. Лозицький, І. Павленко]. – Книга друга: 1946-1947. – Київ; Торонто: /б.в./, 2002. – 572 с.; Літопис Української Повстанської Армії. Нова серія. Т. 6: Боротьба проти УПА і націоналістичного підпілля: інформаційні документи ЦК КП(б)У, обкомів партії, НКВС-МВС, МДБ-КДБ (1943-1959) / [упоряд. А. Кентій, В. Лозицький, І. Павленко, К. Абрамова]. Книга третя: 1948. – Київ; Торонто: /б.в./, 2003. – 523 с.; Літопис Української Повстанської Армії. Нова серія. Т. 7.: Боротьба проти УПА і націоналістичного підпілля: інформаційні документи ЦК КП(б)У, обкомів партії, НКВС-МВС, МДБ-КДБ (1943-1959) / [упоряд. М. Деркач, А. Кентій, В. Лозицький, І. Павленко]. Книга четверта: 1949-1959. – Київ, Торонто: /б.в./, 2003. – 716 с.

⁶⁹ Сергійчук В. Десять буремних літ. Західноукраїнські землі у 1944-1953 роках. Нові документи і матеріали / Сергійчук В. – К.: Дніпро, 1998. – 450 с.; Сергійчук В. Український здвиг: Закерзоння. 1939-1947 рр. / Сергійчук В. – К.: Українська Видавнича Спілка, 2004. – 836 с.; Сергійчук В. Український здвиг: Волинь. 1939-1955 рр. / Сергійчук В. – К.: Українська Видавнича Спілка, 2005. – 840 с.; Сергійчук В. Український здвиг: Наддніпрянщина. 1941-1955 рр. / Сергійчук В. – К.: Українська Видавнича Спілка, 2005. – 836 с.; Сергійчук В. Український здвиг: Поділля. 1939-1955 рр. / Сергійчук В. – К.: Українська Видавнича Спілка, 2005. – 840 с.; Сергійчук В. Український здвиг: Прикарпаття, 1939-1955 рр. / Сергійчук В. – К.: Українська Видавнича Спілка, 2005. – 840 с.

⁷⁰ Український національно-визвольний рух на Прикарпатті в ХХ столітті. Документи і матеріали / [відп. ред. М. Кугутяк] (1939-1945). – Івано-Франківськ: КПФ “ЛІК”, 2009. Т. 2. Кн. 1. – 600 с.; Український національно-визвольний рух на Прикарпатті в ХХ столітті. Документи і матеріали / [відп. ред. М. Кугутяк] (1945-1946). – Івано-Франківськ: КПФ “ЛІК”, 2010. – Т. 2. – Кн. 2. – 696 с.

⁷¹ Див.: Кондратюк К. Галичина і Волинь у роки Другої світової війни (1939-1945): Навч. посібник / К. Кондратюк. – Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2011. – С. 9.

⁷² Кентій А. Нариси історії організації українських націоналістів у 1941-1942 рр. / А. Кентій. – К. : Ін-т історії України НАН України, 1999. – 195 с.; Його ж: Українська повстанська армія в 1942-1943 рр. / А. Кентій. – К. : Ін-т історії України НАН України, 1999. – 285 с.

⁷³ В'ятрович В. Ставлення ОУН до євреїв: формування позиції на тлі катастрофи / В'ятрович В. – Львів : Видавництво “МС”, 2006. – 144 с.

⁷⁴ Курилишин К. Українське життя в умовах німецької окупації (1939-1944 рр.): за матеріалами україномовної легальної преси: монографія / Курилишин К. / НАН України. ЛННБ України ім. В. Стефаніка. Львівське відділення Інституту української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України. – Львів, 2010. – 328 с.

⁷⁵ Бацюрків Б. Українська Греко-Католицька Церква і Радянська держава (1939-1950) / Бацюрків Б. / [пер. з англ. Н. Кочан, за ред. О. Турія]. – Львів : Вид-во УКУ, 2005. – 268 с.

⁷⁶ Роман Шухевич: постать на тлі доби Воюючої України. – Тернопіль: Ідея і чин України, 2005. – 336 с. (збірник доповідей учасників конференції “Роман Шухевич: постать на тлі доби Воюючої України”, яка відбулася 28-29 вересня 2000 р. в Тернополі).

⁷⁷ У виданні вчених Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича використовується дефініція – “радянсько-німецька війна” розділ підготував К. Науменко – Див.: Історія України / [відп. ред. Ю. Сливка; керівник авт. кол. Ю. Зайцев]. – [Вид. 3-ге, перероб. і доп.] – Львів : Світ, 2002. – С. 315-340. Аналогічно подію називає львівський дослідник військової техніки А. Харук у розділі “Авіаційна промисловість України напередодні та на початку радянсько-німецької війни – мобілізація та евакуація”. – Див.: Харук А. Нарис історії авіаційної промисловості України (1910-ті – 1980-ті рр.) : монографія. – Львів : Видавництво Національного університету “Львівська політехніка”, 2010. – С. 153-166.

⁷⁸ У навчальному посібнику “Новітня історія України. 1914-2008 рр.”, підготовленому моїми колегами з кафедри новітньої історії України Львівського національного університету імені Івана Франка – К. К. Кондратюком, Г. А. Боднар, В. М. Качмарем, В. Є. Голубком вживається термін “Німецько-радянська війна”. – Див.: розділ “Початок німецько-радянської війни. Поразки Червоної армії та їх причини в 1941-1942 рр.” – автор К. К. Кондратюк: Новітня історія України. 1914-2008 рр.: навч. посіб. / К. К. Кондратюк, Г. А. Боднар, В. М. Качмар, В. Є. Голубко. – К. : Знання, 2001. – С. 211-223.

⁷⁹ Дослідники з Інституту історії України НАН України називають подію “Великою Вітчизняною війною”. – Див.: Історія України / [В. Верстюк, О. Горань, О. Гуржій та ін.: під ред. В. Смоля]. Вид. 3-є, доп. – К., 2002

⁸⁰ Див.: Сучасність. – Київ, 2001. – № 6. – С. 63-64; Кондратюк К., Сухий О. Сучасна національна історіографія новітньої історії України (1914-2009 рр.): навч. посібн. / Кондратюк К., Сухий О. – Львів : Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2010. – С. 102-103.

⁸¹ Історія України: нове бачення: У 2 т. / [під ред. В. А. Смоля]. – К. : Україна, 1995. – С. 281-328.

⁸² Сливка Ю. Україна в Другій світовій війні: національно-політичний та міжнародно-правовий аспекти / Сливка Ю. // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. Вип. 3-4. – Львів : Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. – С. 28-29.

⁸³ Див.: Турченко Ф. Г., Панченко П. П., Тимченко С. М. Новітня історія України (1939 – початок ХХІ ст.): підручник для 11-го кл. серед. загальноосв. навч. закл. – [вид. 5-те, доопрац. й допов.] – К. : Генеза, 2007. – С. 4, 68-69.

⁸⁴ Патриляк І. К. “Встань і борись! Слухай і вір...”: українське націоналістичне підпілля та повстанський рух (1939-1960 рр.): Монографія / Патриляк І. К. / Центр досліджень визвольного руху. – Львів : Часопис, 2012. – 592 с.

⁸⁵ Патриляк І. К. “Встань і борись! Слухай і вір...”: українське націоналістичне підпілля та повстанський рух (1939-1960 рр.): Монографія / Патриляк І. К. / Центр досліджень визвольного руху. – Львів: Часопис, 2012. – С. 9.

⁸⁶ Стасюк О. Підпільні друкарні ОУН / Стасюк О. – (1941-1953 рр.) – Львів, 2011. – 296 с.

⁸⁷ Стасюк О. Підпільні друкарні ОУН / Стасюк О. – (1941-1953 рр.) – Львів, 2011. – 296 с.

⁸⁸ Грицьків Р. Історіографічне значення матеріалів міжнародних семінарів “Україна-Польща: важкі питання” у дослідженні історії Української повстанської армії періоду Другої світової війни / Грицьків Р. // Український визвольний рух / Центр досліджень визвольного руху. Збірник 1. – Львів : Видавництво “МС”, 2003. – С. 201; Дашкевич Я. Р. Україна вчора і нині. Нариси, виступи, есе / Дашкевич Я. Р. – Київ, 1993. – С. 26-32; Кагуй П. Матеріали до історії УПА, ОУН у фондах Центрального державного архіву вищих органів влади і управління України / Кагуй П. // Україна в минулому / [Ред. кол. Я. Дашкевич, М. Капраль, І. Скочиля С.] – К. ; Львів, 1993. – Вип. III. – С. 7-9.

⁸⁹ Інформативний блок складають повідомлення і рецензії: В. В'ятрович рец.: Літопис Української Повстанської Армії. – Торонто-Львів. – Т. 41: Кирило Осьмак – Президент УГВР. Документи і матеріали. – 880 с. // Український визвольний рух / Центр досліджень визвольного руху, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. – Львів, 2005. – Збірник 5. – С. 231-232; Косик В. Гарвард патронуює ненаукові методи історичного

дослідження / Косик В. // Український визвольний рух, Центр досліджень визвольного руху, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. – Львів, 2003. – Збірник 1. – С. 176-189.

⁹⁰ Грицьків Р. Польська історіографія українсько-польського збройного конфлікту часів Другої світової війни / Грицьків Р. // Український визвольний рух / Центр досліджень визвольного руху. – Львів, 2003. – Зошит 2. Українсько-польський конфлікт під час Другої світової війни. – С. 148-170; Марчук І. – рец. Semaszko W., Semaszko E. Ludobojstwo dokonane przez nacjonalistów ukraińskich na ludności polskiej Wołynia 1939-1945. – Warszawa, 2000. T. I. S. 1-1000; t. II. – S. 1001-1440 // Український визвольний рух / Центр досліджень визвольного руху. – Львів, 2003. – Зошит 2. Українсько-польський конфлікт під час Другої світової війни. – С. 171-180; Р. Грицьків рец.: Волинь 1943. Боротьба за землю. – Квітень 2003. – № 28. – 339 с. // Український визвольний рух / Центр досліджень визвольного руху. – Львів, 2003. – Зошит 2. Українсько-польський конфлікт під час Другої світової війни. – С. 181-188; В. В'ятрович рец.: Волинь і Східна Галичина. 1943-1944. Путівник по польських та українських архівних джерелах. Варшава-Київ, 2003. Т. 1. – 288 с. // Український визвольний рух / Центр досліджень визвольного руху. – Львів, 2003. – Зошит 2. Українсько-польський конфлікт під час Другої світової війни. – С. 189-192.

⁹¹ Посівнич М. Формування військової доктрини ОУН / Посівнич М. // Український визвольний рух / Центр досліджень визвольного руху. Збірник 1. – Львів: Видавництво “Мс”, 2003. – С. 34-44; Дарованець О. Організаційний стан та діяльність Луцького повіту ОУН в 1937-1938 роках / Дарованець О. // Український визвольний рух / Центр досліджень визвольного руху. Збірник 1. – Львів: Видавництво “Мс”, 2003. – С. 45-56; Посівнич М. Ставлення ОУН до Польщі у міжвоєнний період / Посівнич М. // Український визвольний рух / Центр досліджень визвольного руху. – Зошит 2. – Львів: Видавництво “Мс”, 2003. – С. 39-52; Дарованець О. Боротьба Організації Українських Націоналістів проти асиміляційно-репресивної політики польської влади щодо українців Волині (1929-1939) / Дарованець О. // Український визвольний рух / Центр досліджень визвольного руху. Зошит 2. – Львів: Видавництво “Мс”, 2003. – С. 53-73; Дарованець О. Протимонопольна акція ОУН на Волині в міжвоєнний період / Дарованець О. // Український визвольний рух / Центр досліджень визвольного руху, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. Збірник 5. – Львів, 2005. – С. 97-117; Деревінський В. Деякі аспекти ідейних засад ОУН 1920-1930-х рр. / Деревінський В. // Український визвольний рух / Центр досліджень визвольного руху, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. Збірник 6. – Львів: Видавництво “Мс”, 2006. – С. 83-94; Кучерук О. Дмитро Андрієвський і процес підготовки Першого Конгресу Українських Націоналістів 1929 р. / Кучерук О. // Український визвольний рух / Центр досліджень визвольного руху, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. Збірник 8. – Львів, 2006. – С. 75-101; Гаврилів І. Євген Коновалець і розкол в ОУН / Гаврилів І. // Український визвольний рух / Центр досліджень визвольного руху, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. Збірник 8. – Львів, 2003. – С. 118-129; Посівнич М. Форми та методи агітаційно-пропагандистської діяльності ОУН у 1929-1939 рр. / Посівнич М. // Український визвольний рух / Центр досліджень визвольного руху, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. Збірник 9. – Львів, 2007. – С. 61-78; В'ятрович В. До проблеми формування ідейно-програмових засад українського визвольного руху 1920-х-1950-х рр. / В'ятрович В. // Український визвольний рух / Центр досліджень визвольного руху, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. Збірник 9. – Львів, 2007. – С. 125-137; Посівнич М. Військово-політична діяльність Романа Шухевича в УВО-ОУН у 1923-1938 рр. / Посівнич М. // Український визвольний рух / Центр досліджень визвольного руху, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. Збірник 10: До 100-річчя від дня народження Романа Шухевича. – Львів, 2007. – С. 159-170; Пагіря О. Воєнно-політична діяльність ОУН у Закарпатті (1929-1939) / Пагіря О., Посівнич М. // Український визвольний рух / Центр досліджень визвольного руху, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. Збірник 13. Львів, 2009. – С. 45-88; Посівнич М. Бойові акції ОУН в 1929-1939рр. / Посівнич М. // Український визвольний рух / Центр досліджень визвольного руху, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. Збірник 14. Львів, 2010. – С. 33-56; Яців А. Харизма в ідеології Організації Українських Націоналістів (1920-1930-ті рр.) / Яців А. // Український визвольний рух / Центр досліджень визвольного руху, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. Збірник 14. Львів, 2010. – С. 91-108; Зайцев О. “Інтегральний націоналізм” як теоретична модель для дослідження українського націоналістичного руху) / Зайцев О. // Український визвольний рух / Центр досліджень визвольного руху, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. Збірник 15. Львів, 2011. – С. 5-26; Конюхов С. Особливості формування соціально-економічної програми Організації Українських Націоналістів у 1920-х-1930-х рр. / Конюхов С. // Український визвольний рух / Центр досліджень визвольного руху, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. Збірник 16: До 120-ліття з дня народження Євгена Коновальця. Львів, 2011. – С. 141-149; Ткач Д. Соціальна проблематика на Першому конгресі українських націоналістів / Ткач Д. // Український визвольний рух / Центр досліджень визвольного руху, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. Збірник 16: До 120-ліття з дня народження Євгена Коновальця. – Львів, 2011. – С. 150-161.

⁹² Деревінський В. Концепція ОУН фронту спільної боротьби поневолених народів / Деревінський В. // Український визвольний рух / Центр досліджень визвольного руху, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України.

Збірник 4: Боротьба народів Центрально-Східної Європи проти тоталітарних режимів в ХХ столітті. – Львів, 2005. – С. 43-51.

⁹³ Стефанів В. Дискусія між Греко-Католицькою Церквою та Організацією Українських Націоналістів про актуальні проблеми розвитку українського суспільства в 1920-х-1930-х роках / Стефанів В. // Український визвольний рух / Центр досліджень визвольного руху, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. Збірник 12. Львів, 2008. – С. 23-48; Стефанів В. Греко-Католицька Церква та її духовенство в українському визвольному русі міжвоєнного періоду. Український визвольний рух / Стефанів В. / Центр досліджень визвольного руху, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. Збірник 14. Львів, 2010. – С. 57-72.

⁹⁴ Український визвольний рух / Центр досліджень визвольного руху. Зошит 2: Українсько-польський конфлікт під час Другої світової війни. – Львів : Видавництво “Мс”, 2003. – 194 с.

⁹⁵ Український визвольний рух / Центр досліджень визвольного руху, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. Збірник 4: Боротьба народів Центрально-Східної Європи проти тоталітарних режимів в ХХ столітті. – Львів, 2005. – 272 с.

⁹⁶ Український визвольний рух / Центр досліджень визвольного руху, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. Збірник 16: До 120-річчя від дня народження Євгена Коновальця. – Львів, 2011. – 320 с.

⁹⁷ Український визвольний рух / Центр досліджень визвольного руху. Зошит 2. – Львів: Видавництво “МС”, 2003. – С. 53-73;

⁹⁸ Лехнюк О. Нововіднадені бофони УПА / Лехнюк О. // Український визвольний рух / Центр досліджень визвольного руху. Збірник 1. – Львів, 2003. – С. 165-169.

⁹⁹ Сова А. Символіка українського пожежно-спортивного товариства “Січ”: генеза та історія// Український визвольний рух / Центр досліджень визвольного руху. Збірник 1. – Львів, 2003. – С. 215-230; Сова А. Актуальні питання вивчення символіки українських молодіжних організацій Галичини кінця ХІХ – першої третини ХХ ст. / Сова А. // Український визвольний рух / Центр досліджень визвольного руху. Збірник 9. – Львів, 2007. – С. 157-180; А. Сова рец.: Слободянюк М. Військова символіка України: Відродження з попелу / Слободянюк М. – Накладом автора, 2005. – 144 с. // Український визвольний рух / Центр досліджень визвольного руху, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. Збірник 6. – Львів: Видавництво “Мс”, 2003. – С. 255-256; Манзуренко В. Лицарі срібного хреста заслуги / Манзуренко В. // Український визвольний рух / Центр досліджень визвольного руху, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. Збірник 8. – Львів, 2006. – С. 277-302; Манзуренко В. Лицарі найвищих бойових нагород УПА в наказах ГВШ / Манзуренко В. // Український визвольний рух / Центр досліджень визвольного руху, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. Збірник 7. – Львів: Видавництво “МС”, 2006. – С. 267-288; Манзуренко В. Роль Романа Шухевича у створенні нагородної системи УПА / Манзуренко В. // Український визвольний рух / Центр досліджень визвольного руху, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. Збірник 10: До 100-річчя від дня народження Романа Шухевича. – Львів, 2007. – С. 313-322; Манзуренко В. Пам'ятна відзнака “Рейд УПА в Румунію 1949-2009” Український визвольний рух / Манзуренко В. / Центр досліджень визвольного руху, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. Збірник 14. – Львів, 2010. – С. 213-218; Манзуренко В. Пам'ятна відзнака “Рушпір 1945-2010” Український визвольний рух / Манзуренко В. / Центр досліджень визвольного руху, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. Збірник 15. – Львів, 2011. – С. 331-338.

¹⁰⁰ В'ятрович В. Рейд українських повстанців на Прибалтику / В'ятрович В. // Український визвольний рух / Центр досліджень визвольного руху. Збірник 1. – Львів: Видавництво “МС”, 2003. – С. 144-150.

¹⁰¹ Посівнич М. Деякі аспекти діяльності Організації Українських Націоналістів на Далекому Сході / Посівнич М. // Український визвольний рух / Центр досліджень визвольного руху, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. – Львів, 2005. Збірник 5. – С. 118-130; Щур Ю. Діяльність підпілля Організації Українських Націоналістів на території Мелітопольського району Запорізької області / Щур Ю. // Український визвольний рух / Центр досліджень визвольного руху, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. – Львів, 2006. – Збірник 8. – С. 153-163; Пагіря О. Воєнно-політична діяльність ОУН у Закарпатті (1929-1939) / Пагіря О., Посівнич М. // Український визвольний рух. – Львів : Центр досліджень визвольного руху, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2009. – Збірник 13. – С. 45-88; Вовк О. Короткий нарис діяльності УПА та її запілля на ПЗУЗ і в прилеглих регіонах у 1943-1946 рр. / Вовк О. // Український визвольний рух / Центр досліджень визвольного руху, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. – Львів, 2006. – Збірник 8. – С. 164-224.

¹⁰² Мороз В. Перемиська Воєнна округу УПА “Сян”(1944р.) / Мороз В. // Український визвольний рух. – Львів : Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, Центр досліджень визвольного руху, 2012. – Збірник 17. – С. 259-335.

¹⁰³ Пагіря О. Відносини між українським визвольним рухом та угорською армією в Галичині в першій половині 1944 року / Пагіря О. // Український визвольний рух. – Львів : Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України,

Центр досліджень визвольного руху, 2008. – Збірник 12. – С. 74-116; Пагіря О. Переговори між представниками Організації Українських Націоналістів (ОУН(б)) та військово-політичними колами Румунії у 1943-1944 роках / Пагіря О. //Український визвольний рух. – Львів : Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, Центр досліджень визвольного руху, 2010. – Збірник 14. – С. 145-182.

¹⁰⁴ Сич О. Закордонний Центр ОУН (лютий 1945-лютий 1946 рр.) //Український визвольний рух / Центр досліджень визвольного руху, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. – Львів: Видавництво “МС”, 2006. – Збірник 7. – С. 243-266; Сич О. Військова політика Закордонних Частин ОУН в умовах розгортання “холодної війни” (1945-1950-ті рр.) / Сич О. //Український визвольний рух / Центр досліджень визвольного руху, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. – Львів, 2007. – Збірник 9. – С. 79-114.

¹⁰⁵ Зайцев О. “Інтегральний націоналізм” як теоретична модель для дослідження українського націоналістичного руху / Зайцев О. // Український визвольний рух. – Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, Центр досліджень визвольного руху, 2011. – Збірник 15. – С. 5-26; Яців А. Харизма в ідеології Організації Українських Націоналістів (1920-1930-ті рр.) / Яців А. // Український визвольний рух. – Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, Центр досліджень визвольного руху, 2010. – Збірник 14. – С. 91-108.

¹⁰⁶ Ткач Д. Соціальна проблематика на Першому Конгресі українських націоналістів / Ткач Д. // Український визвольний рух. – Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, Центр досліджень визвольного руху, 2011. – Збірник 16: До 120-ліття з дня народження Євгена Коновальця. – С. 150-161; Стародубець Г. Суспільно-політичні чинники формування морально-психологічного клімату у повстанському заплілі(1944-1945) / Стародубець Г. // Український визвольний рух. – Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, Центр досліджень визвольного руху, 2007. – Збірник 11. – С. 119-137.

¹⁰⁷ Див.: Лисенко О. Є. Дослідження історії Другої світової війни в сучасній Україні: основні тенденції та перспективи // Укр. іст. журн. – 2011. – № 4. – С. 194; Веденєєв Д. В. Україна у Другій світовій війні: деякі питання теорії, методології й суспільних рефлексій / Веденєєв Д. В., Лисенко О. Є. // Укр. іст. журн. – 2010. – № 3. – С. 29; Лисенко О. Проблематика Другої світової війни у сучасних вітчизняних військово-історичних дослідженнях / Лисенко О., Грицак В. // Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика. К. : Інститут історії України НАН України, 2009. – № 15. – С. 245.

*Не випадково професор Л. Зашкільняк рецензію на це видання подав під такою назвою: “В українсько-польській дискусії з'явився серйозний аргумент.”//Див. Зашкільняк Л. В українсько-польській дискусії з'явився серйозний аргумент. Польсько-українські стосунки в 1942-1947 роках у документах ОУН та УПА. У 2 т. / [відп. ред. та упоряд. В. В'ятрович]. – Львів : Центр досліджень визвольного руху, Львівський національний університет імені Івана Франка, 2011. – 1368 С. ; В'ятрович В. Друга польсько-українська війна 1942-1947 / В'ятрович В. – К. : Видавничий дім Києво-Могилянська академія; Центр досліджень визвольного руху, 2011. – 288 с. // Український визвольний рух. – Львів : Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, Центр досліджень визвольного руху, 2012. – Збірник 17. – С. 381-385.

*В. В'ятрович стверджує, що перші публікації документів щодо Другої польсько-української війни з'явилися у середовищах ветеранів ще в комуністичні часи за межами залізної завіси. У Лондоні опубліковано фундаментальний 6-томний збірник “АП у документах”, у Торонто започатковано багатотомну серію “Літопис Української Повстанської Армії”. Фундаментальним виданням, безпосередньо присвяченим цій війні, став збірник документів “Поляки і українці між двома тоталітарними режимами” (Див.: Поляки і українці між двома тоталітарними системами. 1942-1945. – Варшава-Київ, 2005. – Т. 1-2), підготовлений спільною польсько-українською робочою групою в рамках документальної серії “Польща і Україна в 1930-1940 роках ХХ століття” // Польсько-українські стосунки в 1942-1947 роках у документах ОУН та УПА: у 2 т. / [відп. ред. та упоряд. В. М. В'ятрович]. – Т. 1 Війна під час війни. 1942-1945. – Львів: Центр досліджень визвольного руху, 2011. – С. 25.

¹⁰⁹ Польсько-українські стосунки в 1942-1947 роках у документах ОУН та УПА: у 2 т. / [відп. ред. та упоряд. В. М. В'ятрович]. – Т.1 війна під час війни. 1942-1945. – Львів : Центр досліджень визвольного руху, 2011. – С. 34.

¹¹⁰ Грицак Я. Наше і дуже наше горе / Грицак Я. // Критика. – 2003. – № 7-8. // Цит. за Польсько-українські стосунки в 1942-1947 роках у документах ОУН та УПА: у 2 т. / [відп. ред. та упоряд. В. М. В'ятрович]. – Т. 1 Війна під час війни. 1942-1945. – Львів : Центр досліджень визвольного руху, 2011. – С. 35.

¹¹¹ Польсько-українські стосунки в 1942-1947 роках у документах ОУН та УПА: у 2 т. / [відп. ред. та упоряд. В. М. В'ятрович]. – Т.1 війна під час війни. 1942-1945. – Львів : Центр досліджень визвольного руху, 2011. – С. 23.

¹¹² Дашкевич Я. Третій фронт у міжнародній грі в минулому і тепер / Дашкевич Я. //Український визвольний рух. Зошит 2. Українсько-польський конфлікт під час Другої світової війни. – Львів : Вид-во “Мс”, 2003. – С. 143 (С. 138-147).

- ¹¹³ Ільющин І. Польське підпілля на території Західної України в роки Другої світової війни / Ільющин І. // Україна-Польща: важкі питання. Матеріали II Міжнародного семінару істориків “Українсько-польські відносини в 1918-1947 роках”. Варшава, 22-24 травня 1997 / [відп. ред. Микола Кучерепа]. – Варшава : “Tuzsa”, 1998. – С. 171.
- ¹¹⁴ Гудь Б. Загибель Аркадії. Етносоціальні аспекти українсько-польських конфліктів XIX – першої половини XX століття. / Гудь Б. – Львів, 2006. – С. 334-335.
- ¹¹⁵ Радянські виборчі кампанії в Західній Україні (1946-1951 рр.). Збірник документів і матеріалів / [упор. і відп. ред. О. Й. Стасюк]; Національна академія наук України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича. – Львів, 2011. – 776 с. (Серія “Український визвольний рух у XX столітті).
- ¹¹⁶ Див.: Голубко В. Проблеми історії України другої половини XX століття / Голубко В. // Українська історіографія на зламі XX і XXI століть: здобутки і проблеми. Колективна монографія за редакцією Леоніда Зашкільняка. – Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2004. – С. 195.
- ¹¹⁷ Україна-Польща: важкі питання. Т. 9 Матеріали IX і X міжнародних наукових семінарів “Українсько-польські відносини під час Другої світової війни”. Варшава, 6-10 листопада 2001 р. / [наук. ред. М. М. Кучерепа]. – Луцьк : ВМА “Терен”, 2004. – С. 31.
- ¹¹⁸ Ільющин І. Польське підпілля в південно-східних повітах сучасної Польщі у 1939-1947 роках / Ільющин І. // Україна-Польща: важкі питання. Т. 7. Матеріали VII Міжнародного семінару істориків “Українсько-польські відносини в під час Другої світової війни”. Луцьк, 24-26 травня 2000 року / Відповід. ред. Микола Кучерепа. – Луцьк, Волинська обл. друк., 2008. – С. 54.
- ¹¹⁹ Сергійчук В. Діяльність ОУН-УПА у південно-східних повітах сучасної Польщі в 1939-1947 роках / Сергійчук В. // Україна-Польща: важкі питання : матеріали VII Міжнародного наукового семінару “Українсько-польські відносини в роки Другої світової війни”, 24-26 травня 2000 р. Луцьк. Т. 7 / [наук. і заг. ред. М. М. Кучерепа]. – Луцьк : Волинська обласна друкарня, 2008. – С. 152 (С. 127-154).
- ¹²⁰ Бондаренко К. Діяльність українських загонів самооборони на Волині, Буковині та у Галичині в роки Другої світової війни / Бондаренко К. // Україна-Польща: важкі питання. Том 3. Матеріали III Міжнародного семінару істориків “Українсько-польські стосунки в роки Другої світової війни”. Луцьк, 20-22 травня 1998 року / [відповід. ред. Микола Кучерепа]. – Варшава: “Tuzsa”, 1998. – С. 29.
- ¹²¹ Україна-Польща: важкі питання. Т. 9 Матеріали IX і X міжнародних наукових семінарів “Українсько-польські відносини під час Другої світової війни”. Варшава, 6-10 листопада 2001 р. / [наук. ред. М. М. Кучерепа]. – Луцьк : ВМА “Терен”, 2004. – С. 13.
- ¹²² Сеньків М. Західноукраїнське село: насильницька колективізація 1940-х років / Сеньків М. // Україна: культура спадщини, національна свідомість, державність. Збірник на пошану професора Юрія Сливки. – Вип. 7. 2000. – С. 488-489.
- ¹²³ Рубльов О. С. Згадка про сумні роковини / Рубльов О. С., Черченко Ю. А. – К. : Інститут історії АН УРСР, 1990. – С. 9.
- ¹²⁴ Когут П. В. Запровадження колгоспної системи в західних областях України (1944–1953 рр.) / Когут П. В. автореф. дис. канд. іст. наук. – Львів, 2000. – С. 16-17; Гаврилюк О. Н. Радянська економіка і духовне життя західноукраїнського села другої половини 40–50-х років (на матеріалах Волинської, Рівненської та Львівської областей) / Гаврилюк О. Н.: автореф. дис. канд. іст. наук. – Чернівці, 1996.
- ¹²⁵ Див. Сеньків М. Західноукраїнське село: насильницька колективізація – 40-і – початок 50-х рр. XX ст. – Львів : Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича, 2002. – С. 489.
- ¹²⁶ Кульчицький С. В. Спроби реформ (1956–1964) / Кульчицький С. В. // Укр. іст. журн. – 1998. – № 2. – С. 107.
- ¹²⁷ Там само. – С. 108.
- ¹²⁸ Там само. – С. 108.
- ¹²⁹ Див.: Кульчицький С. В. Спроби реформ (1956–1964)... С. 107.
- ¹³⁰ Стасюк О. Ідейно-політична стратегія ОУН(б) повоєнного періоду / Стасюк О. // Український визвольний рух / Центр досліджень визвольного руху, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. – Львів, 2006. – Збірник 8. – С. 254-255.
- ¹³¹ Там само. – С. 255.
- ¹³² Сеньків М. Західноукраїнське село: насильницька колективізація – 40-і початок 50-х рр. XX ст. – С. 490.
- ¹³³ Кентій А. Нарис боротьби ОУН-УПА в Україні 1946–1956 рр. / Кентій А. – К., 1999; Сергійчук В. Десять буремних літ. Західноукраїнські землі у 1944–1953 рр.: Нові документи і матеріали / Сергійчук В. – К., 1998; Іщук О. Діяльність молодіжних структур ОУН у повоєнні роки (1945–1948 рр.): деякі аспекти проблеми / Іщук О., Ніколаєва Н. // Український визвольний рух / Центр досліджень визвольного руху, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. – Львів : Вид-во “Мс”, 2006. – Збірник 7. – С. 232-242; Русначенко А. Народ збурений. Національно-визвольний рух в Україні і національні рухи опору в Білорусії, Литві, Латвії, Естонії / Русначенко А. – К., 2002. – 301 с.

¹³⁴ Див.: Киричук Ю. Український національний рух 40-50-х років ХХ століття: ідеологія та практика / Киричук Ю. – Львів: Добра справа, 2003. – С. 301.

¹³⁵ Культурне життя в Україні. Західні землі. / [за ред. Ю. Сливки]. – Т. I. 1939-1953. – Львів, 1994; Т. II. – Львів, 1996. Депортації. Західні землі України кінця 30-х – початку 50-х рр. Документи, матеріали, спогади. – У трьох томах. Т. I. 1939-1945. – Львів, 1996.

¹³⁶ Дашкевич Я. Боротьба з Грушевським та його школою у Львівському університеті за радянських часів / Дашкевич Я. // Михайло Грушевський і українська історична наука. Матеріали конференції. / [за редакцією Я. Грицака, Я. Дашкевича]. – Львів : Інститут історичних досліджень Львівського державного університету імені Івана Франка; Інститут української археографії та джерелознавства імені Михайла Грушевського НАН України, Львівське відділення. 1999. – С. 226-266.

¹³⁷ Дашкевич Я. Боротьба з Грушевським та його школою у Львівському університеті за радянських часів / Дашкевич Я. // Михайло Грушевський і українська історична наука. Матеріали конференції. / [за редакцією Я. Грицака, Я. Дашкевича]. – Львів : Інститут історичних досліджень Львівського державного університету імені Івана Франка; Інститут української археографії та джерелознавства імені Михайла Грушевського НАН України, Львівське відділення, 1999. – С. 226-266

¹³⁸ Сергійчук В. Нескорена церква. Подвижництво греко-католиків України в боротьбі за віру і державу / Сергійчук В. – К., 2001. – 493 с.; Марущак М. Ліквідація УГКЦ – ідеологічна диверсія Москви проти визвольного руху на західноукраїнських землях / Марущак М. // Державність. – К., 1992. – № 4. – С. 30-34; Боцюрків Б. Українська Греко-католицька церква в катакомбах (1946–1989) / Боцюрків Б. // Ковчег. Збірник статей з церковної історії. – Ч. I. – Львів, 1993. – С. 123-164. Репресована церква (Про трагічну долю Української греко-католицької церкви). – Дрогобич, 1994. – 526 с.

¹³⁹ Ю. Сливка подає короткий національну бібліографію питання: Ведінєв Д., Шаповал Ю. Чи був Лаврентій Берія українським націоналістом? // Дзеркало тижня. – 2001. – 7-13 липня; Шаповал Ю. Війна після війни // Літопис УПА. Нова серія. – Т. 3. – Київ; Торонто, 2001; Його ж: “Українці з радісним вигуком кинулись до мене.” Як 50 років тому Лаврентій Берія розігрував “українську карту” // День. – 2003. – 20 червня; Баран В. Україна: Новітня історія (1945-1991 рр). – Львів, 2003. – Див.: Сливка Ю. Лаврентій Берія і Україна. 1953 рік / Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. – Львів : Галицька видавнича спілка, 2005. – С. 3.

¹⁴⁰ Цит. за: Сливка Ю. Лаврентій Берія і Україна. 1953 рік. – С. 46

¹⁴¹ Окремі дослідники вважають, що усунення з посади першого секретаря ЦК КПУ Л. Мельникова, якого звинувачували у русифікаторстві західних областей УРСР, і призначення на цю посаду українця О. Кириченка не слід ув'язувати із змінами в національно-культурній сфері. Підтвердженнями цьому може бути ставлення О. Кириченка у приватних бесідах до Київського університету, як до “розсадника націоналістів”, образливі висловлювання на адресу окремих професорів. Хоча одночасно він і займався реабілітацією репресованих в Україні, багато їздив по республіці, вникаючи в життя трудових колективів, колгоспів та підприємств // Табачник Д. В., Шаповал Ю. І., Кириченко О. І.: Історія однієї політичної долі. – Укр. іст. журн. – 1990. – № 5. – С. 87-97.

¹⁴² Цит. за: Сливка Ю. Лаврентій Берія і Україна. 1953 рік ... – С. 38.

¹⁴³ Киричук Ю. Український національний рух 40-50-х років ХХ ст.: ідеологія та практика... – С. 301; Сливка Ю. Лаврентій Берія і Україна. 1953 рік ... – С. 40.

¹⁴⁴ Сливка Ю. Лаврентій Берія і Україна. 1953 рік ... – С. 50.

Мартинюк Я. М.,

к.і.н., доц. кафедри гуманітарних наук та права, Луцький національний технічний університет, м. Луцьк

УЧАСТЬ ОРГАНІВ САМОВРЯДУВАННЯ У РОЗБУДОВІ МІСТ НА ВОЛИНІ У МІЖВОЄННИЙ ПЕРІОД

Анотація. Стаття присвячена дослідженню інституту місцевого самоврядування, котрий функціонував на Волині у міжвоєнний період. Характеризуючи форми й методи, здобутки й прорахунки діяльності інституту місцевого самоврядування на Волині у міжвоєнний період, автор доводить, що головним його завданням було забезпечення потреб населення й піднесення його загального життєвого рівня. Там, де держава була не в змозі ефективно вирішувати найгостріші проблеми соціально-економічного й суспільно-політичного розвитку краю, самоуправління успішно здійснювало свої адміністративні, координуючі та регулюючі функції, охоплюючи майже всі сторони життя регіону.

Ключові слова: Волинське воєводство, територіальне самоврядування, міське самоврядування, магістрат, гміна.

Martyniuk Y. M.,

PhD in History, Associate Professor of the Department of Humanities and Law, Lutsk National Technical University, Lutsk

PARTICIPATION OF SELF-GOVERNMENT BODIES IN THE DEVELOPMENT OF CITIES ON THE VOLYN IN THE INTERWAR PERIOD

Abstract. The article is devoted to the research of the institute of local self-government, which functioned in Volyn in the interwar period. Describing the forms and methods, achievements and miscalculations of the work of the Institute of Local self-government in Volyn in the interwar period, the author, argues that his main task was to ensure the needs of the population and increase its overall standard of living. Where the state was not able to effectively address the most acute problems of the socio-economic and socio-political development of the region, the self-government successfully implemented its administrative, coordinating and regulatory functions, covering almost all aspects of the region's life.

Key words: Volyn Voivodship, territorial self-government, city self-government, magistrate, gmina.

Постановка проблеми. Вивчення проблеми становлення та функціонування на Волині в міжвоєнний період інституту самоврядування викликане цілою низкою причин. В час, коли формується нова система територіального управління нашої держави, налагоджуються і встановлюються шляхи та механізми вирішення найгостріших проблем соціально-економічного та суспільно-політичного характеру, науковий аналіз історичного досвіду окремих регіонів України стає особливо необхідним. Отже, окрім суто наукового інтересу, актуальність піднятої проблеми зумовлена також практичними потребами сьогодення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Слід відмітити, що найбільший внесок у вивчення питань, пов'язаних з історією створення та діяльністю інституту самоврядування як на Волині, так і загалом у Другій Речі Посполитій, зробили польські вчені – історики та правознавці. В сучасній польській історіографії є низка публікацій з окремих проблем історії нашого краю в період між двома світовими війнами, а також статті, присвячені конкретно діяльності органів міського та територіального самоврядування в Польщі. Вміщений у них науковий матеріал дає можливість зробити порівняльний аналіз процесів утворення та організаційного становлення самоуправ на території різних польських воєводств, їх національного та професійного складу, а також методів та напрямів роботи.

Проте, незважаючи на наявність низки праць польських науковців, в яких висвітлюються проблеми діяльності самоврядних інституцій на Волині в міжвоєнний період, у вітчизняній історіографії на сьогоднішній день немає спеціальних комплексних досліджень, у яких би розглядалися ці питання.

Постановка завдання. Автор поставив за мету висвітлити у статті одну з важливих ділянок праці органів самоврядування, якою була їх участь у розбудові волинських міст міжвоєнного періоду.

Виклад основного матеріалу дослідження. У другій половині 1930-х рр. Волинське воєводство перетворилося на великий будівельний майданчик. Правові підстави для міського будівництва надавало розпорядження, видане міністерством громадських робіт Речі Посполитої 7 липня 1919 р. [1, 34]. Головною метою цього розпорядження було забезпечення гарантованого впливу самоуправ на хід і розвиток міського будівництва, з одного боку, та кваліфікованого його здійснення, – з іншого. Єдиною умовою, при дотриманні якої державна адміністрація могла доручити керівництво будівельними справами органам самоврядування, було створення так званих технічних служб, очолюваних спеціалістами-архітекторами, затвердженими міністерством громадських робіт. Така специфічна галузь, як будівництво, потребувала, звичайно, кваліфікованих фахівців та відповідним чином організованих інституцій.

Основний обсяг питань у будівельній галузі покликані були вирішувати повітові архітектори як кваліфіковані та компетентні спеціалісти. До їх обов'язків належали: затвердження проектів та надання дозволу на проведення всіх будівельних робіт; здійснення технічного контролю за реалізацією проектів забудови не виділених з повіту міст; нагляд за існуючими приватними будівлями, а також за всіма архітектурно-будівельними роботами, котрі виконуються міськими та сільськими гмінами повіту; надання професійної допомоги міським та сільським гмінам у будівництві [1, 34]. У Луцьку, Рівному та Ковелі, тобто так званих містах, виділених з повіту, за дозволом міністерства громадських робіт обов'язки повітового архітектора міг виконувати міський архітектор.

Виділені міста, згідно із законодавством, обов'язково повинні були мати також належним чином організовані будівельні управління як органи наглядової влади першої інстанції [1, 35]. Всі функції їм передавалися воєводською дирекцією громадських робіт – останньою інстанцією у вирішенні місцевих будівельних та архітектурних питань. Саме дирекція здійснювала нагляд за діяльністю повітових та міських архітекторів, будівельних управлінь виділених міст та надавала фахову допомогу в будівництві гмінним самоуправам. Наприклад, 4 березня 1930 р. луцький повітовий староста в листі до воєводського управління повідомляв, що «напередодні весняного сезону санітарний стан міста Луцька є загрозливим», звернув особливу увагу на незадовільний стан бруківки та недотримання плану забудови міста. З огляду на це, воєводська дирекція громадських робіт запропонувала магістрату «з метою впорядкування вулиць і дворів, а також усунення недоліків у забудові Луцька» провести засідання з участю представника дирекції, на якому було б опрацьовано загальний план розвитку міського будівництва [2, 4].

Отже, міське будівництво у воєводстві здійснювалося згідно із спеціально розробленими планами. Першим кроком міських властей був обмір, а потім врегулювання забудови вулиць і площ. Ця робота завершилась у всіх повітових містах ще до початку великої економічної кризи. До 1929 р. технічну документацію було виготовлено у Луцьку, Рівному, Острозі, Кременці, Ковелі, Олиці і Здолбунові [3, 60]. Однак це стосувалось і містечок, і навіть сіл воєводства: «Необхідно виконувати спрощені плани вимірювання сіл, щоб забезпечити їх належну забудову, що має особливе значення з точки зору гігієни та протипожежної безпеки. Витрати, пов'язані з цим, можуть становити 200-300 злотих на село» [4, 5].

До розробки та втілення будівельних планів міські гміни приступили лише в 1929 р., керуючись при цьому розпорядженням міністра громадських робіт [4, 4]. Один із перших кроків міських властей – обмір та врегулювання забудови вулиць та площ. На засіданні воєводської технічної ради, яке відбулося 17 листопада 1931 р. під керівництвом директора громадських робіт інженера Ф. Ксежопольського, наголошувалося, що на території Волинського воєводства обміру найбільше потребували такі міста, як Ковель (вартість обміру 130 тис. злотих), Володимир (63 тис. злотих), Кременець (41 тис. злотих), Дубно (68 тис. злотих) і Здолбунів (22 тис. злотих) [5, 37].

Отож, уже в перше повоєнне десятиліття у всіх містах Волині проводились роботи щодо брукування вулиць і викладення бетонних тротуарів. Наприклад, у Луцьку було оновлено 40 тис. м² бруківки і покладено 21 тис. м² нової, прокладено 13 тис. м² тротуарних плит. У Здолбунові – 40 тис. м² бруківки

і 11 тис. м² тротуарів, в Олиці – відповідно 7,5 тис. м² і 1,5 м², в Острозі – близько 2,5 км бруку [2, 91]. Роботи щодо брукування вулиць велись безпосередньо аж до початку Другої світової війни.

Поряд з цим проводилися роботи для покращення загального вигляду міст. Насамперед закладались парки, сквери, вулиці засаджувались деревами, а на завершальному етапі будувались рекреаційні зони і спортивні майданчики. Зокрема, в 30-ті роки був закладений парк площею 5 га у Ковелі, на території якого споруджено стадіон, парашутну вежу, байдарочну трасу, а також збудовано стадіон і пляж у Костополі [3, 58].

Одним із завдань, які поставила державна адміністрація перед самоврядуванням, стала активна робота для покращення санітарного стану міст та сіл воєводства (закон від 19 липня 1919 р.). У зв'язку з цим гміни зобов'язані були піклуватися про чистоту повітря, ґрунту, води, гігієну помешкань і т.п. Передусім необхідно було звернути увагу на ті засоби, котрі б запобігали виникненню та поширенню інфекційних захворювань. Це передбачало насамперед забезпечення населення придатною для вживання питною водою, тобто водогоним; а також будівництво каналізаційної мережі; створення низки гігієнічних закладів для громадського користування (лазень, туалетів і т.п.); утримання в належному санітарному стані міських торгів, ринків, боєнь і т.п. Усі ці заходи були необхідними з огляду на те, що санітарний стан населених пунктів воєводства залишався на досить низькому рівні. Наприклад, у січні 1928 р. міністерство внутрішніх справ Речі Посполитої надіслало повідомлення волинському воєводі про те, що «під час своєї останньої подорожі пан міністр пересвідчився в тому, що в Ковелі санітарний стан міста дуже поганий, а тому міська господарка створює враження погано спланованої» [6, 19]. У цьому ж році під час санітарної ревізії Луцька було виявлено, що магістрат явно ігнорує розпорядження адміністрації, видані з метою покращення санітарного стану міста, в той час як «бокові вулиці в переважній своїй більшості незабруковані, заболочені та засмічені... Місце стоянки підвід не прибирається належним чином. Очищення вулиць від сміття здійснюється не у вказані у відповідному циркулярі години, що спричинює куряву під час вуличного руху. Міські будинки не ремонтуються і знаходяться в занедбаному стані. Подібний стан речей є недопустимим, тому що він негативно впливає на здоров'я населення і спричинює поширення інфекційних захворювань» [6, 51].

Досить поширеними стали випадки спалаху епідемій інфекційних захворювань, спричинених відсутністю придатної для вживання питної води. Запобігти цьому мало будівництво коштом самоуправ мережі громадських криниць. Вартість спорудження навіть однієї криниці була досить високою і становила, наприклад, у 1938 р. 10 тис. злотих. Саме тому кількість приватних криниць виявилася значно більшою, ніж громадських, побудованих органами повітового самоврядування. Наприклад, на території Горохівського повіту було 9400 приватних колодязів і лише 96 громадських [7, 94].

В кінці 20-х рр. органи міського самоврядування розпочали будівництво каналізаційної мережі й водогонів у Луцьку, Рівному, Кременці, Ковелі. На це будівництво виділялись великі кошти. Лише у Луцьку в 1928 р. планувалось виділити 100 тис. злотих. Проте велика економічна криза загальмувала втілення в життя планів розбудови міст воєводства. Роботи відновилися лише через декілька років. Тому на III з'їзді Волинської воєводської ради, котрий відбувся 27 січня 1937 р., відмічалось, що «дуже важливою галуззю господарчого життя покликані займатися спеціально створені в 1935 р. служби обміру і планування забудови міст, а також служби, відповідальні за розробку планів спорудження мережі водопроводу та каналізації. Вони сконцентрували у своїх руках всю роботу, що проводилась в цьому напрямку, завдяки чому протягом кількох років усі волинські міста вже мали плани власної розбудови» [8, 5]. Однак слід зазначити, що їх так і не було повністю втілено в життя і до 1939 р. заплановані роботи ніде не завершилися.

Однією з умов змін життя міст Волині стала організація торгівлі за західними зразками. З цією метою міські власті розпочали боротьбу з єврейськими лотками і торговими будками, наказували зносити будівлі, які знаходилися в поганому технічному стані. В 30-х рр. були розроблені плани будівництва великих критих ринків, до яких мали перейти вуличні торговці. Одночасно міські власті заохочували підприємців і купців, які вкладали кошти у будівництво крамниць та закладів служби побуту європейського рівня. Здебільшого в 30-х роках на центральних вулицях Луцька, Рівного, Ковеля, Дубна, Володимира-Волинського появилось багато красивих промислових і продовольчих магазинів, розрахованих на вимогливих і заможних покупців.

Важливе місце в діяльності самоуправління займала справа електрифікації Волині. Існуюча мережа невеликих електростанцій не задовольняла зростаючих потреб регіону. За порадою експертів було розпочато будівництво трьох великих електростанцій вартістю 10 млн. злотих. Споживання електроенергії зросло з 3 млн. квт/год. у 1932 р. до 6 млн. квт/год. у 1938 р. [9, 91-92]. Так, наприклад, лише в одному Горохові міська електростанція обслуговувала 475 споживачів, причому їх кількість швидко зростала: в 1936-1937 рр. – на 43, а в 1938-1939 рр. – вже на 176 споживачів електроенергії. Однак, враховуючи загальну чисельність мешканців міста (1070 будинків у 1939 р.), кількість тих, що мали можливість користуватись електроенергією, виявилася порівняно невеликою [7, 114]. Основна причина полягала в тому, що електроенергія, яка вироблялась місцевими малопотужними електростанціями, була дорогою, тому такі дрібні підприємства, як олійні чи пекарні не мали можливості користуватись нею.

Вартими уваги є зусилля самоуправління щодо забезпечення умов роботи інституцій, необхідних з точки зору потреб міського організму. Це будинки для протипожежної і санітарної служб, а також приміщення громадського призначення. 26 квітня 1930 р. виконавчий відділ повітового сеймику в Костополі, доповідав, що «в листопаді минулого року цілком завершено приміщення магістрату, у зв'язку з чим 15 листопада магістрат перемістився до нового власного помешкання» [10, 10]. Одночасно зусиллями самоуправ за цей же період часу було побудовано приміщення староства у Ковелі та магістрату в Горохові. В 1938-1939 рр. здано в експлуатацію телефонний комунікаційний центр і автобусну станцію в Луцьку [9, 91].

Одним із важливих завдань самоуправ було забезпечення протипожежної безпеки населених пунктів воєводства. Зцією метою повітові союзи самоврядування активно співпрацювали з Союзом протипожежної охорони. Завданням гмін на цій ділянці роботи самоврядування була організація спеціальних служб, а також передбачення в бюджетах відповідних сум на придбання необхідних інструментів та інвентарю. Обов'язками повітових союзів самоврядування стали фінансування та організація курсів, а також утримання інструктора союзу та виділення коштів для підтримки видавничої діяльності цієї організації. Боротьба з пожежами виявилася актуальною проблемою, тому значна кількість гмінних самоуправ добровільно здійснювали фінансову підтримку служб протипожежної охорони. У 1922 р. більшістю повітових сеймиків Волинського воєводства запроваджено вогневий податок, названий так з огляду на те, що кошти, отримані від сплати його населенням, використовувались самоуправами на боротьбу із загрозою пожеж. Він вважався частиною будинкового податку і його розмір встановлювався залежно від оціночної вартості будівлі [11, 78].

Висновки і перспективи подальших досліджень у даному напрямі. Отже, доробок міських самоуправ у господарській сфері життя регіону є помітним. В першу чергу це стосувалось розбудови волинських міст, яка успішно здійснювалась органами самоврядування в міжвоєнний період. Саме завдяки їх інвестиціям та капіталовкладенням з кінця 1920-х рр. у містах і містечках воєводства поживались будівельні роботи. За відносно короткий період часу з ініціативи місцевого самоуправління у містах розпочато брукування вулиць, спорудження каналізаційної мережі, водогонів, громадських криниць, збудовано ряд нових шкільних приміщень, медичних та санітарно-гігієнічних закладів. Зусиллями самоуправ зроблено перші кроки в напрямі належної організації торгівлі в містах, забезпечення їх протипожежної безпеки, покращення загального санітарного стану населених пунктів. Органи як міського, так і територіального самоврядування, незважаючи на відчутний брак коштів та кваліфікованих спеціалістів, докладали всіх зусиль для того, щоб забезпечити найнеобхідніші потреби місцевого населення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Державний архів Волинської області (далі – ДАВО). – Ф. 46. – Оп. 1. – Спр. 702. Протокол 2-го з'їзду начальників самоуправління Волинського воєводства, що відбувся в грудні 1921 р.
2. ДАВО. – Ф. 46. – Оп. 1. – Спр. 1848. Повідомлення Луцького повітового староства про впорядкування міст.
3. Mędrzecki W. Województwo Wołyńskie 1921–1939. Elementy przemian cywilizacyjnych, społecznych i politycznych [Текст] / W. Mędrzecki. – Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Lódź, 1988. – 202 s.
4. ДАВО. – Ф. 46. – Оп. 1. – Спр. 1176. Циркуляр воєводського управління про бюджети комунальних союзів.
5. ДАВО. – Ф. 46. – Оп. 2. – Спр. 539. Статуту комунальних ошадних кас і донесення повітових старост про організацію контролю обліку.

6. ДАВО. – Ф. 46. – Оп. 1. – Спр. 1178. Переписка із староствами і повітовими відділами про санітарний стан населених пунктів.
7. Powiat Horochowski. Jego możliwości i potrzeby [Текст]. – Horochow: Nakładem wydziału powiatowego w Horochowie, 1939.
8. ДАВО. – Ф. 46. – Оп. 9-а. – Спр. 591. Протокол третього з'їзду Волинської воєводської ради, котрий відбувся 27 січня 1937 року.
9. Менджецький В. Цивілізаційні і соціотопографічні переміни в містах Волинського воєводства (1921–1939 рр.) [Текст] / В. Менджецький //Минуле і сучасне Волині: Літописні міста і середньовічна культура. Матеріали VIII Волинської обласної історико-краєзнавчої конференції 27-29 листопада 1995 року. – Луцьк: Надтир'я, 1998. – С.89-91.
10. ДАВО. – Ф. 46. – Оп. 1. – Спр. 1817. Звіти магістратів і комісій по розбудові міст в ході будівельних робіт.
11. Jaroszyński M. Samorząd terytorjalny w Polsce. Stan obecny. Wnioski do reformy [Текст] / М. Jaroszyński. – Warszawa: Towarzystwo wydawnicze “Ignis”, 1923. – 142 s.

REFERENCES

1. Fund 46. Description 1. Case 702. - State Archives of Volyn region. Lutsk.
2. Fund 46. Description 1. Case 1848. - State Archives of Volyn region. Lutsk.
3. Mędrzecki, W. (1988). Województwo Wołyńskie 1921–1939. Elementy przemian cywilizacyjnych, społecznych i politycznych.
4. Fund 46. Description 1. Case 1176. - State Archives of Volyn region. Lutsk.
5. Fund 46. Description 2. Case 539. - State Archives of Volyn region. Lutsk.
6. Fund 46. Description 1. Case 1178. - State Archives of Volyn region. Lutsk.
7. Powiat Horochowski. Jego możliwości i potrzeby (1939).
8. Fund 46. Description 9-a. Case 591. - State Archives of Volyn region. Lutsk.
9. Mendzhetskyi, W. (1998). Tsyvilizatsiini i sotsiotopohrafichni pereminy v mistakh Volynskoho voievodstva (1921-1939 rr.).
10. Fund 46. Description 1. Case 1817. - State Archives of Volyn region. Lutsk.
11. Jaroszyński, M. (1923). Samorząd terytorjalny w Polsce. Stan obecny. Wnioski do reformy.

Трохимчук С. В.,

д.і.н., проф., заст. голови Львівського обласного відділення Всеукраїнського об'єднання ветеранів, м. Львів

ВИТОКИ І ЗАСАДИ АНТИУКРАЇНСЬКИХ ВИПАДІВ ПОЛЬСЬКИХ ШОВІНІСТИЧНИХ СИЛ

***Анотація.** У статті розглядаються польські шовіністичні доктрини та ідеї, які протягом певного історичного періоду сформували зверхнє та імперське ставлення поляків до сусідів, особливо до українців, що впродовж століть чинили найбільш відчайдушний опір польській експансії.*

Ключові слова: Польща, поляки, польська еліта, Україна, українці, Європейський Союз, доктрина.

Trokhymchuk S. V.,

Doctor of History, Professor, Deputy Head of the Lviv regional Department of all-Ukrainian Union of veterans, Lviv

THE ORIGINS AND PRINCIPLES OF AGAINST UKRAINE ATTACKS POLISH CHAUVINISTIC FORCES

***Abstract.** The article discusses the Polish jingoistic doctrines and ideas within a certain period formed the Imperial and arrogant attitude of the poles to the neighbors, especially Ukrainians, who for centuries were the most desperate resistance of the Polish expansion.*

Keywords: Poland, Polish, Polish elite, Ukraine, Ukrainians, the European Union, the doctrine.

Постановка проблеми. Польська держава, як і весь Європейський Союз, переживає перманентну кризу через наплив мігрантів з Сирії та Африки, соціальні конфлікти, небезпечне зростання крайніх правих сил, т. з. євроскептиків. Партія ПiС після тріумфальних парламентських виборів, коли вона отримала, вперше за останні чверть століття, абсолютну одноосібну більшість в Сеймі та Сенаті, почала різко втрачати популярність у суспільстві. Для підвищення престижу потрібні були певні акції, які б покращили ситуацію. Найлегшим шляхом було зіграти антиукраїнську карту, бо бити лежачого можна без належної відповіді. Нічого страшного, що це ніж у спину найближчому сусіду та приятелеві, який бореться за свою та їхню свободу. Ще не таке вимушені були витерпіти покiрні українці.

Виклад основного матеріалу дослідження. Антиукраїнські настрої польської еліти, та й значної частини поспільства, мають давні та стійкі корені, вони формувалися і підтримувалися польськими геополітичними доктринами, які освячували та виправдовували окупацію українських етнічних земель, асиміляцію та окатоличення українців, утримання їх на положенні рабів, дешевої робочої сили. І ще до сьогодні в устах поляка-шовініста до слова «українець» додається епітет «бидло», «кабан», «свиня» тощо.

Імперська, загарбницька політика польських владик ґрунтувалася на загарбницькій доктрині «від моря до моря», творцем якої був історик і політик ХУП століття єпископ М. Кромер. Він стверджував, що Русь, Поділля, Полісся належать Польщі, яка їх здобула від міфічних язигів-іранців. Пізніше ці землі відторгли від Польщі, а Люблінська унія повернула їх у рідне лоно. Але ніколи Польська держава не сягала берегів Чорного та Азовського морів, та «ідея великої історичної Польщі» жива і сьогодні у свідомості багатьох політиків, вчених.

Проявом нібито вищості польської нації над сусідами була і є ідея «культурної місії». Польську передову культуру бунтівне українське чи інше населення не сприймало добровільно, а тому потрібно було нав'язувати її «огнем і мечем», методом колоніального терору. До цього дійства примикає специфічна польська модель католицизму у формі т. з. антемуралс (передмур'я), який, як істинне християнство, є форпостом проти нехристів і антихристиянського варварства. Східний кордон його проводять вздовж

лінії контактів католицизму і православ'я (в тому числі й греко-католиків), а тому роллю польських католиків є повернення до християнства східних племен.

Властиво лише польською формою расизму є доктрина «сарматизму». Вона полягає у тому, що нібито польська шляхетська верхівка наділена особливими аристократичними рисами, успадкованими від сарматських (іранських) предків. Але поляків і сарматів відділяли сотні кілометрів простору, на якому мешкали українці, вони властиво отримували сарматські гени, а не наші західні сусіди. Це довели генетики. Сарматизм у Польщі трансформувався в ідею особливого шляхетського і шляхетного народу, доповнився ідеєю шовінізму, національної вищості поляків над українцями, білорусами і литовцями.

Всі ці маячні доктрини та ідеї сформували те зверхнє та імперське ставлення до сусідів, особливо до українців, які чинили найбільш відчайдушний опір польській експансії. Індикатором цього може бути політика польської влади та суспільства на події, які дістали назву волинська «різанина» (у польському трактуванні). Ці події не можна трактувати окремо, як якусь особливу акцію, без зв'язку з іншими подіями і фактами польсько-українських стосунків на певному етапі їх розвитку. Волинську проблему слід розглядати як складову частину і прояв тих складних стосунків між українцями і поляками, які склалися на конкретному відрізку часу - від 1918 по 1951 рік.

З допомогою Антанти та більшовицької Росії (горезвісна Ризька угода 1921 р.) відроджена Польща загарбала і ліквідувала ЗУНР, прилучила Волинь (всього української території у 180 000 квадратних кілометрів). Нарада амбасадорів Антанти у 1923 році дозволила Польщі окупувати і тимчасово управляти українськими землями за певних умов. Польща повинна була надати цим землям автономію, сприяти розвитку освіти, культури, господарства, відкрити український університет, а через 25 років організувати референдум про подальшу долю краю. Жодної з цих умов польський імперський режим так і не виконав. На українських етнічних землях почалися насильницька асиміляція й окатоличення українського населення, позбавлення його прав і свобод, економічний і соціальний гніт, заселення їх польськими поселенцями - осадниками (солдатами й офіцерами польської армії та поліції). Всього переселено 70 000 родин, яким безкоштовно надали 60 000 гектарів родючих земель, різні позики, пільги та привілеї. Це були своєрідні наглядчі над українським населенням. Колоніальний розбій включав так звані пацифіковані (умиротворення), ліквідацію українських шкіл, закладів «Просвіти», закриття і знищення українських храмів, будівництво для українців тюрем і концентраційних таборів (Берега Каргузька).

Вихованню в українців ненависті до поляків сприяла нахабна політика польських осадників, які вважали, що підкорили українські етнічні землі назавжди та які в силу своєї моральної колонізаторської ущербності принижували національну гідність українців, повсякчас демонструючи свою вищість. Ось як описує виховний момент заслужений лікар України Адам Гела (1928-2012): «Ми, молоді хлопці, віку 8-12 років, пасли корови і гуси на луці. Тут на бричці їде дідич села Сторонибаби поблизу Красного зі своїм сином, нашим однолітком. Зупиняється біля нас і голосно говорить своєму синові: «Синку, попач на те бидло, тих свіні – то твої невольнікі, а ти бенджеш їх панем». Ми дрижали зі страху, бо такому пану в міжвоєнній Польщі було все дозволено». Після такого уроку наше покоління виробило відповідне ставлення до поляків як до підлих колонізаторів, а воєнне лихоліття привело і до збройного опору.

Шалений тиск окупантів викликав адекватний опір українців не було іншого виходу, як боротися за своє виживання, свою свободу. Власне польський міжвоєнний напівфашистський режим породив для нас УВО, ОУН, покликав до активної політичної діяльності таких провідників нації, як Євген Коновалець, Андрій Мельник, Степан Бандера, Тарас Бульба-Боровець, Роман Шухевич, Василь Кук та ряд інших. Тепер польське керівництво хоче заставити нас самих шельмувати і знеславити наших провідників-героїв, ним же спонуканих до боротьби з нею як колонізатором.

Під час гітлерівської окупації польські еміграційний уряд та підпілля намагалися створити належні умови для наступного прилучення українських земель до відновленої після війни польської держави. Був ними кинутий клич: «Українців за Збруч!». Українські визвольні сили відповіли: «Поляків за Буг і Сян!» Ці змагання переросли в етнічні чистки, збройні протистояння. А ще підключився старший брат зі Сходу, який вміло розпалював розбрат. Наведу приклад.

Весною 1943 року на хуторі між селами Оришківці, Козачки, Осники і Молотків Лановецького району на Тернопільщині по-звірячому була замордована велика родина ополяченого Омелька Мацюка, син якого Микола керував польською поліцією у м. Кременець. На місці злочину знайшли кінський

паспорт селянина з села Молотків. Це стало причиною того, що головорізи М. Мацюка 30 квітня 1943 року повністю зруйнували село Молотків, людей вбивали і спалили живцем у церкві. Всього загинуло 617 осіб. Ще близько сотні людей вбили у селах Козачки й Осники. Тепер істориками документально доведено, що родину Мацюків вбили агенти керівника радянських партизан з сусідньої Хмельниччини генерала А. Одухи, Героя Радянського Союзу, щоб розпалити польсько-українську ворожнечу. Це сталося за 71 день до 11 липня, яке поляки вважають початком Волинської трагедії.

У рішенні польського Сейму про встановлення Дня пам'яті (11 липня) за загиблими поляками, нібито замордованими українськими націоналістами з ОУН-УПА в результаті т. зв. Волинської різанини, є занадто багато брехні, перекручень, неточностей. По-перше, ці землі не були східними кресами Речі Посполитої Польщі як самостійної держави, якої у 1943 році формально і фактично не існувало. Офіційно, і це визнав світ, це були Західні області УРСР, тимчасово окуповані гітлерівською Німеччиною, які відносилися до рейхскомісаріату Україна з центром у Рівному на чолі з другом поляків гауляйтером Еріхом Кохом.

По-друге, у протистоянні українців з поляками на волинських землях України загинуло не 100 000 мирних польських мешканців, як вказується у рішенні Сейму, а значно менше. Українські вчені доводять, посилаючись на наші та польські достовірні джерела, що у цьому протистоянні загинуло 18 000 поляків, інші цифри – від лукавого. Але це приблизні дані. Потрібно нашим і польським дослідникам вивчити всі доступні матеріали, не оминати жодної жертви. Польськими дослідниками достовірно документально доведено, що 11 липня 1943 року не було 100 нападів на польські села, а 11-12 липня зафіксовано лише 12 таких нападів. У рішенні польського Сейму відчувається якась біологічна ненависть до українських патріотів, які жертвовно боролися за національне визволення від окупантів. Вся ж боротьба велася на українських етнічних землях, не зафіксовано жодного нападу на поляків на польських історичних землях.

Висновки і перспективи подальших досліджень у даному напрямі. Таким чином, рішення польського Сейму про т. зв. Волинську різанину є відрижкою старих імперських амбіцій, відвертого україножерства, спрямованих на внутрішнього споживача для підвищення престижу правлячого режиму. У міжнародному плані – це ніж у спину Україні в час, коли вона веде жертвну війну проти ворога всього цивілізаційного світу, в тому числі й за свободу та майбутнє польського народу.

УКРАЇНСЬКА КООПЕРАЦІЯ

УДК 94. 477: 82

Гелей С. Д.,

д.і.н., проф. кафедри історії і політології, проректор, Львівський торговельно-економічний університет, заслужений працівник культури України, м. Львів

УКРАЇНСЬКІ КООПЕРАТИВНІ ДІЯЧІ ЗАХІДНОЇ УКРАЇНИ – АКТИВНІ УЧАСНИКИ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ РЕВОЛЮЦІЇ

Анотація. У статті розкривається внесок у боротьбу за українську державність визначних діячів української кооперації – найпотужнішої на той час економічної організації, таких як К. Левицький, О. Луцький, З. Пеленський, С. Федак, М. Заячківський, А. Жук, І. Витанович, І. Ольховий, Ю. Шепарович, А. Палій, Є. Храпливий, М. Хронов'ят, І. Мартюк, К. Коберський, С. Смаль-Стоцький, Р. Залозецький, Є. Олесницький, Д. Коренець, Л. Горалевич, І. Поритко, М. Капуста, О. Степанів-Дашкевич, О. Бачинська, О. Саввич, К. Малицька, С. Баран, Ю. Павликовський, В. Кучабський та ін.

Ключові слова: Західна Україна, Галичина, Буковина, Австро-Угорщина, кооперація, Союз Визволення України.

Gelej S. D.,

Doctor of History, Professor of Department of History and Politology, Deputy rector, Lviv University of Trade and Economics, honored worker of culture of Ukraine, Lviv

UKRAINIAN COOPERATIVE PERSONALITIES OF WESTERN UKRAINE ARE ACTIVE PARTICIPANTS OF THE UKRAINIAN NATIONAL REVOLUTION

Abstract. The article deals with contribution to the struggle for the Ukrainian statehood, the prominent figures of Ukrainian cooperation is most powerful at the time of the economic organizations, such as K. Levytsky, O. Luts'kyj, Z. Pelenskyj, S. Fedak, M. Zajaczkyj, A. Zhuk, I. Vitanovycz, I. Olhovyj, Y. Szeparovycz, A. Paliy, E. Hraplyvyj, M. Hronoviat, I. Martiuk, K. Koberskyj, S. Smal-Stotsky, R. Zalozetskyi, E. Olesnytsky, D. Korenec, I. Goralevycz, I. Poritko, M. Kapusta, O. Stepaniv-Daszkevycz, O. Bachynska, O. Sayevych, K. Malyc'ka, S. Baran, Y. Pavlykovskyj, V. Kuchabskyj and others.

Keywords: West Ukraine, Halychyna, Bukovyna, Austro-Hungary, cooperation, the Union for the liberation of Ukraine.

Постановка завдання. 28 червня 1914 року у Львові відбувся багатотисячний здвиг січовиків і соколів з нагоди 100-літнього ювілею Тараса Шевченка. Саме в цей час у столиці Боснії Сараєво вбили австрійського престолонаслідника Франца-Фердинанда, що послужило приводом до розв'язання Першої світової війни. Українські політичні партії у Галичині обрали в цій війні орієнтацію на центральні держави, тобто Німеччину, Австро-Угорщину та Італію. На відміну від більшості українського народу, що перебував у тяжкому царському ярмі, політичний устрій Австро-Угорської імперії виявився сприятливішим для українців Галичини та Буковини, адже враховував їхні національні інтереси. Українці мали тут політичні партії, послів до сейму та парламенту, економічні та культурно-освітні інституції й навіть власні військові сили – Українських Січових Стрільців.

Щоб відтворити науково об'єктивну картину Української національної революції 1917-1921 років, необхідно детально проаналізувати роль кожної з цих сил в окреслений період.

Виклад основного матеріалу дослідження. З цієї точки зору особливий інтерес викликає внесок у боротьбу за українську державність визначних діячів української кооперації – найпотужнішої на той час економічної організації. Почнемо аналіз із характеристики Костя Левицького (1859-1941) – найвизначнішого громадсько-політичного та кооперативного діяча.

Походив він із родини священника, родом із Станіславівщини. Закінчив Станіславівську гімназію, вивчав право у Львівському та Віденському університетах, здобув науковий ступінь доктора права. Отримавши добру освіту і виховання, взяв на себе функцію духовно-політичного провідника нації, сформулював її потреби, найголовнішою серед яких вважав потребу економічного розвитку. Саме К. Левицькому належить заслуга перетворення «Просвіти» з просвітницького у просвітницько-економічне товариство. Для реалізації цього задуму він пише ряд брошур: «Що має робити «Просвіта» на основі нового статуту» (1892), «Про шпихліри і крамниці» (1893), «Про сільські каси позичкові і щадниці» (1894), «Власна поміч» (1899), «Про нові спілки господарські. Як їх закладати і вести» (1904).

Долучився К. Левицький і до створення першого організаційного та ідейного центру української кооперації краю – Крайового союзу кредитового (1898). Він – один із розробників статуту цієї організації, її ділової документації, а також перший виконавчий директор. 1904 року К. Левицького було обрано Головою ради Крайового Союзу ревізійного, який опікувався поширенням кооперативних знань, збором статистичних даних та проведенням аудиту кооперативів усіх видів.

К. Левицький працював у керівних органах «Народної торгівлі», страхового товариства «Дністер», «Української щадниці в Перемишлі»; співпрацював із товариством «Сільський господар», з керівними органами Земельного банку іпотечного. За оцінкою А. Жука, К. Левицький взагалі є творцем нашої національної кооперації як масового явища ¹.

Напередодні Першої світової війни К. Левицький був загально визнаним лідером національно-визвольної боротьби у Східній Галичині. 27 липня 1914 року у Львові утворилася Головна Українська Рада, до якої увійшли представники трьох галицьких українських політичних партій: Національно-демократичної, Радикальної та Соціал-демократичної. Очолив організацію К. Левицький. Орієнтуючись на Австрію, Рада звернулася до українського народу, щоб він поставився до війни Австрії проти Росії як до війни за визволення України з російської неволі. Для допомоги Австрії у війні проти Росії з ініціативи Головної Української Ради було організовано українських добровольців, які сформували легіон Українських Січових Стрільців.

З 5 травня 1915 року К. Левицький – очільник Загальної Української Ради у Відні. 18 жовтня 1918 року у Львові з послів Австрійського парламенту і Галицького сейму від Галичини і Буковини, членів палати панів, єпископів та трьох представників українських партій була створена Українська Національна Рада як український тимчасовий уряд. Вона прийняла резолюцію про утворення Української держави на правах автономії у складі Австрійської імперії.

9 листопада 1918 року К. Левицький обраний головою уряду ЗУНР – Державного Секретаріату ЗУНР – ЗО УНР. Він також обійняв посаду секретаря (міністра) фінансів. Під керівництвом К. Левицького уряд ЗУНР ухвалив перші рішення щодо державного будівництва, створив вертикаль влади на місцях, подбав про забезпечення населення продовольством і товарами першої необхідності. Як фаховий юрист він став співавтором низки законопроектів, що визначали основи державного устрою ЗУНР, зміст військової, грошової, аграрної та інших реформ, угоди про об'єднання УНР та ЗУНР. Після окупації Галичини польськими військами 1919 року в 1920–1923 роках К. Левицький – член закордонного уряду Диктатора Є. Петрушевича у Відні, в якому займав пост уповноваженого з питань преси і пропаганди, а з 1921 року – уповноважений закордонних справ ЗУНР ².

До визначних подвижників кооперативної ідеї в Західній Україні належить Остап Луцький (1883–1941) – різнобічно обдарована особистість – поет, перекладач, публіцист, педагог, громадсько-політичний діяч. Працюючи 12 років директором Ревізійного союзу українських кооперативів у Львові, спричинився до інтенсивного розвитку української кооперації. Значний інтерес становлять його статті «Христос в кооперації» (1931), «Смолоскипи християнської правди» (1932), «Моральні сили в кооперації» (1934), в яких автор доводив, що лише християнська наука є дороговказом для розвитку кооперативного руху. «Не диво, – зазначав О. Луцький, – що оця наука кинула своє сійво також на багатолюдний шлях просвітницького кооперативізму. Ніяка ж інша господарська система не підкреслює так послідовно, як власне кооперація, переміна сучасної механічної капіталістичної господарської анархії на кращу господарську залежить передовсім від загибелі деякого самолюбного звіра в людині» ³.

О. Луцький захоплювався кооперативними ідеями Б. Золебарта, Ш. Жіда, Ж. Фоке, М. Тугана-Барановського. Він умів, як ніхто інший, кооперативну теорію застосовувати в кооперативній практиці, за-

стерігаючи кооперативних лідерів від того, щоб вони не дали кооперативному рухові «запліснити в дуслі матеріалістичного світогляду». Висока оцінка діяльності О. Луцького – не тільки в матеріальній розбудові західноукраїнської кооперації. «Його заслуга, – за визначенням І. Витановича, – це головно цінний вклад його творчого запалу, щирої і глибокої віри в зміст ідеології українського кооперативізму»⁴.

Перша світова війна перервала кооперативну діяльність О. Луцького, який разом із трьома молодшими братами пішов на фронт, де виявив неабияку хоробрість і був нагороджений однією з найбільших відзнак Австро-Угорського війська – срібною медаллю. Кінець війни застав його ад'ютантом архієпископа Вільгельма Габсбурга (Василя Вишиваного), під командування якого входив Легіон Українських Січових Стрільців. Разом із ним О. Луцький повернувся до Львова, де допомагав В. Вишиваному переховуватися від польських переслідувань. У період Національної революції О. Луцький був начальником штабу IV Золочівської бригади Української Галицької Армії та зв'язковим між головним отаманом С. Петлюрою та Ю. Пілсудським.

Після закінчення Першої світової війни та визвольної боротьби українського народу за свою незалежність О. Луцький повернувся на Львівщину, де за отриманий від батьків спадок купив невеликий фільварок у Волі Довголуцькій на Стрийщині. Використовуючи досвід кооперативної роботи, набутий на Буковині під керівництвом С. Смаль-Стоцького, О. Луцький відновлював роботу філії товариства «Сільський господар», був співзасновником Окружного союзу кооперативів, членом Надзірної ради Маслосоюзу.

До тих інтелігентів, які невтомною працею на ниві освіти, науки, культури, громадсько-політичної та господарської діяльності закладали основи майбутньої української державності, належав Зиновій Пеленський (1890-1943). Він студіював право у Львівському та Віденському університетах, вивчав банківську справу і кооперацію у Віденській академії зовнішньої торгівлі, ознайомлювався з досвідом кооперативного будівництва в Швейцарії. У 1914 році як справжній патріот З. Пеленський вступив до Січових Стрільців. Проте важка хвороба змусила його покинути військову службу і повернутися до громадської роботи. У Відні він продовжив навчання і зайнявся організацією студентства, заробляючи на життя у Ревізійному союзі хліборобських кооперативів. Восени 1916 року З. Пеленського обрали головою Академічного товариства «Січ», яке він дуже швидко перетворив в осередок громадсько-політичного життя українського студентства. У цьому товаристві виступали найвизначніші українські політики та громадські діячі. Товариство мало тісні контакти з Українськими Січовими Стрільцями.

Наприкінці 1918 року З. Пеленський повернувся до Галичини, працював в уряді ЗУНР, звідти його делегували з важливою дипломатичною місією до Праги. Виконавши завдання, повернувся на рідну землю, вступив до Української Галицької Армії й перейшов із нею Збруч. Після нелегких випробувань З. Пеленський приступив до роботи в українській кооперації на Поділлі. Там він також організовував кооперативи, брав участь у нарадах і зборах, виступав палким прихильником кооперативної ідеї.⁵ В жовтні 1926 року З. Пеленський став головним редактором «Господарсько-кооперативного часопису». З квітня 1930 року очолив відділ пропаганди РСУК і працював на цій посаді до вересня 1939 року. В 1930-1939 роках став депутатом Галицького сейму.

На початку вересня 1993 року З. Пеленський і М. Рудницька виїхали за кордон, щоб у Празі, Берліні, Відні налагодити зв'язки з українськими комітетами допомоги голодуючим в Україні, взяти участь у Конгресі національностей, запланованому в першій половині вересня у Швейцарії.⁶

З. Пеленський був активним діячем міжнародного кооперативного руху, брав участь у роботі міжнародних кооперативних конгресів у Стокгольмі, Берліні, Лондоні, Парижі, Празі.

Засновник та керівник низки українських кооперативних товариств, зокрема «Народної торгівлі», «Крайового союзу кредитового», «Української шадниці» у Перемишлі, Товариства взаємних забезпечень «Дністер», один із найбагатших землевласників Галичини Степан Федак (1861-1937) під час Першої світової війни залишився у Львові й разом із іншими переніс чимало принижень. З початку окупації російськими військами губернатором Галичини був призначений полковник С. Шереметьєв, який вважав за необхідне нанести візити польському римо-католицькому архієпископові Ю. Більчевському, вірменсько-католицькому архієпископові Ю. Теодоровичу, але зігнував митрополита А. Шептицького як представника українців Галичини. Так само неохоче він прийняв українську делегацію на чолі з С. Федаком, яка просила не ліквідувати українських інституцій. Тоді С. Шереметьєв відповів, що ця справа не актуальна і він не може брати на себе жодних зобов'язань.⁷

Російська окупаційна адміністрація, очолювана військовим генерал-губернатором Г. Бобринським, вживала енергійних заходів для боротьби з неавтономним «мазепинством». Зобов'язуючими постановами Г. Бобринського від 18 та 19 вересня 1914 року припинялася діяльність різноманітних товариств, союзів, клубів, видавництв, книгарень, читалень, культурно-освітніх установ, закрито вищі навчальні заклади, школи, інтернати, курси, заборонено українську мову, запроваджено жорстку цензуру⁸.

Дії окупаційної влади у Галичині продовжували російську імперську політику, спрямовану на повне винищення українства. Прагнення українського народу до волі й утворення самостійної держави асоціювалися самодержавством із постаттю гетьмана І. Мазепи. Стиль і термінологія, яку вживали окупанти, – «мазепинство», «мазепинці», «мазепинський рух», «мазепинські партії», «Малоросія», «малоросійська мова» – віддзеркалюють запал боротьби імперських кіл проти визвольного українського руху.

Вандалізм царських властей у Галичині розкрив очі українському громадянству на справжні завдання російської політики. Українці збагнули, що перемога Росії у війні несе їм не свободу, а нову і ще більшу реакцію й продовження колишньої політики насильства і безправ'я. Серед української суспільності зміцнилася австро-німецька орієнтація. Євген Чикаленко зазначав, що після поразки російських військ влітку 1915 року серед українців з'явилася думка, що «Германія з Австрією захоплять Україну принаймні по Дніпро». Хоч широкі кола української інтелігенції не пристали на цю точку зору, обмежившись лише заявою про свою нейтральність, але «активна поміч, – як відзначав український діяч Петро Стебницький, – російській політиці зробилася неможливою для українського почуття»⁹.

Не покинув міста після початку війни й один із перших українських «рочдельців» Кость Паньківський (1855-1915), який вважав своїм обов'язком дбати про майно, інтереси української громади. Під час російської окупації він активно допомагав тим співгромадянам, які залишилися без засобів до життя, був одним із перших, хто широко інформував наддніпрянців про русифікаторську політику росіян у Галичині. В 1914-1915 роках російська військова влада тричі викликала К. Паньківського на допит, посадила у тюрму, а, відступаючи з Галичини в червні 1915 року, його, Миколу Заячківського, С. Федака та інших представників української інтелігенції Галичини вивезли як заручників до Києва.

Усі заручники, що залишилися в Києві, активно включилися в роботу кооперативних установ. «Присутність серед нашого гурту таких широко освічених, енергійних людей, досвідчених діячів і організаторів, як багато наших заложників, – згадував Д. Дорошенко, – давала свої добрі наслідки. Скріплялись перш за все взаємини, котрі зміцнювались почуттям особистої дружби; ми щиро любили наших невольників гостей; і вони платили нам тим же»¹⁰.

У квітні 1917 року, після вибуху революції в Росії, галицькі кооператори С. Федак, М. Коцюба та інші повернулися до Львова (К. Паньківський помер і був із великими почестями похоронений у Києві 9 листопада 1918 року С. Федака призначили Головою міністерства продовольства ЗУНР. Адвокат за професією, він не був схильний займатися чистою політикою, вести боротьбу з носіями інших поглядів. З цієї точки зору цілком зрозумілою виявилася його поведінка на одному із засідань Української Національної Ради – вищого законодавчого представницького органу ЗУНР, яке відбулося на початку листопада 1918 року. Під час засідання пролунала думка інтернувати всіх відомих польських діячів Львова. За спогадами очевидця, С. Федак, почувши це, «встав зі свого місця, взяв шапку й палицю та голосно заявив, що коли тут говориться про такі речі, то його тут нема – і вийшов. Се рішило долю того внеску»¹¹. Питання з обговорення було зняте.

З грудня 1918 до вересня 1921 року С. Федак став головою виконавчого відділу Українського горожанського комітету¹², завданням якого стало репрезентувати українське населення перед окупаційною польською владою. Комітет спільно з Червоним Хрестом допомагав українським полоненим, інтернованим, політичним в'язням, дітям, знедоленим. За оцінкою сучасників, С. Федак «стукав до людських сердець, щоби зменшити горе на рідній землі та на чужині». Ще у 1917 році президент США В. Вільсон оголосив 21 квітня днем збору пожертв на допомогу українцям; українська громада в США збрала 20 тис. доларів для українських полонених у Польщі.

Український горожанський комітет на чолі з С. Федаком відіграв важливу роль у становленні Української Військової Організації (УВО). Більшість членів УГК стали членами УВО. На базі секцій УГК утворилися окремі товариства, зокрема Українське товариство допомоги інвалідам, Союз українських адвокатів та нелегальний Комітет допомоги політичним в'язням, який очолював С. Федак. У Державній Палаті адвокатів він також виконував обов'язки заступника відділу вдів і сиріт.

Щодо Миколи Заячківського (1870-1938), то київські земляки влаштували його на роботу в кооперації. До 1918 року він працював у «Дніпросоюзі» – центральній організації споживчої кооперації України. Це дало йому змогу детальніше ознайомитися з особистостями кооперативного руху в Наддніпрянській Україні. Після повернення до Львова такий досвід було використано під час організації спілки для товарообміну Галичини і Наддніпрянщини. Спілка закуповувала продукти для знищеної війною Галичини, а в Наддніпрянщину поставляла товари, які ще можна було придбати в центральних європейських країнах: тканини, сільськогосподарські знаряддя, дерево, нафту. Ці посередницькі операції «товарообміну» проводилися спільно з «Дніпросоюзом».

У Львові М. Заячківський застав зруйноване господарство, занедбану кооперацію, пограбовані гуртовні та крамниці. Разом із молодими кооператорами він дбайливо відбудовував «Народну торгівлю»¹³, за власні кошти видав у 1921 році підручник Сильвестра Герасимовича про господарсько-споживчі кооперативи.

М. Заячківський був серед тих, кому 4 січня 1921 року було доручено розробити детальний план спільних дій українських кооперативних установ. Майже 10 років (1912-1923) він головував у «Міщанському братстві», опікувався товариством «Сокола-Батька», а в 1922 році очолив Товариство опіки над українськими емігрантами. «Кооперативна республіка» рекомендувала галицькій молоді так любити суспільну працю, як любив її Микола Заячківський¹⁴. Це побажання залишається актуальним і сьогодні. Нехай би й нинішнє молоде покоління вчилосся у нього творити суспільно-політичне життя, вчилосся жити чесно й жертвовно... заради людей, заради України.

Один із лідерів українського кооперативного руху міжвоєнного періоду Андрій Жук (1880-1968), характеризуючи український кооператизм, зазначав, що «він має певний стиль, вироблений у ході змагань, які перейшли крізь вогонь досвіду, майже трьох поколінь кооперативних працівників, починаючи від носіїв кооперативної думки філантропів 60-х років минулого століття, а закінчуючи подвижниками кооперативної ідеї після переходу наприкінці цього століття кооперативної думки в кооперативний чин». А. Жук належав до третього покоління українських кооператорів, до подвижників кооперативної ідеї, зусиллями яких була збудована національна кооперативна система в Галичині, визначена її теоретична та організаційна мета та роль в українському національно-визвольному русі.¹⁵ Він закликав добиватися національного визволення, яке забезпечується поряд із політичною діяльністю просвітницькою працею та працею в сфері економічного розвитку нації, зокрема на ниві кооперації. Остання поряд з іншими перевагами має також здатність згладжувати, а то й усувати соціальні суперечності. «Правдиве співництво виключає всяку партійну, релігійну і навіть класову боротьбу а для свого успішного розвитку вимагає концентрації матеріальних сил і творчої праці всіх людей, яких спілки можуть обняти своєю організацією», – писав А. Жук у poradнику «Про заснування спілок» (1910)¹⁶. У 1909-1914 роках А. Жук редагував часописи «Економіст» та «Самопоміч», після Першої світової війни очолював статистичний відділ РСУК, активно займався історією українського кооперативного руху.

Одним із результатів ідейних пошуків А. Жука в той період були розроблені ним основи української кооперативної ідеології. Свої думки він виклав на Першому українському просвітньо-економічному конгресі, який відбувся у Львові 1-2 лютого 1909 року. На його думку, один із шляхів для досягнення національних і соціальних цілей – це шлях економічного і культурного розвитку нації, на якому кооперації належить головна роль. Вона «утворить національну фабричну промисловість, дасть засоби для існування мільйонам голодного й безробітного люду, спинить еміграцію, зробить наше селянство сильнішим економічно остільки, щоб не допустити до руїни свого краю й колонізації його чужим елементом...»¹⁷.

Переконаність, що «в міру того, як зростатимуть наші економічні національні організації кооперативні, ми все більше набиратимемо сили політичної»¹⁸, спонукала А. Жука до самовідданої праці на кооперативній ниві. Його точка зору щодо ролі кооперації у відродженні української нації залишається актуальною й сьогодні. Адже політична незалежність може виявитися ілюзією, якщо буде відсутня економічна міць і матеріальна та людська основа національної культури.

У перший рік війни увага А. Жука була спрямована на репрезентування національної справи перед урядами Центральної Європи та її популяризацію серед інших народів, а також на пропаганду визвольних ідей серед власної суспільності, особливо серед полонених. Тому він як член Союзу Визволення України разом із іншими діячами скеровував у ці країни своїх представників, які налагоджували зв'язки з урядами та журналістськими колами і виступали з доповідями і статтями в місцевій пресі. Час від часу

А. Жук їздив до Швейцарії, Болгарії, Туреччини. Як державник і соборник ратував за національно-територіальну самостійність України, акцентував на тому, що всі українці, незважаючи на політичні кордони, мають свою окремішність від сусідніх народів, змагають до визволення, групуючись не тільки на внутрішній потребі національного розвитку, а й на історичному праві та традиціях визвольної боротьби. А. Жук став одним із творців звернення Загальної Української Ради «До культурних народів світу!», в якому наголошувалося, що «український народ не хоче бути погноєм для чужих культур і пануючих над ним народів, а хоче бути самостійним господарем своєї землі».

Союз Визволення України виступив проти листопадових актів 1916 року з приводу проголошення Польського королівства і відокремлення Галичини, можливого включення до складу Польщі окупованих центральними державами українських земель Холмщини, Підляшшя і Волині. А. Жук чітко окреслив позицію СВУ в статті «Не заманите й не злякаєте!» (1916). «Ми знаємо, – підкреслював він, – що ніхто нічого не дасть, коли самі не придбаємо. Нічого Німець нам не дасть і нічого ми від нього не ждемо. Але бажаємо розбиття тої тюрми, в якій наш народ уже понад 250 літ не діє. І чи це зробить Німець, чи хто інший – нам все одно, аби тюрму розбити й аби наш народ найшовся в інших умовах національно-політичного існування. Німці ведуть війну для себе, в ім'я власних інтересів. Не брали вони на себе ніяких «визвольних» задач, як це робила Росія, і нам нічого не обіцяли»¹⁹.

Після Лютневої російської революції А. Жук продовжував репрезентувати Союз Визволення України в Австрії. Відповідно до ухвал Президії від 2 травня 1917 року він активно займався розвитком національного життя українців Холмщини, Волині, Полісся та інших земель, окупованих центральними державами, зокрема організував збір пожертв на розбудову національного шкільництва. Він проводив культурно-просвітню роботу серед військовополонених наддніпрянців, влаштовував для них школи, драматичні гуртки, кооперативні курси, на яких навчалися сотні людей. «Загалом, – писав він, – оглядаючи діяльність Союзу Визволення України в ті часи, – нема, здається, жодної місцевості, де живуть полонені українці, а де не поширено б української періодичної преси й української книжки, що несуть світло знання й національного освідомлення»²⁰. Поряд із просвітньо-культурницькими організаціями в кожному таборі створили споживчий кооператив, який давав змогу полоненим поліпшити власне забезпечення продуктами харчування, одягом, взуттям тощо.

Із проголошенням державної незалежності України з точки зору членів Союзу Визволення України його мета була досягнута, а тому ухвалою від 1 липня 1918 року він був розпущений. А. Жукові довелося займатися ліквідацією справ СВУ у Відні. В той же час міністр зовнішніх справ у гетьманському уряді Д. Дорошенко призначив його радником з особливих доручень українського посольства у Відні (послом став В. Липинський). З травня до жовтня 1919 року А. Жук перебував у складі «похідної канцелярії» міністра закордонних справ Української Народної Республіки В. Темницького. Як радник міністра А. Жук брав участь у двох нарадах голів закордонних представництв України, які В. Темницький провів у Відні (18-22 червня) та у Карлсбаді (6-14 серпня) і на яких обговорювалися основні засади української зовнішньої політики з урахуванням тогочасної міжнародної ситуації. У вересні 1919 року, після відставки В. Темницького, А. Жука було призначено послом у Відні (В. Липинський через хворобу не міг більше виконувати ці обов'язки), однак воєнні та політичні події кінця 1919 року змусили його звільнитися з державної служби²¹.

А. Жук розійшовся у поглядах із керівництвом Української Народної Республіки щодо проблеми Західноукраїнської Народної Республіки та українсько-польського союзу, оскільки вважав, що Галицька армія, національна свідомість населення та залишки державної адміністрації в Галичині є соліднішою підставою для боротьби за незалежність, ніж реальна ситуація на Наддніпрянщині. Свою позицію А. Жук виклав у великому листі до С. Петлюри, написаному 1 лютого 1920 року після Варшавської угоди між Україною та Польщею.

У 1938 році українська кооперативна громада Галичини урочисто відзначила 30-річчя діяльності А. Жука. З цієї нагоди 2 січня відбулися збори Товариства українських кооператорів, на яких велику доповідь виголосив І. Витанович²². Збори засвідчили високу оцінку внеску А. Жука в розвиток українського кооперативного руху.

Майбутнього теоретика та історика української кооперації, автора широковідомого монографічного дослідження «Історії українського кооперативного руху» Іллю Витановича (1899-1973) не взяли до

легіону Українських Січових Стрільців, бо був ще занадто молодим. Повернувшись додому, працював при господарстві, з тривогою очікував наближення фронту. А коли в Бурштині, де проживала родина, з'явилася російська армія, роздавав солдатам-українцям «Кобзарі», «Руську письменність», інші книжки з української літератури. З великим інтересом знайомився з братами із Наддніпрянщини – полтавцями, херсонцями, киянами. Траплялися випадки, коли його могли арештувати під час поширення літератури серед поранених.

Навесні 1915 року під тиском австрійської армії російські війська залишили Бурштин. Саме тоді шістнадцятилітній Ілля, без відома батьків, утік до Боднарова під Станіславовом, де були його директор (директор Рогатинської гімназії М. Галущинський), учителі, старші гімназійні товариші. В УСС він пізнав і романтику, і сувору дійсність. Проте командування, зваживши на не дуже міцне здоров'я юнака, молодий вік, відпустило його з війська і порадило вчитися.

У січні 1917 року І. Витановича було призвано до австрійської армії. Хотів повернутися до УСС, проте вчителі – О. Кархут, С. Федів та інші знайомі переконували в тому, що його не візьмуть через слабкі фізичні дані, та й іспитів гімназійних він ще не склав. Однак сталося по-іншому. І. Витановича взяли, давши 48 годин для того, щоби попрощатися з родиною. Враховуючи, що він уже мав деякий військовий досвід, його відразу скерували до старшинської школи XII Корпусу в Егерсдорфі. Як згадував І. Витанович, «в офіцерській школі голод, холод, люта зима, в очах темніло в часі вправ, засипляв в часі теоретичних лекцій, але закінчив школу і був відразу призначений до похідної сотні на італійський фронт»²³.

На італійський фронт І. Витановича не відправили. Стараннями О. Луцького, що керував 95 полком піхоти (складався переважно з українців), а під кінець війни був призначений ад'ютантом архієпископа Вільгельма Габсбурга (Василя Вишиваного), І. Витановича скерували на східний фронт. Там його застала революція. «Як музична симфонія в переживаннях молодого ентузіаста знайомлюся з Великою Україною, – записав у «Диспозиції до споминів» І. Витанович, – агітую в часі постоїв за українську справу – в Херсоні й Херсонщині, Катеринославщині, бунтую й вояків-українців у своїм австрійському полку. За тією моєю роботою слідкують два товариші з полку – поляк і чех, та доносять до вищих властей. По виявах упадку дисципліни в моїй роті і по одному виступі моїх хлопців проти дежурного старшини і малярів на стації, мене мало не розстріляли»²⁴.

Захистив І. Витановича полковий куратор О. Бачинський і комендант полку полковник Врублевський, який прихильно ставився до І. Витановича. Про це свідчить і той факт, що стараннями полковника І. Витанович отримав військове звання підхорунжого. Все ж уникнути покарання не вдалося: перевели на італійський фронт. Запам'ятався від *Tagliamento go Piavu* на італійському фронті. Згодом були лютунська школа у *Wiener Neustadt*, контакти зі стрілецькою станицею у Відні і повернення до свого полку на фронт.

У середині жовтня 1918 року І. Витанович отримав повідомлення про смерть батька. Повертаючись додому, у Львові зустрів товаришів зі станиці УСС, які повідомили його, що 1 листопада «будуть робити революцію».

У Бурштині дізнався про те, що батько помер уже п'ять місяців тому. Він страждав, хотів перед смертю побачити єдиного сина. Тим часом І. Витанович почувався дуже виснаженим, у нього почався гепатит. Замість того, щоби 1 листопада бути уже на італійському фронті, він 31 жовтня виїхав до Львова. На квартирі, що на Бенедиктинській площі, 1, застав колишніх гімназистів, які з різних причин (студійні відпустки, поранення, служба в запасних частинах у Львові) мали право жити приватно. Дуже швидко хворого І. Витановича здолав сон, і лише об 11-й годині 1 листопада його розбудили товариші. Вони прийшли з синьо-жовтими кокардами, ручними гранатами і повідомили І. Витановича про початок революції й про те, що він має бути їхнім комендантом. Разом зі схвильованими товаришами І. Витанович пішов до Народного дому, де недавно навчався. Там зустрів сотника Дмитра Вітовського, що керував повстанням. І. Витановича на чолі групи гімназистів було відправлено на Губернаторські вали з наказом не пустити до центру польський штурмовий батальйон, що міг проникнути з вулиць Театинської чи Куркової. Майже всі гімназисти не розумілися на військовій справі, не знали навіть азів воєнного мистецтва. Тому й переживав І. Витанович, щоб, кидаючи гранату, яку ці юнці вперше тримали в руках, не натворили лиха.

На щастя, все обійшлося, «ми щасливо витримали «на фронті», – з іронією згадував І. Витанович, – ніхто на нас не нападав і десь біля години 4-ої чи може й раніше нас стягнули з позиції, частину до Народного Дому, частину до Ратуші»²⁵.

Події розгорталися так, що в наступні дні доводилося нести службу у різних районах Львова: біля школи Сенькевича, Львівської політехніки, будинку Галицького сейму. Величезне напруження і величезна радість охоплювали І. Витановича. Він був свідомий того, що «робить революцію» разом зі своїми вчителями – директором Рогатинської гімназії М. Галушинським, викладачем, тодішнім сотником М. Бабиним, зі своїми товаришами – «усусами». Проте втома, недоїдання зумовили загострення хвороби.

І. Витанович змушений залишити Львів і поїхати до військового шпиталю в Станіславів, а звідти, за порадою лікаря – на лікування «коло мами». Проте й у Бурштині спокою не мав, о. В. Теодорович та суддя Воркун, що був тоді повітовим комісаром, просили його, аби замінив на посту хворого коменданта. Довелося виконувати незвичну роботу – контролювати потоки демобілізованих вояків, колишніх полонених, а часто і мародерів. Пильно стежив за тим, щоби насамперед були відправлені сотні мобілізованих на фронт під Львів. Через деякий час туди поїхав і сам. Тоді ж у Львові відбувалися події історичного значення. Українська Національна Рада оголосила про створення Західноукраїнської Народної Республіки. Після сформування уряду ЗУНР Державний секретаріат військових справ, який очолив Д. Вітовський, взявся за організацію Української Галицької Армії. На основі прийнятого 13 листопада закону було проведено військово-територіальний поділ ЗУНР, підготовлено організаційну схему Української Галицької Армії та мобілізацію чоловіків-українців від 18 до 35 років.

Зокрема, І. Витановича скерували у групу «Сихів», з якою відвідав Бережани, Підгайці, а згодом призначений до 1-го Бережанського куреня. Під Львовом І. Витанович пробув від січня до 22 квітня 1919 року, до першого свого поранення. У санітарному поїзді його відправили до Тернополя. Там після одужання отаман С. Горук призначив І. Витановича ад'ютантом сотника о. Кузьми. Після прориву під Чортковом І. Витанович просився на фронт. З великою радістю сприйняв призначення в бригаду УСС

Згодом І. Витанович разом із армією переходив річку Збруч. При цьому виявив неабияку мужність та відвагу. Двічі разом із такими ж відчайдухами, як і сам, повертався за лінію фронту, щоб рятувати з вагонів, що горіли, військовий одяг, продукти харчування, зброю. Настрій, який супроводжував його у цю скрутну годину, він передав такими словами: «... Як прощали – хилилися нам в поклони поля збіжжя – наче просили «бороніть, не покидайте». Здається, що якщо б був впавав наказ: «ні кроку далше!» – багато з нас було б стало і виповнило його». Єдиним, що давало патріотично налаштованим українським воякам усвідомлення якоїсь перспективи, було гасло «Через Київ – на Львів»²⁶.

За Збручем І. Витановичу доручили навчати новобранців із сотні четаря І. Мандзія. «Висланий був зі сотнею над Збруч, – згадував він, – по дорозі вбрав сотню в знайдені якісь французькі шоломи, пошив (у жидів в Сокольні на Поділлі) однакові легкі однострої з чистих мішків – дуже бойово виглядали хлопці, але ще ніколи не стріляли! Відхожу з курінем II-го полку УСС на фронт в сторону Хрестинівки (Кальне – відступ) – з новообранцями недобре. Бої під Уманню, під Молодецьким (у Верхнячці), в Хрестинівці, Борсуках, під Івангородом, над Бугом в Ладжині»²⁷.

У жовтні 1919 року січові стрільці вели військові операції проти військ А. Денікіна. Всі вони демонстрували високу бойову тактику. Саме тоді стрілецькими операціями керували начальник штабу генерал М. Безручко, полковники Р. Дашкевич, Р. Сушко, І. Рогульський. У боях із А. Денікіним стрільці несли великі втрати. Найбільше дошкуляла епідемія тифу. Захворів і І. Витанович. У битві під Ладжином ледве вивели його товариші з оточення денікінської кінноти, звідтіля переправили до Вапнярки, а там підібрав його до санітарного поїзда санітарний поручик Перфецький. Після тимчасового одужання у шпиталі, що містився у цукроварні в Ялтушкові на Поділлі, І. Витанович переїхав до Коша УСС, проте знову захворів, тепер уже на сипний тиф.

Десь у березні 1920 року І. Витановича разом із полком відправили на фронт під Чуднів на Волині, а далі мали намір відправити на Київ. Історичний нарис І. Витановича про бої бригади УСС під Чудновом опублікував Н. Гірняк у споминах «Останній акт трагедії УГА».

У споминах сотника Бандурки (О. Станимир – колишній січовик, командував бригадою Української Галицької Армії) йдеться про виконання І. Витановичем обов'язків коменданта навчальної сотні в курені сотні Бандурки 5-ї Херсонської дивізії.

Дивізія під командуванням генерала А. Кравса повернула на Галичину, а далі через Дністер – у Карпати. Там І. Витанович, відірвавшись від головної групи, заблуdivся і опинився між польським та більшовицьким фронтами. З декількома товаришами дістався рідного краю, до пізньої осені перебував, щоб не потрапити до рук ворога. Добрі люди допомогли під зиму добратися до Львова. На цьому і закінчився бойовий шлях І. Витановича у складі Українських Січових Стрільців та Української Галицької Армії. Він належав до тих колишніх студентів і гімназистів, які в період Першої світової війни та Української національної революції стали старшинами (військове звання І. Витановича – четар) і своє майбутнє пов'язували з українською національною армією та з мрією про самостійну Українську державу. Характерні риси цих старшин – глибокий національний ідеалізм, здатність до самозречення, відсутність дрібних особистих амбіцій та високий бойовий дух.

З 1927 року І. Витанович працював у приватній українській торговельній школі, згодом Торговельній гімназії, з 1938 року – він директор Кооперативного ліцею. У 1937-1939 роках опрацьовував кооперативну тематику в таких виданнях, як «Господарсько-кооперативний часопис», «Агрономічний вісник». Більшість його праць були надруковані у журналі «Кооперативна республіка», зокрема «Брати Семиренки» (1933)²⁸, «Як народжувався український кооперативний рух в Галичині» (1936)²⁹; «Вишкіл кооперативних працівників» (1937); «Досвід над селом як передумова кооперативного будівництва» (1937); «Андрій Жук» (1938); «Традиції Кирило-Мефодіївського Братства в народинах українського кооперативного руху» (1939)³⁰.

У повоєнні роки І. Витанович викладав українську новітню історію в Українському вільному університеті та економічні дисципліни в Українській вищій економічній школі (Мюнхен). Саме для цієї школи у 1947 році І. Витанович написав підручник «Історія народного господарства». Вчений активно співпрацював із редколегією «Енциклопедії українознавства».

Перебуваючи з 1949 року в Сполучених Штатах Америки (Чикаго), І. Витанович продовжує активно працювати над кооперативною тематикою. Результатом цієї праці стала монографія про К. Паньківського, в якій уміщено матеріал із історії українського кооперативного руху³¹.

У 1964 році в Нью-Йорку вийшла фундаментальна праця І. Витановича «Історія українського кооперативного руху», яка була не лише продовженням розпочатої ще на Батьківщині праці, а й найбільш повним підсумком його багатогранної й багаторічної наукової діяльності. Рецензуючи названу працю на сторінках «Українського історика», Богдан Винар зазначав, що ця праця енциклопедичного масштабу є дійсно унікальним здобутком, документуючи у науковій формі зображення етапів кооперативного розвитку на цій території України. «Широка історична база цієї монографії залишиться на довгі роки енциклопедичним довідником для всіх дослідників економіки України, які будуть цікавитися економічними процесами в найновішій історії України»³².

Визначний український учений-мовознавець, громадський діяч, ініціатор і організатор створення кооперативних об'єднань на Буковині Степан Смаль-Стоцький (1859-1938) на початку Першої світової війни, незважаючи на поважний вік (55 років), вступив до австрійської армії офіцером і був зарахований до штабу Чернівецької бригади, де служив на різних посадах. У 1916 році за пропозицією В. Сімовича працював у Райнштадтському таборі (Горішня Австрія) полонених українців, де головним його завданням стало залагодження стосунків між військовою адміністрацією австрійського табору, просвітнім відділом Союзу визволення України та іншими організаціями військовополонених. Згодом сам він включився в просвітню працю. Впродовж 1917 – першої половини 1918 років вів загальні курси української мови, української літератури, декламації та виразного читання, виголошував популярні лекції з історії України. Очевидці згадували: «Виклади професора С. Смаль-Стоцького з шевченкознавства набрали в таборі такої популярності, що аудиторія, розрахована на тисячу осіб, не могла всіх бажаючих вмістити. Так умів подати аналіз Шевченкових творів професор С. Смаль-Стоцький, що аудиторія з тисячею людей годинами сиділа й уважно вислухувала про «Великий Лях», «Сон», «Кавказ» та інші»³³.

В інтерпретації С. Смаль-Стоцького Т. Шевченко – державник, який закликав до самовідданої боротьби за вільну політично й культурно незалежну Україну, де б кожний громадянин мав рівне право («без хлопа і пана»). Ця незалежна Україна бачилася йому в творах Т. Шевченка як республіка з новим і праведним законом, на чолі якої стоїть президент, котрий, за історичною українською традицією називається гетьманом. Водночас С. Смаль-Стоцький не бачив у Т. Шевченкові ні тіні того шовінізму, месіянізму, на які хворіли росіяни та поляки³⁴. «У Шевченка ніхто ніде не найде ні одного слова яких

небудь федераційних, чи союзних міркувань, – писав С. Смаль-Стоцький. – Навпаки. Він всяку злуку України з Московщиною уважав найбільшою недолею, найбільшим нещастям України, джерелом її фізичного, духовного, матеріального, культурного і морального занепаду, уважав карою божою, як це виразно виходить із слів»³⁵.

25 липня 1917 року С. Смаль-Стоцького обрано головою Центральної управи Українських Січових Стрільців, у якій доклав чимало зусиль для активізації її діяльності. Він позитивно оцінив гетьманський переворот у квітні 1918 року, сподіваючись, що гетьман зможе стабілізувати ситуацію в Україні. Влітку 1918 року С. Смаль-Стоцький особисто познайомився з П. Скоропадським.

Українські політичні лідери Східної Галичини та Буковини, разом із чехами, словенцями, хорватами й представниками інших народів Австро-Угорщини, прагнули добитися реформування імперії на засадах широкої національної автономії. З цією метою встановлювалися контакти між політиками окремих народів, робився певний тиск на владні структури. Вже у липні-серпні 1918 року велися розмови про необхідність скликання установчих зборів держав – країв, які би уконституювали відповідний статус раніше пригноблених народів. У ці плани було втаємничено вузьке коло українських політиків, серед них – С. Смаль-Стоцького. Він взяв участь у роботі української конституанти 18-19 жовтня 1918 року і в заснуванні Української Національної Ради. У своєму виступі на цих історичних зборах, як і більшість галицьких політиків, С. Смаль-Стоцький підтримав ідею створення окремої держави з українських територій, що входили до складу Австро-Угорщини. Зазначимо, що його лякали нестабільність у Наддніпрянщині, соціалістичні погляди більшості наддніпрянських політиків, більшовицька загроза.

Події 1 листопада 1918 року та проголошення Західно-Української Народної Республіки С. Смаль-Стоцького застали у Відні. Його було призначено державним секретарем у справах освіти, але він так і не виконував цих обов'язків, натомість очолював військове представництво ЗУНР у Відні. Там він опублікував звернення до всіх українських вояків про умови створення Української Національної Армії. У листопаді 1918 року, коли в Києві створили Українську академію наук, С. Смаль-Стоцький серед перших був обраний академіком по кафедрі української мови³⁶. 19 грудня 1918 року керівництво ЗУНР призначило С. Смаль-Стоцького послом у Чехословаччині³⁷.

У Празі С. Смаль-Стоцький дістав можливість продовжити свою професорсько-викладацьку та наукову діяльність. Це сталося завдяки заснуванню у 1921 році Українського вільного університету. Водночас він продовжив громадську роботу, зокрема в Музеї визвольної боротьби України у Празі.

На передньому фронті боротьби за Українську державність були відомі активісти українського кооперативного руху в Галичині Андрій Палій, Іларій Ольховий, Юліан Шепарович, Іван Мартюк, Карл Коберський, Євген Храпливий.

Визначний громадський і кооперативний діяч Андрій Палій (1893-1961) навесні 1915 року був мобілізований до австро-угорської армії, а після закінчення однорічної старшинської школи став лейтенантом. Спочатку воював на італійському фронті. З кінця 1917 року повернувся в Україну, де виконував обов'язки військового перекладача і члена комісії для розподілу військового майна між Австро-Угорщиною та Українською Народною Республікою. Восени 1918 року після розпаду імперії Габсбургів А. Палій – у Станіславі, в рядах збройних сил ЗУНР – Української Галицької Армії. Служив у ранзі поручника, виконував обов'язки сотенного, брав участь у боях під Львовом і Городком, про що згодом не раз згадував. У 1919 році, за складних для галицько-української армії умов польського наступу, А. Палій разом із своєю сотнею в складі гірської бригади УГА перейшов кордон з Чехословаччиною, де опинився в таборі інтернованих. У вересні 1919 року записався на агрономічний факультет Вищої технічної школи у Празі, яку закінчив 29 травня 1922 року³⁸.

Здобувши добру професійну освіту в Чехословаччині, А. Палій восени 1923 року повернувся до Станіслава, де разом із О. Лисом, А. Мудриком став організатором українського кооперативного молочарства. 18 червня 1925 року Крайовий господарсько-молочарський союз отримав нову назву «Маслосоюз». Його централею стало м. Стрий, а згодом політичний і культурний центр Західної України м. Львів. Завдяки наполегливій праці А. Палія, А. Мудрика та їх сподвижників «Маслосоюз» об'єднав 136 районних молочарень, 1 600 збірень молока та сметани, обслуговуючи у 1938 році близько 205,3 тис. селянських господарств. Згодом, підсумовуючи діяльність у міжвоєнний період, А. Палій писав: «Цілий край вкривався українськими кооперативами, а на вулицях Львова і по менших містах пишалися взірцеві

спеціальні молочарські крамниці «Маслосоюзу», яких не посоромилися би навіть головні міста Західної Європи»³⁹.

Улітку 1914 року був призваний до австро-угорського війська і потрапив на італійський фронт Іларій Ольховий (1896-1953). Опинившись далеко від рідної землі, уважно стежив за подіями в Галичині. Вітав створення Західно-Української Народної Республіки. Повертаючись додому, вступив до новосформованої Української Галицької Армії. На посаді військового старшини воював на Хирівському фронті проти поляків, яким командував його шеф по італійському фронту полковник А. Кравс. 3 липня 1919 року брав участь в антибільшовицькому поході УГА на Київ. Пережив епідемію тифу восени 1919, а в 1920 році у складі корпусу А. Кравса здійснив рейд на Захід і опинився у Чехословаччині, де, як і А. Палій, був інтернований разом із рештками корпусу⁴⁰.

Повернувшись у Галичину, І. Ольховий працює в Крайовому ревізійному союзі, організовує кооперативні спілки, засновує перші кредитні об'єднання. Для зміцнення кредитної кооперації широко використовує пресу. Варті уваги його статті: «Скріплюймо резервні фонди кредитових кооператив», «Зменшуймо кошти ведення», «Усуньмо велике лихо з кредитових кооператив», «Кредитові кооперативи платять зависокі відсотки від вкладок», «Організуймо українські райфайзенки», надруковані у «Господарсько-кооперативному часописі» за 1931-1933 роки.

У 1937 році І. Ольховий очолив найвищу кооперативну банківську інституцію в Галичині – Центробанк. У 1939 році він об'єднував 115 Українбанків і 573 сільських кредитних кас райфайзенівського типу.

Завдання національного кооперативного руху І. Ольховий визначив як визволення людини. «Український кооперативний рух, – писав він, – змагає до визволення людини з оков духовної темноти і злиденного отупіння через визволення її з кліщів матеріальної нужди. У дружній співпраці між собою стають вони не тільки ковалями власної долі, а й будівниками долі власного народу»⁴¹.

Юліан Шепарович (1886-1949) служив офіцером австрійської армії в 1917-1921 роках. Брав активну участь у національно-визвольній боротьбі. За часів ЗУНР – командир 3-го гарматного полку 3-ї бригади 2-го корпусу Української Галицької Армії. Мав військовий чин вищого старшини, був отаманом артилерійського полку. Після військово-політичного краху Західноукраїнської держави продовжував військову кар'єру в лавах армії УНР як командир бронепотягу «Запорожець».

Кооперативну діяльність Ю. Шепарович розпочав на Станіславщині у товаристві «Сільський господар», яке пізніше очолив. З 1924 року він стає другим директором Центросоюзу, курує відділом постачання споживчих товарів. На надзвичайному засіданні спостережної ради Центросоюзу в 1930 році Ю. Шепаровича обирають начальним директором. Він розробив основні засади подолання кризових явищ, суть яких полягала в тому, що матеріально сильніші повітові спілки Центросоюзу мали допомагати слабшим.

Післякризові 30-ті роки в діяльності Центросоюзу стали яскравим прикладом організаційно-господарських здібностей його керівника Ю. Шепаровича. Центросоюз, керуючи всіма справами повітових союзів, розширив коло своєї діяльності. У сфері агротехніки і зоотехніки підтримував постійні контакти з «Сільським господарем». Система організації Центросоюзу стала широко відомою в міжнародних кооперативних організаціях. Ю. Шепарович брав участь у роботі з'їздів та конференцій, що проводилися Міжнародним кооперативним альянсом.

За ініціативою Ю. Шепаровича було відкрито крамницю, в якій виставлено зразки українських килимів, вишивок, різьби по дереву, керамічних виробів. У 30-ті роки Центросоюз, очолюваний Ю. Шепаровичем, був ініціатором і організатором створення першого документального українського фільму про кооперацію⁴².

І. Мартюк (1889-1972) служив перекладачем у 43-ій дивізії австрійської армії. Тут познайомився з Ю. Шепаровичем – людиною, з якою доля звела його спершу в УГА, а згодом і в кооперативній праці. Листопадовий зрив 1918 року застав І. Мартюка у рідному місті, де він провів обеззброєння жандармських постів у Борщівському повіті й забезпечив передачу влади українській адміністрації. Згодом організував у Чорткові батарею польової артилерії та як її командир виїхав на фронт до Гусятина, а відтак увійшов до складу Белзької бригади УГА. Після Чортківської офензиви І. Мартюка призначають ад'ютантом 9-го гарматного полку, з яким він пройшов усіма дорогами визвольної війни аж до останнього її дня.

Після звільнення з польського полону в Тухолі у 1922 році І. Мартюк повернувся в рідне місто. Ветеран національної революції так згадував свій тогочасний настрій: «Гадала Польща, що вже навіки залишаться наші землі під її пануванням, що вона їх ополечить, що знищить дощенту той дух і ті сили, які пам'ятного дня 1 листопада 1918 року завісили у Львові на ратуші рідний національний прапор. Та не сталося так, як полякам гадалося. Бо рештки УГА стали до нової боротьби, до оборони існування власного народу. На місце політичного, мілітарного зриву піднесено прапор господарської відбудови краю. Колишні члени УГА, а з ними і старше покоління зрозуміли, що не може бути політичної волі без економічної самостійності, без економічного відродження, котре скорше чи пізніше доведе народ до повної самостійності й незалежності»⁴³.

В 1924 році на базі Крайового Союзу Господарсько-Торговельних Спілок «Сільський Господар» за ініціативою І. Мартюка було створено Центросоюз – Союз Кооперативних Союзів (окружних Союзів Кооператив і Повітових Союзів Кооператив) – центральний осередок закупівельної і збутової кооперації. Очолив Центросоюз Денис Коренець. І. Мартюк увійшов до надзірної ради новоствореної кооперативної організації.

Стараннями І. Мартюка Копичинецький Повітовий союз Кооперативів (ПСК) ще з 1924 року мав своїх торгових агентів у Відні та Лондоні, які займалися реалізацією яєць в Австрії та Великобританії, а також проведенням у цих країнах гуртових закупівель споживчих товарів для українського села.

В 1930 році, зайнявши посаду директора Центросоюзу, І. Мартюк піддав корективі систему праці сільської кооперації, вважаючи, що на перше місце належить поставити збут сільськогосподарських продуктів, а вже потім – дбати про налагодження постачання споживчих товарів для кооперативів. Він об'їхав усі повітові союзи кооперативів. Ознайомився з ситуацією на місцях, добився концесій на експорт яєць для ПСК Станіслава, Рогатина, Сокаля, а увесь експорт сконцентрував у Центросоюзі. Налагодивши добрі зв'язки із закордоном, а також, спираючись на великі запаси товару, які постачали ПСК Борщева, Бучача, Копичинців, Станіслава, Сокаля, Тереховлі та Тернополя, І. Мартюк добився того, що Центросоюз став одним із найбільших експортерів яєць у Польщі. Тижневий продаж за кордон, здійснюваний цією українською кооперативною організацією, сягав 8-10 вагонів (вагон – 100 скриньок; скринька – 24 копи; копа – 60 штук). В 1932 році І. Мартюк відправився у тривале закордонне відрядження з метою налагодження економічних зв'язків для експорту яєць. Він також приймав делегації кооператорів із Чехословаччини, Литви, Болгарії, які вивчали досвід роботи українців.

У 1932 році в Польщі було утворено єдиний союз експортерів яєць «Звекс» («звйонзек експортерув»). У цій фірмі більшість складала львів'яни, оскільки 70 % всіх яєць, що експортувалися Польщею, походили зі львівського регіону. І. Мартюка обрали співголовою «Звексу».

Напередодні Другої світової війни одним із найбільш прибуткових підприємств Центросоюзу став відділ заморожування яєць, ініціатором створення якого був І. Мартюк. Йому вдалося налагодити комерційні зв'язки з англійськими пекарнями та макаронними фабриками. Завдяки діяльності І. Мартюка у 1938 році Центросоюз продав на європейських ринках 152 тонни яєць. Коли ж у цьому році стала відчуватися перенасиченість європейських ринків товаром, він зумів налагодити необхідні зв'язки й організував збут яєць за океан. Першою заокеанською країною, в яку Центросоюз розпочав збут, стала Аргентина⁴⁴.

Мобілізований як офіцер до австрійської армії Карл Коберський (1890-1940) добився переведення до українських частин і брав активну участь у визвольній боротьбі. Після евакуації армії УНР за Збруч опинився в Чехословаччині, де одразу долучився до кооперативного руху. Як високоосвічена людина з великим життєвим досвідом сприймав кооперацію насамперед крізь призму того, якою мірою вона забезпечувала економічне піднесення українського народу, створювала міцний фундамент для політичного та культурного розвитку.

Однією з підвалин кооперативної ідеї К. Коберський вважав любов до ближнього. Проте альтруїзм як самозречення в інтересах слабших має великий недолік: він спричиняє у слабких ще більшу слабкість, позаяк вони сподіваються на допомогу тих, хто їм співчуває. «Можна сказати, – зазначав К. Коберський, – що з ідеї любови ближнього кооперація засвоїла співчуття, однак тільки до такої людини, яка не опускається на дно, а бореться зі злиднями і в цій боротьбі шукає опори в гурті, солідаризмі»⁴⁵.

К. Коберський критично дивиться на ту минулу добу, коли під «національною роботою» розумілася

пропаганда високих, але доволі абстрактних ідеалів, а виховання мас мало переважно гуманістично-етнографічний характер. «Нація не стане нацією, якщо із стадії абстрактних ідеалів не перейде в стадію організації своїх матеріальних сил, себто в першу чергу не подбає про хліб насущний для цілої маси своїх членів»⁴⁶.

У той же час К. Коберський бачив у кооперації не лише інструмент, із допомогою якого можна підвищити матеріальний добробут населення, а й засіб, що в умовах бездержавності сприятиме піднесенню громадської активності та культурного рівня українського народу. «Взагалі правдиві, ідейні кооператори, – зазначав він, – ніколи не думають, що їх робота кінчиться в крамниці чи кооперативній касі, молочарні або фабрики. Це не остаточна ціль, а тільки засіб до цілі. Правдива ціль – повне, а не лише господарське, а й освітнє, моральне та громадське піднесення народу на вищі щаблі цивілізації і культури»⁴⁷.

Важливою засадою кооперативного руху, якої дотримувався К. Коберський, була опора на власні сили. Навіть ті кооперативні кола, які допускали можливість контролю держави, переконувалися, що немає більш хибного шляху, ніж цей. Все, що побудоване не на власних силах, не має твердого ґрунту під ногами і руйнується, як тільки захитається опора.

Організоване, вміле господарювання було для К. Коберського основним чинником успішного існування кооперації. Саме тому він не радив зловживати гаслом «свій до свого по своє». «Треба давати добрий товар і добру ціну. Тоді матимемо право послугуватися тим кличем»⁴⁸.

Працюючи у 1928-1939 роках редактором «Кооперативної республіки», К. Коберський майже в кожному номері публікував власні статті, присвячені кооперації, вміщував переклади найвизначніших представників кооперативної думки – М. Тугана-Барановського, В. Тотоміанца, Ш. Жіда, Д. Ворбаса, Ж. Фоке, Г. Мея, Д. Рассела та ін., популяризував економічні ідеї на сторінках часописів «Громадський голос» та «Проти хвилі»⁴⁹.

З Українською Галицькою Армією перейшов ріку Збруч Євген Храпливий (1898-1949). Там потрапив у польський полон, його було ув'язнено в табір у Стшалкові. Після звільнення поїхав до Тернополя, а звідти – до Відня, де завершив навчання в Академії зовнішньої торгівлі і 23 лютого 1924 року отримав диплом інженера-агронома.

У квітні 1925 року Є. Храпливий почав працювати у Ревізійному союзі українських кооперативів: спочатку референтом, а потім інспектором-ревізором молочарської кооперації. На цій посаді він перебував до початку 1928 року. За цей час написав такі праці, як «Основи кооперативного молочарства» та «Молочарське книговодство». У 1926 році Є. Храпливий ініціював видання фахового журналу «Українське молочарство», а пізніше «Кооперативне молочарство», як додаток до «Господарсько-кооперативного часопису». Останній він редагував із 1928 до 1934 року. Згодом редагував двотижневик «Сільський господар», «Календар «Сільський господар», де публікував власні праці: «Про завдання «Сільського господаря», «Наші осяги у хліборобському вишколі молоді і його дальші завдання» та ін.

Обійнявши в 1928 році посаду головного директора товариства «Сільський господар», Є. Храпливий організував нову систему громадської агрономії, яка ставила собі за мету перебудувати західноукраїнське село за зразком сіл Данії та Німеччини. На думку Є. Храпливого, всі повинні зрозуміти, що «справа суспільної агрономії... є завдання не спеціально якогось одного товариства чи одної якоїсь групи людей, а є справою основною загальнонаціональною, без якої не можна навіть думати про відродження нашого села теж в інших напрямках»⁵⁰. За даними Є. Храпливого, на західних землях було лише 50 агрономів, тоді як у Чехословаччині 1 200. У Чехословаччині на одного інженера-агронома припадало 4 400 хліборобів; у Західній Україні – 120 000⁵¹.

Є. Храпливий організував науковий журнал «Український агрономічний вісник», співпрацював із «Українською загальною енциклопедією», готував до друку «Українську сільськогосподарську енциклопедію».

Важливу увагу приділяв Є. Храпливий сільськогосподарському шкільництву. У 1928 році при товаристві «Сільський господар» було створено секцію сільськогосподарського шкільництва. У 1935 році хліборобський вишкіл молоді поширювався на всю Галичину й Волинь. За рішенням головної секції вишколу почав виходити часопис «Хліборобська молодь», редактором якого теж став Є. Храпливий.

У 1940 році Є. Храпливий опублікував працю «Як працювати у хліборобському вишколі молоді». «Хліборобський вишкіл молоді», – записано у вступному слові, – це об'єднання молоді при господарсько-

му товаристві «Сільський господар», що поставило собі завдання вишколити хліборобську молодь на добрих громадян і поступових господарів»⁵². В еміграції Є. Храпливий працював на посаді професора сільськогосподарської економії в Українському технічно-господарському інституті в Регенсбурзі та читав лекції з кооперації в Українському вільному університеті у Мюнхені.

На початку Першої світової війни зголосився добровольцем до Легіону Українських Січових Стрільців у Перемишлі Михайло Хронов'ят (1894-1981). Невдовзі зарекомендував себе вмілим та старанним вояком і був призначений інструктором. Прискорений наступ російських військ відрізав його від УСС, і той потрапив на службу в австрійський полк. Виявивши здібності, був відправлений на навчання у старшинську школу в Безінгу, яку закінчив із відзнакою.

В травні 1915 році М. Хронов'ят як командир чоти брав участь у боях за Перемишль. Під його командуванням чота у рукопашному бою здобула село Пралківці, захопивши 200 полонених і 12 кулеметів російської армії. За хоробрість командира чоти було нагороджено золотою медаллю і підвищено у військовому званні. Вже у ранзі командира сотні М. Хронов'ята перевели на італійський фронт.

Лише у березні 1918 року йому знову довелося опинитися в Україні: у складі австрійської військової місії капітана генштабу Кватерніка. М. Хронов'ята було відряджено до Володимира-Волинського на посаду інструктора української дивізії «Сірожупанників», яка формувалася у цьому місті з полонених українців, колишніх солдатів російської армії.

На момент листопадового зриву 1918 року М. Хронов'ят перебував у відпустці в рідному селі. Довідавшись про національну революцію, український офіцер із власної ініціативи організував курінь УГА і вступив у бій з польськими військами в районі Нижанкович.

З 27 листопада 1918 року і до 15 травня 1919 року сотник М. Хронов'ят перебував на посаді коменданта Запасного куреня УСС і керівника Старшинської школи УГА у Самборі. При відступі УГА з цих місць сформував окремий Самбірський курінь, який увійшов до складу III корпусу генерала А. Кравса. Про організаційний досвід і вміння М. Хронов'ята свідчить те, що під час Чортківської офензиви, вже у ранзі командира окремого Самбірського куреня, він отримав від командування подяку за «найкращу частину» УГА.

Пройшовши з Галицькою армією весь бойовий шлях, в 1920 році М. Хронов'ят у складі групи генерала А. Кравса перетнув Чехословацький кордон і був інтернований у таборі Ліберці, а згодом – у Йозефові. В 1921 році, після звільнення з табору для інтернованих, двадцятисемирічний ветеран імперіалістичної війни та Української національної революції змагав поступив вчитися на агронома до Вищої технічної школи у Празі (1921-1926 роки). Він був твердо переконаний, що боротьба за незалежність України не закінчена, але тепер треба буде проводити її іншими методами – плекати економічну міць нації⁵³.

У 1926 році М. Хронов'ят повернувся в Галичину й обійняв посаду заступника голови організаційного відділу «Маслосоюзу», згодом він увійшов до складу дирекції. За словами І. Витановича, М. Хронов'ят – «добрий вояк, не раз відзначений за бойову відвагу, добрий руховик чеської сокільської школи, людина з почуттям гумору, – він і в організаційній праці об'єднаного кооперативного молочарства любив вояцький підхід. Його інструкції, пояснення, навіть поради були авторитетні, рішучі, часом переплітані дотепами. Але кожний знав, що жартів не буде, коли робота не буде точно й совісно виконана. Цей підхід подобався працівникам, здебільшого колишнім комбатантам. Дир. Хронов'ят умів їх переконувати; коли ж, бувало, «кричав і командував», то всі добре бачили й знали, що він «свій» і що за рівночасно причасною усмішкою приховувалася така вдача, що «любить порядок» і нікому кривди, неправди не вчинить»⁵⁴.

Як фаховий агроном М. Хронов'ят краще, ніж інші працівники «Маслосоюзу», розумів, що розвиток кооперативного молочарства залежить від якості годівлі худоби, якості кормів, стану пасовиськ і сіножатей. У той час на західноукраїнських землях площа пасовиськ і сінокосів займала 20 %, в Німеччині – лише 16,3 %, у Чехословаччині – 18,4 %, Данії – 12,8 %. Тим часом на 1 кв. км сільськогосподарської площі в Данії припадало 62 корови, в Чехословаччині – 31,3, в Німеччині – 36,3, на західноукраїнських землях – усього 19 корів. За підрахунками М. Хронов'ята, у міжвоєнний період у Західній Україні було 1 406 400 дійних корів і 467 550 овець. Навіть при низьких надоях молока від однієї корови (до 1 200 літрів) 1 400 тисяч корів давали 1 680 млн. літрів молока. Якщо половину цієї продукції споживало сільське населення, то з іншої половини можна було зробити 33 600 тонн масла, а від названої

кількості овець отримати 1 млн. кг бринзи. Правда, для виробництва такої кількості молочної продукції необхідно було збудувати 150 великих парових молочарень і 10 бринзарень⁵⁵.

З 1928 року М. Хронов'ят став керівником Молочарської школи, з 1937 року його призначили одним із директорів «Маслосоюзу».

Серед сподвижників української кооперативної ідеї, хто активно боровся за творення української державності, – визначний учений у галузі хімії й технології нафти, громадсько-політичний та освітній діяч Роман Сас Залозецький (1861-1918). Його великою заслугою стало створення у Львові 5 жовтня 1911 року дворічної Торговельної школи – єдиного спеціалізованого україномовного приватного навчального закладу, метою якого була підготовка фахівців для ведення кооперативних спілок або приватних торговельно-промислових підприємств. За словами історика С. Шаха, «Р. Залозецький поставив торговельну справу на твердих основах, оформив її перед шкільною владою та завдяки особистому авторитетові позискав для неї довір'я з боку українського громадянства»⁵⁶.

Школа відновила роботу лише 15 вересня 1915 року. Її керівниками були О. Скрентович, А. Березовський, а з вересня 1917 року – визначний кооперативний діяч Д. Коренець.

У 1917-1918 роках Р. Залозецький виконував обов'язки голови товариства «Сільський господар». Саме в цей час він вирішив сформулювати свій погляд на розв'язання земельного питання в Україні. Зусиллями видавництва УНР у Відні була видана його праця «Земельна реформа в Україні», датована 1918 роком. Вона становить неабиякий інтерес, а окремі її положення не втратили актуальності і донині.

Р. Залозецький назвав дві основні причини занепаду сільської господарки. Перша – зосередження більшості земельних угідь у руках купки великих власників, малоземельність або безземельність більшості селян і друга – низький культурний та освітній рівень населення, що гальмував розвиток духовних і матеріальних сил суспільства. Саме такі причини призвели, на думку вченого, до революції в Росії 1905-1907 років, яку він назвав аграрною, або «хлопською» революцією».

Підсумовуючи детальний аналіз земельної реформи в Україні, Р. Залозецький зробив такі висновки:

1. Метою земельної реформи є створення міцного селянського стану, здатного підвищити продуктивність виробництва і забезпечити зростання добробуту народу.
2. Земля повинна бути у приватній власності тих, хто її обробляє.
3. Україна має найкращі можливості не тільки до продукування харчових продуктів, а й до розширення виробництва сировини для промисловості, зокрема цукрової.
4. Селянські господарства повинні освоїти нові, прогресивні сорти збіжжя, вирощувати расову худобу, коней, свиней, овець, кіз та дрібну птицю.
5. У сільському господарстві потрібно широко використовувати досягнення науки.
6. Суспільне провалля між паном і мужиком повинно зникнути. Земля від неукраїнського магната має перейти до українського селянина.
7. Замість далекоюсяжних проблем перебудови суспільного ладу потрібна підтримка держави як у політичному, так і в національному сенсі, підтримка публічної влади, а не розкитування її закличками ліквідувати приватну власність на землю⁵⁷. Після підписання у 1918 році Берестейського мирного договору між Україною і центральними державами Р. Залозецький виїхав до Києва як член австрійсько-угорської господарської місії. Тут він пробув декілька тижнів і своїми знаннями та досвідом допомагав українському урядові.

За словами К. Левицького, «Роман Залозецький належав у нас до громадян найбільшої культури і широкого знання та національної характерності»⁵⁸.

Відчуваючи гостру потребу в фахових знаннях із кооперації, Денис Коренець (1875-1946), незважаючи на воєнні дії, вивчав особливості, досвід і досягнення кооперації в різних країнах Європи. Так, подорожуючи у липні 1914 року Європою, він побував у Бельгії, де ознайомився з розвитком споживчої кооперації. Найбільше його зацікавила специфіка сільськогосподарської кооперації в Данії, що вирізнялася передусім сприятливим характером господарства країни, спеціалізацією на експорті м'ясних та молочних продуктів, розвиненим хліборобством, а тому могла стати зразком для української сільськогосподарської кооперації. Опинившись в еміграції у Відні (1914-1915 роки), Д. Коренець відразу залучився до роботи Допомогового комітету та інших організацій, поглиблював теоретичні знання про кооперацію,

вивчаючи праці німецьких теоретиків, зокрема Г. Мюллера, Г. Шульце, Ф. Райффайзена. Крайовий союз ревізійних українських господарських стоваришень позичкових, торговельних і промислових кооперативів у Львові відкрив на еміграції тримісячний кооперативний курс, одним із організаторів якого був Д. Коренець.

Розуміючи значення кооперації, комерції, підприємства для господарського життя народу в тогочасному світі, Д. Коренець разом із К. Коберським, О. Луцьким, Ю. Павликовським приступив до розбудови українського професійного шкільництва цього профілю. Будучи з 1917 року директором Торгівельної школи товариства «Просвіта» у Львові, він реорганізував її 1924 році у середню школу, наситивши навчальні плани більшою кількістю предметів, потрібних випускникам у майбутній практичній діяльності, запровадив випускні іспити, проходження практики, працевлаштування.

При школі Д. Коренець створив однорічний курс для абітурієнтів (1920 рік) і вищий кооперативний курс як єдиний навчально-виробничий комплекс із підготовки спеціалістів для українських економічно-господарських інституцій. Згідно з навчальними планами і програмами на курсах вивчали політичну економію, господарську географію, історію і теорію кооперації, організацію торговельних і кооперативних підприємств, право, товарознавство та інші дисципліни. Слухачі факультативно студіювали французьку та англійську мови, навчалися машинопису і стенографії. За взірцем вищої школи проводилися заняття-семінари, що три місяці курсанти складали колоквіум із усіх предметів, а наприкінці курсу – головний іспит при комісії. Вони спеціалізувалися у трьох напрямках (господарсько-споживчому, кредитному, молочарському), проходили обов'язкову практику в кооперативах. Навчальний план у школі й на курсах був побудований так, що забезпечував безперервну і ступеневу підготовку фахівців. Бажаючі могли отримати потрібний рівень освіти відповідно до власних потреб, практики чи подальшого навчання⁵⁹.

Кровопротитні бої Першої світової війни спустошували Східну Галичину. Її населення почергово тероризували польсько-австрійська адміністрація, австро-угорські та російські війська. Вони безпідставно звинувачували українців у «зраді», відсилали їх у концентраційні табори, чинили над ними судові розправи.

Воєнне лихоліття призвело до занепаду діяльності кооперативних організацій Стрийщини. В особливо тяжкому становищі опинилася молочарська кооперація краю. Матеріальні втрати (знищені приміщення, технічний інвентар) доповнювалися різким скороченням громадського поголів'я худоби, яке було основою діяльності молочарських кооперативів. І лише з початком Національної революції українського народу активізувалося життя краю.

Як і інші визначні громадсько-політичні та культурні діячі Галичини, відомий диригент і композитор Остап Нижанківський (1863-1919) шукав шляхи порятунку простого люду від голоду і злиднів. Один із економічних засобів такого порятунку він вбачав у розвитку кооперації, зокрема кооперативного молочарства. Саме О. Нижанківського вважають «батьком» молочарської справи на Стрийщині. Правда, І. Витанович зауважив, що О. Нижанківський саме під впливом Є. Олесницького прийняв рішення «сховати на час диригентську батуту до футляра й замінити її молочарською кружлівкою». Про себе ж він говорив: «Я в першу чергу священик, потім молочар, а у вільних хвиликах музикант»⁶⁰.

1 жовтня 1904 року в селі Завадові О. Нижанківський створив першу молочарську спілку. Через кілька місяців подібні спілки виникли в Голобутові та Угерську, в селах Лисятичі, Братківці, Жулин, Семигинів, Дашава, Добряни. 7 вересня 1905 року в Стрию було засновано Союз руських (українських) молочарських спілок, який очолив О. Нижанківський. 26 вересня 1907 року Союз руських молочарських спілок із відділу стрийської філії товариства «Просвіта» перетворився на самостійну статутну організацію – Крайовий союз господарсько-молочарський.

В першому десятиріччі ХХ ст. союз успішно торгував у межах Австро-Угорщини, вивозив продукцію за кордон. Кількість молочарень збільшилася до 100, селяни здавали до 7,5 млн. літрів молока. Молочарські спілки виробляли до 300 т масла на рік⁶¹.

Священик і композитор Остап Нижанківський як високоавторитетна людина став фактично політичним провідником Стрийщини. Подих близької волі, надії на відродження власної держави мобілізували український народ. О. Нижанківського було обрано повітовим комісаром ЗУНР. Проте це не могло подобитися польським шовіністам, які 22 травня 1919 року його вбили.

Лідером кооперативного руху на Стрийщині був Євген Олесницький (1860-1917). З перших днів війни він виїхав до Відня; активно включився в українське політичне життя. 6 жовтня 1914 року уклав

протест проти дій російської влади у Галичині: «Перед цілою Європою, перед цілим цивілізованим світом урочистий протест проти сих ганебних актів насильства Росії, котрі б'ють по лиці найпримітивніші основи етики та цивілізації, незгідних з поняттям правової держави, що в найвищій степені ломлять підстави міжнародного права»⁶². Протест був ухвалений українським парламентським представництвом і оприлюднений за підписом К. Левицького, Ю. Романчука та Є. Олесницького.

30 квітня 1915 року українські політичні партії підписали статут Загальної Української Ради, що взяла на себе функції репрезентації всього українського населення під час війни. Є. Олесницький увійшов до ЗУР як представник УНДП. Головою ЗУР, як уже відзначалося, було обрано К. Левицького, а Є. Олесницький у вересні 1915 року став його заступником. Після уконституювання ЗУР її депутація представила австрійському прем'єрові К. Штюрку укладену Є. Олесницьким доповідну записку про поділ Галичини на українську і польську частини. У листопаді 1915 року ЗУР подала уряду меморандум, в якому містилася вимога заснувати у Львові український університет. Документ підписали Є. Олесницький, К. Левицький та В. Темницький.

Під час війни у Відні навколо Є. Олесницького гуртувалися представники кооперативних товариств. Він залишався головою товариства «Сільський господар», розробляв документи про економічний стан українського населення та військові втрати, проекти рятункових акцій, був одним з ініціаторів створення комісії з питань відбудови українських осель.

І. Витанович виявив в архіві Наукового товариства імені Шевченка написані Є. Олесницьким чернетки з планами відновлення системи української кооперації після закінчення війни. На жаль, здійснити задумане йому не вдалося. У нього різко погіршилося здоров'я, і 26 жовтня 1917 року Є. Олесницький відійшов у кращі світи⁶³.

Високий патріотизм і людинолюбство проявив під час Першої світової війни ще один представник Стрийщини о. Лев Горалевич (1859-1920). Він не залишив напризволяще свою парохію і створені ним кооперативи, хоча йому як визначному діячеві національної орієнтації у час російської окупації Галичини загрожувала небезпека. За спогадами сучасників, Л. Горалевич «вперто і явно обстоював перед московським наїзником права українського народу і греко-католицької церкви», а в період визвольної боротьби та українсько-польської війни їздив по селах на віча, знайомив селян із тодішньою політичною ситуацією, агітував за підтримку ЗУНР та вступ до Української Галицької Армії⁶⁴.

3 1914 року Л. Горалевич вів щоденникові записи, з яких довідуємося, зокрема, про те, що світової війні він надавав епохального значення й вірив, що вона воскресить Українську державу, а проголошення державності на Західноукраїнських землях зустрів зі сльозами на очах. «Великий! Великий, славний день 1 листопада 1918 р.! Вві сні не виснити, в мріях не вимряти славнішого, кращого дня..., – записав він тоді у своєму щоденнику. – Великий еси господи! Слава Тобі, що дозволив мені недостойному дожити так великої чудової радісної днини. Боже, слава Тобі! Хай скінчиться неволя нашого народу, наше пониження»⁶⁵.

Л. Горалевич усвідомлював велике значення ЗУНР: «Як би там не було, але все ж це радісний історичний факт, що наша Західна Українська Республіка існує вже півроку, – нотує він свої думки 27 квітня 1919 р. – Це вже великого значення факт в нашій історії. Не мож над ним перейти до дневного порядку! Ніякий ворог цього факту не заперечить!»⁶⁶.

У перших рядах борців за волю України були й лідери кооперації Рогатинщини. Вісімнадцятирічним юнаком добровільно зголосився до січових стрільців Іван Поритко (1895-1980). Його зачислили до сотні Осипа Будзиновського, в якій було немало гімназистів із Рогатина. Разом з ними пройшов довгий бойовий шлях, виявив героїзм під час карпатського періоду війни, вміло виконував роль провідника стрілецьких стеж у гірських умовах, не раз рятував їх від оточення. У 1916-1918 роках був інструктором військової справи для молодого поповнення українського війська. Дослужився до старшинських чинів: підхорунжого, чотаря і поручика. З моменту проголошення ЗУНР вступив до лав УГА і воював за звільнення Львова. Побував у походах на сході України. Після поразки Національної революції потрапив до польського полону, згодом вступив на курси Вищої торгівельно-експортної школи у Відні. Одержав економічну освіту у Львові й активно займався кооперативною діяльністю⁶⁷.

У 1923 році І. Поритко разом із С. Кузиком, П. Бігусом та іншими активістами засновують в Рогатині Повітовий союз кооперативів. Головою надзірної ради обрали о. С. Городецького, начальним директо-

ром – С. Кузика, а його заступником – І. Поритка. Перші кроки ПСК виявилися важкими. Сільські кооперативи були настільки бідні, що не могли вкласти жодних коштів у загальний розвиток кооперативної торгівлі. Та завдяки самовідданій праці ПСК упродовж двох-трьох років вдалося налагодити кооперативну торгівлю і досягти значних успіхів. Якщо у 1923 році в повіті налічувалося майже 20 кооперативів, то у 1927 році їх мережа охопила всі села. В центрі повіту, місті Рогатині, було побудовано триповерховий будинок ПСК із великим магазином, здано в експлуатацію басейн для вапнування яєць, що десятками вагонів експортувалися за кордон.

У 1930 році ПСК змінив назву і статус на ОСК – Окружний союз кооперативів в Рогатині. До рогатинського Союзу приєдналися повітові союзи Галича, Перемишлян та Ходорова. В 1936 році ОПСК очолив І. Поритко. Його обрали головою філії «Сільського господаря», членом декількох надзірних рад кооперативних централей у Львові, до складу дирекції Українбанку. Під орудою І. Поритка міцніла повітова кооперація, зростав експорт сільськогосподарських продуктів, зокрема в Німеччину і Чехословаччину. ОПСК надавав допомогу Рогатинській гімназії, сільським школам, товариству «Просвіта»⁶⁸.

Рогатинця Миколу Капусту (1883-1960) мобілізували як офіцера запасу. Та служба не була тривалою. Майже одразу він потрапив на фронт, де отримав тяжке поранення, втратив око. У 1918 році вступив до лав Української Галицької Армії й пройшов із нею увесь шлях визвольної боротьби, дивом уникнувши розстрілу в більшовицькому концтаборі Кожухові (під Москвою). Повернувшись на початку 1921 року до Львова, М. Капуста приступив до праці в українських кооперативних установах, які були зруйновані війною. У статті «Дві призабуті посестри в кооперативній родині» він згадував: «В повоєнних часах, коли матеріалізм загрожував майже всім здобуткам духовної культури; коли серед придушених криків зубожілого населення шаліла на румовищах світової війни щораз то більша жаждоба зиску; коли «побідники» призабули на вчорашню свою роль «побіжденного»; коли особливо на українських землях по цей бік греблі життєва нужда визирала майже з кожного віконця селянина чи робітника – тоді все ж таки дався чути проймаючий голос, взиваючий до самопомогі і оборони. Тим голосом був заклик до кооперативного гуртування»⁶⁹.

М. Капуста навів дані, що свідчили про те, як швидко зростала кількість кооперативних товариств після війни. Так, наприкінці 1921 року їх нараховувалося 647, у 1922 році – 729, 1923 році – 1 141, 1924 році – 1 315, 1925 році – 1 590; 1926 році – 1 940⁷⁰.

Виступаючи здебільшого практиком кооперації, М. Капуста у своїх публіцистичних працях робив наголос на конкретних проблемах кооперативного руху. Так, у 1929 році в 1-2 числах журналу «Кооперативна республіка» була опублікована його стаття «Життєздатність і самовистарчальність кооперативних установ», яка ґрунтувалася на значному статистичному матеріалі. Організаторський хист, уміння наводити лад у господарстві та фінансах громадських установ високо оцінив директор «Маслосоюзу» А. Палій: «Пригадуємо собі його з засідання Ради Президії РСУК у Львові, де він реферував ревізійні звіти, завжди серйозний, але бадьорий і життєрадісний... кожне слово його було добре продумане, а цифри непомильні, то було ходяче сумління й дуже шановані його внески помагали при евентуальній санації недомагань»⁷¹.

Зазначимо, що М. Капуста більше 30 років чесно виконував обов'язки ревізора, виховав плеяду молодих фахівців, які гідно продовжували традиції української кооперації.

Достойне місце серед галицьких кооператорів, що активно боролися за здобуття незалежності України, займали такі неординарні постаті серед жіноцтва, як Олена Степанів, Ольга Бачинська та Костянтина Малицька.

О. Степанів-Дашкевич (1892-1963) – легендарна військова і громадська діячка, педагог, учений, зробила також вагомий внесок у розвиток українського кооперативного руху. На початку 1914 року вона очолила жіночу чоту (33 особи) організації «Січові Стрільці II». «Ми вчилися військових вправ піхотинця, стрільання з кріса Мавзера, перев'язки і догляд ранених, – напише згодом О. Степанів. – Вечером відбувалися для всіх виклади з області українських визвольних змагань, світових революційних рухів і економії»⁷².

Жіноча чота під орудою О. Степанів складала присягу на Кайзервальді (сьогодні – Шевченківський гай) поблизу станції Львів-Личаків. На червневому сокільсько-січовому з'їзді 1914 року жіноча чота брала участь у своїх одностроях зеленого кольору, що склалися з фланелевої сорочки, вовняної спіднички і шитого зеленого капелюха⁷³.

Коли 1 серпня 1914 року почалася Перша світова війна, більшість молоді, що входили до парамілітарних організацій «Січові Стрільці» (старшинського) і «Січові Стрільці II» (звичайні), добровільно вступили до армії, щоб боротися за незалежну Україну. За словами Льва Шанковського, Українські Січові Стрільці були першими українськими частинами на бойовищах Східної Європи після Полтави 1709 року, вони мали велике значення для відновлення військових традицій, для зростання українського націоналізму, створення військового словникарства, термінології, військового фольклору, для устійнення форми українського однострою (мазепинка). Пам'ять про УСС і досі жива в українському народі як живий символ УСС – «червона калина», пісня УСС і традиція елітарної частини української армії⁷⁴.

Щоб організувати легіон УСС, вже 2 серпня 1914 року усі політичні партії Галичини створили Головну Українську Раду (ГУР) під орудою К. Левицького. Було організовано орган безпосереднього керівництва організацією УСС – Українську Бойову Управу (УБУ) під керівництвом К. Трильовського – відомого функціонера «Січей». Водночас УБУ мала виступати верховною владою майбутньої військової одиниці – легіону УСС у складі австрійської армії.

На заклик ГУР і УБУ відгукнулися молоді й старші національно свідомі представники галицького українства. Серед них була О. Степанів. Незважаючи на різні перешкоди, вона разом з братом Ананієм прибула поїздом із Золочева до Львова. Брат пішов у регулярні війська Австрії, сестра – в легіон УСС. О. Степанів була приписана до I куреня УСС, склала присягу в Стрию. Згодом вона стала хорунжою і отримала нагороду – срібну медаль «За хоробрість».

Віденська і львівська преса широко висвітлювали героїзм стрілецького війська, зокрема О. Степанів. Битва на Маківці додала бойового досвіду Січовим Стрільцям, що пригодився під час перебігу подальших подій, особливо коли вони влилися в Українську Галицьку Армію. Це вже була елітна частина УГА. Тут знайшлося місце хорунжій УСС Олені Степанів⁷⁵.

Січова спільнота створила поетичні рядки про кровопролитну січу на горі Маківці. Ці рядки присвячені славній Олені Степанівні.

Пристап Степанівної в Карпатах

*Коло Тухлі славні гори,
Порослі лісами;
Там вороги три місяці
Крились перед нами.*

*Гора Чирак і Маківка
Повік не забуді, –
Там Соколи боролися
І Січи невгнуті.*

*Там-то пристапом до бою
Ішла Степанівна;
Не знайдеться у Європі
Дівчина їй рівна!*

*Там крилися три місяці,
Ляглась кров невинна
І згадати історія
Ті гори повинна.*

*Іде сміло, в руках зброя,
Панна, як лелія:
«Ідім вперед, стрільці мої,
На вас вся надія.*

*Ідім сміло в бій завзятий,
То рідна земляця!
Перед нами – ось дивіться,
Як москаль валиться!»⁷⁶*

Наступні бої після Маківки УСС провели під Болеховим, Галичем, селами Завадовим і Семиківця-ми на тернопільському Поділлі. Цілий рік – із літа 1915 до середини 1916 року – стрільці перебували у позиційних боях над Стрипою. У серпневих боях 1916 року поблизу Бережан на горі Лисоня легіон УСС зазнав великих втрат (залишилося близько 500 вояків), але і ворог теж був досить потріпаним.

Але свідком і учасницею цих віхових дат УСС О. Степанів не стала. 31 травня 1915 року вона опинилася у російському полоні. В житті героїні Першої світової війни О. Степанів відбувся перелом: дворічна ізоляція у далекому Ташкенті, де існувало три табори для полонених офіцерів (близько 120 осіб). О. Степанів помістили спочатку в табір при казармах четвертого, згодом – п'ятого піхотного полку в окрему сиру кімнату у підвір'ї. Там вона пробула 19 місяців (до середини 1916 року)⁷⁷.

Разом із іншими українськими полоненими О. Степанів брала активну участь в українізації життя Ташкента – навчала пісень, шила синьо-жовті прапори, готувала шевченківський вечір, організовувала курси з вивчення української мови, літератури та історії, створила Український національний фонд, познайомила українську громаду з текстом Універсалу Української Центральної Ради. До голови Української Центральної Ради М. Грушевського було надіслано листа з проханням безоплатно використати просвітньо-організаційний потенціал українців Ташкента на благо України.

Заходами німецької сестри милосердя графині Горн і полковника Пішеля О. Степанів визволили з полону. Вона прибула до Петербурга, а звідти через Фінляндію, Швецію, Німеччину, Австрію повернулася в Галичину.

На базі легіону УСС була утворена Українська Галицька Армія (УГА) – регулярна армія Західноукраїнської Народної Республіки (ЗУНР). О. Степанів вступила в УГА, їй присвоїли військове звання чотаря, згодом стала членом Бойової Управи УГА і як офіцер штабу окремої Золочівської (четвертої) бригади Української Галицької Армії, що постала з групи «Схід», брала участь у боях. Однак краще навчена польська армія Галлера змусила бригаду відступити.

У квітні 1919 року УГА налічувала 1 412 старшин і 52 200 вояків, озброєних 533 кулеметами, 188 польовими і 13 важкими гарматами. 6 червня 1919 року здобула важку перемогу над польським військом під Чортковом і перейшла у наступ (так звана Чортківська офензива). Армія воювала проти більшовицьких окупантів із кінця липня 1919 року, 30 серпня того ж року захопила Київ. У квітні 1920 року УГА була інтернована поляками і припинила існування. Бойовий шлях О. Степанів завершився восени 1919 року під Старокостянтиновим, коли вона захворіла на тиф і демобілізувалася. Як і багато інших представників західноукраїнської інтелігенції, з окупованої Галичини вона переїжджає до столиці колишньої імперії – Відня. 1919-1921 роки – це період навчання у Віденському університеті, після закінчення якого О. Степанів захистила дисертацію на тему «Розподіл і розвиток суспільства давньої Русі до половини XIII віку»⁷⁸.

У статті «Олена Степанівна», опублікованій 1919 року в часописі «Наша мета», О. Луцький згадував: «Я пізнав її як начальник штабу 4 бригади. Четар Степанів була тоді управителем штатної канцелярії. Не забуду як розумно, пильно і поважно виконувала свої обов'язки, як днями і ночами сиділа при телефоні, збирала боеві вісті, передавала накази. В яким ладі вела цілу велику канцелярію, як дні і ночі перебувала в дощі і холоді на гологірських, наприклад, полях, все одно тільки маючи на думці народню справу і славу бригади! Здісціплінована і все жадна відвічальної чим раз більшої праці, розуміла дисципліну гуртового воєнного діла і все уміла удержати потрібну такому ділові поважну, спокійну і надійну атмосферу. Ніколи не чув я від неї лихого слова про підчинених мені товаришів праці, а тим менше несправедливо»⁷⁹.

У кооперативному русі О. Степанів працювала з 1935 до 1939 року. Вона обіймала посаду референта організаційного відділу Ревізійного Союзу українських кооператорів, безпосередньо займалася організацією кооперативів здоров'я. На той час бюро союзу налічувало 100 працівників, із яких 22 працювали в організаційному відділі, 52 – у ревізійному, 23 – в адміністративному і 3 – у правничому.

Протягом 1935 року О. Степанів публікує в «Кооперативній республіці» низку статей на кооперативну тематику, зокрема «Рочдельські принципи» (Ч. 9), «Безпосередня співпраця рільничої кооперації зі споживчою на Мадярщині» (Ч. 11), рецензію на книгу Яна Брандайса «Підкарпатська Русь з точки зору сільського господарства» (Ч. 12).

Добре володіючи німецькою, французькою та англійською мовами, О. Степанів знайомить галичан з кооперативним рухом зарубіжних країн. У 1936 році в «Кооперативній республіці» вона опублікувала у перекладі статтю «Німецька споживча кооперація» (Ч. 1), статті І. Борбаса «Культурні цінності в кооперації» та «Кооперація – культурна еволюція» (Ч. 3).

Важливу роль відіграла О. Степанів в організації кооперативів здоров'я. У цій важливій справі вона спиралася на досвід європейських країн: Франції, Польщі, Югославії. У 1937 році вона опублікувала

працю «Кооперативи здоров'я, їх завдання, організація, історія». В цьому ж році у «Календарі українського кооператора на 1937» була вміщена стаття О. Степанів «Що треба знати про кооперативи здоров'я»; у «Господарсько-кооперативному часописі» – «Вишкіл допоміжного персоналу для «кооператив здоров'я»; у «Кооперативній родині» – «Матері й батьки, дбайте за здоров'я своїх дітей!».

З ініціативи О. Степанів перший кооператив здоров'я було організовано в селі Ременіві, згодом у Боднаріві, Цеблові, Новому Селі, Угринові, Добрівлянах та інших селах⁸⁰.

До числа відомих кооперативних діячів, які брали активну участь в національно-визвольній боротьбі українців Галичини належить О. Бачинська (1875-1951). З початком Першої світової війни вона виїхала зі Стрия до австрійського міста Гмінд, куди її чоловіка призначили для роботи в управі переселенського табору. Тут подружжя цікавилася життям українських виселенців, збирало колекцію вишивок, яку експонувало на виставці у Відні 1915 року. Після війни О. Бачинська повернулася до Стрия, продовжила працю в Товаристві українських жінок, займалася збором коштів для воєнних сиріт. О. Бачинська була надзвичайно активною громадською діячкою, тому очолювати Товариство українських жінок у найтяжчий час (до 1920 року) доручили саме їй. Жіноче товариство опікувалося харчуванням Українських Січових Стрільців, збором білизни для поранених усусів, що лежали у стрийському лазареті, пограбованому російськими військами, доглядом за стрілецькими могилами, допомагало українським пораненим після польсько-української війни (1918-1919 рр.). Це була тяжка і відповідальна робота, посиljena тільки такої особистості, як О. Бачинська.

У 20-х роках О. Бачинська допомагала відбудовувати Стрийський окружний союз кооперативів «Українбанк» – колишню задаткову касу. Але найбільше праці вона вклала у відбудову української молочно-чарської кооперації. 25 березня 1924 року в Стрию вона одногосно була обрана до складу дирекції Крайового господарсько-молочарського союзу, яким вона разом із А. Мудриком та А. Палієм керувала до кінця 1939 року.

О. Бачинська стала ініціатором та організатором багатьох імпрез, виставок. Вона брала участь у першій (1909 року) та другій (1927 року) крайових хліборобських виставках, організувала в Стрию ремісничий кооператив «Труд», кравецьку робітню, директором якої тривалий час була.

О. Бачинська співпрацювала з такими товариствами, як: «Воля», «Рідна школа», «Просвіта», «Марійське товариство», «Церковне Братство», «Плай» та інші. Сучасники згадували, що з нею легко було працювати: ніколи не підводила, нічого не забувала, ніколи не запізнювалася, завжди була спокійна, усміхнена. А що задумувала – втілювала в життя⁸¹.

Творець системи кооперативного виховання К. Малицька (1872-1947), відчуваючи насування Першої світової війни, зиніціювала створення фонду «На потреби України», що надав першу значну допомогу формуванням Українських Січових Стрільців. Вона також організувала санітарні курси, покликані підготувати студенток університету до медсестринської праці на випадок війни. Активна діяльність К. Малицької помітили російські власті. Зі вступом російської армії в Галичину К. Малицька разом із іншими політичними діячами була ув'язнена, а згодом заслана в Сибір, у село Пинчуга над Ангарою. До Львова вдалося повернутися лише 1920 року.

30-ті роки минули для К. Малицької під знаком активної співпраці з кооперативним рухом. З 1931 року Українське педагогічне товариство починає впроваджувати у шкільне навчання курс кооперації. У статті «Мої завваги про кооперацію в школі» (1932) К. Малицька зауважила: «Кооперація передовсім заціплює у дитвори почуття лучности з її окруженням, а що за тим іде – почуття рівности всіх членів одной громади, рівних прав і обовязків для всіх, почуття солідарности й відповідальности одного за всіх, всіх за одного»⁸².

К. Малицька працює над підготовкою підручника з основ кооперації для народних шкіл, у 1938 році створює сценарій дитячого ранку «Рідний промисл», у якому проводиться думка, що кооперація – це та потужна сила, що приведе український народ до кращого життя. В тому ж році накладом Ревізійного союзу українських кооперативів з'явилася перша кооперативна читанка для дітей «В гурті краще». Вона закінчується оповіданням «Як діти ставили крамницю», в якій роз'яснено засади створення і діяльності найпростішого споживчого кооперативу.

У 1939 році виходить друком ще одна читанка «В єднанні сила», до якої увійшли вірші та проза К. Малицької. Письменниця також створює тексти «Пісні спілчанської молоді», «Пісні молодих коопе-

раторів», які були покладені на музику. Особливої популярності набула пісня «Хай вдарить до ясного сонця» на музику Іларіона-Євгена Гринецького⁸³.

З проголошенням загальної мобілізації в Австрії пішли на фронт більшість службовців РСУК. Після окупації Галичини російськими військами Омелян Сасвич (1862-1944) як глава виконавчої структури Ревізійного Союзу переїхав до Відня. В кінці 1915 року очолювана ним канцелярія РСУК повернулася до Львова. Головним помічником директора у цей період став ревізор І. Стернюк. Після звільнення Львова від російських військ О. Сасвич проводив постійні наради, на яких обговорювалися проблеми відновлення знищених під час війни кооперативних структур.

У роки воєнного лихоліття українські кооперативні організації хоч і намагалися зберегти свою самоорганізацію, допомагати населенню, але до сучасників дійшло про це обмаль інформації. Всі кооперативні часописи під час війни не виходили. Навіть у визначного історика української кооперації І. Витановича знаходимо про цей період дуже мало матеріалу. Тим ціннішою для нас є стаття О. Сасвича «Українська кооперація перед війною і в часі війни», в якій він писав: «Неприятель віднісся до українських кооператив дуже строго. З правила кооперативи мусіли, з дуже дрібними випадковими виїмками, застановити свою діяльність, перед небезпекою грабунку і пониження або спалення книг і документів. В деяких кооперативах понищено їх домівки та порозбивано залізні огнетривалі каси. Заходи українців на дозвіл продовжування діяльності кооператив мали своїм наслідком жандармські ревізії, опечатування льокалів, арештування, держання в тюрмі, а відтак вивоження людей до Росії»⁸⁴.

Характеризуючи стан української кооперації в роки війни, О. Сасвич зазначав, що статистичних даних про це не збереглося. Але діяльність українських кооперативів відобразилася на балансі Крайового союзу кредитового, який, за виключенням періоду російської окупації Львова, стабільно функціонував. Ці дані були О. Сасвичу доступними, адже він одночасно займав посаду директора Крайового союзу кредитового, вкладниками якого в роки війни виявилися виключно українські кооперативи різних видів. О. Сасвич вказував: на 1915 рік свою діяльність майже повністю відновила кредитна кооперація. Пояснювалося це тим, що члени кооперативів почали сплачувати позички і самі кредитні кооперативи отримали можливість сплачувати власні борги установам-кредиторам. Досить швидко відновила свою діяльність молочарська кооперація (Молочарський Союз на 1915 рік відновив діяльність 30 кооперативів), а також кооперативи закупівлі і продажу. Найгіршим становище було зі споживчими кооперативами. За даними О. Сасвича, матеріальні збитки цього виду кооперації на 1915 рік перевищували 50 %⁸⁵.

В червні 1920 року О. Сасвичу вдалося провести загальні збори виділу ради РСУК, на яких ухвалено рішення, направлене на відновлення господарської структури української кооперації⁸⁶. Він бере участь в організації Крайового комітету організації кооперативів (ККОК), у заснуванні в 1921 році «Господарсько-кооперативного часопису», який став одним із найпопулярніших економічних періодичних видань Галичини. В 1921-1924 роках О. Сасвич обіймає посаду одного з директорів Крайового союзу кредитового, на базі якого було сформовано Центральний Кооперативний банк «Крайовий союз кредитовий – Центробанк». Останній об'єднував сільську кредитну кооперацію райффазенівського типу і міську кредитну кооперацію (Українбанки). Очолив інституцію О. Сасвич, який залишався на цій посаді до 1939 року. Напередодні Другої світової війни членами Центробанку було 1 889 господарських організацій, в тому числі 1 732 кооперативи, що становило 47 % всіх тогочасних українських кооперативів Галичини⁸⁷.

Весь життєвий шлях О. Сасвича був пов'язаний із українським кооперативним рухом Галичини. Потужний господарник, він продемонстрував, що роль канцеляриста за умов чесного і самовідданого ставлення до своїх обов'язків має суттєвий позитивний вплив на розвиток як економічного, так і національно-культурного відродження нації.

Ентузіаст кооперативного будівництва Степан Баран (1879-1953), вітаючи українську революцію, в редакційній статті редагованій ним «Свободи» з радістю зазначав, що на російській Україні «падуть вже кайдани, що від смерти Богдана Хмельницького аж по наші дні давили наш нарід», ... що «від Збруча аж по Кавказ понесло свіжим подувом Свободи, і український нарід своїми домаганнями повної волі виріс наче з-під землі»⁸⁸.

22 листопада 1917 року С. Баран брав участь у роботі з'їзду Української національно-демократичної партії, який рішуче протестував проти ідеї віденських та берлінських політичних кіл приєднати Східну

Галичину до майбутньої Польської держави, вважаючи такий крок насильством «над цілим українським народом».

Разом із К. Левицьким, І. Кивелюком, о. Т. Войнаровським, Л. Цегельським, В. Бачинським, Я. Вітошинським, С. Голубовичем, В. Охримовичем, В. Панейком, Ю. Романчуком, Ю. Сочинським, о. О. Стефановичем С. Баран підписав звернення Народного комітету УНДП «До українського народу Галицької землі!» у зв'язку з підписанням Брестського мирного договору між УНР і Четвертним союзом. У ньому підкреслювалося: «Актом з дня 9 лютого с. р. піднісся на ступінь державної нації цілий український нарід – не лиш у межах Української Народної Республіки, але і скрізь та всюди, де б і не жив він поза межами її. Се акт – мало сказати – історичний: він в житю цілого українського народе епохальний»⁸⁹.

Разом із К. Левицьким С. Баран 12 липня 1918 року виступив на віче в Бурштині, заявивши про необхідність поділу Галичини на українську й польську частину і проведення земельної реформи. Земля, на його думку, за мирним викупом має перейти у руки місцевих селян, що дало би підставу для господарського розвитку українського народу в Галичині. Він сприяв розбудові підпільних осередків у краї для підготовки силового перебрання влади українцями в момент розпаду Австро-Угорської імперії, якщо не вдасться отримати її мирним шляхом.

Непересічні організаторські здібності, державне мислення С. Барана яскраво виявилися в організації Конституанти 18-19 жовтня 1918 року у Львові. Його було обрано членом тимчасового представницького органу майбутньої держави – Української національної ради (УНРади), на яку покладалося завдання перебрати владу в краї у свої руки, а також опрацювати Конституцію новоутвореної держави. С. Баран взяв також участь в підготовці Статуту УНРади та Маніфесту до народу Галицької землі.

С. Баран рішуче виступав за невідворотне утворення незалежної української держави на землях Австро-Угорщини та передчасність злуки з Наддніпрянською Україною, де панували, за його словами, гетьманський проросійський режим і німецька окупація. Серед чотирнадцяти державних секретарів – міністрів першого уряду Західноукраїнської Народної Республіки на ключову посаду міністра земельних справ було призначено саме його. Останній чітко усвідомлював величезну відповідальність за діяльність його відомства. В одній із своїх наукових праць з проблем землі він писав: «В історії кожного народу у корінні його існування є справа землеволодіння. Хто є паном землі, цей є паном країни»⁹⁰.

С. Баран розумів, що у важких політичних і соціально-економічних умовах єдиною рятівною силою для західноукраїнського селянства могла стати кооперація, яка мала значні успіхи ще в передвоєнний час. 9-10 червня 1921 року Крайовий Союз Ревізійний скликав у Львові перший Крайовий з'їзд українських кооперативів, на якому з основною доповіддю виступив С. Баран. Він зазначив, що основою праці у цій організації має бути стремління власними силами, без чужого диктату творити нові економічні вартості, вкрай потрібні для українського народу; пропонував проводити широку кооперативну пропаганду, організовувати систему кооперативної освіти, курси кооператорів-організаторів, створювати повітові кооперативні спілки, скликати наступний крайовий з'їзд кооперативів.

У другій половині 20-х – 30-х роках активна діяльність С. Барана простежується й на ниві банківської справи. У 1929 році він публікує працю «Тридцятиліття Українського банку кооперативного в Тернополі (1899-1929)», згодом стає членом правління Кооперативного банку у Львові, з 1935 року обіймає посаду секретаря надзірної ради. С. Баран гідно захищав українські інтереси в земельних справах, виконуючи обов'язки посла до Галицького сейму⁹¹.

Затяжна війна завдала великої шкоди господарському життю міста і краю. Проте кооперація швидко відновлювала свої позиції. Вже на початку вересня 1915 року у Львові розпочала свою діяльність Головна рада товариства «Сільський господар» під керівництвом його віце-президента о. крилошанина Тита Войнаровського. З ініціативи цього товариства у Львові було утворено Крайову централю відбудови. У липні 1916 року українські фінансові й господарські товариства Галичини за участю віденського будівельного товариства «Уніон» заснували у Львові на чолі з К. Левицьким Спілку для відбудови знищених війною громадських і приватних будівель. Проблеми відбудови українських економічних, культурних та інших інституцій міста обговорювалися також 12 березня 1917 року на Українському економічному з'їзді у Львові⁹².

Восени 1916 року населення Львова переживало голод. Не вистачало продуктів харчування, було введено карткову систему на хліб і молоко. Зросли ціни на товари першої необхідності. В 1917 році ціни

на житній хліб були майже в два, картоплю – в три, масло, сало і м'ясо – в п'ять разів вищі, ніж у 1913 році. Заробітки працюючих зменшувалися, закривалися підприємства, чисельність робітників внаслідок мобілізації зменшилася у кілька разів. Реальна заробітна платня за чотири роки війни знизилася у 2-3 рази, а реальні доходи сімей – ще більше⁹³. Небувалого розмаху набула спекуляція. У жовтні 1917 року на площі Ринок, перед ратушею, зібралася кількатисячна демонстрація львів'ян, які вимагали у міського управління забезпечити їх продуктами харчування, вигукували гасла: «Геть війну!», «Віддайте нам наших батьків і синів!»

21 лютого 1917 року у Львові відбулися масові збори українців, які висловили протест проти підтримки державами Антанти шовіністичної політики російського царату на українських землях⁹⁴. Особливим для львів'ян і населення краю був день 10 вересня 1917 року, коли повернувся з царського заслання митрополит Андрей Шептицький. На залізничному вокзалі його зустрічали тисячі львів'ян. Того ж дня у проповіді в церкві св. Юра він підкреслив: «Той поганський безбожний царат розсипався в порох, а нарід, що віками був пригноблений, якому відобрали віру і мову, встав, живе і глядить у крашу, ясну будучність. Я обіцяю Вам, що відтепер, по літах неволі у відзисканій свободі мої жертви і мою працю я лиш поглиблю і еще чистійшими приносити буду»⁹⁵.

Представники кооперативних організацій взяли участь у великій українській маніфестації, що відбулася 3 березня 1918 року на Святоюрській горі. «Коли чоло походу дійшло на Ринок, – згадував К. Левицький, – кінець був ще на площі св. Юра». Віче на площі Ринок, яке згодом отримало назву Українські Народні Збори у Львові, прийняло резолюції, в яких вітало Берестейський мир, повернення Україні Холмщини і Підляшшя, стверджувалося право українського народу Галичини на свою державність у межах монархії, вітало Центральну Раду й уряд УНР.

Водночас недотримання австрійською стороною угоди, досягнутої на Брестських мирних переговорах на початку лютого 1918 року про приєднання до УНР Холмщини, Східної Галичини та Північної Буковини, спричинило антиавстрійські настрої не лише серед українських лідерів Галичини та Буковини, але й широкого загалу українців.

З наближенням краху Габсбурзької монархії українські депутати парламенту та крайових сеймів Галичини й Буковини в дусі «14 пунктів» президента США В. Вільсона дедалі рішучіше вимагали автономії, застерігаючи владу, що невиконання цих вимог приведе до приєднання українських земель Австро-Угорщини до Наддніпрянської України. У парламентській промові 4 жовтня 1918 року Є. Петрушевич заявив, що якщо українські землі не будуть виділені в окрему провінцію, то українські політичні діячі залишають за собою право «на з'єднання всіх українських земель у самостійну українську державу»⁹⁶.

Головним автором плану відбудови української кооперації після війни став наймолодший за віком член комісії Юліан Павликовський (1888-1949). Він глибоко вивчив досвід української кооперації періоду Української революції 1917-1921 років і узагальнив його в науковій праці «Будівництво, мета і праця кооперації на Великій Україні», опублікованій у Львові 1920 року. Саме ця наукова розробка стала теоретичним підґрунтям при оформленні практичної програми Крайового комітету організації кооперативів. Основою для відродження української кооперації Ю. Павликовський вважав товариство «Сільський господар»⁹⁷. У статуті «Під прапором самопомочи» він, зокрема, зазначав: «Важке економічне положення нашого рільника велить нам викресати всю силу, якою розпоряджає нація, щоби подати політичну руку загибаючому рільничому світові. Оборона економічних інтересів нашого рільництва рівняється – якщо глянути на суспільне уверстування нашого народу, – обороні самої нації. Близько дев'ять десятих нашого населення є тісно зв'язані з долею рільництва»⁹⁸.

Загалом у період Першої світової війни і Національної революції українське населення виявило несподівано високу моральну силу. В його середовищі формувався новий тип лідерів, свідомих своїх цілей, із ідеалістичною сміливістю, почуттям відповідальності за власні слова і вчинки, готовністю віддати життя за національну справу⁹⁹. Серед них значне місце займали українські кооперативні діячі.

Визначний дослідник Української національної революції Василь Кучабський визначив як сильні, так і слабкі сторони ЗУНР. Сильними вважав високий морально-психологічний стан народу Східної Галичини порівняно з польським, угорським, чеським народами (при тому, що галичани поступалися їм у цивілізаційному розвитку); здатність у складній геополітичній ситуації війни на два фронти – з поляками і з московськими більшовиками, за відсутності власного бюрократичного апарату і військового

досвіду, організувати державне життя; антисоціалістичну налаштованість галицького селянства і більшості політичних партій.

До слабких сторін зарахував незначний державотворчий досвід галицької інтелігенції, який виразно позначився на хибих діяльності Української Національної Ради та Є. Петрушевича. Це, зокрема, непродумане аграрне законодавство з акцентом на ліквідації великої земельної власності без відшкодування, що відштовхнуло від державотворчого процесу земельну аристократію; декларування права українців мати державу в етнічних кордонах, що викликало напругу у відносинах із сусідніми державами – Польщею, Румунією, Угорщиною і Чехословаччиною; відсутність досвідчених кадрових офіцерів в Українській Галицькій Армії¹⁰⁰.

Сьогодні, на двадцять шостому році незалежності, можна стверджувати, що в часи Української національної революції українські політики керувалися ідеалістичними уявленнями. Австро-Угорщина розвалювалася. Україна перебувала у складному становищі. Ситуацією скористалися ті народи, які мали державницький досвід. Саме вони й приєднали до своїх країн етнічні українські землі: Польща – Східну Галичину, Румунія – Північну Буковину, Чехословаччина – Закарпаття.

З цього часу минуло майже 100 років. «Чи українські політики позбулися помилок і хиб минулого? – запитував Ярослав Дашкевич. – Чи Україна думає й хоче давати адекватну відповідь ворогам, що знову накидають свою стратегію і тактику поневолення нації та знищення держави? Чи Україна позбулася ілюзій щодо демократичного, гуманного, ліберального та, нібито, справедливого Заходу, який насправді завжди думатиме про власну користь та власну гегемонію, а не про захист України, її народу, її економіки? Чи Україна справді застосувала всі можливі засоби для того, щоб не почувати себе в новочасній інформаційній блокаді, що облутує Україну та українців безглуздими наклепами, вигадками і звичайною примітивною брехнею?»¹⁰¹

На ці запитання відповіді немає.

Національна революція 1917-1921 років дала підстави ідейним лідерам кооперації планувати будівництво в Україні «кооперативної держави». Теоретики української кооперації заявляли, що кооперація разом із робітничим, соціалістичним та національним рухами торує людству шлях до кращого майбутнього. В передмові до «Споминів» В. Нагірного І. Витанович зазначав, що світлі постаті кооперативних діячів, їхні надбання мають не лише історичне значення. З ідейних джерел черпають і черпатимуть сили не тільки сучасні, а й наступні покоління. Без глибокого наукового аналізу набутого досвіду попередніх поколінь неможливі формування національного життя і правильна оцінка сучасних досягнень. А тому пошана до громадської праці, до діяльності піонерів суспільно-економічного й національного відродження є мірилом власної вартості¹⁰².

Виходячи з цих міркувань, стверджуємо, що величезний історичний досвід, зокрема української кооперації у Західній Україні в роки Першої світової війни і Національної революції, пригодиться нам сьогодні. Згадаймо, що в ті часи війна повністю знищила українську кооперацію. Довелося докласти багато зусиль для її відродження. Найперше було створено комісію з представників фахових кооперативних союзів, засновано Крайовий комітет організації кооперативів, підготовлено програму його діяльності та підписано договір між центральними установами і фаховими союзами у справі фінансування проекту.

Щойно створені повітові комітети організації відновлювали довоєнні та засновували нові кооперативи, здійснювали пошук здібних, ініціативних людей, які очолювали місцеві осередки. До 1925 року було створено розгалужену мережу місцевих кооперативів, організовано повітові осередки і завершено відбудову крайових фахових кооперативних центрів. Оновлена кооперація стала суттєвим фактором боротьби з лихварством. Вона витісняла з сіл приватно-торговельні центри експлуатації українського населення, сприяла зниженню цін на споживчі товари, засновувала власне виробництво, поширювала вироби українського кооперативного промислу, вчила селян заощаджувати, економічно мислити.

Висновки і перспективи подальших досліджень у даному напрямі. Отже, український кооперативний рух не обмежувався вирішенням тільки економічних проблем. Кооперація дозволяла побачити перспективи масової господарської, культурної, загальнонаціональної творчості, забезпечувала засоби до існування сотням тисяч людей, надавала матеріальну підтримку бездомним, інвалідам, дітям-сиротам. Гуртуючи розпорошене українське населення в націю, кооперація перетворилася на впливову полі-

тичну силу, яка забезпечувала матеріальну підтримку процесів становлення національної самосвідомості українців, сприяла формуванню національної інтелігенції.

На жаль, історичний досвід кооперативного руху в Західній Україні є нереалізованим і невикористаним великим творчим потенціалом, хоча і здатним за сприятливих умов стати реальною силою забезпечення матеріальних і духовних потреб людей. На двадцять шостому році незалежності в Україні склалася модель не сучасного європейського, а кланово-олігархічного капіталізму, в умовах якого переважає поєднання бідності, безпросвітності та багатства. Для такого капіталізму характерна зосередженість працюючих виробництв у великих промислових центрах і масового безробіття внаслідок непрацюючих виробництв у районних центрах, містечках та селах. Це спонукає людей емігрувати за кордон у пошуках кращої долі. Держава ставиться до села як до постачальника продуктів харчування і аж ніяк не враховує світосприймання сільського жителя, якому потрібно створити елементарні умови для самореалізації – умови для розвитку різних видів кооперації. Від вирішення цієї важливої проблеми залежать продовольча безпека України, соціальний захист селян, подальша доля аграрного сектора економіки. Сільське населення, що не охоплене кооперативною діяльністю, мігрує в міста, примножуючи існуючі там проблеми.

Обмежений вихід на світовий ринок, ненадійність внутрішнього ринку через низьку купівельну спроможність населення, експансія імпортованих продовольчих товарів – проблеми, які стримують розвиток сільськогосподарського виробництва. Інша проблема – ціни на продовольство настільки не відповідають рівню доходів, що значна частина населення практично опинилася за межею елементарного продовольчого забезпечення. Асортимент уживаних продуктів багатьох людей звузився до межі, що не забезпечує повноцінного харчового раціону. До того ж, безпека харчування знаходиться на вкрай низькому рівні, особливо це стосується найдешевших продуктів.

За даними, які наводить академік Е. Лібанова, наш індекс людського розвитку (враховуються економічний розвиток, стан довкілля, освіта, медицина, гендерна рівність тощо) наближений до таких країн, як Казахстан, Молдова та Росія. Сьогодні в Україні прогрес у збільшенні людського розвитку становить 0,037 %. Для порівняння: у Туреччині – 0,191, тобто у шість разів вищий, дуже позитивна динаміка у Польщі та Угорщині. А середній по земній кулі – 0,120.

Ми маємо великі втрати працездатного населення: у працездатному віці ми втрачаємо майже 40 % наших чоловіків і близько 8 % жінок. Нездоровий спосіб життя, погані умови праці, висока смертність на дорогах, нехтування візитами до лікаря, незадовільна медицина – це основні причини. Основними викликами суспільства є нерівність, яка зашкалює; тотальна недовіра всіх до всіх; нігілізм і небажання працювати легально¹⁰³.

Слід зазначити, що ні позитивне ставлення громадськості до кооперативного руху, ні досвід і приклад його діяльності протягом декількох десятиліть неспроможні призвести до активізації кооперативної роботи у разі відсутності належних соціально-економічних умов, передусім залучення широких верств населення до системи товарно-грошових відносин.

В умовах, коли ринкові перетворення не характеризуються соціальною значущістю і супроводжуються безробіттям та зубожінням значної частини населення, активне залучення до реального сектора економіки кооперативних господарських організацій здатне значно прискорити розвиток національного виробництва, створення додаткових робочих місць, формування соціально-побутової інфраструктури у сільській місцевості. Водночас слід пам'ятати, що сьогодні відсутні ті специфічні соціальні характеристики інтелігенції, які покликали її в минулому до самодіяльної роботи у сфері кооперації, дозволили відіграти роль ідеолога й організатора кооперативного життя. Малоімовірно, що такого типу культурна еліта може виникнути поза тими умовами, які існували наприкінці XIX – у першій половині XX століття. Та й загалом уся сучасна соціальна база кооперації значно відмінна від попередньої.

В умовах глобальної економічної нестабільності висока конкурентоспроможність кооперативів стала очевидною. Так, сьогодні членами Міжнародного кооперативного альянсу (МКА) є 292 кооперативних організації з 95 країн, що об'єднують понад 1 млрд. індивідуальних членів (пайовиків). Кооперативи обслуговують близько половини населення світу, забезпечують робочими місцями понад 250 млн. осіб¹⁰⁴. Обороти 300 провідних кооперативів світу, що працюють у 8 глобальних секторах бізнесу, становить понад 2,5 трлн. дол. США, що більше, ніж, наприклад номінальний ВВП таких країн, як Бразилія, Індія, Італія, Росія чи Канада¹⁰⁵.

Про високу конкурентоспроможність кооперативних підприємств та організацій свідчать також їх високі позиції у світовому рейтингу провідних компаній світу, що публікується журналом *Forbes*. Так, французька банківська група *Credit Agricole* є лідером на ринку банківських послуг Франції й займає 16 місце у рейтингу найбільших регіональних банків світу, а німецька кооперативна мережа *BayWa* займає 23 місце серед найбільших спеціалізованих магазинів світу. Загалом сумарний оборот найбільших 300 кооперативних банків та кредитних спілок у рейтингу *Global – 300* за 2014 рік перевищує 240 млрд. дол. США. Кооперативні банки та кредитні спілки продемонстрували високий рівень стійкості під час світової фінансової кризи. В той час коли інші банки згортали свою діяльність і зазнавали збитків, кооперативні банківські установи навпаки нарощували обсяги кредитування¹⁰⁶.

Розмір активів банків, що входять до Європейської асоціації кооперативних банків, становив у 2015 році 6, 957 трлн. євро, залучених депозитів – 3,499 трлн. євро, обсяг наданих кредитів – 3,9333 трлн. євро¹⁰⁷.

Ринкова частка сільськогосподарської кооперації складає: в Ірландії – 100 %; в Голландії – 83 %; в Фінляндії – 79 %; в Італії – 55 %.

У лісовому господарстві кооперативи охоплюють 60 % ринку в Швеції, 31 % в Фінляндії. Майже стовідсотковим охопленням сільських господарів протягом останніх 50 років характеризується кооперативний рух у Швеції, Данії, Норвегії, Фінляндії, Ісландії, Нідерландах¹⁰⁸.

У розвинутих країнах Заходу держава усвідомлює важливість кооперативів для подолання безробіття, підтримки незахищених верств населення, формування середнього класу. Тому широко практикується державна допомога нових кооперативів, звільнення їх від оподаткування на певний період. Визнаючи значний внесок кооперативного руху в глобальний соціально-економічний розвиток, ООН розробила і підтримує програму виведення кооперативного бізнесу на новий рівень – проект «Бачення 2020 року», спрямований на те, щоби до 2020 року кооперативи стали визнаним лідером у сфері економічної, соціальної й екологічної стійкості, моделлю, якій будуть надавати перевагу прості громадяни¹⁰⁹.

Українській кооперації потрібно активніше використовувати існуючу єдність міжнародного кооперативного руху для отримання передового досвіду ведення кооперативного бізнесу, пошуку ділових партнерів для реалізації спільних інвестиційних, інноваційних чи зовнішньоторговельних проектів. Надважливим завданням для нас має стати посилення конкурентоспроможності кооперативів шляхом їх ідентичності, становлення їх гарантом стійкого розвитку держави.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

¹ Див.: *Витанович І.* Д-р Кость Левицький (незабутній наш піонер і творець організації народної самопомоги – нар. 17.IX.1859 р., помер 12.XI.1941 р.) // *Господарсько-кооперативний часопис*. – Львів, 1942. – Ч. 14. – С. 3; *Гелей С.* Кость Левицький – визначний діяч українського кооперативного руху (До 150-річчя від дня народження) // *Вісті. Діловий випуск*. – Київ: Центральна спілка споживчих товариств України, 2009. – Ч. 50(547). – 4 грудня. – С. 1-8.

² Див.: *Левицький К.* Історія політичної думки галицьких українців. 1848-1914. На підставі споминів і документів. – Ч. 1-2. – Львів, 1926-1927; *Його ж.* Історія визвольних змагань галицьких українців з часу світової війни. 1914-1918. З ілюстраціями на підставі споминів і документів. – Часть I. – Львів, 1928; *Його ж.* Великий зрив. – Львів, 1931.

³ Цит. за: *Лукаевич М.* Остап Луцький // *Українські кооператори (Історичні нариси)* / За ред. С. Геля. – Львів: Коопосвіта, 1999. – Кн. 1. – С. 320.

⁴ Див.: *Витанович І.* Історія українського кооперативного руху. – Нью-Йорк, 1964. – С. 361.

⁵ *Гелей Т., Гелей С.* Зиновій Пеленський // *Українські кооператори (Історичні нариси): У 3-х кн.* / За ред. С. Геля. – Львів: Вид-во Львівської комерційної академії, 2007. – Кн. 3. – С. 180-196.

⁶ Див.: *Рудницька М.* Боротьба за правду про великий голод // *Статті. Листи. Документи*. – Львів, 1998; *Цвенгрош Г.* Роль галичан у винесенні справи голодомору в Україні на міжнародну арену // *Мета*. – Львів, 2003. – Ч. 4(153).

⁷ Див.: *Гелей С., Нагірний М.* Степан Федак // *Українські кооператори (Історичні нариси): У 3-х кн.* / За ред. С. Геля. – Львів: Вид-во Львівської комерційної академії, 2001. – Кн. 2. – С. 70.

⁸ Див.: *Мазур О.* Документи російської жандармерії про товариства «Січ» і «Сокіл» у Галичині // *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. – Львів: IV, 2000. – Ч. 6. – С. 55.

⁹ *Стебницький П.* Україна і українці. – Петроград, 1917. – С. 14-16.

¹⁰ *Гелей С.* Про ідеї, героїв і політику. Вибрані статті та повідомлення. – Львів: Вид-во Львівського торговельно-економічного університету, 2016. – С. 533.

- ¹¹ Там само.
- ¹² Див.: *Витанович І.* Історія українського кооперативного руху. – С. 327.
- ¹³ Див.: *Гелей С.* «Народна торгівля» – перше споживче товариство в Галичині // Споживча кооперація України: Історичні та соціально-економічні аспекти: Зб. наук. праць. – Київ, 1996. – С. 44-54.
- ¹⁴ Див.: Померла шляхотна людина // Кооперативна республіка. – Львів, 1938. – Ч. 3. – С. 65.
- ¹⁵ Див.: *Жук А. (Льченко А.).* Українська кооперація в Галичині. – Київ; Львів, 1913; Чи і в якій мірі хліборобські артілі М. Левитського були продукційними кооперативами? // Кооперативна республіка. – Львів, 1928. – Ч. 10-11; *Його ж.* Про перших кооператорів і першу кооперативну літературу на Великій Україні // Кооперативна республіка. – 1932. – Ч. 2; 5; 7-8; Українська кооперація в Польщі. – Львів, 1934; *Його ж.* Національний склад і поділ на типи кооперативів на території, заселеній українцями в Польщі // Кооперативна республіка. – Львів, 1935. – Ч. 11; *Його ж.* Наші рождельці // Кооперативна республіка. – Львів, 1937. – Ч. 1, 2, 4.
- ¹⁶ *Льченко А. [А. Жук].* Про заснування спілок. – Львів, 1910. – С. 10.
- ¹⁷ Перший український просвітньо-економічний конгрес у Львові. 1909 р., 1-2 лютого: Протоколи і реферати. – Львів, 1910. – С. 601.
- ¹⁸ Там само.
- ¹⁹ Свобода. – Нью-Йорк, 1954. – Ч. 149.
- ²⁰ Календар-альманах «Дніпро». – Львів, 1935. – С. 283.
- ²¹ Див.: *Патер І. Андрій Жук:* політик, кооператор, публіцист // Вісник Львівської комерційної академії. Том II. Частина друга. – Львів, 1998. – С. 129.
- ²² Див.: *Гелей С.* Ілля Витанович: науково-педагогічна та громадська діяльність. – Львів: Вид-во ЛКА, 2010. – С. 139.
- ²³ *Гелей С. Ілля Витанович:* науково-педагогічна та громадська діяльність. – С. 34-35.
- ²⁴ Там само. – С. 35.
- ²⁵ *Гелей С. Ілля Витанович:* науково-педагогічна та громадська діяльність. – С. 37.
- ²⁶ *Гелей С. Ілля Витанович:* науково-педагогічна та громадська діяльність. – С. 40.
- ²⁷ *Гелей С. Ілля Витанович:* науково-педагогічна та громадська діяльність. – С. 41.
- ²⁸ Див.: *Витанович І.* Брати Смиренки – економісти і визначні українські суспільно-культурні діячі другої половини XIX і початку XX ст. // Кооперативна республіка. – Львів, 1933. – Ч. 5. – С. 135-139; Ч. 6. – С. 166-169; Ч. 7-8. – С. 205-210.
- ²⁹ Див.: *Витанович І.* Як народжувався український кооперативний рух в Галичині // Кооперативна республіка. – Львів, 1936. – Ч. II. – С. 321-351.
- ³⁰ Див.: *Витанович І.* Традиції Кирило-Мефодіївського Братства в народинах українського кооперативного руху // Кооперативна республіка. – Львів, 1939. – Ч. 4. – С. 105-109.
- ³¹ *Витанович І.* Кость Паньківський – ідеаліст громадської праці і віри у власні сили народу (15.IV.1855-16.XI.1915). – Нью-Йорк: Вид-во Товариства українських кооператорів, 1954. – С. 5-47.
- ³² *Винар Б.* Пам'яті професора Іллі Витановича // Український історик. – Нью-Йорк; Мюнхен, 1975. – Ч. 1-2 (45-46). – С. 130-131.
- ³³ *Добрянський О.* Степан Смаль-Стоцький // Західно-Українська Народна Республіка. 1918-1923. Уряди. Поста-ті. – Львів, 2009. – С. 279-280.
- ³⁴ Там само. – С. 284.
- ³⁵ *Смаль-Стоцький С. Т.* Шевченко – співець самостійної України. – Б.м.в.: Самостійна Україна, 1930. – С. 7-8.
- ³⁶ Див.: *Даниленко В., Добрянський О.* Академік Степан Смаль-Стоцький. Життя і діяльність. – Київ; Чернівці, 1996.
- ³⁷ Див.: *Добрянський О.* Степан Смаль-Стоцький // Західно-Українська Народна Республіка. 1918-1923. Уряди. Поста-ті. – С. 279-280.
- ³⁸ Див.: *Матейко Р.* Подвижник української молочарської кооперації (Штрихи до портрета Андрія Палія) // Андрій Палій – будівничий та керманіч «Маслосоюзу». Статті, спогади, листи. – Тернопіль: Економічна думка, 2001. – С. 7-8.
- ³⁹ Див.: Там само. – С. 12.
- ⁴⁰ Див.: *Плисюк В.* Іларій Ольховий // Українські кооператори (Історичні нариси): В 3-х кн. / За ред. С. Гелея. – Львів: Вид-во Львівської комерційної академії, 2001. – Кн. 2. – С. 317-318.
- ⁴¹ Там само. – С. 320.
- ⁴² Див.: *Мартюк І.* Центросоюз. Союз кооперативних союзів у Львові в роках 1924-1944. – Б.м., 1973; Шепарович Ю. Кооперація для загального закупу і збуту. Не даймо себе обманювати // Господарсько-кооперативний часопис. – Львів, 1933. – Ч. 10. – 5 березня; Михальський Ю. Юліан Шепарович // Українські кооператори (Історичні нариси): В 3-х кн. / За ред. С. Гелея. – Львів: Вид-во Львівської комерційної академії, 2001. – Кн. 2. – С. 247-256.

- ⁴³ *Танчин І. Іван Мартюк // Українські кооператори (Історичні нариси): В 3-х кн. / За ред. С. Гелея. – Львів: Вид-во Львівської комерційної академії, 2001. – Кн. 2. – С. 274.*
- ⁴⁴ *Мартюк І. Кооперативний експорт яєць в 1930 році // Кооперативна республіка. – 1931. – Ч. 2. – С. 50-52; Поспішним поїздом по Європі // Господарсько-кооперативний часопис. – 1932. – Ч. 9. – С. 7-8; Ч. 10. – С. 3-4; Ч. 12. – С. 5-6; Ч. 14. – С. 5-6; Ч. 15. – С. 3-4; На полі господарської війни // Господарсько-кооперативний часопис. – 1933. – Ч. 16-17. – 16 квітня. – С. 7-8; Центросоюз. Спомини. – Б.м.: Видавництво М.Т. Коць, 1973.*
- ⁴⁵ *Коберський К. Етичні й економічні ідеї кооперації (Інавгураційний виклад на відкритті освітньо-кооперативного курсу в Тернополі дня 4 грудня ц.р.) // Кооперативна республіка. – Львів, 1929. – Ч. 1. – С. 5.*
- ⁴⁶ Там само. – С. 6.
- ⁴⁷ *Коберський К. Вільне спільчанство (кооперація): шлях до піднесення народу. – Львів, 1934. – С. 4.*
- ⁴⁸ *Коберський К. Буквар кооперації. Для вжитку самостійників, кооперативних курсів і курсів вишколу кооперативної молоді. – 2-е вид. – Львів, 1939. – С. 215.*
- ⁴⁹ Див.: *Українська кооперація: історичні та соціально-економічні аспекти: Зб. статей. Т. 2 / За ред. С. Гелея. – Львів: Вид-во Львівської комерційної академії, 2001. – С. 169.*
- ⁵⁰ *Храпливий Є. Шляхи праці нашої суспільної агрономії. – Львів, 1931. – С. 21.*
- ⁵¹ Там само. – С. 15-16.
- ⁵² *Храпливий Є. Як працювати у Хліборобському Вишколі Молоді. – Краків, 1940. – С. 3.*
- ⁵³ Див.: *Споживча кооперація України: від зародження до сьогодення / За ред. С. Гелея. – Львів: Вид-во Львівської комерційної академії, 2012. – С. 267-268.*
- ⁵⁴ *Витанович І. Історія українського кооперативного руху. – С. 416-417.*
- ⁵⁵ *Витанович І. Історія українського кооперативного руху. – С. 403-404.*
- ⁵⁶ *Шах С. Львів – місто моєї молодости (Спомин, присвячений тіням забутих львов'ян). – Мюнхен, 1955. – Ч. 12. – С. 183.*
- ⁵⁷ Див.: *Гелей С. Львівська комерційна академія. Нарис історії. – Львів: Вид-во ЛКА, 2008. – С. 50.*
- ⁵⁸ *Левицький К. Роман Залозецький // Українські політики. Сильветки наших давніх послів і політичних діячів. – Львів, 1936. – С. 100.*
- ⁵⁹ Див.: *Качор А. Денис Коренець. Начерк його життя та праці на тлі українського фахового шкільництва і сільськогосподарської кооперації на Західній Україні. – Вінніпег, 1955; Ковальчук О. Денис Коренець // Українські кооператори (Історичні нариси): У 3-х кн. / За ред. С. Гелея. – Львів: Коопосвіта, 1999. – С. 239-244.*
- ⁶⁰ Див.: *Витанович І. Історія українського кооперативного руху. – С. 151.*
- ⁶¹ Див.: *Споживча кооперація України: від зародження до сьогодення. – С. 272-273.*
- ⁶² *Левицький К. Історія визвольних змагань галицьких українців з часу світової війни 1914-1918. З ілюстраціями на підставі споминів і документів. – С. 61-66.*
- ⁶³ Див.: *Чуйко І. Громадська і парламентська діяльність Євгена Олесницького (1860-1917) // Д-р Євген Олесницький. Сторінки з мого життя / Передрук видання 1935 р. з додатковими матеріалами. – Стрий, 2007. – С. 7-30; Гелей Т., Занік Я. Євген Олесницький // Українські кооператори (Історичні нариси): У 3-х кн. / За ред. С. Гелея. – Львів: Коопосвіта, 1999. – Кн. 1. – С. 156-163.*
- ⁶⁴ Див.: *Говикович А. Спогади про початки українського молочарства // Кооперативне молочарство. – 1937. – Ч. II; Кухар Г. Лев Горалевич. Причинки до історії «Маслосоюзу» / Кооперативна республіка. – 1938. – Ч. II; 12.*
- ⁶⁵ *Пастушенко Р. Лев Горалевич // Українські кооператори (Історичні нариси): У 3-х кн. / За ред. С. Гелея. – Львів: Коопосвіта, 1999. – Т. I. – С. 128.*
- ⁶⁶ Там само. – С. 128-129.
- ⁶⁷ Див.: *Коритко Р. Іван Поритко // Українські кооператори (Історичні нариси): У 3-х кн. / За ред. С. Гелея. – Львів: Коопосвіта, 1999. – Т. I. – С. 410-413.*
- ⁶⁸ Див.: *Вакуловський В. Окружний Союз Кооператив у Рогатині // Рогатинська земля: Збірник історично-мемуарних, етнографічних і побутових матеріалів. – Нью-Йорк; Париж; Сідней; Торонто, 1989. – Том перший. – С. 501-507; Іван Поритко. – Там само. – С. 592-593. Романів І. З історії кооперативного руху на Рогатинщині // Рогатинська земля: історія та сучасність: Матеріали першої наукової конференції. – Львів, 1995. – С. 130-133.*
- ⁶⁹ *Капуста М. Дві призабуті посестри в кооперативній родині // Господарсько-кооперативний часопис. – Львів, 1926. – Ч. 41-42. – С. 15.*
- ⁷⁰ Див.: *Гелей С., Вдовичин. І. Микола Капуста // Українські кооператори (Історичні нариси): У 3-х кн. / За ред. С. Гелея. – Львів: Вид-во Львівської комерційної академії, 2001. – Кн. 2. – С. 180.*
- ⁷¹ *Палій А. Пам'яті М. Капусти // Мета. – Торонто, 1960. – Грудень.*
- ⁷² *Степанів О. Напередодні великих подій. Власні переконання і роздуми. 1912-1914. – Львів, 1930. – С. 36.*
- ⁷³ Див.: *Шаблій О., Вісьтак О. Життєвий і творчий шлях Олени Степанів // Олена Степанів. Наукові праці. Есе. Спогади / За ред. О. Шаблія. – Львів, 2003. – С. 26.*

- ⁷⁴ Див.: Енциклопедія Українознавства. Словникова частина. – Т. 9. – Перевид. в Україні. – Львів, 2000. – С. 3449.
- ⁷⁵ Див.: *Шаблій О., Вісьтак О.* Життєвий і творчий шлях Олени Степанів. – С. 30.
- ⁷⁶ Приступ Степанівної в Карпатах // Вісник Союзу визволення України. – 1915. – Ч. 33-34. – С. 7-8.
- ⁷⁷ *Степанів О.* Спогади з російського полону // Україна. Наука і культура. – Вип. 28. – Київ, 1994. – С. 20-29.
- ⁷⁸ Див.: *Шаблій О., Вісьтак О.* Життєвий і творчий шлях Олени Степанів. – С. 43-45.
- ⁷⁹ Цит. за: *Сварник Г.* Олена Степанів // Українські кооператори (Історичні нариси): У 3-х кн. / За ред. *С. Гелея.* – Львів: Коопосвіта, 1999. – Кн. 1. – С. 368.
- ⁸⁰ Див.: *Степанів О.* Коли можна урохомити кооперативу здоровля // Господарсько-кооперативний часопис. – 1938. – Ч. 15-16; Ї ж. Кооперативи здоровля працюють для добра своїх членів // Господарсько-кооперативний часопис. – 1938. – Ч. 26; Фур І. Ременів, село моєї молодости і праці: Спомини. – Нью-Йорк; Париж; Сідней; Торонто, 1991; *Сварник Г.* Олена Степанів // Українські кооператори (Історичні нариси): У 3-х кн. / За ред. *С. Гелея.* – Львів: Коопосвіта, 1991. – Кн. 1. – С. 367-378.
- ⁸¹ Див.: *Павликовський Ю.* Свято серця і духа. Промова голови Надзірної ради К.М.С. на академії в честь Ольги Бачинської з нагоди 40-ліття її праці. – 14.02.1937 р. // Кооперативне молочарство. – 1937. – Ч. 3; Качор А. Ольга Бачинська (Нарис її життя та громадсько-кооперативної праці). – Вінніпег, 1954; Савчин О. Перша жінка Стрийщини / Бойки. – 1994. – Ч. 2; Матейко Р., Скакун Н. Ольга Бачинська // Українські кооператори (Історичні нариси): У 3-х кн. / За ред. *С. Гелея.* – Львів: Коопосвіта, 1999. – Кн. 1. – С. 234-238.
- ⁸² *Малицька К.* Мої завваги про кооперацію в школі / Господарсько-кооперативний часопис. – 1938. – Ч. 38. – С. 6-7.
- ⁸³ Див.: *Малицька К.* В гурті краще. – Львів, 1938; Ї ж. В єдності сила. – Львів, 1939; Павлюк І. Малицька Костянтина Іванівна // Українська журналістика в іменах. – Львів, 1994; Кухар В. Костянтина Малицька / Українські кооператори (Історичні нариси): – У 3-х кн. / За ред. *С. Гелея.* – Львів, 2001. – Кн. 2. – С. 122-127.
- ⁸⁴ *Саєвич О.* Українська кооперація перед війною і в часи війни // Господарсько-кооперативний часопис. – Львів, 1933. – Ч. 1-2. – С. 10-11.
- ⁸⁵ Там само.
- ⁸⁶ Див.: *Жук А.* З історії Ревізійного Союзу Українських кооператив. Передвоєнний Краєвий Союз ревізійний // Господарсько-кооперативний часопис. – Львів, 1933. – Ч. 1-2. – С. 5-8.
- ⁸⁷ *Гелей С., Михальський Ю.* Омелян Саєвич // Українські кооператори (Історичні нариси): У 3-х кн. / За ред. *С. Гелея.* – Львів, 2001. – Кн. 2. – С. 100.
- ⁸⁸ *Шептицька Л.* Степан Баран // Західно-Українська Народна Республіка. 1918-1923. Уряди. Постаті. – Львів, 2009. – С. 29.
- ⁸⁹ *Шептицька Л.* Степан Баран // Західно-Українська Народна Республіка. 1918-1923. Уряди. Постаті. – С. 33.
- ⁹⁰ *Шептицька Л.* Баран Степан. – С. 38.
- ⁹¹ Див.: *Филипович І.* Відбудова нашої кооперації по війні // Кооперативна республіка. – 1936. – Ч. 2. – С. 252-260; Див.: Історія кооперативного руху (Бабенко С., Галюк В., Гелей С. та ін.). – Львів, 1995. – С. 298-299; Буторін В. Степан Баран // Українські кооператори (Історичні нариси): У 3-х кн. / За ред. *С. Гелея.* – Львів, 2001. – Кн. 2. – С. 141-148.
- ⁹² Українське слово. – 1917. – 13-14 березня.
- ⁹³ Історія Львова: У 3-х т. – Львів: Центр Європи, 2007. – Т. 2. – 1772. – Жовтень 1918. – С. 522.
- ⁹⁴ Громадська думка. – Львів, 1917. – 25 лютого.
- ⁹⁵ *Левицький К.* Історія визвольних змагань галицьких українців з часу світової війни. 1914-1918. – С. 596.
- ⁹⁶ *Макарчук С.* Українська республіка галичан. Нариси про ЗУНР. – Львів: Світ, 1997. – С. 33.
- ⁹⁷ Див.: *Павликовський Ю.* Будівництво, мета і праця кооперації на Великій Україні. – Львів, 1920; *Качор А.* 35 літ на службі народу: Пам'яті Юліана Павликовського. – Вінніпег, 1953.
- ⁹⁸ *Павликовський Ю.* Під прапором самопомочи: Кілька програмних думок про устрій праці. – Львів, 1925.
- ⁹⁹ Див.: *Гелей С.* Василь Кучабський: від національної ідеї до державності. Українська кооперативна політична думка першої половини ХХ століття та її вклад в історичну науку. – Львів, 1996. – С. 214.
- ¹⁰⁰ *Гелей С.* Західно-Українська Народна Республіка в оцінках Василя Кучабського // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. Західно-Українська Народна Республіка: історія і традиції. – Львів: ІУ, 2000. – С. 35.
- ¹⁰¹ *Дашкевич Я.* Західно-Українська Народна республіка: позитивний і негативний досвід // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Львів: ІУ, 2000. – С. 360.
- ¹⁰² Див.: Передмова до кн.: Нагірний В. З моїх споминів. – Львів, 1935. – 70 с. // Кооперативна республіка. – Львів, 1935. – Ч. 12. – С. 5-8.
- ¹⁰³ Див.: *Миколюк О.* Основна загроза України – несправедливість // День. – 2017. – Ч. 61-62. – 7-8 квітня. – С. 18.

¹⁰⁴ International Co-operative Alliance [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.ica.coop.

¹⁰⁵ The World Co-operative Monitor: Exploring the Co-operative Economy. Report 2016. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.monitor.coop.

¹⁰⁶ Там само.

¹⁰⁷ Див.: *Семак Б., Семів С.* Чинники високої конкурентоспроможності кооперативів в умовах глобальної економіки // Вісник НТШ. – 2017. – Ч. 57. – Весна-літо. – С. 59.

¹⁰⁸ International Co-operative Alliance [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.ica.coop.

¹⁰⁹ International Co-operative Alliance [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.ica.coop.

Вісин В. В.,

д.і.н., доц., проф. кафедри гуманітарних наук та права, Луцький національний технічний університет, м. Луцьк

ПРАВОВА БАЗА РОЗВИТКУ КООПЕРАТИВНОГО РУХУ НА ВОЛИНІ У ПЕРІОД МІЖ ПЕРШОЮ І ДРУГОЮ СВІТОВИМИ ВІЙНАМИ

***Анотація.** У статті досліджена правова база розвитку кооперативного руху у Волинському воєводстві у 20-30-х роках ХХ ст. Охарактеризовано загальнодержавні та регіональні суспільно-політичні, економічні та галузеві законодавчі акти, які визначали політику центральної і місцевої влади у різних сферах життя суспільства і формували відповідне середовище для розвитку кооперації. Детально проаналізовано загальні кооперативні закони, закони щодо певних видів кооперації, інші нормативні акти стосовно кооперативної діяльності, які безпосередньо впливали на розвиток кооперації краю.*

Ключові слова: кооперація, кооператив, кооперативне законодавство, Волинське воєводство, «регіональна політика», закон про кооперацію, кредитна кооперація, споживча кооперація.

Visyn V. V.,

Doctor of History, Associate Professor, Professor of the Department of Humanities and Law, Lutsk National Technical University, Lutsk

LEGAL BASE OF DEVELOPMENT OF CO-OPERATIVE MOTION IN THE VOLYN IN A PERIOD BETWEEN THE FIRST AND SECOND WORLD WARS

***Abstract.** In the article the legal base of development of co-operative motion is investigational normatively in the Volyn in 20–30 years of XX century. National and regional socio-political, economic and of a particular branch legislative acts which determined the policy of central and local power in the different spheres of life of society and formed the proper environment for development of co-operation are described. In detail general co-operative acts, laws, are analysed in relation to the certain types of co-operation, other normative acts on co-operative activity, which directly influenced on development of co-operation of edge.*

Keywords: co-operation, cooperative store, co-operative legislation, Volyn, «regional policy», law on co-operation, credit co-operation, consumer co-operation.

Постановка проблеми. Реформування кооперативного сектора, яке вже давно назріло у нашій країні, неможливе без врахування накопиченого історичного досвіду в галузі правового регулювання діяльності кооперативних товариств. Ліберальне кооперативне законодавство польської держави дало можливість розвитку кооперації згідно з кооперативними принципами. Тому актуальним є дослідження правових чинників функціонування кооперативного руху на Волині. Розкриття означеного питання дасть змогу краще оцінити ступінь розробки кооперативного законодавства Другої Речі Посполитої та ті проблеми, з якими зіткнулася вітчизняна кооперація у міжвоєнний період.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі аспекти кооперативного законодавства міжвоєнного періоду висвітлено у наукових дослідженнях М. Корчинського [1], В. Семчика [2], а також у працях С. Гелея [3]. Проте нормативно-правова база щодо різних видів кооперації, а також особливості законодавства стосовно кооперативної системи волинського регіону залишаються малодослідженими.

Постановка завдання. Мета статті – охарактеризувати правові чинники розвитку кооперації на Волині у 20-30-х роках ХХ ст.; проаналізувати загальні кооперативні закони, закони щодо певних видів кооперації, інші нормативні акти стосовно кооперативної діяльності, які безпосередньо впливали на розвиток кооперації краю.

Виклад основного матеріалу дослідження. У першій половині 20-х років у новоствореній Польщі формувалася державна система: створювалася законодавча база, долалися кризові явища в економіці та суспільстві. Паралельно з реформуванням відбувалося становлення кооперативного законодавства. 29 жовтня 1920 р. польський сейм прийняв загальний кооперативний закон, що спирався на кращий досвід кооперативного законодавства розвинених країн Європи [4]. У ньому формулювалися основні засади кооперації, зокрема право на вільне і відкрите членство, право на отримання відсотків від вкладених капіталів, нескладна процедура реєстрації кооперативів. Згідно з цим законом кооперативом вважалося об'єднання необмеженої кількості осіб з початковим капіталом, основною метою якого було піднесення життєвого та культурного рівня його членів шляхом організації спільного господарювання. Кількість членів кооперативу не обмежувалася, так само як не обмежувалася кількість пайових внесків. Усі члени кооперативу, згідно з законом, незалежно від розмірів пайових внесків, мали однакові права, тобто кожному членові кооперативу на загальних зборах належав один голос. Крім участі в управлінні кооперативом, до найважливіших прав їхніх членів належало право користування результатами господарювання. На пайові внески кооператив виплачував з доходу дивіденди, розмір яких не міг перевищувати 2 відсотки понад процентну ставку державного банку. Закон передбачав три види відповідальності членів за зобов'язання кооперативу: а) відповідальність сумою пайових внесків; б) відповідальність частиною паю (обмежена відповідальність); в) відповідальність за зобов'язання кооперативу усім своїм майном (необмежена відповідальність). Керівними органами кооперативу були загальні збори, правління та наглядова рада. У загальних зборах мали право брати участь усі члени кооперативу. Вони розглядали результати діяльності інших органів кооперативу, обирали наглядову раду та управу кооперативу. Збори також розподіляли дохід. Правління кооперативу займалося придбанням майна, підписувало зобов'язання, організовувало господарську діяльність, приймало на роботу і звільняло з неї. Найважливіше завдання наглядової ради – контроль за використанням майна кооперативу та нагляд за діяльністю правління. Фонди кооперативу формувалися з паїв його членів. Кожен кооператив мав створити резервний капітал, до якого за рішеннями загальних зборів відраховувався певний процент з прибутку за рік. Не рідше ніж один раз на два роки в кооперативі проводилася ревізія. Її здійснювали члени Ревізійного союзу, до якого входив кооператив, або ж державна Кооперативна рада (у випадку, якщо кооператив не був членом Ревізійного союзу).

14 грудня 1920 р. міністр фінансів видав розпорядження про створення державної Кооперативної ради [5]. До ради входили по одному делегату від міністерств: фінансів, внутрішніх справ, юстиції, сільського господарства і державних товарів, промисловості і торгівлі, праці і суспільної опіки, а також суспільної праці, загалом сім осіб, і не менше 14 представників ревізійних союзів кооперативів, призначених міністром фінансів. Голову ради визначав міністр фінансів, а урядових делегатів на необмежений термін визначав відповідний міністр. Членів ради від ревізійних союзів за поданням голови ради затверджував міністр фінансів строком на два роки. До компетенції Кооперативної ради належали: розгляд проектів кооперативного законодавства; видання інструкцій, відповідних кооперативному закону; надання і позбавлення права ревізії ревізійним союзам; нагляд за належним здійсненням союзами ревізій; забезпечення проведення ревізій в не союзних кооперативах; складання плану використання різних коштів на цілі кооперативного руху, передбачених кооперативним законом чи державою; отримання та систематизація статистичних даних про кооперативний рух; розгляд справ, пов'язаних з розвитком кооперативного руху.

10 березня 1921 р. вийшло розпорядження міністра юстиції про реєстрацію кооперативу [6]. Товариство реєструвалося у суді, в окрузі якого знаходився офіс або відділ кооперативу на підставі правил торговельного реєстру, якщо вони не суперечили закону про кооперативи або на підставі даного розпорядження. До суду подавалися заява, статут, лист для оголошення про реєстрацію, дані про розташування офісу, відділів та мету підприємства; імена й прізвища членів правління, заступників та ліквідаторів тощо. Кооперативна рада визначала періодичне видання для опублікування оголошення про реєстрацію кооперативу, публікувала своє рішення в офіційному бюлетені і повідомляла про це реєстраційний суд.

7 квітня 1922 р. був прийнятий закон про об'єднання кооперативів [7]. В ньому визначалися процедура об'єднання, реєстрації та подальші умови функціонування двох і більше кооперативів.

4 грудня 1923 р. у Польщі ухвалили закон про часткову зміну кооперативного закону [8]. У зв'язку з заміною польської марки на польський злотий змінювалися статті, які містили назви грошових одиниць. Також відбулося незначне редагування формулювань деяких статей щодо загальних зборів кооперативу та перехідних положень.

Таким чином, можна констатувати, що у першій половині 20-х років ХХ ст. кооперативне законодавство було ліберальним і дозволяло товариствам вільно розвиватися згідно з міжнародними кооперативними принципами того часу. Слід зазначити, що втручання державних органів у господарські справи було мінімальним, що сприяло розвитку різних галузей виробництва країни.

У другій половині 20-х років влада прийняла кілька важливих законів, які опосередковано впливали на кооперацію. Зокрема, 7 червня 1927 р. – промисловий закон [9], який визначав статус промислового підприємства, умови його реєстрації і функціонування. Деякі положення цього закону стосувалися виробничої кооперації. В законі про сільськогосподарський банк [10] до функцій банку додалися: забезпечення кредитами сільськогосподарських кооперативів та їх союзів, а також забезпечення грошовими засобами повітових ощадкас та гмінних ощадно-позичкових кас для надання кредиту населенню для сільськогосподарських потреб. Окрім цього, 22 березня 1928 р. був прийнятий закон про Сільськогосподарські палати [11]. Ці структури створювалися у кожному воєводстві і контролювали усі питання аграрної сфери на місцях. Представник палати входив до державної Кооперативної ради. Загалом, у період від травневого перевороту до початку світової економічної кризи польське законодавство почало змінюватися з вільного демократичного на авторитарне. В цей час адміністративна влада Волині, поки ще не змінюючи самого законодавства, за допомогою адміністрування почала відділяти українські кооперативи від впливу Ревізійного союзу українських кооперативів (РСУК) у Львові – провідного центру західноукраїнської кооперації.

На рубежі 20-30-х років у Польщі ускладнилася політична ситуація, загострилася боротьба влади з опозицією. Політична криза загострилася світовою економічною кризою, яка докотилася до Польщі у 1929 р. Уряд, зайнятий боротьбою з опозицією, тільки у 1932 р. розпочав розробляти антикризові заходи. Нове законодавство, запроваджене пілсудчиками у першій половині 30-х років, відзначалося посиленням втручанням влади у всі сфери життя суспільства. Нова Конституція завершила процес перебудови устрою Польщі на авторитарних засадах [12]. 25 лютого 1932 р. прийнято закон про кредитні пільги для сільськогосподарських установ [13]. Згідно з ними виплату 10 млн. злотих кредиту на розвиток сільськогосподарської кооперації та її союзів було продовжено на 20 років. Окрім цього 14 січня 1936 р. вийшов декрет президента про пільги з виплат зобов'язань сільськогосподарських кооперативів і їх союзів [14]. У зв'язку з економічною кризою 27 жовтня 1932 р. вийшло розпорядження президента про фінансову допомогу кредитним установам [15]. Ця допомога надавалася у вигляді позики, прийняття частини або усього акційного (заставного) капіталу, державної гарантії і інших зобов'язань Державної казни в рамках сталої квоти у розмірі 100 млн. злотих, а також інших необхідних фінансових операцій. У 1935 р. стала квота була збільшена до 200 млн. злотих [16].

Етатистські тенденції торкнулися й кооперативної системи. Пропоновані урядом зміни мали на меті зміцнення контролю за діяльністю ревізійних союзів, створення можливості владі запроваджувати територіальні обмеження, які запобігали б взаємопроникненню союзів, зміну умов надання союзам права ревізії, а також позбавлення цього права. 19-20 червня 1929 р. на пленарному засіданні державної Кооперативної ради у Варшаві була затверджена нова класифікація кооперативів. Одночасно з поділом кооперативів на типи Кооперативна рада прийняла зразок статистичних таблиць, а також зобов'язала ревізійні союзи в річних звітах подавати дані про суспільно-виховну, культурну та пропагандистську діяльність [17]. 13 березня 1934 р. був схвалений закон про внесення змін до кооперативного закону [18]. По суті це був новий закон про кооперативи, оскільки змінилися нумерація, назва та зміст більшості розділів і статей. Якщо раніше 10 осіб могли створити кооператив, виконавши приписані формальності, то за новим законом суд реєстрував статут кооперативу після висновку Кооперативної ради або ревізійного союзу, що доцільність заснування та мета господарської діяльності товариства не викликають застережень. За новим законом право ревізії надавалося ревізорам, яких затверджував голова ради. Також він міг на підставі рішення Кооперативної ради позбавити ревізора назавжди або на певний час права проводити ревізію.

Значних змін зазнали положення стосовно ревізійних союзів. За новим законом статут ревізійного союзу і його зміни, а також право проведення ревізії затверджував міністр фінансів, а не Кооперативна рада. Міністр мав право обмежити територію діяльності ревізійного союзу і навіть об'єднати його з іншим союзом. Старі ревізійні союзи мусли протягом шести місяців після опублікування закону отримати право на подальшу діяльність. Таким чином закон підпорядкував кооперацію у цілковиту залежність від державних чиновників. 9 листопада 1934 р. міністр фінансів своїм розпорядженням заборонив Ревізійному Союзу Українських Кооперативів проводити ревізії українських кооперативів на території Волинського, Краківського, Люблінського, Поліського воєводств [19, 6].

На підставі статті 116 нового кооперативного закону 26 вересня 1934 р. вийшло розпорядження про організацію Кооперативної ради [20]. До її складу відтепер входили додатково представник від міністерства військових справ та представник Сільськогосподарських палат і загальна чисельність становила не менше 16 осіб. Голова ради був виконавцем розпоряджень міністра фінансів та ухвал Кооперативної ради. Свої функції він виконував за допомогою новоствореного Бюро кооперативної ради, яке входило до складу міністерства фінансів. Новий закон надав голові ради додаткові повноваження: нагляд за діяльністю ревізійних союзів; нагляд і ревізія несоюзних кооперативів; затвердження ревізорів і позбавлення їх права проведення ревізії; збирання загальних статистичних відомостей про кооперативний рух; представлення Кооперативній раді звітності з діяльності ревізійних союзів та пропозицій щодо розвитку кооперативного руху. Зазнали змін і повноваження Кооперативної ради. До її компетенції віднині входило представлення своєї думки міністру фінансів у справі надання чи позбавлення ревізійного союзу права ревізії. 17 липня 1939 р. міністр фінансів видав розпорядження про часткові зміни положення про Кооперативну раду. Зокрема, ліквідувалося Бюро кооперативної ради [21].

Зі зміною кооперативного закону у 1934 р. змінилися й правила реєстрації кооперативів. 25 червня 1934 р. міністр юстиції за погодженням з міністром фінансів видав розпорядження про реєстрацію кооперативу [22]. Товариство реєструвалося у суді, який здійснював торгівельний реєстр на підставі правил нового торговельного реєстру [23], якщо вони не суперечили закону про кооперативи або на підставі даного розпорядження. Публікувати оголошення про реєстрацію, в якому стверджувалося, що мета створення кооперативу та господарські наміри, вказані в статуті, не викликають застережень, мали право Кооперативна рада стосовно усіх кооперативів та ревізійні союзи щодо своїх кооперативів. Список ревізійних союзів з зазначенням обсягу їх повноважень, а також список періодичних видань для оголошень про реєстр кооперативів Голова Ради надсилав реєстровим судам. У свою чергу, реєстраційний суд надсилав до Кооперативної ради дані про кооператив. Таким чином у новому положенні зростали вимоги до реєстрації кооперативних товариств зі сторони Кооперативної ради та реєстраційних судів.

У 1935 р. польський уряд розробив проект нового молочарського закону, який ставив до молочарень великі технічні й санітарні вимоги. Крім цього, розташування приватних і кооперативних молочарень залежало від рішення адміністративної влади. Цей проект давав змогу неприхильній адміністрації, великою мірою залежній від шовіністичних кіл польського громадянства, підпорядкувати собі молочарство на західноукраїнських землях і міг спрямовуватися на знищення української молочарської кооперації. Представники української репрезентації в сеймі й сенаті на чолі з Ю. Павликовським, О. Луцьким, З. Пеленським висловили застереження щодо цього і запропонували, щоб районування і виконання умов щодо заснування молочарських кооперативів залежали від висновків місцевих самоуправних палат і ревізійних союзів. Деякі поправки українських послів до закону були прийняті, зокрема про компетенцію Сільськогосподарських палат.

22 квітня 1936 р. був прийнятий закон про виробництво молочних продуктів (молочарство) [24]. Згідно з цим законом нові молочарські підприємства можна було утворювати лише після одержання згоди Сільськогосподарської палати. Право на діяльність отримували підприємства з відповідними приміщеннями, обладнанням і кваліфікованим персоналом. Сільськогосподарська палата контролювала мережу приватних і кооперативних молочарень у певному районі. 15 жовтня 1936 р. вийшло розпорядження міністра сільського господарства і аграрних реформ про приміщення і обладнання молочарських підприємств і про підготовку кваліфікованих працівників

цих підприємств [25]. В ньому деталізувалися умови, яким мали відповідати підприємства зі збору і переробки молока, сметани, масла, сиру, а саме: 3-5 кімнатне помешкання, холодильники на сметану, дозрівачі для чистих культур, відповідна кількість тепломірів, крита каналізація, добра вода, перевірена державним Бактеріологічним Інститутом, поцинковане начиння, якісні сепаратори тощо. Окремий розділ розпорядження визначав необхідний рівень кваліфікації робітника для кожного типу молочарського підприємства, мережу освітніх закладів для професійної підготовки, а також різноманітні вимоги до працівників. Окремим розпорядженням від 26 жовтня 1936 р. молочарські підприємства, які отримували молоко виключно з власного господарства і не перевищували встановленої для переробки кількості молока, не підпадали під дію закону про молочарські підприємства [26]. Окрім цього, розпорядженням міністра сільського господарства і аграрних реформ від 15 жовтня 1936 р. про вивіз масла за кордон встановлювалися: вимоги до підприємств для отримання права вивозу масла, відповідні стандарти якості масла, процедура стандартизації і отримання дозволу на вивіз продукції, а також зразки експортної документації [27]. Прийняті закони загалом сприяли кількісним і якісним зрушенням у виробництві молочної продукції, а відтак і загальному розвитку виробничої кооперації.

Кооперативне законодавство першої половини 30-х років, з одного боку, спрямовувалося на подолання кризових явищ в економіці, а з іншого, давало змогу державній адміністрації згори регулювати районування союзних кооперативних об'єднань, розташування та густоту мережі спілок. Кооперативні об'єднання формувалися за територіальним принципом. У Польщі замість 33 ревізійних кооперативних союзів утворили 10 регіональних і загальнодержавних об'єднань. На Волині діяли національно мішаний союз "Гурт" та два польські союзи: "Сполем" і Союз рільничих та зарібково-господарських кооперативів, до яких змушені були перейти українські кооперативи. Це загрожувало кооперативним принципам добровільного гуртування і господарської ініціативи об'єднаних товариств, вносило в кооперацію більше примусу з боку державної адміністрації.

Після смерті Ю. Пілсудського у 1935 р., після короткого дворічного періоду "нормалізації" польсько-українських відносин, у правлячому таборі посилювалися тоталітарні тенденції. Уряд не виконав взяті перед українцями зобов'язання й прийняв програму колонізації східних земель. В межах цієї програми особливу роль відведено польській кооперації, завданням якої було перейняти ряд функцій української кооперації. Окрім фінансової підтримки польської кооперації, в українських кооперативів забирали право на ведення гуртового продажу монопольних товарів. На Волині навіть україно-польський союз "Гурт" був приєднаний до польського союзу "Сполем". Також вийшло розпорядження влади про вилучення з ужитку українських книг і заміни їх на польські та ведення кореспонденції виключно польською мовою. Все це підірвало віру української громадськості в можливість порозуміння з поляками і створення підстав майбутньої української державності в Польщі.

Висновки і перспективи подальших досліджень у даному напрямі. Таким чином, на розвиток кооперативного руху у Волинському воєводстві в 20-30-х роках ХХ століття впливали різноманітні правові чинники. Насамперед, це загальнодержавні та регіональні суспільно-політичні, економічні та галузеві законодавчі акти, які визначали державну політику в різних сферах життя суспільства, напрямки економічного розвитку країни, а також рішення регіональних властей стосовно проблем місцевого значення. Безпосередній вплив на розвиток кооперації мали загальні кооперативні закони; закони щодо певного виду кооперації та інші нормативні акти стосовно кооперативної діяльності.

Протягом міжвоєнного періоду правове поле функціонування кооперації на Волині постійно змінювалося і відповідно впливало на розвиток кооперативної системи. В процесі його формування можна виділити кілька періодів. Перший – з початку 20-х років до травневого перевороту Ю. Пілсудського – період парламентської республіки. Сформувалося ліберальне, демократичне законодавство у всіх сферах суспільства. Кооперація розвивалася на демократичних кооперативних принципах без втручання влади. Другий період – з 1926 р. до початку світової економічної кризи – можна охарактеризувати як перехідний від вільного демократичного до авторитарного. Для Волині він характерний проявом "регіональної політики" воєводи Г. Юзевського, спрямованої на асиміляцію непольських меншин. Місцева влада за допомогою адміністративних заходів почала відділяти українські кооперативи від впливу РСУК у Львові. Третій період – з початку економічної кризи до 1935 р. – встановлення авторитарного режиму Ю.

Піلسудського. Досить складний період був викликаний політичною і економічною кризою. Відбулася зміна законодавства майже у всіх сферах життя. Радикально змінилося кооперативне законодавство. На Волині українські кооперативи приєднали до польських ревізійних союзів. Четвертий період – з 1935 р. до 1939 р. – період утвердження тоталітарних тенденцій у польській державі, під час якого відбувається колонізація кооперативної сфери Волині.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Корчинський М. Кооперативне право [Текст] / М. Корчинський. – Львів : Накладом РСУК, 1935. – 238 с.
2. Кооперативне право : підручник для кооперат., сільськогосп., юрид. вищих навч. закладів і фак. [Текст] / за ред. чл.-кор. НАН України В. І. Семчика. – К., Ін Юре, 1998. – 336 с.
3. Гелей С. Розвиток кооперативного законодавства в Україні в період між першою та Другою світовими війнами [Текст] / С. Гелей, Т. Гелей // Українська кооперація: історичні та соціально-економічні аспекти : зб. статей; [за заг. ред. д-ра іст. наук, проф. С. Гелея]. – Львів : Вид-во Львівської комерційної академії, 2001. – Т. 2. – С. 16-33.
4. Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej (Dz. U. R. P.) [Tekst]. – 1920. – № 111. – Poz. 733.
5. Dz U. R. P. [Tekst]. – 1920. – № 117. – Poz. 776.
6. Dz U. R. P. [Tekst]. – 1921. – № 25. – Poz. 138.
7. Dz U. R. P. [Tekst]. – 1922. – № 33. – Poz. 265.
8. Dz U. R. P. [Tekst]. – 1923. – № 13. – Poz. 1119.
9. Dz U. R. P. [Tekst]. – 1927. – № 53. – Poz. 468.
10. Dz U. R. P. [Tekst]. – 1928. – № 38. – Poz. 356.
11. Dz U. R. P. [Tekst]. – 1928. – № 39. – Poz. 385.
12. Dz U. R. P. [Tekst]. – 1935. – № 30. – Poz. 227.
13. Dz U. R. P. [Tekst]. – 1932. – № 24. – Poz. 188.
14. Dz U. R. P. [Tekst]. – 1936. – № 3. – Poz. 23.
15. Dz U. R. P. [Tekst]. – 1932. – № 94. – Poz. 815.
16. Dz U. R. P. [Tekst]. – 1935. – № 85. – Poz. 520.
17. Archiwum Akt Nowych, Rada Spółdzielcza 9, Protokół z XIV posiedzenia Rady Spółdzielczej, odbytego w dniu 17 stycznia 1933 r. [Tekst], q. 36.
18. Dz U. R. P. [Tekst]. – 1934. – № 55. – Poz. 495.
19. Відтята частина від цілості [Текст] // Господарсько-кооперативний часопис. – 1935. – 20 січня. – С. 5-8.
20. Dz U. R. P. [Tekst]. – 1934. – № 89. – Poz. 817.
21. Dz U. R. P. [Tekst]. – 1939. – № 65. – Poz. 440.
22. Dz U. R. P. [Tekst]. – 1934. – № 57. – Poz. 504.
23. Dz U. R. P. [Tekst]. – 1934. – № 59. – Poz. 511.
24. Dz U. R. P. [Tekst]. – 1936. – № 35. – Poz. 272.
25. Dz U. R. P. [Tekst]. – 1936. – № 82. – Poz. 568.
26. Dz U. R. P. [Tekst]. – 1936. – № 83. – Poz. 577.
27. Dz U. R. P. [Tekst]. – 1936. – № 82. – Poz. 569.

REFERENCES

1. Korchinsky, M., (1935), *Kooperatyvne pravo* [Co-operative law], Lviv, The collection of the RSUC, 238 p.
2. Semchuk, V. I., (1998), *Kooperatyvne pravo* [Co-operative law], Kyiv, In Yure, 336 p.
3. Geley, S., Geley, T., (2001), *Rozvytok kooperatyvnoho zakonodavstva v Ukraini v period mizh pershoiu ta Druhoiu svitovymy viinamy* [Development of Cooperative Legislation in Ukraine Between the First and Second World Wars]. *Ukrainska kooperatsia: istorychni ta sotsialno-ekonomichni aspekty* [Ukrainian Cooperation: Historical and Socio-Economic Aspects], Lviv, LCA Publ. Vol. 2, pp. 16-33.
4. Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej (Dz. U. R. P.), 1920, nr 111, poz. 733.
5. Dz. U. R. P. 1920, nr 117, poz. 776.
6. Dz. U. R. P. 1921, nr 25, poz. 138.
7. Dz. U. R. P. 1922, nr 33, poz. 265.
8. Dz. U. R. P. 1923, nr 13, poz. 1119.
9. Dz. U. R. P. 1927, nr 53, poz. 468.
10. Dz. U. R. P. 1928, nr 38, poz. 356.

11. Dz. U. R. P. 1928, nr 39, poz. 385.
12. Dz. U. R. P. 1935, nr 30, poz. 227.
13. Dz. U. R. P. 1932, nr 24, poz. 188.
14. Dz. U. R. P. 1936, nr 3, poz. 23.
15. Dz. U. R. P. 1932, nr 94, poz. 815.
16. Dz. U. R. P. 1935, nr 85, poz. 520.
17. Archiwum Akt Nowych, Rada Spółdzielcza 9, Protokół z XIV posiedzenia Rady Spółdzielczej, odbytego w dniu 17 stycznia 1933 r., ą. 36.
18. Dz. U. R. P. 1934, nr 55, poz. 495.
19. Vidtiata chastyna vid tsilosti [Defective part from the whole], (1935), *Hospodarsko-kooperatyvnyi chasopys – Economic-cooperative magazine*, Lviv, January. 20, pp. 5-8.
20. Dz. U. R. P. 1934, nr 89, poz. 817.
21. Dz. U. R. P. 1939, nr 65, poz. 440.
22. Dz. U. R. P. 1934, nr 57, poz. 504.
23. Dz. U. R. P. 1934, nr 59, poz. 511.
24. Dz. U. R. P. 1936, nr 35, poz. 272.
25. Dz. U. R. P. 1936, nr 82, poz. 568.
26. Dz. U. R. P. 1936, nr 83, poz. 577.
27. Dz. U. R. P. 1936, nr 82, poz. 569.

Вісина Т. М.,

к.і.н., доц. кафедри міжнародних економічних відносин, Луцький національний технічний університет, м. Луцьк

Вісин В. В.,

д.і.н., доц., проф. кафедри гуманітарних наук та права, Луцький національний технічний університет, м. Луцьк

МОЛОЧАРСЬКА КООПЕРАЦІЯ ВОЛИНИ У 20–30-Х РОКАХ ХХ СТ.

Анотація. У статті відображено розвиток молочарських кооперативів на Волині в 20-30-х роках ХХ ст. Висвітлено умови становлення кооперативного молочарства. Охарактеризовано політику Польської держави щодо кооперації. Проаналізовано організаційну структуру українських і польських молочарських ревізійних союзів. Досліджено новітні технології та передові методи господарювання, виробничу й торгівельну діяльність молочарських кооперативів. Проаналізовано кількісні та якісні показники волинських молочарських кооперативів. Показано роль, яку відігравало молочарство у суспільному, господарському й культурному житті населення Волині.

Ключові слова: кооперація, кооперативний рух, виробничий кооператив, молочарство, Волинь.

Visyna T. N.,

PhD in History, Associate Professor of the Department of International Economic Relations, Lutsk National Technical University, Lutsk

Visyn V. V.,

Doctor of History, Associate Professor, Professor of the Department of Humanities and Law, Lutsk National Technical University, Lutsk

DAIRY COOPERATION OF VOLYN IN THE 20-30'S OF XX C.

Abstract. The development of milk cooperatives in Volyn in the 20-30th years of the 20th century reflects in the article. Conditions of formation of cooperative milk production are highlighted also. The policy of the Polish state concerning cooperation is described. The organizational structure of the Ukrainian and Polish Milk Revision Unions is analyzed. The latest technologies and advanced methods of management, production and marketing of milk cooperatives have been explored. The quantitative and qualitative indicators of Volyn milk cooperatives are analyzed. The role played by milk production in the social, economic and cultural life of Volyn was shown.

Keywords: cooperative, cooperative movement, production cooperative, milk trade, Volyn.

Постановка проблеми. В умовах ринкової економіки виробнича кооперація має плідне майбутнє, тому актуальним є звернення до вивчення її історії. У міжвоєнний період молочарська кооперація Волині розвивалася на справжніх кооперативних принципах, в умовах ринку та доволі ліберального кооперативного законодавства Другої Речі Посполитої. Відтак, необхідність дослідження заявленої теми обумовлена тією роллю, яку відігравали у житті місцевого населення Волинського воеводства молочарські товариства. Вивчення досвіду їх функціонування допоможе уникнути прорахунків у роботі сучасних виробничих кооперативів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі аспекти виробничої кооперації міжвоєнного періоду висвітлено у наукових дослідженнях З. Струк, [1], О. Шміло, [2], С. Гелея [3]. Проте молочарська кооперація Волині 20-30-х років ХХ ст. не була об'єктом спеціальних наукових досліджень.

Постановка завдання. Мета статті – дослідити розвиток молочарських кооперативів у Волинському воєводстві в 20–30-х роках ХХ ст. Для реалізації цієї мети слід проаналізувати їх господарську та культурно-освітню діяльність.

Виклад основного матеріалу дослідження. Серед різноманітних виробничих кооперативів у 20-30-х роках були товариства з переробки молока. Вони створили в Західній Україні окремий вид кооперації – молочарську, історія якої була досить яскравою серед всього кооперативного руху. У Волинському воєводстві перше діюче виробниче кооперативне товариство з переробки молока (молочарня) виникло у 1925 р. Перші молочарські кооперативи були польськими і належали Ревізійному союзу польських сільськогосподарських кооперативів та Союзу польських кооперативів. На середину 1928 р. на Волині діяло 27 молочарень, ще 14 знаходились у стадії організації [4, арк. 1-18]. Української виробничої кооперації та кооперативного молочарства в 1926-1927 рр. на терені Волині ще не існувало. На ринку кооперативного молочарства Волині основна конкурентна боротьба точилася між польськими та українським ревізійними кооперативними союзами. Західноукраїнську молочарську кооперацію з 1925 р. очолив «Крайовий Молочарський Союз, кооператив з обмеженою відповідальністю, “Маслосоюз” у Стрию» (скорочено «Маслосоюз»). Його керівники взяли курс на розширення українського кооперативного молочарства до західноєвропейських масштабів. Використовуючи досвід Чехословаччини, Данії, Голландії та Німеччини малі молочарні об'єднували у великі кооперативно-молочарські підприємства, з більшою кількістю доставленого молока, що давало можливість підвищити прибутковість виробництва та доходи селян. У 1926 р. «Маслосоюз» перейшов на нову організаційну форму, яка передбачала об'єднання декількох сільських кооперативів з молочарськими відділами в один молочарський районний кооператив, у якому з доставленої молочної сировини виготовлялося масло. Торговельним знаком «Маслосоюзу» стало зображення чотирилисткової зеленої конюшини. У 1927 р. «Маслосоюз» взяв участь у «Господарсько-споживчій виставці» в Катовіце, де за свою продукцію отримав срібну медаль [5, с. 36]. 15 травня 1927 р. «Маслосоюз» створив у Львові так звану Головну торгову агенцію, яка фактично виконувала функції дирекції союзу. У містах та містечках Західної України були створені організаційні та торговельні відділи. 1 червня 1928 р. «Маслосоюз» відкрив свій відділ у м. Луцьку [6, с. 4]. Цей осередок займався організацією молочарських кооперативів, допомагав у придбанні машин та обладнання, надавав поради з ведення господарської діяльності, сприяв збуту молокопродуктів. Наступним етапом у розвитку діяльності «Маслосоюзу» стала проведена в 1930-1932 рр. так звана районізація, тобто заснування мережі потужних районних молочарень. Також було прийнято рішення про розбудову мережі власних роздрібних магазинів, які давали додатковий дохід і робочі місця.

У Волинському воєводстві за 1928-1933 рр. максимальне число молочарських кооперативів, підпорядкованих «Маслосоюзу», сягло 14 [7, арк. 24]. Мала їх кількість пояснювалася тим, що українське населення доставляло молоко до польських ревізійних союзів. Розвитку українських молочарень чинила перешкоди також польська влада. Очевидно, що за протекційної підтримки своєї влади польські кооперативи розвивалися краще. Тому в більшості українське населення вступало до польських молочарень. І хоча вони належали до польських союзів, склад їх був українським. У 1928 р. у Волинському воєводстві було вже 22 молочарні, які належали Ревізійному союзу сільськогосподарських кооперативів. До 1933 р. їх кількість зросла до 31. В кінці року на Волині діяли 103 заклади, які переробили 13,5 млн. л молока. Приналежність цих молочарень була доволі строкатою. 33 молочарні належали Ревізійному союзу польських сільськогосподарських кооперативів, 12 – Союзу польських кооперативів, 10 – «Маслосоюзу», 2 – Ревізійному союзу німецьких сільськогосподарських кооперативів у Львові, 2 – Ревізійному союзу єврейських кооперативних товариств Польщі, 15 – не об'єднаним в союзи кооперативам, 9 – приватним виробникам [8, арк. 24]. Надмірна кількість ревізійних союзів певною мірою призводила до нескоординованих дій молочарських кооперативів та утруднювала раціональне розміщення нових товариств. У 1934 р. кількість товариств майже не змінилася (104 молочарні), однак значно зросла кількість переробленого за рік молока – до 19,5 млн. л [9, арк. 27].

У 1934 р. настав перелом у розвитку галузі молочарського виробництва Другої Речі Посполитої. Основною причиною цього стала, з однієї сторони, зміна напрямку господарчої політики польської держави, яка пішла по лінії заохочення експорту продуктів тваринництва. З іншої, – з'явилася велика зацікавленість організацією молочарства сільськогосподарськими установами й організаціями, які опрацювали план

розширення мережі молочарень і поступово реалізовували його. У 1934 р. в Польщі існувало 4542 молочарні, до яких доставлено на переробку 1181,9 млн. кг молока, або 13% усього виробленого молока, в середньому по 260 тис. кг на молочарню. З означеної кількості закладів молочарської промисловості Польщі 1805 – це кооперативні молочарні. З них 1133, або (25% усіх молочарень) зосереджувалося в ревізійних союзах, 672 (15%) були поза союзами («дики»). Таким чином 40% молочарень держави мали кооперативну форму. З загальної кількості 1133 діючих було 1119 кооперативних молочарень. З них у середині 1935 р. 914 зосереджувалося в Союзі рільничих і зарібково-господарських кооперативів (СР і ЗГК) (740 маслярень і 174 сметанчарень, збірниць молока і сировини), 108 належали німецьким союзам кооперативів, 97 – РСУК. На одну кооперативну молочарню припадало 689 тис. кг молока в рік. У німецьких молочарнях припадало 1759 тис. кг молока в рік на один заклад, в СР і ЗГК – 632, в РСУК – 595, в «диких» – 164, в приватних – 110 тис. кг молока в рік на один заклад. 70% молока перероблялося на масло, решта спрямовувалася на внутрішнє споживання, виробництво сирів, молочного порошку та інших продуктів. У 1935 р. частка союзних молочарських кооперативів в експорті масла становила 92% усього експорту [10, с. 25-26]. Таким чином, в молочарській промисловості Польщі молочарська кооперація займала домінуюче становище.

Законодавча база також сприяла поступовому розвитку молочарської кооперації в державі загалом та на Волині зокрема. 22 квітня 1936 р. був прийнятий закон про виробництво молочних продуктів (молочарство) [11]. Згідно з цим законом нові молочарські підприємства можна було утворювати лише після одержання згоди Сільськогосподарської палати. Право на діяльність отримували підприємства з відповідними приміщеннями, обладнанням і кваліфікованим персоналом. Сільськогосподарська палата контролювала мережу приватних і кооперативних молочарень у певному районі. 15 жовтня 1936 р. вийшло розпорядження міністра сільського господарства і аграрних реформ про приміщення і обладнання молочарських підприємств і про підготовку кваліфікованих працівників цих підприємств [12]. В ньому деталізувалися умови, яким мали відповідати підприємства зі збору і переробки молока, сметани, масла, сиру. Окрім цього, розпорядженням міністра сільського господарства і аграрних реформ від 15 жовтня 1936 р. про вивіз масла за кордон встановлювалися: вимоги до підприємств для отримання права вивозу масла, відповідні стандарти якості масла, процедура стандартизації і отримання дозволу на вивіз продукції, а також зразки експортної документації [13]. На Волині в 1936 р. воєводська влада прийняла чотирьохлітній інвестиційний план розвитку кооперативних молочарень [14, с. 287].

Нове молочарське законодавство разом із введенням у дію довготермінового і низькопроцентного інвестиційного кредиту для молочарської галузі стало підставою для подальшої раціональної розбудови молочарської кооперації. Закон впорядкував суперечливі відносини в молочарстві, змусив до планомірного розміщення реорганізованих та новостворених кооперативів, опертих, з однієї сторони, на підставах правно-організаційних, з іншої – на необхідній їм для переробки кількості молока. Молочарський кредит мав прискорити об'єднання та перебудову існуючих дрібних кооперативів, а також допомогти реорганізованим молочарням придбати необхідні приміщення, машини й устаткування для виробництва високоякісної продукції. Обидва згадані чинники сприяли і послідовній праці, і систематичному збільшенню продукції та вдосконаленню техніки переробки, а відтак піднесенню на вищий рівень рентабельності кооперативів і тим самим зростанню доходів селян від молока.

Після прийняття нового кооперативного закону молочарські кооперативи Волинського воєводства поступово опинилися під юрисдикцією Окружного Союзу рільничих і зарібково-господарських кооперативів. Тут слід зазначити, що хоч українські молочарні і приєдналися до польського ревізійного союзу, проте і далі підтримували господарчі зв'язки з «Маслосоюзом». Молочарським кооперативам дозволялось бути членами цієї організації, хоч ревізувати їх мав варшавський СР і ЗГК. Таке право гарантував їм польський союз в момент прийняття їх в свої члени. На спеціальній конференції РСУК з представниками СР і ЗГК була узгоджена співпраця цих кооперативів з «Маслосоюзом» [15, с. 9]. Однак, у подальшому польський союз вимагав від них припинити контакти зі Львовом. У 1937 р. на Волині ще діяло 6 кооперативів (5 – у Луцькому повіті, 1 – у Дубнівському), заснованих до 1934 р. і тих, що мали контакт зі старим центром [16, с. 4]. Не без відома варшавського союзу адміністративна

влада щораз то настирливіше вимагала припинення співпраці молочарень з «Маслосоюзом», обкладала їх штрафами за недотримання санітарних, будівельних і інших норм. Старости чітко вимагали цілковитого припинення стосунків зі Львовом. Війти одержали доручення організувати поряд з українськими молочарнями гмінні. Після пропозицій надходили і накази: об'єднувати українські молочарні з гмінними. Також до наглядових рад і дирекцій тих кооперативів влада намагалася впровадити осіб польської національності. Якщо це не вдавалося, то кооперативу нерідко відмовляли у проведенні діяльності. Тобто можна констатувати, що навіть після уніфікації майже усіх молочарень в СР і ЗГК, на ринку молочарського виробництва Волині продовжувалася конкурентна боротьба між польським та українським ревізійним союзом.

Щоб підтримувати конкурентоспроможність на належному рівні, «Маслосоюз» безперервно аналізував свою фінансово-торговельну роботу у зіставленні з подібними іноземними структурами. Організаційна структура «Маслосоюзу» відповідала тодішнім умовам господарювання; її можна визначити як функціонально-ринкову, бо вона складалася зі спеціалізованих підрозділів з виробництва, переробки, обслуговування і т.п., кожен з яких працював для кінцевої мети – для збуту продукції на різних сегментах ринку. Дворівневе управління дозволяло організувати взаємодію, делегувати повноваження учасникам, забезпечити оперативне проходження інформації каналами прямого обліку. Саме завдяки доцільній системі розподілу повноважень і відповідальності в усіх структурних одиницях «Маслосоюз» швидко розвинувся у велику, фінансово стійку організацію.

Удосконаленням організаційної структури та господарського стану своїх молочарських кооперативів займався і новостворений СР і ЗГК. В його системі на початку 1935 р. був створений Відділ молочарських і яйчарських кооперативів, який відав усіма справами молочарської кооперації. Для успішної організації, підняття ефективності та раціональності молочарського виробництва, його кількісного та якісного зростання він мав докласти значних трудових та матеріальних ресурсів. Планувалося удосконалити мережу розміщення кооперативів у воєводстві, створити окружні молочарні шляхом об'єднання дрібних молочарень та забезпечити їх максимальною кількістю молока; перетворити дрібні вершкові виробництва (сметанчарні) в пункти доставки молока до окружних молочарень. Частина молочарень (належним чином інвестованих) мали перевести виключно на виробництво масла на експорт. За допомогою Відділу молочарського виробництва реорганізовані і новопосталі кооперативи отримували необхідні приміщення, обладнання та фахівців. Окрім цього, впроваджувалося кооперативне виховання і навчання членів, правління та персоналу молочарень за допомогою конференцій, з'їздів, видання та розповсюдження часописів, брошур і тому подібних видань.

Окружний СР і ЗГК у Луцьку в кінці 1935 р. після прийняття у свій склад усоюзнених молочарських кооперативів досяг наступних кількісних показників: кооперативів – 71, членів кооперативів – 19414, корів – 27786. Приріст молока зарікзрісна 42%, приріст кооперативів – на 28%. Окрім цього, на теренах Волинського воєводства залишалось ще 34 «диких» молочарень, 10 з яких мали приєднатися до союзу, а 24 ліквідуватися [10, s. 27, 36]. Загалом у 1935 р. збільшилася кількість переробленого молока в молочарнях, зросли ціни за молокопродукти, зменшилися адміністративні витрати кооперативів, збільшилися виплати за молоко і покращився балансний стан молочарень – прибутки перевищили витрати. Однак процеси будівництва і механізації гальмувалися незадіянням ще низькопроцентних і довготермінових інвестиційних кредитів, а також очікуванням видання нового молочарського закону.

Наслідки реформування молочарської галузі Волинського воєводства почали проявлятися з кінця 1936 р. Збільшилася кількість членів кооперативів, зростали обороти та покращилась фінансова ситуація. Власні капітали молочарень на початку 1939 р. склали 1294,3 тис. зл. Кількість молочарень до 1939 р. зросла до 95, з яких 59 мали статус окружних і переробляли 76% молока. Крім них на теренах воєводства було 295 допоміжних філіалів, які виготовляли вершки. 7 окружних молочарень мали механізоване, 52 – ручне виробництво. За три роки було побудовано 7 спеціалізованих приміщень для виробництва молока, ще 7 мали завершити в 1939 р. Волинські молочарні спеціалізувалися, переважно на виробництві масла. З 95 ко-оперативів 4 виробляли від 1825 до 3650 тис. кг в рік, 9 – 1000-1825 тис. кг в рік, 26 – 500-1000 тис. кг в рік, 8 – 365-500 тис. кг в рік, 48 – менше 365 тис. кг в рік. Лише одна окружна молочарня спеціалізувалася на виробництві масла на експорт [17, s. 101]. Основними споживачами продукції

волинських молочарень (біля 70%) були Союз молочарських і яйчарських кооперативів, Малопольський молочарський союз, Крайовий молочарський союз, «Маслосоюз». В 1937 р. молочарні доставили до Союзу молочарських і яйчарських кооперативів 43% продукції, Малопольському молочарському союзу 10% і «Маслосоюзу» 17% [18, s. 50].

Крім масла волинські молочарні постачали молоко. У 1938 р. його кількість зросла до 1989709 кг, з яких 962465 кг (48%) доставили Союзу молочарських і яйчарських кооперативів, 214344 кг (11%) – Малопольському молочарському союзу, 180076 кг (9%) – Крайовому молочарському союзу, приватним покупцям – 380569 кг (19%), на локальний ринок і членам-постачальникам – 252255 кг (13%) [17, s. 63].

Висновки і перспективи подальших досліджень у даному напрямі. Загалом, у 20-30-х роках ХХ ст. молочарська кооперація Волинського воєводства розвинулася кількісно та якісно. Український «Маслосоюз», польські ревізійні союзи налагодили перероблення і збут молочної продукції, ознайомившись із закордонними ринками збуту, впровадили найновіші технології, вселили віру у власні сили та оптимізм українського селянства. Окрім цього, вони постачали селянам-кооператорам необхідне обладнання, племінну худобу, організовували контроль за якістю молока, консультативну діяльність чим підносили стан тваринництва і сільського господарства взагалі. Водночас у містах і селах воєводства створювались робочі місця для перенаселеного села, для української інтелігенції. Ревізійні союзи сприяли організації різних шкіл, курсів, на яких підвищували свій освітній і технічний рівень українські кооператори. Молочарська кооперація сприяла вирішенню соціальних проблем на селі, захищала малозабезпечені категорії сільського населення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Струк З. І. Українські виробничо-торгівельні кооперативи в Західній Україні (1921–1939 рр.) [Текст] : автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 – Історія України / Зоряна Ігорівна Струк ; Львів. нац. ун-т ім. Івана Франка. – Львів, 2001. – 18 с.
2. Шміло О. П. Українська молочарська кооперація Галичини у міжвоєнний період (1021–1939 рр.) [Текст] : автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 – Історія України / Оксана Петрівна Шміло ; Львів. нац. ун-т ім. Івана Франка. – Львів, 2006. – 20 с.
3. Споживча кооперація України. Від зародження до сьогодення [Текст] : монографія / за заг. ред. С. Гелея. – Львів : Вид-во Львівської комерційної академії, 2013. – 976 с. ; 650 ілюстр.
4. Державний архів Волинської області (Держархів Волинської обл.), ф. 46, оп. 9-а, спр. 18-а – Облікові картки землеробських гуртків, кооперативів і кас по воєводству. 1922–1927 рр. [Текст].
5. Качор А. Українська молочарська кооперація в Західній Україні [Текст] / А. Качор. – Мюнхен : Госп. об'єднання і патронат української кооперації на еміграції «Унія», 1949. – 110 с.
6. Наша кооперація [Текст] // Українська Громада. – 1928. – 27 травня. – С. 2-4.
7. Держархів Волинської обл., ф.1, оп. 2, спр. 3720 – Інформація про діяльність кооперативу “Маслосоюз” [Текст].
8. Держархів Волинської обл., ф. 46, оп. 3, спр. 29, арк. 24. Отчет воеводы об общественно-политическом и хозяйственном состоянии государственной администрации за 1933 г. [Текст].
9. Держархів Волинської обл., ф. 46, оп. 4, спр. 68, арк. 27. Отчет Волинского воеводы об общем состоянии воеводства за 1934 г. [Текст].
10. Sprawozdanie Związku Spółdzielni Rolniczych i Zarobkowo-gospodarczych R. P. za 1935 rok. [Tekst]. – Warszawa, 1936. – 72 s.
11. Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej (Dz. U. R. P.). [Tekst]. – 1936. – № 35. – Poz. 272.
12. Dz. U. R. P. [Tekst]. – 1936. – № 82. – Poz. 568.
13. Dz. U. R. P. [Tekst]. – 1936. – № 82. – Poz. 569.
14. Чотирьохлітній інвестиційний план в кооперативних молочарнях на Волині [Текст] // Рільник. – 1936. – 25 жовтня. – Ч. 18. – С. 287–288.
15. Засідання кооперативної Ради [Текст] // Нова Скиба. – 1934. – 15 листопада. – Ч. 11 (14). – С. 9.
16. Як спинюють зріст українського молочарства на Волині [Текст] // ГКЧ. – 1937. – 11 квітня. – № 15. – С. 1–5.

17. Sprawozdanie Związku Spółdzielni Rolniczych i Zarobkowo-gospodarczych R. P. za 1938 rok. [Tekst]. – Warszawa, 1939. – 128 s.;
18. Sprawozdanie Związku Spółdzielni Rolniczych i Zarobkowo-gospodarczych R. P. za 1937 rok. [Tekst]. – Warszawa, 1938. – 116 s.

REFERENCES

1. Struk, Z.I. (2001) “Ukrainian Production and Commercial Cooperatives in Western Ukraine (1921–1939”, Ph.D. Thesis, History of Ukraine, Ivan Franko National University in Lviv, Lviv, Ukraine [in Ukrainian].
2. Shmilo, O.P. (2006) “The Ukrainian dairy co-operation of Halychyna in the post-war Poland (1921–1939”, Ph.D. Thesis, History of Ukraine, Ivan Franko National University in Lviv, Lviv, Ukraine [in Ukrainian].
3. Geley, S. (Ed.). (2013). *Spozhyvcha kooperatsiia Ukrainy. Vid zarodzhennia do sohodennia* [Consumer cooperation of Ukraine. From birth to the present]. Lviv: Vyd-vo Lvivskoi komertsii noi akademii [in Ukrainian].
4. Fund 46. Description 9-a. Case 18-a. - State Archives of Volyn region. Lutsk. [in Polish].
5. Kachor, A. (1949). *Ukrainska molocharska kooperatsiia v Zakhidnii Ukraini* [Ukrainian Milk Cooperative in Western Ukraine]. Munich, “Unia” Publ., 110 p. [in Ukrainian].
6. Nasha kooperatsiia [Our co-operation]. (1928). *Ukrainska Hromada –Ukrainian Community*, May. 27, pp. 2–4. [in Ukrainian].
7. Fund 1. Description 2. Case 3720. - State Archives of Volyn region. Lutsk. [in Polish].
8. Fund 46. Description 3. Case 29. - State Archives of Volyn region. Lutsk. [in Polish].
9. Fund 46. Description 4. Case 68. - State Archives of Volyn region. Lutsk. [in Polish].
10. Sprawozdanie Związku Spółdzielni Rolniczych i Zarobkowo-gospodarczych R. P. za 1935 rok. – Warszawa, 1936. – 72 s. [in Polish].
11. Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej (Dz. U. R. P.). 1936, nr 35, poz. 272 [in Polish].
12. Dz. U. R. P. 1936, nr 82, poz. 568 [in Polish].
13. Dz. U. R. P. 1936, nr 82, poz. 569 [in Polish].
14. Chotyrokhlitnii investytsiinyi plan v kooperatyvnykh molocharniakh na Volyni [Four-year investment plan in cooperative milk producers in Volhyn]. (1936). *Rilnyk – Farmer*, October. 25, pp. 287–288. [in Ukrainian].
15. Zasadannia kooperatyvnoi Rady [Meeting of the Cooperative Council]. (1934). *Nova Skyba – New groove*, November. 15, p. 9. [in Ukrainian].
16. Yak spyniuiut zrist ukrainskoho molocharstva na Volyni [How to stop the growth of Ukrainian milk production in Volyn]. (1937). *Hospodarsko-kooperatyvnyi chasopys – Economic-cooperative magazine*, Lviv, April. 11, pp. 1–5. [in Ukrainian].
17. Sprawozdanie Związku Spółdzielni Rolniczych i Zarobkowo-gospodarczych R. P. za 1938 rok. – Warszawa, 1939. – 128 s. [in Polish].
18. Sprawozdanie Związku Spółdzielni Rolniczych i Zarobkowo-gospodarczych R. P. za 1937 rok. – Warszawa, 1938. – 116 s. [in Polish].

МУЗЕЄЗНАВСТВО ТА ПЕДАГОГІКА

УДК [069:930.25(477.83-25):394(=162.1)]“1918/1939”

Горбачевський Т. С.,

к.і.н., молод. наук. співр. Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України,
м. Львів

Голдак-Горбачевська Т. В.,

к.і.н., викл. кафедри історії та політології, Львівський торговельно-економічний університет,
м. Львів

МУЗЕЙНО-АРХІВНІ УСТАНОВИ МІЖВОЄННОГО ЛЬВОВА В КУЛЬТУРНО-КОМУНІКАТИВНИХ ПРОЦЕСАХ ПОЛЬСЬКОЇ ГРОМАДИ МІСТА

Анотація. У статті проаналізовано стан та діяльність музейно-архівних установ в контексті розвитку та їх упорядкування польською владою. Прослідковано внесок Рудольфа Менкицького та Кароля Бадецького у роботі музеїв, організації виставок музейних збірок. Розглянуто проблему відкриття та функціонування громадської бібліотеки у місті на базі архівної попередніх періодів. З'ясовано етапи реформування та уніфікації Державного архіву у місті Львів.

Ключові слова: Львів, міжвоєнний період, музей, громадська бібліотека, державний архів, приватні колекції, церковний архів.

Horbachevsky T. S.,

Ph. D. in History, junior research fellow of the Institute of Ukrainian studies I. Krypiakewych NAS of Ukraine, Lviv

Holdak-Horbachevska T. V.,

Ph. D. in History, Lecturer of the Department of History and Political Science, Lviv University of Trade and Economics, Lviv

MUSEUM-ARCHIVAL INSTITUTIONS OF INTERWAR LVIV IN CULTURAL AND COMMUNICATIVE PROCESSES OF THE POLISH COMMUNITY

Abstract. The article analyzes the status and activity of museum-archival institutions in the context of development and their ordering by the Polish authorities. The contribution of Rudolf Menkytsky and Karol Badetsky to the work of museums, the organization of exhibitions of museum collections has been observed. The problem of opening and functioning of a public library in the city on the basis of archival pre-periods is considered. The stages of reformation and unification of the State Archives in the city of Lviv have been identified.

Key words: Lviv, interwar period, museum, public library, state archive, private collections, church archives.

Постановка проблеми. Завершення війн – Першої світової (1918), українсько-польської (1919), радянсько-польської (1921) – ознаменувало початок мирної відбудови усіх ланок життя міста Львова в складі відновленої Речі Посполитої. У нових умовах із статусом воєводського центру місто з “виразним руським духом” залишалося полікультурним з переважаючим польським населенням, яке в умовах власної державності реалізувало ідеї перенесені з часів Австро-Угорщини. Полонізаторська політика влади сприяла посиленню ролі поляків в усіх сферах культурного життя. Державну підтримку та реформування отримали музейно-архівні установи міста, які стали більш відкритими не тільки для поляків та перетворилися на наукові осередки міжкультурної комунікації.

Виклад основного матеріалу дослідження. У міжвоєнний період продовжив своє існування Львівський історичний музей, що постав наприкінці XIX ст. і є одним з найстаріших на території

сучасної України. Сам історичний музей виник у Львові в 1893 р. за ініціативи Александра Чоловського, на той момент керівника міського архіву при магістраті, стараннями якого пізніше у місті постали інші музеї, зокрема Національний музей ім. Короля Яна III та його відділ “Збірки Болеслава Ожеховича” і Галерея мистецтв. При польській адміністрації А. Чоловський на початку 1920-их рр. входив до складу спеціальної радянсько-польської комісії та виконував функції керівника музейної підкомісії у Ленінграді та Москві, що між тим повернула з СРСР деякі пам’ятки, які пізніше виставляли в історичному музеї міста (дві гармати Леонарда Герле). Всі збірки міста у 1921 р. були наново упорядковані та стали доступними для відвідувачів. Відновилася колекціонерська праця, хоч і незначна, що було пов’язано з фінансовими труднощами та воєнними збитками.

У 1920-их рр. продовжено реставрацію “Королівської кам’яниці”, репрезентативного музейного вигляду набула і “Зала Корнякта”. На межі XIX-XX ст. історичний музей Львова розміщувався у приміщенні муніципального архіву, в ратуші. Лише в 1926 р. польська влада надала окремий будинок на пл. Ринок, 4. Паралельно з першим з 1908 р. функціонували Національний музей ім. Короля Яна III на пл. Ринок, 6 та “Збірка Болеслава Ожеховича” по вул. Оссолінських, 3 (сучасна Стефаника).

Не можна не згадати таких відомих постатей, як Рудольф Менкицький та Кароль Бадецький, що в міжвоєнний час своєю працею долучилися до розвитку та упорядкування музеїв міста. Р. Менкицький, що з початку 1920-их рр. працював референтом та хранителем в Національному музеї ім. Короля Яна III, взяв участь у написанні путівника музею, виданого в 1936 р. та, займаючись науковою роботою, опублікував низку монографій: “Знаки бібліотечні Рудольфа Менкицького” (1925), “Промедаль на честь Замойського” (1926), “Монети польські давні та сучасні” (1934) та ін. Інша визначна постать в історії Львівського музейництва 1920-30-их рр. К. Бадецький, що поетапно в цей період займав посади заступника директора архіву м. Львова, згодом вже директора архіву та очільника історичного музею м. Львова, а в рік початку Другої світової війни перебував на посаді директора Національного музею ім. Короля Яна III і Національної галереї у Львові.

Людина непересічних талантів, К. Бадецький став член-кореспондентом Польської академії мистецтв у Кракові, входив у Польське історичне товариство та Товариство ім. А. Міцкевича у Львові. Свою діяльність вчений спрямував на дослідження Архіву давніх актів, а також за його активного сприяння та безпосередньої участі упорядковано збірки музеїв Львова. Завдяки потужній праці музейників та вагомій підтримці влади історичний музей Львова у 1939 р. налічував до 5 тис. предметів, а національний музей ім. Короля Яна III – близько 40 тис. Ці два музеї після встановлення радянської влади об’єдналися в 1940 р. в єдину музейну установу.

Збірка Болеслава Ожеховича налічувала 4965 предметів, основну масу яких складали зброя, твори польського та світового мистецтва, монети, кишенькові годинники. Народна галерея міста Львова розташовувалася в 16-ти залах Музею мистецького промислу, де були представлені польське малярство та різьба від 1850 р. Збірка галереї налічувала 1276 образів, 132 мініатюри, 331 рисунок, 141 різьбу, 578 польських медальйонів. Серед польських митців тут експоновано твори С. Веспяньського, Ф. Тепи, Я. Станіславського, В. Прушковського, Ю. Мальчевського, В. Коссака та ін., а з-поміж світових імен – Ян Ван Кессен, А. Янсен, А. Кауфман та ін. У 1938 р. до збірок галереї увійшли частини колекцій К. Бруніцького та Л. Пінінського, а в березні 1939 р. колекція С. Бадені.

Спеціалізованим церковним музеєм залишався музей римо-католицької архидієцезії, створений за ініціативи митрополита Юзефа Більчевського, згодом перейменований в його честь. Однак у міжвоєнний період відкритим для широкого кола відвідувачів він так і не став через брак відповідних приміщень (розміщувався в будинку семінарії). Музейну експозицію представляли ікони, літургійний одяг, книги.

Своєрідними професійними музеями залишалися Польський шкільний музей (польські та іноземні підручники, документи з історії шкіл, педагогічні праці, карти, звіти освітніх товариств), Музей пам’яток заслужених польок (документи про історію жіночого руху, спогади і біографії відомих польок, їх предмети особистого вжитку), Музей гігієни (предмети з історії гігієни та уявлень людини про здоров’я) та ін. Унікальним у міжвоєнному Львові залишався природничий Музей ім. Дідушицьких, що розташовувався на вул. Театральній, 18. Експонати тут розміщувалися у семи відділах: зоологічному, палеонтологічному, мінералогічному, геологічному, ботанічному, археологічному та етнографічному. Працівники музею займалися науково-дослідною роботою, результати якої публікувалися у музейному виданні.

Міський Промисловий музей складався з музейної збірки та бібліотеки. Перша налічувала 3724 предмети мистецького промислу – це вироби з металу, дерева, текстилю, кераміки і скла; вироби польської кераміки, церковного мистецтва, килимарства . При міському Промисловому музеї з 1904р. діяла бібліотека що налічувала 6094 інвентаризовані справи з тем історії мистецтва та мистецького промислу. Інша наукова бібліотека виникла в 1917 р. при Архіві давніх актів міста Львова, її матеріали ілюстрували польську історію минулих періодів, починаючи від Казимира Великого. Свої бібліотечні збірки мали й інші музеї міста, однак вони не виходили за рамки допоміжних підручних книгозбірок .

Після повернення з російського полону (1917 р.), президент міста Тадеуш Рutowський виступив з ініціативою створення єдиної бібліотеки на основі попередньої, архівної, у поєднанні з книгозбірками гміни, які раніше створили меценати Є. Баревич та М. Гавилевич. Магістрат Львова затвердив ці ініціативи у формі розпорядження, що як звернення до львів'ян публікувалося в пресі з пропагандистською метою. Але реалізацію задуму було відкладено на декілька років. Сам Т. Рutowський для новоствореної бібліотечної інституції передав власну приватну книгозбірку, а це кількості цінних видань, що стосувалися питань історії мистецтва, економічних та соціологічних наук. У формуванні бібліотечної збірки взяли участь Львівське наукове товариство, Народний заклад ім. Оссолінських, який передавав бібліотеці власні видання . Найвідомішими меценатами, що передали бібліотеці власні збірки, були Т. Саурей (інспектор міського водоканалу), Т. Солтис (секретар шкільної ради Львівського округу), К. Брухнальський та Я. Пташнік (проф. Університету Яна Казимира). Лише за урядування президента Станіслава Островського (1936-1939 рр.) бібліотека отримала п'ять просторих залів в приміщенні міського музею мистецького промислу. Організацію та інвентаризацію матеріалів нової державної культурної інституції було доручено дирекції архіву давніх актів та архівної бібліотеки . Урочисте відкриття громадської бібліотеки в місті було присвячене відзначенню двадцятої річниці “оборони Львова” та відбулося 21 листопада 1938 р. .

Відкриття громадської бібліотеки стало ще одним кроком у культурному розвитку Львова міжвоєнного періоду та проклало подальші шляхи наукового розвитку та розширення культурного середовища.

Державний архів у Львові виник на базі архіву Губернаторства та пізніше Намісництва. До початку ХХ ст. архів входив у структуру канцелярії намісництва, а доступ до матеріалів архіву по суті був закритий і надавався швидше винятково. Лише перед Великою війною за ініціативи одного з керівників архіву А. Віняржа розпочато реформування у діяльності архіву, що полягало у підвищенні статусу та введенні структури керівництва, форм діяльності. Відповідальним за реорганізацію архіву намісник краю Міхал Бобжинський призначив Євгена Барвінського. Однак на заваді амбітним планам стала війна, що заморозила проекти встановлення якісно нової роботи архіву . У Державному архіві містилися збірки урядових документів Галицького намісництва, його комітетів і комісій, управліннь Галицької фінансової прокуратури .

Із встановленням польської адміністрації в місті, вже у грудні 1918 р. Є. Барвінський ініціював клопотання про перехід архіву у підпорядкування Міністерства релігійних визнань та громадської освіти, що незадовго підтвердив декрет очільника держави від 7 лютого 1919 р. “Про організацію архівів”, який і узаконив приналежність всіх архівів цьому Міністерству. Керівництво архівів у Львові одразу приступило до реалізації плану збору та уніфікації державних актів, що було дуже важливим та складним завданням у період післявоєнної розрухи, яке мало на меті захистити від знищення та забуття чимало важливих документів, що стосувалися історії краю. Місцева влада всіляко сприяла архівним працівникам, насамперед допомігши розширити приміщення архіву, передавши 18 нових приміщень в будинках по вул. Чарнецького, 16, по вул. Вірменській, 13. Загалом, до архіву, який займав раніше три офіси та сім залів загальною площею 291 кв. м. додано 38 залів площею 1297 кв. м. На початку 1920-х рр. через величезний приплив нових актів, питання про надання архіву нових приміщень залишалося актуальним. Міська влада запропонувала план передачі Королівського Арсеналу, який раніше належав війську, у відомство архіву. Однак цей задум впроваджувано дуже повільно через значний спротив військових властей, які бажали залишити Арсенал за собою. І навіть у 1929 р. приміщення Арсеналу не було повністю передане архіву у використання . Збір та нагромадження документів архів проводив у кілька етапів і це тривало роками: з січня 1919 р. розпочато прийняття документів від колишньої дирекції казначейства, при тому найдавніша їх частина була вилучена з бібліотеки університету; в тому ж році розпочато збір документів костелів та кляшторів (близько 103 згортків (фондів) та 4060 справ);

у 1920 р. працівники архіву зайнялися систематизацією судових актів, які паралельно доповнювали актами апеляційної президії та карного суду з Бернардинського архіву. Загалом на основі опрацювання матеріалів судів в 1921 р. у Державному архіві Львова складено 27 книг, що налічували 4026 томів. Тоді ж, на початку 1921 р., до архіву було передано матеріали діяльності крайової шкільної ради за 1870-1895 рр., і вищої шкільної ради, документи якої датовано до 1914 р., в цілому 384 згортки і 21 том. У 1923 р. продовжувалася робота над великим комплексом матеріалів колишньої прокуратури скарбу з часу всього Австрійського періоду. Всі акти президії намісництва були перевезені в архів до 1925 р. .

Архівісти виконали величезний план робіт, виокремлюючи справи місцевих органів влади по відбудові краю, акти українських урядів, оціночні матеріали сеймових комісій щодо українсько-польського протистояння. Головним завданням, над яким працювали в архіві, залишалися збір та систематизація документів, особливо тих, які надходили в значній дезорганізації, що в свою чергу вимагало часу для створення фондів та путівників. Державний архів міста Львова нараховував 16 тис. згорток (фондів) та 12500 томів, що означало збільшення кількості документів у порівнянні з австрійським періодом у сім разів (в момент розпаду Австро-Угорщини – 2617 згорток і 560 томів) . У 1920-х рр. значно зросла можливість доступу до архівних матеріалів, про що свідчить кількість науковців, які користувалися документами архіву у своїх дослідженнях. Якщо у 1921-1923 рр. таких дослідників налічувалося лише кілька, то впродовж 1926 р. матеріали архіву вивчало 46 вчених. Безсумнівно, цьому сприяло нове законодавство польської держави щодо використання архівних матеріалів та доброзичлива позиція керівництва архіву, зокрема директора Є. Барвінського та архіваріусів С. Заячківського, М. Мендис, З. Стронського. За наполегливої праці останніх стала значно багатшою бібліотека архіву, яку умовно можна поділити на дві частини: правничі і адміністративні матеріали, зокрема устави і розпорядження австрійських урядів та особисті матеріали, що під час Великої війни були вивезені росіянами і лише частково повернені та містили неабияку цінність для історії Галичини . У післявоєнні роки проведено реорганізацію нагромаджень, збірок і раціоналізацію, у напрямку доступного групування книжок, актів та бібліотечних фондів, які активніше використовували польські та українські вчені .

Величезна заслуга у розширенні та впорядкуванні архіву належала Є. Барвінському, який, крім всього, був керівником Польського львівського історичного товариства та віце-керівником Головної комісії з вивчення історії оборони Львова та Південно-Східних воєводств. Є. Барвінський, що входив у Академічне коло істориків університету ім. Яна Казимира, зосередив свою діяльність на організації архівів у Львові . У 1931 р. до Державного архіву приєднали колишній архів карт, а ще через два роки Земський архів , робота якого, як і Державного архіву, базувалася на Декреті від 7 лютого 1919 р.

Історія Земського архіву бере свої початки від Крайового архіву актів гродських і земських, який у 1919 р. перейменовано в Земський. Архів розташовувався на площі Бернардинській, 1 та займав 124,74 кв. м., приміщення колишньої монастирської бібліотеки. В архіві містилися матеріали з різних територій Львівщини, а на матеріалах архіву будували свої дослідження як польські, так і українські науковці (Б. Барвінський, П. Дабковський, М. Кордуба, А. Прохашко, Ю. Відаєвич). Загалом, кількість дослідників, що вивчали архівні матеріали, з кожним роком зростала, якщо в 1920 р. таких науковців було шість, то в 1926 р. уже – 32. Незмінним директором архіву упродовж 1920-х р. залишався д-р О. Бальцер, який тісно співпрацював з місцевою владою у напрямку збереження та розширення архіву .

Велику наукову вартість становила збірка документальних джерел Капітульного архіву Римокатолицької церкви у Львові, у якому містилися матеріали з організаційної структури церкви, майнових справ, розпорядження дієцезіальних правлінь. Цей архів містився в приміщенні капітульної канцелярії по вул. Рутовського, 5. Архів не володів ані спеціальним реманентом, ані особовим персоналом, а відповідав за архів безпосередньо прокуратор капітули, якому в разі потреби допомагав капітульний секретар. Саме вони видавали дозволи на використання для наукових досліджень матеріалів архіву, що були поділені на чотири групи і позначені відповідними літерами: пергаментові документи (L), згортки (F), книги (K), мапи і плани (M). Слід зазначити, що з 1921 р. архів не поповнювався новими матеріалами .

Висновки і перспективи подальших досліджень у даному напрямі. Музейна справа у місті, що почала активно розвиватися з кінця XIX століття із виникненням історичного музею, в міжвоєнний період отримала належну підтримку магістрату, внаслідок чого постали інші музеї – Національний музей ім. Короля Яна III, Галерея мистецтв, як окрема музейна установа діяла Збірка Болеслава Ожеховича та інші, які комплектувалися пам'ятками не лише польського, а й українського та єврейського мистецтва. В міжвоєнний період у Львові налічувалося кілька музейних збірок з тисячами експонатів. Неабияку роботу у впорядкуванні та функціонуванні музеїв здійснили А. Чоловський і Р. Менкицький. За сприяння влади при музеях міста виникли наукові бібліотеки, серед яких найбільшою стала громадська бібліотека міста. Архіви Львова пережили подібні процеси активної уніфікації на початку 1920-их рр. та розпочали якісно новий етап роботи, ставши відкритими для наукової праці.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Зашкільняк Л. Історія Польщі: від найдавніших часів до наших днів / Л. Зашкільняк, М. Крикун. – Львів : Львівський національний університет ім. Івана Франка, 2002. – 752 с.
2. Андрусак М. Перемишль в історії України до 1918 р. / М. Андрусак // Перемишль. Західний бастион України: збірник матеріалів до історії Перемишля і Перемишльської землі / [під ред. Б. Загайкевича]. – Нью-Йорк; Філадельфія: Перемиський Видавничий Комітет, 1961. – С. 25-67.
3. Бажанський П. Дещо про сегорішній спів в Перемишлі / П. Бажанський // Діло. – Львів, 1883. – Ч. 79. – С. 4.
4. рицак Є. Вибрані українознавчі праці / Є. Грицак // “Перемиська бібліотека” Перемиського відділу Об'єднання українців у Польщі / [упорядник В. Пилипович]. – Т. III. – Перемишль, 2002. – 543 с.
5. Черепанин М. Музична культура Галичини (друга половина XIX – перша половина XX століття) / М. Черепанин. – К. : Вежа, 1997. – 324 с.
6. Витвицький В. Старогалицька сольна пісня XIX ст. / В. Витвицький // “Перемиська бібліотека” Перемиського відділу Об'єднання українців у Польщі / [упорядник В. Пилипович]. – Т. VI. – Перемишль, 2004. – 156 с.
7. Кудрик Б. Огляд історії української церковної музики / Б. Кудрик. – Львів, 1995. – 127 с.
8. Лисько З. Початки музичного мистецтва в Галичині: перемиський осередок / З. Лисько // Наша культура. – Львів, 1937. – Кн. 2 (22). – С. 116-121.
9. Перемишль. Західний бастион України: збірник матеріалів до історії Перемишля і Перемиської землі / [під ред. Б. Загайкевича]. – Нью-Йорк; Філадельфія, 1961. – 409 с.
10. Пилипчук Р. Український театр / Р. Пилипчук // Історія української культури у п'яти томах. – Т. 4: Українська культура другої половини XIX ст. – К. : Наукова думка, 2005. – С. 287-418.
11. Загайкевич М. Михайло Вербицький. Нарис про життя і творчість / М. Загайкевич. – К. : Державне видавництво образотворчого мистецтва і музичної літератури УРСР, 1961. – 49 с.
12. Загайкевич М. Михайло Вербицький. Сторінки життя і творчості / М. Загайкевич / НАН України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича. – Львів, 1998. – Серія: Історія української музики, Випуск 4: Дослідження. – 145 с.
13. Лисько З. Піонери музичного мистецтва в Галичині / З. Лисько. – Львів; Нью-Йорк: видавництво М. П. Коць, 1994. – 152 с.
14. Яременко С. Українські композитори / С. Яременко / Нариси з історії української культури. – Едмонтон : Вид. Союзу українців Канади з Фундації ім. Наталії Кобринської з допомогою Шевченківської фундації, 1984. – Кн. 2. – 141 с.
15. Кудрик Б. Огляд історії української церковної музики / Б. Кудрик. – Львів, 1995. – 127 с.
16. Попович О. Українське музичне життя Перемишля, нарис проблематики / О. Попович // Na pograniczu kultur / [pod redakcją Olgi Popowicz]. – Przemyśl, 2002. – Т. II. – 101 с.
17. ЦДІАЛ України Ф. 867 Гриневецький Іларіон-Євген (1892–1962). Спр. 4 (Стаття “Вахнянин Натоль”). – 57 арк.
18. ЦДІАЛ України Ф. 867 Гриневецький Іларіон-Євген (1892–1962). Спр. 36 (“Передмова Ткаченка В. і Березинського А. до видання опери “Купало” Н. Вахнянина). – 23 арк.
19. Загайкевич М. Музичне життя Західної України другої половини XIX ст. / М. Загайкевич. – К. : Видавництво Академії наук Української РСР, 1960. – 189 с.

20. Гриневецкий І. А. Вахнянин К. Нарис про життя і творчість / І. Гриневецкий. – К. : Державне видавництво образотворчого мистецтва і музичної культури УРСР, 1961. – 32 с.
21. Медведик П. Діячі української музичної культури (Матеріали до біобібліографічного словника) / П. Медведик // ЗНТШ. – Т. ССХХІV. Праці музикознавчої комісії. – Львів, 1993. – С. 407.
22. Кипріянь Івань. Учебникъ початковихъ вѣдомостей музики и спѣву. – Перемишль, 1885. – С. 1.
23. Przegląd Przemyski. – Przemyśl, 1913. – 27 sierpnia. 1913. – №. 163. – S. 3.
24. Людкевич С. Віктор Матюк / С. Людкевич. – Львів : Видавн. Спілки “Діла”, 1912. – С. 12-13.
25. ЦДАЛ України Ф. 867 Гриневецкий Іларіон-Євген (1892–1962). Спр. 5 (Стаття І. Гриневецкого “Віктор Григорович Матюк”). – 17 арк.
26. Івасейко В. Віктор Матюк. З життя і творчої діяльності / В. Івасейко. – Книгозбірня Сокальської “Просвіти”, 1992. – 68 с.
27. Кияновська Л. Українська музична література / Л. Кияновська. – Тернопіль, 2002. – 147 с.
28. Денис Січинський (матеріали до бібліографії діячів української культури) // Львівська державна наукова бібліотека міністерства культури УРСР. – Львів : Каменяр, 1966. – 57 с.
29. Діло. – Львів, 1881. – Ч. 29. – 11 (23) квітня. – С. 3.
30. Діло. – Львів, 1881. – Ч. 32. – 25 квітня (7 травня). – С. 4.
31. Витвицький В. Старогалицька сольна пісня ХІХ ст. / В. Витвицький // “Перемиська бібліотека” Перемиського відділу Об’єднання українців у Польщі / [упорядник В. Пилипович]. – Т. VI. – Перемишль, 2004. – 156 с.
32. Домет. Дещо з споминів про перші артистичні прогульки співацькі в Галичині // Альманах музичний: Літературна часть першого ілюстрованого календаря музичного на рік 1904 / [зложив і впорядкував Ромуальд Зарицкий]. – Львів : НТШ, 1904. – С. 99.
33. Горак Я. Вокально-виконавська та диригентська діяльність Володимира Садовського / Я. Горак // Наукові записки Львівського університету. – 2011. – № 2. – С. 9-17. (Серія Мистецтвознавство).
34. Зь Перемишля Концерт артистичної ш,*снадцятки // Діло. – 1890. – Ч. 198. – С. 2.
35. Горак Я. Виступи українських співаків у музично-критичній оцінці Володимира Домета-Садовського / Я. Горак // Мистецтвознавство України : збірник наукових праць / Акад. мистецтв України, Ін-т проблем сучасного мистецтва. – К., 2008. – Вип. 9. – С. 91-98.
36. Домет. Концерт Менцинського в Перемишлі // Перемиський вістник. – 1909. – Ч. 13. – 25 червня. – С. 1-2.
37. Домет. Концерт Модеста Менцинського // Діло. – Львів, 1912. – Ч. 125. – 6 черв. – С. 1-2.
38. Домет. Письма з Відня // Діло. – Львів, 1899. – Ч. 37. – 17 лютого. – С. 1-2.
39. Домет. Концерт Олександра Носалевича в Перемишлі // Діло. – 1913. – Ч. 206. – 16 вер. – С. 5-6.
40. Діло. – Львів, 1912. – Ч. 125. – С. 1-2.
41. Перемиський вістник. – Перемишль, 1909. / [ред. В. Кіцила]. – Ч. 13. – С. 1-2.
42. Діло. – Львів, 1893. – Ч. 51. – С. 4.
43. Діло. – Львів, 1885. – Ч. 112. – 10 (22) жовтня. – С. 3.
44. Діло. – Львів, 1885. – Ч. 1. – 3 (15) січня. – С. 4.
45. Діло. – Львів, 1886. – Ч. 64. – 12 (24) червня. – С. 3.
46. Діло. – Львів, 1887. – Ч. 10. – 27 січня (8 лютого). – С. 3.
47. Діло. – Львів, 1887. – Ч. 97. – 1 (13) вересня. – С. 5.
48. Діло. – Львів, 1889. – Ч. 15. – 19 (31) січня. – С.3.
49. Діло. – Львів, 1889. – Ч. 199. – 4 (16) вересня. – С. 3.
50. Діло. – Львів, 1894. – Ч. 11. – 15 (27) січня. – С. 3.
51. Діло. – Львів, 1894. – Ч. 137. – 20 червня (2 липня). – С. 3.
52. Діло. – Львів, 1894. – Ч. 289. – 29 грудня 1894 (10 січня 1895). – С. 3.
53. Діло. – Львів, 1894. – Ч. 232. – 15 (27) жовтня. – С. 2.
54. Діло. – Львів, 1894. – Ч. 235. – 19 (31) жовтня. – С. 3.
55. Діло. – Львів, 1888. – Ч. 13. – 18 (30) січня. – С. 3.
56. Діло. – Львів, 1894. – Ч. 93. – 27 квітня (9 травня). – С. 3.
57. Новий Галичанин. – Перемишль, 1899. – Ч. 289. – С. 123.
58. Діло. – Львів, 1889. – Ч. 289. – 29 грудня 1889 (10 січня 1890). – С. 3.
59. Діло. – Львів, 1890. – Ч. 149. – С. 3.
60. Діло. – Львів, 1894. – Ч. 198. – 3 (15) вересня. – С. 3.
61. Діло. – Львів, 1894. – Ч. 214. – 24 вересня (6 жовтня). – С. 2.
62. Діло. – Львів, 1895. – Ч. 70. – 28 березня (9 квітня). – С. 3.

63. Діло. – Львів, 1895. – Ч. 234. – 18 (30) жовтня. – С. 1.
64. Діло. – Львів, 1895. – Ч. 242. – 9 листопада. – С. 3.
65. Діло. – Львів, 1897. – Ч. 5. – 8 (20) січня. – С. 3.
66. Діло. – Львів, 1897. – Ч. 23. – 29 січня (10 лютого). – С. 3.
67. Діло. – Львів, 1897. – Ч. 16. – 21 січня (2 лютого). – С. 2.
68. Діло. – Львів, 1897. – Ч. 26. – 3 (15) лютого. – С. 1.
69. Діло. – Львів, 1897. – Ч. 30. – 7 (19) лютого. – С. 3.
70. Діло. – Львів, 1897. – Ч. 288. – 22 грудня 1897 (3 січня 1898). – С. 3.
71. Діло. – Львів, 1898. – Ч. 18. – 23 січня (4 лютого). – С. 3.
72. Діло. – Львів, 1898. – Ч. 67. – 24 березня (5 квітня). – С. 3.
73. Діло. – Львів, 1898. – Ч. 142. – 30 червня (12 липня). – С. 2.
74. Діло. – Львів, 1900. – Ч. 4. – 7 (19) січня. – С. 2.
75. Діло. – Львів, 1900. – Ч. 144. – 28 червня (11 липня). – С. 3.
76. Діло. – Львів, 1901. – Ч. 8. – 11 (24) січня. – С. 2.
77. Діло. – Львів, 1900. – Ч. 206. – 12 (25) вересня. – С. 1.
78. Діло. – Львів, 1902. – Ч. 18. – 22 січня (4 лютого). – С. 3.
79. Діло. – Львів, 1902. – Ч. 33. – 11 (22) лютого. – С. 3.
80. Діло. – Львів, 1898. – Ч. 257. – 17 (29) листопада. – С. 1.
81. Діло. – Львів, 1898. – Ч. 267 і 268. – 1 (13) грудня. – С. 1.
82. Діло. – Львів, 1898. – Ч. 273. – 7 (19) грудня. – С. 2.
83. Діло. – Львів, 1898. – Ч. 278. – 14 (26) грудня. – С. 2.
84. Новий Галичанин. – Перемишль, 1899. – Ч. 200. – С. 72.
85. Діло. – Львів, 1900. – Ч. 286. – 21 грудня 1900 (3 січня 1901). – С. 3.

Караманов О. В.,

к.педагог.н., доц. кафедри загальної та соціальної педагогіки, Львівський національний університет ім. І. Франка, м. Львів

ТВОРЧІ ІДЕЇ ПЕДАГОГІВ-РЕФОРМАТОРІВ Ж.-О. ДЕКРОЛІ І С. ФРЕНЕ У КОНТЕКСТІ ОРГАНІЗАЦІЇ МУЗЕЙНОЇ КОМУНІКАЦІЇ

***Анотація.** Проаналізовано головні творчі положення відомих представників руху реформаторської педагогіки кін. XIX – поч. XX ст. Ж.-О. Декролі і С. Френе, співзвучні сучасним ідеям педагогічної діяльності у просторі музею. Акцентовано на важливості реформаторських ідей цих вчених у контексті організації ефективної музейної комунікації, застосування елементів музейної дидактики, включення відвідувачів шкільного та студентського віку до середовища навчання у музейному просторі.*

Ключові слова: реформаторська педагогіка, “нове виховання”, школа, заклад вищої освіти, музей, музейна дидактика, взаємодія, комунікація, Ж.-О. Декролі, С. Френе.

Karamanov O. V.,

PhD. in Pedagogy, Associate Professor of the Department of General and social pedagogy, Ivan Franko National University of Lviv, Lviv

CREATIVE IDEAS OF EDUCATIONAL REFORMERS J.-O. DECROLY AND C. FREINET IN THE CONTEXT OF ORGANIZATION OF MUSEUM COMMUNICATION

***Abstract.** The author analyzes the main creative positions of well-known representatives of the reformed pedagogy J.-O. Dekroly and C. Freinet (end of the XIX - early XX centuries), are in harmony with the modern ideas of pedagogical activity in the museum's space. In the article, he emphasizes the importance of the reform ideas of these scientists in the context of the organization of effective museum communication, the use of elements of museum didactics, the inclusion of young people in the learning environment in the museum space.*

Key words: reformatory pedagogics, “New education”, school, institution of higher education, museum, museum didactics, interaction, communication, J.-O. Dekroly, C. Freinet.

Постановка проблеми. Розвиток музейної педагогіки в освітніх реаліях України та пошук оптимальних моделей взаємодії вчителя та учня / викладача і студента у музейному просторі зумовлює звернення до світової педагогічної спадщини. Зокрема, це стосується доробку творчих ідей реформаторської педагогіки або педагогіки “нового виховання”, адаптованих і реалізованих у різних країнах. Актуалізація та використання цих ідей сприяє більш чіткому розумінню й осмисленню сучасних підходів до змісту, форм, методів і прийомів музейно-педагогічної діяльності.

Відомо, що головним засадничим положенням реформаторської педагогіки в європейських країнах наприкінці XIX – на початку XX ст. стало визнання дитинства людини неповторним та оригінальним етапом її життя. Цей важливий висновок, до якого прийшли педагогіка та психологія, надав можливість прихильникам реформаторської педагогіки обґрунтувати новий, у порівнянні з традиційним, підхід до навчання і виховання.

Важливим досягненням реформаторської педагогіки став також висновок про індивідуальність кожної дитини. Водночас висувалася й думка про необхідність дослідження методів навчання з врахуванням індивідуальних особливостей дітей.

Прихильники реформаторської педагогіки пов'язували питання зацікавленості дітей з необхідністю привчання їх до певних зусиль. Вони вважали, що саме завдяки інтересу можна добитися від учнів максимальної концентрації зусиль – якщо навчання буде привабливим, то і зусилля викликать у дитини задоволення, зумовлене глибоким внутрішнім інтересом або потребою. У той же час заперечувалася роль поверхневої зацікавленості занять, яка не стимулювала активності учнів.

З-поміж інших особливий інтерес для нас становить творчий доробок відомих вчених зі світовим ім'ям – бельгійського педагога Жана-Овідія Декролі і французького Селестена Френе, які здійснили наукове обґрунтування проблем індивідуалізації навчання дитини з урахуванням різних життєвих ситуацій, максимального розвитку її особистості, застосування ефективних дидактичних методів та прийомів.

Постановка завдання. Мета дослідження – проаналізувати творчу спадщину педагогів-реформаторів С. Френе і Ж.-О. Декролі у контексті сучасних гуманістичних та креативних підходів до розуміння музейної комунікації та музейно-педагогічної діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Зазначена проблематика недостатньо досліджена в історико-педагогічній літературі. Окремі наукові розвідки здебільшого стосуються загальної оцінки творчої спадщини С. Френе і Ж.-О. Декролі у контексті сучасної шкільної освіти (О. Баришнікова, І. Бахов, Н. Гончаренко-Закревська, Л. Машкіна, О. Семенова, Х. Смолінська-Ренбас, Е. Філіп'як), “педагогіки успіху” (Л. Вергазова), медіаосвіти (В. Гура), формування комунікативних компетенцій школярів (М. Забеліна), ненасильницького розвитку особистості (Е. Ноздріна) та ін.

Оригінальну інтерпретацію творчості вчених подає І. Дичківська, виокремлюючи їх ідеї як елементи педагогічних технологій – “школи для життя, через життя” (Ж.-О. Декролі) та “школи успіху і радості” (С. Френе).

Виклад основного матеріалу дослідження. У нашому дальшому викладі матеріалу ми акцентуємо на найважливіших положеннях педагогічної спадщини Ж.-О. Декролі і С. Френе в контексті взаємозв'язку ідей “нового виховання” та організації ефективної комунікації у музейному просторі, яка передбачає активний, творчий, продуктивний обмін інформацією у процесі спілкування.

Як наголошують дослідники спадщини С. Френе, у своїх працях французький педагог виходив із наступних педоцентричних ідей “нового виховання”:

- основною метою виховання є максимальний розвиток особистості дитини;
- навчання орієнтується на індивідуальний життєвий досвід дитини;
- процес навчання відбувається в атмосфері емоційного задоволення, щастя і успіху [2, 87].

Втілити ці ідеї у життя педагогу допомогли спеціальні прийоми і методи, які назвали “технікою Френе”.

Особливої уваги у творчості французького педагога заслуговує техніка “вільних текстів”, – невеличких шкільних творів, в яких діти розповідали про свою родину, батьків, друзів, планах на майбутнє, фіксували власні враження від екскурсій та прогулянок.

Застосування таких текстів у музейно-педагогічній діяльності сприяє осмисленню молоддю самого візиту до музею, наповнює його змістом, емоціями, враженнями, створює об'єктивні підстави для вираження емоцій та відповідної рефлексивної діяльності.

Ідеї С. Френе одержують “нове звучання” у контексті компетентнісного підходу у педагогіці. Мова йде про “багате навколишнє середовище”, яке відображає взаємозв'язок умов, що забезпечують розвиток людини. Недарма педагог наголошує на “сприятливому середовищі”, де виховується молода людина, яке, поряд з прагненням дитини до знань, розвитку творчих здібностей, відповідає її природі постійно рухатися уперед, до максимально повної реалізації [9, 26-31]

Загалом, будь-яке інформаційне середовище надає можливість одержання необхідних для нього даних, відомостей, гіпотез, теорій. Проте уміння отримувати й перетворювати інформацію необхідно виховувати, напрацьовувати; воно набувається у процесі навчання [3, 35], адже “дитина не формується ззовні, вона, подібно до рослини, створює себе зсередини” [8, 151].

Польські дослідники називають це середовище вільною пластичною, музичною й театральною експресією, яка має визначальний вплив на розвиток особистості дитини через музику, вірші, оповідання, особисті переживання, вчить її відповідальності, створює позитивний клімат і настрої, формує почуття та емоції [10, 55–60].

У цьому сенсі характерним є музейне середовище, що включає навколomuзейний простір, що організовує увагу глядача; власне, музейний будинок, який налаштовує на сприйняття твору мистецтва; експозицію як презентацію музейних пам'яток [7, 107–108].

Як зазначають Х. Смолінська-Ренбас та Е. Філіп'як, важливою є техніка “пошукового досвіду” С. Френе, коли творчий вчитель завжди ураховує власні помисли, а також індивідуальні потреби дитини у сенсі застосування неконвенційного природно-суспільного досвіду. Для прикладу, після візиту до етнографічного музею в Торуні учні молодшого шкільного віку звертали увагу на старі речі, які знаходяться на стрихах їх будинків, на господарських подвір'ях, після чого в них народилася ідея створення “класного музею”. Для цього вчителями було заплановане спільне послідовне пізнання та опис відповідних предметів, які діти приносили до школи (через огляд, дотик, урухомлення), а також створення відповідних “карт праці” [9, 20-23].

Як правило, такі “карти праці” передбачали виконання заздалегідь передбачених завдань щодо прочитання й нотування потрібної інформації, складання відповідного плану, звернення до художньої літератури та музейних предметів, формування власних рефлексій та суджень, їх вираження у графічній формі та презентація серед інших.

Акцентуючи на важливості самовираження у формуванні особистості дитини, С. Френе надавав виключного значення засобам художньої творчості. О. Баришнікова наголошує, що переслідуючи мету розкриття індивідуальності дитини, яка знаходиться у межах підсвідомого, вчений ототожнював процес її розвитку з самовираженням (самоактуалізацією). У такий спосіб продукт самовираження розумівся як показник внутрішніх умов розвитку, а вербальна та невербальна творчість – засобом діагностики цих умов [1, 92].

Використання педагогічного потенціалу музею на основі техніки Френе найкраще застосовується у школі у процесі вивчення так званих синтетичних тем, які мають “збиральний” характер й уможливають розуміння матеріалу у міждисциплінарному контексті, із широким застосуванням наочних прикладів. Наприклад, у лицей Енгієна (Франція) учні у процесі ознайомлення з темою “Єгипет”, поряд з вивченням історії, географії, економіки цієї країни, досліджували культуру давніх єгиптян, звертаючись до експонатів музею в Дуврі [4, 84].

Отже, актуальність педагогіки С. Френе полягає у безпосередній орієнтації на різні життєві ситуації, зумовлені вирішенням проблем життєдіяльності громади, класу, активністю самої дитини, яка у “школі успіху і радості” є вмотивованою та зацікавленою в опануванні нових знань, умінь та навичок. У цьому контексті комунікація в музеї виступає додатковим засобом самовираження та елементом пошукової діяльності.

Особливий інтерес для нас становлять також погляди відомого бельгійського педагога Ж.-О. Декролі, який серед іншого науково обґрунтував провідну роль гри у творчій діяльності дитини, що сприяє її активності та розумовому й духовному розвитку. Зокрема, вчений виокремлював такі серії дидактичних ігор:

- сенсорні ігри (спрямовані на розвиток сприйняття кольору, форми, напрямку уваги, рухових здібностей);
- математичні (арифметичні) ігри (зорієнтовані на формування елементарних арифметичних дій, геометричних уявлень, орієнтування в часі);
- ігри з грамоти (спрямовані на підготовку дитини до читання і письма);
- граматичні ігри (сприяють розвитку граматичної правильності мовлення);
- географічні ігри (ефективні під час закріплення знань з географії) [Цит. за: 4, 96].

Зазначені серії ігор можуть застосовуватися у процесі комунікації у просторі музею як важливий елемент музейної дидактики – для виконання відповідних завдань щодо осмислення предметного наповнення музейної експозиції, розуміння взаємозв'язків між різними явищами навколишньої дійсності та музейними предметами, залученням до спільної діяльності з вирішення поставлених завдань.

На думку вченого, ігри слід застосовувати як засіб для повторення, закріплення, класифікації, а також вироблення асоціацій для певних спостережень. Їх поступове ускладнення, наприклад, ігри на комбінацію та розподіл предметів, складання картинок з кольорових кубиків, за допомогою окремих предметів, сприяє розвитку чуттєвого сприйняття, уваги, моторики, розвитку умінь дитини порівнювати, співставляти, висувати судження, висувати.

Аналогічно, це пов'язано з формуванням так званих “центрів інтересів” (“осередків зацікавлень”) Ж.-О. Декролі, які нагадують своєрідний універсальний алгоритм, покладений в основу розгортання будь-якого навчального проекту і складаються з трьох елементів: спостереження, асоціації, вираження

Дослідники відзначають, що вчений рекомендував супроводжувати спостереження ручними роботами дітей з метою формування в них реальних, конкретних уявлень про навколишній світ (виготовлення знаряддя первісної людини – засвоєння уявлення про життя в глибоку давнину і про шляхи людського прогресу; молотіння ціпами снопів, розмелювання зерна каміннями, мандрівка до пекарні – пізнання технології виготовлення хліба) [6, 121].

Така діяльність активно реалізується й у музейному просторі, зокрема, в історичних та етнографічних музеях, скансенах, коли молоді відвідувачі у процесі спільної діяльності: виконання індивідуальних завдань, проектів, обміну враженнями пізнають традиції різних країн і народів, оволодіваючи соціальним досвідом та формуючи навички вербального та практичного самовираження.

Таким чином, ідеї Ж.-О. Декролі співзвучні сучасним дослідженням у галузі музейної психології та музейної дидактики, які акцентують на виробленні у дитини у процесі педагогічної діяльності в музейному просторі загальнокультурних компетенцій, критичного мислення, навичок міжособистісної комунікації, елементів пошукової діяльності.

Окрім цього, ми можемо провести паралелі із застосуванням у музейній практиці положень STEAM – освіти, яка може передбачати створення на експозиції спеціальних «робочих станцій», креативного ігрового простору, віртуальної реальності, що не лише покращує існуючу навчальну програму, а й розкриває знання відвідувачів у високотехнологічних галузях навчання [5, 43-44].

Висновки і перспективи подальших досліджень у даному напрямі. Отже, реформаторські педагогічні ідеї Ж.-О. Декролі та С. Френе відповідають новим умовам розвитку гуманістичної та креативної педагогіки, які включають формування сприятливого освітнього простору довкола дитини, підготовку її до життя відповідно до вимог епохи та середовища, становлення високогуманної особистості на засадах “успіху і радості”.

Зазначені умови адаптовані до організації процесу педагогічної взаємодії у музейному просторі з урахуванням індивідуальних та вікових особливостей молодшої людини, її актуального психологічного стану, здібностей, спрямованості, є актуальними для сьогодення та можуть бути застосовані для реформування та модернізації системи освіти України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Барышникова О. М. Теоретические основания педагогики С. Френе в социокультурном и историко-педагогическом контексте / О. М. Барышникова // Историко-педагогический журнал. – 2016. – № 3. – С. 75–96.
2. Вергазова Л. Г. Педагогіка успіху Селестена Френе: минуле і сучасне / Л. Г. Вергазова // Проблеми сучасної педагогічної освіти: [зб. ст.]. Сер.: Педагогіка і психологія. Вип. 11; Ч.1 / РВНЗ “Крим. гуманіт. ун-т” ; [редкол.: О. В. Глузман та ін.; відп. за вип. М. Я. Ігнатенко]. - Ялта, 2006. – С. 87–92.
3. Гура В. В. Педагогические идеи Селестена Френе как основа практического медиаобразования / В. В. Гура // Инновации в образовании. – 2011. – № 3. – С. 32–40.
4. Дичківська І. М. Інноваційні педагогічні технології / І. М. Дичківська. – Навч. посіб. – К.: Академвидав, 2004. – 352 с.
5. Караманов О. В. Музейна педагогіка і STEAM-освіта: нові можливості для інновацій / О. В. Караманов // Матеріали П'ятої науково-практичної конференції “Музейна педагогіка – проблеми, сьогодення, перспективи” (Київ, 28-29 вересня 2017 р.) / Національний Києво-Печерський історико-культурний заповідник. – К.: НКПЗ, 2017. – С. 43–45.
6. Машкіна Л. Педагогічна система Жана-Овіда Декролі / Л. Машкіна // Педагогічний дискурс. – 2014. – № 16. – С. 119–124.
7. Столяров Б. П. Музейная педагогика. История, теория, практика: учеб. пособие, Москва, 2004. – 216 с.
8. Френе С. Избранные педагогические сочинения / С. Френе. – Пер. с франц. / Общ. ред. Б. Л. Вульфсона. – М.: Прогресс, 1990. – 239 с.
9. Filipiak E., Smolińska-Rębas H. Technika doświadczeń poszukujących Celestyna Freineta / E. Filipiak, H. Smolińska-Rębas // Pedagogia Celestyna Freineta a edukacja regionalna, pod red. W. Frankiewicz i K. Kossak – Główniczewskiego, Gdańsk 1997. – S. 15–20.
10. Kłosińska T. Droga do twórczości: wdrażanie technik Celestyna Freineta / T. Kłosińska. – Kraków: Impuls, 2000. – 166 s.

REFERENCES

1. Baryshnikova O. M. Teoreticheskie osnovaniya pedagogiki S. Frene v sotsiokulturnom i istoriko-pedagogicheskom kontekste / O. M. Baryshnikova // Istoriko-pedagogicheskiy zhurnal. – 2016. – № 3. – S. 75–96.
2. Vergazova L. G. Pedagogika uspikhu Selestena Frene: minule i suchasne / L. G. Vergazova // Problemi suchasnoï pedagogichnoï osviti: [zb. st.]. Ser.: Pedagogika i psikhologiya. V. 11; Ch. 1 / RVNZ “Krim. gumanit. un-t” ; [redkol.: O. V. Gluzman ta in.; vidp. za vip. M. Ya. Ignatenko]. - Yalta, 2006. – C. 87–92.
3. Gura V. V. Pedagogicheskie idei Selestena Frene kak osnova prakticheskogo mediaobrazovaniya / V. V. Gura // Innovatsii v obrazovanii. – 2011. – № 3. – S. 32–40.
4. Dichkivska I. M. Innovatsiyni pedagogichni tekhnologii / I. M. Dichkivska. – Navch. posib. – K.: Akademvidav, 2004. – 352 s.
5. Karamanov O. V. Muzeyna pedagogika i STEAM-osvita: novi mozhlivosti dlya innovatsiy / O. V. Karamanov // Materiali P'yatoï naukovo-praktichnoï konferentsii “Muzeyna pedagogika – problemi, sгодennya, perspektivi” (Kiiv, 28-29 veresnya 2017 r.) / Natsionalniy Kievo-Pecherskiy istoriko-kulturniy zapovidnik. – K.: NKPIKZ, 2017. – S. 43–45.
6. Mashkina L. Pedagogichna sistema Zhana-Ovida Dekroli / L. Mashkina // Pedagogichniy diskurs. – 2014. – № 16. – S. 119–124.
7. Stolyarov B. P. Muzeynaya pedagogika. Istoriya, teoriya, praktika: ucheb. posobie, Moskva, 2004. – 216 s.
8. Frene S. Izbrannye pedagogicheskie sochineniya / S. Frene. – Per. s frants. / Obshch. red. B. L. Vulfsona. – M.: Progress, 1990. – 239 s.
9. Filipiak E., Smolińska-Rębas H. Technika doświadczeń poszukujących Celestyna Freineta / E. Filipiak, H. Smolińska-Rębas // Pedagogia Celestyna Freineta a edukacja regionalna, pod red. W. Frankiewicz i K. Kossak – Głównaczewskiego, Gdańsk 1997. – S. 15–20.
10. Kłosińska T. Droga do twórczości: wdrazanie technik Celestyna Freineta / T. Kłosińska. – Kraków: Impuls, 2000. – 166 s.

Олійник Ю. І.,

ст. наук. співр. відділу зброї «Музей-Арсенал», Львівський історичний музей, м. Львів

ГАЙДАМАЦЬКИЙ РУХ XVIII СТ. НА ПРАВОБЕРЕЖНІЙ УКРАЇНІ В ПАМ'ЯТКАХ ЛЬВІВСЬКОГО ІСТОРИЧНОГО МУЗЕЮ

Анотація. У публікації розглянуто та проаналізовано історичний розвиток гайдамацького руху XVIII ст. на Правобережній Україні. Досліджено пам'ятки з колекції Львівського історичного музею (ЛІМ), що зберігаються в колекції музею й мають важливе значення для вивчення української історії загалом й гайдамацького руху зокрема.

Ключові слова: Правобережна Україна, гайдамацький рух, Польща, Росія, Туреччина, І. Гонта, М. Залізняка, Коліївщина, музейні пам'ятки.

Oljnyk Yu. I.,

senior researcher of the Department of arms «Arsenal», Lviv historical Museum, Lviv

GAYDAMAK MOVEMENT OF THE XVIII CENTURY ON THE RIGHT-BANK UKRAINE IN THE MONUMENTS OF LVIV HISTORICAL MUSEUM

Abstract. In a considered and analysed the historical development of the gaydamak movement of the XVIII century on the Right-Bank Ukraine. Explored monuments of Lviv historical Museum collection (LHM), which are stored in the Museum's collection and are important for the study of Ukrainian history in General and the gaydamak movement in particular.

Keywords: Right-Bank Ukraine, Gaydamak's movement, Poland, Russia, Turkey, I. Gonta, M. Zaliznyak, Koliivshchyna, Museum attractions.

Постановка проблеми. Після поразки Української революції в середині XVII ст. долю українських земель визначали Польща, Росія і Туреччина. За умовами Бахчисарайського договору 1681 року територія між Дністром та Бугом залишалася нейтральною й незаселеною.

Проте, Польща порушила Бахчисарайську угоду та розпочала активно заселяти вільні землі Правобережжя, посилюючи соціальне і національне гноблення українського народу. Це призвело до народного невдоволення, яке вилилося у низку повстань. Учасників народного руху XVIII ст. називали гайдамаками.

Постановка завдання. Метою публікації є більш детальне висвітлення та аналіз історичного розвитку гайдамацького руху XVIII ст. на основі дослідження пам'яток з колекції Львівського історичного музею (ЛІМ).

Аналіз досліджень і публікацій. Гайдамаччина в українській історіографії довгий час базувалася в основному на усній традиції — народних переказах, мемуарах сучасників і в значно меншій мірі на архівному матеріалі.

Гайдамацький рух досліджував М. Максимович в своїй праці „Известия о гайдамаках” [20]. Він дослідив пакет документів, де знаходилися фактичні матеріали арешту М. Залізняка та його друзів [2, с. 564].

Першим, хто поставив дослідження гайдамацьких рухів на документальну основу став В. Антонович. Він видав у збірнику „Архивы Юго-Западной Росии” акти про гайдамаків (1700-1768) й написав на основі цих актів монографію про гайдамацькі рухи (1876) [1]. Автор опублікував низку цінних мемуарів про ці рухи, написаних свідками й сучасниками. Мемуари, незважаючи на неприхильність їх авторів до гайдамаків, подають багато важливих подробиць. Найбільш вичерпну працю про гайдамаків подав Яків Шульгін, який опублікував на сторінках журналу „Киевская Старина” монографію про гайдамацьке повстання 1768 року [25].

Заслуговує на увагу праця сучасного дослідника П. Мірчука „Коліївщина. Гайдамацькі повстання 1768 р.” [22]. Він прийшов до висновку, що Коліївщина стала заздалегідь запланованим повстанням з виразною програмою відновлення Української гетьмансько-козацької держави і чітко вираженим національним характером.

Джерельною базою до написання статті послужили матеріали фондів груп „Графіка”, „Живопис”, „Зброя”, „Фотоматеріали” з архіву Львівського історичного музею, інвентарні описи колишнього Національного Музею ім. Короля Яна III.

Виклад основного матеріалу дослідження. Тема гайдамацького руху найбільш детально висвітлена в експозиції відділу Давньої історії України Львівського історичного музею. Серед представлених тут пам’яток — портрет невідомого художника XVIII ст. „Іван Гонта”, фоторепродукція з портрету невідомого художника кінця XVIII-поч. XIX ст. „М. Залізняк”, літографія з картини Ю. Коссака XIX ст. „Табір гайдамаків”, літографія з картини худ. І. Іжакевича „Повстання гайдамаків під керівництвом М. Швачки”, зброя селян — повстанців XVIII ст.

Перші писемні згадки про гайдамаків датуються 1714 роком. Слово „гайдамак” тюркського походження (від „гайде” — гнати, переслідувати) й означає „волоцюга”, „грабіжник”. Так зневажливо називала гайдамаків польська шляхта. Невдовзі цей термін став поширеною назвою народних месників.

Гайдамаччина у своєму розвитку пройшла три хвилі піднесення: 1734-1738 роки, 1750 рік та 1768 рік (Коліївщина).

Перше велике гайдамацьке повстання розпочалося 1734 року. Його причиною став наступ на територію Правобережжя російських військ разом із гетьманськими полками, які мали на меті допомогти синові короля Августа II вступити на польський престол. Стихійний народний виступ швидко охопив Київщину, Поділля та Волинь. На чолі повстання став сотник надвірних козаків князів Любомирських — Верлан [12, с. 182].

Наприкінці 1738 року російські та польські збройні формування за допомогою зрадника С. Чалого здобули перемогу над основними повстанськими силами, що змусило частину гайдамацьких загонів відійти у Молдавію, а решта — тимчасово припинила збройний опір.

Новий спалах активності гайдамацького руху припав на 1750 рік. Повстанці, очолювані О. Письменним, М. Сухим, П. Тараном, протягом року контролювали землі Брацлавщини, Київщини, Східного Поділля. Проте до зими 1750 року цей виступ спільними зусиллями польських та російських військ було придушено [12, с. 183].

Кульмінацією гайдамацького руху стало селянсько-козацьке повстання 1768 року, що отримало назву „Коліївщина” (від слів „кіл”, „колоті”, „колій”). [12, с. 183]. „Коліївщина” охопила Київське та Брацлавське воєводства. Організована у 1768 році шляхетська Барська конфедерація, спрямувала свої головні сили на боротьбу проти повстанців [21, с. 79]. Дії збройних сил Барської конфедерації на Поділлі, Київщині та Волині, що супроводжувалися катуванням і грабунками українського населення, призвели до ще більшого загострення національно-визвольного руху проти польських завойовників, який очолили Максим Залізняк та Іван Гонта [19, с. 232].

У музейній колекції зберігається фоторепродукція (див. рис. 1) з портрету М. Залізняка кінця XVIII-початку XIX ст. (ЛІМ, інв. № Едфм — 8277, фотопапір 30 x 40 см) [9, арк. 72]. Портрет поясний. Обличчя овальної форми легко повернене вліво. Чіткий погляд, густі чорні брови, довгі закручені вуса. Портретований без шапки, на голові — козацький оселедець, у правому вусі кільцеподібна сережка. М. Залізняк одягнений у чорний жупан, з-під якого виглядає біла сорочка. У правій руці тримає шаблю, у лівій — вервицю.

Оригінал портрета М. Залізняка кінця XVIII-початку XIX ст. (ЛІМ, інв. № Ж — 16, полотно, олія 67,5 x 51,5 см) зберігається в Сумському художньому музеї ім. Никанора Онацького, куди надійшов у 1958 році з колекції Сумського краєзнавчого музею [23, с. 226].

Фотокопія портрета має значно менші розміри і на ній не повністю відображені написи, які є на оригіналі. Написи розміщені у верхній частині ліворуч: „чигиринскаго уъзда/ мотронинскаго монастиря/ послушникъ Максимъ/ Железнякъ”. Праворуч — ноти зі словами: „Та не буде луч-ше та не буде кра-ше/ акъ у насъ та на Укра...ні шо не має жида, шо не має ляха та не бу/де змі-на” [23, с. 226].

Портрет М. Залізняка з фондів Сумського художнього музею опублікований на сторінках видання „Україна козацька держава” [23, с. 226].

Більшої уваги заслуговує постать ще одного керівника повстання І. Гонти – сотника надвірної міліції графа С. Потоцького [13, с. 102]. До найцікавіших пам’яток, що знаходяться у Музеї належить портрет І. Гонти роботи невідомого майстра XVIII ст. (ЛІМ, інв. № Ж—1483, полотно, олія 53 x 42 см) [5, арк. 7]. Портрет погрудний. На темному тлі — обличчя овальної форми, повернене вправо. Карі очі, густі чорні брови, довгі закручені вуса. Портретований без шапки, на голові — козацький оселедець. Одягнений в розкішний зелений жупан. Комір сорочки розстебнутий. У правій руці тримає спис. Пам’ятка надійшла до Львівського історичного музею з колекції Національного Музею ім. Короля Яна III. Він експонувався в одному із залів цього Музею [10, арк. 13].

В наш час портрет публікувався в багатьох художніх виданнях – „Український портретний живопис XVII-XVIII ст.” [24, с.286], „Україна козацька держава” [23, с. 227] та ін.

Здобувши Умань, повстанці вчинили розправу над гнобителями [14, с. 453]. Ця подія відображена на картині невідомого художника першої половини XIX століття „Розгром гайдамаками польської шляхти в Умані” (інв. № Ж — 1484, полотно, олія 73 x 95 см) [5, арк. 7].

На картині автор показав жорстоке протистояння між гайдамаками і польською шляхтою. Події відбуваються на території костелу. Картина намальована, очевидно польським художником. Автор тенденційно підійшов до висвітлення цієї події. Невипадково представлено момент найбільш жорстокого протистояння між гайдамаками і шляхтою в Умані. Відображено образ невинної жертви та образ нападника. На полотні дуже чітко видно як люди тримають священні реліквії з костелу: хрест та монстранцію — (в Католицькій Церкві різновид дароносиці, позалітургійного шанування Святих Дарів – *О. Ю.*). Але навіть це, не зупиняє повстанців. Картина представляє тенденційне польське бачення даної події й не дає розуміння причин, що зумовили гайдамаків взятися за зброю. Вона надійшла до ЛІМ з колекції Національного Музею ім.Короля Яна III. Експонувалася в одному із залів Музею [10, арк. 60].

Гайдамацьким рухом цікавилось багато художників. Серед них І. Їжакевич — відомий український живописець та гравер. [16, с. 652]. У ЛІМ експонується літографія (див. рис. 2) з картини І. Їжакевича „Повстання гайдамаків під керівництвом М. Швачки” (ЛІМ, інв. № Г—16400, папір, репродукція 24 x 28 см) [4, арк. 45]. На малюнку відображено сцену розправи польського війська з повстанцями. Літографія надійшла з фондів Музею до 1941 року.

Ще однією цікавою пам’яткою є представлена у Музеї літографія з картини Ю. Коссака XIX ст. „Табір гайдамаків”. (ЛІМ, інв. № Репр.—17988, папір, репродукція 34 x 25 см.) [8, арк. 62]. На ній автор зобразив групу гайдамаків на відпочинку, біля річки. На передньому плані — два повстанці на конях, інші сидять на траві. Збоку стоїть котел, в якому готується їжа. Репродукція надійшла з фондів Музею до 1941 року [17, с. 444].

У Львівському історичному музеї можна також оглянути основну зброю гайдамаків – бойові коси та коли. Зокрема, в одному із залів Музею представлена бойова коса XVII ст. (ЛІМ, інв. № 3—3549, залізо, дерево, кування, різьблення. Дз—244,4, Д пера—45, Д гака—10, 2, Ш пера —7,2 см) [6, 185 арк.]. Вона має перо плоске, вигнуте, із заокругленим і косо зрізаним, кінцем, біля якого має виступ, заточене з внутрішнього боку. На нижньому кінці пера — серпоподібний плоский гак. Перо відкуте разом з конічною тулією, яка в горі і внизу має кільцеві вінчики. Ратище дерев’яне, кругле, з двома залізними полосами на 4-х загвіздках. Нижній кінець оббитий залізом. До музею коса надійшла у 1940 році з фондів Національного Музею ім. Короля Яна III [11, арк. 39].

В експозиції показані бойові коси, які хоч і відносяться до значно пізнішого часу — повстання 1860-их років (див. рис. 3), але дають уявлення про тяглість традиції народного озброєння. Подібно до цих виглядали і гайдамацькі (інв. № 3 — 3547, 3 — 3548, залізо, дерево, кування, різьблення, травлення; Дз — 236,7, Д — пера 85,7, Ш пера — 7,5 см) [6, арк. 184-185]. Перо бойових кіс у формі витягнутого півмісяця, заточене з внутрішнього боку. Вздовж туп’я з одного боку витравлено геометричний орнамент. Перо має хвостовик, вставлений у ратище. Ратище дерев’яне, округле. Верхній кінець окутий залізом. Обидві пам’ятки надійшли до Музею у 1940 році з колекції Національного Музею ім. Короля

Яна III. Бойову косу (ЛІМ, інв. № 3 — 3548) подаровано Національному Музею ім. Короля Яна III п. 3. Дронговським. Обидві коси належали невідомим учасникам польського повстання 1863 року [10, арк. 43].

Поруч з косами експонується спис XVII ст. (ЛІМ, інв. № 3—3925, залізо, дерево, кування, різьблення) [7, арк. 121]. Перо списа листоподібне, зі заокругленими плечиками і обабіч ним ребром. Тулія конічна, з отвором для цвяха. Ратище дерев'яне, кругле. До музею спис (див. рис. 4) надійшов у 1940 році з Національного Музею ім. Короля Яна III [10, арк. 26].

Коли шляхта придушила гайдамацький рух, знову почалося жорстоке переслідування селян та православного духовенства. Серед народних мас й далі панувала ненависть до панів. Від часу до часу з'являлися чутки про нове повстання. Такі вістки, наприклад, розійшлися по Волині у 1789 році (т. зв. волинська тривога). Тоді заарештували й покарали сотні невинних людей [19, с. 233].

Висновки і перспективи подальших досліджень у даному напрямі. Отже, після поразки Української революції 1648-1657 років, Правобережжя надовго стало об'єктом територіальної експансії сусідніх держав — Польщі, Росії і Туреччини. Встановлення контролю Польщі над краєм на початку XVIII ст. відновило польсько-шляхетські порядки, посилило релігійний гніт, спричинило нову колонізацію Правобережних земель, зростання соціального напруження й виникнення гайдамацького руху. Перехід наприкінці XVIII ст. Правобережжя під владу Росії не зняв проблеми іноземного панування для цього краю, він тільки змінив форми та методи експлуатації місцевого населення [12, с. 186].

Сучасники-мемуаристи залишили описи картин пожеж, вбивств, грабежів, що супроводжували повстання, але про причини, які штовхали гайдамаків на це, вони чомусь замовчували. Адже, люди хотіли простого мирного життя [3, с. 250].

Пам'ятки, що зберігаються в колекції Львівського історичного музею мають важливе значення для вивчення української історії загалом й, зокрема гайдамацького руху як надзвичайно доленосного її періоду. Вони відображають споконвічні прагнення українців відстоювати свою національну та соціальну незалежність. Вважаємо, що дана проблематика є ще недостатньо вивченою й потребує подальших досліджень.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Антонович В. П. Исследование о гайдамачестве по актам 1700-1768 гг. Извлечено из III тома 3-й части Архива Юга Западной России, изданного временною комиссией для разбора древних актов. / В. П. Антонович. — 324 с.
2. Антонович В. Несколько данных о судьбе Зализняка после его ареста // Киевская старина. / В. Антонович. — Киев, 1882. — 645 с.
3. Антонович В. Уманский сотник Иван Гонта / В. Антонович // „Киевская старина”. — Киев, 1882. — 645 с.
4. Архів ЛІМ. Інвентарна книга фондової групи „Графіка”. Т. 18. 1982.—1988. — Арк. 105.
5. Архів ЛІМ. Інвентарна книга фондової групи „Живопис”. Т. 3. 1979. — 2009. — Арк.193.
6. Архів ЛІМ. Інвентарна книга фондової групи „Зброя”. Т. 8. 1983. — 1984. — Арк. 199.
7. Архів ЛІМ. Інвентарна книга фондової групи „Зброя”. Т. 9.—1984. — Арк. 197.
8. Архів ЛІМ. Інвентарна книга фондової групи „Репродукції”. Т. 13. —1985. —1998. — Арк.198.
9. Архів ЛІМ. Інвентарна книга фондової групи „Фотоматеріали”. Т. 11. — 1985. —1988. — Арк. 99.
10. Архів ЛІМ. Inwentarz portretów i obrazów w Muzeum Narodowym im. Kr. Jana III. Т. 7. 1927. — Арк.135.
11. Архів ЛІМ. Inwentarz Muzeum Narodowym im. Kr. Jana III. Т. 16. —1932. — Арк.345.
12. Бойко О. Історія України. / О. Бойко. — Київ: „Академвидав”, 2012. — 702 с.
13. Голубенко І. Сини мої, гайдамаки... [З історії Коліївщини] / Голубенко І. // Жовтень. — Львів. — 1989. — Листопад. — № 11. С. 108-113.
14. Грушевський М. Ілюстрована історія України. / М. Грушевський. — Київ-Львів. 1913. — 524 с.
15. Дорошенко Д. Нарис історії України в 2-х томах. Том II (від половини XVII ст.). / Дмитро Дорошенко. — Київ : Глобус, 1991. — 349 с.
16. Енциклопедія історії України. III том. — Київ: Наукова думка, 2005. — 658 с.
17. Енциклопедія Львова. III том. — Львів: Літопис, 2010. — 730 с.
18. Енциклопедія Українознавства. I том. — Київ: Глобус, 1993. — 399 с.
19. Крип'якевич І. П. Історія України. — Львів: Видавництво „Світ”, 1990. — 519 с.
20. Максимович М. Известия о гайдамаках / Максимович М. // Москвитянин. — 1845. — № 5-6. — 45-68 с.

21. Мельник Б. Вулицями старовинного Львова. / Б. Мельник – Львів: Видавництво „Світ”, 2001. – 270 с.
22. Мірчук П. Коліївщина. Гайдамацькі повстання 1768 р. / П. Мірчук. – Нью-Йорк, Наукове товариство ім. Т. Шевченка, 1973. – 318 с.
23. Україна — козацька держава. Ілюстрована історія українського козацтва у 5175 фотосвітлинах. – К.: ПП „Емма”, 2006. – 1216 с.
24. Український портретний живопис XVII-XVIII ст. Проблеми становлення і розвитку. – Київ: „Мистецтво”, 1968. – 318 с.
25. Шульгин Я. Почерк коливищини по неизданным и изданным документам 1768 г. и ближайших годов. / Я. Шульгин. – Киев: Тип. Г. Т. Корчак-Новицкого, 1890. – 210 с.

REFERENCES

1. Antonovych, V., Isseledovanie o gajdamaczestve po aktam 1700-1768 gg. Izvleczeno iz 3-j czasti Arhiva Juga Zapadnoj Rossii, izdannjgo vremennoju komissijej dlja razbora drevnih aktov, 328 p.
2. (1882), Antonovych, V., Neskolko dannyh o sudbe Zalizniaka posle jego smerti, Kiev, 645 p.
3. (1882), Antonovych, V., Umanskij sotnik Ivan Gonta, Kievskaja starina, Kiev, 645 p.
4. (1982-1988), Arhiv LIM, Inventarna knyga fondovoi grupy „Grafika”. T. 18, ark. 105.
5. (2009), Arhiv LIM, Inventarna knyga fondovoi grupy „Zyvopys”, T. 3, 1979, ark. 193.
6. (1983-1984), Arhiv LIM, Inventarna knyga fondovoi grupy „Zbroja”, T. 8, ark. 199.
7. (1984), Arhiv LIM, Inventarna knyga fondovoi grupy „Zbroja”, T. 9, ark. 197.
8. (1985-1998), Arhiv LIM, Inventarna knyga fondovoi grupy „Reprodukcii”, – ark. 198.
9. (1985-1988), Arhiv LIM, Inventarna knyga fondovoi grupy „Fotomaterialy”, T. 11, ark. 99. — 1985.
10. (1927), Arhiv LIM, Inwentarz portretów i obrazów w Muzeum Narodowym im. Kr. Jana III, T. 7, ark. 135.
11. (1932), Arhiv LIM, Архів ЛІМ. Inwentarz Muzeum Narodowym im. Kr. Jana III. T. 16, ark. 345.
12. (2012), Bojko, O., Istorija Ukrainy, Kyiv, 702 p.
13. (1989), Golubenko, I., Syny moi gajdamaky..., Z istorii Koliivszczyny, Zovten, Lviv, lystopad, № 11, 98-113 pp.
14. (1913), Gruhevskij, M., Ilustrovana istoria Ukrainy, Kyiv, Lviv, 524 p. Грушевський М. Ілюстрована історія України. / М. Грушевський. – Київ-Львів. 1913. – 524 с.
15. (1991), Doroshenko, D., Narys istorii Ukrainy v 2-h tomah. Tom II (vid polovyny XVII st.), Kyiv, 349 p.
16. (2005), Encyklopedia istorii Ukrainy. III tom, Kyiv, 658 p.
17. (2010), Encyklopedia Lvova, III tom, Lviv, 730 p.
18. (1993), Encyklopedia Ukrainoznavstva, I tom, Kyiv, 399 p.
19. (1990), Krypiakievycz, I., Istorija Ukrainy, Lviv, 519 p.
20. (1845), Maksymovycz, M., Izvestia o gajdamakah, Moskvitianin, № 5-6, 45-68 p.
21. (2001), Melnyk, B., Vulyciamy starovynnogo Lvova, Lviv, 270 p.
22. (1973), Mirczuk, P., Gajdamacki povstannia 1768 r., Nju-York, Naukove tovarystvo im. T. Chevczenka, 318 p.
23. (2006), Ukraina – kozacka derzava u 5175 fotosvitlynah, Kyiv, 1216 p.
24. (1968), Ukrainskij portretnyj zyvopys XVII-XVIII st. Problrmy stanovlennia I rozvytku, Kyiv, 318 p.
25. (1890), Szulgyyn, J., Poczerk koliivszczyny po neizdannym i izdannym dokumentam 1768 g. I blizajszych godov, Kiev, 210 p.

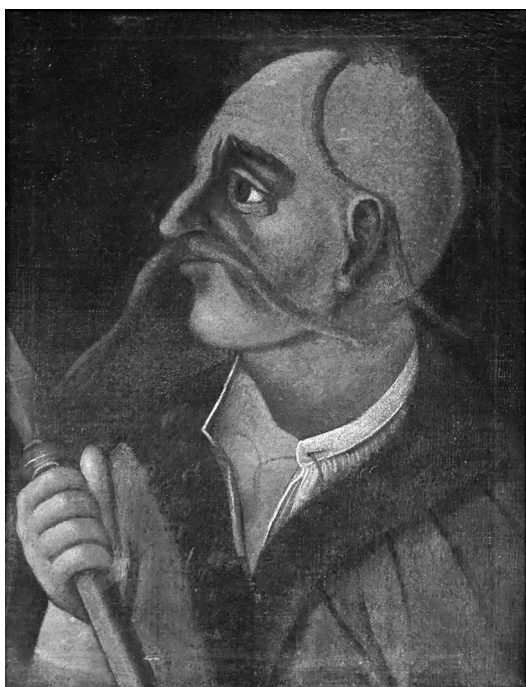

Рис. 1. Фоторепродукція з портрету М. Залізняка кінця XVIII — початку XIX ст. ЛІМ. Інв. № Едфм — 8277, фотопанір 30 x 40 см

Рис. 2. І. Їжакевич. „Повстання гайдамаків під керівництвом М. Швачки”. ЛІМ

Рис. 3. Бойові коси XIX ст. ЛІМ. Інв. № 3 — 3547, 3 — 3548

Рис. 4. Спис XVII ст. ЛІМ. Інв. № 3—3925

Protsak T. Z.,

head of the Department «Arsenal Museum» of the Lviv Museum of History, Lviv Museum of History, Lviv

PROBLEMS OF INTEGRATION OF PEOPLE WITH SPECIAL NEEDS INTO THE MUSEUM ENVIRONMENT: WORLD AND UKRAINIAN PRACTICE

Abstract. *This article considers the process of international cooperation of museums and people with special needs as well as adoption of the experience of cross-border cooperation Poland-Belarus-Ukraine by Ukrainian museums. It analyses implementation of projects relating to cooperation of museums with disabled people in Poland and Ukraine.*

The main features of the development of the exhibition project for blind and visually impaired visitors are highlighted.

Keywords: people with special needs, disabled persons, Ukrainian museums, Lviv museums, Polish museums, Belarus museums, communication, international cooperation.

Formulation of the problem. Any excursion is known to be based on the combination of two main elements, i.e. excursion site display and their presentation. Thus, excursion is a visual process of cognition of the environment by individuals, based on pre-selected sites in natural conditions or located in the premises of museums. During excursions individuals learn to watch and see, observe and learn in a correct way. And that is the task of the display. And if excursion is considered to be a visual way of obtaining information or certain knowledge, the question arises, whether all people, including blind people and people with special needs, have a chance to participate in excursions. In the current world there are about 650 million of people with physical and mental disabilities. If their family members are taken into account, the number of people related to disability may well reach 2 billion, which is almost one third of the world population [14]. Resorting to their own physical and spiritual reserves, overcoming psychological problems, people with limited psycho-physical possibilities are often incapable of living a full-fl edged life due to certain social and physical barriers as well as challenges they face in the everyday life [12] But currently a lot of activities are carried out in the world, which introduce innovations for visually impaired people in the museum environment using advanced museum technologies and which overcome stereotypes claiming that visual art is accessible only for those who can see. In Ukraine museums are also gradually getting involved in the practice of carrying out such activities for people with special needs in the museum environment. Therefore, this paper aims to analyse implementation of programs having to do with cross-border cooperation of museums with their disabled visitors in Poland and Ukraine. The research focuses on the modern development status of Ukrainian museums' cooperation with disabled people as compared to the neighbouring Polish experience and the prospects of work in the given direction.

The main material of the study. On December 3, 1982 the UN General Assembly adopted Resolution No. 37/52 'World Programme of Action concerning Disabled Persons'. That was the first international legal document dedicated to this complex and important range of problems. And 10 years later, on December 3, 1992, the UN General Assembly proclaimed that day as the International Day of Persons with Disabilities [1]. The goal of proclaiming this day was observance of human rights and more active involvement of persons with disabilities in the life of the society. The International Day of Persons with Disabilities aims to attract attention of the global community to problems of people with special needs, to protect their dignity, rights and wellbeing, as well as to ensure the advantages for the society resulting from involvement of persons with disabilities in the political, social, economic and cultural life.

In Ukraine celebration of this day was established in 1993 by the Presidential Decree. Now some three million Ukrainians are persons with disabilities [1] Creation of adequate conditions of life will enable people with special needs to more fully realize their personal potential as well as get integrated in the society. This is urged by the signing of international documents by Ukraine, under which own legal base is being developed and improved and respective social programs are being elaborated. The first and the main Law of Ukraine On Funda-

mentals of Social Protection of Disabled Persons was adopted in 1991, amended and improved in the following years, and it guarantees equal opportunities for disabled persons and all the other citizens for participation in the economic, political and social domains of the societal life, creation of the necessary conditions which enable this category of people to lead a full-fl edged life [6]. Over the last years a number of legislative and regulatory acts have been passed, ensuring social protection of citizens with disabilities by the state. In 2005 the Law On Rehabilitation of Disabled Persons in Ukraine was approved, as well as On Primary Measures Aimed to Create Favourable Conditions of Life and Activity for Persons with Physical Disabilities, On Approval of the Concept of Early Social Rehabilitation of Disabled Children and the Resolution of the CMU On Improvement of Provision of Some Rehabilitation Means to Visually Impaired Persons [1].

These laws set the basic principles of creating legal, social and economic, organizational conditions for the functioning of the system of supporting physical, mental and social welfare of persons with disabilities.

Convention on the Rights of Persons with Disabilities was signed on December 13, 2006 and took effect for Ukraine on March 6, 2010. The Convention proclaims the principle of full and effective participation and inclusion of people with special needs in society. Article 30 of the Convention proclaims, in particular, that States Parties recognize the right of persons with disabilities to take part on an equal basis with others in cultural life, and shall take all appropriate measures to ensure that persons with disabilities enjoy access to places for cultural performances or services, such as theatres, museums, cinemas, libraries and tourism services, and, as far as possible, enjoy access to monuments and sites of national cultural importance [11].

In September 2016 the President of Ukraine signed the law aimed to bring legislative norms of non-discriminatory designation of persons with disabilities in conformity with the UN standards. The document introduces changes into the official Ukrainian translation of the Convention on the Rights of Persons with Disabilities and optional protocol thereto via replacing the term ‘invalid’ with ‘a person with disabilities’. Further enforcement of the law will ensure bringing the national legislation regulating the issues relating to persons with disabilities into conformity with the global standards of civil and non-discriminatory designation of such persons as ‘persons with disabilities’, and not ‘invalids’. This law will ensure the correspondence of the national version of the above documents to their original English texts. [21]

Besides, art therapy is now considered to be a modern method of social adaptation, which is of particular importance for persons with disabilities, who, normally, for the reasons that do not depend on them, are socially not adapted. People with special needs, staying within the four walls of the room, badly need communication, therefore art therapy does not only heal them, but integrates them in the society. Art therapy predominantly involves means of non-verbal communication, and that is of utmost importance for those who find it difficult to express their ideas in words. The development of the art therapy direction in Europe dates back to the 1960s-1980s of the past century [4] It was back then that the first professional associations in the field were established, teaching experience was being accumulated. In Ukraine art therapy is considered not as a separate activity direction, but as an additional major for psychiatrists and psychotherapists. Its methods are used by teachers, kindergarten teachers, psychologists and museum staff in their work.

For instance, in Poland there have long been in place special conditions for the participation of persons with disabilities in social life, and in practice the world museums introduce various projects aimed at involving this category of people into the cultural environment. Polish museums have long and actively been participating in rehabilitation and social adaptation of persons with disabilities. Below there are some examples of cross-border cooperation between Ukraine and Poland – projects implemented within the Poland-Belarus-Ukraine Cross-Border Cooperation Program aimed at cooperation between Polish and Ukrainian museums for persons with special needs.

Most Polish museums have advanced technologies helping people with special needs to get involved in the cultural and social milieu of the area. For instance, in 2012 in Katowice the Silesian Museum opened up its first permanent excursion itinerary for the blind and visually impaired. Its most precious assets include a collection of Polish painting prior to and after 1945, which includes the works by Józef Chełmoński, Artur Grottger, Tadeusz Makowski, Jacek Malczewski, Jan Matejko, Józef Mehoffer, and Stanisław Wyspiański. This museum also has samples of primitivism, Art Brut, folk art, artistic and documentary photography, Polish placard, as well as a large ethnographic collection and a collection of Polish stage plastic arts. [19] In 2013 in the Polish museum the Herbst Palace in the city of Lodz the system ‘Podszepty’ was on display, and thanks to this it became pos-

sible for blind and visually impaired people to get acquainted with the items on display on their own. According to the museum staff, Lodz is the first city in Poland with such system in place. [18]

The regional museum in Stalowa Wola is working at different cross-border programs, for visitors with disabilities to enjoy equal rights with other visitors in the Polish-Ukrainian frontier territories. This museum does not have the slogan 'don't touch', and under the programs of international academies the museum staff members are learning how to make their museum more open to visitors with special needs. Both museum staff members and specially trained volunteers communicate with disabled persons. Since 2008 the Regional Museum in Stalowa Wola started cooperating with local psychologist-teacher consultancy, implementing the program 'Therapy via Art. A Trip to the World of Sounds, Colours, Tastes, and Aromas'. [20]

The practice of implementation of jointly developed inter-museum projects in the Polish-Ukrainian frontier areas proves that life of persons with physical disabilities can be made full-fledged. In spite of the difficulties like absence of any special exhibitions which are not yet a commonplace practice or such spatial factors as transport not adjusted to persons with disabilities, absence of the opportunity for equipping the museum premises with special means, let us say, ramps, Braille type, etc. In the opinion of the staff of Ukrainian museums as well as visitors, it is high time that permanent exhibitions for disabled visitors be created and special conditions for people with special needs be introduced in the already functioning expositions. The fact that in the exhibition hall both disabled and fully able persons feel on equal terms is a step towards the integration of the former into the society. [17]

That is why currently certain achievements can be traced in Ukraine as far as creation of conditions for persons with disabilities to visit cultural institutions are concerned, i.e., persons with locomotor system disorders and people with visual and hearing impairments.

For example, in the Museum of Folk Architecture and Daily Life in Lviv the category of people with locomotor system disorder, in wheelchairs, can freely move across the territory of the museum. Besides that, museum staff members hold mobile exhibitions for such category of people. [12]

One of the first projects not just in Lviv, but in Ukraine, was the project 'I touch and see', which helped make the museum more accessible for blind and visually impaired people. Students of the Lviv National Academy of Arts made copies of twelve artistic portraits from the exposition of the B. Voznytsky Lviv National Art Gallery. These were unconventional copies, since every image was reproduced in the form of sculpture. Thanks to that project each visitor of the gallery, in particular, blind and visually impaired excursion participants, can touch the sculpture and thus imagine what the person depicted in the picture-portrait looked like. But that is still not everything: besides portrait likeness, the artistic technique applied by the author of the picture is also reproduced, and through every touch you may come to know about the nature of the portrait as a piece of art. Sculptural portraits done by the students are exhibited side by side with their artistic originals, for every visitor with good sight to also be able to compare both 'versions' of the portrait.

The problems of accessing museum and cultural values of Ukraine by people with special needs are still far from being solved, therefore one of the first attempts of doing this is cooperation of Polish and Ukrainian museums in professional servicing of visitors with disabilities. Thanks to the project 'Museums without barriers' implemented within the Poland – Belarus – Ukraine Cross-Border Cooperation Program in 2007 – 2013, aimed at the development of new teaching and educational solutions in the field of access of persons with special physical needs to culture, the best was done to minimize the barriers on the way to accessing cultural assets by visually impaired persons, people with hearing impairments or movement disorders. In Poland there is an international program 'Museum without barriers' supported by the EU, it containing three blocks, in particular, on working with blind and visually impaired people, deaf people and people with hearing impairments as well as children with mental disorders. In fact, the staff of Lviv museums got acquainted with all the three directions in a very detailed way, adopting the best practice [6].

Lviv museums, which include the Museum of History of Religion, the National Museum in Lviv and the Lviv Museum of History, take part in the innovative program of international cooperation between museums, the goal of which is to expand access to art and national heritage for people with special physical needs. Lviv museums have signed the Agreement of Cooperation Intent within the project 'Museums without barriers' in the regional museum of Stalowa Wola, Poland. [24] This enabled to prepare the museum staff of Lviv for servicing persons with disabilities.

Over 2014 museum staff members of Lviv region had a chance to participate in the project 'Museums without barriers. The coalition of Polish and Ukrainian museums towards professional servicing of disabled visitors'. That was a cycle of workshops held in Poland in the premises of the Regional Museum in Stalowa Wola, in Lviv in the Museum of History of Religion and the final conference – in the Lviv Potocki Palace. During the workshop the participants had a chance to listen to the lectures delivered by professional experts from Poland, working with people with a certain type of disability: Olgierd Kosiba, Robert Więckowski, Anna Bombińska-Domzał, Marta Walewska, Marcin Szelong, Tomasz Wasilewski, Lucyna Mizera, Edyta Lisek-Lubaś, and others. Also, people with special needs were invited to participate in the workshops, this enabling the museum staff to apply the skills obtained in practice.

On the basis of the knowledge and skills obtained, the staff of the Solomiya Krushelnytska Museum conducted the analysis of current museum opportunities which appeared to be not that wide. We cannot work with people with locomotor system disorders due to absolutely objective reasons since the Museum is located on the second floor of the building constructed in 1884, belonging to the historical and cultural heritage and having no designed lift. Most exposition rooms are small, with narrow passages and thresholds, and the exhibits are located at some height, which does not enable wheel-chaired persons to have a look at them.

Also, certain things were traced by us while working with non-hearing people, as it is indicated by the scientific employee of the museum Halyna Ohorchak, since the museum of the singer Solomiya Krushelnytska is a musical museum, most of our events are based on stories about music and musical figures. And though sign interpretation is not a problem, there still arises an ethical question – how do we talk about music to people who have had hearing impairments since their birth? Thus, cooperation with visually impaired and blind people seems to be most likely and fruitful for us.

The museum's cooperation with the blind started with a visit paid to the Lviv Centre of UTOS (Ukrainian Society of the Blind) and acquaintance with its head – Mrs. Lyuba Kukuruzza. A joint activity was planned, where we tried to use the knowledge obtained during the workshops within the 'Museum without barriers' project to the full. The museum staff developed classes consisting of three small parts differing in content. The first one presupposed a story about the singer Solomiya Krushelnytska, listening to a recording with her voice as well as tactile familiarization with a blouse and female hats of the 1920s-1930s of the 20th century. These were not museum items, but the things belonging to the employees of the Museum 'From the Grandmother's Chest', and that allowed us to touch them with no caution, without applying special gloves, which generally change the senses. The second part of the class consisted in listening to the musical fragments and reproducing the impression from the things heard in plastic arts. The third and the most successful part was acquaintance with musical instruments. Our guests were fascinated about and interested in touching those instruments and producing some sounds. These were reed pipe, gusli, and bell lyre.

All in all, the prospects of the Solomiya Krushelnytska Museum for working with visually impaired visitors are rather wide. Music and rhythmic constitute an important part of both aesthetic and physical upbringing of visually impaired children. Specialized schools have such disciplines as logo-rhythmic, fairy-tale-therapy, theatre. That is a favourable soil for our musical museum. For our adult guests we may offer lectures about Ukrainian musicians and the possibility to listen to audio records, thematic concerts and meetings with our contemporaries – famous figures in the musical culture. [30]

The 'Green Cross' Society jointly with the Integration Society 'Magnum Bonum' (Poland) have completed the project 'Crossing the borders without any barriers – integration of disabled persons via tourism and culture'. The project has become an important step towards integration of disabled persons, since it has enabled to create conditions for them not just in the museum, but in the tourist and cultural domains of Lviv region, and has contributed to similar processes in the neighbouring Poland. The head of the 'Green Cross' society Oleksandr Voloshynskyy has told that within the project implementation, in particular, there have been held four training courses in the topics of accessibility and removal of architectural barriers for disabled persons in the museums of Lviv region, embracing one hundred people, with 8 study tours to Poland after the training sessions. The participants visited the rehabilitation centre in Krasnystaw and other museums in Polish cities to gain experience of working with visitors having special needs. An interactive map with a guide for tourist sites in Lviv region that are accessible for disabled persons has been developed. The coordinator of the program 'Ukraine without barriers' Yaroslav Hrybalskyy stressed that implementation of the project 'Crossing the borders without any barriers'

has enabled its participants, persons with disabilities, to feel on equal terms with those having no disabilities. The head of Lviv Regional Division of the Ukrainian Society of the Blind Lyubov Kukuruzha has pointed out that thanks to the project 'Crossing the borders without any barriers' more and more museums of Lviv region got interested in the opportunity of cooperating with the society in the issues of refurbishment of their premises and expositions with due account of the requirements set for visually impaired people to visit them [2].

Thus, there are already some achievements in museums. For example, in Lviv Museum of History of Religion excursions for blind, deaf children and children with mental disorders are conducted. Several adapted excursions for children with special needs, who study in specialized Lviv boarding schools, have already been conducted here. This project aims to integrate disabled persons into the social and art space of Lviv. For example, interactive meeting with children having hearing impairments was conducted in two phases — a theoretical and a practical one. At first they had a familiarization excursion of the museum. The guide's story was accompanied by sign interpretation done by their teacher. And then deaf children and children with hearing impairments were taught to paint icons on glass [4].

It was in this museum that the master class 'Touch the exhibition' for students of the boarding school for visually impaired children was conducted. In the exposition rooms the guides described the exhibits in a detailed way, and blind children had a chance to hold in their hands items made of clay, back from the period of Trypillia culture, embroidered towels and many other things from the museum's stock collection. The museum has exhibits from different storage groups — ceramics, fabric, icons, sculpture, painting, old print [24]. Thus, a peculiarity of the excursion for blind children was that they were allowed to touch some items of the exposition. The museum staff selected the items in the way for students to get the best tactile senses where it had been possible before — to sense the weight of a stone axe, the size of rock used by the primeval people to grind cereals into flour, to touch the Pentateuch, wooden icons, priest's clothes, chalices. The visit to the museum for disabled children limited in free movement became a real event in itself, and the fact that they could touch the things all the others are not allowed to touch, but for the museum staff, was of great satisfaction for them [4].

On November 1, 2015 an interactive social and art project 'Touching, I see: great Ukrainians' was presented in Lviv in the Palace of Arts. Thanks to this unique project children and people with special needs may get involved in art. Among the main goals of the project — to disclaim that visual art is accessible only for people who can see. The exhibition enables blind persons and visually impaired persons to get acquainted with 12 sculptural portraits of outstanding Ukrainians, which include portraits of Ivan Franko, Lesya Ukrainka, Serhiy Nihoyan, Andriy Sheptytsky, Georgiy Gongadze, and others. Each portrait sculpture is accompanied by a table with the necessary information in Braille type about each well-known person and with an audio record. Also, the exhibition provides literary pieces in relief and dot font printed in 2016 [8].

Ensuring of a full-fledged access of persons with hearing impairments to museums requires creation of adequate conditions. Adaptation of the museum space can take place in several ways: through improvement of the permanent exposition, creation of separate permanent or interim exhibitions taking into account special needs, as well as organization of mobile excursions to boarding schools and companies. The best is done for the museum of be as interesting and dynamic an institution as possible. Within this process one should pay attention to the problems of ensuring access to the exposition for people with special needs. Recently they have become more interested in the museum collections, while most Ukrainian museums have not got adequate conditions to host such visitors. Of particular discomfort it all is for visually impaired people due to exposition of items behind display windows, which makes it impossible to get acquainted with them [16]. Thanks to creation of special conditions for this category of excursion goers, the museum may well become not just a cultural and educational, but a rehabilitation institution as well, this expanding the area of its functioning greatly.

It would be most expedient to start museum work with visually impaired visitors with organizing a temporary exhibition, since there it would be easy to identify the drawbacks and improve. During the direct implementation of the exhibition project the organizers are faced with a number of technical problems, i.e. production of replicas and models, development of summaries in Braille type, exhibition space arrangement. It is important that during the exhibition originals that cannot be damaged in any way while they are touched be used. Such items are articles made of stone, for example, stone instruments of labour, mealing stones, grindstones and small stone plastic works. Metal household items, blunt weapons, ceramic fragments, etc. are also not damaged when touched. For fragile and sharp items it is necessary to produce copies or replicas. One should address local craftsmen to do this. Copies of outfit and clothes can be ordered in reconstructing workshops.

In order to ensure the illustrative, part relief images, maps, pictures, portraits are used. Such images should be ordered in art workshops, where they are produced of gypsum. Now the reliefs are created via such advanced technologies as 3D printing and 3D cutting. Such images are best to be perceived by touching and are more accurate, since they are based on a computer model. If we speak about such services in Ukraine, they currently exist, but, unfortunately, are provided in small amounts and are rather expensive. Therefore, replicas made of gypsum are more popular in Ukrainian museums [16]

To explain spatial links and life organization of ancient people, models of dwellings, premises are produced, as well as relief plans of streets are made. Different advertising organizations currently offer spatial structures and produce stands with respective marking, i.e. in bright colours for visually impaired persons. Local centre of the Ukrainian Society of the Blind helps produce inscriptions in Braille type. They are printed on special cardboard with a Braille printer, but due to brown colour of cardboard such method can be used only for organizing some special exhibitions. For permanent exhibitions inscriptions made on a thick transparent plastic are produced. Both methods are not very costly, therefore they are widely used in Ukraine. A more complicated and more expensive method is to produce metal tables. Arrangement of the museum space in expositions for visually impaired persons requires taking many details into account. For instance, walls and the floor should be marked with contrast bright colours for visually impaired visitors to get oriented in space [16].

Since the exhibits are available only for touching them, interactive classes should be conducted, during which all the items can be tried in action. For example, an exhibition-game can be organized, and during it the excursion participants may try on the copies of suits of the medieval epoch or any other epoch. Practice shows that such exhibitions are of interest not just for visually impaired persons, but for children as well. Also, one may arrange a special exhibition for visually impaired visitors. For tourists with all types of visual impairments to be able to get acquainted with famous pictures of the best artists via tactile senses, the exhibition should consist of copies of pictures created using a special technology, where each reproduction would be done with due account of all the peculiarities of the relief texture of the canvas and paint strokes, to clearly reproduce the texture of the original. Pictures selected for such exhibition should belong to different genres and art styles: from religious painting and mythology up to portraiture and landscapes. It would be ideal if such exhibits in the exhibition for visually impaired persons had information stands and tables made in Braille type, as well as if a special audio guide with the text in different languages was developed specially for this excursion for visually impaired persons [26].

The experience of cross-border cooperation Poland-Ukraine is brought into life by the Lviv Museum of History, the staff members of which establish contacts with public organizations taking care of people with special needs. As Ihor Zinchuk from Lviv organization 'Open Hearts' states, visitors with locomotor system disorders, thanks to assistance provided by volunteers and the director of the Lviv Museum of History Roman Chmelyk, had a chance to feel like 'armour-bearers', because their meeting took place in the 'Arsenal Museum' department. Here we were greeted, we had an interesting excursion, a lot of little known facts about the history of weapons from different parts of the world were told. Besides that, the organizer-excursion guide Taras Prot-sak conducted an interesting competition-quest in which the participants, by pictures, were trying to guess what country this or that type of weapons was from, and the most quick-witted won. And we were also told about the details of the process of restoring a picture with the depiction of the Battle of Grunwald and shown a video on the tedious work of the restorers who had worked with enthusiasm in order to save the art canvas from the destructive influence of merciless time [9].

Official opening of the Resource Centre of Information Technologies for Persons with Disabilities in Lviv in 2012 provided guidance in further introduction of information technologies for visually impaired people. The directions of scientific and practical activity of the centre are determined by its head Oksana Potymko. At the same time, thanks to the workshops for museum staff of Lviv and Ukraine, the staff members of the museum domain gain some skills of working with visually impaired people [28] In Lviv there has been a presentation of copies of museum exhibits that can be touched. Such novelty has been introduced by the 'Arsenal Museum' department of the Lviv Museum of History, for the museum to be accessible for visually impaired people as well. As it is well-known, old artifacts cannot be touched, but for visually impaired people an oral excursion will not be a full-fledged one. Therefore, the Museum of History, namely its Arsenal department is among the first museums of Lviv that provide replicas that are safe to touch. A sword, shield, flanged mace and other replicas

have blunt blades and ends, and are therefore safe. For better interaction the Lviv Museum of History intends to open a separate room for educational programs, in particular, the ones for visitors with special needs [26].

Conclusions and prospects for further research in this direction. As we can see, one of the promising directions of cross-border cooperation for museum activity in Ukraine is gradual implementation of projects for people with special needs. In spite of the barriers and difficulties in the organization of museum exhibitions for visitors with disabilities, their organization and holding must become priority directions in the development of the museum business in Ukraine. Such projects are in demand now, which fact is proven by the experience of taking such measures in the world, in particular, in the neighbouring Poland. The social role of such work lies in the need for overcoming the barriers people with disabilities are faced with, as well as the barriers for the rest of the society. Special attention should be paid to adjustment of the museum space to visually impaired people. Besides development of special exhibitions for them, of great importance is introduction of tactile elements in permanent expositions, as well as writing of summaries in Braille font and educational activity. Ukrainian museums are now on their way towards integration of disabled persons into the cultural milieu by adopting the best experience of cross-border cooperation in the museum domain. Polish-Ukrainian cooperation, cross-border experience eliminates obstacles on the way to development of rehabilitation museum projects, implementation of which is of great importance for the integration of persons with disabilities into the life of the society.

REFERENCES

1. Convention on the Rights of Persons with Disabilities (ratified by the Law of Ukraine of December 6, 2009 No. 1767-VI) // Official Bulletin of Ukraine of March 19, 2010 - 2010, No. 17. - P. 799.
2. Crossing the Borders without Any Barriers [Electronic resource] / O. Voloshynskyy // Green Cross. – Access mode: <https://varianty.lviv.ua/31441-cherez-kordony-bez-barieriv> (09.10.2017).
3. Cultural Space of Ukraine and the World: Status, Problems, Prospects of the Museum Industry Development'. — Dnipropetrovsk: ARTPRES, 2009. – Issue 11. - 608 pp.
4. Dedyshyna L., To See, to Hear, to Live... / L. Dedyshyna // Farmatsevt Praktyk, 2015. – Issue 12. - Pp. 20-21. – Access mode: http://nbuv.gov.ua/UJRN/farmpr_2015_12_13 (09.10.2017).
5. Educational Programs for Persons with Disabilities in the Regional Museum in Stalowa Wola [web] // Cultural Platform. Portal for Culture Practitioners and Enthusiasts: [site]. - Stalowa Wola, Poland. - URL: <http://www.platformakultury.pl/artykuly/96998-programy-edukacyjne-dla-osob-niepelnosprawnych-w-muzeum-regionalnym-w-stalowej-woli>.
6. Erfan Ye. A., Implementation of Cross-Border Cooperation Program of the European Neighbourhood and Partnership Instrument 'Poland — Belarus — Ukraine' as a Factor of the European Integration of Ukraine. / Ye. A. Erfan, O. I. Hleba. // Scientific Bulletin of Uzhhorod University. – Series 'Economics' / Uzhhorod National University. – Uzhhorod, 2015. - Issue 1 (45). - P. 68-72.
7. Ivanova I. B., Social and Psychological Problems of Disabled Children / I. B. Ivanova. – K.: Lohos, 2000. – 87 pp.
8. Honcharuk O. V., Portrait Sculpture of Lviv in the Early XXth Century: the Leading Development Trends / O. V. Honcharuk // Bulletin of Kharkiv State Academy of Design and Fine Arts. - Series 'History of Art' / Kharkiv State Academy of Design and Fine Arts. - Kharkiv, 2016. - Issue 2. — P. 56-63.
9. How Open Hearts Felt Like 'Armor-Bearers'. Excursion to the Arsenal Museum [Electronic resource] // Open Hearts. – Access mode: <https://www.openhearts.in.ua/yak-vidkryti-sertsya-zbroyenostsyamy-pochuvalys-ekskursiya-v-muzej-arsenal/> (09.10.2017).
10. Katkova T. I., Museums for Persons with Disabilities: an Urgent Need or Whims? [Electronic resource] / T. I. Katkova // Museum Space of Ukraine: [site]. – Kyiv, 2008. – Access mode: <http://prostir.museum/publications/ua?id=478> (09.10.2017).
11. Klygina Ye. A., Museum Therapy as a Rehabilitation Means for Persons with Disabilities in the Socio-Cultural Space (as Exemplified by Great Britain and the USA) / Ye. A. Klygina // Educational Technologies in Culture and Art Higher Educational Establishments: Experience, Problems, Prospects: materials of the international scientific and practical conference (November 16-17, 2004) / Ed. in charge. Ye. I. Grigorieva. – Tambov, 2004. – P. 85-88.
12. Konovalova O. V., Accessibility of Cultural Institutions for People with Disabilities / O. V. Konovalova // Collection of materials of the all-Ukrainian scientific conference on the problems of museum studies, dedicated to the 160th anniversary of the establishment of the D. I. Yavornytsky Dnipropetrovsk Museum of History 'The Role of Museums within the Cultural Space of Ukraine and the World: Status, Problems, Prospects of the Museum Industry Development'. — Dnipropetrovsk: ARTPRES, 2009. – Issue 11. - 608 pp.
13. Kravchenko M. V., Topical Problems of Social Protection of Disabled Persons in Ukraine [Electronic resource] / M. V. Kravchenko // State Governance: Theory and Practice [site]. / National Academy of State Governance. – Kyiv, 2010. - Issue 2. - Pp. 1-10.

14. Law of Ukraine On Fundamentals of Social Protection of Disabled Persons [Electronic resource]. – Access mode: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/875-12> (10.10.2017).
15. Minakova K. V., Integration of Visually Impaired Persons in the Cultural and Historical Milieu of the Area as Exemplified by Dnipropetrovsk National Museum of History // Humanitarian Journal: Scientific Journal / National Mining Academy of Ukraine; ed. by V. Pushkin. – Dnipropetrovsk: National Mining University. - 2011. – No.1-2. – Pp. 133-136.
16. Minakova K. V., Museum Exhibition for Visually Impaired Persons: Experience, Problems, Prospects / K. V. Minakova // Materials of the international scientific and practical conference of September 26-29, 2012. ‘Theory and Practice of Bringing up Modern Youth: Values, Content, Technologies’. – Luhansk-Krasnodon, 2012. – Pp. 116-121.
17. Minakova K. V., Working with Visually Impaired Persons in the Premises of a Modern Ukrainian Museum: an Urgent Need or Utopia? / Minakova K. V. // Volyn Museum Bulletin: scientific collection: Issue 5.: Museum Pedagogy. Theory and Practice. / Office of Culture of Volyn Regional State Administration; Volyn Area Studies Museum; Department of Document Studies and Museum Business of the Lesya Ukrainka Eastern-European National University; Comp. by A. Sylyuk. – Lutsk, 2013. - Pp. 81-85.
18. Museum and Zoo Accessible for Blind and Visually Impaired People [web] // Government Commissioner for Civil Society and Equal Treatment Matters. Prime-Minister’s Office: [site]. - Warsaw, Poland. - URL: <http://www.spoleczenstwoobywatelskie.gov.pl/aktualnosci/muzeum-i-zoo-dostepne-dla-osob-niewidomych-i-slabowidzacych> (09.10.2017).
19. Online Museum for the Blind [web] // Silesian Museum: [site]. - Katowice, Poland. - URL: <http://www.muzeumslaskie.pl/muzeum-online-dla-niewidomych.php> (09.10.2017).
20. Museum in Stalowa Wola Overcomes the Barriers. Here You May Touch! [web] // Museum in Stalowa Wola: [site]. - Stalowa Wola, Poland. - URL: http://rzeszow.wyborcza.pl/rzeszow/1,34962,13060619,Muzeum_w_Stalowej_Woli_przekracza_bariery_Tu_mozna.html?disableRedirects=true (09.10.2017).
21. Poroshenko Signed the Law, Replacing the Term ‘Invalid’ with the Term ‘Person with Disabilities’ [Electronic resource]: according to the data of Espresso TV. – Access mode: https://espresso.tv/news/2016/09/28/poroshenko_pidpysav_zakon_yakym_termin_quotinvalidquot_zamineno_na_quotosoba_z_invalidnistyquod (09.10.2017).
22. Replicas of Original Exhibits Created in Lviv for Visually Impaired People for the First Time in the ‘Arsenal Museum’ [Electronic resource]: according to the data of Zaxid.net. – Access mode: https://zaxid.net/vpershe_u_lvovi_stvorili_mulyazhi_originalnih_eksponativ_dlya_nezryachih_v_muzejiarsenali_n1437639 (09.10.2017).
23. Shyshlina N., Museum of Archeology for Blind Children in the Museum of History [Electronic resource] // The Changing Museum in the Changing World: [site]. – Moscow, 2008. – Access mode: <http://museum.fondpotanin.ru/diaries/210/description/> (09.10.2017).
24. Tsebenko I., Museums without Barriers [Electronic resource] // Lviv Museum of History of Religion. – Access mode: <http://www.museum.lviv.ua/novyny/9-novyny/306-muzeibez-bar-ieriv> (09.10.2017).
25. The Blind Museum [web] // The Blind Museum: [site]. – Madrid, Spain. – URL: <http://www.museo.once.es> (09.10.2017).
26. The First Excursion for Blind People to the Basements Organized in Lviv [Electronic resource]: according to the data of Zaxid.net. – Access mode: https://zaxid.net/u_lvovi_vpershe_vlashtuvali_ekskursiyu_dlya_nezryachih_u_pidzemellya_n1437450 (09.10.2017).
27. The Museum of the American Printing House for the Blind [web] // The Museum of the American Printing House for the Blind: [site]. – Louisville, Kentucky 40206-0085, U.S.A. – URL: <http://www.aph.org/museum> (09.10.2017).
28. The Resource Centre of Information Technologies Launched in Lviv [Electronic resource] / O. Potymko // OpenLife. – Access mode: http://openlife.lviv.ua/index.php?option=com_content&view=frontpage (09.10.2017).
29. Veysen M. How to Make Museums Accessible for Persons with Disabilities [Electronic resource] / M. Weysen // Centre of Museum Business Development: [site]. – Saint-Petersburg, 2009. – Access mode: <http://www.museum12345.ru/cat/418/ru> (09.10.2017).
30. Working with Visitors Having Visual Impairments in the Musical and Memorial Museum: Opportunities and Prospects [Electronic resource] / H. Ohorchak // The Solomiya Krushelnytska Musical and Memorial Museum in Lviv. – Access mode: <http://photo-lviv.in.ua/roboata-z-vidviduvachamy-z-vadamy-zoru-v-muzychno-memorialnomu-muzeji-mozhlyvosti-ta-perspektyvy-video/> (09.10.2017).

Прокіп А. В.,

к.і.н., провідний науковий співробітник, Львівський історичний музей, м. Львів

**ПРОВЕДЕННЯ ПОЗААУДИТОРНОГО ЗАНЯТТЯ «ЗБРОЯ, ЯКОЮ КОРИСТУВАЛИСЯ
КОЗАКИ ПЕРІОДУ ВИЗВОЛЬНОЇ ВІЙНИ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ
ПРОТИ РЕЧІ ПОСПОЛИТОЇ СЕРЕДИНИ XVII СТОЛІТТЯ»
ДЛЯ СТУДЕНТІВ У МУЗЕЙНОМУ СЕРЕДОВИЩІ**

Анотація. У статті розглядаються можливості проведення позааудиторного заняття для студентів у музейному середовищі на тему, що пов'язана з національно-визвольною боротьбою українського народу проти польських загарбників у середині XVII століття під керівництвом Богдана Хмельницького. Зокрема, використовуючи експозицію музею зброї «Арсенал», дається характеристика різноманітним зразкам зброї, які могли бути на озброєнні українських козаків та їх супротивників.

Ключові слова: козаки, зброя, музейне середовище, відділ зброї Львівського історичного музею «Арсенал», позааудиторне заняття, студенти.

Prokip A. V.,

Ph.D. in History, senior research worker, Lviv historical Museum, Lviv

**HOLDING OUTSIDE THE CLASSES «THE WEAPON, WHICH ENJOYED
THE COSSACK PERIOD OF THE LIBERATION WAR OF UKRAINIAN PEOPLE
AGAINST POLISH-LITHUANIAN COMMONWEALTH IN THE MID 17TH CENTURY»
FOR STUDENTS IN MUSEUM ENVIRONMENTS**

Abstract. The article discusses the opportunities for outside classes for the students in Museum environment on a topic that is related to the national-liberation struggle of Ukrainian people against Polish invaders in the mid-17TH century under the leadership of Bogdan Khmelnytsky. In particular, using the Museum of weaponsarsenal is given characteristics of the various models of weapons, which could be armed with the Ukrainian Cossacks and their opponents.

Keywords: Cossacks, weapon, weapons, museum environments, Museum of Lviv historical, Museum Arsenal, outside the classes, students.

Постановка завдання. Позааудиторне заняття на тему «Зброя, якою користувалися козаки періоду Визвольної війни українського народу проти Речі Посполитої середини XVII ст.» проводиться з проблеми, яка стосується конкретної навчальної дисципліни, але яка не є охоплена робочою навчальною програмою. Заняття є доповнюючим до основної програмної лекції курсу: «Визвольна війна українського народу під проводом Богдана Хмельницького». Заняття проводиться в позаурочний час, у межах виховних заходів, запланованих індивідуальною програмою викладача. Місцем проведення заняття вибрано відділ зброї Львівського історичного музею «Арсенал» як найбільш відповідний з огляду на дану тематику. Тривалість заняття – 1 год. 20 хв.

Основна мета заняття – поглибити знання студентів з історичного періоду 1648-1657 рр. й, використовуючи наочний матеріал з експозиції відділу зброї ЛІМ «музей-Арсенал», сконцентрувати увагу на найбільш складних і вузлових питаннях теми. Дидактична роль даного заняття полягає в тому, щоб:

1) сформувати у студентів орієнтовну базу для подальшого засвоєння навчального матеріалу за програмною темою: «Визвольна війна українського народу під проводом Богдана Хмельницького»;

2) сформувати зміст і характер подальшої роботи студента при вивченні курсу «Історія української державності»;

3) на основі ознайомлення зі зразками озброєння, що були в користуванні козаків періоду Визвольної війни 1648-1657 рр., розвинути пізнавальний інтерес студентів і вміння логічно мислити.

Виклад основного матеріалу дослідження. Музей зброї «Арсенал» диспонує значною колекцією різноманітних зразків зброї та озброєння, яку можна використати в якості наочного матеріалу для пояснення студентам теми, що стосується періоду Визвольної війни українського народу проти шляхетської Польщі 1648-1657 рр.

Відомо, що Визвольна війна 1648-1657 рр. була відповіддю на посилення наступу польських магнатів і шляхти після поразок селянсько-козацьких повстань кінця XVI - початку XVII ст. І хоч повстанці зазнали поразки, придушити визвольний рух полякам не вдалося. Кульмінаційними стали 40-ві роки XVII ст. Це був період найбільшого зростання й укріплення магнатських латифундій в Україні, розвитку фільваркового господарства, час наступу шляхти та католицької церкви на права українців. У 40-ві роки XVII ст. соціальні та національні суперечності в Україні досягли надзвичайного напруження. Визвольна війна не виникла раптово та несподівано, а готувалася протягом років. Є відомості, що перші спроби організації повстання спостерігалися наприкінці 1645-на початку 1646 р. Керівний центр повстання організовувався під проводом Богдана Хмельницького. Він вирізнявся з-поміж козацької старшини освітою, великим воєнним досвідом, набутим у війнах із татарами, турками. Організацією повстання разом з Б. Хмельницьким займалося багато близьких йому людей. Коло ініціаторів повстання охоплювало кращих представників старшини Запорозького війська, людей, найдосвідченіших у військовій справі. Б. Хмельницький прибув на Запоріжжя на початку січня 1648 р. На Запоріжжі його обрали гетьманом. Коли саме це сталося і за яких обставин невідомо. Але ця подія мала історичне значення - козацькі маси, а за ними весь український народ визнали Хмельницького своїм вождем-гетьманом, керівником Визвольної війни. Нова українська історична наука особливий наголос ставить на національно-державний аспект Визвольної війни під проводом Б. Хмельницького й розглядає її як національну революцію.

Підготувавши основну базу повстання на Запоріжжі та заручившись підтримкою кримських татар, Б. Хмельницький вирушив назустріч полякам. 19 квітня 1648 р. козацьке військо зійшлося з польським у першій великій битві на Жовтих Водах, у травні 1648 р. – під Корсунем, а з 9 по 14 вересня 1648 р. тривала битва під Пилявцями, що на Поділлі, яка закінчилася повним розгромом польсько-шляхетського війська. Ці перемоги засвідчили, що козаки не дарма вважалися одними з найкращих вояків тогочасної Європи, майстрами бою.

Скласти уявлення про озброєння козацького війська допомагають предмети музейної експозиції – шаблі, ятагани, чекани (келепи), булави, перначі, пістолі, рушниця та ін.

Головною холодною зброєю козаків була, звичайно ж, *шабля*. Козаки досягли високого мистецтва у володінні цією зброєю, ведучи практично безперервні війни з турками, кримськими татарами, поляками, московитами. Студенти мають можливість оглянути колекцію бойових шабель музею «Арсенал» (інв. № 3-318, 3-322, 3-354, 3-1230, 3-272 та ін.) й таким чином скласти уявлення про головну зброю козаків. *Шабля* – різновид наступальної січної, ріжучо-колючої холодної зброї, особливо популярний на Сході. Її народження слід шукати серед тюркських кочових племен, десь між IV та VI ст. Європейці, зокрема українці, вперше побачили шаблі в руках кочівників-аварів (літописних обрив) у VI ст. й із часом запозичили цей вид озброєння. Вигин шабельного клинка дозволяв звести кут удару до мінімуму і підсилити удар за рахунок швидкості руху. Козаки досягли високого мистецтва володіння цією зброєю, ведучи практично безперервні війни з московитами, турками, кримськими татарами, поляками.

Окрім шабель, козаки широко застосовували *ятагани* (інв. №3-258, 3-269, 3-249, 3-259). *Ятаган* – різновид холодної зброї малоазійського походження, грізна зброя відбірної турецької піхоти – яничарів. Найхарактернішою його рисою є подвійний вигин клинка – дугами у протилежних напрямках. Подвійний вигин клинка значно збільшував ріжучу поверхню леза. Оптимальне співвідношення довжини і ваги ятагана в цілому, довжини і ваги клинка, а також співмірність усіх вагових і метричних параметрів і формою вигину підібрати було нелегко. Для цього вимагався досвід багатьох поколінь майстрів. Ятаган – універсальна зброя. Ним можна було колоти як кинджалом, рубати як шаблею і різати як ножом. Козаки користувалися переважно трофейними ятаганами [2, с. 30].

Основною ударною зброєю в козаків стали чекани (келепи, клевиці), перначі та булави (інв. № 3-1032, 3-1031, 3-1244, 3-1242, 3-1036, 3-1050). *Булава* – ударно-дробляча зброя ближнього бою, що складалася з короткого ратища і наверх у вигляді кулі або багатогранника. Початкова збройна функція з часом поступилася місцем на користь функції булави як ознаки і символу влади. Вже 1581 р. запорозькі козаки

віддавали новообраному гетьману Самійлові Зборовському до рук булаву зі словами: «Подаємо тобі цю відзнаку перших гетьманів цього місця, що нами щасливо і з доброю славою керували». Гетьман міг отримувати булаву від запорозького війська й міг також її отримувати від сусідніх володарів.

Різновидом булави став *пернач*. Від булави відрізнявся наявністю радіально поставлених пер із гострими краями. В Польщі та козацькій Україні пернач служив символом влади полковника. Гучні перемоги військ Б. Хмельницького – це заслуга не тільки гетьмана, але також його вірних соратників, козацьких полковників І. Виговського, Д. Нечая, І. Богуна, М. Кривоноса, С. Височана та ін. Зокрема, саме завдяки хоробрості полковника Максима Кривоноса та його козаків 5 жовтня 1648 р. здобуто неприступний Високий замок Львова. Після цієї перемоги львівська міська влада розпочала переговори з Б. Хмельницьким і виплатила гетьману велику контрибуцію. Героїчна поведінка полковника І. Богуна під час битви під Берестечком, що тривала з 18 червня по 20 червня 1651 р., дозволила організувати відхід основної частини козацького війська в напрямку до Білої Церкви.

Протягом 1970-1987 рр. на полі Берестецької битви проводилися археологічні розкопки під керівництвом відомого українського вченого, працівника Львівського історичного музею І. Свешнікова. В руки дослідників потрапила велика колекція добре датованих, оригінальних і здебільшого унікальних речей, озброєння та обладнання козацької та польської армій. Як зазначив І. Свешніков: «... Козацька армія періоду Визвольної війни не була неорганізованим збіговиськом випадкових людей, як її показують у своїх творах окремі польські дослідники і письменники (Л. Кубаля, Г. Сенкевич), а регулярним, забезпеченим найновішою для свого часу зброєю, достатньо для тодішньої епохи дисциплінованим військом» [3, с. 129].

Чекан або *келеп* – зброя, особливо популярна в козаків, через свою надзвичайну ефективність. Ні панцир, ні шолом не могли витримати удару цієї непоказної зброї. Поширений він був не тільки в Україні, але й, зокрема, в Молдавії, де символізував владу воєначальника (інв. № 3-1423). Молдавія займала особливе місце у зовнішній політиці гетьмана Б. Хмельницького. У 1650 р. велике козацьке військо вирушило у похід на Молдавію, намагаючись змусити молдавського господаря Василя Лупула до союзу й династичного шлюбу між Тимошем Хмельницьким та Розандою – дочкою молдавського правителя. Сподіваючись на допомогу поляків, В. Лупул із погордою ставився до Б. Хмельницького і відкидав його пропозиції про союз. Тільки силою зброї гетьману вдалося упокорити молдавського господаря й забезпечити собі фланги у війні з поляками. Молдавський історик XVII ст. Мирон Костін, автор «Хроніки Молдови» із гіркотою відзначав: «Тепер прийшов час і нам згадати про ці часи, особливо про Хмеля, гетьмана козацького, від часу правління якого починаються і наші нещастя, через якого і до сьогодні і наша земля не відає щастя. Джерелом всяких лих і спустошення цієї місцевості, початком занепаду польського королівства була активність козаків, - в цьому ж і причина занепаду нашої держави» [1, с. 212-213].

Окрім холодної зброї, в козацькому війську набули поширення різноманітні зразки вогнепальної зброї – мушкети, аркебузи, пістолі. Козацька піхота, озброєна мушкетами, стала грізною силою. Завдяки щільності та прицільності мушкетного вогню козаки досягли вагомих результатів. Недарма гербом Запорозької Січі та Козацької держави XVII-XVIII ст. стало зображення козака з рушницею-мушкетом на плечі. Козаки користувалися різними типами рушниць (із гнотовим, кремінно-колісцевим, кремінно-ударним замками). Зокрема, вони користувалися турецькими рушницями т. зв. «*яничарками*» (інв. № 3-2984), що здобули популярність не тільки серед мусульман, але й у козаків.

З подіями Визвольної війни пов'язані рушниці-гаківниці XVII ст. (3-2873, 3-2874, 3-2889, 3-3275, 3-2877), представлені в музейній експозиції. *Гаківниця* – довга і важка рушниця, з гаком на прикладі, яка була на озброєнні у козаків. Під час стріляння кріпилася до землі гаком. Вражала ціль на відстані до 300 кроків. В XVI-XVII ст. використовувалася як фортечна й наступальна зброя.

Зброєю ближнього бою козаків стали колісцеві, кремінно-ударні *пістолети* (інв. № 3-2130). Дійсний вогонь із такого пістолета вівся на дальності до 50 кроків, він мав досить низьку скорострільність – один постріл за дві хвилини.

У козацьких полках набули поширення бойові барабани - *литаври* (тулумбаси)– ударний музичний інструмент. Музейна експозиція дає змогу оглянути оригінальну козацьку литавру XVII ст. (інв. № Шр.-33).

Потужну підтримку козацькому війську надавала артилерія. В музеї «Арсенал» представлено різні типи гармат – *мортири кулеврини, серпантини, фальконети* та ін. Багато з цих гармат відноситься до XVII ст. Наприклад, є дві полкові гармати 1630 р. (інв. № 3-3363, 3-3364), які відлили за наказом польського магната Миколая-Христофора Конєцпольського – представника відомої родини Конєцпольських. Один з представників цього роду – Олександр Конєцпольський – командував польським військом у Пилявецькій битві 1648 р. й отримав від гетьмана Б. Хмельницького зневажливе прізвисько «дитина». В 1651 р. козацьке військо мало близько ста гармат. З них до трьох десятків великокаліберних гармат знаходилися при гетьмані, а при кожному полку було по 5-6 гармат менших калібрів. Була створена військова ливарня, в якій виготовлялися гармати. Керував козацькою артилерією генеральний обозний із артилерійською старшиною: гарматними осавулом, писарем, хорунжим. В часи Б. Хмельницького військова артилерія розміщувалася спочатку в Переяславі, а згодом у Корсуні. В подальшому організація козацької артилерії ще більше вдосконалилася. На утримання артилерії були виділені спеціальні маєтності (Лохвиця та Ромни, а пізніше містечко Короп). Артилерія Козацької держави поділялася на генеральну, полкову і сотенну. Діяв спеціальний орган для управління всією артилерією – канцелярія генеральної артилерії, яка підпорядковувалася обозному. Ця канцелярія займалася артилерійським спорядженням, слідувала за ливарними, пороховими та кінськими заводами.

Надзвичайно цікавою у музеї «Арсенал» є вітрина, в якій для порівняння представлена зброя козаків і самураїв. Чому козаків варто порівнювати із самураями? Передусім тому, що одні й інші являли собою окремий військовий стан воїнів-професіоналів, ті і ті мали багаті воєнні традиції, що плекалися протягом століть [4, с. 9].

Окрім зброї та озброєння, що використовувалися козаками, музейна експозиція дозволяє студентам скласти уявлення також і про зброю та захисне озброєння їх суперників. Тут, зокрема, можна оглянути обладунки польських «крилатих гусарів» роти коронного гетьмана С. Яблоновського, рейтарський обладунок 1649 року з колекції львівського професора В. Лозинського, турецьку зброю та елементи озброєння, наприклад турецьке парадне сідло XVII ст., що, як прийнято вважати, здобули українські козаки під Віднем 1683 р. у числі багатьох трофеїв, що залишилися після перемоги над турками.

Висновки і перспективи подальших досліджень у даному напрямі. Таким чином, Визвольна війна українського народу 1648-1657 рр. вважається епохальною подією в історії України. Її підсумком було утворення Козацької держави (Гетьманщини) з власною територією, кордонами, органами влади, збройними силами. Козацька зброя різноманітних зразків стала запорукою її могутності.

Ознайомитися з кращими зразками цієї зброї прекрасну можливість студентам надає експозиція відділу зброї «Арсенал» Львівського історичного музею. Практику проведення занять на різну історичну тематику для студентської молоді у музейному середовищі можна вважати достатньо перспективною, адже такий метод сприяє більш успішному засвоєнню навчального матеріалу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бойко В. Козацтво і українські проблеми в хроніці Молдови Мирона Костіна / Бойко В. // Наукові записки Львівського історичного музею. – Львів, 2000. – Вип. IX. – С. 207-219.
2. Косів М. Музей упокореної зброї: Розповідь про львівський музей старовинної зброї / М. Косів. – Львів : Каменяр, 2006. – 51 с.
3. Свешніков І. Битва під Берестечком / І. Свешніков. – Львів, 1992. – 304 с.
4. Шлях воїна. Один на двох. Козацька та самурайська зброя, а також персні-печатки козацької старшини із зібрання Feldman family museum. – К., 2016. – 74 с.

REFERENCES

1. Bojko, V. (2000), *Kozactvo i ukrainski problemy v chronici Moldovy Myrona Kostina*, Naukovi zapysky Lvivskogo istorycznogo muzeju, Vyp. IX, Lviv, pp. 207-219.
2. Kosiv M., (2006), *Muzej upokorenoji zbroi*, Lviv, 51 p.
3. Sveshnikov I., (1992), *Bytva pid Beresteczkom*, Lviv, 304 p.
4. *zliach voina. Oden na dvoch. Kozacka i samurajska zbroja, a takoz persni-pecztky kozackoji starszyny iz zibrannia Feldman family museum*, Kyiv, 2016, 74 p.

Сурмач О. І.,

к.і.н., доц. кафедри теорії та історії культури, Львівський національний університет імені Івана Франка, м. Львів

М. ГРУШЕВСЬКИЙ ЯК ТЕОРЕТИК МУЗЕЙНОЇ СПРАВИ В УКРАЇНІ

***Анотація.** В українській історіографії накопичено значні наукові фундаментальні знання про життя та діяльність велетня української національної культури М. Грушевського [1]. Але дуже побіжно розкривається його музейницька діяльність. Крім цього, в літературі відсутній системний аналіз його праці у сфері музейництва. Лише фрагментарно цей аспект відображено в публікаціях Н. Булик, Т. Гонтар, Т. Карпенко, Л. Качмар, В. Кушніра, В. Олійника, О. Сапеляк, Л. Сілецької, М. Хитя, присвячених історії музею Наукового товариства ім. Т. Шевченка. З усією глибиною багатогранна музейна діяльність М. Грушевського розкривається в роки його життя і творчості у Львові. Це і є метою нашого дослідження.*

Ключові слова: М. Грушевський, українське музейництво, організаційна діяльність, збиральницька праця, методика музейних досліджень, музей НТШ.

Surmach O. I.,

PhD. in History, Associate professor department of theory and history of culture, Ivan Franko National University of Lviv, Lviv

M. GRUSHEVSKY AS THE THEORETIC OF THE MUSEUM IN UKRAINE

***Abstract.** Significant scientific foundation about life and work of the giant of Ukrainian national culture M. S. Grushevskiyi has been gathered in Ukrainian historiography [1]. But his museum activity is revealed very briefly. In addition, in literature there is no systematic analysis of his work in the sphere of museum activity. This aspect is reflected Only fragmentarily in publications of N. Bulyk, T. Hontar, T. Karpenko, L. Kachmar, V.Kushnir, V. Oliinyk, O. Sapeliak, A. Siletska, M. Khytia dedicated to the history of the museum of T. Shevchenko Scientific Society. With all the depth the diverse museum activity of Hrushevskiyi is revealed during his life and work in Lviv. This is the purpose of our research.*

Key words: M. Grushevskiyi, Ukrainian museum activity, organizational activity, gathering work, methods of museum studies, museum of Shevchenko Scientific Society.

Постановка проблеми. Слід зазначити, що вже наприкінці XIX ст. в середовищі східногалицької інтелігенції виробляється сталий позитивний погляд на проблему створення національного музею. Відобразником його був, наприклад, художник І. Труш, який у статті “Потреба українського музейництва” [2] бачив у ньому той важливий смисл, звідки можна було б вичерпати духовну силу і відвагу до праці, “бо нігди не промовляє так виразно і безпосередньо дух народний, як на сих місцях, нігди не можна бачити стільки документів живучого народного Духа, як в музеях, нігди не пронимає така заохота до творчості, як тут”.

Виклад основного матеріалу дослідження. Осмислювачем, обгрунтовувачем та практичним організатором подібних прагнень і став М. Грушевський. Вершиною його музейницької творчості у Львові (як теоретично-осмислюваної, так і практично-дієвої) було піклування про створення національного музею, який мав постати не статичною формою збереження й показу експонатів, а мав бути наділений помітною суспільно-виховною та суспільно-дидактичною динамікою. А отже, органічно вписуватися як надзвичайно важливий і корисний чинник, у реалії суспільної (етнічної, національної) еволюції українців.

Заслуговує на увагу М. Грушевський як теоретик музейної справи. Його розуміння суті та змісту музейництва було близьке до сучасного, що виходило за рамки традиційного колекціонерства. Музейна

експозиція, на його думку, повинна мати не лише пізнавальне (популяризаційне) значення, але й відігравати важливу (інколи й домінуючу) роль в системі національного виховання, вироблення в суспільстві любові й поваги до пам'яток власної історії з метою піднесення і розвитку української національної культури.

У ряді тогочасних і наступних виступів М. Грушевський чітко та з науковою обґрунтованістю викладає свої думки щодо значимості української музейної інституції.

Незважаючи на те, що початки музею НТШ сягають 1893 року, тверді основи під цю важливу установу положив саме М. Грушевський. Про це не згадують у своїх працях ні В. Гнатюк, ані інші дослідники. До 1898 року Товариство фактично не мало музею, а лише деякі музейні експонати. Деякий час обговорювалася ідея створення у Львові крайового (тобто для цілої австрійської провінції) етнографічного музею, яка, однак, не була підтримана. У травні 1898 р. на засіданні історично-філософської та філологічної секції НТШ (на ньому було створено Етнографічну комісію Товариства) обговорювалося, серед інших справ, і звернення уряду краю із запитом про створення крайового музею. Управа НТШ, очолювана М. Грушевським, винесла рішення, що такий музей як національний повинен створитися при Науковому Товаристві [3].

Формування музейної збірки НТШ визначалось актуальністю ідеї етнокультурної єдності, українського народу на всій його етнічній території незалежно від політичних кордонів [4]. Для цього плідно працювали всі секції Товариства. З видання інформаційного бюлетеня "Хроніка НТШ", яке було започатковано М. Грушевським у 1909 році українською та німецькою мовами, ми довідуємося, що для опрацювання окремих питань і впровадження спеціальних видань було створено 6 секцій (комісій): археографічна, бібліографічна, етнографічна, статистична, фізіографічна і мовна.

До найголовніших напрямків наукової діяльності НТШ належали дослідження етнографічної секції. Вона зосередила свої зусилля на систематичній і цілеспрямованій збиральницькій праці, розробивши для цього наукові принципи та методику польових етнографічних досліджень. М. Грушевський, І. Франко, В. Гнатюк, Ф. Вовк, які багато інших членів НТШ, приділяли цій ділянці роботи значну увагу поряд з аналізом концептуальних та методологічних засад, враховуючи набутий практичний досвід західноєвропейських етнологічних шкіл. Відштовхуючись від раніше зробленого, головний сенс діяльності вчені цієї секції НТШ вбачали в тому, щоб і надалі продовжувати роботу попередників (Ф. Леонтовича, О. Єфименко, П. Чубинського, М. Сумцова, Я. Головацького, М. Драгоманова), спрямовану передовсім на вивчення культури українського народу. Важливою характерною рисою сфери дослідницьких зусиль науковців етнографічної секції було їх спрямування на виключно власний – український народ, його традиційну культуру в усіх її різноманітних проявах. У 1908 р. за пропозицією М. Грушевського етнографічна комісія ухвалила організувати при музеї спеціальний відділ для збереження фонограм із записами українських народних пісень, переказів та інших зразків фольклору. Це рішення засвідчило намагання етнографів з НТШ використовувати у своїх дослідженнях найновіші технічні засоби, не відставати від часу у технології наукової роботи. Етнографічна комісія - І. Франко - голова, Ф. Вовк - заступник голови і В. Гнатюк - секретар зуміла при активній участі М. Грушевського протягом короткого часу організувати успішне виконання програмних завдань НТШ у галузі народознавства: розгорнула величезну роботу щодо збору етнографічного матеріалу, створила багату музейну етнографічну збірку, поставила на високий науковий рівень опрацювання зібраних матеріалів, налагодила регулярний випуск двох серійних видань: "Етнографічного збірника" і "Матеріалів до українсько-руської етнології", організувала стаціонарні та експедиційні дослідження різних регіонів України. Різнобічна дослідницька робота етнографічної комісії у сфері етнології та фольклористики забезпечила формування фундаментального народознавчого фонду, що і донині є основною джерельною базою для вивчення матеріальної і духовної культури українського народу.

Під керівництвом М. Грушевського історико-філософська секція багато уваги приділяла розвитку основних напрямків краєзнавчих досліджень, вкрай необхідних для організації музейної справи [5]. Співробітники цієї секції збирали матеріали на всій території України і за її межами. Так, в Галичині вели активну наукову працю І. Франко, В. Гнатюк, І. Колесса, О. Роздольський, І. Свенціцький, В. Шухевич, М. Зубрицький; на Волині – М. Кордуба, М. Шашкевич, В. Доманецький; на Київщині – З. Кузеля, Ф. Вовк; на Полтавщині О. Гриша, М. Русова; на Чернігівщині -М. Могильницький, П. Литвинова-Бартош; на Закарпатті – В. Гнатюк; поза межами України: М. Зубрицький у Сибіру, Ф. Вовк у Румунії та ін.

Значну роль було відведено також археологічному напрямку роботи [6]. В цей час у межах секції допоміжними були Археологічна та Статистична комісії. Періодично на порядок денний ставилися обговорення та дискусії на археологічну тематику. Починаючи з 1894 р. було виголошено та обговорено 32 доповіді, підготовлені на археологічних джерелах. У 1899 р. члени НТШ отримали запрошення взяти участь у XI археологічному з'їзді в Києві. Були заплановані доповіді І. Шараневича, М. Грушевського, Ф. Вовка, І. Франка. Однак вимога, яку поставило Товариство перед організаторами з'їзду (українська мова нарівні з російською), не була виконана, і члени Товариства не взяли участі у роботі з'їзду [7].

Зазначимо, що особисто М. Грушевський на високому методичному рівні проводив розкопки висоцького могильника, оскільки він переніс кращі методи археологічних досліджень київського (В. Антоновича) центру до Львова. Археологічна діяльність вченого, хоча охоплює короткий період його наукової діяльності, однак проведені ним польові дослідження мали вплив на подальші наукові роботи про найдавніше минуле. М. Грушевський також запропонував сформувати фондові збірки за проблемно-хронологічним принципом. Власне на основі цього принципу в археологічному відділі музею НТШ розпочали наукову роботу Б. Януш та В. Гребеняк. Завдяки роботі В. Гребеняка було підготовлено тимчасовий каталог музею НТШ.

Напередодні Першої світової війни археологічна збірка НТШ була найбільшою у Східній Галичині. 26 листопада 1913 р. М. Залізник подав проект утворення Археологічно-етнографічної комісії і 31 грудня 1913 року було прийнято рішення про утворення Археологічної комісії.

Важливе значення для організації музейної справи мало старання Голови Товариства М. Грушевського зорганізувати і налагодити жвавий обіг наукової інформації. Щорічно в “Записках НТШ” (у розділах “Наукова хроніка” і “Бібліографія”) з'являлося близько 40 матеріалів (рецензій, статей), що ознайомлювали із зарубіжними збірниками, виданнями етнографічних і фольклорних матеріалів, їх тематикою, науковим рівнем; із науковими працями в галузі етнології, їх проблематикою, методами дослідження. При сприянні М. Грушевського цілеспрямовано велася робота щодо наукової інформації про досягнення українських вчених за рубежом. Систематично публікувалися оглядові статті, рецензії, відгуки Ф. Вовка, І. Франка, З. Кузеля, В. Гнатюка про наукові досягнення в українській етнографії і музейній справі. З цією метою вчені вміщали статті, рецензії, огляди в таких виданнях, як: “Archiv fur Slawische Philologie”, “Zeitschrift fur Osterreichische Volkskunde”, “Zeitschrift des Vereines fur Volkskunde” (постійним співробітником у вказаних журналах був З. Кузеля), чеському “Narodopisni Vestnik”, фінському “F. F. Ommunications”, польських “Wisla”, і “Lud”.

Виключну роль у справі комплектування експозицій музею мало розповсюдження запитальників, які були організовані головою НТШ М. Грушевським, головою Етнографічної комісії І. Франком та довголітнім секретарем цієї комісії В. Гнатюком. Зокрема, цьому сприяли розроблені І. Франком та В. Гнатюком своєрідні програми-відозви: “В справі збирання етнографічних матеріалів”, спеціальне звернення на сторінках “Літературно-наукового вісника”. Відозви інформували про музей НТШ, характер його збірок та закликали земляків, які мають етнографічні речі чи цілі колекції, дарувати їх музеєві.

У відозві, яку підписав М. Грушевський [8], особливу увагу було звернено на konieczність колекціонувати народний одяг, предмети хатнього обладнання, моделі будівництва. Відозва містила і настанови методичного характеру - рекомендувалося подавати паспорт кожної речі (де, коли і ким виготовлена, кому належала, легенди і перекази, пов'язані з нею).

Про потребу “збирати наукові матеріали, пам'ятки старовини та зберігати їх у музеї” наголошувалось у Статуті Товариства, підготовленому за редакцією М. Грушевського [9]. Він обґрунтував також характеристику необхідного зібрання та накреслив план його подальшого формування [10]. Під керівництвом М. Грушевського у 1895 р. було укладено широку “Програму для збирання відомостей про українсько-руський нарід” Зазначимо, що ця Програма і донині є актуальною, оскільки в ній йдеться про вивчення народного світосприйняття, світорозуміння, ці питання ще й досі є важливими у справі розвитку вітчизняного музейництва.

25 березня 1901 р. у промові на загальних зборах Наукового товариства ім. Шевченка М. Грушевський зазначив [11], що “...ми нарешті приступили до сповнення іншої довголітньої нашої дезидерати – музею. Остатнє розширення локалю Товариства дало можливість відповідно умістити від кількох літ збирану колекцію портретів видніших українських діячів і приступити до організації інших колекцій. В остатніх

днях відставлено один із замовлених для музею габльотів і я встиг упорядкувати колекції археологічні, збірку автографів і фотографій і поручаю їх світлій увазі високоповажаних членів. Дальший зріст нашого музею буде залежати стільки ж від матеріальних засобів Товариства, скільки, а ще й більше, від за інтересування сею інституцією нашої суспільності”.

Прогресивні діячі України відгукнулися на цю відозву і відіграли позитивну роль у нагромадженні, збереженні та популяризації пам'яток української народної культури. У музей передали свої колекції збирачі-ентузіасты М. Зубрицький, Б. Заклинський, Л. Гарматій, А. Онишук, В. Червінський, І. Труш, Д. Лукіянович та ін. За посередництвом Б. Заклинського було закуплено 259 етнографічних предметів з Гуцульщини; М. Зубрицький придбав етнографічні предмети з дерева, а історик К. Широцький - гончарні вироби з Поділля. Цінні колекції були зібрані під час спеціальних етнографічних експедицій членів НТШ І. Франка, В. Гнатюка, Ф. Колесси, В. Шухевича, Ф. Вовка на Бойківщину, Гуцульщину, Лемківщину, Закарпаття, Буковину. Художник І. Труш подарував музеєві роботи відомих гуцульських майстрів Шкрібляків та І. Семенюка. Але послідовно проводити експедиційну діяльність заважав брак коштів, відсутність необхідного приміщення. Слід зазначити, що в цілому кількість подарованих експонатів становила 78% усіх надходжень, а в закупівельній діяльності активну участь брали М. Грушевський, І. Франко, Ф. Вовк, З. Кузеля та ін.

На прохання М. Грушевського музеєм дуже зацікавилися видатні вчені, художники, письменники (зокрема, Леся Українка, К. Квітка, О. Сластіон та ін.). Завдяки їхній підтримці музей поповнився збірками килимів, плахт, рушників, дерев'яного й скляного посуду з Наддніпрянщини. Власне, саме українське громадянство створювало всеукраїнський національний музей, щоб зберегти для себе, свого народу, своєї науки пам'ятки різної культури, - як зауважував В. Дорошенко, “щоб було видно, хто ми, чий сини, яких батьків”. Вчений закликав українство до праці, щоб не відставати від сусідів, щоб довести, що “ми дійсно дозріла нація, що ми нарід, свідомий своїх завдань” [12].

Створення музею, без сумніву, справа складна і відповідальна. Для його функціонування необхідні насамперед кошти для придбання експонатів, їх утримування, експонування, придбання необхідного приміщення та обладнання, а також – фахівці, які б могли проводити музейну роботу. До 1900 р. музей НТШ ще не мав свого приміщення. Фондова збірка спочатку зберігалася в будинку Просвіти (пл. Ринок, 10). У хроніці НТШ за 1903 р. відзначалося, що через відсутність експозиційної площі етнографічні експонати лежать уже два роки. Управління НТШ на чолі з М. Грушевським неодноразово зверталося до Галицького сейму з проханням виділити кошти для розбудови музею, однак ці прохання переважно не задовольнялися. Побажання М. Грушевського щодо розміщення колекцій було реалізоване лише в 1913 р., коли музей отримав приміщення в придбаному на кошти мецената В. Смиренка будинку на вул. Чернецького [13]. У ньому було виділено п'ять просторих залів для експозицій музею. План їх функціонального розміщення розробив М. Грушевський, художнє оформлення М. Бойчук.

Першими упорядниками музею були сам М. Грушевський та відомий український етнограф і археолог Ф. Вовк. З 1902 р. обов'язки референта почав виконувати секретар етнографічної комісії В. Гнатюк. Протягом 1903-1908 рр. усю музейну роботу вів один референт М. Залізник. Починаючи з 1909 р., коли музейні колекції збільшилися, особливо археологічні, за пропозицією М. Грушевського було наймано двох працівників, а з 1911 р. штат музейних працівників збільшився ще на одного помічника [14]. Над експозицією, для упорядкування збірок працювали О. Назаріїв і М. Залізник [15]. Згодом керівництво музеєм було покладено на інших референтів С. Рудницького та І. Раковського.

Дуже скромним виявилось фінансування музею. Зокрема, у 1897 р. з бюджету НТШ на бібліотеку і музей разом було витрачено 500 золотих ринських, при тому, що загальні видатки організації становили 13300 золотих ринських. Лише в 1911 р. Галицький сейм на прохання Голови НТШ М. Грушевського виділив музеєві 2000 крон на закупівлю експонатів [16]. В основному музей утримувався на громадські, добровільні внески; багато пам'яток музейної вартості надходили як дари від різних верств в українського суспільства – священників, учителів, громадсько-політичних і культурних діячів, селян, міщан та інших.

Щодо структури музею на початку ХХ ст. докладні відомості про неї М. Грушевський подає в статті “Наукове товариство імені Шевченка”. У 1901 р. в музеї експонувалися колекції портретів українських учених і діячів культури; автографів і фото видатних діячів та пам'ятних місць України; збірка старовини. У цьому ж році була упорядкована і його етнографічна колекція. Створення у 1907-

1910 рр. першої загальнодоступної експозиції, на думку В. Кушніра [17], означало, незважаючи на її численні недоліки, перетворення музею НТШ на повноцінну музейну установу, яка у соціокультурному просторі тогочасного Львова репрезентувала український погляд на історію та культурні реалії України. Зауважимо, що станом на 1912-1913 рр. музей налічував такі збірки: археологічну, етнографічну, нумізматичну, пам'ятки церковного і побутового мистецтва, колекцію автографів, сільської кераміки, що стала першим українським зібранням такого класу в Галичині. Музейні збірки були досить багаті. Наприклад, археологічний відділ налічував 4,5 тис. одиниць, етнографічний – більше 1600, збірка писанок – 1500 од. [18].

Слід зазначити, що під час Першої світової війни музейні збірки НТШ зазнали значних втрат. Зокрема, командування російської армії конфіскувало колекцію гуцульської зброї, зник архів музею. Але, відразу ж після завершення бойових дій, І. Свенціцького було направлено до Москви та Петрограда з метою відшукування вивезених музейних експонатів і повернення їх до Львова. З ними було повернуто й частину матеріалів із музею НТШ.

Отже, вирішальне значення для музейної діяльності НТШ на рубежі XIX-XX ст. мала науково-організаційна діяльність М. Грушевського. Ця його всеохоплююча музейницька діяльність залишалася в пам'яті як сучасників, так і наступників. Зокрема, за словами І. Крип'якевича, “час його головування до світової війни 1914 р., - це найсвітліша доба в розвитку Товариства” [19]. Має рацію В. Онопрієнко, стверджуючи, що найбільш плідний період діяльності НТШ пов'язаний саме з участю (з 1894 р.) і головуванням у ньому М. Грушевського (1897-1913 рр.) [20]. Загалом за час головування М. Грушевського Товариство значну увагу приділяло розвитку українського музейництва.

Як слушно зазначає Л. Винар, “Михайла Грушевського справедливо можна назвати батьком наукового українознавства, який своєю науковою творчістю і академічною організаційною діяльністю безпосередньо впливав на розвиток окремих українознавчих наук” [21].

Висновки і перспективи подальших досліджень у даному напрямі. Дослідження музейної діяльності М. Грушевського переконує, що його багатоаспектна науково-організаційна праця є цінною і актуальною для сучасного народознавства багатьма теоретичними і практичними конструктивними пропозиціями, продовження і розвиток яких є доцільним у сьогоднішній науковій музейній діяльності: зокрема, в аспекті комплексного вивчення народної культури та етнографічних груп українців, конкретно-історичного, порівняльно-типологічного, функціонального підходу до осмислення і оцінки явищ традиційної народної культури, налагодження процесу залучення до збиральницької роботи музейних фахівців, аматорів-ентузіастів, представників громадськості.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Михайло Грушевський як велетень української національної культури [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://osvita.ua/vnz/reports/biograf>; Гоцуляк В. В. Історіографічна думка про М. Грушевського і українську історичну науку його доби / В. В. Гоцуляк.. – Черкаси, Сіяч, 1996. – 182 с.
2. Труш І. Потреба українського музею / І. Труш // Артистичний вісник. – 1905. – № 6. – С. 64-65.
3. Винар Л. Михайло Грушевський і Наукове товариство ім. Шевченка: 1892-1934 / Л. Винар. – Нью Йорк; Дрогобич; Львів: Українське Історичне Товариство, 2006. – С. 59.
4. Сапеляк О. Про музейну справу НТШ / О. Сапеляк // Народознавчі зошити. – Львів, 1996. – № 4. – С. 225-229.
5. Крип'якевич І. Історично-філософська секція НТШ під керівництвом М. Грушевського у 1894-1913 роках / І. Крип'якевич // Вісник Академії Наук України. – 1992. – № 5. – С. 70-86.
6. Петегірич В. Археологія у дослідженнях членів НТШ / В. Петегірич, Д. Павлів // Записки НТШ. Праці історико-філософської секції. – Львів, 1991. – Т. ССХХІІ. – С. 412-426.
7. Справа українсько-руської мови на київському археологічному з'їзді й участь в ній Товариства // Записки НТШ. – 1899. – Т. 29. – С. 2-3.
8. Грушевський М. В справі Музею при Науковім Товаристві ім. Шевченка: Відозва до ш. Земляків / М. Грушевський // Записки НТШ. – Львів, 1901. – Т. 43. – С. 1-3.
9. Статут Наукового Товариства ім. Шевченка у Львові // Записки НТШ. – Львів, 1898, – Кн. 4. – С. 5-12.
10. Грушевський М. В справі музею при Науковім товаристві ім. Шевченка / М. Грушевський // Літературно-науковий вісник. – 1901. – Т. 14. – Кн. 5. – С. 108-111.
11. Грушевський М. Промова на загальних зборах наукового товариства ім. Шевченка 25 березня 1901 р. // М.С Грушевський // Твори: у 50 т. – Львів: Світ, 2002. – Т. 2. – С. 483-486.

12. Дорошенко В. Наукове товариство ім. Шевченка у Львові / В. Дорошенко. – К., Львів, 1913. Коштом накладом НаукТ-ва [ім. Шевченка]. – 86 с.
13. Грушевський М. Наукове товариство імені Шевченка / М. Грушевський // Літературно-науковий вісник. – 1900. – Т. 9. – Кн. 1. – С. 184-200.
14. Гонтар Т. Етнографічні колекції музею НТШ / Т. Гонтар // Праці Наукового товариства ім. Шевченка. Секція фольклористики та етнографії. – Львів, 1992. – С. 425.
15. Залізник М. Стан Музею / М. Залізник // Хроніка НТШ, – Львів, 1911. – С. 58.
16. ЦДІА України у Львові., ф. 309 “Наукове товариство імені Шевченка”, оп. 1, спр. 61, арк. 5.
17. Кушнір В. Музей наукового товариства ім. Шевченка у Львові: від заснування до створення першої загальнодоступної експозиції / В. Кушнір // Народознавчі зошити. – 2012. – № 5 (107). – С.231.
18. Хит М. Історія музею Наукового Товариства ім. Шевченка у документах фонду НТШ ЦДІА України у Львові / М. Хит // Історичні пам'ятки Галичини. – Львів, 2003. – С. 92.
19. Крип'якевич І. Михайло Грушевський / І. Крип'якевич. – Львів, 1935. Накл. т-ва “Просвіта”. – С.25.
20. Онопрієнко В. Академія Наук України і Наукове Товариство ім. Шевченка як центри українознавства / В. Онопрієнко // Вісн. АН України. – 1993. – № 2. – С. 51-59.
21. Винар Л. Вступ до науки грушевськознавства / Л. Винар // Український історик. – 1996. – № 1-4 (128-131). – С. 41.

REFERENCES

1. (1996), Mykhailo Hrushevsky as a giant of Ukrainian national culture [Electronic resource]. - Mode of access: <http://osvita.ua/vnz/reports/biograf>; Gotsulyak V. V. Historiographical idea about M. Hrushevsky and the Ukrainian historical science of his time / V. V. Gotsulyak . - Cherkasy, Syach, P. 182 .
2. Trush I. , (1905), The Need of the Ukrainian Museum / I. Trush / Artist Visnyk. – No. 6, P. 64-65..
3. Vynar L.,(2006), Mykhailo Hrushevsky and the Scientific Society. Shevchenko: 1892-1934 / L. Vinar. - New York; Drohobych; Lviv: Ukrainian Historical Society, P. 59.
4. Sapelyak O.,(1996), About the museum affairs of NTSh / O. Sapelyak // Naukostavnychni zhizhid.-Lviv, No.4, P.225-229.
5. Krypiakievych I., (1992), Historical and Philosophical Section of NTSh under the guidance of M. Hrushevsky in 1894-1913 / I. Krypiakievych // Bulletin of the Academy of Sciences of Ukraine. -№5, P.70-86.
6. Petegirich V.,(1991), Archeology in the researches of the members of the NTSh / V. Petegirich, D. Pavlov // Notes of the NTSh. Proceedings of the historical and philosophical section. - Lviv, - Т. SXIII., P. 412-426.
7. (1899), The case of the Ukrainian-Russian language at the Kyiv archaeological congress and the participation in it of the Society // Notes of the NTSh. - Vol. 29, P.2-3.
8. Hrushevsky M. ,(1901),In the case of the Museum under the Scientific Society. Shevchenko: Recall to Sh. Countrymen / M. Hrushevsky // Notes of the NTSh. - Lviv, - Т. 43, P. 1-3.
9. (1898), Statute of the Scientific Society to them. Shevchenko in Lviv // Notes of NTSh. - Lviv, - Кн. 4, P.5-12.
10. Grushevsky M. ,(1901), In the case of the museum under the Scientific Society. Shevchenko / M. Hrushevsky // Literary and scientific herald. - Т. 14. - Кн. 5, P. 108 - 111.
11. Grushevsky M.,(2002), Speech at the general meeting of the scientific society of them. Shevchenko March 25, 1901 p. // MS Hrushevsky // Works: 50 t. - Lviv: World, - Т. 2, P. 483-486.
12. Doroshenko V.,(1913), Scientific Society. Shevchenko in Lviv / V. Doroshenko. - К., Lviv,. Funded by the text of the Science of T-va [them. Shevchenko] , P.86 .
13. Grushevsky M., (1900), Scientific Society named after Shevchenko / M. Hrushevsky // Literaryandscientificherald.-Т.9.-Кн.1, P.184-200.
14. Gontar T. ,(1992), Ethnographic Collections of the Museum of NTSh / T. Gontar // Proceedings of the Scientific Society. Shevchenko The Section of Folklore Studies and Ethnographytics. - Lviv,-P.425.
15. Zaliznyak M.,(1911), State of the Museum / M. Zaliznyak // Chronicle of the NTSh, - Lviv, P.58.
16. TsDIAA of Ukraine in Lviv., F. 309 “Scientific Society named after Shevchenko”, op. 1, sp. 61, ark. 5.
17. Kushni V., (2012), Muzeuy naukovogo tovaristva im. Shevchenka u LvovC-vid zasnuvannya do stvorennya pershoi zagalnodostupnoC- ekspozitC-ii / V. Kushnir // Narodoznavchi zoshiti. -. -No.5(107), P.231.
18. Khit M., (2003), Historia muzeyu Naukovogo Tovaristva im. Shevchenka u dokumentach fund NTSh TsDIA UkraC-ni u Lvov / M. Khit // Historical Pam'yatki Galichini. - Lviv, P. 92.
19. Krip'yakevich I., (1935),Mikhaylo Grushevskiy / I. Krip'yakevich. - Lviv ,. Nakl. t-va “Prosvita”, P.25.
20. Onoprienko V.,(1993),The Academy of Sciences of Ukraine and the Scientific Society of them. Shevchenko as centers of Ukrainian studies / V. Onoprienko // Vysn. Academy of Sciences ofUkraine.-.-No.2.,P.51-59.
21. Vinar L., (1996), Introduction to the science of pearscience / L. Vinar // Ukrainian historian. - No. 1-4 (128-131), P. 41.

ПОЛІТОЛОГІЯ ТА СОЦІОЛОГІЯ

УДК 327:339.9 : 477

Вовканич С. Й.,

д. е. н., проф., дійсний член Папської Академії соціальних наук (Ватикан), ст. наук. співр., Інститут регіональних досліджень НАН України, м. Львів

ЧИ МОЖЛИВА РЕГІОНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ПЕРЕД УКРАЇНОЮ БЕЗ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ СОЦІОГУМАНІСТИЧНОЇ ПАРАДИГМИ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН?

Анотація. У статті чи не вперше звернено увагу на те, що за умов ескалації Росією гібридної війни проти України дедалі більше актуалізується нагальність потреби глобалізації соціально-економічної, духовно-інформаційної, етнокультурної, політично-правової та іншої відповідальності Заходу перед Україною в системі верифікації нової соціогуманістичної парадигми міжнародних відносин і використання для цього синергійного ефекту цивілізованого людства, отриманого від колективної мобілізації його зусиль на протистояння сучасним імпершівіністичним викликам світовому правопорядку, агресіям на суверенітет і суб'єктність ослаблених націй. Ці нації, окрім того, що недостатньо оборонспроможні і захищені від добре озброєного загарбника, ще потерпають від його злочинно-підступного, гібридно-дезінформаційного голосу, який робить їх безголосими і прирікає бути вічно недочутими.

Ключові слова: історична відповідальність перед Україною, національна ідея, соціогуманістична парадигма, стратегеми і максими розвитку країни.

Vovkanych S. Y.,

Doctor of Economy, Professor, Member of the Pontifical Academy of social sciences (Vatican City), researcher the Institute of regional research NAS of Ukraine, Lviv

IS REGIONAL RESPONSIBILITY TO UKRAINE POSSIBLE WITHOUT GLOBALIZATION OF THE SOCIO-HUMANISTIC PARADIGM OF INTERNATIONAL RELATIONS?

Abstract. For the first time, attention is drawn to the fact that under Russia's escalation of hybrid war against Ukraine there is the urgent need for globalization of socio-economic, spiritual and informational, ethno-cultural, legal and other responsibility of the West to Ukraine in terms of verification of a new socio-humanistic paradigm of international relations and application of the synergistic effect of civilized humanity as a result of the joint mobilization of human efforts in opposition to the current imperial-chauvinistic challenges to global security, aggressive responses to the weakened nations' sovereignty and subjectivity. Besides the insufficient defence capacity and security from the well-armed invaders, these nations suffer from the criminal, crafty and hybrid-misinformative invader's voice, which makes them voiceless and doomed to be eternally unheard.

This article was written in response to the publication in the journal "The Day" (July 7-8) the translation of speech of American historian Timothy Snyder's "Historical responsibility of Germany to Ukraine", which he made in the German Bundestag during discussion of relevant topics. This topic claims to analyze the period of both the Second World War and the modern military actions of the hybrid war imposed on Ukraine by Russia in its east. In view of this, a well-known American scientist, being a specialist in the history of Eastern Europe, in particular totalitarian regimes, should have broadened for the world the meaning of current struggle of Ukrainians "For our freedom and yours" in the Donbass. This omission during the escalation of threats to the globalization of Russia's hybrid war against Ukraine might have a critical impact for the unleash of the Third World War.

Instead, the responsible (irresponsible) behavior of the West is not evaluated, including these of Germany in relation to Ukraine at the 2008 NATO Summit in Bucharest, when it was not given an action plan for joining the Euro-Atlantic Alliance of Collective Defense, which could have made Russia's future military action against Georgia or Ukraine impossible. The cynical annexation of Crimea is not analyzed, as well as the need for timely

and adequate reaction of the UN to the violation of international order; the costs Ukrainian pays for the hybrid war in the east, or the West pays for “anti-terrorist mission” of Russia in Syria, terrorist attacks in Paris, Brussels, an important number of migration problems source-related to the Putin neofuehrer policy, the restoration of the “Evil empire”. Ukraine always has been the hostage of irresponsible West, because European policy of “closing the ears and eyes” on the Hitler Anschluss, playing the Ukrainian card in Transcarpathia, did not sink into oblivion and has led in the XXI century to modern barbarism of Putin in Georgia, in the Crimea and east of Ukraine.

Typically, the West traditionally paid tribute to Russia, sacrificing the state independence of Ukraine. Therefore, considering historical responsibility to Ukraine, historian Snyder would have distinguish, among the many reasons for such unfair realities, at least three, probably the most important, ones. First of all, the West never deliberately distinguished the mediatory role and weight of Ukraine as one of the priority factors in the structure of the stabilization of international security, which would have to extend, according to the plans of the parents of the EU - de Gaulle and Adenauer - to the Ural. Secondly, it never had a strategy regarding Ukraine as an important factor in the mechanism of spreading Euro-Atlantic values to the Eurasian expanses. Moreover, the West has always been easily blinded (or it was blinded) by the aureole of Russia as the “advocate” of these values in Ukraine, Georgia, and other countries of its domination, where freedom was actually suppressed, European values were destroyed and world order was violently clashed. The third one looks to be the most worst thing, because it does not mention by the American historian either. Ukraine as a state had not effectively used and do not use now the right to remind the world that it is not properly appreciate the truly international dimension of the Ukrainian fight “for our freedom and yours”, conquered by the cost of the lives Heroes of Kruty, Holodnui Jar, Ukrainian Insurgent Army, Celestial Hundred, Euromaidan defenders and ATO.

Russia further fools the world, traditionally demanding the usual tribute. Is it not time to wake up and realize the bitter truth: the appetite of Russia will never end with the occupation of Ukraine only? Russia wants to become a center of Eurasia, which will cover the entire European continent. Unfortunately, Dr. Snyder is not worried about the lack of adequate reaction to the nasty ruscism as the neo-imperial global model of the implementation of aggressive chauvinistic ideology of “Russian world”. He does not help to understand another obvious and extremely necessary thing: the testing of Ukrainians by hybrid war is Russia’s attempt to unleash the same, but as the Third World War. So, for the whole world it is not only a hybrid, but also a pilot warfare, in which the conquest-imperial methods of global domination of the crazy state-church ideologues of another world – “Russian”, falsely-insidious-cynical, are thoroughened in the Donbass. Today’s “decomposition” of Ukraine in the East, its federalization – is the possible fragmentation of the EU tomorrow.

Key words: historic responsibility to Ukraine, national idea, socio-humanistic paradigm, stratagems and maxima of the country’s development.

Постановка проблеми. П’ятий рік гібридної війни Росії проти України вплинув не лише на структуру і темпи розвитку її економіки, соціальних процесів, а й дедалі більше змінює ставлення світового співтовариства до України в історичному і сучасному вимірах, особливо в сенсі її національної ідеї. «Якби мені п’ять років тому сказали, що ми говоритимемо про історичну відповідальність Німеччини, й у німецькому бундестазі буде така дискусія, я б не повірила, тому що п’ять-сім років тому в Німеччині важко було говорити навіть про якусь участь або роль України як серйозного гравця під час Другої світової війни», – сказала в Києві посол України в Німеччині (2008-2011) Наталія Зарудна. Йдеться про її реакцію на промову відомого американського історика Тімоті Снайдера «Історична відповідальність Німеччини перед Україною» в Бундестазі ФРН [1]. А відтак про продовження обговорення започаткованої проблеми у ВР України на міжнародній конференції «Німеччина та Україна в Європі: відповідальність за минуле – обов’язки на майбутнє» [2].

Передусім, важливим є те, що ці заходи чи не вперше торкнулися проблеми відповідальності перед Україною не в тлумаченні українців. Зарубіжні вчені спробували розглянути категорію відповідальності не з позиції їх претензій, а значно глибше і глобальніше. Щоправда, американський вчений обмежився лише історичним і німецьким контекстом. Попри те, є ще інший суттєвий нюанс: позаяк обговорення відбулися в час літніх канікул, то ця важлива не лише для України проблематика може стати одноденкою, розчинившись у поточному медійному, науковому і кібернетичному просторах. Адже і після канікулярного затишшя сміливо і по-новаторському поставлена проблема гібридної війни Росії не лише проти українців, не викликала тематичну турбулентність і не сколихнула інформаційно-науковий євроатлантичний світ [3]. Це не має дивувати, «на жаль, – зазначив в Києві представник Інституту

євроатлантичного співробітництва Андрес Умланд, – досі в Німеччині немає інституту, який би займався Україною, а в Україні німецького університету» [2]. Утім дефініція «відповідальність перед Україною» за умов гібридної війни, реальних небезпек її глобалізації стосується не однієї Німеччини, потребує не лише широкої концептуалізації, а й донесення до світу сучасних сенсів боротьби українців за свою національну ідею, мову, етнічну totoжність, когнітивних та захисних меседжів збереження світового розмаїття від нівелювання агресивним «руським міром».

Захід завжди платив Росії данину – Україною.

Виклад основного матеріалу дослідження. Для майбутнього суспільного прогресу велике засадниче значення має рефлексія посла Н. Зарудної: «Я хотіла б дожити до того дня, коли ми говоритимемо про історичну відповідальність не тільки Німеччини, а й Росії за всі ті народи, які вона пригноблювала і продовжує вважати меншовартісними». Проведений захід мав не дати Росії зняти з себе **комплекс** відповідальностей перед Україною за нахабно нав'язану їй гібридну війну з всіма трагічними наслідками. Попри те, відштовхуючись від заартикульованої в Берліні Т. Снайдером «універсальної точки зору» з претензіями на комплексне охоплення періоду Другої світової війни і сучасних воєнних дій гібридної війни Росії на сході України, – американський вчений як фахівець з історії Східної Європи, зокрема тоталітарних режимів, мав би акцентувати більше на нинішній боротьбі українців. Адже, у час ескалації загроз глобалізації гібридної війни – це упущення стає планетарним і може бути критичним в розв'язанні Росією Третьої світової. Успіх боротьби українців на Донбасі залежатиме не тільки від заміни назви АТО на Операцію об'єднаних сил, а й від синергії міжнародних зусиль, мобілізованих для покарання порушника порядку, установленого після Другої світової [4].

Є ще один вагомий аспект, який не повинен дати порушеній темі стати разовою, а відповідальності розглядатися виключно – як історичній та німецькій. Виступ відомого історика з такої проблематики та й ще – з високої трибуни державної владної інституції провідної країни G7, мав би глибоко відгукнутися в українському політикумі і розширити інтерактивні дискусії в соціально-економічному, політичному, світоглядному дискурсах. Головно, національна еліта України, яка інтелектуально чи не найбільше потерпає від гібридної війни та рашистської ідеології «руського міра», мала б донести світові нові смисли справді інтернаціональної боротьби українців **«за нашу і вашу свободу»**. Адже на Донбасі Путін воює не за Донбас. Україна нищиться як джерело історичної правди, що вибиває фундамент з-під Росії як імперії, котра, узурпувавши першокоди Київської Русі, їх європейську цивілізованість, намагається зруйнувати суб'єктність України в системі спадковості України-Русі. Саме концепт цієї системи фундаментально опрацював геніальний Михайло Грушевський, якого в СРСР традиційно очорнювали як виразника контрреволюційного буржуазного націоналізму. До речі, цього року виповнюється сто років з обрання його президентом Української Народної Республіки (УНР), яку, як й її державників, – росіяни вбивали і вбивають. Недарма, підсумовуючи виступи на київській конференції, керівник Центру ліберальної сучасності Рудольф Фюкс зауважив, що «дуже важливе сприйняття України не лише як жертви, але нації, яка має власну культуру, історію, економіку, щоб вона розумілася як **суб'єкт** історії, а не лише **об'єкт** (підкреслено нами – С.В.) на великій шаховій дошці супердержав». Адже переписавши історію України-Русі на свій імперський копил, нинішні фіюрери Росії продовжують не тільки її фальсифікувати, а і варварські набіги своїх предків на древній Київ, не вгамовуються і не заспокоюються. Тому дещо дивними є тези промови американського історика, в яких українській нації без неї втулюється дуже неоднозначний концепт відповідальності Німеччини не за криваві дії, що ведуться неофіюрерами на сході України, а – свідомо чи несвідомо – йде їх підміна аналізом злочинів, вчинених Гітлером у минулому. Гітлер мертвий, однак, небезпечно реанімується злочинне тотально-гібридне мінування України і світу ідеологемами російського традиційного імпершовінізму з додаванням духовних «скреп русського міра», збагачених новими загозами, контентом і загарбницьким апетитом.

Збиття малайзійського літака з дітьми на борту в небі Донбасу, нещодавні застосування хімічної зброї при бомбуванні Сирії чи отруєння у Великобританії – це ланки єдиного ланцюга злочинних порушень Росією безпеки усталеного повоєнного світопорядку. Вони не тільки актуалізують потребу міжнародного трибуналу «Нюрнберг-2» як світового запобіжника, що, поряд з нацизмом, засудить і покарає більшовизм як людиноненавистницьку імперсько-російську загарбницьку ідеологію, особли-

во – українофобську. Вони підтверджують гірше – сучасний колапс РБ ООН, щобільше свідчать: за анексії Криму зустріч «Ялта-2» – неможлива. Без'ядерна Україна немає гарантій, що вкотре обдурений Захід, нарешті, набуде антигібридний імунітет, і більше не віддасть її в сферу впливу Росії, як це було в 1944 р. (насправді для нищення корінних народів – українців, татар). Невже не зрозуміло: українська нація і в ХХІ сторіччі стікає кров'ю і слід негайно, усім миром зупинити кровотечу, поповнити втрати, а відтак – не допустити подальше кровопускання на Донеччині, яке – і це очевидно вже всім – не що інше, як імперсько-самовільна кара Кремля за відмову бути даниною. Це усвідомлення архіважливе не лише для опрацювання стратегії звільнення тимчасово окупованих частин, тобто для стратегії деокупації Донбасу, а й для розуміння Заходом ваги недопущення, аби замість соборнізації європейської України *глобалізувалася* в світовому масштабі *злочинна регіоналізація* за московськими лекалами [5].

З огляду на це, завдання гуманітаріїв – це довести світові, що маніпулювання і легковаження історією українців, труднощами їхнього націотворення – це імперське добивання нескорених, яким і нині вкрай важко від нав'язаної гібридної війни. Рани, спричинені анексією Путіним Криму, агресією на сході України, кровоточать і воляють до світу про нагальну радикальну допомогу. Щоправда, промовець цю очевидну злочинність Росії і хибну розгубленість Заходу згладжує, відразу заявляючи, що почне з універсальної (?) точки зору, з проблем ЄС, «як і кризи демократії та верховенства права в США, спричинені багатьма речами; одна з них – це якраз неспроможність дати собі раду з певними аспектами історії». Попри те, він не допоміг з'ясувати несправедливості Заходу щодо України, допущені ні сто років тому в період УНР, ні в повоєнних рішеннях. Немає навіть пунктирного накреслення векторів (чи проєктів) відповідальності країн-підписантів Будапештського меморандуму – як допомоги без'ядерній Україні захиститися, відновити цілісність, зневажені цінності та гідно інтегруватися в цивілізований світ.

Шкода, що у промові відсутня будь-яка критика відповідальності Заходу, в т.ч. сучасної Німеччини перед Україною за її підтримку будівництва газопроводу «Північний потік-2» і не підставлення плеча в 2008 році на Бухарестському саміті НАТО, коли Україні не було надано план дій щодо прийому до євроатлантичного альянсу колективного захисту. Що, на думку фахівців, могло б унеможливити майбутні воєнні дії Росії в Грузії чи Україні. Не згадується й анексія Криму. Недаремне німецький історик і представник Німецького товариства зовнішньої політики Вілфрід Їльге на конференції в Києві відзначив: «Ми повинні думати про те, як можемо допомогти Україні в правовому плані повернути Крим і захистити Україну перед міжнародними інституціями і організаціями, що не можна миритися з агресією проти Криму і його захопленням, при вирішенні конфлікту ми не повинні повертатися до питання про розподіл на сфери впливу в Європі» [2]. Однак, не згадуються не тільки помилки минулого, зокрема потреба своєчасної і адекватної реакції ООН на анексію Криму, а й в що обходиться українцям гібридна війна на Сході, Заході – «антитерористична місія» Росії в Сирії, теракти в Парижі, Брюсселі, Англії, важлива низка міграційних криз, джерельно-пов'язаних з путінським неофюрерством. Адже масштаби руйнації від ланцюгової реакції на ці помилки можуть в недалекому майбутньому викликати глобальні катастрофи, доленосні не лише для згаданих країн та міст.

У цьому контексті, ні Україну, що її віддавна тероризує Москва, ні Захід, котрий тривалий час спостерігає це нищення, а нині – вже не тільки співчуває, а й допомагає, спіч Снайдера, на наш погляд, не заохотить світову громадськість синергійно замислитися над генезою загальносвітових загроз, які дедалі небезпечніше нависають над долею та вартостями цивілізованого людства. Адже не розглядається стратегія причин можливостей (чи неможливостей) надати Україні для стабільного розвитку «план Маршалла-2» через корупцію; чи допомогти іншими довгостроковими соціально-економічними, фінансовими, політично-оборонними заходами. Ба більше, не аналізуються історична відповідальність національних еліт за результати референдумів у Нідерландах, Великій Британії, підтримки введення економічних санкцій проти Росії, проведення нею нових північних і південних газопроводів, які, оминаючи Україну, можуть підірвати як її економіку, так і посадити Захід на монопольну російську енергетичну голку.

Все це змушує українців глибоко замислитися над не тільки неефективністю коротких банківських траншів Заходу, причинами корупції в Україні, зрілістю українців як нації, врешті, надкороткою історичною пам'яттю не лише Німеччини, а й ширше поглянути на проблему: чому євроінтеграційні процеси

впродовж 26-ти років нашої Незалежності так важко набувають континентальної відпо-відальності та сталого розвитку. Невже тільки загроза постсовітських стратегічних ракет, що залишилися в Україні після розпаду СРСР, а не щирі бажання допомогти їй вирватися з багатовікового поневолення Росії, справедливо і вільно жити, інтегрувавшись у вільний світ, змусили на світанку здобутої Незалежності приїхати до Києва тодішніх політичних лідерів – Прем'єра Великої Британії Тетчер та Президента США Буша?! Чому тоді позиція Заходу щодо виходу України з Союзу була дивною? Чому вона нині – хитка? Чому він, бачачи Україну закривавленою, запитував: чи давати їй летальну зброю, чи вона, – не сателіт Кремля? Коли знову «обустряивається» імперія зла, то самозаспокоювання, що не ти, мовляв, твориш зло світу, не знімає з тебе відповідальність за розгул рашизму, щобільше, не є достатнім для оправдання пасивності чи байдужості, не приклад, особливо – для **молодого** покоління.

З огляду на це, задекларована вченим вже згадана немовби універсальна точка зору, навряд чи допоможе обіцянкам молоді – активно засвоїти уроки Другої світової війни. Шкода, але мовець далекий, аби пригадати Європі і собі правду: Захід заспокоївся і знову втратив реальність, хоча дух **реваншизму** не канув в Лету. Зазвичай Захід традиційно платив данину Росії, приносячи в жертву державну самостійність України. Тому, розглядаючи історичну відповідальність перед Україною, вчений мав би серед багатьох причин таких несправедливих реалій, привернути увагу, найперше молоді принаймні до трьох найголовніших. По-перше, Захід ніколи свідомо не вирізняв з-поміж пріоритетних факторів медіаторську роль і вагу України в структурі стабілізації міжнародної безпеки, яка, за задумами батьків ЄС – де Голля і Аденауера, – мала б простягатися – аж за Урал. По-друге, він ніколи не мав стратегії щодо України як важливого чинника в механізмі поширення євроатлантичних цінностей на євразійські простори. Ба більше, Захід завжди легко засліплювався (чи його засліплювали росіяни) ореолом Москви яко «миротворця» і «захисника» цих цінностей в Україні, Грузії, інших країнах їх панування, де насправді придушувалася свобода, нищилися європейські цінності та цинічно порушувався світовий порядок. По-третє, чи не найприкріше, адже світ і нині належно не цінує справді інтернаціональний вимір боротьби українців «**за нашу і вашу свободу**». Мовець і не згадує, що Україна ніколи ефективно не використовувала і не використовує нині право нагадати світові про боротьбу з більшовизмом, в якій віддали життя герої Крут, Холодного Яру, УПА, Небесної Сотні, захисників Євромайдану, АТО. А забувати про це за умов ескалації глобалізації гібридних війн – критично небезпечно для світу і вкрай несправедливо щодо стікаючої кров'ю України, – без'ядерно-обеззброєної Заходом.

Отже, перед тим як упродовж всього виступу наполегливо пригадувати злочини нацистів у Бабиному Яру «не для того, – як самокритично зазначив американський вчений, – щоб допомогти Україні», а щоб допомогти «Німеччині як демократії», то про них німці, українці й цілий світ вже давно знають. Але це не допомогло і не допоможе обдуреній Україні захистити свій державний суверенітет, допоки прийдешні покоління не бачитимуть, що злочинні дії Путіна щодо анексії Криму покарані; допоки не буде каяття провідних країн за те, що для попередження розгулу «зелених чоловічків» своєчасно не були використані наслідки прорахунків, які були допущені під час насилля Гітлера в Судетах. Натомість, сучасна молодь бачить, що розширюється ескалація Росії та нищиться схід України, продовжується її «декомпозицірованіє», творення колабораністами псевдодержави Малоросія на очах і німців, і американців. І марно сподіватися, що, акцентуючи лише на колосальних жертвах Другої світової війни, в т.ч. і українців на всіх її фронтах, можна утаємничити від молодого покоління гірку правду: **тяглість** українського державотворення кров'ю запеклася через безвідповідальність сильних світу цього. Однак їх допомога вельми повільно визначає нову політику, яка б забезпечила корінній нації природне право реалізувати свою національну ідею, мету та державницькі інтереси, шанувати полеглих за Україну народних Героїв, принаймні з часів Хмельниччини.

Жаль, але світ далі не цінить міжнародний контекст боротьби українців за свободу, як і сто років тому не цинив її за часів УНР чи ЗУНРу в 1918-1919 роках, чи на Закарпатті, де Гітлер в 1939 р розіграв з Угорщиною, Румунією українську карту. Хіба не Польща розстрілювала на Карпатському перевалі українців, що допомагали А. Волошину вибороти свободу, яких Угорщина повертала в Галичину? Вояки УНР допомагали полякам протистояти наступу більшовиків на Варшаву, а «винагородою» стало їх інтернування і розгул «пацифікації» на Західній Україні, жахлива тюрма «Берега Картузька». Вони ж під час народно-визвольних змагань УПА в 1943-50-х з відома і підтримки Сталіна, дезінформуючи світ

і перекручуючи історію, депортували українців і не лише при проведенні злочинної операції «Вісла». Тільки в селищі Павлокомі закатовано 366 українців. Українські етнографічні регіони Польщі (Лемківщина, Надсяння, Холмщина, Південне Підляшшя) перестали існувати. Жителі ж Північного Підляшшя несправедливо і огульно оголошені білорусами, їм нав'язувалася білоруська мова як літературна, а так звані калакути, тобто українці, які здавна проживали на Холмщині, Південному Підляшші, нині повністю полонізовані. Благополучна і демократична Європа нині хоча вже не мовчить, як із жалем писав О. Олесь з приводу її не належної реакції на більшовицькі злочини в Україні. Але чи чує вмираючих в АТО, коли загіпнотизована російськими «дезами» про націоналістичних укрів, що нібито вбивають «всех русскоязычных»? Забуті не те, що колишні загрози аншлюсу, а жертви Берлінського муру та Будапештські гарантії безпеки Україні, що добровільно позбулася третього за потугою в світі ядерного потенціалу. Комплексні і послідовні методи гібридної війни знайомі тільки українцям. А для Заходу – війна далеко: десь там – Росія проти України, плюс якась незрозуміло-гібридна, а поруч – затишок, самозаспокоєння і м'який диван. Світові раби здобутого комфорту забули, що й у III-му тисячолітті не всі країни вважають мир, свободу, право на захист своєї самобутності – цінністю, а ООН (за В. Черчиллем) – Храмом миру, де брехня – особливо тяжкий гріх.

Москва робить те, що й робила

Росія далі дурить світ, традиційно вимагаючи звичної данини. Чи не час прокинутися і усвідомити перевірену історією істину: апетити Росії ніколи не закінчаться поглинанням тільки України? Росія хоче стати центром **Євразії**, покрити весь **європейський** континент. Хіба не ясно, що тільки згуртована контрсила світу може її змусити відмовитися від цього цинічно-схибленого домагання? Очевидно, п. Снайдера повинна турбувати відсутність належної реакції на підступний рашизм як неоімперську шовіністичну модель глобальної імплементації ідеологем агресивного «русского міра». Як й те, що сильні світу цього і досі не удосконалили функції Ради Безпеки ООН. Україна сама на передньому краю боротьби з агресором, і не видно руху за позбавлення його права вето, який цим зловживає як постійний член Оонівської РБ, аби прикрити свій напад на іншого учасника ООН. Це заважає усвідомити принаймні дві речі: а) для світу війна на сході України не тільки гібридна, а й пілотажна, в якій відточуються загарбницько-імперські методи глобального панування божевільної державно-церковної ідеологемі іншого світу – «русского», брехливо-підступного; б) «декомпозицірованіє» України сьогодні на Сході, її федералізація – це фрагментація ЄС завтра. Отже, випробовування українців гібридною війною – це небезпечні проби Росії щодо глобального розв'язання Третьої світової.

Натомість пан Снайдер упродовж всієї промови постулює відповідальність Німеччини за відродження українського націоналізму з таким наголосом, що глушиться голос вмираючих на сході України патріотів, які героїчно віддають життя не тільки за свою свободу. Це дисонує навіть з урахуванням поправки, яку він й сам навів – «свою кар'єру я зробив, пишучи про українських націоналістів». Адже важко погодитися з його рефлексіями: «Україна є причиною війни; якби Гітлер не мав колоніальної ідеї йти війною у Східну Європу, якби не було такого плану, не могло бути й Голокосту» (?). Його не турбує генезис і відмінності (чи схожість) причин не бачення Третім рейхом і СРСР України національною державою в центрі Європи. Для нацистів – вона центр колоніальної їх політики в Східній Європі; для більшовиків – територія просунення світової революції так званого пролетаріату на Захід, корінний народ якої належить русифікувати, насправді донищити як державно-самодостатню націю. Щоправда, мовець віддає належне чисельним жертвам загиблих українців проти нацизму, ідеї Гітлера створити в Східній Європі центр, базований на рабстві колоніального режиму нищення і поневолення України. Однак, часто – на правах доброго ментора, намагається «збагатити» пам'ять молодих слухачів історичним концептом із арсеналу власних «наукових» відкриттів: «український націоналізм, українські націоналісти (які є наслідком німецької війни в Східній Європі) були причиною – або однією з причин – великого Голодомору 1932-1933 років». І не тільки Голодомору. «Український націоналізм був однією з причин терору 1937-1938 років». Він був «однією з оприлюднених Сталіним причин депортацій мешканців радянської України (може, й кримських татар? – С.В.) після Другої світової війни».

І, насамкінець, вкрай дивовижний висновок: «український націоналізм був причиною для вторгнення Росії в Україну 2014 року»?! Що це, як не допомога Росії та її лакею Януковичу трактувати Майдан Гідності націоналістичним переворотом під орудою НАТО, та, врешті, виправдати звернення

президента-втікача до Путіна ввести в Україну війська? Продовжуючи дивовижу звинувачень, треба було б українським націоналістам ще приписати заслання царатом Тараса Шевченка до Сибіру, строго заборонивши писати і малювати; Валувеські та Емські укази і циркуляри про заборону української мови в Україні; злочинне бажання вивести всіх українців до Сибіру (благо, вагонів забракло), нищення радянською імперією української еліти на Соловках; вбивство Петлюри, Коновальця, Бандери та інших патріотів. Чи не про це нині варто було б нагадати саме антиукраїнським націоналістичним силам в країнах західного прикордоння?!

Створюється враження, що знаючи історичне невігластво Заходу щодо українського державо-елітотворення, компетентний науковець обмежився лишень слушним відзначенням обопільного, наввипередки хитрого відомого бажання нацизму і більшовизму завоювати Україну. «Якщо серйозно поставитися до відповідальності Німеччини перед Сходом, то слово «Україна» має бути в першому реченні». Однак, далі він не дотримується цієї істини, не аналізує відмінність (чи схожість) бажань більшовиків і нацистів ні в історичному контексті, ні у сучасних реаліях. У такий спосіб – свідомо чи несвідомо – далі консервується історична безвідповідальність Заходу перед Україною, який завжди розплачувався з Росією залежністю Києва, нищенням УНІ. Це далі підтверджує нинішнє дещо легковажне ставлення до злочинів Росії, не засудження її міфів ні про громадянську війну на Сході, ні будівництво Малоросії. Водночас, буцімто підтверджує слушність сталої імперської мети у виконанні Путіна, сенс його мотивів і домагань: адже йому без завоювання України, золотoverхого Києва – батька городів руських, – світовим гегемоном не стати. Якщо німецького командира поліції під час придушення повстання у Варшавському гетто, не покидала, за Снайдером, думка про Україну як житницю, країну молока і меду, то мимоволі спадає на думку: чому ж сучасних і майбутніх путіних не може переслідувати своя схиблена імперсько-завойовницька мета – перевершити чи зберегти «досягнення» вождя всіх країн і народів генералісімуса Сталіна?! І агресивність Путіна, і його авантюрну гру на світовій шахівниці можна «зрозуміти». Якщо московитам вдалося безкарно вкрасти ім'я в Україні-Русі, то чому б зараз Росії не стати центром Євразії? Для цього, природно, треба поглинути суверенітет Української держави, що віддавна в центрі Європи, утримати завойовану європейськість, набути показової цивілізованості, обманом адаптувати світ до Росії як «миротворця»! Мовець не акцентує, що ціна цього адаптованого злочину – нищення українців як нації; що недопущення цього – історична і сучасна політична, духовно-моральна, безпекова та інша відповідальність і місія не лише Німеччини перед Україною як передтечією того, що може спіткати людство, якщо його знову обдурять і присплять лукаві «вселюдські миротворці» з Кремля! Непокарані, вони впевнені, що Захід, мета якого – безпека, праця і високі стандарти мирного життя для своїх виборців, – не «відкопає сокиру», аби допомогти українцям вибороти хиренну, за Шевченком, довгождану волю. Путін розраховує на фетиш Заходу індивідуального м'якого дивану, на містечковий гонор регіоналів, що поборюють гуманність людини і націй, пасіонарність духовно-інтелектуальних ідей як світових здобутків геніїв людської думки і праці, врешті, на перемогу усіх своїм нахабством, лукавством і обманом.

Що поза людиною і нацією – фарисейство

Пора зрозуміти вселенський соціогуманістичний сенс слів Івана Франка: «все, що йде поза рамами нації, се або фарисейство людей, що інтернаціональними ідеалами раді би прикрити свої змагання до панування одної нації над другою, або хоробливий сентименталізм фантастів, що раді би широкими «вселюдськими фразами» покрити своє духовне відчуження від рідної нації» [6, с. 284]. Росія (царська, біла, червона, православна чи атеїстична) традиційно креативно-злочинно завжди по-імперському синтезувала, збагачувала і лукаво, як фарисей, використовувала ті прийоми. Так вона чинить й нині. У Польщі для комуніста (секретаря чи рядового члена партії), віруючого католика чи ні також на передньому краї – «естем поляк». Щодо українців, то їх і росіяни, і поляки жорстоко переслідували за заклики до національного самовизначення, паче того – до визволення і самостійності. Очевидно, що Тімоті Снайдер – не фарисей в любові до своєї нації, але стосовно інших народів і народностей, то його інтелект мав би більше наближати свідомість європейців до потреби глобалізації **соціогуманістичного** захисту національного відродження всіх уярмлених. Зокрема, допомогти Європі, в т. ч. Німеччині, зрозуміти загрози і виклики українцям їх подальшого національного знеособлення імпершовіністами Росії, найперше, в спосіб тотального нищення їхнього рідного слова як Логосу корінного (титульного)

народу, що дав назву державі в центрі Європи. Допомогти широкому суспільному загалу уявити очевидну істину: споконвічно видимі джерела існування Росії – це агресивні війни, а невидимі – брехня. Для неї завжди і повсюдно сусідній народ – явище не тривале, до повної його колоніальної асиміляції як «братнього», що тимчасово займав «нашенську», себто – російську землю. Загарбати цю землю, сусідський дім, відправивши власника в кращому випадку до Сибіру, – давно опрацьований механізм «обустройства» Росії, зокрема реалізації її великодержавної ідеї і самодержавної дев'ялїної поведінки щодо українців, грузин та інших сусідніх народів. Кремль – брат, але ім'я йому – Каїн. Без розуміння цієї рефлексії підхід до сенсів Національної Ідеї українців – плиткий.

Зрозуміло, що п. Снайдер, який вперше торкнувся, навіть більше, наважився ввести в науковий обіг дискурс історичної відповідальності Заходу перед Україною, на жаль, не зміг системно розглянути Українську Національну Ідею (УНІ) як **інтегральний** показник боротьби українців за неї. Він не уявився в те, що УНІ завжди **першою** відчувала удари ворожого **зовнішнього** оточення шовіністично налаштованих великодержавників, а її стан якнайповніше завжди свідчив про ставлення до неї сусідів. Чи не вони безвідповідально, аби не допустити реалізації УНІ, час від часу на очах світу ділили Україну і в ХХІ сторіччі далі агресивно ділять? Саме сусіди, окрім відкритих воєн, нині перманентно ведуть невидиме (гібридне, інформаційне) **внутрішнє** насилля над українцями задля їх ізоляції, денационалізації та асиміляції, цілеспрямовано перешкоджаючи національному самоусвідомленню і самоствердженню в колі світових культур, мов, економік, ринків, цінностей; ведуться хакерські атаки на їхні комунікаційні системи. Це вимагає системного підходу до УНІ, який охоплюватиме два етапи її розвитку. Перший – ідею яко символ (гасло) національних змагань українців («здобудеш Українську державу, або загинеш в боротьбі за неї»); другий – державотворчий («побудуємо Європу в Україні»), де її складові стають **стратегемами розбудови** національної держави та її **євроінтеграції** [7].

Отже, Росія, як і кожен ворог УНІ, насамперед розстрілювала її носіїв, цілячись в духовно-інтелектуальне Слово народу. Вона ніколи не визнавала і не визнає нині жодної відповідальності перед Україною (і не тільки) за нищення її державної самостійності, національної ідентичності, особливо жорстоке переслідування національних еліт. Завжди і зловмисно перешкоджала активізації духовно-інформаційної мобільності (**ДІМ**) корінного народу, ціленаправлено гальмуючи і перериваючи тяглість його розвитку, завідома прирікаючи на денационалізацію, ерозію історичної пам'яті та духовну смерть. Однак, саме підвищення цієї мобільності української нації, її людини, – визначальне в структурах освіти, науки, культури, мови як соціант збереження національної ідентичності, яка детермінується неперервністю процесів державотворення, духовно-інтелектуальним потенціалом розвитку. Тобто тяглістю культурного розвитку народу, який досягається як перманентним передаванням знань, досвіду, традицій, цінностей тощо по вертикалі – від покоління до покоління, так і творенням **нових** знань, наукової інформації по горизонталі – на рівні одного покоління, а також шляхом **синтезу** цих двох напрямків креативної активності з творення інформаційно-духовного середовища по всій площині національного простору. Хто гальмує чи гальмував таку мобільність іншої нації, ступивши зі зброєю на її землю, той заважав їй історично, економічно, соціально, культурно, морально, безпеково **самоусвідомитися і самоствердитися**, значить, окупант – **відповідальний** за нищення розвитку цієї країни (в т.ч. і України), за конкурентоспроможність не тільки її економіки. Розмиття національної ідентичності через утиски УНІ особливо негативно відбивається на **середоспроможності** народу, на його опірності денационалізації. Імунітет нації сприяє творенню української України як самодостатньої оригінальної окремішності світового розмаїття в усіх сферах людського буття. За кордоном в царині екології, стосунків людини з природою розвивається нова сфера науки – середовищезнавство (інвайронментологія). Час поширити інтеграційний показник середоспроможності як **доленосний** для українців в контексті **суверенного** їх розвитку. Це особливо актуально за умов гібридної війни Росії, яка глобалізує насилля заради маніакального імперського мотиву – одноосібно панувати над іншими народами і світом. Окупація пам'яті народів, руйнація їх геном (наголос на «о») і генофонду заважають прояву нових ідей, напрямів ментальної поведінки і креативу суспільно-корисної праці. І, навпаки, сприяє запереченню УНІ, відсутність її як такої тощо.

Росія завжди охоче підтримує цю «творчість». Адже аксіомою є те, що вона ніколи не недотримувалася добросусідських відносин з Україною як з рівним самостійним державним суб'єктом, не визнавала національну ідентичність (тотожність) українців, проблема гармонійного розвитку яких може бути

відрефлексована і сформульована тільки в рамках національної Ідеї. Москва не може сприйняти нас, українців, як древню націю, історично закорінену у власну землю, в свою самодостатню окремішню мову, відрубну культуру, питомі звичаї, традиції тощо, щобільше такими, що незалежно і вільно вибрали вектор інтеграції в європейське майбутнє. Це, власне, є її шовіністично-великодержавною домінантами у взаєминах з Києвом, які вирізняли егоїзм московитів в минулому, а ще більше відрізняють нині. Захід має зрозуміти, що **поряд з Росією самостійна держава Андорра – неможлива**. Рубікон давно перейдено. Якщо Європа цього не усвідомлює, то американський історик, підкреслюючи німецьку відповідальність в минулому, мав би хоча тезово застерегти українців від помилок в майбутньому, зокрема допомогти їм стати вище партійності, кар'єризму і популізму заради спільної розбудови майбутньої **національної держави**. Бути націоцентричними, керуватися єдиними соборними інтересами та емерджентно удосконалювати складові ідеї українського державотворення, його якісно нових **структурно-функціональних стратегем**, які диктує **XXI сторіччя**, – **Україна: соборна, українська і гідна цивілізованого людства**. Формула **СУГ** (соборність, українськість, гідність) проектує візію і місію сучасної національної ідеї, а її складові слугують своєрідними **СУГестіями**, які можуть вплинути на опрацювання **стратегії** розвитку держави, якісно модернізуючи її систему через механізм емерджентності. Тобто удосконалювати як суспільну систему, де людина, нація і цивілізований світ – **триєдино-необхідне** підґрунтя, а складові СУГ – основоположні маркери і орієнтири **поступу**.

Передовсім йдеться про поступ духовний, який передбачатиме не лише **територіально-просторову**, а й **духовно-інтелектуальну** соборність українців як **єдність** та їх **спроможність** разом, толокою, синергійно творити власну державу на нових ідеологічно-цивілізаційних засадах, консолідуючись і об'єднуючись ментально, національно. Це не проста, а комплексно-інтегрована єдність, що також має триєдину основу: знання спільної історії **минулого**, консолідація бажань **сьогодення** громадами працювати заради вимріяної держави **майбутнього** (політична воля впровадження соціально-економічних реформ, євроінтеграції, спілкуватися українською мовою, мати єдину національну церкву тощо). Іншими словами, йдеться про модель соборності в духовно-інтелектуальному, мовно-культурному, ідейно-політичному, світоглядному вимірах, що на соціогуманістичних засадах формує, склеює і кристалізує із сірої маси населення націю як національно-свідому спільноту з притаманними лише їй якісними характеристиками (усвідомленням національної ідентичності, потреб збереження традицій, виховання патріотизму і згуртованості нації, водночас продуцента нового продукту, передових новацій для дальшого поступу, прориву на світові простори і ринки тощо). Мова про модель поступу на видимих і невидимих активах, які уможливають зберегти національну **ідентичність** в системі **аксіологічних** (ціннісних) аспектів **цивілізованості**, що емерджентно забезпечується якісно-сучасними процесами інтелектуалізації, гуманізації, елітаризації та екологізації.

Тільки за такого всебічного врахуванні всіх названих (і не згаданих) чинників можна правильно вибрати стратегію перемоги на Сході, де національна Ідея стане її наріжним каменем. Цей камінь для нас – не спеціально спечений агломерат для подальшої імперської переплавки в ім'я возвеличення самодержця; не штучний пропагандистсько-гібридний конгломерат, створений для розширення панування над іншими народами, а скалоподібний витвір. І лише набувши, за І. Франком, якостей, притаманних розвиненим націям, розбивши скалу перепон, зможемо прокласти «хоч синам, як не собі» широкий гостинець у вільний світ. Однак, як свідчать реалії, не усім легко зрозуміти основні напрямні свого шляху та усвідомити, що індикатори якостей – інтегративні, національні та загальнолюдські. Для українців вони характеризують, по-перше, нашу **соборність** (територіально-просторову чи духовно-світоглядну – внутрішню, невидиму), що акумулює суверенність, суб'єктність, самостійність, субсидіарність та інші загальнолюдські прояви свободи, потрібної нам, як і іншим націям, аби незалежно рухатися, будуючи в світовому розмаїтті свою державу. По-друге, нашу **українськість** як ексклюзивний здобуток нації (як й інших народів) в різнокольоровому суцвітті прогресивних досягнень світу. По-третє, показує **гідність** українців щодо запозичення і впровадження прогресивних досягнень інших цивілізованих країн для розбудови власного дому («рідної хати»), не протиставляючи себе і не заважаючи це робити іншим націям. Рівно ж – пам'ятаючи очевидні речі: не завжди «в своїй хаті» – воля і правда святая; хто **заважав** нам формувати ці якості УНІ і є **відповідальний** перед Україною!

Отже, чи справедливо, аналізувати відповідальність перед Україною в її багатовекторності, згадуючи лише Німеччину? З іншого боку, чи логічно заперечувати УНІ, категорично стверджувати, що

її «не існує, це гарна метафора» (Я. Грицак, Е. Головаха); чи «навіщо вона потрібна..., створюючи свою ідею, протиставляємо себе всім» (Л. Подерев'янський), – без доведення відсутності утисків українців за усвідомлення ними своєї національної ідеї, бажань боротися з загарбниками України, шанування ними полеглих за неї героїв? [8]. Професор І. Белебеха, аналізуючи 109 дефініцій УНІ, закидає їм брак національної ідеології [9]. Нині завдання соціальних наук не в штучному розширенні понять УНІ, а в трансформуванні її складових в стратегію з охопленням якомога більше напрямів реальних дій спільноти щодо розбудови національної суверенної держави. Лише системний підхід до відбору націотворчих факторів уможливує: а) порівнювати наскільки той чи інший народ сконсолідований внутрішньо та **інтегрований** в зовнішній світ як єдина спільнота, тобто наскільки він свідомо **ідентифікований, інформаційно** (освітньо, науково, знаннєво-компетентно) підготовлений як **нація**, котрій повною мірою притаманні ознаки цих **трьох «і»** цивілізаційного розвитку, врешті, як ефективно використовує їх для розбудови своєї національної держави в системі культурного розмаїття світу; б) показати нерозривність відповідальності агресивного оточення як перед Україною, так і національною ідеєю її розвитку. І тут важливим є не лише процеси звичного **планування** та **прогнозування** використання державотворчих чинників, а й новітнього **стратегізування**, що, ґрунтується на верифікації складових національної ідеї як стратегем **розвитку**, невід'ємних від коротко-, середньо і довготривалих планів дій щодо розбудови **держави**; від векторів руху спільноти як канви розвитку.

Трансформували складові УНІ в стратегію ми можемо відповісти «Хто я?» і «Що зробив для Української держави?». У такому сенсі **стратегію** – це **генеральні напрями державотворення, за дорожньою картою яких має рухатись та самовіддано працювати і людина, і нація, аби не провалитися (чи їх не перекинули, найперше сусіди) в небуття**. А **максими** розвитку – це основоположні світоглядні **принципи**, які проєктують вектор поступального руху нації, її ціннісні орієнтації, тобто служать дороговказами суспільного **руху** об'єднаних громад і спільноти загалом. Себто руху до бінарного соціогуманістичного захисту і людини, і нації; до гармонії загальнолюдських, європейських і українських цінностей, яким не властиве насильне домінування євразійського-тоталітарного «русского міра» як шовіністичної ідеології загарбання чужих земель, культур, майна, активів тощо. Українці на Майданах кров'ю довели, що в умовах агресивного оточення не дестабілізують світовий порядок, а вибирають канву вартостей цивілізованого людства; сповідують не ядерні амбіції тоталітарно-злочинних режимів з їх терористичними актами, гібридними війнами, не розпалюють сепаратизм, шовіністичний націоналізм, а поважають соціальну справедливість, суверенітет народів і права кожної людини.

Отже, упереджено не заносьмо українців на «чорну дошку» ідеології націоналізму, щобільше– довоєнного. Це ідеологія **поневоленого** народу, яка історично майже відійшла у минуле разом з її авторами – топовими загарбниками ХХ сторіччя. Їй, власне, притаманна жорстокість, започаткована більшовизмом, фашизмом, нацизмом як доктринами державного нищення «інших» народів, загарбаних мілітарними силами цих людиноненавистницьких систем. При них використання алгоритму реалізації національної ідеї поневолених українців у форматі нинішньої соціогуманістичної формули СУГ було, за І.Франком, – «поза межами можливого». Шкода, але навіть сьогодні при відродженні тоталітаризму в Росії існує загроза втратити шанс на самостійне національне буття, на національну безпеку без вступу України в систему колективного євроатлантичного захисту. Хоча ідеологічні засади нашого державотворення нині, як і завжди, – соціогуманістичні. Адже Україна ніколи не була виключно для українців, упівець ніколи не воював на землі іншого народу, не посягав на його землю, підступно називаючи це надаванням «братньої допомоги». Не забуваймо це і не ведімося на спекуляціях росіян псевдоінтернаціоналізмом, водночас приписуючи українцям – радикальний етнічний націоналізм. Духовно-інтелектуальна еліта України завжди проповідувала соціогуманізм як ідеологію глобальної безпеки і регіонального збереження національної ідентичності, закликала «і чужому навчатись, і свого не цуратись», а УПА боролася «за волю людині – волю народам». Ще сторіччя тому Президент УНР Михайло Грушевський вважав українцем кожного, хто живе в Україні, любить її і працює задля добра українського народу. А Іван Франко ще у 1913 році наголошував, що «потрібно витворити з величезної етнічної маси українського народу українську націю, суцільний культурний організм, здібний до самостійного культурного й політичного життя, відпорний на асиміляційну роботу інших націй, відки б вона не йшла, та при тім придатний на присвоювання собі в якнайширшій мірі і якнайшвидшим темпі загальнолюдських культурних здобутків,

без яких сьогодні жодна нація і жодна хоч і як сильна держава не може остоятися» [10].

На початку дев'яностих років ХХ сторіччя видавалося, що Українську Ідею вже минув остракізм сусідів, їхня імперська жорстокість, і вона, ставши основою державотворення, буде його візією та очолить прорив нації в цивілізаційний світ. Натомість Україна і українськість – нині в смертельній загрозі гібридної війни. Нібито зрозуміли, що для нашої національної безпеки потрібна сильна власна армія і надійний колективний євроатлантичний захист, сильна економіка, її середній клас. Але і без соціогуманістичних стратегем **розбудови національної** держави Україна ХХІ століття, де українець її патріот, захищає свободу, рідну мову, свою землю і традиції батьків, як поляк, француз чи інший європеець, – не обійтися. І ці патріотичні ідеологічні вартості безвідповідально називати націоналістичними, навіть тоді, коли цілеспрямовано і все життя шукати причетність нацистів до імпорту українських націоналістів і націоналізму. Історики такого рівня, як пан Снайдер, мали б знати: українцям більше шкодить притаманна їм толерантність, аніж інші народи страждають від їх «етнічного націоналізму». Якби було не так, то символічними знаками достоїнств їх нації, розбудови Української держави, яка, до речі, нікому не шкодить і не претендує на чужу землю, на Хрещатику десятиліттями не стояв би пам'ятник лютому ворогу УНР Леніну, а давно красувалися б монументи авторам слів і музики Державного Гімну України; в Львові – борцям за волю України проти потрійної (німецької, совєцької і польської) окупації, а в Харкові – хоча погруддя автору гасел «Геть від Москви» і «Даєш Європу!» Не згадуватимемо Полтаву, де давно «обустроился» Петро I, а очільники міста лише після Майдану спромоглися «приписати» і заледве поселили анафемованого чужою казенною церквою – Мазепу. Не розстріляли б більшовики українізацію в двадцять роки минулого сторіччя, не потрібна була б зараз декомунізація всієї України. І українці під час Революції Гідності не платили б кров'ю за свою Незалежність, за право очистити інформаційний простір України від імперської ідеології «русского міра» як царсько-більшовицько-церковному спадку, захистити свій кіберпростір від вірусів Кремля; не було б російських пам'ятників-танків, заборон «старшого» брата вільно йти в люди з тими, кого нація вважає Народними героями. Тільки засліплений ненавистю до України нині не бачить, що українські патріоти йдуть в Європу не з одним Бандерою, а з багатим досвідом боротьби проти тоталітаризму ХХ і гібридної чуми ХХІ сторіччя!

Отже, навіть без високих студій зрозуміло: Die Ukraine властивий не більшовицький псевдоінтернаціоналізм, не німецький нацизм з поділом людей на *Übermenschen* und *Untermenschen*; не імперський націоналізм, густо замішаний на великодержавному шовінізмі та одержавленій церкві, а **соціогуманізм** як нова парадигма бінарного захисту людини і нації в контексті культурного розмаїття світової цивілізованої людності. Запропонована парадигма – це не лише ідея нової доби, вона диктує нову – соціогуманістичну форму **відповідальності**: розвивайся сам, допоможи чи принаймні не перешкождай розвитку іншого. Її платформа акумулює і гармонізує три вектори розвитку української (і не тільки української) спільноти: **людиноцентричність** (повага людини), **націоцентричність** (збереження ідентичності її нації) та загальнолюдські цивілізаційні цінності як гідне використання досягнень **цивілізованого** світу для розбудови держави титульного народу. Звичайно, не будьмо наївними, як сто років тому в часи УНР. Посеред наших захланних сусідів соціогуманістичні ідеологічні засади українців мають бути забезпечені надійним євроатлантичним захистом, а прогресивні політики світу мають працювати задля того, аби поруч з захисником АТО стояв натовець. Тому першорядне завдання духовно переродженої Німеччини – це допомогти світові уявити небезпеку великодержавного рашизму, що обростає фальшем миролюбства як пропагандистської сутності імперської ідеї «русского міра». Не дати Росії зомбувати світ псевдолегендами, що нібито вона «змушена» утихомирювати гарячкуватих грузин і бунтівних українців. Насправді, – вона цинічно використовує заяложену фразеологію як пар інтернаціональної «допомоги», «гуманітарних» коридорів, постачаючи на Донбас своїм найманцям зброю для загарбання чужих земель, нищення шкіл, лікарень, збиття літаків з дітьми на борту, розстрілу національно-визвольних Ідей, Рухів і Майданів.

Завадити демагогічно-досвідченим дипломатам Росії, які успадукувавши багатий пропагандистський досвід більшовиків, оббріхують національно-визвольні рухи, **знеособлюють** людину і **знеодержавлюють** нації пострадянських республік, використовуючи при цьому страшилки націоналізму як жупела демократії, «униження русскоязычных», джерела колабораціонізму з німцями тощо. Хоча, як доречно

ззначає сам Снайдер, «з німецькою окупацією співпрацювало більше членів Комуністичної партії, ніж українських націоналістів», переважає критика останніх. Визнаймо, що часто-густо воду брехні на млин російської пропаганди ллють й свої крикливі ура-патріоти, які є, або засланою і прихованою «п'ятою колоною», або, невміло взявши на озброєння боротьбу націоналістів воєнного періоду як ідеологію поневоленого народу, не використовують дискурс стратегем розбудови новітньої національної держави ХХІ століття, не опрацьовують складові національної ідеї як **стратегеми** державотворення в Україні. Сусідів не вибирають, але щодо їхніх чеснот (відповідальності перед Україною, добродійного ставлення до її національній ідеї чи посягань на неї), то визначитися зобов'язані – зроду-віку! Тоді, і лише тоді, набудемо імунітету проти опіуму «вічної дружби», союзу тільки з великим «старшим братом» як єдиними запоруками існування на світі. Тоді, власне, будемо готові до удару «брата» в спину; тоді перестанемо бути, як нам дорікав ще Франко, – «малими і неприготованими»; не матимемо регіональних президентів-втікачів, бо творитимемо справжню загальнонаціональну еліту, а патріотичних президентів готуватимемо з дитинства – в сім'ях, садочках, інститутах та інституціях, і угорські чи інші популісти не блокуватимуть наш вступ в НАТО.

Врешті-решт, варто погодитися з прикінцевими словами Снайдера, що «коли ми дивимося у вічі Брекзиту, коли маємо вибори за виборами з популістами, коли стикаємося зі зменшенням демократичності Сполучених Штатів – саме в цей момент Німеччина (і не лише вона – С.В.) не може дозволити собі помилково розуміти ключові питання своєї історії... Неправильне розуміння історії України тепер, коли Німеччина є провідною демократією на Заході, матиме міжнародні (тяжкі світові – С.В.) наслідки... Нині для українців війна – це щось, що відбувається тут, а не десь там (колись відбувалося – С.В.)».

Відповідальності від Росії вимагає не лише її втручання у виборчі процеси США, в Європі чи деінде. Нещодавня демонстрація Путіним перед своїми виборцями польоту потужної ракети свідчить, що з нові передвиборні технології також мають бути відповідальними. Марш польських націоналістів у Варшаві теж насторожив Європу. Європейська єдність важливо для всіх, аби не помагати творити посеред Європи (mitten in Europa) середовище, де в шафах наші сусіди далі скриватимуть скелети з великодержавними шовіністичними мотивами. Нехай **мертві не тримають за руки живих**. Націю творять «живі, мертві і ще ненароджені». Ця Шевченкова максима тяглості суспільного розвитку має бути відрефлексована у контексті боротьби України «за нашу і вашу свободу» та вдячності світу за її справжній інтернаціоналізм. З іншого боку, – має посилюватися відповідальність Заходу: як допомоги протистояти поневоленню України гібридною війною, яку глобалізує Путін. Трудність завдання в тому, що наші самозвані «брати» традиційно по-фарисейськи представляють це світові як «умиротворення» українців, які нібито нерозумно ув'язалися у внутрішньо-регіональний конфлікт, в громадянську війну і т. д. Не дуріть далі людей.

Припинити узурпувати історії націй та стріляти в їхню будучність

Поневолювати інші нації американський історик назвав в Берліні – «звичками розуму». Навряд чи поневолять інші народи в спосіб «колонізації, агресивних воєн», щобільше, скриваючи справжні загарбницькі наміри під всілякими брехливими брэндами – інтернаціональне, тимчасове введення обмеженого військового контингенту, братня допомога, «умиротворення» тощо, – продиктовані великим розумом, а не традиційно-захланними, загарбницькими мотивами та давніми навичками брехати і одурювати світ. І, як свідчить історія, відівчити від цих душевних девіально-поведінкових звичок їхніх любителів дуже важко, не вдаривши спільно і боляче по відчутному місці самозваних «інтернаціональних альтруїстів», які визнають лише силу, передусім – військову. До їхньої глибокої душі розумом не дістати, чи пак – «умом не понять». Перероджена Німеччина і Україна це добре розуміють і є стратегічними партнерами. Канцлер ФРН Ангела Меркель активно помагає припинити кровопролиття на сході України і є сподівання, що після чергової недавньої перемоги на виборах – її добродійність не зменшуватиметься. На фоні розквіту в політиці ексцентриків, хочеться вірити в рекрутування духовно-інтелектуальної еліти ноосферного рівня розвитку. Годимось, що «Макрон не напише офіційної історії Другої світової війни у Франції». Але, як Президент Франції, може зробити Францію історично відповідальною за недопущення розв'язання ексцентриками Третьої; вплинути на виконання Мінських чи інших, більш справедливих для України і чесних домовленостей, в яких відповідальними перед нею – без'ядерною – за деокупацію та терміни її реалізації буде не лише Німеччина, а усі країни-

підписанти Будапештського меморандуму. І так звана національна еліта буде занята не переміщенням і міграцією Саакашвілі, а стане потужним патріотичним класом. І Світовий Конгрес Українців активніше працюватиме з достойними народними обранцями ВР і поза нею. Тоді, може, й нардепи замість відпусток проведуть парламентський міжнародний захід на тему «Посеред Європи: відповідальність перед Україною підписантів Будапештського меморандуму (обов'язки і гарантії на майбутнє)». І владна опозиція, замість очолювати у спеку на Хрещатику (сплановану не в Україні) ходу, організовану і профінансовану церковниками Московського патріархату, подасться до кремлівського кума Медведчука – Володимира Путіна та попросить, щоб він не фальшивив, а зволив віддати найманцям на Донбасі наказ – не стріляти! Тобто замінити на сході України «руській мір» на справжній – християнський мир, припинивши українофобію та розпалювання війни між народами, щодо яких, як виходить, Росія перед людством дуже історично довго і надто брехливо – тяжко грішила, називаючи братніми. Щодень українцям Путін криваво доводить зворотнє: «не братья вы нам, даже не сводные». Щоб припинити кровопролиття, треба усвідомити: найманці нас не зведуть і не об'єднають. Потрібне довготривале і ґрунтовне пересновування! І, найперше, в духовно-інтелектуальній, світоглядній сфері, а, значить, потрібен розум – істинно великий і добродійний. Але і нація без «нашого Вашингтона» має розуміти: потрібні стратегія національної безпеки, а не імпічмент головнокомандуючого військами України, яка воює на Сході; не відкриття на Заході «другого фронту» брехні, а правда про національну ідею, борців і трударів за неї.

Небайдужий американський вчений доходить правильного висновку, стверджуючи, що «російська зовнішня політика полягає в тому, щоб поділити історію Радянського Союзу на дві частини: добру частину, яка є російською – і погану частину, яка є українською». «Визволення – російське, колаборація – українська». Росіяни – патріоти імперії, українці ж – націоналісти, хоча вони на своїй землі розвивають економіку своєї вітчизни, рідну мову тощо. Для українців такі перекручення не – новина, але ж ті гібридні прийоми спокусили наших західних сусідів прийняти «антибандерівський» закон. Не витрачаймо час на дзеркально антипольські пропагандистські заходи. Для нас важливіше інше: історик Тімоті Снайдер глибоко проникає в речі, коли критикує імперсько-шовіністичні міфи ««про Україну як країну, яка не відбулась, або, що українці не справжня нація, чи що поділені культурою»; що це «не є чимось невинним – це спадщина спроби колонізації людей, яких не вважали людьми». Путіни і зараз ненавидять українців-патріотів, топить їх в крові за їхню світоглядну іншість. Беззаперечно, його дипломатам легко схилити світ «плутати Радянський Союз з Russland. Але це не є невинним». Доктор Снайдер також на висоті, застерігаючи Захід від нібито невинного поширювання російського блюду – мов, «ніколи не було українського народу чи ніколи не було української держави». Це мрії Москви. Чи не тому вона, не навидячи УНР і боячись її відродження, підіслала своїх агентів в Париж, аби на чужині вбити головного отамана війська УНР? Нині знову розстрілює відроджену державу, вбиває її захисника, добровольця АТО, соліста Паризької національної опери – Василя Сліпака – на його ж землі. Чи не пора припинити вже нас геноцидно-повсюдно вбивати як націоналістів тільки за наш «первородний гріх» – любов до України?!

У цьому контексті слушно очікувати, що пан Снайдер підкреслить потребу не плутати, паче того, усвідомлювати відповідальність за зловмисно-неправдиве наповнення російськими політиками назви «Russland», водночас розвиваючи «Die Ukraine», категорично заперечуючи сенс її Національної Ідеї. Поважний історик мав би теж знати, що українці ждуть адекватної оцінки постверсальських (і не тільки) небилиць кремлівських диктаторів про «русскую Анну», що справді окультурила Францію. Однак, прибула вона до Франції з Києва і померла ще до фіксації літописцями географічної назви Москви як поселення племені московитів, яке починало «обустріатись» на підмосковних болотах. Світ має не тільки належно реагувати на далеко не перші претензії росіян на княжну Анну Ярославну – дочку київського князя Ярослава Мудрого як нібито далеку попередницю кремлівського неодиктатора Путіна, що відвідав Францію для зміцнення зв'язків, започаткованих ще нібито російською княжною. Час припинити імпершовіністичну брехню рекрута з рядів КДБ і щодо попередніх його «зізнань» Президенту США Бушу-молодшому: Україна, мовляв, ні історії, ні куски своєї землі, ні власної державницької ідеї, ні мови – не має. Це робиться, аби викликати на Заході недовіру до України, накинути сусідам «потребу» вивчати боротьбу УПА в кадебістському націоналістичному тлумаченні, ввести в Закарпатті спостерігачів ООН, спекулювати ексгумацією як передумовою відновлення могил і повалених хрестів.

Невже не зрозуміло: нахабство Москви набуває світового розмаху і вимагає адекватних широкомасштабних запобіжників. Брехня, присвоєння історії Русі-України, зазіхання на землі сучасної Донеччини стали робочим інструментом російських неофюрерів, ознаками не лише їх нецивілізованості, компенсаторами їхньої імперської агресивності, а й прояву комплексу ідентичної неповноцінності на ґрунті заздрості високій культурі древнього Києва та ненависті до життя-буття сучасних українців, до їх захисних євроатлантичних намірів, до імплементації європейських цінностей, кристалізації власних національних інтересів. Однак, зазіхання Росії на право диктувати українцям бути чи ні їм вільною нацією не тільки не є причиною для Заходу, аби не думати про відповідальність перед Україною, а, навпаки, допомогти усвідомити загалу цю відповідальність як глобальну, нехтування якою може мати непередбачені наслідки для світу. Нікому не вдасться «вмити руки» від глобалізації Росією гібридної війни, яка може перерости в Третю світову. І на цьому фоні боротьба Польщі за визнання лідерства у протистоянні з «русским міром» – це давній синдром марносластва, віртуального «моцарства», і не більше. Чи не через нього занепали Велике Балтійське князівство і нині належно не використовується співробітництво країн Балто-Чорноморської гряди, відсутній сектор східноєвропейської політики ЄС? Головне зараз – це мобілізація сил провідними демократичними країнами світу, синергії націй на боротьбу з інформаційними фейками та злом насилля військової агресії Путіна. Правда – смертельна для нього і російської імперії. Щоби не спізнитися, треба якомога швидше усвідомити небезпеку «закривання очей» на викидання «імперією зла» в ефір не тільки пропагандистських «дез», що Росія, мовляв, перемогла в минулому німецький нацизм, а зараз – терористів ІДІЛу. Адже в тумані «дез» важко уявити, що насправді Путін підтримує тоталітаризм сирійського президента; чи, скажімо, що Росія ніколи не припиняла денационалізувати українців і викидати їх з рідних гнізд, прикидаючись такою собі невинною, мирною – «матрошно - окультуреною», природно - інтернаціональною зозулею.

Західні сусіди України її денационалізацію спостерігали мовчки і очікували. І стратегема розбудови української України їх не турбувала. Однак, варто було прийняти нещодавно закон «Про освіту», за яким лише, як і належить незалежній державі, навчання передбачається вести державною мовою, старе дало себе знати. І ослабленій війною Україні важко знайти співчуття однодумців, каяття і милосердя, навпаки, вона зустріла «дружній» опір по всьому периметру свого прикордоння. Сусіди виявилися далекі саме від соціогуманістичного підходу до відродження української мови. Усі заодно з імперською Росією: щоправда, поки що заточені на відміну від її псевдоінтернаціональної русифікації, **регіонально** – на подальше локальне ополячення Галичини, мадяризацію Закарпаття, румунізацію Буковини. Кожен окремо бачить свою долю поділу і, шкода, не задумується, що Росії потрібна не лише ціла «русская» Україна, не тільки весь простір поза нею, а й «вся Вселенная должна быть русской». Якщо ні, то, за українофобом і теоретиком «русского міра» Дугініним, хай не буде нічого.

Отже, чи ліберальна спільнота інтелектуалів, моральних правильників в сусідніх країнах досягне критичної маси, необхідної для становлення лідерським політичним класом, чи далі лише помагатиме загалу дотримуватися більш-менш достойного вигляду, без глибини альтруїзму і співчуття русифікованій Україні, – покаже час. На ренесанс бажань нашого прикордоння повернути минуле ми звертали увагу давно [11]. Рівно ж – на соціогуманістичний бренд (соціо – суспільний, людський; гуманістичний – людський) як майбутній напрямок гуманітарної політики молодій Україні, як курс нових світоглядно-ідеологічних засад її державотворення, бінарного захисту уярмленої сусідами людини, коронної нації, зокрема її природного права безперешкодно передавати з покоління в покоління рідною мовою традиції батьків. Цей бренд не лише у сусідів не знаходить урядову підтримку. Поки що, з жалем можна лише констатувати: не все людське – виявилось людяним. Чи причиною є лише те, що Захід не припинив розплачуватися з Москвою даниною у вигляді надання права включати Київ, Мінськ, інші колишні радянські республіки в сферу «русского міра», тобто знову віддає на поталу і подальше розтерзання північному ведмедеві інші народи і народності? А, може, не хоче чути Масарика, Гавела, Гедройця, Куреня, Бжежинського? Чи не в стані усвідомити мудрий заклик Папи Івана Павла II: опертися в сусідських взаєминах на максимум **каяття** – «прощаємо, і просимо вибачення» – як державно-непорушне, щиро-співчутливе та соціогуманістичне?

Чому серед чинників, які впливають на становлення кожної нації як державотворчої цілісної спільноти і, відповідно, можуть також комплексно застосовуватися і застосовуються в гібридній війні

для гальмування процесів державотворення, не виділяємо хоча б умовно три великі блоки? Насамперед видимий – матеріальний: територія, національна економіка, торгівля, об'єкти соціальної інфраструктури тощо. Далі, духовно-інтелектуальний (освіта, наука, культура, релігія, суспільна пам'ять, традиції, національна свідомість, цінності, ментальність і т. ін.) та інформаційно-комунікативний (мова, засоби масової інформації та комунікації, видавнича справа, суспільні мережі та інститути, міжнародні зв'язки, кібернетичний простір тощо). Вони – основоположні в формуванні націй, а загарбання чужої землі є засадничо-злочинним, таким, що передусім визначає окупацію і відповідальність за неї. Власне, загарбники, завоювавши землю інших націй, заважають їм стати вільними і суверенними, в т.ч. нам, українцям. Саме нерозуміння націотворчої глобальності наведених основних чинників – велика завада досягти нині сталого порозуміння між сусідами, об'єднатися і забути історичні конфлікти перед загрозою глобалізації гібридизації. Але якщо чи то Росія не вибачається ні за геноцидний Голодомор 1933-1933 років, ні за розстріли української еліти в Сандармоху; чи то Польща ні за порушення Сент-Жерменського договору щодо прав українців Східної Галичини, ні за «пацифікацію», закатованих в «Березі Картузькій», депортацію з рідних земель корінних українських субетносів – лемків, бойків, нищення їхніх культурних середовищ, то сутички між поляками на землі української Волині, дружба між пізнім Пілсудським та Гітлером, за якою ностальгують неонацисти, в т.ч. й польські, довготерміновий арешт Бандери чи вбивство нацистами в тюрмі не без поляків двох його братів – відходять на задній план і стають зручними для локально-партійного маніпулювання та спекулювання якоюсь «бандерівською ідеологією». Реалії такі, що польські депутати, які проголосували за т. з. «антибандерівський» закон, кривлять душею, бо насправді виступили проти національно-визвольних змагань українського народу.

На превеликий жаль, польські партійці не без особистих зацікавлень підмінюють поняття. Адже поляки не можуть не знати, що ніколи окупованих не звільнить від окупації інший окупант, якщо вони самі це не зроблять. Це, власне, і була мета борців за волю України. Легко нині досягнутий цивілізацією світопорядок, абсолютизм прав і справедливості монополізувати як партійний бренд, послугуючись ним для підняття свого передвиборного рейтингу, роз'яtringючи ненависть до борців за волю України, до поставлених на їх могилах хрестів; заховавшись під парасолькою НАТО, відкривати на угоду Росії проти них «другий фронт». Нинішні т. з. партійні адепти справедливості забули, як й пан Снайдер, що є націоналізм соціогуманістичний – загальнолюдський, визвольно-патріотичний, а є шовіністичний. Його рушійна сила – це великодержавність, етнічна зверхність, гонор аж до пихатості, схиблена расова вищість аж до ненависті «інших» (Велика Росія, Польща від можа до можа, Румуне Марє, Велика Угорщина; Львув – польське място, Севастополь – город русской славы і т. д.). Тут мотив – не захист і збереження в агресивному середовищі національної ідентичності поневолених націй, а анексія чужих земель, «обустройство» своєї священної (ким?) імперії – світова ж назва – «імперія зла»; зазіхання на чужі «креси», повернення до старого – добивання сусіда і панування над ним, ослабленим, в т. ч. й тобою.

Отож, можна оснований: реалії такі, що той, хто далі хоче поневолювати, а не помагати українцям вистояти в гібридній війні з Росією, нині безвідповідально виступає проти борців за волю України, бездумно (чи навпаки, зловмисне) повторює за росіянами звинувачення українців в етнічному націоналізмі, у зраді мазепинців, петлюрівців. Ба більше, винить бандерівців у геноциді поляків на Волині, уникаючи правди про їхню боротьбу за визволення своєї землі, за рівні права для рідної мови, питомої культури. Лише односторонньо подає інформацію, що очорнює національно-визвольну боротьбу, особливо її очільника, який був ізольований. І цілковита мовчанка про низку важливих об'єктивних критеріїв: одна нація була на той час панівною, мала власну державу, воювала на чужій, не своїй землі, а друга – підневільна і вела справедливу визвольну боротьбу. Не політизуймо історію, нехай і українці не тішаться, що міста Перемишль, Холм і т. д. заснували Київські князі, а сам Грушевський родився в цих краях. З'ясування правди залишімо науковцям, але усі уважніше дивімося на передні і задні колеса довгого та непередбачуваного поїзду майбутнього, на якість його рушійних сил, тобто на інноваційно-соціогуманістичну начинку локомотива.

У цьому плані соціогуманізм включає також відповідальність кожного перед собою, однієї нації перед іншою, уможливує суспільний діалог, щире каяття і прощення, нарешті, вимагає розрізнення

націоналізму **гноблених**, громадський і громадянський морально-психологічний мотив яких – це **звільнення** від обіймів «старшого» брата зі сходу, «огня і меча» сусіда з заходу, що не цурався придушувати вільний дух українства, ділив і не проти ділити його землю-матінку далі. Прикро, що недалювидні псевдополітики раптом стали бачити продовження сторінок трагічної історії польсько-українських відносин лише на ґрунті своєї зверхності, колишнього «моцарства» і диктату, а не в розробці стратегії дружньої допомоги окупованим, їх звільнення та майбутньої співпраці на нових рівноправних взаєминах двох сусідніх народів. Рашизм обопільно небезпечний, тому акцент – не на **мартиролог** давніх трагічних конфліктів, а на чинники **майбутнього** добросусідства! Антиукраїнські сили створили собі ілюзію: вільна Польща можлива без вільної України, популісти, політизуючи історію, успішно заграють з суспільним загальом задля піару великопольськості; користуються не соціогуманістичним принципом – пробачаємо і просимо вибачення, а, як і колись, не кращим станом України, – стікаючої кров'ю у війні за звільнення своїх регіонів від російської навали. Але історія, «якби ми вчилися так, як треба», навчила б нас мудрості: якщо зло не побороти, воно може глобалізуватися до світових масштабів.

Нині мова має йти про нову **етику** глобалізації, гуманізацію її процесів як соціогуманістичну політику в сфері міжнародних відносин, забезпечення духовного і національного відродження, сталого цивілізаційного розвитку народів і народностей, які донедавна зазнавали (чи іще зазнають) колоніальних утисків, щоби більше гібридних воєн. Для ізольованих імперією українців, що вибрали вектор євроінтеграції, інноваційна модель сталого розвитку – це рух до пізнання здобутків цивілізованого світу, до сучасного рівня знань, якісної національної освіти, науки і комунікацій, що дедалі більше впливають на духовно-інтелектуальний їх потенціал, демократичність устрою країни, спосіб управління нею, життєвий добробут, соціальний захист, стан навколишнього середовища, здоров'я людей тощо. Рівно ж – це сприяння, аби **розум, інтелект** стали головною рушійною силою ноосферного розвитку, проектуючи нації гідне майбутнє в колі розвинених держав.

Отже, виокремлені вище блоки генези націй – комплексні і, окрім видимого важливого фактора землі, включають в себе іще низку вагомих якісних характеристик і достоїнств, які внутрішньо притаманні людині та її нації: національний рівень колективної свідомості, згуртованості як нації, демократизації політичного життя та, врешті, темпи вступу в європейські, світові структури, які детермінуються креативним потенціалом національних еліт, волею їхніх лідерів, патріотичністю світогляду та оперативністю прийняття інноваційно-інтелектуальних рішень, широтою мислення, прогресивністю ідей та інших духовно-моральних якостей [12]. Саме вони надихнули українців усунути еліту, що зосередила необмежену владу в своїх руках, помагають трансформувати екстрактивні інститути в інклюзивні, створити суспільство, де головною цінністю стануть рівні економічні та політичні права кожного. Власне, такі нації не занепадають, а, навпаки, досягають свободи і сталого добробуту [13]. Екстрактивні інститути ґрунтуються не на засадах визискування (екстракції, збирання вершків) політичними елітами підкорених народів або власного народу, що стимулює корупцію як сучасний інструментарій духовно-інтелектуального, культурно-інформаційного гноблення, обмежує політичну та економічну свободи і в такий спосіб серйозно гальмує інноваційний розвиток та цивілізаційний поступ. Тому українці сподіваються на судові реформи, створення добросесних антикорупційних інституцій, децентралізацію влади і зростання місцевого самоуправління, суб'єкт якого – організовані територіальні громади.

Нами ще в 1994 році була проведена міжнародна конференція «Національна еліта та інтелектуальний потенціал України» (в якій, до речі, брали участь й польські науковці), яка підтвердила важливу роль безперервності (тяглості) передавання знань (інформації) з покоління в покоління та творення нових знань на рівні однієї генерації для безперешкодного розвитку національної спільноти, її прориву на передові інформаційні та ринкові простори [14]. Йшлося про так зване, згадуване вже, – складне соціальне явище духовно-інформаційної мобільності (ДІМ) людини і нації, тобто рух знань в творенні інноваційної середовищеспроможності країни (creativement). На жаль, розробка цієї проблематики (як і іншої спорідненої) не була широко соціалізована [15]. Економічні практики свідчать, що дифузія і емісія науково-технічної, технологічної, соціально-економічної та іншої передової (інсайдерської) інформації, запозичення досвіду розвинених країн світу далі матиме колосальне значення для конвергенції інноваційного прориву як окремих регіонів України, так і країни загальом. Власне, ця мета державотворення, судячи з виступів на економічному форумі «Давос-2018», може глобалізувати синергію креативних людей

для проведення суспільних реформ, спільного творення фінансово-економічних, науково-технічних та інших новацій в сьогоdnішньому роз'єднаному світі та протиставити його загарбницьким силам, що хочуть далі визискувати інші нації для власного тотального домінування на ринкових просторах; для твердження своїх великодержавних імперсько-шовіністичних «міров», генерування фейкової інформації, аби знову ділити світ за своїми хибними ідеями. Гібридна війна загрожує Україні не тільки економічними, видимими територіальними втратами і безцінними людськими жертвами, а й духовно-інтелектуальними (інформаційними) невидимим зомбуванням живих нематеріальним міжпоколіннєвим пропагандистсько-брехливим трансфером великого лагу дій. Для обороноспроможності ослабленої держави, підвищення ефективності її економіки дуже вагомими є **неекономічні** чинники, яким український уряд не приділяє належної уваги.

Думаймо глобально: чи достатньо тільки прийнятих економічних санкцій проти російського агресора та термінів їх дії, чи вистачить лише історичної відповідальності Німеччини, аби вільно і стабільно розвиватися українській нації в світовому розмаїтті економік, культур, інформаційних просторів?! Ці виклики залишилися відкритими і вимагають подальших досліджень. Тому надто важливо якнайшвидше зрозуміти, що кожній людині, нації й вже точно – людству, треба на них відповідати, щоб вижити. Треба «дати», аби «бути»! Це виклик усім, передусім, відповідальності за майбутнє наше і світу, виклик ефективності євроатлантичного захисту соціогуманістичної концепції як планетарної. Власне, чи не соціогуманізм є тією глобальною концепцією нової доби, що синергійно може об'єднати роз'єднаний світ разом робити добро? Саме в рамках глобальності цієї концепції складові УНІ, ставши стратегемами розбудови національної держави, спроможні допомогти українству не забути істину: їхня країна на межі щоденного **вибору** між грубою гібридною силою тоталітаризму і синергією креативу мудрості колективного захисту цивілізованого людства, його демократичних цінностей та відповідного доброчинства. Аби на «межі» зберегтися як нація, не втратити свою етнічну totoжність, власний імунітет (опірність) протистояти тотально-ідеологічній машині формування безадресного «советского человека», треба керуватися не тільки людино - націоцентричними цінностями, а й використовувати колосальний прорив цивілізованого людства в науково-технологічній сфері. Від неї треба не лише брати, а поповнювати та гідно збагачувати спільний інформаційний тезаурус. Чи у світі для цього створюються рівні умови і, головне, розуміння глобальності небезпек: Путіна ні Кримом, ні Донбасом, ні Україною – не задовольнити. Їх окупація – це лише знищення артефактів старту давнього злочину «обустройства» російської імперії, але не фініш девіальної поведінки нового маніяка. І передвиборні заяви з демонстрацією атомної зброї, потужними її ракетними носіями – підтвердження тому, що локальні погрози ексцентриків без глобальної утилізації потенційно можуть спричинити апокаліпсис на Землі.

Висновки і перспективи подальших досліджень у даному напрямі. Таким чином, діяти належить нагально і в триєдиному контексті, як-то: гідності людини, нації та цивілізованого людства – його вселенського розмаїття економічних, соціальних, духовно-моральних, культурно-мовних, безпекових та інших засад, традицій і цінностей. З цих позицій, власне, виходьмо й при регіональній деокупації України та опрацюванні комплексної стратегії розвитку її соборної держави на найближчу, середню і далеку перспективу, де наскрізний зв'язок між ними забезпечуватиме реалізація згаданих вище СУГестій як основних стратегем національної Ідеї. Притримуймося засад цієї демократичної ідеї розбудови нашої національної держави. До розв'язання проблем активніше залучаймо ООН, її миротворчі інститути і сили, прихильників укладання з США договору про надання нам особливого статусу союзника поза межами НАТО. Статус країни-пошукувача вступу в НАТО, як і Будапештський меморандум, не є захисним, хоча нині міжнародна ситуація більш прихильна до України, аніж вона була сто років тому за часів УНР. Хочеться вірити, що Захід більше поінформований про Росію і не дасть їй знову дурити світ, віддаючи українців та інші народи в сферу впливу відкритої кремлівської тюрми, котра впродовж свого існування перманентно «обустроивалася» і, нарешті, «обустроилася» в сталу імперію зла. Щобільше, у цьому напрямку і в XXI сторіччі вона «удосконалюється», воюючи під прикриттям перефарбованої ідеології нового «русского міра» і його духовних «скрепов», заохочує на побудову відповідних «світів» вождів Північної Кореї, ІДІЛу, підрозділів Аль Каїди і т. ін. Допоможімо українцям вистояти на «межі» з гібридно-зловісною війною! Світ, допомігши захистити суверенітет України, збільшить не лише синергію цивілізованого людства, а й глобалізує соціогуманістичну відповідальність за колективну

безпеку загроженій імпершівіністами суб'єктності націй, за дотримання міжнародного правопорядку, транспарентності міждержавних відносин, субсидіарності прав окремої людини та прогресу людства планети Земля назагал. Це, врешті-решт, пришвидшить не лише вербальне, а й практичне втілення найвищої мегаморальної, етичної максими людства: не чини іншому народові того, чого не хотів би, щоб він робив ні тобі, ні цивілізованому світовому співтовариству. Рівно ж – зблизить комплексний розгляд феномену відповідальності не тільки людини перед людиною в сім'ях, трудових колективах, громадських організаціях та суспільних інституціях, а і нації перед нацією в планетарно-міжнародному вимірі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Тімоті Снайдер. Історична відповідальність Німеччини перед Україною. «День» № 115-116, – 2017, 7-8 липня.
2. Пушкарик Н. Про помилки минулого і ...сьогодення. Мат. міжнародної конференції ВР України «Німеччина та Україна в Європі: відповідальність за минуле – обов'язки на майбутнє». «День» №123, – 2017, 19 липня.
3. Вовканич С. Чи лише одна Німеччина відповідальна? «Україна молода» № 118 (5279), – 2017, 3 жовтня.
4. Вовканич С. Час мобілізувати синергію України і світу на боротьбу з загрозами глобальної гібридизації /Spheres of Culture //Branch of Ukrainian Studies of Maria Curie-Sklodovska University in Lublin. – Lublin, 2017. – P. 530-534.
5. Донбас і Крим: ціна повернення. За заг. ред. В.П. Горбуліна, О.С. Власюка, Е.М. Лібанової, О.М. Лещенко. – К.: НІСД, 2015. – 474 с.
6. Франко І. Поза межами можливого / І. Я.Франко // Зібрання творів: у 50 т. – Т. 45 Філософські праці. –К.: Наукова думка, 1986. – 276-285.
7. Вовканич С. Аксиологія державотворчих процесів за умов соціально-економічних змін: нових викликів і загроз національній безпеці. / С. Й. Вовканич //Стратегічна панорама. – 2015. №1– С. 76-83
8. Український діловий тижневик «Контракти». Прес-конференція «Проект «Україна». Формування ефективної національної ідеї». / – К.: Галицькі контракти. – 2008, №51, 15 грудня.
9. Белебеха Іван. Нація і націоналізм. Від націоналізму до національної ідеї. /– Харків. 2014. – 240 с.
10. Франко І. Одвертий лист до галицької української молодезі /І.Я.Франко //Зібрання творів: у 50 т. – Т. 45: Філософські праці. К.: Наукова думка, 1986. – 401-409.
11. Вовканич С. Українці прикордоння: проблеми регіоналістики чи глобалістики? / Степан Вовканич. Інформація. Інтелект. Нація. – Львів: Євросвіт, 1999, – 416 с.
12. Розумний М. Виклики національного самовизначення. / М.М. Розумний. – К.: НІСД, 2016. – 196 с.
13. Аджемоглу Дарон, Робінсон Джеймс. Чому нації занепадають /Пер. з англ. К.: Наш Формат, 2016. – 440 с.
14. Національна еліта та інтелектуальний потенціал України. / Матеріали міжнародної наук. конф. «Національна еліта та інтелектуальний потенціал України». За ред. С. Й. Вовканича. – Львів: ІРД НАН України, Міжнародний центр освіти, науки і культури, 1996. – 312 с.
15. Вовканич С. «Дім» нації і глобалізаційні тенденції. Соціогуманістичні компоненти стратегії розвитку України // Вісник НАН України. – 2003. –№ 4. – С. 48-58.

Кендус О. З.,

к.філос.н., доц. кафедри історії і політології, Львівський торговельно-економічний університет, м. Львів,

Михальський Ю. В.,

к.і.н., доц. кафедри історії і політології, Львівський торговельно-економічний університет, м. Львів

СОЦІОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ ЕСТЕТИЧНОЇ КУЛЬТУРИ

***Анотація.** У статті проаналізовано прояв естетичного у суспільстві та його вплив на людину. З'ясовано особливості змісту естетичної культури та її структурні елементи; показано вплив естетичної культури, естетичного смаку, мистецтва на формування естетичної свідомості як людини, так і суспільства. Осмислено суть естетичної культури як у контексті соціологічної проблематики. Охарактеризовано специфіку соціологічного підходу до вивчення явищ естетичної культури.*

Ключові слова: естетичне, естетична культура, естетичний ідеал, естетичний смак.

Kendus O. Z.,

Ph.D., Associate Professor, Assoc. Department of History and Political Science, Lviv Trade and Economic University, Lviv,

Michalskyi Yu. V.,

Ph.D., Assistant professor, Assoc. Department of History and Political Science, Lviv Trade and Economic University, Lviv

SOCIOLOGICAL ASPECTS OF AESTHETIC CULTURE

***Abstract.** The article analyzes the manifestation of aesthetic in a society and its influence on a person. The features of the content of aesthetic culture and its structural elements are revealed; shows the influence of aesthetic culture, aesthetic taste, art on the formation of aesthetic consciousness of both man and society. The essence of aesthetic culture is understood in the context of sociological issues. The specificity of the sociological approach to the study of phenomena of aesthetic culture has been characterized.*

Key words: aesthetic, aesthetic culture, aesthetic ideal, aesthetic taste.

Постановка проблеми. Сукупність соціальних норм і цінностей даної суспільної системи утворює її культуру. Культура породжується духовними і матеріальними потребами людей, їх інтелектуальними, моральними, естетичними запитамі, практичними інтересами різноманітних спільностей, систем і окремих людей. Соціологічні дослідження естетичної культури передбачають вивчення комплексу загальних закономірностей динаміки культури і специфічних форм культурного життя в суспільстві на кожному етапі його розвитку.

Питання соціології естетичної культури є надзвичайно актуальним. Адже важко не помітити, що естетична культура у нашому суспільстві часто відходить на задній план. Сучасна тенденція у розвитку суспільства і держави – це отримання матеріальних благ. Тому постають запитання: чи можна без культурного поступу, без естетичного розвитку добитися покращення добробуту населення; чи не призведе все це до естетичної безграмотності, нерозвиненості, яка породжує духовну, емоційну черствість і глухість; як бути з байдужістю до навколишнього середовища, до природи, до екологічних проблем? Що ж робити, нарешті, з байдужістю до справжнього мистецтва, орієнтацією частини суспільства виключно на зразки сумнівної якості й естетичності? Адже мистецтво – це один із найсильніших засобів естетичного виховання, а значна частина населення практично не буває в театрах, концертних і органних залах, музеях, на художніх виставках тощо. Дати відповіді на ці та подібні проблеми повинна соціологія естетичної культури.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Загальнонаукове та теоретичне значення мають праці вчених, в яких розглядається естетична культура особистості в цілісній структурі культури (Д. Джола, І. Зязюн, М. Каган, Л. Левчук та ін.). Основу для вивчення закономірностей розвитку структурних компонентів естетичної культури особистості становлять психологічні дослідження І. Беха [1], О. Кононко, Б. Теплова та ін. Вагомий внесок у вирішення проблеми естетичної культури зробили Д. Джола, І. Зязюн [2], М. Каган, Д. Кучерюк [4], Г. Падалка, О. Семашко, А. Щербо, які доводять, що зовнішнім виявом розвиненої естетичної культури особистості є естетичний смак.

Постановка завдання. Мета даної статті показати вплив естетичного на суспільство, розкрити зміст і структурні елементи естетичної культури як соціологічної проблеми та обґрунтувати необхідність соціологічного підходу до вивчення явищ естетичної культури.

Виклад основного матеріалу дослідження. Естетичне – це метакатегорія, тобто найширша і найфундаментальніша категорія естетики. Вона відображає те спільне, що притаманне прекрасному і потворному, піднесеному і низькому, трагічному і кумедному, драматичному і комічному, а також іншим характеристикам мистецтва і життя.

В історії естетики зміст естетичного як самостійної категорії часто розглядався у процесі усвідомлення прекрасного (що таке прекрасне). Зокрема, Сократ (V ст. до н.е.) ототожнював прекрасне і корисне [3]. На його думку, майстерно прикрашений щит, який добре не захищає воїна від ворогів, не можна назвати прекрасним. Але прекрасним буде навіть неприкрашений щит, який добре виконує свою основну функцію. Сократ, хоча у спрощеній формі, вводить у обіг визначення прекрасного, тобто естетичного.

Індійський філософ-буддист Шаннара (IX ст.) підкреслював, що естетичному сприйняттю притаманні стан спокою, відсутність чуттєвих жадань, заспокоєння і просвітлення. У східній традиції естетичне – це прояв справжньої духовності, який підносить людину над її буденним існуванням [4]. Ця традиція естетизує шлях духовного очищення і прозріння.

І. Кант (XVIII ст.) стверджував, що при естетичному сприйнятті предмета наше ставлення до нього альтруїстичне, чим відрізняється від практичного. Філософ звертає увагу на духовну специфіку естетичного, виділяє його зі сфери утилітарного. Таким чином, в історії естетики виникла своєрідна теоретична антиномія: прекрасне – корисне, прекрасне – некорисне. Як же вирішити це протиріччя?

Якщо оцінювати єдність практичного й естетичного, наприклад, у сучасній архітектурі, то здається, що доведеться погодитися з Сократом. Однак, якщо прекрасне не може бути корисним, то раціо буде на боці декадентського тлумачення, яке заперечуватиме, наприклад, красу Венери Мілоської через те, що з неї немає прямої користі. Тому не можна ототожнювати прекрасне з корисним. Можливо, тоді правильніше вважати його некорисним, адже наше захоплення красою некорисливе. Тоді кантівське твердження суперечить практиці сучасного виробництва, яке робить речі не тільки корисними, але і красивими. Таким чином, не можна визнавати прекрасне некорисним. Очевидно, в кожному з цих протилежних суджень є раціональне і недоречне (хибне). Ототожнення естетичного з корисним притаманне тим світоглядним течіям, які узагальнювали досвід усвідомлення, але ще не досягнули його духовної природи. Однак концепції, які трактують естетичне як некорисне, навпаки, розвивають розуміння естетичного як сфери суто духовного сприйняття.

Естетичне – це загальнолюдська цінність. Якщо етика розглядає явища дійсності з точки зору їх значення для даного конкретного суспільства і відносин між людьми у ньому, філософія – з точки зору значення цих явищ у системі світотворення, релігія – з точки зору їх взаємозв'язку з Богом, право – з точки зору їх відношення до існуючих у суспільстві юридично закріплених норм, то для естетики ці явища існують перш за все в їх загальнолюдському вимірі. У естетичному сприйнятті загальнолюдський вимір є визначальним. А задовольняти естетичні потреби людей, давати естетичну оцінку явищам дійсності, наділяти естетичною інформацією, виховувати відповідне світорозуміння покликане, перш за все, мистецтво [3]. В той же час у мистецтві поєднані усвідомлення дійсності та чуттєво-предметне перетворення світу, а також почуття і задуми.

Естетизація середовища, де перебуває людина, здійснює безпосередній вплив на світовідчуття людини, на її настрій. Воно покликане викликати бажання зберегти все те красиве, що оточує людину. Людина знаходить красу і в оточуючій дійсності, і в зовнішньому вигляді, і в оформленні приміщень,

і в стилі взаємовідносин, і в процесі праці, і в навчанні. Безперечно, що праця є головною сферою життєдіяльності, основою всього способу життя. Якщо людина отримує від роботи задоволення, то вона може розкриватися як творчість. Таким чином, поступово може зникати протилежність між працею й естетичною насолодою.

Естетичне неможливо уявити поза спілкуванням людей. Коли йде мова про твори мистецтва чи явища природи як про об'єкти естетичного сприйняття, то в його основу покладається комунікація між людьми стосовно твору мистецтва чи сприйняття й оцінки предметів чи явищ матеріального світу.

У спілкуванні також розвивається емоційна чуттєвість, вміння проникати у світ іншого, відчувати його душевний стан. Чим духовно багатша людина, тим повноцінніше й яскравіше її життя [1]. Чим привабливіші її вчинки, тим кращим, благороднішим стає той, хто спілкується з нею, тим вище моральне й естетичне задоволення, яке відчувається від такого спілкування. Прояв зацікавлення до людей, глибоке емоційне переживання, вміння знайти хороше в людині і отримати від цього радість – все це свідчить про переплетення естетичного спілкування з моральним. У спілкуванні людина може піднятися над ситуацією та залишатися вірною сама собі, своїм поглядам і переконанням, навіть якщо їй доведеться зіткнутися, наприклад, з відсутністю чуттєвості, душевної тонкості, розуміння з боку іншого [2]. Естетично і морально сформована людина, може успішно подолати такий стан речей і, тим самим позитивно вплинути на тих, хто з нею спілкується. Отже, краса і добро розкривається в спілкуванні через вміння бачити людське в іншій людині, через повагу до її гідності.

Естетичне виховання треба починати з дитинства, бо якщо в ранньому віці людина не слухала серйозну музику, не привчалася читати вірші, розуміти твори образотворчого мистецтва, не побувала в театрі, то пізніше зацікавити її творами мистецтва набагато важче [9].

Найвищими естетичними цінностями є естетичні ідеали. Естетичний ідеал – це модель реально існуючих відносин і об'єктів, ціль якого – виявлення їх міри, гармонії і краси. У ньому закріплюються, фіксуються результати пошуків оптимального варіанта співвідношення змісту і форми, суті та явища, кількісної й якісної сторін в тому чи іншому явищі дійсності. Ідеали дозволяють відповідним чином орієнтувати людей, обумовлюють оцінку ними предметів, процесів і явищ.

Створюючи твори мистецтва, ідучи до прекрасного в житті, людина керується естетичним ідеалом, який є виразником змісту всієї естетичної діяльності людей. Естетичний ідеал утверджує красу в реальних відносинах між людьми, яка втілюється і в предметах матеріального світу, і у мистецтві. Естетичний ідеал – це не просто звід формальних канонів краси чи правил художньої майстерності. Естетичний ідеал – це уявлення про гармонію розвитку як суспільного організму в цілому, так і окремої людини.

Між естетичним ідеалом і об'єктом його впливу є свій посередник – це естетичний смак. Естетичний смак виконує функцію оцінки тих чи інших явищ життя і мистецтва, міри їх естетичної вартості, функцію оцінки діяльності людей, їх поведінки [5]. Функціонування естетичного смаку починається зі споглядання, яке викликає симпатії чи антипатії як першочергову реакцію людини на ті чи інші фактори навколишнього середовища. Таким чином, естетичний смак розвивався в процесі спілкування людей, він націлений на утвердження естетичного ідеалу.

Естетичний смак має такі основні складові – пізнавальну, оцінювальну (аксіологічну) і спонукальну. Він спрямовує людину до естетичного сприйняття світу, до оцінки явищ природи чи суспільства, творів мистецтва. Естетичний смак як внутрішнє спонукування до естетичної оцінки предметів і явищ навколишнього світу характеризує естетичну свідомість та естетичні потреби людини. У педагогічному словнику під редакцією М. Ярмаченка зазначено, що «естетичний смак – компонент структури особистості, одна з форм її ставлення до довкілля. Відображає уподобання людини і має яскраве емоційне забарвлення. Виявляється у вибіркового ставленні до об'єктів у формі безпосередніх, емоційних реакцій, оцінних суджень. В основі естетичного смаку лежить здатність людини емоційно реагувати на явища природи, суспільного життя та оцінювати їх; формується в індивідуальному досвіді людини. Процес формування естетичного смаку пов'язаний з формуванням ідеалів і переконань особистості. На його розвиток впливають умови життя, професійна орієнтація, культурний рівень людини» [7].

Естетичне знаходить свій вираз і в поведінці людини. Треба підкреслити, що естетика поведінки не зводиться тільки до зовнішніх дій людини. Естетична поведінка гармонізує людину, робить її привабливішою в очах інших. Тому важливо знати правила поведінки (етикету) на роботі, на вулиці,

в театрі, в місцях відпочинку, при зустрічі гостей, відносно один одного, коханої людини і так далі. Краса і піднесеність окремих вчинків чи поведінки в цілому – це також прояв естетичного.

А що ж таке естетична культура? Естетична культура включає в себе продукування, розподіл і використання естетичних цінностей у процесі матеріального і духовного життя суспільства. Естетична культура охоплює соціальну сферу життєдіяльності людей – побут, дозвілля. Стремління до прекрасного охоплює всі сфери людської діяльності. Тому естетична культура – це і мистецтво, і художня творчість. Через естетичний вплив і насолоду, яку отримує людина в процесі художньої творчості і сприйняття мистецтва, здійснюється його інформативний, пізнавальний та виховний вплив. Для того, щоб стати суб'єктом естетичної культури, людина повинна оволодіти системою естетичних відносин і цінностей, що склались. Як частина культури суспільства естетична культура соціально обумовлена й наділена певною стійкістю традицій і цінностей.

Але найяскравішим елементом естетичної культури є мистецтво. Воно є гарантом сприйняття світу в його цілості, хранителем цілісності культури, особистості життєвого досвіду людства. Мистецтво не заміняє жодну з форм діяльності людини, а специфічно створює чи моделює кожна з них.

Естетичну культуру характеризують процеси і результати суспільних відносин і побуту; мистецтво; стан естетичних поглядів, смаків та інтересів різних груп суспільства; теорія і практика естетичного виховання і різноманітні прояви соціально-естетичної активності людей. Як специфічне відбиття суспільної естетичної свідомості естетична культура розвивається в ході задоволення реальних суспільно-естетичних потреб людей. Як система різновидів діяльності і естетичних відносин вона охоплює різні форми творчості, художнє проектування, процеси, пов'язані з розвитком моди, засобів масових комунікацій, з формуванням культури естетичного сприйняття.

Таким чином, естетична культура – це складний соціальний феномен. У якості об'єкта пізнання вона являє собою сукупність певного роду цінностей, процесів їх створення і розповсюдження як функціонально пов'язаних між собою явищ. І саме наявність необхідних системоутворюючих зв'язків між ними робить можливим розгляд естетичної культури як особливого і відносно самостійного утворення.

Саме в соціологічному значенні естетичного його категорії знаходять своє відбиття в предметних формах культури, в національних і загальнолюдських цінностях, традиціях, нормах. Оскільки діяльність людини може здійснюватися тільки в межах конкретних суспільних відносин, основою розвитку і функціонування естетичної культури суспільства виступає система цих відносин, тобто створення і поширення цінностей естетичної культури здійснюється людьми.

Соціологічний аналіз естетичної реальності як феномена культури вимагає вивчення способів сучасної історично успадкованої діяльності, а також повинен бути направлений на розкриття діалектики освоєння і примноження відповідних цінностей [8]. При цьому особливий інтерес становлять процеси залучення людей до результатів художньо-естетичної діяльності, засвоєння ними способів розкриття естетичних моментів пізнання та спілкування.

Структура естетичної культури включає в себе різноманітні елементи, зокрема:

а) знання про факти, явища, тобто інформованість у сфері культури: наприклад, знання фактів такого типу – «Іван Франко народився у 1856 році», «Гегель – німецький філософ», «Картини імпресіоністів значно відрізняються від картин їх попередників за своїми колористичними характеристиками» і так далі. Такі елементи дають можливість особистості орієнтуватися у всій системі культури і відкривають перед нею перспективи залучення до інших її елементів;

б) знання про конкретні твори мистецтва: їх авторів, зміст, персонажів і так далі; наприклад, знання фактів такого типу – «Автор картини «Козаки в степу» – С. Васильківський», «Кіт Бегемот – персонаж роману «Майстер і Маргарита» М. А. Булгакова» і так далі. Такі елементи також дають можливість людині орієнтуватися в системі культури. А також можуть відбивати одну з головних цілей культурного споживання людини, наприклад, тоді, коли вона прагне до виокремлення із прочитаних творів конкретної, фактичної інформації про окремі події;

в) навички спілкування з творами мистецтва – наприклад, вміння відрізнити по стилю архітектурні споруди, отже, «читати» ці твори, користуючись саме їхньою мовою. Ці елементи, даючи ключ до засвоєння інших елементів, необхідні для повноцінного освоєння індивідом культури, крім того, інколи вони і самі можуть виступати у якості кінцевих цілей культурного споживання – наприклад, коли людина

здійснює так зване престижне споживання, тобто їй важливо лише вміти «орієнтуватися» у мистецтві для підвищення свого соціального статусу, а саме мистецтво служить для цього лише інструментом;

г) уявлення про найзагальніші властивості оточуючого світу, перш за все про «еталони» чуттєвого відношення до цих властивостей, наприклад до природи та її гама кольорів, про почуття при сприйнятті цих властивостей, про типи переживань і так далі. Завдяки цьому людина отримує ключ до розуміння явищ, можливість активного і соціально доцільного стосунку до них [4].

Отже, естетична культура – це складний організм суспільства, який виробляє, розподіляє і надає змогу прилучатися до естетичних цінностей, які найкраще втілені у мистецтві та його ідеалах.

Соціологічний аналіз естетичної культури та її елементів дає можливість вивчити способи освоєння і примноження цінностей культури та складні, багатогранні процеси, що відбуваються в її лоні. Соціологія естетичної культури використовує ряд методів, які позитивно зарекомендували себе в практиці дослідження взаємовідносин мистецтва і суспільства [6].

Ідея експериментального дослідження хвилювала соціологів тим сильніше, чим ширше розвивалось експериментальне пізнання в природничих науках. Однак для підготовки і проведення дослідження на високому професійному рівні, для отримання достовірних даних кожному дослідженню має передувати теоретичне формулювання питань, що вивчаються.

Аналізуючи процес залучення людини до естетичної культури суспільства, можна виділити три блоки проблем, які утворюють ланцюг причинно-наслідкових зв'язків. Перший блок складають проблеми, що стосуються умов, за яких відбувається це залучення. Такими умовами з боку людини є естетична потреба і підготовленість до сприйняття різного роду елементів системи естетичної культури. З боку системи культури ці умови зводяться до можливості реального надання людині всіх тих елементів, яких вона потребує (задоволення суб'єктивної потреби), а також до можливості формування потреб в тих елементах, які їй необхідні з точки зору суспільства (задоволення об'єктивної, соціальної потреби). У випадку, якщо якісь групи людей виявляються недостатньо залученими до естетичної культури, треба виявити, які основні причини цього явища.

Таким чином, умови першого блоку визначають перебіг самих процесів залучення людини до системи естетичної культури, а динаміка цих процесів складає другий блок проблем. Основним тут є вивчення механізмів залучення людини до різноманітних елементів системи. Результати процесів залучення повинні скласти третій блок проблем. Фактично результатом цих процесів будуть зміни у змісті і структурі естетичної культури людини, які відбиваються у різних напрямках її діяльності.

Можна сперечатися про межі всебічного естетичного розвитку людини, але справжні прояви цієї різноманітності є множиною компонентів. Тому виникає завдання якогось опису цієї множини, зведення великої кількості складових елементів до якоїсь однієї характеристики, яка дозволить компактно описувати ступінь всебічності естетичного розвитку кожної конкретної людини чи соціальної групи. При цьому також необхідна розробка відповідних вимірювальних процедур, в яких однією з найскладніших проблем буде подолання множинності елементів естетичного розвитку.

У розпорядженні дослідника є набір найрізноманітніших елементів естетичного розвитку, які засвоюються людиною. У процесі проведення соціологічного опитування може бути встановлено, освоєний чи не освоєний кожним респондентом (опитуваним) той чи інший елемент [6]. Наприклад, такий елемент, як знання автора опери «Запорожець за Дунаєм», вважається засвоєним респондентом, якщо він правильно вказав автора (С. Гулак-Артемівський) і вважається незасвоєним, якщо він не вказав автора чи вказав його невірно. Елементи можуть бути різноманітні і характеризувати не тільки знання респондента.

Дослідник, який робить висновок про естетичний розвиток респондента за тим, які елементи ним засвоєні, повинен оцінювати складність кожного елементу через кількість респондентів, які зуміли дати позитивну відповідь на відповідне анкетне запитання. Конкретні соціологічні дослідження показують чітку картину залучення до елементів різної складності. Деякі елементи можуть бути засвоєні всіма або майже всіма респондентами, тобто вони є найменш складними. Потім беруться елементи, що характеризуються більшою складністю, – вони освоєні лише певною частиною респондентів. При цьому, якщо складність будь-яких двох елементів приблизно однакова, тобто їх засвоїла практично однакова кількість респондентів, то ні один із них не має жодної переваги перед іншим.

Таким чином, за фактом засвоєння респондентом одного з цих елементів неможливо зробити висновок про те, чи засвоєний даним респондентом другий елемент. Якщо, наприклад, знання композитора опери «Запорожець за Дунаєм» виявили 36,8% респондентів, а опери «Наталка Полтавка» – 37,6% респондентів, то отже ці два елементи мають приблизно однакову складність. Якщо при цьому відомо, що якийсь респондент знає чи не знає автора «Запорожець за Дунаєм», то з цього факту не можна зробити висновок про те, чи знає даний респондент автора опери «Наталка Полтавка». Іншими словами, респондентів не можна розділити на дві групи, в одній з яких люди засвоїли тільки перший елемент з двох названих, а в іншій – тільки другий елемент. Тому говорять, що такі елементи «нейтральні» по відношенню один до одного: освоєння одного елементу не заперечує освоєння іншого. «Нейтральних» по відношенню один до одного елементів, як правило, буває досить багато. Такі елементи складають досить значну частину, фігуруючи у соціологічних дослідженнях.

Однак за ступенем переходу до розгляду складніших елементів естетичної культури ситуація ускладнюється: деякі елементи можуть заперечувати один одного, тобто освоєння респондентом одного з таких елементів статистично достовірно означає, що даний респондент не засвоїв другий елемент. Ефект заперечення сприяє деякій спеціалізації респондентів на визначеному масиві елементів за рахунок якогось іншого масиву. Наприклад, одні респонденти можуть посилено освоювати музику за рахунок освоєння літератури і живопису, інші ж – навпаки, освоюють більше літературу за рахунок освоєння живопису і музики. Така «збитковість», тобто освоєння одних елементів за рахунок інших, може стосуватися найрізноманітніших аспектів естетичного розвитку. Тому важливо визначити межу, за якою починається описана «збитковість». Отже, чим далі розташована ця межа у якоїсь групи людей, тим всебічнішим треба вважати естетичний розвиток членів цієї групи.

Також виникають питання, у яких умовах протікають процеси залучення людини до елементів системи естетичної культури? Якими методами можуть вивчатися ці умови? Щоб відповісти на них, по-перше, методи спочатку згруповують відповідно до характеру тієї вихідної інформації, яка служить джерелом чи об'єктом вимірювальних процедур. З цієї точки зору виділяють:

1) методи прямого дослідження, які працюють з інформацією, що безпосередньо описує умови залучення респондентів до естетичної культури: доступність для них тих чи інших культурних благ, наявність у респондентів відповідних психологічних установок і так далі;

2) методи непрямого дослідження, які реконструюють умови залучення за якимись факторами, непрямо пов'язаними з цими умовами; до числа таких факторів відносяться, звичайно, і безпосередньо результати процесу залучення до системи естетичної культури.

По-друге, треба проаналізувати можливості існування безпосереднього джерела, з якого людина черпає матеріал для свого естетичного розвитку. Тут можна використати, наприклад, такий специфічний канал, як внутрішньогрупові контакти. Для конкретності можна побудувати, наприклад, виклад на матеріалі одного виду мистецтва – театрі.

Яку роль у процесі взаємодії людини з естетичною культурою повинен відігравати театр? Соціологічні дослідження свідчать про те, що роль театру в культурному споживанні населення залишається досить малою. Лише невелику частину населення можна вважати в певній мірі залученою до театрального мистецтва. Відвідання театрів займає дуже малу долю в бюджеті вільного часу. Чи означає це, що роль театру в сучасній естетичній культурі є малою? Чи будуть справедливими аналогічні висновки стосовно інших видів мистецтва? Ці питання можна модифікувати, застосовуючи їх до окремих явищ чи напрямків духовного життя, до малопоширених творів мистецтва. Чи можна вважати роль цих явищ малою, ґрунтуючись на тому, що реально залученими до них виявляється порівняно небагато людей.

Заперечні відповіді, здавалось би, напрошуються самі, однак аргументація при цьому найчастіше не виходить за межі емоційно-інтуїтивної реакції. Набагато важче показати виключно наукові аргументи. І саме тут на допомогу повинні прийти соціологічні дослідження, щоб дати відповідь з позицій сучасних уявлень про закономірності соціального функціонування естетичної культури як системи. В цьому і полягає специфіка соціологічного підходу до вивчення естетичної культури.

Висновки і перспективи подальших досліджень у даному напрямі. Естетична культура покликана продукувати, розподіляти і надавати можливість людині зокрема, і суспільству в цілому, прилучатися до естетичних цінностей. Соціологічний аналіз естетичної культури та її елементів дає можливість вивчити

способи освоєння і примноження цінностей культури. Вивчення явищ, які характеризують зв'язки естетичної культури з іншими підсистемами життя суспільства, і перш за все аналіз процесів підвищення культурного рівня людей, вимагає єдності методологічних, естетико-теоретичних і методичних принципів дослідження. Ця єдність може бути забезпечена, головним чином, шляхом розвитку теорії і методів соціології естетичної культури. Вбачаємо необхідність у продовженні дослідження питання формування естетичної культури та її соціологічного аналізу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Бех І. Д. Духовний розвиток особистості: поступ у незвідане / Бех І. Д. // Педагогіка і психологія. – 2007. – № 1(54). – С. 5-28.
2. Зязюн І. А., Сагач Г. М. Краса педагогічної дії: Навч. посібник для учителів, аспірантів, студентів середніх та вищих навч. закладів. / АПН України. Інститут педагогіки і психології проф. освіти. – К., 1997. – 302 с.
3. Естетика: навчальний посібник для педагогів / за ред. Т. І. Андрущенко. - К.: МП Леся, 2014. — 613 с.
4. Левчук Л. Т., Панченко В. І., Оніщенко О. І., Кучерюк Д. Ю. Естетика: Підручник. За заг. ред. Л. Т. Левчука. К.: Центр учбової літератури, 2010. – 520 с. (3-тє вид., допов. і переробл.)
5. Маленицька О. А. Формування естетичного смаку старшокласників засобами народних звичаїв та обрядів : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / Маленицька О. А. ; АПН України, Інститут Педагогіки. – К., 1995. – 180 с.
6. Паніна Н.В. Технологія соціологічного дослідження: Навч. посібник. – 2-ге видання, доп., Київ: Ін-т соціології НАН України, 2007. – 320 с.
7. Педагогічний словник. / За ред. Ярмаченка М. Д. – К.: Пед. думка, 2001. – 514 с.
8. Соціологія: терміни, поняття, персоналії: Навч. словник-довідник /Уклад. В. М. Піча, Ю. В. Піча, Н. М. Хома та ін.; За загл. ред. В. М. Пічі. К.: Каравелла Львів : Новий Світ – 2000, 2002. – 480 с.
9. Сухомлинський В. О. Естетичне виховання і культура почуттів. / Сухомлинський В. О. // Вибрані твори: У 5 т. – Т 1. – К., «Рад. Школа», 1976.

REFERENCES

1. Bech I. D. Spiritual development of personality: progress in the unknown // Pedagogy and psychology. – 2007. – No. 1 (54). – P. 5-28.
2. Zyazyun I. A., Sagach G. M. Beauty of pedagogical action: Teaching. A guide for teachers, post-graduate students, students of secondary and higher education. establishments / APN of Ukraine. Institute of Pedagogy and Psychology prof. education. – K., 1997. – 302 p.
3. Aesthetics: a textbook for teachers / ed. T. I. Andrushchenko. – K. : MP Lesya, 2014. – 613 p.
4. Levchuk L.T., Panchenko V.I., Onishchenko O.I., Kucheryuk D.Yu. Aesthetics: Textbook. For zag. Ed. L.T. Levchuk. K. : Center for Educational Literature, 2010. - 520 p. (3rd edition, replicated and revised.)
5. Malenitskaya OA Formation of aesthetic taste of senior pupils by means of folk customs and rituals: diss. ... Candidate ped Sciences: 13.00.01 / Malenitskaya OA; Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine, Institute of Pedagogy. - K., 1995. - 180 s.
6. Panina N.V. Technology of Sociological Research: Textbook. - 2nd edition, sup., Kiev: Institute of Sociology of the National Academy of Sciences of Ukraine, 2007. - 320 p.
7. Pedagogical Dictionary. / Ed. Yarmachenko MD - K. : Ped. opinion, 2001. - 514 p.
8. Sociology: terms, notions, personalities: Teach. dictionary-guide / layout. V. M. Picha, Yu. V. Picha, N. M. Khoma and others; Behind zagl. Ed. V. M. Picha. K.: Caravella Lviv: New World - 2000, 2002. - 480 p.
9. Sukhomlinsky V. O. Aesthetic education and culture of feelings. // Selected Works: At 5 t. - T. 1. - K., «Rad. School», 1976. P.

Рутар С. М.,

к.філософ.н., доц. кафедри суспільних та природничих наук, ВНКЗ «Львівський інститут медсестринства та лабораторної медицини ім. Андрея Крупінського», м. Львів

НА ПОЧАТКУ СТАНОВЛЕННЯ ДЕМОКРАТИЧНОЇ ПАРТІЙНОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ В ПІСЛЯРЕВОЛЮЦІЙНИЙ ПЕРІОД

***Анотація.** В статті розглядаються проблеми переходу від олігархічної до демократичної партійної системи України у післяреволюційний період. Пропонується власний підхід до типологізації партійних систем за типом політичних моделей, які виникли в умовах посткомуністичної трансформації. Особлива увага акцентується на необхідності ухвалення законодавчих актів, які б істотно обмежили інституційну, фінансову і медійну монополію правлячої політичної еліти України.*

Ключові слова: партійна система, атомізована партійна система, олігархічна партійна система, авторитарна партійна система, ліберально-демократична партійна система, екстрактивна політична система, олігархічна політична система.

Rutar S. M.,

PhD. in Philosophy, Associate Professor of the Department of social and natural sciences, VNKZ ENT «Lviv Institute of nursing and laboratory medicine the name of Andrey Krupins'kyj», Lviv

AT THE BEGINNING ON THE FORMATION OF THE DEMOCRATIC PARTY SYSTEM OF UKRAINIANS IN THE POST-REVOLUTIONARY PERIOD

***Abstract.** In the article are considered the questions of the transition from the oligarchic to the democratic party system of Ukraine in the post-revolutionary period. Proposed own approach to the typology of party systems by the type of political models that arose in the post-communist transformation. Particular attention is paid to the necessity of adopting legislative acts that would substantially restrict the institutional, financial and media monopoly of the ruling political elite of Ukraine.*

Keywords: party system, atomized party system, oligarchic party system, authoritarian party system, liberal-democratic party system, extractive political system, oligarchic political system.

Постановка проблеми. Примара демократичної партійної системи бродить по Україні вже впродовж 4 років після Революції Гідності, але її реальна поява поки що відсутня в українському політичному процесі. Виникає запитання чому? Відповідь на це питання лежить у площині аналізу партійних систем в рамках посткомуністичного транзиту, а також специфіки олігархату як екстрактивної політичної системи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У філософській та політологічній національній літературі відсутній системний аналіз формування партійних систем в рамках посткомуністичного транзиту [4; 5; 7]. Особливо це стосується визначення критеріїв типології партійних систем і з'ясування інституційних передумов, які забезпечують їх демократичний розвиток. Крім цього, при аналізі партійних систем не враховуються типові риси моделі політичних систем, які виникли в рамках пост комуністичних трансформацій. Спроба екстраполювати істотні риси партійних систем у країн розвиненої політичної демократії на українську дійсність обмежує методологічний інструментарій досліджень і не дозволяє встановити їхні основні атрибути. Тому мною були використані теоретичні положення праць, які дозволяють розглядати проблеми партійного розвитку у екстрактивних суспільствах в широкому контексті постколоніальної та посткомуністичної трансформації. [1, 2, 3].

Постановка завдання. Мета дослідження полягає в тому, щоб сформулювати сучасні критерії типологізації партійних систем і на цій основі запропонувати першочергові реформаторські заходи

для обмеження інституційної, фінансової та медійної монополії правлячої політичної еліти до початку чергових президентських та парламентських виборів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Партиїну систему можна визначити як сукупність партій, які взаємодіють у відповідному політичному інституційному просторі. Партиїна система включає: порядок формування партіями політичної влади на державному, регіональному і місцевому рівнях; ідеологічні цінності, організаційну структуру і механізм фінансування партій; інституційні рамки партійної конкуренції; взаємодію партій із інститутами громадянського суспільства та електорату.

При типології партійних систем у транзитних суспільствах необхідно враховувати такі критерії як тип інституційної політичної системи, політико-владний статус партії, саму інституційну модель партії, яка ґрунтується на ідеології організаційній структурі і механізмі її фінансування. Відповідно до цих критеріїв партійні системи можна класифікувати як атомізовані, авторитарні, олігархічні і ліберально-демократичні.

Дефініцію атомізованої партійної системи сформулював Дж. Сарторі, яка на його, думку характеризується наявністю багатьох маловпливових, мало чисельних партій та багатьох позасистемних політичних сил. Своєю чергою ця система, на думку вченого, поділяється на крайнього плюралізму і авторитарної псевдодемократії. Безумовно, що у транзитних країнах, особливо у посткомуністичних, де були знищені повністю тоталітаризмом всі ознаки багатопартійності і тому сподіватися на появу демократичних партій в умовах посткомуністичного транзиту виглядало б дещо наївно. Тому на пострадянському просторі появилися партії крайнього плюралізму (наприклад комуністи і націонал-демократи) або точніше можна сказати – партії політичної фрагментарності. Вони характеризувались ідеологічною та організаційною аморфністю, відсутністю спеціалізації функцій і високим ступенем вождізму. Як відомі представники номенклатури, так і антикомуністичної опозиції, намагались утворити власну партію і використовувати особистий імідж як імідж партії. Зрозуміло, що такі партії не могли максимально мобілізувати своїх виборців і досягти такого представництва у парламенті, щоб впливати на процес ухвалення політичних рішень. Здебільшого це вдалося комуністичним партіям, які мали розгалужену мережу зв'язків між впливовим лобістськими групами і вдало спекулювали на патерналістських стереотипах електорату.

Авторитарна партійна система передбачає:

- монополію однієї партії у політико-владних інститутах;
- найвищу політичну посаду лідера партії у авторитарній моделі державного правління, яка дозволяє йому здійснювати контроль як над державою, так і партією;
- дублювання державної виконавчої вертикалі на партійному рівні;
- одночасне поєднання адміністративних і партійних посад;
- підпорядкованість керівників місцевих організацій партійному лідеру;
- тіньове фінансування партій із використанням також бюджетних коштів;
- слабку політичну опозицію або її відсутність.

До авторитарних партійних систем можна віднести на сьогоднішньому етапі партійні системи Туркменістану, Таджикистану і Росії, де пропрезидентським партіям (Націонал-демократичній і «Єдиній Росії») належить вся повнота державної влади.

Олігархічна партійна система, хоч і має ряд аналогічних рис, але за низкою істотних параметрів вирізняється від авторитарної. По-перше, вона функціонує у гібридних інституційних системах (авторитарно-олігархічних). По-друге, в ній переважає не монополія однієї партії, а тимчасова коаліція навколо основного провладного центру або декількох (йдеться про інститут глави держави і уряду). По-третє, об'єднує партії, які характеризуються ідеологічною еkleктичністю, розмитістю спеціалізації партійних функцій і пріоритетом тіньового фінансового капіталу над політичним. При олігархічній партійній системі опозиційні партії, хоч і мають обмежені ресурси для здійснення контролю над діяльністю провладних партій, можуть успішно конкурувати на всіх рівнях виборчого процесу.

Демократична партійна система передбачає формування уряду однією партією або коаліцією партій. Найбільш оптимальною коаліцією партій у транзитних суспільствах (це стосується і високорозвинутих країн) є двопартійна коаліція. При цьому слід зауважити, що двопартійна коаліція може складатися з двох рівносильних партій або де одна партія є домінантною (як це має місце у Польщі, де Громадянська

платформа утворила коаліцію із слабкою за кількістю мандатів Демократичною і селянською партіями). Демократична партійна система об'єднає партії, які мають чіткі спеціалізовані партійні функції, внутріпартійну демократію, прозорі механізми фінансування і чітку ідеологічну позицію, яку не складно ідентифікувати на електоральному і експертному рівнях. Такі системи утворилися в країнах консолідованої і напівконсолідованої політичної демократії.

Атомізована партійна система, яка почала формуватися на початку трансформаційного періоду України, об'єднувала партії різних ідеологічних напрямків, із слабкою організаційною демократичною структурою. Тут можна виділити такі ідеологічні напрямки як націонал-демократичний, загальнодемократичний, праворадикальний та комуністичний. В організаційному плані партійна система об'єднувала перш за все не партії в класичному розумінні, а громадські рухи і політичні клуби. Ця партійна система була складовою політичної системи, яку можна назвати **гібридною номенклатурно-бюрократичною**. Йдеться про те, що для цієї політичної системи було притаманно еkleктичне поєднання посткомуністичного бюрократичного апарату, широких повноважень представницьких органів (в першу чергу ВРУ) та крихких партійних структур різних ідеологічних напрямків.

Атомізована система крайнього плюралізму поступово трансформувалася в атомізовану систему авторитарного спрямування. Поступове формування авторитаризму президентської влади звужувало перспективи партійного демократичного розвитку. Адже партії не мали вагомого впливу на формування уряду та місцевих адміністрацій, оскільки ця компетенція належала главі держави. В такій ситуації лідери партій ставали залежними від глави держави і фінансово-промислових груп.

Номенклатурно-бюрократична еліта в кінці 90-их років, сконцентрувавши в своїх руках власність і владу, поступово трансформувалась у політичний клас – політичну та економічну олігархію. Власність завдяки частковим економічним реформам (фінансовій стабілізації, лібералізації та великій приватизації), була сконцентрована в руках промислово-фінансових груп, максимально наближених до президентської влади, які отримали майже безкоштовно активи державних і муніципальних підприємств.

Після Революції Гідності олігархічна система у вигляді напівконсолідованого авторитаризму часів президентства В. Януковича була ліквідована. Однак, на сьогодні вона поки що існує у вигляді політичного гібридного режиму. В такому контексті партійна система в основному зберігає олігархічні риси. Це можна пояснити тим, що «правила гри» виборчого процесу вдалося зберегти олігархічній партійній еліті в силу таких обставин: Майдан не був інституціоізований під час революції у потужний громадський рух, який згодом мав трансформуватися у політичну партію; не була узаконена пропорційна виборча система із регіональними відкритими списками, а також прозорі конкурентні правила виборчого процесу, які б забезпечили рівний і конкурентний доступ до політичної влади новим політичним силам; законодавство про люстрацію та антикорупційне законодавство було ухвалено із значним запізненням напередодні парламентських виборів, що не дозволяє заблокувати вихід на політичну арену представникам збанкрутілої політичної еліти.

Що стосується причин несформованої потужної політичної сили учасників революції, то тут можна виділити декілька.

По-перше, основні опозиційні парламентські сили цей процес свідомо гальмували під час революції, намагаючись підпорядкувати собі певні фрагменти революційних сил.

По-друге, майдан об'єднував представників різних ідеологічних течій, починаючи від ліберально-демократичних до націоналістичних проти єдиного ворога.

По-третьє, кращі представники Майдану взяли участь в АТО й ослабили тиск на владу з метою ухвалення нових революційних законів.

По-четверте, частина майданівців, усвідомивши, що в рамках чинних виборчих правил гри, не можливо самостійно здобути перемогу, «розчинилися» в списках різних політичних сил.

По-п'яте, незважаючи на те, що вирішальним фактором революційного успіху була героїчна стійкість представників громадського сектору (середнього класу) треба визнати, що олігархія контролювала цей процес на всіх його стадіях, використовуючи наявні у неї ресурси (політико-партійні, медійні, церковно-релігійні, адміністративні, нелегальні парамілітарні). До сказаного слід додати, що в країнах із екстрактивною політичною системою, де слабкий середній клас, переможні результати революції використовують, як правило, ці політичні сили які є опозиційними до правлячої еліти (тобто революційна боротьба проходить між двома частинами правлячого класу, які використовують народні маси як засіб

досягнення своєї мети). Для прикладу можна посперитися на еволюційний досвід арабських країн, в яких після революцій так званої “арабської весни” не відбулися істотні інституційні зміни.

Таким чином відсутність сприятливих інституційних умов для радикальної зміни політичних еліт призвели до того, що в Україні і надалі залишаються при владі олігархічної партії. На сьогодні нові партії такі як “Сила людей”, “Рух нових сил”, “Демократичний альянс”, які за багатьма інституційними параметрами наближаються до моделі демократичної партії, не спроможні конкурувати на рівних з олігархічними партіями.

Для створення сприятливих умов необхідно ухвалити напередодні парламентських і президентських виборів:

у політичній сфері:

- процедуру імпічменту голові держави як необхідної протизваги для обмеження політичного тиску на правоохоронні органи, ЗМІ, законодавчу діяльність тощо;

- формування проурядової коаліції тільки на партійно-фракційній основі із заборонаю утворення позафракційних груп та індивідуального членства;

- статусу і повноваження КМУ (Кабінету міністрів) відповідно до стандартів розвиненої політичної демократії;

- статусу та повноважень опозиції, яка отримує право в разі її легального утворення (на партійній коаліційній основі у складі третини народних депутатів) здійснювати керівництво парламентськими комісіями з питань контролю над правоохоронними та антикорупційними органами, мати своїх представників у конкурсних комісіях, які забезпечують відбір кадрів для державних органів (виконавчих, судових, правоохоронних), утворювати тимчасові слідчі комісії із статусом найвищого слідчого органу, формувати тіньовий уряд, використовувати ефірний час на суспільному телебаченні та радіомовленні у форматі дебатів із представниками проурядової коаліції;

- завершення децентралізації в рамках ухвалення конституційних змін, яка передбачатимуть ліквідацію обласних та районних адміністрацій розмежування державною та комунальною власністю, а також надання місцевим громадам права достроково припинити повноваження Голови та місцевих рад;

- обмеження депутатського імунітету відповідно до стандартів європейського парламентаризму;

- порядку легально лобювання, що дозволить обмежити політичну корупцію на рівні парламенту та вищих посадових осіб;

- запровадження виборчої системи із відкритими регіональними списками (йдеться про ухвалення закону в другому читанні);

- заборони політичної реклами та передвиборних технологій, пов’язаних із підкупом виборців;

- заборони фінансування партій юридичними особами (за винятком фінансування партій фізичними особами відповідно до чинного законодавства);

- запровадження жорстких санкцій за порушення фінансової звітності, виборчого законодавства, у вигляді заборони на реєстрацію виборчих партійних списків, а також припинення діяльності партії;

- обов’язкової перевірки кандидатів у президенти та народні депутати на предмет доброчесності до моменту їх виборчої реєстрації;

- запровадження Е-урядування на рівні парламенту, що передбачає обов’язковий розгляд у ВРУ електронних народних петицій, відкритий доступ до інформації про діяльність кожного народного депутата, його доходи, майно, видатки і т. д., а також використання фахової громадської експертизи з правом її автора виступити на засіданні профільної комісії та пленарному засіданні.

у антикорупційній діяльності:

- запровадження автоматизованої системи перевірки електронних декларацій;

- відсторонення посадових осіб від виконання своїх повноважень під час досудового слідства;

- посилення кримінальної відповідальності за порушення антикорупційного законодавства в частині збільшення штрафів та термінів ув’язнення;

- скасування контррозвідувальних функцій СБУ у антикорупційній та економічній сферах;

реформування економічної системи:

- утворення служби фінансових розслідувань, яка має замінити всі підрозділи боротьби з економічною злочинністю у структурі інших правоохоронних органів;

- запровадження відкритих прозорих аукціонів з приватизації об'єктів державної власності, а також їх надання у концесію на термін 50 років (деякі законодавчі кроки у цьому вже зроблені);
- підвищення податкових ставок на депозити, дивіденди, спадщину та майно для посадових осіб публічної служби;
- амністії капіталів із сплатою податків в розмірі 40 %, якщо вартість цього капіталу перевищує понад 1 млн \$.

у сфері реформування освіти:

- скасування постійних спеціалізованих рад (заміна їх одноразовими радами у складі 5 осіб) для захисту дисертацій;
- скасування державного замовлення та перехід на фінансування через гранти для абітурієнтів із найвищим рейтинговим балом за здачу ЗНО;
- запровадження державних грантів для навчання найкращих студентів у престижних університетах країн Заходу;
- посилення відповідальності за виявлення плагіату в наукових працях шляхом позбавлення наукових ступенів, звань незалежно від терміну їх набуття.

Таким чином без проведення вищезазначених реформ, чергові президентсько-парламентські вибори не вплинуть на процес появи нової політичної еліти, здатної повністю демонтувати політичну систему олігархату.

Висновки та перспективи подальших досліджень у даному напрямі. При типології партійних систем були використані критерії, які є визначальними з точки зору типологізації перехідних політичних систем. Партійна система України розвивалася від атомізованої, яка стала характерною для гібридної бюрократичної та авторитарно-бюрократичної політичної моделі, до олігархічної партійної системи. Після перемоги Революції Гідності партійна система України не зазнала істотних змін, оскільки не була реформована політична інституційна модель. Тому важливо до початку президентських та парламентських виборів ухвалити законодавчі акти, які б створили сприятливі передумови для переходу від олігархічної до демократичної моделі партійної системи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Д. Аджемоглу, Джонсон С., Робинсон Дж. Чому нації занепадають: походження влади багатства і бідності. – К.: Наш формат, 2016. - 450 с.
2. Аслунд А., Дянков С. Велике переродження. Уроки перемоги капіталізму над комунізмом. – Львів: видав. Старого Лева, 2015.- 437 с.
3. Гелей С., Рутар С. Політологія: навч. посіб.: 9-те вид., перероб. і доп. / С. Д. Гелей, С. М. Рутар. – Львів: Видавництво Львівської комерційної академії, 2015. – 370 с.
4. Коліушко І. Україна потребує виборчої реформи.-УП. 30 листопада 2017 р.
5. Поляков Є. Виборча реформа: що зміниться і як це працюватиме? - УП 22 листопада 2017 р.
6. Умланд А. Політреформа для України. - УП 2 травня 2014 року.
7. Україна після Євромайдану: досягнення та виклики / Ред. М. Яковлев, О. Гарань. – К.: Фонд “Демократичної ініціативи” ім. Кучерева, 2015. - 132 с.

REFERENCES

1. Asemohlu John, Robinson D. (2016). Why do nations decline / Per. from English. A. Demyanchuka languages. – K. : Our format. – P. 472.
2. Aslund A., Dyankov S. (2015). The collective of the authors of the Great rebirth. Lessons of the victory of capitalism over communism. – Lviv: published. Old Lion. – P. 437.
3. Geley Stepan, Rutar Stepan (2015). Politics: teach. guidances. / 9 th ed., Revised. and add. - Lviv: Vydavnyyтво Lviv Commercial Academy. – P. 370.
4. Koliushko I. (November 30, 2017). Ukraine needs an electoral reform. – Ukrainian truth.
5. Polyakov E. (22 November 2017). Selective reform: what will change and how will it work? – Ukrainian truth.
6. Umland A. (May 2, 2014). Polyreform for Ukraine. - Ukrainian truth.
7. Ukraine after EuroMaydan (2015). Achievements and Challenges. – M. Yakovlev, O. Garan. – Kiev: Foundation for “Democratic Initiatives” them. – P. 132.

НАУКОВЕ ЖИТТЯ

Сварник І. І.,

директор Львівської обласної універсальної наукової бібліотеки, м. Львів

НА СТОРОЖІ ДУХОВНИХ ТРАДИЦІЙ СУСПІЛЬСТВА

Svarnyk I. I.,

director of the Lviv regional universal scientific library, Lviv

ON GUARD SPIRITUAL TRADITIONS SOCIETY

15 березня 2018 р. в головній читальній залі Наукової бібліотеки Львівського національного університету ім. І. Франка відбулася наукова конференція «Українська шляхта Галичини XV-XX ст.: історія та родова пам'ять». Її співорганізаторами виступили Історична комісія НТШ, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича та Львівське відділення Інституту української археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського НАН України, а також Українське шляхетське товариство. Останнє не лише залучило до участі своїх численних членів, але й фінансувало видання збірника доповідей конференції¹.

Конференцію привітали голова Українського шляхетського товариства Мирон Бучацький та заступник голови Історичної комісії НТШ Андрій Фелонюк. Останній виголосив також вступне слово про роль нобілітету в історії українського суспільства, проблематику та стан досліджень різних аспектів життя і діяльності шляхти нашого регіону.

Організатори згрупували доповіді: у два блоки – науковий і прикладний. В першому виступили Ігор Смоток, Марія Гарасимчук, Ярослав Лисейко та Любов Сливка.

Доцент Дрогобицького державного педагогічного університету ім. І. Франка І. Смоток, автор кількох монографій та багатьох статей про галицьку шляхту, проаналізував джерельну базу до генеалогічних пошуків. Основним джерелом вчений вважає актові книги Перемишльського гродського й земського судів та сусідніх територій – Жидачева (вони збереглися фрагментарно), Львова, Переворська й Сянока. З приєднанням Галичини до Австрійської монархії почався процес підтвердження шляхетства, добре відображений у низці фондів Історичного архіву у Львові, зокрема Станового комітету, Шляхетського суду та ін. Добрим джерелом є метричні книги кінця XVIII-XX ст., які відклалися в архівах Львова, Тернополя, Івано-Франківська й Перемишля. За сприятливих умов дослідник може створити генеалогічне дерево, що сягатиме кінця XV-XVI ст. (Яворські, Ільницькі, Тустанівські), а часом і кінця XIV ст. (Ступницькі).

К. і. н. М. Гарасимчук поділилася результатами вивчення документів Самбірського замкового суду, що відклалися у фонді Самбірської економії Відділу рукописів НБ ЛНУ. Дослідниця розповіла про різноманітні судові справи, майново-цивільні та карні, у яких шляхтичі виступали як сторони процесу чи свідки. Серед цікавих судових документів науковець вказала справу проти дружини Петра Белея від 1634 р., яка зраджувала чоловіка з Василем Должанським і навіть зважилася відкрито перебувати з ним на ярмарку в Дрогобичі. Судді присудили П. Белеєві 300 гривень «вини», а його дружину попередили про загрозу смертної кари. На думку М. Гарасимчук, замкові книги є суттєвим джерелом для вивчення шляхетського стану на терені Самбірської економії.

Викладач Національного університету «Львівська політехніка» Я. Лисейко зупинився на темі постоїв польського війська у шляхетських маєтках Сяницької землі. Це явище набуло особливого поширення у багатьох на війни XVII ст. й стало підставою для відкладення великого масиву документів у гродських і земських судах. Хоча військо мало зупинятися в королівщинах і церковних маєтках, від нього часто потерпали шляхетські села. Часом хоругви навмисно затягували марш до театру бойових дій. Як зауважив доповідач, населення на чолі з шляхтичами-власниками, далеко на завжди пасивно сприймало руйнування сіл непомірними стягненнями війська («стації»). Частими були випадки активного опору й навіть збройних нападів селян на військових, що супроводжувалися пораненням і навіть смертю

¹ Українська шляхта Галичини в XV-XX ст.: етносоціальний розвиток, суспільний статус, національна свідомість / Упоряд. та наук. ред. А. Фелонюк. – Львів: ПАІС, 2018. – 112 с.

жовнірів. Цікавим моментом є використання війська, як інструмента розправи, в сусідських конфліктах між власниками сіл.

Л. Сливка, доцент Івано-Франківського національного медичного університету, зосередила увагу присутніх на темі етносоціального розвитку галицької дрібної шляхти в ХІХ – на початку ХХ ст., підкреслила її активну участь у культурно-просвітницькій роботі, особливо серед галицького селянства й міщанства. Найчисельнішими родами української шляхти були Яворські, Білинські, Ільницькі, Кульчицькі, Чайківські (Чайковські), що послуговувалися гербами Сас, Корчак, Яструбець, Єліта, Наленч, Юноша та ін. З особливим інтересом вислухали присутні розповіді про експедиційні знахідки в колишніх шляхетських селах – Березові, Комарниках, Кульчицях, Бережниці та низці інших, де ще й до нашого часу збереглися традиції української шляхти.

Другий блок доповідей, підготованих Михайлом Терлецьким, Мироном Бучацьким та Романом Гординським, стосувався різних аспектів генеалогічних пошуків, роботи в архівах і бібліотеках, а також питань діяльності Українського шляхетського товариства, яке представляли члени відомих галицьких родин Одрехівських, Комаровських, Терлецьких, Яворських, Ільницьких та багатьох інших. Слід зауважити, що практично всі виступи супроводжувалися питаннями, дискусією й обговоренням порушених проблем. Можна з певністю сказати, що сучасна українська шляхта є активним учасником державотворчих процесів, відіграє важливу роль у становленні модерної й активної нації в непростих умовах російської агресії й реформування держави.

Учасники конференції мали змогу ознайомитися з виставкою рідкісних і унікальних геральдичних видань Відділу рукописів бібліотеки, серед яких виділявся прикрашений рукописними зображеннями гербар Еразма Камина «*Liber insigniorum Regionum atque clenodiorum Regni Poloniae*», складений у Познані 1575 р.

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

ВІСНИК

ЛЬВІВСЬКОГО ТОРГОВЕЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

ГУМАНІТАРНІ НАУКИ

ВИПУСК 15

Літературний редактор – Муравицька Н. О.

Коректор – Мох О. П.

*Комп'ютерний макет видавництва
Львівського торговельно-економічного університету*